

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

Humanitārās fakultātes
XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli.
Vēsture XIX

VĒSTURE: AVOTI UN CILVĒKI

Proceedings of the 25th International Scientific
Readings of the Faculty of Humanities.
History XIX

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2016

Saleniece I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXV zinātniskie lasījumi. Vēsture XIX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2016. 428 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) –
atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Lietuvas Edukoloģijas universitāte, Viļņa)

Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ineta Lipša (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Valerij Nikuljin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Kaļiņingrada,
Krievija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Korektores:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Tehniskie redaktori:

Iveta Bogdanoviča, Sergejs Kuzmins

Maketētājas:

Marina Stočka, Vita Štotaka

2013. gadā ir noslēgta vienošanās ar „EBSCO Publishing, Inc.” par krājuma „Vēsture. Avoti un cilvēki” elektronisku publicēšanu. Krājuma pilnais teksts būs atrodams „EBSCO Publishing” Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database), kad uzturētājs būs to pilnībā nokomplektējis.

2015. gada janvārī notika 25. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Zinātniskie lasījumi, kuru laikā vēsturnieki diskutēja par tēmu *Avoti un cilvēki*. Vēsturnieku darba grupā ir izveidojušās noteiktas tradīcijas – pieeju daudzveidība, uzskatu plurālisms un iecietība pret atšķirīgiem viedokļiem. Uz nolasīto ziņojumu pamata kopš 1997. gada iznāk zinātnisko rakstu krājumi. Visi raksti tiek anonīmi recenzēti. Lasītājiem tiek piedāvāts kārtējais zinātnisko darbu apkopojums, kurā dažādu nacionālo historiogrāfijas skolu pārstāvji iedziļinās pagātnes problēmās.

In January 2015, the 25th Scientific Readings took place at Daugavpils University, the Faculty of Humanities. Historians also actively participated in them. The theme *Sources and People* for several years remains at the point of their opinion intersection. Since 1997, the collected articles based on the papers presented have been issued. All the materials of the Scientific Readings testify that some certain traditions have been formed in the workgroup of historians: the variety of approaches, the pluralism of opinions and tolerance to different points of view. Papers are peer-reviewed.

SATURS / CONTENTS

Ilga Apine	
Pētera un Antona Birkertu ieguldījums latviešu garīgās pasaules pētišanā	9
Татьяна Бартеле	
Пропаганда латвийских товаров в журнале «Latvijas Tirgotājs» (1929–1932)	18
Bogusz Bomanowski	
Sources of Development of the Indigenous Polish Military Doctrine in 16 th Century: Comparison of Theory and Practice	27
Moreno Bonda	
Da Collo's Report of His 1518 Journey to Muscovy: The Reasons for an Editorial Fiasco	36
Dace K. Bormanē	
Cilvēka attiecības ar biogrāfiju: dzīvesstāsts, tā autors, laikmets	43
Edgars Ceske	
Ž. Ž. Ruso “cildenā mežona” tēls un vācbaltiešu ceļotāju M. J. fon der Borha un K. G. Grasa Sicīlijas ceļojumu piezīmes ...	49
Ineta Didrihsone-Tomaševska	
Latvijas goda konsulāts Sidnejā: dokumentu aprīte un to liktenis, 1921–1958	57
Руслан Гагуа	
Сообщение хроник Тевтонского ордена о битве при Воплавках	66
Inna Gīle	
Sanitārā situācija Latgalē Neatkarības kara laikā (1920): Latvijas armijas konteksts	75
Евгений Гребень	
Белорусская полиция в системе оккупационных органов власти нацистов	82
Sandra Grigaravičiūtē	
Diplomacy of the Council of Lithuania (September 1917 – May 1920)	90
Галина Яковлева	
Реализация советской политики в сфере брачно-семейных отношений в БССР в первые послевоенные годы	105

Ēriks Jēkabsons	
Amerikas Palīdzības administrācijas darbība Daugavpilī un Grīvā (1920–1922)	117
Anete Karlsonē	
Krāsaugu lietojuma tradīcijas atspoguļojums latviešu preses izdevumos (19. gadsimta beigas – 1940. gadi)	125
Алесь Корсак	
Отражение повседневной жизни населения Витебщины периода нацистской оккупации (1941–1944) в документах Государственного архива Витебской области	132
Maija Krūmiņa	
Padomju laika (1944–1990) atspoguļojums latviešu un romu dzīvesstāstos	141
Andris Kupšāns	
Diskusija Latvijas PSR historiogrāfijā 20. gadsimta 60. gados par feodālisma krīzes un kapitālistisko “ražošanas attiecību” uzvaras hronoloģiskām robežām	149
Toms Ķikuts	
Vēstures avoti par Latgales zemnieku migrāciju 19. gadsimta 2. pusē un 20. gadsimta sākumā	156
Ainis Lociks	
Jaunjelgavas apriņķa aizsargu kaujas ar Rietumkrievijas Brīvprātīgo armiju 1919. gada oktobrī	166
Сигитас Лужис	
Между латиницей и кириллицей: аббревиатуры в письменности Литвы XIX века	181
Руслана Марценюк	
Уроженцы Латвии в Киевском университете св. Владимира (1834–1920): профессорско-преподавательский состав	190
Сергей Меньченя	
Обзор деятельности комитетов попечительства о народной трезвости в латышских уездах Витебской губернии в 1897–1907 гг.	199
Евгения Назарова	
Латышское общество на фоне празднования 200-летия присоединения Лифляндии к Российской империи (1910 год)	211

Zane Nemme	
Iedzīvotāju skaita izmaiņas Lielvārdes–Jumpravas draudzē 19. gadsimtā	220
Валерий Никулин, Наталья Никулина	
Удельные и государственные крестьяне северо-западных губерний России в реформах 1863 и 1866 гг.	228
Сергей Новиков	
Боевые действия на территории Беларуси летом 1941 года: итоги компаративного анализа отечественных и зарубежных источников	235
Guntis Pakalns	
Folkloras teicējas stāsti par notikumiem Kurzemē: izpētes avots “dažādām vēsturēm”	245
Иван Петров	
Эстонский митрополит Александр (Паулус): новые факты биографии и итоги изучения жизненного пути	252
Tālis Pumpuriņš	
Agronoms Eduards Baķis un viņa atmiņas par latviešu koloniju Lauros	260
Andis Rasums	
SD Latviešu kartotēka: izveidošana, struktūra, personāls un darbības mērķi	269
Andrii Rukkas	
Auxiliary Service of Ukrainian Soldiers at the Military Units of the Polish Armed Forces (1921–1924)	279
Irēna Saleniece	
Latvijas Republikas izglītības ministru (1918–1940) likteņi Otrā pasaules kara laikā	286
Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)	
Pareizticīgās Baznīcas Rīgas katedras virsgani (1945–1958)	296
Raitis Simsons	
Vācu ordeņa zemes kundzība Prūsijā un Kurzemē: Prūsijas un Kurzemes bīskapiju izveide 13. gadsimtā	304
Henrihs Soms	
Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1915. gadā	312

Simonas Strelcovas	
The Letters and Newspapers of Lithuanian Freedom Fighters as a New Material for Historical Research: the Content Analysis Approach	324
Елена Сумко	
Специфика деятельности Полоцкой уездной милиции (1921–1924)	332
Vitālijs Šalda	
Latviešu pilsonības ceļš uz Latvijas valsts proklamēšanu. 1914–1918	342
Виктория Шаронова	
Жители Динабурга в шанхайской эмиграции в первой половине XX века	359
Guntis Vāveris	
Tautas atturības aizgādības komiteju darbība Vidzemes guberņā: 1900.–1914. gads	368
Mārtiņš Vāveris	
Simbolikas karš: Latvijas Universitātes studentu korporāciju cīņa pret komercinstitūtu korporāciju simboliku. 20. gadsimta 20.–30. gadi	377
Манвидас Виткунас	
Забытые захоронения солдат Российской империи первой половины XIX века в Вильнюсе	388
Lilīta Znotiņa	
Eleonora Upatiece's (1893–1980) Activities in the Context of the Child Study Movement	402
Māris Zvaigzne	
Arod biedrības un ārzemju tūrisma organizācija Latvijas PSR 1956.–1985. gadā	413
Ziņas par autoriem / Authors	425

Ilga Apine

Pētera un Antona Birkertu ieguldījums latviešu garīgās pasaules pētīšanā

Atslēgas vārdi: letonika, latviešu folklorā, etnopsiholoģija, prātīgums, pārman-
tošana

Brāļi Birkerti – Antons un Pēteris – pieder latviešu zinātnieku paaudzei, kuras darbība uzplauka brīvajā Latvijā, kad latviešiem attīstījās humanitārā zinātne ar fundamentāliem pētījumiem vēsturē, valodniecībā, folkloristikā. Letonika tika aktualizēta kā tautas pašizpratnes, pašanalīzes veids. Šajā laikā nozīmīga loma ir Birkertiem.

Birkertu dzimtas ieguldījums latviešu kultūrā saistās ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas – Gaismas pils – celtniecību un svinīgu atklāšanu 2014. gadā. Bibliotēkas arhitekts ir Gunārs Birkerts – Pētera Birkerta dēls. G. Birkerts Gaismas pils ideju atzīst par priekšteču atstāto garīgo mantojumu, “no senčiem mantotiem simboliem” (Vizbulis, Zīrnis 2014, 16).

Pēteris Birkerts dzimis 1881. gadā, Antons Birkerts – 1876. gadā Jaunsvirlaukas pagastā latviešu saimnieka ģimenē. Brāļi ieguvuši akadēmisko izglītību: Antons studēja Latvijas Universitātē, Pēteris zināšanas ieguva emigrācijā Amerikā, studējot jurisprudenci Valparaiso un filozofiju, socioloģiju Kolumbijas Universitātē. Abi agri uzsāka pedagogu gaitas: Antons Latvijas skolās, Pēteris Jelgavas pedagoģiskajā institūtā, Smoļenskas Universitātē.

Brāļu Birkertu pedagoģiskā pieredze noteica dažu publikāciju īpatnības. Ne visas tapa pētniecības rezultātā, dažas bija paredzētas sabiedrības izglītošanai. Piemēram, A. Birkerta “Mazā Latvijas vēsture” – mācību līdzeklis pamatskolām tika izdots vairākkārt. P. Birkerts 1921. gadā pirmo reizi latviešu valodā publicēja darbus “Socioloģija” un “Psiholoģija”, kas bija paredzēti kā mācību līdzekļi skolotāju semināram. A. Birkerts rakstīja arī dzeju, noveles, 1908. gadā iznāca viņa autobiogrāfiskais romāns “Pedagoģi”.

Brāļi Birkerti ir daudzu darbu autori vēsturē, psiholoģijā, estētikā un socioloģijā, kā arī starpdisciplinārajās nozarēs, piemēram, pedagoģiskajā psiholoģijā, daiļrades psiholoģijā, etnopsiholoģijā. Par zinātniskās darbības ražīgumu liecina publikāciju nosaukumi bibliotēku katalogos. A. Birkertam 20. gados iznāca Kopoti raksti desmit sējumos, divus veido “Latviešu inteliģences vēsture”. Rūpīgā, pat skrupulozā vēsturiskā pētījumā A. Birkerts parāda

latviešu intelīģences priekšvēsturi, norādot uz izglītotiem latviešiem kopš 13. gadsimta – baltvāciešu vidū, Domskolā, Rīgas amatnieku saimē. Vienā no Kopotu rakstu sējumiem uzmanība veltīta hernhūtiešu kustībai un tās idejiskiem vadoņiem: Dāvidam Balodim (1809–1864), Andrejam Bergmanim (1810–1869), Ansim Līvētālam (1803–1878) u. c. Latviešu pilnvērtīga garīgā dzīve sākās reizē ar jaunlatviešu kustību 19. gadsimta vidū, un tai ir veltīti daudzi pētījumi: Arveda Švābes (1888–1959), Jāņa Zuša (1893–1962), Georga Libermana (1924), Ernsta Blanka (1894–1972) u. c. pētnieku darbi. A. Birkerts pierādīja, ka jaunlatvietība nesākās ne no kā un ka tai bija savi attīstības priekšnoteikumi.

P. Birkertam ir vairāki monumentāli darbi. Aprakstā “Mana dzīve” viņš norāda, ka esot publicējis 25 grāmatas, neskaitot rakstus un sagatavotus manuskriptus (Pakalns 2014, 486). Dīvos sējumos ir uzrakstīta “Latvju tautas estētika” (ap 1 200 lpp.). Vienā sējumā P. Birkerts sistematizē latviešu folkloras materiālu, lai parādītu latviešu spriedumus par cilvēka daiļuma fizisko pusi: augumu, seju, ēšanas un runāšanas paradumiem. Otrais sējums veltīts gara un prāta estētikai, prāta un muļķības izpaušmēm pozitīvā un negatīvā kontekstā. Nekas tamlīdzīgs latviešu publicistikā agrāk netika darīts. P. Birkertu ļoti saistīja psiholoģija – pedagoģiskā psiholoģija, daiļrades psiholoģija, mīlas psiholoģija. Darbā par mīlas psiholoģiju izmantotas latviešu dainas, kā arī dzejdaru mīlas vēstules, Jāņa Poruka (1871–1911), Friča Bārdas (1880–1919) u. c. dzeja. Apjomīgs sacerējums ir 1937. gadā izdots “Ievads latvju tautas prātniecībā”. Autoram bija iecerēta arī latviešu ētika.

Latviešu “Konversācijas vārdnīcā” par brāļiem Birkertiem uzsvērts, ka P. Birkerts bijis arī politiskais darbinieks: agri iesaistījās sociāldemokrātiskajā kustībā, bija 1905.–1907. gada revolūcijas aktīvs dalībnieks un tāpēc nonāca emigrācijā. Vēlāk, 1917. gadā, ieņēma politisku amatu Rīgas strādnieku deputātu padomē. Dažas P. Birkerta publikācijas skar tieši šo darbības jomu – darbi par ievērojamiem latviešu revolucionāriem, par revolūcijas laikā cietušajiem skolotājiem un kritiski ieturētas brošūras par baznīcu un mācītājiem. Šķiet, ka abi brāļi līdz mūža beigām saglabāja savu sociāldemokrātisko pārliecību.

Daudzu sabiedriskās dzīves nozīmīgu jautājumu aplūkošanā brāļi Birkerti bija aizsācēji, piemēram, Latvijas nacionālā jautājuma analizē. Jau pirms viņiem Latvijā bija autori ar nopietniem pētījumiem: Miķelis Valters (1874–1968) ar rakstiem 1905. gadā un darbu “Mūsu tautības jautājums” 1914. gadā, Marģers Skujenieks (1886–1941) 1913. gadā Pēterburgā publicēja pētījumu “Nacionālais jautājums Latvijā”, un šī grāmata kļuva neaizstājama vairāku

pētnieku paaudzēm. Tanī laikā bija stingri iesakņojusies pieeja nacionālām problēmām no sociālekonomiskām pozīcijām. Brāļiem Birkertiem izdevās ieviest citu metodi, kura kļuva par noteicošu nākamajos gadu desmitos.

Birkerti žurnālā “Taurētājs” debitēja ar rakstiem par nacionālo problemātiku Pirmā pasaules kara laikā Maskavā. Ap šo izdevumu pulcējās radikāli noskaņota latviešu inteliģence. Žurnālu rediģēja Kārlis Freinbergs (1887–1967), bet autoru vidū bija Andrejs Upīts (1877–1970), Andrejs Kurcijs (īstajā vārdā Andrejs Kuršinskis, 1884–1959), A. Švābe, Kārlis Dēķens (1866–1942), Leons Paegle (1890–1926). Brāļi Birkerti savos rakstos pirmie atkāpās no sociālekonomiskā traktējuma. Viņiem, tāpat kā Rainim, marksismā pietrūka psiholoģiskās pieejas nacionālajam jautājumam, un tāpēc pievērsās nacionālajai pašapziņai, nacionālajām jūtām un nacionālā rakstura izpausmēm. Autori materiāla vākšanā mēģināja izmantot socioloģiskās metodes: piedāvāja atbildēt uz pašu sastādītām anketām, kā arī pievērsās lasītāju sūtītām vēstulēm. Tā ir etnopsiholoģijas pieeja, un tieši brāļi Birkerti bija aizsācēji šajā jomā (Apine 2001, 7).

A. Birkertam tapa raksts “Latviešu proletariāts un dzimtene”, bet P. Birkertam – “Nacionālisma psiholoģija”. Autorus visvairāk interesēja latviešu proletariāta nostāja, un viņi atzina, ka Jaunās strāvas laikā modās strādnieku šķiriskā apziņa, tā bija pirmajā vietā, un tad nepalika vietas “nacionālai romantikai” (Birkerts, A. 1916, 35).

Pasaules karš visu izmainīja. Strādnieki sajuta, ka ir latviešu tautas daļa, kas pārdzīvo kopīgu traģēdiju. Kļuva aktīvāka nacionālā pašapziņa, saasinājās strādnieku nacionālās jūtas – viņi izjuta simpātijas pret savu dzimteni Latviju, augstu vērtējot latvisko vidi ar latviešu valodu un kultūru. Pretēji tam, kas tika sludināts Kārļa Marksa “Komunistiskās partijas manifestā”, ka strādniekiem nav tēvzemes, Birkertu toreizējās publikācijas apliecināja pārliecību, ka latviešu strādniekiem tēvzeme ir.

P. Birkerta rakstā “Nacionālisma psiholoģija” ir arī teorētiskā daļa. Autors saskata dažādus nacionālisma paveidus: agrāro, buržuāzisko, impērisko. Tie ir sveši latviešu strādniekiem, bet viņiem ir savi nacionālie centieni un pastāv proletāriskais nacionālisms. P. Birkerts definē nacionālo apziņu, nacionālās jūtas un mudina nejaukt nacionālisma psiholoģiju ar nacionālo – nācijas psiholoģisko dzīvi (Birkerts, P. 1917, 98–101).

Unikāls brāļu Birkertu radošajā biogrāfijā bija darbs, izmantojot latviešu folkloras materiālu. Vienlaikus autori bija folkloras vienību (teiku, pasaku, parunu) vācēji un interpretētāji. Folkloras vākšanā bija arī palīgi – Gunāra Birkerta māte, pazīstamā pedagoģe Mērija Saule-Sleine (1895–1982) un viņas

audzēkņi. Birkerti izveidoja savu – Birkertu Folkloras fondu, kas ir viens no lielākajiem latviešu folkloras fondiem līdzās Krišjāņa Barona (1835–1923) “Dainu skapim” un Pētera Šmita (1869–1938) darbiem latviešu folkloristikā. Savās grāmatās Birkerti folkloras materiālu interpretē psiholoģijas, estētikas un ētikas kontekstā.

Rainis un Aspazija (īst. v. Johanna Emīlija Lizete Rozenberga, vēlāk – Elza Pliekšāne, 1865–1943), labi pazīdami Birkertus, prata novērtēt brāļu prasmi strādāt ar avotiem un tieši viņiem uzticēja kārtot savu personisko arhīvu. Šim darbam Birkerti nodevās ar lielu atbildību, dažus gadus veltot tikai Raiņa un Aspazijas arhīva sakārtošanai. Otrā pasaules kara laikā Birkerti slēpa Raiņa un Aspazijas arhīvu speciāli iekārtotajā pagrabā savās Jūrmalas mājās (Pakalns 2014, 485). Tūlīt pēc kara 1945. gadā abiem Birkertiem par Raiņa un Aspazijas arhīva saglabāšanu piešķīra Latvijas PSR nopelniem bagāto kultūras darbinieku nosaukumu.

Īpašs Birkertu veikums folkloristikā – “odziņa” folkloristikas mantojumā, kā teikts dažās intervijās ar Gunāru Birkertu, bija “Anekdotēs” četros sējumos, kuros savāktas 1600 anekdotes. Pirms tam citi folkloras vācēji neatzina anekdotes par vērā ņemamu folkloras žanru. Birkerti saskatīja anekdotēs latviešu atmiņas par savu, varbūt arī senāku pagātņi. Anekdotēs patiešām figurē personāži no latviešu sadzīves: kungi un kalpi, atjautīgie čigāni un skopie saimnieki. P. Birkerts anekdotēs saskatīja latviešu zemnieku dažkārt ironisko attieksmi pret mācītājiem un to atspoguļoja savā brošūrā “Ko tauta saka par baznīcu un mācītājiem”.

Anekdotēs ir atklāts latviešu paškritisks skats pašiem uz sevi. Viegļāk ir kritizēt citu novadu ļaudis, piemēram, vidzemnieks kurzemniekos saskata lielbnieku tipu, savukārt kurzemnieki piebaldzēnos redz lielus viltņiekus, kas spēj piemānīt pat čigānu. Sējumos ir saglabātas anekdotes par malēniešiem un latgaliešiem. Kā zināms, daudzas no tām izmantotas brāļu Kaudzišu (Reinis, 1839–1920, Matīss, 1848–1926) “Mērnīeku laikos”.

Kas ir nacionāls anekdotēs, kurās kaimiņš izzobo kaimiņu, – jautā A. Birkerts un atbild darbā ar nosaukumu “Anekdošu nacionālās īpatnības”. Anekdotēs reljefi atspoguļota tautas pašapziņa. Spriedumos citam par citu iezīmējas arī latviešu tautas etnogrāfiskie tipi. Kopumā anekdotes sniedz plašu un vispusīgu materiālu nacionālās psiholoģijas pētīšanai (Birkerts, A. 1928, 493).

Birkerti, tāpat kā citi autori brīvvalstī, pētīja latviešu nacionālā rakstura īpatnības. Savus spriedumus par latviešu dabu izteica Līgotņu Jēkabs (īst. v. Jēkabs Roze, 1874–1942), Ernests Blanks, Ernests Brastiņš (1892–1942) u. c. Filozofs Igors Šuvajevs, analizējot tā perioda intelektuālo dzīvi Latvijā,

vērtējumos par latviešiem norāda uz biežu “sapārošanos ar nacionālismu” (Šuvajevs 1999, 10). Brāļu Birkertu spriedumi tam neatbilda.

Vistipiskākais no Birkertu sacerējumiem, kuros latviešu folklorā izmantota, lai analizētu latviešu psiholoģiskās īpašības, ir P. Birkerta darbs “Ievads latvju tautas prātniecībā”. Latviešu folkloras bagātība ļauj risināt vissvarīgākās eksistenciālās problēmas: laimes, gudrības jautājumu, arī latviešiem ļoti tuvo trešā tēva dēla dilemmu. Viena no centrālajām tēmām P. Birkerta darbā ir gudrība. Kas ir gudrs cilvēks latviešu skatījumā? Parunās un mīklās rodama atbilde: tāds, kurš mācās no gudriem cilvēkiem un no savām kļūdām un neveiksmēm, ir savaldīgs, apdomīgs, pacietīgs (Birkerts, P. 1937, 216). Tā ir parasta cilvēka, latviešu zemnieka dzīvē, savā pieredzē smelta gudrība, kas ir pārkāpa par izglītotā barona abstraktām patiesībām.

Līdzīgi ir ar trešo tēva dēlu latviešu pasakās, kurš vienmēr ir citāds nekā vecākie brāļi, tāpēc viņu sauc par muļķīti. Taču trešais tēva dēls ir radošs, meklējošs, ar attapību, intuīciju, klausot savai sirdsbalsij, viņš atrod nestandarta risinājumu un uzvar (Leikuma 2014, 170–175).

Šinī sakarībā šķiet vērtīgas akadēmiķa Jāņa Stradiņa pārdomas, kuras izskanēja dokumentālajā filmā, kas bija veltīta viņa jubilejai. Kas ir latvieši kā tauta? Vai tā bija nokavējusi sevi pieteikt šajā telpā un laikā, kad Rīga un citas pilsētas jau bija vācu kungu ieņemtas? Varbūt tieši otrādi – latvieši ir jauna tauta, pusaugu tauta, kurai vēl jāattīstās? Ja tā, tad var pieņemt, ka latvieši ir trešais tēva dēls Eiropas tautu saimē, kuram vēl ir laiks parādīt savu potenciālu, saglabājot latviskumu un pieņemot citādību, ko pasaule piedāvā.

Brāļu Birkertu darbos bieži variēti vārdi, kam pamatā ir “prāts”: prātījumi, prātošana, prātniecība kā latviešu domāšanas sistēma, prātīgums kā nozīmīga latviešu rakstura pamatiezīme. Latvieši gribētu tādi būt – ar apdomātu, apsvērtu rīcību, tāpat prātīgi (Birkerts, P. 1937, 179, 260). Zīmīgi, ka vairāki autori, citos laikos vērtējami latviešu raksturu, arī izceļ šo īpašību. Pazīstamais latviešu filozofs Pauls Jurēvičs (1891–1981) darbā “Idejas un īstenība”, apkopojot latviešu līderu īpašības, kā galveno izceļ apdomību. Autors saskata latviešos racionālu censonu tipu, kam dzīvē prāts ir svarīgāks par jūtām un kaislībām. Arī latviešu dzejā, kā uzskatīja P. Jurēvičs, parasti nav misticisma (Jurēvičs 1965, 377, 385). Atmosfērā pašā sākumā cittautieši līdzīgi vērtēja latviešu dabu. Ābrams Kleckins apgalvoja: latviešu raksturīgākā īpašība esot prātīgums (Kleckins 1989, 24). Vladlens Dozorcevs izcēla latviešu disciplinētību un prasmi jebkuru darbu novest līdz galam (Dozorcevs 1989, 64).

Vai var palikt pie pārliecības, ka prātīgums ir noteicošā latviešu īpašība? Tas ir ideāls, pēc kura latvieši gribētu tiekties. Politiskajās diskusijās sakarā ar Latvijas Valsts prezidenta vēlēšanām 2015. gada vasarā tika izcelta iepriekšējā prezidenta Andra Bērziņa (2009–2015) apdomīgā, racionālā un nosvērtā politika, kā arī tas, ka prezidents ar “abām kājām stāv uz zemes” (Latkovskis 2015, 7). Līdzīgi ir ar latviešu estētisko ideālu. Cauri gadsimtiem latviešu folklorā saglabāties latviešu sievietes skaistuma ideāls – tai jābūt ar dzelteniem matiem un zilām acīm. Vai daudz tādu sieviešu mūsdienā Latvijā? Nav svarīgi, ko šajā jautājumā rāda statistiskie dati. Tas ir ideāls. Tāpat kā Antiņa tēls Raiņa lugā “Zelta zirgs”. Antiņš nav tipisks vidusmēra latvietis. Tas ir un paliek cilvēka ideāls.

Brāļi Birkerti strādāja savdabīgi, izolēti, galvenokārt savās mājās Lielupē (Sidoroviča 2014, 15). Mantojumā atstāts prāvs grāmatu krājums un manuskriptu skaits. Pēc kara brāļi bija Latvijas PSR Rakstnieku savienības biedri, P. Birkerts ieņēma vadošā pētnieka amatu Zinātņu akadēmijas Folkloras institūtā, A. Birkerts “Karogā” publicēja rakstus par Raini.

P. Birkerta dēls arhitekts Gunārs Birkerts atzīst ideju pārmantošanu un pētniecības lomu garīgo vērtību uzkrāšanā. Vienā no savām intervijām viņš atzīst: “Mana latviskā izcelsme, pamatizglītība un agrais latviskais kultūralais devums ir veidojis manu profesionālo sniegumu.” (Sidoroviča 2014, 14). Tā vienā veselā savienojās Raiņa lugas simbolika ar Dziesmu svētku repertuāra slaveno Jāzepa Vītola (1863–1948) dziesmu ar Ausekļa (īst. Miķelis Krogzemis, 1850–1879) dzeju, kurā ir vārdi “augšām cēlās Gaismas pils”.

Pārmantojamībai redzams turpinājums. G. Birkerta dēls Svens (*Sven Birkerts*) ASV kļuvis par pētnieku, literatūrzinātnieku, eseju autoru. Latvijā ticies ar G. Birkerta māti un savu vecmāmiņu Mēriju Sauli-Sleini (Gerts 1998, 92). Viņš atzīst savu atkarību no pagātnes, no senču devuma: “Cik ļoti es esmu daļa no paaudžu nepārtrauktības, turpinot senās tēmas un stāstus.” (Sidoroviča 2014, 16).

Avotu un literatūras saraksts

- Birkerts, A. (1916) Latviešu proletariāts un dzimtene. *Taurētājs*, Nr. 2: 32–41.
- Birkerts, A. (1927–1929) *Latviešu inteliģences vēsture. Kopoti raksti*. Rīga: Raņķis. 8. sēj. 240 lpp.; 9. sēj. 280 lpp.
- Birkerts, A. (1920) *Latvijas vēstures hrestomātija*. Rīga: Kultūras Balss. 277 lpp.
- Birkerts, A. (1926) *Mazā Latvijas vēsture – pamatskolām*. Rīga: Kultūras Balss. 114 lpp.

- Birkerts, A. (1929) *Latvju nacionālās anekdotes*. Rīga: Literatūra. 641 lpp.
- Birkerts, A. (1930) *Rūdolfs Blaumanis dzīvē un darbā*. Rīga: Raņķis. 190 lpp.
- Birkerts, A. (1937) *J. Raiņa dzīve*. Rīga: Gulbis. 222 lpp.
- Birkerts, A. (1958) *Daiļdarbi un atmiņas*. Rīga: LVI. 420 lpp.
- Birkerts, A. (1964) *Rainis Pleskavas trimdā*. Rīga: LVI. 120 lpp.
- Birkerts, P. (1916, 1917) Nacionālisma psiholoģija. *Taurētājs*, Nr. 3: 18–23; Nr. 4: 17–23; Nr. 1: 34–41; Nr. 2: 97–106.
- Birkerts, P. (1923) *Pedagoģiskā psiholoģija*. Jelgava: Neimanis. 344 lpp.
- Birkerts, P. (1922–1925) *Daiļradīšanas psiholoģija*. Rīga: Kultūras Balss. 272 lpp.
- Birkerts, P. (1926) *Milas psiholoģija*. Jelgava: Neimanis. 319 lpp.
- Birkerts, P. (1927) *1905. gada revolūcijā cietušie skolotāji*. Rīga: Vēstures pētniecības biedrība. 223 lpp.
- Birkerts, P. (1927) *Ko tauta saka par baznīcu un mācītājiem*. Rīga: Nākotnes kultūra. 60 lpp.
- Birkerts, P., Birkerte, M. (1927) *Latviešu sakāmvārdi un parunas*. Rīga: Valters un Rapa. 134 lpp.
- Birkerts, P. (1937) *Ievads latvju tautas prātniecībā*. Rīga: Autora izdevums. 543 lpp.
- Birkerts, P. (1938–1939) *Latvju tautas estētika*. Rīga: Autora izdevums. 1. sēj. 671 lpp.; 2. sēj. 696 lpp.
- Apine, I. (2001) *Politoloģija. Ievads etnopsiholoģijā. Lekciju kurss*. Rīga: Zvaigzne ABC, 103 lpp.
- Gerts, O. (1998) *Triju zvaigžņu gaismā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 375 lpp.
- Jurēvičs, P. (1965) *Idejas un īstenība*. Stokholma: Daugava. 467 lpp.
- Latkovskis, B. (2015) Atņemt tirgošanās tiesības. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 26. janvāris.
- Leikuma, I. (2014) Trešā tēva dēla dilemma. *Sabiedrība un kultūra*. XVI. Liepāja: LiepU. 171.–178. lpp.
- Sidoroviča, T. (2014) Kā uzcelt pili? Gaismas pili. *Ievas Stāsti*, 29. augusts, Nr. 18: 12–16.
- Šuvajevs, I. (1999) Sapārotais prāts. Intelektuālā dzīve Latvijā. *Sestdiena*, 31. jūlijs.
- Vizbulis, O., Zirnis, E. (2014). Projektēju ar sirdi. *Sestdiena*, 5. septembris.
- Дозорцев В. (1989) Земля людей. В кн.: *Мы в Латвии*. Рига: Звайгзне. 60–73 с.

Клецкин А. (1989) «Lūdzu», или субъективные заметки о латышском. В кн.: *Мы в Латвии*. Рига: Звайгзне. 9–25 с.

<http://nekropole.info/lv/Peteris-Birkerts> (05.01.2015)

Ilga Apine

Contribution of Pēteris and Antons Birkerts to the Study of Latvian Mentality

Key words: Latvian studies, Latvian folklore, ethnopsychology, reasonableness, inheritance

Summary

Pēteris and Antons Birkerts belong to the most brilliant Latvian thinkers of the interwar period, along with the historian Arveds Švābe, linguist Jānis Endzelins, and linguist and ethnographer Pēteris Šmits. For several years, a special attention of the present-day Latvian humanities scholars has been paid to the Latvian studies, especially to the problem of identity. The real origin of the Latvian studies was during the first Republic of Latvia, when the humanities were marked and valuable research in history, philosophy, linguistics was carried out. Brothers Birkerts were among the thinkers of that time, but in fact they had started their creative activity already earlier. During the refugee years of the First World War their study of Latvian mentality was made.

The research methodology of the Birkerts has a feature that is highly valued nowadays: the skill to create works on the border of different fields of the humanities. They published works on aesthetics connected with Latvian folklore, pedagogic psychology, and creative psychology.

The amount of works written by brothers Birkerts is admirable, but their many-sidedness even confuses. Literary work could be considered as the main field in the activities of Antons Birkerts. He had studies in the history of literature about Rainis, R. Blaumanis, G. Merķelis, K. Valdemārs, as well as work “The History of Latvian Intelligence”.

The most striking sphere of the activities of Pēteris Birkerts was the collection of folklore (riddles, proverbs and sayings, Latvian anecdotes in 4 volumes) and its analysis. After the revolution of 1905, P. Birkerts emigrated; he studied philosophy and sociology in Columbia University and in the 1920s published works in sociology and psychology.

Both brothers Birkerts were outstanding Latvian researchers of the first half of the 20th century, who summed up Latvian intellectual inheritance.

A special stimulus to recall the role of the Birkerts family in the intellectual life of the Latvians is connected with the completion of the building of the Latvian National Library – Castle of Light – and its opening in 2014. The architect of the library, Gunārs Birkerts, the son of Pēteris Birkerts, acknowledges that his professional performance is influenced by inherited early Latvian cultural contribution. He traces succession in the creative activity of himself and the preceding generation.

The author gives a common view on the inheritance left by both thinkers. A more detailed view is offered on ethnopsychological studies of brothers Birkerts during the First World War and the studies of Latvian national character on the basis of Latvian folklore material.

Татьяна Бартеле

Пропаганда латвийских товаров в журнале «Latvijas Tirgotājs» (1929–1932)

Ключевые слова: латвийская продукция, пропаганда, спецвыпуски, недели пропаганды латвийской продукции

Журнал «Latvijas Tirgotājs» («Латвийский торговец») начал выходить в 1920 году. Его издание стало продолжением выходившего в Риге в 1912–1915 годах журнала «Baltijas Tirgotājs» («Балтийский торговец»). Всего до 1932 года, когда «Latvijas Tirgotājs» прекратил свое существование, вышло 103 номера (часть номеров была сдвояна). В начале у журнала был подзаголовок «Торговая и промышленная газета», а на обложке на фоне промышленных предприятий было помещено изображение Меркурия — покровителя торговли. В дальнейшем в подзаголовке появились и другие надписи.

Издателем и главным редактором журнала был Я.А. Кукурс (Jānis Alfrēds Kukurs, 1879–1941) — предприниматель, издатель и общественный деятель. Главная задача, которую поставил журнал — способствовать восстановлению разрушенной войной промышленности и установлению международного экономического сотрудничества. Уже в первом номере Я.А. Кукурс писал, что «самая первая и важнейшая задача — как можно скорее сбалансировать наш ввоз и вывоз» (Kukurs 1920, 3). Там же появился и призыв: «Содействовать отечественной промышленности» («Veicināt dzimtenes rūpniecību»). Говоря современным языком, журнал, прежде всего, рекламировал достижения Латвии в области промышленности и торговли.

Обязательной составляющей каждого номера была как информация о работе уже действовавших или готовившихся к открытию латвийских предприятий, так и об экономическом сотрудничестве с зарубежными странами. Был постоянный раздел «Латвийская промышленность» («Latvijas rūpniecība»), состоявший из рекламных объявлений, а также раздел «Хроника торговли и промышленности» («Tirdzniecības un rūpniecības hronika»), включавший небольшие рекламные заметки. Наряду с обычными номерами выходили и специальные, которые освещали или отдельную внутреннюю тему, или связи с какой-то страной. Всего вышло

47 специальных номеров, которые распределились следующим образом: 12 так или иначе были связаны с пропагандой латвийской продукции, 18 были посвящены состоянию экономических связей с конкретной страной, 8 – рижским промышленным выставкам, 3 – выставкам в Праге и Лейпциге и другим темам.

Необходимо отметить, что журнал был многоязычным. Материалы, как статьи, так и реклама публиковались в нем на девяти языках. Если журнал был посвящен конкретной стране, то обязательно были публикации на языке этой страны. Часто использовалось и три-четыре языка.

До 1929 года вышло шесть специальных номеров журнала, в подзаголовках которых присутствовали слова «номер пропаганды», «пропаганда латвийской промышленности и экспорт» и др. В журнале также рекламировались преимущества отдыха и туризма в Латвии. Тема пропаганды или рекламы латвийской продукции и предприятий была сквозной на всем протяжении издания журнала. Можно привести несколько примеров. В 1921 году в статье «Наша выставка» («Mūsu izstāde») автор писал, что на международной выставке в Риге из всего объема экспонатов на латвийские приходится только 20%, в то время как на подобной выставке в Чехословакии представлено 80% местной продукции (-Es- 1921, 2.) В журнале, как передовые, были опубликованы статьи Я.А. Кукурса «Как способствовать распространению промышленной продукции» («Kā veicināt rūpniecības ražošanu izplatīšanos») и «Способствуйте латвийской промышленности!» («Veiciniet Latvijas rūpniecību!») (*Latvijas Tirgotājs* 1923, Nr. 4, 1–2; 1924, Nr. 8, 1) Были и другие материалы подобного рода.

Особенно актуальной тема пропаганды местной продукции стала в годы «великой депрессии», когда вопрос о сокращении импорта встал очень остро. В 1929–1932 годах вышло три номера, целенаправленно посвященных пропаганде латвийской продукции, с призывом к населению покупать свою продукцию и отказаться от чрезмерного ввоза импортных товаров, которые спокойно могли быть заменены местными, не уступающими по качеству и более дешевыми.

Появление этих специальных номеров было связано с проведением в стране целого ряда широкомасштабных мероприятий, пропагандировавших латвийскую продукцию. Это нашло свое отражение не только в опубликованных материалах, но и на обложках журнала, где появились подзаголовки; «Пропаганда латвийской продукции» («*Latvijas ražošanu propaganda*») (1929), «Номер, пропагандирующий латвийскую продукцию» («*Latvijas ražošanu propagandas numurs*») (1930) и «Номер, посвя-

щенный выставке пропаганды латвийской продукции» («*Latvijas ražojumu propagandas izstādes numurs*») (1932). Именно о них далее и пойдет речь.

Первая неделя пропаганды латвийской продукции прошла в предпасхальные дни с 17 по 24 марта 1929 года. Пресса её широко освещала. Большое внимание было уделено обоснованию ее необходимости. Вот несколько заголовков статей: «Почему проводится неделя пропаганды латвийской продукции» («*Kādēļ rīko Latvijas preču propagandas nedēļu*»), «О значении недели пропаганды латвийской продукции» («*Par Latvijas preču propagandas nedēļas nozīmi*»), рекламная статья «Не переплачивайте за импортную косметику» с подзаголовком «Неделя пропаганды латвийской продукции». (*Nepārmaksājiet par ārzemju kosmētiku – Latvijas ražojumu propagandas nedēļa*) (*Nepārmaksājiet par ārzemju kosmētiku* 1929, 2, 6)

Журнал «*Ekonomists*» открылся передовой статьей министра финансов А. Петревица (*Ansis Petrevics*, 1882–1941) о значении недели пропаганды латвийских товаров. В ней министр обратил внимание на то, что в Латвии ввоз значительно превышает вывоз. Он отметил, что «цель недели пропаганды латвийской продукции — напомнить нашим потребителям об отличном качестве местных товаров. Необходимость такого мероприятия он обосновал тем, что «покупая местные товары, граждане сами сэкономят значительные суммы денег, а еще больше иностранной валюты для государства.» (*Ekonomists* 1929, Nr. 6, 233)

Праздничное открытие недели прошло в Национальном театре в присутствии президента Латвии Г. Земгалса (*Gustavs Zemgals*, 1871–1939), который в своей речи сказал, что надо обходиться по возможности меньшей роскошью и привыкать жить по средствам. Он связал пропаганду латвийской продукции с укреплением независимости страны. Глава правительства Х. Целминьш (*Hugo Celmiņš*, 1877–1941) также подчеркнул, что «обходясь своим, мы будем самостоятельны» (*Kā sākās Latvijas ražojumu propagandas nedēļa* 1929, 1–2). Открытие недели транслировалось по радио, причем и непосредственно на площадь перед Национальным театром. Событие вызвало большой интерес, и на улицу вышло много рижан. После официального открытия состоялось так называемое *corso*¹ — процессия из ста грузовиков, на которых была разме-

¹ От итальянского *corso* — бег, беговая дорожка, главная улица. Первоначально было связано со скачками, затем означало медленный проезд нескольких повозок в одном городе.

щена реклама предприятий и выставлена их продукция. С машин разбрасывались рекламные листовки. Вся это процессия сделала два круга по центру города (*Kā sākās Latvijas ražojumu propagandas nedēļa* 1929, 1–2).

Здесь уместно обратить внимание на использование понятий «реклама» и «пропаганда». В том контексте, в котором они тогда использовались, оба понятия близки, но не однозначны. Притом слово «пропаганда» использовалось в его обычном значении. Это видно из того, как, например, «*Ekonomists*» определял цель проводимой недели: «напомнить нашим потребителям об отличном качестве местных товаров», «показать жителям Латвии нашу собственную продукцию, чтобы они сравнили ее с теми заграничными товарами, которые они до этого покупали», т.е. распространить определенные знания (*Ekonomists* 1929, 233; *Kacens* 1929, 243).

«*Latvijas Tīrgotājs*», последовательно пропагандировавший местную продукцию, во-первых, посвятил этому событию специальный номер с подзаголовком «Пропаганда латвийской продукции» («*Latvijas ražojumu propaganda*»), а во-вторых, выдвинул и главный призыв, сегодня мы бы сказали слоган, «Покупай латвийскую продукцию! Уважай собственный труд!» («*Pērc Latvijas ražojumus! Cieni savu paša darbu!*»). Им и открылись публикации в журнале. Передовая статья «Покупайте латвийскую продукцию» («*Pērciet Latvijas ražojumus*») была написана предпринимателем и бессменным издателем журнала Я. А. Кукурсом (*Kukurs* 1929, 1.) В ней он обратил внимание на то, что журнал год от года повторяет одно и то же: «Развивайте латвийскую промышленность! Покупайте латвийскую продукцию!» («*Veiciniet Latvijas rūpniecību! Pērciet Latvijas ražojumus!*»). Автор отметил, что впервые за 10 лет независимости в стране принялись за важную работу — пропаганду своей продукции, и дал краткую характеристику наиболее известным латвийским предприятиям. Он также показал, что, по его мнению, мешает развитию собственной промышленности (*Kukurs* 1929, 1–2).

На страницах журнала продолжилась начатая ранее публикация книги К. Хопкинса (*Claude C. Hopkins*, 1866–1932) «Моя жизнь в рекламе» (*Scientific Advertising*, 1927), первая вводная часть которой называлась «Реклама», а затем «Пропаганда — работа всей моей жизни» («*Propaganda — mans mūža darbs*»). Несколько статей были посвящены умению торговать и рекламировать. На четырех страницах расположился материал под названием «Парад латвийской промышленности» («*Latvijas rūpniecības parāde*»), в котором нашлось место для рассказа о 28 латвийских пред-

приятнях, среди которых были АО «Feniks», кондитерская фабрика В. Кюзе (V. Kuze), фабрика трикотажных изделий «Rita» в Засулауксе, велосипедная фабрика «G. Ērenpreiss un Biedris» (с 1927 года «G. Ērenpreiss velosipēdu fabrika») и др. Некоторым предприятиям были даны достаточно полные характеристики, названа численность работавших на них, другие только упомянуты, но главное, что статья дала представление о достижениях латвийской промышленности за 10 лет независимого существования государства (Latvijas rūpniecības parāde 1929, 16–19). Кроме этого, как всегда, была размещена реклама латвийских предприятий. Например, на последней странице реклама кондитерской фабрики В. Кюзе, где над основным текстом был помещен слоган «Покупайте латвийскую продукцию!» («Pērciet Latvijas ražojumus!»)

Вторая неделя пропаганды латвийской продукции прошла в октябре 1930 года. По этому случаю «Latvijas Tirgotājs» выпустил специальный номер, который был открыт призывом «Pērkot Latvijas ražojumus – celsim savu labklājību» («Покупая латвийскую продукцию, повысим свое благосостояние»). В нем свой подход к решению этой проблемы высказали министр финансов А. Петревичс, председатель комитета по проведению пропаганды латвийской продукции П. Калнозолс, главный редактор журнала Я.А. Кукурс, руководитель бюро пропаганды латвийской продукции Х. Бергс и другие специалисты.

А. Петревичс в своей статье «Будем пропагандировать свою продукцию» («Propagandēsim savus ražojumus») обратил внимание на то, что «крупные страны Западной Европы десятки лет занимаются рекламированием своей продукции, и «многие марки стали стандартом качества благодаря рекламе в прессе». В Латвии, по его мнению, очень неумело рекламируются свои товары, «очень мало делается для их пропаганды» (Petrevics 1930, 5). П. Калнозолс отметил, что «доходит до абсурда, когда в самом большом магазине Риги на продаваемой обуви местного производства надписи сделаны на английском языке». По официальной статистике за 7 месяцев 1930 года импорт превысил экспорт на 31 млн. латов, причем очень много ввозилось продуктов питания. Автор также затронул вопрос об использовании широкомасштабной рекламы за границей, а также о том, что там «не разрешают даже транзит нашего мяса, а сами ввозят к нам бесконечно много пищевых продуктов, не говоря о других товарах». Свою статью он закончил словами о том, что надо перестать молчать. «Время настало!» (Kalnozols 1930, 6–7)

Летом 1930 года был специально создан Комитет пропаганды латвийских товаров («Latvijas ražojumu propagandas komiteja») и Х. Бергс познакомил читателей с его составом, работой и планами. В него вошло 12 представителей, среди которых представители от Объединения латвийских торговцев, Общества рижских фабрикантов, Рижского биржевого комитета, Объединения латвийских промышленников и ремесленников и др. Комитет начал свою работу еще в июле. Он готовил и распространял пропагандистские материалы не только в Риге, но и в провинции. Это были плакаты, брошюры, почтовые карточки, листовки, которые были разосланы в 521 волостное правление, во все 57 городских правлений и в 500 обществ производителей молока. Под эгидой комитета с 19 по 27 октября проводился конкурс витрин, для подведения итогов которого было выбрано специальное главное жюри из 6 человек (Bergs 1930, 10–11). «Latvijas Tirgotājs» на второй странице этого номера поместил Правила конкурса витрин в Риге, Лиепе и других городах. Пропаганду латвийских товаров предполагалось продолжить и в дальнейшем.

В разделе «Народное хозяйство» («Tautsaimniecība») были опубликованы небольшие рекламные статьи о 21 предприятии, часть которых дополнялась фотографиями. В некоторых из них говорилось, каких результатов ждут от недели пропаганды латвийских товаров (*Latvijas Tirgotājs* 1930, № 6, 13–20). Так, например, совладелец общества «Metalists» писал, что, «чтобы все не обернулось пустыми фразами, всем надо находиться в одинаковых условиях», а это уже, по его мнению, будет зависеть от правительства и сейма. Государство должно обеспечить достаточную таможенную защиту, «хотя бы такую же, какая есть у наших соседей на товары из железа и чугуна» (Auziņš 1930, 13).

В это же время было создано Общество латвийских торговцев и промышленников «Vienība» («Единство»). Статья о его создании завершилась словами: «Будем активны! Будем покупать латвийскую продукцию, и ценить собственный труд!» («Būsim aktīvi! Pirksim Latvijas ražojumus un cienīsim paši savu darbu!») (Kukurs 1930, 20)

Журнал предполагал продолжить работу в этом направлении. В анонсе к следующему номеру говорилось, что он будет посвящен латвийской промышленности, промышленности и ремесленничеству малых городов, результатам смотра витрин (*Latvijas Tirgotājs*, 1930, № 6, 11). Однако в 1930 году не вышел больше ни один номер, и эти замыслы не были осуществлены.

В 1931 году появился только один номер журнала, посвященный сотрудничеству с Бельгией.

Единственным стал и номер за 1932 год, который содержал только 16 страниц. Как уже было сказано ранее, он был посвящен выставке пропаганды латвийской продукции и открылся призывом «Покупая латвийскую продукцию, поднимем наше благосостояние» («Pērkot Latvijas ražojumus – celsim savu labklājību»). Основная тема номера была представлена двумя материалами.

Во-первых, это статья Я.А. Кукурса «Смотр нашей работы» («Mūsu darba parāde»). В ней автор, главным образом, отвечал скептикам, которые считали, что выставка в кризис не нужна и Латвии нечего показывать. Он считал, что, несмотря на сложную ситуацию, в которой ее готовили, она и нужна, и своевременна. В выставке приняло участие около 500 производителей, ежедневно ее посещало примерно 10 000 человек. Главным итогом стало подтверждение, что в Латвии нет дефицита никаких товаров (Kukurs 1932, 5–7).

Во-вторых, это был большой обзор самой выставки, сопровождавшийся фотографиями предприятий. Автор в небольших заметках рассказал о 22 предприятиях, остановившись как на их истории, так и на продукции. Фактически статьи этого и других номеров являются интересным источником по истории рекламы промышленности в Латвии и могут быть исследованы отдельно (Latvijas ražojumu propagandas 1932, 9–13).

В заключение можно сказать, что журнал выполнил поставленную в первом номере задачу. Он не только последовательно обосновывал необходимость пропаганды латвийской продукции как внутри страны, так и за ее пределами, но и постоянно занимался этим. На страницах журнала, и особенно в годы кризиса, снижение импорта, увеличение потребления своей продукции связывалось с расцветом хозяйственной жизни, уменьшением безработицы, ростом благосостояния страны.

Список источников

- Auziņš, A. (1930) Metāl rūpniecība atdzimst. *Latvijas Tīrgotājs*, Nr. 6.
Bergs, H. (1930) Latvijas ražojumu propagandas komitejas darbība. *Latvijas Tīrgotājs*, Nr. 6.
Ekonomists. (1929) Nr. 6.
.-Es-. (1921) Mūsu izstāde. *Latvijas Tīrgotājs*, Nr. 8.

Kā sākās Latvijas ražojumu propagandas nedēļa. Svinīgais akts Nacionālā teātrī. (1929) *Jaunākās Ziņas*, 18. marts, Nr. 63.

Kacens, A. (1929) Kādēļ rīko mūsu preču propagandas nedēļu. *Ekonomists*, Nr. 6.

Kalnozols, P. (1930) Latvijas ražojumu propaganda. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 6.

Kukurs, J. A. (1920) Mūsu pirmie uzdevumi. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 1.

Kukurs, J. A. (1929) Pērciet Latvijas ražojumus. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 2.

Kukurs, J. A. (1930) Būsim aktīvi. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 6.

Kukurs, J. A. (1932) Mūsu darba parāde. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 1.

Latvijas ražojumu propagandas izstādes apskats. (1932) *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 1.

Latvijas rūpniecības parāde. (1929) *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 2.

Latvijas Tirgotājs. (1923) Nr. 4; (1924) Nr. 8.

Latvijas Tirgotājs. (1930) Nr. 6.

Nepārmaksājiet par ārzemju kosmētiku – Latvijas ražojumu propagandas nedēļa. (1929) *Jaunākās Ziņas*, 16. marts, Nr. 62.

Petrevics, A. (1930) Propagandēsim savus ražojumus. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 6.

Tatjana Bartele

Latvijas produkcijas propaganda žurnālā “Latvijas Tirgotājs” (1929–1932)

Atslēgas vārdi: Latvijas produkcija, propaganda, speciālie izdevumi, Latvijas produkcijas propagandas nedēļas

Kopsavilkums

Žurnāls “Latvijas Tirgotājs” tika izdots no 1920. līdz 1932. gadam. Pavisam iznāca 103 numuri. Žurnāla izdevējs un galvenais redaktors bija Jānis Alfrēds Kukurs (1879–1941). Tika izdoti arī tematiski izdevuma numuri, kopā 47. 1929.–1932. gadā iznāca trīs numuri, veltīti Latvijā ražotās produkcijas propagandai.

1929.–1932. gadā tika sarīkotas divas Latvijas produkcijas propagandas nedēļas. Pirmā notika 1929. gada martā, otrā – 1930. gada oktobrī. 1932. gadā notika Latvijā ražotās produkcijas izstāde. Žurnāls publicēja materiālus, skaidrojot importa samazināšanas un vietējo preču patēriņa palielināšanas nozīmi. Tajā skanēja saukļi: “Pērc Latvijas ražojumus! Cieni savu darbu!”, “Pērkot

Latvijas ražojumus – celsim savu labklājību!”, “Būsim aktīvi! Pirksim Latvijas ražojumus un cienīsim savu darbu!”

1930. gada vasarā tika izveidota “Latvijas preču propagandas komiteja”. Žurnāla numurā bija informācija par komitejas sastāvu, darbību un turpmākajiem plāniem, par Latvijas uzņēmumu darbu. Krīzes gados importa samazināšanu, savas produkcijas patēriņa pieaugumu izdevums saistīja ar saimnieciskās dzīves uzplaukumu, bezdarba mazināšanos, valsts labklājības pieaugumu.

Tatjana Bartele

Latvian Production Propaganda in the Magazine “Latvijas Tirgotājs” (1929–1932)

Key words: Latvian production, propaganda, special editions, week campaigns to promote Latvian production

Summary

Magazine “Latvijas Tirgotājs” (“Latvian Trader”) was published from 1920 till 1932. Altogether 103 editions were released. The publisher and the editor in chief was Y.A. Kukurs. There were also special editions released intended to highlight a separate internal topic or related to a certain country. Altogether 47 such editions were published. In 1929–1932, there were published three editions specifically devoted to the promotion of Latvian production.

In 1929–1932, week campaigns to promote Latvian production was carried out two times. The first one took place in March 1929, the second one – in October 1930. In 1932, an exhibition of Latvian production was organized. Magazine published a number of materials explaining the need to reduce the imports and increase the consumption of local products. There were such appeals and slogans as “Buy Latvian products! Appreciate your work!”, “Buy Latvian production – raise our well-being!”, “Be active! Buy Latvian products and appreciate your work!”

In the summer of 1930, a Committee on propaganda of Latvian goods was established (“Latvijas ražojumu propagandas komiteja”). The magazine published articles about its structure, work and plans, as well as systematically acquainted the readers with the work of Latvian enterprises. During the crisis, the decline of imports and increase of consumption of domestic products was associated with the flourishing economic life, reduction of unemployment and the growing prosperity of the country.

Bogusz Bomanowski

Sources of Development of the Indigenous Polish Military Doctrine in the 16th Century: Comparison of Theory and Practice

Key words: military doctrine, Polish Art of War, tactical co-operation, hetman, Polish-Lithuanian Commonwealth

The development of the Polish art of war or Polish military doctrine (called PMD) was not parallel to the formation of Poland as a state, as an indigenous subject of international relations. Polish culture, law, language and economy had flourished since at least a few decades ago, when PMD started to separate itself from the art of war of Western medieval Europe. Nevertheless, the reverse process of losing indigenous marks due to the preference given to the extensive coping of the western standards of the military was accompanying the erosion of the international position of Poland. It comes as a direct prediction of the oncoming political and military aggression of Russia, Prussia, and Austria against Poland, which just became the first European modern-style arranged constitutional monarchy. An ancient Roman saying: *Si vis pacem para bellum* (If you desire peace, get ready for war) comes into force once more. And, especially from the Polish military point of view, it should be supplemented by one more sentence: who wants to win, should find their own way to fight.

So, it could be stated that even if Poland did not need militarism to define itself and to become a fast developing state in the period of Renaissance with a strong economy and indigenous culture, it needed the military power to remain free and safe in the aggressive Europe of the 17th and 18th centuries. Peaceful thinking of the political elite and the resulting lack of appropriate and stable military spending scale was the main reason of the loss of the power to protect independence. The development of the Polish military doctrine slowed down after the death of Jan Sobieski; and by the end of the 18th century there were no sufficient re-arrangements. The period of partitions was certainly the longest interval in the development of the Polish military doctrine, so now we can describe the time-frame of PMD as a period between the early 16th and the late 17th century.

Cosmopolitan tendencies of the period of Middle Ages were apparent in battle tactics and equipment. Global unification tendencies came back to Poland during the 18th century. Undisputable lack of critical approach made the Polish military potential uncompetitive. In opposite to medieval and classical tendencies, the period of the 16th and 17th centuries could be characterized as sustainable and constantly self-accelerating development of a specific, unusual and respectably efficient military doctrine in Poland. There were two main stop-gaps of this development (despite the difficulty to distinguish them by precise dates):

- a) the period of conceptions and doctrine;
- b) the period of practice and improvements.

The 16th century was relatively peaceful for Poland. Although powerful, the central European empire of the Jagiellons preferred to solve a vast majority of problems in a diplomatic way. There were no hostages able to create real danger for the existence of Poland.

There were some peculiar hostilities with a specific enemy, uncommon for other European armies. Intercourse with the south-eastern type of militaries (from the territories of today's Romania, Moldova, the Crimea), gives an excellent opportunity to observe a combination of different elements of foreign doctrines and equipment. It is worth mentioning that the Polish military doctrine was born as a result of the contact with both western and south-eastern art of war. The heavy armour and firearms of European cuirassiers, *knechts*, and musketeers were combined with maneuver and agility of the oriental-style steppe cavalry.

The milestone of the Polish military doctrine was the treatise written by hetman Jan Amor Tarnowski, *Consilium rationis ballicae* (Tarnowski 1558). One should agree with Z. Spieralski, according to whom this book was fundamental and already the best work of old-Polish military literature. Apart from the wide-scope work of Tarnowski, there are some other sources of the military doctrine of that period. One should mention the dispersed analysis written by hetman Florian Zebrzydowski, especially his correspondence with advice addressed to Mikołaj Radziwiłł "the Redhead" (Zebrzydowski 1559). The rest are works relevant from the point of view of the Polish military doctrine in its first period of creation: *Spraw i postępów rycerskich i przewagi opisanie krótkie z naukami w tej zacnej zabawie potrzebnemi* (Łaski 1539), *Sprawa rycerska* (Bielski 1569), *Księgi hetmańskie* (Sarnicki 1594), *Von der Kriegssordnung oder der Kunst Krieg zu fuhren* (Hohenzollern 1555).

The limited scope of the present paper as a part of a collective research work is the reason for choosing just two sources. As they hardly can be compared directly, it is necessary to present a reliable method. Thus, the present paper is focused on two sources: *Consilium* by J. Tarnowski and the letter from F. Zebrzydowski to Mikołaj Radziwiłł, *Porządek żołnierski tak w polu jako i na zamkach od P. Floriana Zebrzydowskiego opisany Anno 1559*. This title is not original, it was written on the letter later, probably not by Zebrzydowski, although it obviously describes the content of this letter (Bodniak 2012, 28).

Let us mark a few reasons for choosing *Consilium* along with *Porządek żołnierski* as the sources for the analysis in this research work:

Firstly, *Consilium* is more comprehensive than other works by Tarnowski.

Secondly, similarity is observed between both sources created during the same period; thus, they gain a special fundamental status as they form the basis for the old-Polish art of war. Moreover, both Tarnowski and Zebrzydowski were highly regarded theoreticians and practitioners of their time. Tarnowski's brilliant victory nearby Obertyn in 1531 demonstrates a plenty of the components of the Polish art of war. Zebrzydowski, on the other hand, outran appreciably the publication of the other significant works (Bielski 1569; Sarnicki 1577 or 1578; Łaski 1599).

Thirdly, both sources match perfectly and better than the other aforementioned ones the role of the basis of military theory. One can realize this after eliminating the other works of this period. The research done by Bielski and Strubicz should be considered primarily as informational and comparative works, as they are a kind of a broad compendium of the whole military science (Sarnicki) or serve as a handbook of forging the non-Polish art of war, presenting the ancient (Greek and Roman) art of war as well as the main tendencies of forging militaries contemporary to the author (Bielski). Actually, they make an analogue to Tarnowski's treatise *De bello cum juratissimus Christianae fidei hostibus Turcis gerendo disputatio sapientissima*. Being admittedly useful, they cannot be taken into account as the basis of the indigenous Polish art of war. Analogically, the research by A. Hohenzollern should be excluded from this analysis for the same reason – as it was developed in a significantly different reality, predominately under the western influence (despite the large professional influence of Tarnowski acting as an expert-consultant supporting Hohenzollern – see more: Winczura 2005). Research made by the last Great Master of Teutonic Order produces a holistic overview of the Euro-Asian

military known for this period. Although Hohenzollern's work is slightly earlier than the *Consillium* by Tarnowski, the preserved correspondence between both authors shows indisputably that Tarnowski performed the role of a reviewer and made certain contribution or advice to Hohenzollern's work (Olejnik 1976, 564, compare: Winczura 2005, 231 *in fine* – 234). This great work cannot be considered as influential for the process of the formation of the old-Polish military art.

The method of the selection results in choosing two sources that are different in form but similar as to the influence on the Polish military doctrine: the systematic analysis made by hetman J. Tarnowski as well as the synthetic work of F. Zebrzydowski, which is more of counseling addressed to Radziwiłł sometimes formed into general rules. This set of counseling is a result of the experience and wide knowledge of both authors. They are an envoy to the oncoming generations of military art practitioners. There is no debate that a plenty of demands from Tarnowski's and Zebrzydowski's works were well proved during the 16th and (especially) the 17th century. However, in numerous cases this application of theory was an example of how well read the Polish strategist of the time was. Obviously, getting an access to the printed piece of scholarship made by Tarnowski was far more feasible than studying the correspondence between Zebrzydowski and Radziwiłł; on the other hand, a lot of works of the time were diffused in hand as copied manuscripts (yet no copies of Zebrzydowski's letter have been found). Presumably, the incisiveness and felicitousness of analyses and theories phrased by Tarnowski and Zebrzydowski were so accurate and enduring that the oncoming generations of commanders gave preference to these rules and advice even if they were not conscious of the authorship of this theory. It is undisputable that these theories remained in practical use with remarkable effect for over one and a half of a century (till the end of the 17th century, as a lot of them were observed even in the late Jan Sobieski's era). The changes made under the influence of the western art of war and accelerated especially due to the relatively fast development of firearms characteristics and their tactical role were significant but not affecting the core of the Polish military doctrine. On the other hand, not all of the demands made by both hetmans were fulfilled.

Further we proceed with the analysis of the selected sources.

Consilium was finished in the late years of life of hetman Jan Amor Tarnowski and it represents a set of assumed observations and experiences. At the same time it was inspired by other theoretical works of the time (Tar-

nowski was the main reviewer of the extensive work of Albrecht Hohenzollern) as well as related to normative acts issued by hetman during his long service and intended for regulation of military discipline, administrative issues, and general order.

From the point of view of the subject of our analysis, there are several areas of *Consilium* that deserve special attention:

- 1) Military logistics, or speaking, non-fighting aspects of combat readiness and military operations, consisting of equipment production, transport and servicing. This category entails two last sections of *Consilium*: *Wojska ciągnienie* (transport of military forces) and *Nauka kładzenia obozu* (the art of camp deployment).
- 2) Equipment and armament – the author provides an overview of the types of formations, particularly in the cavalry, describing two types, called in Latin *graviores i levioris* – the heavy and the light cavalry. Apart from armament, hetman provides an overview of non-combat equipment used for ensuring proper functioning of military logistics. A set of sappers equipment is described here. Further, the next generation military author, Stanisław Sarnicki paid attention to these problems when analyzing military engineering, which enabled his work of the late 16th century to be quoted even in some 20th century publications. However, these problems were never finally resolved in old-Polish military art, because with relatively limited spending on the whole military of Polish-Lithuanian Commonwealth in the most intensive period of hostilities (which means, in case of Poland, nearly the whole 17th century!), the highest priority was always given to highly maneuverable fast reaction and deployment forces, especially different types of cavalry.
- 3) Tactics – it might seem curious, no separate section of *Consilium* is dedicated to tactical problems alone. Tactical issues become the subject of analysis simultaneously with
 - a) systematization of different components of military forces, as each of the fields has its own, specific tactic, making it a functional part of the whole sustainable and self- completing system;
 - b) equipment issues, especially the role of distant fight arms and logistic problems of secure delivering of ammunition.
- 4) The structure of military issues management (more widely – command structure) entails an unnamed but certainly described dual system with civil and military (internal) governing systems, marked up by introducing a separate section of *Consilium* titled “*Król Jego Miłość*” (King, His

Majesty) – with wide competence in terms of integrated and common state safety arrangement. It is a very significant demand, which was reborn in modern times, in the inter-war period of the 20th century, when, under the conditions of the expected aggression of Nazi Germany and the Soviet Union, Polish government reestablished the Ministry of War to perform a more general role as compared to the Ministry of National Defense.

- 5) Military order regulations aimed primarily at providing adequate effectiveness of the army, not affected by any form of chaos.

Basing on the described structure of *Consilium*, one can compare both sources to make final statements. The work of hetman Zebrzydowski is smaller in terms of the scope of the analyzed issues and simpler in its structure. It is, actually, a set of personalized counseling, addressed to Radziwiłł under certain circumstances – expected aggression of Muscovy and, unlikely to all other hostilities against this enemy, approaching rather stationery, defensive and fortress-based fighting than maneuverable warfare. This is the reason why fortress holding is predominantly analyzed by Zebrzydowski. Very special and quite symptomatic is one sentence used by hetman Florian Zebrzydowski to describe the way how Polish soldiers / commanders should defeat a fortress. He “should look at it like it will become his grave.” It is the main example of these infrequent statements, which despite of their invitingness, were never widely applied by old-Polish art of war. Even if there are a lot of examples of heroic fight to death to hold the entrusted ground, there were a lot of examples of a more flexible defense system, when Polish commanders decided to leave strongholds or urbanized areas to avoid unnecessary losses and use forces remaining at their disposal for mobile actions. Nevertheless, the tendency of Polish forces to dominate over their opponents in a fast releasing battle or short campaign was already mentioned above. There was normally no need for long-time stationery defense. And even if such a need occurred, there were no ability of fortifying the very long borders of PolishLithuanian Commonwealth, attacked from nearly all directions.

Noticeable attention was also paid by Zebrzydowski to the interaction of different components of the armed forces. He recognized well the applicability of mobile units (cavalry). Being one of the founders of the indigenous Polish military doctrine, hetman Florian Zebrzydowski mentioned two ways of using this component of military forces to withstand a siege. The first way should be called a passive role, when cavalry acts just as a supplement of

infantry and artillery (mentioned here separately according to the modern nomenclature, although in the times of Zebrzydowski and Tarnowski artillery was not always considered as separated from infantry in the PMD, which intrinsically shows the dominance of mobile cavalry units in the Polish art of war). Hetman recommended such a way of use of cavalry uniquely under specific conditions – when infantry and artillery would be potentially heavily outnumbered by enemy forces and/or they represent inadequate firepower, discipline, skills, etc. In any other situation cavalry is recommended for agile maneuvers out of the siege strongholds / fortress to enfeeble opponents and terrorize them, cutting deliveries and – finally – to make or to support a relief. Both of these methods would be performed by succeeding generations of Polish-Lithuanian Commonwealth armies commanders. The former was used especially during the exhausting incessant struggles of the 17th century, in the case of a lack of adequate amount of infantry units. The latter, preferred any time when it seems likely to use it, gives a brilliant opportunity to use the impact power of Polish hussars and maneuverability of cavalry in general.

Legislation is considered as valuable by both Tarnowski and Zebrzydowski. Each of these two commanders underlines the role of discipline and their proposed system of regulations is not small, being full of prohibitions and punishments, although not drastically cruel by the standards of their time.

Reverse to *Consilium*, in the letter from Zebrzydowski to Radziwiłł the description of logistic and transport is located at the beginning of the text. Both authors are relying on secured mode of relocation of forces with strict prohibition of any voluntary rearrangements. Fights against highly maneuverable cavalry formations of Tatars, Turks, Moldovians, etc. created a massive influence on the whole old-Polish art of war. Both authors are trying to balance the safety of movement and – opposite to it – the speed of relocation.

Zebrzydowski wrote a lot about the components of armed force and differences between them in terms of their tactical role. Being a supporter of defensive tactic, he was able to recognize the special role of cavalry as a mobile component.

To conclude, it is worth mentioning that the 16th century is undisputedly a period of forming and fast development of the military doctrine of Poland. The work of theoreticians and precisians was assumed by Stefan Batory (the “warrior king”) and his active role alongside with endeavors of the great chancellor, Jan Zamoyski, resulted in the introduction of several reforms demanded earlier by Tarnowski and Zebrzydowski.

Consilium rationis bellicae of hetman Jan Amor Tarnowski as well as the letter from hetman Florian Zebrzydowski to Mikołaj Radziwiłł were similar in terms of main issues, diagnosis, and conclusions. The main differences between both sources are: general character and purpose (full-scale scientific work *vs* advisory analysis with a certain addresser and a specified purpose).

Undoubtedly, both sources are similar as they are brilliant examples of precise analysis and modern thinking about military issues. They both consist of a plenty of rules, guidelines and advice, which greatly withstands the confrontation with the new times and circumstances, remaining useful. They also became widespread not as generalized theoretical knowledge, but used in command structures and benchmarks of behavior during military actions.

Sources and literature

Bielski, M. (1569) *Sprawa rycerska*. Kraków.

Bodniak, S. (2012) *Hetman Florian Zebrzydowski o porządku żołnierskim* [w:] 'Studia nad staropolską sztuką wojenną. Tom I', Oświęcim, s. 25–38.

Hohenzollern, A. (1555) *Von der Kriegsordnung oder der Kunst Krieg zu fuhren*. Królewiec (polskie tłumaczenie od 1561 r.).

Łaski, S. (1539) *Spraw i postępków rycerskich i przewagi opisanie krótkie z naukami w tej zacnej zabawie potrzebnemi*. printed: Lwów 1599.

Olejniak, K. *Wpływ Jana Tarnowskiego na poglądy teoretyczno-wojskowe Albrechta Hohenzollerna*. s. 564.[w:] 'Ars historica. Prace z działo powszechnych i polskich'. UAM 1976, s. 555–565.

Pollak, R. (1939) *Ze staropolskiej literatury górniczo-hutniczej*. S. Sarnicki o *saperskich pracach górników*. 'Hutnik', zeszyt 1.

Sarnicki, S. (1577) *Księgi hetmańskie*. circa 1577, published by: A. Grabowski, *Starożytności historyczne polskie*, t. 1, Kraków 1840.

Zebrzydowski, F. (1559) *Porządek żołnierski tak w polu jako i na zamkach od p. Floriana Zebrzydowskiego opisany*. manuscript: Biblioteka Kurnicka sygn. 247.11 121.

Winczura, Ł. (2005) *Hetman hetmanów – Jan Amor Tarnowski. 1488–1561*, Kraków.

Bogusz Bomanowski

**Avoti par Polijas militārās doktrīnas attīstību 16. gadsimtā:
teorijas un prakses salīdzinājums**

Atslēgas vārdi: militārā doktrīna, poļu kara māksla, taktiska sadarbība, hetmanis, Žečpospolita

Kopsavilkums

Oriģinālā poļu kara māksla (*Staropolska Sztuka wojenna*) veidojusies specifiskos apstākļos, galvenokārt 16. gadsimtā. Nākamajā t. s. "šaujampulvera gadsimtā", kad Polijas-Lietuvas spēki tika iesaistīti vairākos liela mēroga militāros konfliktos, vietējā poļu kara māksla tika pilnveidota.

Raksta mērķis ir aktualizēt Polijas militārās doktrīnas teorētisko nostādņu sākotnējās attīstības tendences, balstoties uz vēstures avotu izpēti un analīzes datu salīdzinājumu, atzīmētas atšķirības dažādu avotu sniegtajā informācijā par poļu kara mākslas paraugiem.

Moreno Bonda

Da Collo's Report of His 1518 Journey to Muscovy: The Reasons for an Editorial Fiasco

Key words: Francesco da Collo, Fabio Sbarra, history of reading, Muscovy, Livonia

A number of sources testify to the intense relations between Italian states, the Baltic, and Muscovy since the early 14th century. These relations were the reasons for writing of numerous geographical and ethnological reports. Most of these reports and treatises became widespread and some of them became so popular that they even influenced the interest and actions of popes and emperors. This is the case, as an example, of Maciej of Miechow's books about the *two Sarmatias*. This treatise was so controversial and debated that even an imperial diplomatic mission as that of Francesco da Collo to Muscovy (1518–1519) was seen as an opportunity to investigate the discrepancies between the geographic descriptions of the Polish writer and those of Claudius Ptolemy.

Nonetheless, little is known about da Collo's mission. Therefore, it is our intention to contribute to a better knowledge of the report he wrote, its content and, most importantly, the reasons for its unfortunate editorial fate. By pursuing this aim, and basing on the already well documented lack of correspondence between the alphabetization level and the effective changes in reading practice (Gilmont 2008), we will try to challenge the idea that, in the history of reading, the revolutionary transition toward the predominance of literature in a vernacular language and the first relevant broadening of the community of readers occurred, respectively, during the 17th and 18th centuries (Cf. Lyon 1987). We believe that a radical transformation of the audience of readers was already occurring during the 16th century. More precisely, we intend to put to the test Rolf Engelsing's chronology of the revolution of reading, which defines the period 1750–1800 as the time of the real rupture between *intensive* and *extensive* reading (Engelsing 1969; Engelsing 1974).

We intend to investigate our hypothesis by means of a preliminary comparison of two translations of da Collo's report. As a matter of fact, da Collo's original Latin report is considered lost, but a fragmentary Italian translation (known as *Trattamento di pace...*) was published in 1603 in Padua

(da Collo 1603). However, this translation was almost ignored for about four hundred years until a recent edition (Zagonel 2005). Recently, the full Italian translation – Fabio Sbarra's manuscript – has been found in Krakow's Jagellonian library (JL, BJ7149). We intend to investigate these two translations in the context of the 16th century editorial trends in order to understand both the reason for da Collo's editorial fiasco and the editorial trend itself.

As stated above, a large number of reports were available especially because of popes and emperors' quest for political and religious peace in Europe. One of the most popular was, certainly, Sigismund von Herberstein's account on Muscovy, which, together with the Silvio Aenea Piccolomini's cosmography, was published in Italian translations. These treatises, together with Albert Pigges' report and Alebrto Contarini's journal, were later included in the numerous editions of G. B. Ramusio's *Delle navigationi et viaggi*. In the second edition of the same collection, there was published, in Italian translation, another very popular work: Maciej of Miechow's treatise about the two Sarmatias. This translation was very popular in Italy especially because dealing with Samogitia and Lithuania it mentioned their Roman and Italian origins – something that could have easily engaged an Italian reader. Engaging was also Alexander Guagnini's description of European Sarmatia,¹ in which anecdotes often interpose the main narration in order to provide details about improbable subterfuges, actions carried out '*secretamente*' and '*occultamente*',² and similar frivolities. Guagnini (and his readers) seems to like anecdotes about strange manners and the persistence of paganism even among noblemen living not far from 'Vilna' where there is 'una villa del Re, Lavaris si chiama, nella quale sin'hora s'adorano i serpenti'³ (Ramusio 1583, 36r).

¹ Originally written in Latin in 1578 and published as *Alexandri Guagnini Veronensis Sarmatiae Europaeae Descriptio, Quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam, Et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur*. [...] *Cui supplementi loco, [...] Item Genealogia Regum Polonorum* (Speyer, 1581). Much more popular among Italian readers was the translation that appeared in G. B. Ramusio's collection of travel reports (1583) known as *La descrizione della Sarmatia Europea del Manifico Cavalliere Alessandro Guanino Veronese*.

² Ramusio 1583, vol 2, 36 r.

³ //a mention of the King, called Lavaris, where up to nowadays snakes are worshipped.// Ibid., 46.

On the contrary, Cesare Campana's *Historie del mondo*, despite some quite imaginary descriptions of geographical elements, is very detailed and precise in the matter of history and military events. Similar bizarre geographic descriptions were not unusual, as demonstrated by the so-called map of Jesi where geographical elements as the Ripheans create an 'unrealistic, but reassuring barrier against the Tatars significantly reuniting the whole Christian world' (Licini 1991, 50). Nevertheless, Campana has been criticized for paying too much attention to political, military, and diplomatic events: he was interested 'a ragionare delle guerre principalmente'⁴ and not able to amuse the readers (Ducci 1604, 63). Beside these bizarre geographical interpretations, it is a striking fact that almost none of the texts mentioned here enjoyed editorial success until they were translated into vernacular Italian. This consideration is even more evident referring to another famous traveller – the Jesuit Antonio Possevino who wrote two Latin accounts about his travels to Muscovy. Both were published only in Italian translations in 1593 and 1594.⁵

Possevino's experience is, in many respects, very similar to that of Francesco da Collo, however, while the former was a papal nuncio, the latter was an envoy of the emperor. Both wrote detailed reports in Latin, and both were published only in Italian translations. Francesco da Collo was born in Conegliano (near Venice) in 1480 and in 1517 he was chosen as envoy of the emperor Maximilian I to Krakow and Moscow. A letter of the emperor himself provides a detailed list of the tasks da Collo was assigned with (Zagonel 2005, 4). Firstly, he had to mediate a peace treaty between Poland and Muscovy; secondly, he had to propose an alliance against the Turks; finally, he had to challenge the information about Hyperborean and Riphean mountains as reported in Maciej of Miechow's treatise. With regard to the latter and apparently less relevant task, it is interesting to note that already Sigismund von Herberstein (in 1517) was assigned with similar duties during his missions to Vasili III of Russia. Da Collo, in particular, was asked to 'investigar con ogni possibile diligentia il vero'⁶ (Zagonel 2005, 5). Obviously, Maciej

⁴ //to debate about wars mainly//.

⁵ Since the first Italian edition, Antonio Possevino, *Commentarii di Moscovia, et della pace seguita fra lei e il Regno di Polonia [...] tradotti nell'Italiana da Gio. Battista Possevino [...]* (Mantova: Mammarello, 1592), has not been recognized as his own by the author himself, we will refer to the second edition – Mantova: Francesco Osanna, 1596.

⁶ //Investigate and discover the truth with great attention and in detail//.

Miechowa's and Sigismund von Herberstein's descriptions of Eastern Europe were debated at the imperial court because they were in contradiction with the Ptolemaic geography.

Da Collo kept a journal from September 1st 1517 to early 1519. This Latin report prepared for the emperor is now considered to be lost. However, the Republic of Venice in 1558 had ordered Fabio Sbarra to translate the text into vernacular Italian. This is the manuscript rp. 7149 II preserved at Krakow's Jagiellonian Library and is the only integral copy of the text. It has never been published. Furthermore, in 1596, Marco da Collo selected passages from his ancestor's report and translated them into Italian. This partial translation was published once and in very few copies in 1603. It has always been a very rare book and nowadays only two copies of it are known to exist. The lack of success of this report is quite surprising if compared to the fate of almost every other travel account.

A short and partial list of similar reports could show the popularity of this genre: 1545, Venice, Paolo Giovio's *Libellus* in Italian; 1543 and 1559, Albert Pigge's letter about Muscovy (in Venice, Italian translation); 1550, Herberstein's relation (in Venice); 1550, Tommaso Contarini's report about Muscovy (in Venice); 1550, first edition of G. B. Ramusio's *Delle Navigation et Viaggi* (in Venice); 1559, P. Giovio's *Cose della Moscovia*. M. Miechowita's treatise in the Italian translation (*Historia delle due Sarmatie*) was published in 1561, 1562, 1584. A. Guagnini's *Descrizione della Sarmazia europea* (a translation from the original Latin) was published in 1583. Reports and accounts about Muscovy were among the most "fashionable" readings at that time and Venice had the most active printers. Why, then, an apparently very engaging, fascinating, and accurate report of a Venetian diplomat, despite being available both in Latin and Italian, had no success at all?

Gianpaolo Zagonel suggests it was because 'da Collo's oeuvre had already become obsolete' due to previous publications (Zagonel 2005, xix). However, looking at the list of books provided above, a 1518 report cannot be considered obsolete, but, on the contrary, even pioneering. A preliminary investigation conducted according to the above delineated methodological principles shows that, firstly, during the 16th and 17th centuries, Latin texts about travels or description of far away lands had necessarily to be translated into Italian in order to gain success; secondly, the truthfulness and reliability of a report was not necessarily a requirement for a work to become popular. On the contrary, exotic, though unrealistic, accounts were much more appreciated as demonstrated by the success of Guagnini and the criticism for Campana.

Thirdly, a partial Italian translation of da Collo's report printed in 1603 (with no success at all) was deprived of the most unreliable passages, and this political-geographical treatise was transformed into a formal, unappealing, diplomatic report.

This last claim becomes evident comparing Marco da Collo's and Fabio Sbarra's translations. The published translation of the former does not include several relevant passages that can be read in Sbarra's unpublished translation: the discussion about where the Danube originates was possibly removed because some wrong information copied from Pliny is repeated; the discussion about where the Rhine originates; some anecdotes about Christian memorabilia (Jesus' Clothes, St. Peter knife, etc.) supposedly hidden somewhere by the Emperor Maximilian I; the discussion about where the Rhône originates. Moreover, in the published translation, some passages have been abbreviated or censored. These were dealing with the habits and sexual customs of the region of *Bjarma* and some habits of the *Insula Magnetu*. It seems evident that, while Francesco da Collo had understood what the emperor and the public of the time wanted to read, Marco da Collo had not.

In this respect, the 16th and 17th centuries seem to be characterized by a twofold literary production about Livonia and Muscovy: on the one hand, they share the reprinting of the most exotic travel accounts. On the other hand, the ever-growing number of religious and political missions stimulated the production of a great amount of reports, which were as precise in political, religious, and military matters as unsuccessful in terms of circulation and editions.

Accordingly, it seems possible that, already during the 16th century, the growing number of readers from different educational backgrounds was a factor of influence on the *editorial market*. The 16th century translations from Latin to Italian demonstrate that there was a much larger audience for literature in vernacular. Reading was becoming a common practice also among "lower classes", which typically had a poorer knowledge of the Latin language.

Moreover, the investigation of da Collo's report in the frame of Italian publishing of travel accounts seems to show that still at the end of the 16th century both graphical and literary accounts were mainly intended as symbolic interpretations of Europe. It was, usually, Christian symbolism aimed at depicting a united Christian Europe physically separated from *Gog* and *Magog* and physically protected from them by the Riphean mountains.

Finally, the great interest in the manners, habits, exotic customs, the life and celebrations of the nobles, in connection with the critics of those authors

who focus too much on political and military aspects, seems to indicate that reading was becoming, in the late 16th century, a leisure activity more than an educative one.

References

JL – Krakow Jagiellonian Library.

Sbarra, F. *Trattato moscovitico con gli accidenti*, JL BJ7149 (rp. 7149 II)
 Collo da, F. (1603) *Trattamento di pace tra il Serenissimo Sigismondo Re di Polonia, et Gran Basilio Prencipe di Moscovia havuto dalli Illustri Signori, Francesco da Collo, Cavallier, Gentil'huomo di Conegliano, et Antonio de Conti, Gentil'huomo Padovano, Oratori della Maestà di Massimilian, Primo Imperatore l'anno 1518. Scritta per lo medesimo Sig. Cavalier Francesco. Con la relatione di quel viaggio, et di quei paesi settentrionali, de' monti Riphei, et Hiperborei, della vera origine del fiume Tanai, et della Palude Meotide*. Padua: Lorenzo Pasquati. 60 p.

Ducci, L. (1604) *Ars historica Laurentij Duccij in qua non modo laudabiliter historiae conscribendae praecepta traduntur; verum etiam nobiliores historici antiqui, recentioresque examinantur*. Ferrariae: apud Victorium Baldinum typographum cameralem. 192 p.

Engelsing, R. (1969) Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit: das statistische Ausmass und die soziokulturelle Bedeutung der Lektüre. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, no. 10: 945–1002.

Engelsing, R. (1974) *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. Stuttgart: Metzler. 375 S.

Gilmont, J. F. (2008) Une révolution de la lecture au XVIIIe siècle?. In: G. Petrella, ed. *Navigare nei mari dell'umano sapere. Biblioteche e circolazione libraria nel Trentino e nell'Italia del XVIII secolo. Atti del Convegno di Studio (Rovereto, 25–27 ottobre 2007)*. Trento: Provincia autonoma di Trento, Soprintendenza per i beni librari e archivistici. Pp. 129–139.

Licini, P. (1991) L'Europa Orientale in una strana carta nautica di Jesi. *Europa Orientalis*, no. 10: 27–58.

Lyons, M. (1987) *Le triomphe du livre. Une histoire sociologique de la lecture dans la France du XIXe siècle*. Paris: Promodis. 302 p.

Ramusio, G. B. (1583) *Delle Navigationi et viaggi*. Vol II. Venice: Giunti.

Zagonel, G., ed. (2005) *Francesco da Collo. Relazione del viaggio e dell'ambasciata in Moscovia: 1518–1519*. Vittorio Veneto: D. De Bastiani. xxiii, 167 p.

Moreno Bonda

**Frančesko da Kolo ziņojums par ceļojumu uz Maskavas caristi
1518. gadā: publikācijas neveiksmes iemesli**

Atslēgas vārdi: Frančesko da Kolo, Fabio Sbarra, lasīšanas vēsture, Maskavas cariste, Livonija

Kopsavilkums

1517. gadā venēcietis Frančesko da Kolo tika nozīmēts par imperatora sūtni uz Maskavas caristi. Viņam bija jāuzzina par Miečevas Maceja teritoriālajām pretenzijām. Da Kolo uzrakstījis detalizētu ziņojumu par šo ceļojumu, taču ziņojuma oriģināls latīņu valodā tiek uzskatīts par nozaudētu. Ir saglabāties fragmentārs tulkojums itāļu valodā, bet nesen atrasts vēl viens tulkojums itāļu valodā – Fabio Sbarras manuskripts.

Divu tekstu salīdzinājums atklāj iemeslus, kāpēc F. da Kolo neizdevās nopublicēt visu ziņojumu tajā laikā, kad gandrīz ikviens ceļojuma apraksts guva lielu sabiedrības ievēribu. Ceļojumu aprakstos liela uzmanība tika veltīta etiķetei, ieradumiem, eksotiskām paražām, augstmaņu dzīvesveidam; kritizēti autori, kuri pievērsās lielākoties politiskiem un militāriem jautājumiem. Tas skaidri parāda, ka 16. gadsimta beigās “jaunie lasītāji” vēlējās vairāk uzzināt par pasauli; lasīšana tika uztverta kā brīvā laika pavadīšanas veids un mazāk saistīta ar izglītošanu. Iespējams, ka tieši tāpēc ziņojuma atsevišķi fragmenti tika izņemti, lai izdevumu pielāgotu 16. un 17. gadsimta lasītāju gaumei.

Vērtējot šo faktu citu sava laika publikāciju kontekstā, F. da Kolo ziņojums sniedz iespēju labāk izprast lasīšanas vēsturi. Nepieciešamība tulkot latīņu tekstus itāļu valodā pirms to publicēšanas, interese par galma intrigām un eksotiskām manierēm liecina par lasītāju auditorijas radikālu transformāciju 16. gadsimtā.

Dace K. Bormane

Cilvēka attiecības ar biogrāfiju: dzīvesstāsts, tā autors, laikmets

Atslēgas vārdi: dzīvesstāsts, biogrāfija, pieredze, attiecības ar biogrāfiju, vēstures uztvere

Ir kvalitātes, kas potenciāli piemīt ikvienam cilvēkam. Dzīvesstāsts ir viena no tām. Tas tikai (!) jāizstāsta, lai būtu dokumentēts. Dzīvesstāsta dokumentalitāte meklējama dzīvesstāsta autora liecinājumā un pārdzīvojumā, kas kļūst par “kapitālu” dialogam. Piederība savam dzīvesstāstam cilvēkus vieno, savā ziņā solidarizē. Ikvienam ar savu biogrāfiju jādzīvo visa dzīve. Cilvēka pasaulē viņš/a ir kopā ar savu biogrāfiju, un tikai kopā ar to viņš/a ir tas, kas ir. Gribam vai nē, bet neviens cilvēks nav ārpus savas biogrāfijas, ikvienam veidojas attiecības ar savu biogrāfiju. Tās nav tikai prāta, bet pieredzes attiecības; tās ir attiecības, kuru veidošanos ietekmē laikmets. Lai par to reflektētu, nepieciešams *dzirdīgs prāts*, un dzīvesstāsts ir adekvāts teksts, lai šīs attiecības tiktu nosauktas / aprakstītas. Biogrāfiskums kā princips caurauž dzīvesstāstu kā pieredzes un atmiņas ainu (*memoryscape*).

Sabiedrībā veidojas priekšnoteikumi, lai ļaudis tiktu vērtēti to veselumā, nevis tikai fragmentējot kategorijās (pēc dzimuma, vecuma, dzimtas izcelšanās, amata, sociālā statusa utt.). Cilvēks kā tāds pats par sevi ir statuss pasaulē, ir sociāls kapitāls. Zinot kāda cilvēka biogrāfiju, var labāk saprast personas motivāciju: ko viņš var / varēja un ko nevar / nevarēja izdarīt attiecīgos apstākļos. Pētot cilvēka un biogrāfijas attiecību prakses ikdienā, kad cilvēks izvēlas dzīves stratēģijas un uzvedības veidus, iespējams ne tikai zināt, bet precīzāk saprast rīcības motivācijas un iespējamo individuālo patstāvību vai morālo autonomiju noteiktos apstākļos.

Rakstā kā pētniecības avots piedāvāti dzīvesstāsti, kuros runāts par norisēm 20. gadsimta 60.–80. gados padomju Latvijā (LPSR) un kuru audioieraksti iegūti intervijās pēdējos 15 gados. Dzīvesstāstos klausāmo var attiecināt uz Latvijas padomju laika sociālajām reprezentācijām. Dzīvesstāsti ir pētījumu avots par personiski narativizētiem sociālajiem diskursiem. Runa ir par konkrēta cilvēka ikdienas pieredzes hermeneitisku domāšanas, valodas un vēstures praksi, par kuru naratīvintervijās Latvijā vēstīts salīdzinoši reti. Lai gan Latvijas politiskā situācija 20. gadsimta atšķirīgos posmos paradoksālā kārtā

ir bijusi pateicīga, lai mentāli uzturētu atmiņas vietu/as sevis nojēgumam, izraisītu atcerēšanos un tad par kaut ko runātu vai kaut ko noklusētu.

Arī mūsdienās ne vienmēr ir ērti (lai neteiktu – nav ērti) par šīm salīdzinoši nesenajām praksēm runāt, jo nav zināms, kā teikto uztvers citi. Tālab jautājums: vai šīs pieredzes vērtība cilvēkam būtu kritusies, vai šo gadu pieredze būtu bijusi nevērtīga?

Pētniece J. Vajda no Bulgārijas raksta: “Nav iespējams izgriezt vienu pagātnes periodu un runāt par citiem, jo tad stāsts zaudē savu pēctecību. Lai varētu izstāstīt stāstu bez viena posma, ir jāizgriež arī citi, citādi rastos negribētas atbildes, ja gadījumā kaut kas tiktu aizmirsts.” (Vajda, 2007, 109).

Nozīme ir tam, ka dzīvesstāsts tiek runāts tagad, dzīvojot jau politiski suverēnā Latvijas valstī. Lai gan ģeogrāfiski cilvēka dzīvesvieta ir tā pati, tomēr par padomju iekārtā pieredzēto tiek vēstīts jau pēcpadomju apstākļos. Videi, kurā dzīvesstāsta autors runā, vēstījumā ir sava nozīme, jo būtisks kļūst konkrēta cilvēka pagātnes statuss. Proti, kā viņš stāsta, cik tas viņam ir vai nav svarīgi, ko viņš domā par citu cilvēku interesi par runāto. Autora uzskati ne tik daudz ataino pagātņi, cik rāda – kā viņš tagad domā. Tāpēc jēdziena “vēsture” izpratne dzīvesstāsta domāšanā lietojama daudz tuvāk vēstures-uztveres, nekā vēstures-zinātnes disciplīnas nozīmē. Tas pieļauj atmiņas un uztveres vienlaicību, veido uztveres lauku un rosina klausītājam / lasītājam atkāpties no centrēšanās tikai uz stāstījumā minēto avotu / faktu patiesumu un citu stāstītāju versiju automātisku noliegumu vai apstiprinājumu. Jāpatur prātā, ka dzīvesstāsta intervijā neveic notikušā izmeklēšanu, bet pieņem, ka patiesība un realitāte vispirms ir pats dzīvesstāsts. Vēsture nodarbojas ar to, ko var definēt. Savukārt dzīvesstāsts kā attiecību vēstures un attieksmes vēstures resurss stingrai definējamībai nepakļaujas. (Saka, ka ir lietas, kas nav pierādāmas, bet tās parādās.) Taču vēsturi var “atvērt” tās vārda plašākā nozīmē. Pagātne ir kaut kas vairāk nekā vēsture; cilvēka vēstures uztverē piedalās kaut kas tāds, kas nav tikai atmiņas.

Ielūkosimies trijos tekstos (teksta atstāsts tuvu oriģinālam, citāti – slīprakstā), kuros tā autori savos dzīvesstāstos mērķtiecīgi izvēlas runāt par padomju laika Latvijā profesionālajā darbā pieredzēto saistībā ar viņu biogrāfijas faktiem (partijas piederību u. c.).

1938. gadā Rīgā dzimis vīrietis stāsta 2014. gadā. *1940. gadā okupācija būtiski mainīja manas ģimenes stāvokli.* Tēvu – ārstu apcietina ar formulējumu “par pretvalstisku darbību”, un viņu notiesā *troika*. Pēc astoņiem gadiem tēvs atgriežas ģimenē. 1944. gadā visi tēva tuvākie radi no Latvijas emigrē. Mātes tēvs līdz Latvijas okupācijai ir Zemes bankas nodaļas direktors. Mātes

māte, Lietuvas poliete, dzīvo pie viņiem, no viņas mazdēls iemācās krievu valodu. Vidusskolā viņš ir klases vecākais, komjaunietis – nē, jo pats to nevēlas un nav skolā arī uz to spiests sakarā ar tēva biogrāfiju. *Toreiz par karjeras izaugsmi nedomāju, ka tas būtu nepieciešams. Biju diezgan aktīvs.* 1957. gadā iestājas Latvijas Valsts Universitātes Mehānikas fakultātē. *Biju kursa vecākais. Bija organizatora spējas, bet pēc laika, tā kā nebiju komjaunietis, tiku atstādināts. Tā politika uz mani iedarbojās.* Pēc augstskolas darbs autorūpnīcā, mazpilsētā; viņš vēlas *lielāku karjeru*, studē vēl neklātienē; ir inženieris. *Mērķtiecīgi visu izdomāju, vienīgi aizmirsu, ka neesmu Komunistiskās partijas biedrs* (to stāstot, autors pasmejas). Amatā viņš ir vietas izpildītājs, jo apstiprinājumu amatā nedod tādēļ, ka nav kompartijā. Tas ir 1975.–1976. gads. Maina darba vietu, 1981. gadā sāk strādāt uzņēmumā, kas ievieš speciālus materiālus meliorācijā. *Es te stāstu, jo visa mana darba karjera ir saistīta ar politiku, nevis ar to, ko esmu apguvis kā speciālists augstskolā.* Uzņēmumā vajadzēja ieviest rāčijas. Tam nepieciešama atļauja no “speciālās daļas”. Viņš dodas turp; pēc divām nedēļām, kad jāierodas pēc dokumenta, ir *izpētīta mana biogrāfija. Saka: jūsu tēvs bija notiesāts, kolektīvā jums ir uzticība, piedalieties visādos pasākumos, dzirdat, ko runā – gribētu, lai jūs mums paziņojat. Ja jums, kas gadīsies – palīdzēsim. Piemēram, ja autoinspektors aiztur. Tāda ir vervēšanas metode.* Viņš atsakās. *Man bija jāraksta autobiogrāfija, kur es ierakstīju, ka tēvs bijis notiesāts. Man atdeva autobiogrāfiju ar sarkaniem pasvītrojumiem. Tad man bija skaidrs [...] (NMV: 4237).*

Minētā dzīvesstāsta autors ņem vērā, ka daudz viņa dzīves pozīcijās ir atkarīgs no ārējiem nosacījumiem politiskajā iekārtā. Taču svarīga ir arī viņa attieksme pret savu dzīvi. Viņš sevi nepozicionē *upura statusam* (Kamlahs 1973, 93). Autora mācības augstskolā, mobilitāte, komunikācija liecina par mērķtiecīgu un adekvātu *dzīves vadīšanu* profesionālas izaugsmes veidošanā, sevis motivēšanā. Runājot par to pēc vairāk nekā četrdesmit gadiem, dzīvesstāsta struktūrā profesionālajam darbam ierādītā vieta kļūst par identitātes pārdzīvošanas vidi. Kritiskums pret politisko iekārtu individuālā līmenī īstenojas kā apliecinājums darbā – *dzīves projektā*. Centieni ieņemt atbilstošus amatus ir sasaistē ar vēlmi un pārliecību, ka kaut ko var uzlabot sociālajā klimatā, strādājot pat tehniskā specialitātē. Dzīvesstāsta autors ir sabiedriskās / politiskās sistēmas lietotājs, bet viņš ir arī šīs sistēmas neformālais radītājs ar savas pieredzes pienesumu sabiedrībai.

Otrā dzīvesstāsta autors, intervēts 1999. gadā, lieto vārdkopu “melnā biogrāfija”. Tā ir biogrāfija, ar kuru dzīvot ir problemātiski. Šī dzīvesstāsta autors ir mākslas pedagoģijas un mūzikas pasaules dalībnieks. Dzimis 1919. gadā.

Otrā pasaules karā iesaukts “vācu armijā”, saņemts gūstā, bijis filtrācijā un ieslodzījuma nometnē PSRS. Pēc tam sācis studēt Rīgā Pedagoģijas institūtā. Viņa profesionālā darba raksturs ir individuālāks, neformālāks nekā, piemēram, kāda ražošanas uzņēmuma darbiniekam. Līdz ar to viņš tiek īpaši “uzmanīts” politisko uzskatu un noskaņojuma ziņā. Viņš stāsta (transkribējot saglabāta autora valoda):

Domāju: nu es tagad vienu gadu esmu nostudējis [...] var būt, ka ņems mani skolā [par skolotāju]. Direktors nogrozīja galvu: jā, neder viņam, jā, biogrāfija melna. [...] Rūjienā toreiz bija septiņgadīgā skola. Direktore bija no Krievijas atbraukusi, tikko viņai bija dēls kritis Sarkanarmijā, un bija, kā saka, ar reputāciju un teikšanu. [...] Ar zābakiem vēl staigāja un armijas formā. Viņai vajadzēja dziedāšanas skolotāju. “Vai varētu?” Es saku “Varēs.” Es jau biju kaut ko sācis Kultūras namā darīt. [...] Man uzdeva taisīt [mācību] grāmatu 1. klasei. [...] vajadzēja kolēģijai apstiprināt. Tur tā lieta apstājās. Es pats nezinu, man tā stāstīja – it kā kāds no tiem, kas redakcijā, teicis: “Nē, nē. To nevar. Viņš leģionāriem rakstījis dziesmas.” Nu, un man bija tāds grēks: “Paliec sveiks, mans mazais draugs!”¹ Mani aizsauca Gruduļa kungs [tolaik izglītības ministrs]. Un, es saprotu, viņš manīja, viņš jutās arī ļoti neērti. “Jā, viņš teica, jūs labs cilvēks, bet nevar... Nē, nē, nevar atļaut to grāmatu, nevar izdot.” (NMV: 1000).

Zināms, ka pēc laika viņa sarakstītā mācību grāmata tomēr tika izdota ar cita cilvēka vārdu. Dzīvesstāsta autors bija mūzikas skolotājs, diriģents mazpilsētā, komponēja. Radošums kā jēgas un nākotnes iestatījums ir viņa dzīves prakse, viņa *klātbūtne dzīvei*, neskatoties uz to, ka viņa darbībai problēmas arvien sagādāja “biogrāfija”. Tos brīžus varētu nosaukt par “padomju mulsuma pauzēm”, bet cilvēks turpina dzīvot nevis padomijā “iekšā”, bet “garām” tai. Tā nav disidentiska cīņa ar režīmu, tomēr – iestāšanās pret dogmu un vērtību kontinuitātes saglabāšana.

Trešais, 2014. gadā runātais, dzīvesstāsts pieder 1942. gadā dzimušai sievietei:

Pēc skolas beigšanas četrus gadus mācījos par zootehniķi. 1962. gadā sāku strādāt. Tajos gados kolhozā gāja smagi. Vajadzēja turēt visādus lopus: govīs, vistas, trušus. Barības bija ļoti maz. [...] Par partijas sekretāru atnāca viens no Baltkrievijas. Tas varēja atļauties visu ko teikt. Vainoja cilvēkus. Man tas tā iekritis sirdī. [...] Man kolhozā teica: kāpēc tu nevari stāties partijā

¹ Otrā pasaules kara laika Latviešu leģiona karavīru populāra dziesma.

un iet par partijas sekretāru. Es iestājos tikai tādēļ, ka nevis partijas līnija interesēja, bet redzēju, ka tad tu kaut kur tiec; gan uz sanāksmēm. Es negribēju... es gribēju aktīvu dzīves pozīciju izmantot. [...] Man piedāvāja, lai eju par kolhoza priekšsēdētājas vietnieci – par partijas sekretāri. Smags tas lēmums bija, bet es piekritu. Mums [kolhozā] bija gudra priekšniece. (NMV: 4233).

Dzīvesstāstā aizrautīgi un izvērtējoši runāts par darbu kolhozā, kad gribējusi izdarīt kaut ko labu, un partijas piederība viņai paplašinājusi iespējas. Stāstījuma noslēgumā viņa saka: *Tas laiks aiziet, tā taču ir ikdiena. Dienasgrāmatas parastie cilvēki neraksta.* Liekas, ka vārds “ikdiena” uzsver visa pieredzētā nozīmību viņas dzīvē, kad cilvēks ir dziļāks par situāciju. Dzīvesstāsta autore to noformulē.

Darbā “Par vēstures jēdzienu” Valters Benjamins savulaik rakstīja: “Tikai atpestītai cilvēcei pilnībā tiek tās pagātne. Citiem vārdiem: tikai atpestītai cilvēcei ikviens tās pagātnes moments ir kļuvis citējams.” (Benjamins 2005, 288). Autors uzsver: ikviens, un varētu arī teikt, ka ikviens ik dienu – vispirms attiecībā pret sevi.

Avoti

NMV 1000. Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures krājums (turpmāk – NMV), dzīvesstāsts, ierakstīja Dace Bormane Rūjienā 1999. gada jūnijā; audioieraksts (150 minūtes, latviešu valodā) glabājas LU FSI krājumā, numurs krājuma katalogā 1000.

NMV 4233, dzīvesstāsts, ierakstīja D. Bormane Jelgavā 2014. gada 27. augustā, 54 min., latv. val.

NMV 4237, dzīvesstāsts, ierakstīja D. Bormane Jelgavā 2014. gada 28. augustā, 106 min., latv. val.

Literatūra

Benjamins, V. (2005) Par vēstures jēdzienu. Grām.: *Illuminācijas*. Rīga: Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs. 287.–297. lpp.

Kamlah, W. (1972) *Philosophische Antropologie. Sprachkritische Grundlegung und Ethik*. [Manheim]: Bibliographisches Institut Manheim, (TB-Ausgabe 1973). 238 S.

Vajda, J. (2007) Politiskā pāreja, identitātes meklējumi un vēsturisko zināšanu zudumi Ungārijā. Grām.: *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra sabiedrība*. Rīga: FSI. 105.–112. lpp.

Dace K. Bormane

**Relationship between Man and His Biography:
Life Story, Author, Epoch**

Key words: lifestory, biography, experience, relationship with biography, perception of history

Summary

The focus of attention in the present paper is a man's relation to his biography. The sources in the research of this topic are life-stories that disclose events in Soviet Latvia during the 1960–80s that have been gathered by the means of interviews within last 15 years. The lifestory is an adequate text in order to describe this relationship. The material to be found in the lifestories can be regarded as a social representation of Soviet Latvia. The lifestories are source for researching such social discourses as personal narratives.

It is about the concrete individual's everyday hermeneutic practice of thinking, language, and history that has been hardly touched upon in narrative interviews. Nowadays, it is not always comfortable for narrators to speak about these rather recent practices, since it is unclear how others would perceive the stories.

Therefore, the concept "history" in the context of lifestory thinking refers to the perception of history rather than to the history as a field of scholarly research.

Three fragments of lifestories disclose the individual's choice, motivation, and behavior models. It is about the "black biography", about professional growth possibilities related to belonging to the communist party, etc. This all forms a human being's relation to him/herself.

Edgars Ceske

Ž. Ž. Ruso “cildenā mežoņa” tēls un vācbaltiešu ceļotāju M. J. fon der Borha un K. G. Grasa Sicīlijas ceļojumu piezīmes

Atslēgas vārdi: ceļojumu literatūra, vācbaltieši, Sicīlija, *noble savage*, Ž. Ž. Ruso, M. J. fon der Borhs, K. G. Grass

Jēdziens “cildenais mežonis” (*noble savage*) ir literārs stereotips, kurā atspoguļota idealizēta koncepcija par civilizācijas ietekmes neskarto dabas cilvēku – iezemieti (*indigenus*), kurš iemieso cilvēces sākotnējo tikumisko skaidrību.

Lai gan tradicionāli jēdzienu saista ar Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) vārdu, tomēr terminoloģiski tas bijis lietots jau vismaz kopš 17. gadsimta otrās puses¹, bet konceptuāli – daudz agrāk. Stereotipa ģenēze tā pirmsākumos noved pie idejas par zelta laikmetu (sengrieķu mitoloģijā) vai arī pie Vecās Derības sižeta par cilvēku dzimuma morālo nevainību pirms grēkā krišanas.

Ja arī Ž. Ž. Ruso nevar uzskatīt par minētā toposa aizsācēju, jēdziens “cildenais mežonis” viņa koncepcijā par dabas primaritāti pār civilizāciju ieņem vienu no centrālajām vietām. Bez pazīstamā darba “Emīls vai par audzināšanu” (1762) Ž. Ž. Ruso to detalizēti iztirzā apcerējumā “Pārdomas par nevienlīdzības izcelšanos starp cilvēkiem un par tās cēloņiem” (1754).

Pēc rakstnieka domām, galvenais, kas pirmatnējos jeb dabas cilvēkus padara pārākus pār civilizētajiem rietumeiropiešiem, ir starp tiem valdošā sociālā vienlīdzība un jebkādu privilēģiju trūkums (Pycco 2013, 6). Savukārt pirmatnējā cilvēka tikumiskā pārākuma argumentācija autoram jau ir daudz sarežģītāks uzdevums. Ž. Ž. Ruso ir spiests pamatot ne tikai mežoņa pārākumu pār civilizēto cilvēku, bet arī viņa atšķirību no dzīvnieku pasaules. Saprātu

¹ Par pirmo šī jēdziena lietotāju tiek uzskatīts angļu dramaturgs Džons Draidens (*John Dryden*, 1631–1700) lugā “Granādas iekarošana” (“*The Conquer of Granada*”, 1672). Drīz pēc tam angļu literatūrā parādās darbi, kuros civilizācijas neskartais dabas cilvēks kļūst par galveno pozitīvo varoni (piem., rakstnieces Afras Bēnas (*Aphra Behn*, 1640–1689) novelē “Oronoko” (“*Oronooko*”, 1688), kuras sižetu izmantojis īru dramaturgs Tomass Souterns (*Thomas Southerne*, 1660–1746) lugā “Oronoko jeb karaliskais vergs” (“*Oronooko or the Royal Slave*”, 1696).

(apgaismības pamatkategoriju) Ruso šeit izmantot nevar, jo jau iepriekš nosaucis to par deģenerācijas izpausmi. Tādēļ kā galvenās atšķirības viņš min cilvēka brīvo gribu un spēju pilnveidoties (Pycco 2013, 8). Pamatojot "cildenā mežona" tikumisko pārākumu pār civilizācijas "samaitāto" rietumeiropieti, Ž. Ž. Ruso, kuram nav pieņemama kristietības ideja par Dievu kā žēlsirdības avotu cilvēkā², cenšas to meklēt "dabiskos" cēloņos. Viens no tādiem ir līdzcietība, kuras avots ir "dabiskais riebums, redzot jebkuras dzīvas radības un pirmām kārtām mums līdzīgo ciešanas" (Pycco 2013, 4). Turklāt tā būs spēcīgāka, ja dzīvnieks-skatītājs sevi identificēs ar dzīvnieku-cietēju: "Ir taču skaidrs, ka šī pašidentifikācija būs daudz pilnīgāka dabiskā stāvoklī nekā tādā, kad cilvēks jau sācis domāt. Saprāts rada patmīlu, bet domāšana to nostiprina." (Pycco 2013, 12) Situācija, pēc Ž. Ž. Ruso domām, radikāli mainās līdz ar privātīpašuma izcelšanos – jo attīstītāka civilizācija, jo līdzcietības mazāk.

Ž. Ž. Ruso sabiedriski filozofiskie uzskati, kā zināms, būtiski ietekmēja Eiropas liberālo sabiedrisko domu, īpaši sākot ar 18. gadsimta pēdējo ceturksni. To pašu var teikt arī par ceļojumu maršrutu izvēli – franču apgaismotāja darbu ietekmē pastiprinās interese par civilizācijas "samaitājošās ietekmes" neskartajiem dabas stūrīšiem vispirms jau pašā Eiropā. Par vienu no tādiem tika uzskatīta arī Sicīlija. Protams, salas apceļošana 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta pašā sākumā nebija masveidīga – tā joprojām palika izaicinājums avantūristiem un romantiķiem, nevis mērķis vidusmēra ceļotājiem. Starp nedaudzajiem³, kuri tomēr uzdrošinājās doties ceļojumā uz šo tajā laikā vēl mazpazīstamo zemi, bija arī divi vācbaltieši – dabaszinātnieks, Varakļānu muižas īpašnieks grāfs Mihaels Johans fon der Borhs (*Michael Johann von der Borch-Lubeschitz, Baron von Borchland, 1753–1810*) un

² Minētās "Pārdomas par nevienlīdzības izcelšanos..." vienlaicīgi ir arī apoteoze kalviniskās Ženēvas republikāniskajai iekārtai, lai gan jau 1729. gadā Ruso no kalvinisma bija pārgājis katolīcībā.

³ M. J. Borhs savā darbā piemin dažu ceļotāju aprakstus. Tie ir grāfs Nikolauss Ludvigs fon Cincendorfs (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, 1700–1760*), barons Johans Hermanis fon Rīdežels (*Johann Hermann von Riedesel, 1740–1784*), skotu ceļotājs Patriks Braidons (*Patrick Brydone, 1741–1818*), itāļu abats Arkandželo Leanti (*Arcangelo Leanti, 1701–1767*) un vēl pāris citu. Tiem būtu jāpievieno vēl arī angļu ceļojumu rakstnieka Henrija Svinberna (*Henry Swinburne, 1743–1803*), franču mākslinieka Žana Pjēra Vēla (*Jean-Pierre-Louis-Laurent Houël, 1735–1813*) un Hamburgas birģermeistara Johana Heinriha Bartelsa (*Johann Heinrich Bartels, 1761–1850*) atstātās piezīmes.

Dzērbenes mācītāja dēls, gleznotājs Kārlis Gothards Grass (*Karl Gotthard Graß*, 1767–1814).

Vācu kulturologs Pēters J. Brenners (*Peter J. Brenner*, 1953), runājot par Eiropas ceļotāju konfrontāciju ar tradicionālajām (pirmscivilizācijas) kultūrām, norāda, ka jauno laiku filozofijā dihotomija "svešais – savējais" pakāpeniski tiek aizstāta ar pasaules homogenitātes atzišanu un no antīkās pasaules pārmantotais cilvēces dalījums "cilvēkos un ne-cilvēkos" (atkarībā no viņu piederības vai nepiederības civilizētajai, resp., Rietumu pasaulei) pakāpeniski atdod vietu humānākiem uzskatiem par etnisko un rasu vienlīdzību. (Brenner 1989, 21–25). Publikācijā mēģināts izsekot tam, vai un kā minētie procesi rod atspoguļojumu apskatāmo vācbaltiešu ceļojumu piezīmēs.

Sicīlijas negatīvajam stereotipam bija sena priekšvēsture: jau Homēra eposā "Odiseja" pieminēto Kiklopu salu, kur Odisejs un viņa biedri sastopas ar milzi kanibālu Polifēmu, antīkie autori, sākot ar Vergīliju un beidzot ar Strābonu, lokalizēja tieši Sicīlijas austrumu piekrastē. M. J. fon der Borhs norāda, ka neapolieši ceļotājus brīdinot no došanās uz Sicīliju, kura esot "tuksnešaina, niekopta, nelaipna, ārzemniekiem visnotaļ nedroša [..]" (Borch 1783, 3).

No otras puses, Lielās Grieķijas (gr. *Μεγάλη Ἑλλάς* (*Megale Hellas*), lat. *Magna Graecia*) celtņu drupas un senlietas 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā vilināja kultūras vēstures cienītājus. Māksliniekus saistīja arī Sicīlijas daba.

M. J. fon der Borhs un K. G. Grass ir, domājams, pirmie vācbaltieši, kas apmeklējuši Sicīliju. Borha ceļojums uz Sicīliju, kā arī uz Maltas un Goco salām ilga no 1776. līdz 1777. gadam, savukārt K. G. Grasa – no 1804. līdz 1805. gadam. Abu ceļotāju maršruti ved galvenokārt gar austrumu piekrasti. Sicīlijas iekšzeme, īpaši centrālā un rietumdaļa, apceļota netiek.

M. J. fon der Borhu sevišķi interesē dabas vēsture, mineraloģija, botānika, bet politika (kā pats atzīstas) – vismazāk. Sniedzis spilgtus vietējo iedzīvotāju paražu un nacionālā rakstura attēlojumus. M. J. Fon der Borhs atgādina par nacionālajiem stereotipiem (grāmata tapusi kā polemika ar J. H. fon Rīdezelu, bet visvairāk ar P. Braidonu). Pirmo, "kuram galva pilna ar Teokrītu"⁴, "apbūrušas Sicīlijas dzejnieku tēlotās skaistās ainas". Savukārt "vēsākais un mazāk maigais anglis", kuru sarūgtina dažādas grūtības un šķēršļi, "visu attēlo vismelnākajās krāsās" (Borch 1783, I, 100).

⁴ Teokrīts (Θεόκριτος, 3. gs. pr. Kr.) sengrieķu dzejnieks, bukolistiskās poēzijas pamatlicējs.

"Daudzi no mūsu šodienas rakstniekiem un jo īpaši mūsu patīkamie žurnālisti jau ir inficējuši publiku ar tūkstošiem aizspriedumiem, kas balstās uz viņu sekļajām un nepārdomātajām ambīcijām [...] (Borch 1783, II, 170); "[...] tas, kurš vēlas attēlot kādas nācijas raksturu, nedrīkst apmierināties vienīgi ar ainu *a la Goldoni*⁵, bet tam jāiepazīstas ar visas nācijas gaumi un kaislībām kopumā [...]" (Borch 1783, II, 173)

Protams, eiropietī, kurš gatavojās apmeklēt Sicīliju, vispirms interesēja personiskā drošība. M. J. fon der Borhs potenciālos ceļotājus cenšas nomierināt: "Kas attiecas uz viņu [Katānijas⁶ iedzīvotāju] raksturu, tad mežonīgs tas ir vismazāk." (Borch 1783, I, 104) Autors izceļ sicīliešu viesmīlību, kura "sev negaida nekādu izdevīgumu un nekad neizvirza nekādas pretenzijas". (Borch 1783, II, 176) Sicīlietis ir "viesmīlīgs, neparasti laipns un pret ārzemniekiem neparasti pakalpīgs" (Borch 1783, I, 104), kā arī "līdz izšķērdībai augstsirdīgs un devīgs [...]" (Borch 1783, II, 176)

Tiesa, ceļotājs saskaras galvenokārt ar dižciltīgajiem un izglītoto viduslāni. Gandrīz vienīgā viņa saskarsme ar cilvēkiem no vienkāršās tautas, vēl vairāk – agrākajiem laupītājiem – ir tikšanās ar tā saucamajiem *campieri* jeb ceļotāju pavadoņiem. M. J. fon der Borhs oponē P. Braidonam, kurš šos ļaudis nosauc par bandītiem. Taisnība, ka daļa iedzīvotāju Sicīlijas iekšienē jau kopš seniem laikiem aiz nabadzības un slinkuma nodevušies laupīšanai un nevienam nesaudzē. Tomēr pēdējā laikā daudz kas esot mainījies: "Visi ceļotāji, kurus viņi pavadīja, tos slavēja; un arī es [...] varu dot labu liecību"; *Campieri* "vienlaicīgi bija mūsu vadoņi, priekšā jājēji, pavāri, intendantī, gidi (*ciceroni*), īsi sakot – viss." (Borch 1783, II 132; 134)

Tāču autors – un šeit parādās pirmā atšķirība no Ž. Ž. Ruso – nebūt neļūsmo par Sicīlijas neskarto dabu; gluži pretēji – viņš gaužas par to, ka zeme "atstāta pirmatnējam haosam" (Borch 1783, I, 14). Izteikums, ka "zeme bez kultūras ir tas pats, kas gars, kas atstāts savā vaļā" ir savdabīgs pretnostatījums Ž. Ž. Ruso "laimīgā mežona" teorijai. Viņš žēlojas par kūtrumu un nolaidību, kas Sicīlijā piemītot kā zemniekiem, tā muižniekiem: "Zemkopība ir nožēlojamā stāvoklī, lielākā daļa lauku guļ neapstrādāti, un tos, kurus apstrādā, apstrādā ļoti slikti; netiek domāts ne par mēslošanu, ne par augu seku (*Erdarten*), jo valda uzskats, ka zemei, kas ir no dabas auglīga, viss jāizaudzē bez [...] cilvēka palīdzības." (Borch 1783, II, 181–182)

⁵ Goldoni, Karlo (*Carlo Goldoni*, 1707–1793), itāļu dramaturgs, komēdiju autors.

⁶ Sena un ievērojama ostas pilsēta Sicīlijas ziemeļaustrumos.

Otrā atšķirība no Ž. Ž. Ruso uzskatiem izpaužas M. J. fon der Borha pārdomās par sabiedrību. Viņa uzskatos (tiesa, līdz zināmai robežai) modifikācijas apgaismotāju pamatideja par visu cilvēku tiesisko vienlīdzību. Taču to atzīst tīri teorētiski. Autora atziņai, ka "cēlāko vīru acīm gan visi cilvēki ir vienlīdzīgi, tāpat kā visi ir brāļi", seko ierobežojums: "stingrs filozofs vienmēr ievēros kādreiz pieņemto kārtu dalījumu un pielāgosies paražām" (Borch 1783, II, 66). Tādējādi M. J. fon der Borhs, vārdos atzīdams visu cilvēku vienlīdzību, praksē tomēr aizstāv kārtu sistēmas saglabāšanu. Tas izpaužas arī konkrētās situācijās: piemēram, viņa sašutumu izraisa Sicīlijas aristokrātu pārāk familiārā izturēšanās pret saviem mūziķiem – lai arī mākslinieki, tie tomēr esot un paliekot tikai kalpi, "bieži muzikants un dziedātājs ar zeltu apšūtos svārkos un ar zobenu pie sāniem sēž līdzās augstākā ranga kungam, uzrunā viņu ar "tu", triec jokus un palaidņojas" u. c. (Borch 1783, II, 67).

Kārlis Gothards Grass par sicīliešu raksturu ir līdzīgās domās, tomēr veids, kā viņš to pasaka, ir atšķirīgs. Pirmkārt, viņš ir atturīgāks cildinošo epitetu izvēlē: tikai divreiz piemin, ka "tauta visumā nav ļauna", par ko liecinot tas, ka, piemēram, Katānijā ar aptuveni 60 000 iedzīvotāju kārtību uzturot tikai 7–8 policisti (Graß 1815, II, 305).

Otrkārt, K. G. Grasa aprakstā vietējo iedzīvotāju raksturs izpaužas darbībā, konkrētās epizodēs, bet ne vispārinājumos, kā M. Borham. Dažas no šīm epizodēm nebūt nerunā par labu M. Borha slavētajai sicīliešu viesmīlībai: pirmajā no tām K. G. Grasu kopā ar diviem dāņiem Palermo tuvumā vietējie iedzīvotāji gandrīz nogalina, jo notur par pirātiem – bērnu nolaupītājiem (Graß 1815, II, 26–27). Citreiz viņu aizdomas izraisa tas, ka K. G. Grass zīmē "bez tintes" (ar zīmuli, ko tie nekad nav redzējuši), tālab nospriež, ka ārzemnieks laikam gan esot burvis (Graß 1815, II, 81–82). Autoram vairākas reizes tiek izteikti draudi; viņu notur gan par jakobīni⁷ un Napoleona emisāru, gan par moskovītu⁸ spiegu, gan arī par angļu aģentu (Graß 1815, I, 157–158; II, 90; 155; 165–166; 192).

No otras puses, tieši vidusšķirā un zemākajos slāņos K. G. Grass iegūst daudzus draugus – gan vietējo uzņēmēju Aurea (*Aurea*), gan Brolo cietokšņa komandantu Hasinto (*Jasinto*) un viņa ģimeni, gan kalpotāju Barto (*Barto*) un citus. Pēc gada K. G. Grass nostaļģiski izsaucas: "Jūs, dārgie draugi, kuri kā sargeņģeļi mani pavadijāt manā vientulīgajā ceļā [...]: nekad jūsu piemiņa

⁷ Radikālā politiskā kluba loceklis Lielās franču revolūcijas laikā.

⁸ Krievu.

nezudīs manai mīlai, jo jūs bijāt apskaužamākā debesu dāvana manā dzīvē!" (Graß 1815, II, 4)

Kaut gan M. J. fon der Borhs un K. G. Grass savos ceļojumu aprakstos tiešā veidā neseko Ž. Z. Ruso koncepcijai, tomēr abos darbos vērojama tolerance un pat reizēm jūsmošana par Sicīlijas pamatiedzīvotāju tikumiskajiem principiem. M. J. fon der Borhs savā aprakstā aicina izvairīties no etniskiem stereotipiem. Tajā pašā laikā viņš tomēr aizstāv kārtu sabiedrības modeli un kultivētu vidi vērtē nesalīdzināmi augstāk par savvaļā atstātu dabu, šai ziņā atšķiroties no Ž. Ž. Ruso.

K. G. Grasa apraksts satur reālistiskākas ainas. Vispārinājumu veido no konkrētu situāciju apraksta, nevairoties pieminēt arī tās epizodes, kurās izpaužas vietējo iedzīvotāju ksenofobiskā nostāja (M. Borhs tādas nekad nepiemin).

Abi autori akcentē Ž. Ž. Ruso minēto "dabas cilvēka" līdzietību kā vienu no galvenajiem tikumiskās rīcības motīviem.

Protams, pat no dedzīgākajiem Ruso piekritējiem dažkārt būtu naivi gaidīt, ka tie arī savās privātajās piezīmēs kļūs par viņa ideju ruporiem. Tomēr abi vācbaltiešu ceļotāji spējuši izvairīties no etnocentriskiem aizspriedumiem un reālistiski saskatīt to ētisko pamatu, kas vieno cilvēcības pirmsākumus visās tautās.

Avotu un literatūras saraksts

Borch, M. J. von der. (1783) *Briefe über Sicilien und Maltha von dem H. Grafen von Borch an H. G. von R. geschrieben im Jahr 1777*. Th. 1–2. Bern, 1783.

Graß, K. G. (1815) *Sizilische Reise oder Auszüge aus dem Tagebuch eines Landschaftsmalers*. Bd. 1–2. Stuttgart, Tübingen, 1815.

Brenner, P. J. (1989). Die Erfahrung der Fremde. In: Brenner, P. J. (HG.) *Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt a/M., 1989. S. 14–49.

Руссо, Ж. Ж. (2013) *Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми*. <http://www.litmir.me/bd/?b=157480> (18.03.2015.)

Edgars Ceske

**The Image of J. J. Roussau's "Noble Savages"
and the Sicily Travel Notes of Baltic Germans**

M. J. von der Borch and C. G. Grass

Key words: travel notes, Baltic Germans, Sicily, "noble savage", J. J. Rousseau, M. J. von der Borch, C. G. Grass

Summary

The term "noble savage" is a literary stereotype that expresses the concept of an idealized indigene who has not been "corrupted" by civilization and therefore symbolizes humanity's innate moral purity.

If the term is traditionally connected with Jean Jacques Rousseau (1712 – 1778), nevertheless terminologically it had been known at least since the second half of the 17th century (e.g., in the plays of John Dryden (1631 – 1700), etc.). Its concept goes back to the idea of the Golden Age or to the Bible's plot of moral innocence of mankind before its falling in sin.

Since J. J. Rousseau could not recognize the God's mercy as a main source of "noble savage's" moral superiority, he is looking for it in natural reasons. One of them, to his mind, is "commiseration at seeing sufferings of creations similar to spectators".

Still at the end of the 18th century, Sicily in the eyes of the well-educated European society was considered to be an uncultivated, wild territory and was visited rarely. However, there were some courageous travellers, who were attracted by the architecture and artifacts of ancient *Magna Graecia*, or its nature, which almost had not been touched by civilization. Among them were also representatives of Baltic German intellectuals – the count of Warkland (now *Varakļāni*, Latvia), nature scientist Michael von der Borch (1753 – 1810/11) and painter and designer Carl Gotthard Grass (1767 – 1814). They can be considered to be the first Baltic Germans visiting Sicily. Borch's travel to Naples, Calabria and the islands of Sicily, Malta and Gozzo took place from 1776 to 1777, Grass's travel to Sicily and the Lipari islands – from 1804 to 1805.

Both M. J. von der Borch and C. G. Grass emphasize the hospitality of the Sicilians. A Sicilian is "unusually friendly and helpful to foreigners"; "magnanimous and generous up to wastefulness" (M. J. von der Borch). C. G. Grass holds a similar opinion, but his description contains more concrete details; the character of local inhabitants is more expressed in action.

Somebody planning to visit Sicily was interested in his personal safety most of all. Speaking about the character of the inhabitants of Catania, M. J. von der Borch points out that "savage it is least of all". C. G. Grass, in his turn, tells about some accidents experienced by him personally. But he also expresses his gratitude to some local inhabitants who entertained him very kindly. Features of K. G. Grass's description of the indigenes of Sicily are more realistic, as the same ones of M. J. von der Borch.

It has been mentioned, however, that M. J. von der Borch calls to avoid from prejudice and stereotypes in evaluation of foreign peoples.

In opposite to J. J. Rousseau, who considered the culture to be in decline, M. J. von der Borch writes that "land without culture is the same as spirit abandoned to himself". He complains about the laziness and carelessness, which are typical both of country noblemen and peasants in Sicily. "Agriculture lies in a miserable situation, the greatest part of fields are uncultivated and the cultivated ones are tilled very badly [...]"

The second difference from Rousseau's opinions is expressed in M. J. von der Borch's conception of the structure of society. In general, he agrees to the idea of equality of rights of all persons; but in practice he is sure that a strict philosopher must always take into account the principle of society's division into estates.

However, there are some examples in the travel notes of M. J. von der Borch and C. G. Grass, where the inhabitants, in their exterior different from the civilized people, are equaled with animals (M. J. von der Borch's description of the Calabrians or C. G. Grass's description of African women).

If the Baltic German travelers do not idealize the indigenes of Sicily, following the concept of J. J. Rousseau's "noble savage", their deserts, however, manifest themselves in exact observation and realistic description.

Ineta Didrihsone-Tomaševska

Latvijas goda konsulāts Sidnejā: dokumentu aprīte un to liktenis, 1921–1958

Atslēgas vārdi: K. M. Alksne, Austrālija, goda konsulāts, ģenerālkonsulāts Londonā, N. Makleods, Sidneja

Rakstā atspoguļota Latvijas goda konsulāta vēsture, izsekots, kā notika dokumentu aprīte starp konsulātu Sidnejā, ģenerālkonsulātu un sūtniecību Londonā un Ārlietu ministriju Latvijā starpkaru periodā un valsts okupācijas gados un kur šie dokumenti glabājas mūsdienās. Pētījuma temats izvēlēts, jo pēdējo divu gadu laikā vēsturniekiem kļuvuši pieejami dokumenti, kas sniedz informāciju par līdz šim nezināmiem konsulāta darbības aspektiem 20. gadsimta 40. un 50. gados.

Jaundienvīdvelsas pavalsts galvaspilsētā Sidnejā 1921. gada 15. janvārī par Latvijas pirmo konsulāro aģentu Sidnejā Ministru kabinets apstiprināja Kārli Miķeli Alksni (*Carl Michael Alksne*, 1888–1964) (Ministru kabinets 1921; Mūsu konsuls Austrālijā 1921). Sidnejā tobrīd atradās vislielākā Austrālijas latviešu kopiena (Putniņš 2010, 215). K. M. Alksne bija jūrniece, 1916. gadā apmeties uz dzīvi Austrālijā (NAA, A1, 1918/6627. P. 4., 9., 21.). Viņa kandidatūra tika izvēlēta, balstoties uz līdzšinējo sadarbību ar Latvijas diplomātisko pārstāvniecību Londonā un tās ģenerālkonsula Eduarda Biriņa (1883–1971) rekomendāciju (LNA LVVA, 2570. f., 14. apr., 29. l., 6. lp.).

Pirmos kontaktus ar jaunizveidotās Latvijas Republikas pārstāvjiem K. M. Alksne nodibināja 1919. gada maijā, kad kā kuģa apkalpes loceklis bija ie braucis Liverpūles ostā un uzzinājis par Latvijas Republikas nodibināšanas faktu. Austrālijas latvieši, kuru skaits tobrīd bija lēšams ap 200–300 cilvēkiem (Putniņš 2010, 9–10), Pirmā pasaules kara gados informāciju par Latvijā notiekošo bija saņēmuši fragmentāri un ar lielu kavēšanos. Tādēļ K. M. Alksne no Latvijas valsts pārstāvjiem vēlējās uzzināt nozīmīgākos jaunumus par jaunizveidoto valsti un lūdza apsvērt iespēju Austrālijā iecelt kādu Latvijas pārstāvi (LNA LVVA, 1313. f., 1. apr., 6. l., 190. lp.). Taču tā kā tobrīd, 1919. gadā, Latvijas teritorijā atradās okupācijas spēki un vēl bija jāiegūst valsts starptautiskā atzišana, tālākas runas par pārstāvja iecelšanu nenotika. Lai gan Latvijas pārstāvniecību tikla izveidi ārzemēs ārlietu ministrs

Z. A. Meierovics (1887–1925) bija sācis 1918. gada decembrī, tikai 1919. gada jūlijā tika uzsākti darbi pie centrālās ārējo sakaru iestādes – Ārlietu ministrijas izveides (Jēkabsons, Ščerbinskis 2003, 13–14).

Saskaņā ar 1921. gada 17. janvāra instrukciju konsulārajiem aģentiem K. M. Alksne atradās Ārlietu ministrijas pakļautībā, visus rīkojumus viņš saņēma un izpildīja “caur un tieši no Latvijas Republikas ģenerālkonsulāta Londonā” (LNA LVVA, 295. f., 1. apr., 819. l., 291. lp.), kas bija tā tiešā priekšniecība. Arī sarakste ar Latvijas valsts iestādēm bija jāveic ar ģenerālkonsulāta Londonā starpniecību.

Kā Latvijas konsulārais aģents K. M. Alksne rūpējās par Latvijas valsts un tās pilsoņu interešu aizstāvību – izsniedza vīzas iecelšanai Latvijā un tranzītvīzas, apliecināja un reģistrēja Latvijas pilsoņiem Austrālijā izdotās dzimšanas, laulības, laulības šķiršanas un miršanas zīmes. Tāpat viņa pienākumos ietilpa Latvijas tirdzniecisko sakaru un saimnieciskās propagandas veicināšana. Tā K. M. Alksnem padevusies samērā labi, proti, 1922. gadā viņš “ierosinājis saimniecisku interesi pret Latviju un sakarus, nokārtojis mantojumu lietas un kārtīgi ik pa trim mēnešiem piesūta savas darbības pārskatus ģenerālkonsulātam” (Latvijas ģenerālkonsulāts Londonā 1923).

K. M. Alksnes gadījumā ir iespējams rekonstruēt saraksti ar ģenerālkonsulātu Londonā gan laikā, kad viņš vēl nebija saistīts ar Ārlietu dienestu, gan arī neilgā dienesta laikā. Pirmā posma sarakstes elementi ar Latvijas legācijas padomnieku Juri Ķēmani (1883–1937) atrodami vairākos Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) fondos – 1313., 2574. un 2575. Savukārt atsevišķi dokumenti par K. M. Alksnes trīs gadu darbību Ārlietu ministrijas dienestā (LNA LVVA, 2570. f., 14. apr., 29. l., 45., 46. lp.) un viņa personāllieta¹ glabājas LVVA 2570. fondā. Iepriekš minētie dokumenti arhīvā nonāca 1940. gadā, kad Latvijas PSR Ministru kabinets pasludināja visus republikas teritorijā atrodošos dokumentus par valsts īpašumu. Tiesa, sarakste darba jautājumos ir apjomos maza, turklāt līdz šim nav izdevies atrast nevienu no K. M. Alksnes regulāri sūtītajiem darbības pārskatiem, par kuriem minēts publicētajos ģenerālkonsulāta pārskatos (Latvijas ģenerālkonsulāts Londonā 1923).

¹ Personāllieta parasti ietver diplomātisko darbinieku darbā iestāšanās anketas, autobiogrāfijas, dienesta gaitu aprakstus, pilnvaras, pavēļu un rīkojumu norakstus par amatpersonu iecelšanu un atbrīvošanu no amata (sk. LNA LVVA, 2570. f., 14. apr., 29. l.).

Pēc Latvijas vicekonsula Sidnejā K. M. Alksnes aiziešanas no amata 1923. gada beigās (LNA LVVA, 2570. f., 14. apr., 29. l., 46. lp.) gandrīz astoņus gadus Sidnejas latviešiem nebija oficiālas pārstāvniecības, to attālināti pārraudzīja Latvijas ģenerālkonsulāts Londonā.

Viens no lielākajiem konsulāro pārstāvju tīkliem Latvijai bija izveidots Lielbritānijā, tās kolonijās un domīnijās (Jēkabsons, Ščerbinskis 2003, 13, 21, 26), un 20. gadsimta 20. gadu beigās Ārlietu ministrija atjaunoja interesi par valsts pārstāvniecību veidošanu Austrālijā, no 1928. līdz 1931. gadam nodibinot Latvijas goda konsulātus Adelaidē, Melburnā, Brisbenā un Sidnejā. Ja sākotnēji izmantoja Krievijas 1903. gada Konsulāro reglamentu, pielāgojot to Latvijas situācijai, tad 20. gadu beigās jau darbojās 1925. gadā pieņemtais Latvijas Konsulārā dienesta reglaments, ko 1935. gadā nomainīja Konsulārais reglaments un 1936. gadā Konsulārā dienesta instrukcija (Konsulārais reglaments 1925; Konsulārais reglaments 1935).

1931. gada 1. jūlijā par Latvijas konsulu Jaundienvīdvelsas pavalstī (Sidnejā) Ministru kabinets iecēla Austrālijas pilsoni Normanu Makleodu (*McLeod*, 1884–1958) (Valdības darbība 1931). Saskaņā ar jauno likumdošanu Latvijas Republikas konsulārā dienesta virsvadība piederēja ārlietu ministram, kurš vadīja un pārraudzīja konsulāro ierēdņu darbību un viņu dienesta gaitas. Savukārt akreditēšanās zemēs iecelto konsulu vadītājs bija ģenerālkonsuls. 1934. gada augustā par Austrālijas ģenerālkonsulu iecēla toreizējo Latvijas ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Lielbritānijā Kārli Zariņu (1879–1963) (*Latvijas Ārlietu dienesta darbinieki* 2003, 268, 338). Konsulu pienākumi bija aizstāvēt Latvijas intereses un tiesības tirdzniecības, rūpniecības, kuģniecības un citās ekonomiskās dzīves jomās, reprezentēt Latvijas vārdu un iespēju robežās veicināt ekonomisko un kulturālo sakaru sadarbību starp mītnes valsti un Latviju (Konsulārais reglaments 1935).

Latvijas goda konsula amatā fabrikas līdzīpašnieks N. Makleods izrādīja lielu ieinteresētību un bija ļoti aktīvs. To apliecina gan viņa regulārie ziņojumi ģenerālkonsulātam Londonā, gan publicētās ziņas Latvijas presē (Arī Austrālijā dzīvo 1935; Latvijas goda konsuls Austrālijā 1934). Īpašu uzmanību viņš veltīja abu valstu tirdzniecisko sakaru attīstībai un Latvijas popularizēšanai austrāliešu vidū (LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 4622. l., 1.–2. lp.; Turpat, 5971. l., 7. lp.; Turpat, 4961. l., 33. lp.). N. Makleods neatstāja novārtā arī citus tiešos pienākumus – izsniedza Latvijas pilsoņiem pasus un vīzas, iekasēja konsulārās nodevas un rūpējās par grūtībās nonākušajiem latviešiem (LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 5082. l., 89. lp.). Liels atbalsts darbos bija privāt-

sekretārs latvietis Kārlis Nīcis (1888–1985), kurš pirms ierašanās Austrālijā bija dziedātājs Latvijas Nacionālajā operā (Mūsu jaunieceltais goda 1932).

Goda konsuls rūpējās arī par Sidnejas latviešu saliedēšanu, katru gadu atbalstot un organizējot Ligo svētku deju vakarus un Latvijas Republikas proklamēšanas dienas pasākumus (Nīcis 1953, 10). N. Makleoda ieguldījumu Latvijas popularizēšanā un abu valstu sadarbības veicināšanā atzinīgi novērtēja ne tikai Austrālijā, bet arī Latvijas valsts augstākajās aprindās, 1936. gadā piešķirot viņam Triju Zvaigžņu III šķiras ordeni (LNA LVVA, 295. f., 1. apr., 915. l., 5. lp.; Latvijas propaganda Austrālijā 1934, Ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotie 1936). Turklāt, balstoties uz 1934. gada 12. septembrī noslēgto Saprašanās un sadarbības līgumu starp Latviju, Lietuvu un Igauniju, 1935. gada sākumā N. Makleods pieņēma Lietuvas valdības piedāvājumu kļūt arī par Lietuvas ģenerālkonsulu Austrālijā (LNA LVVA, S-2, Nr. 1, DT-10, b. p.). Turpmāk viņš pārstāvēja Austrālijā mītošo latviešu un lietuviešu intereses.

Jauns posms Latvijas diplomātijas vēsturē sākās pēc Otrā pasaules kara, kad kļuva acīmredzams, ka Latvijā neatkarība netiks atjaunota. Lai gan Valsts kancelejas 1940. gada 24. augusta paziņojumu par atbrīvošanu “no ieņemamā amata konsulāro pārstāvību likvidācijas dēļ” (LNA LVVA, 2570. f., 14. apr., 1576. l., 71.–72. lp) saņēma arī N. Makleods, viņš to neņēma vērā un, balstoties uz Ministru kabineta K. Zariņam 1940. gada 17. maijā izdotajām ārkārtējām pilnvarām, turpināja uzturēt Latvijas Republikas tiesisko pēctecību arī turpmāk. Latvijas diplomātiskais un konsulārais dienests ārzemēs daļēji pārstrukturējās (LNA LVA, 2462. f., 1.-v. apr., 863. l., b. p.; Lerhis, 2015) un, piemērojoties jaunajiem apstākļiem, turpināja darboties. 1946. gada 20. martā K. Zariņš paplašināja vecākā goda konsula N. Makleoda līdzšinējo konsulāro iecirkni, uzticot veikt konsulāros pienākumus arī Dienvidaustrālijas un Rietumaustrālijas teritorijā (LNA LVVA, S-2, Nr. 4, DT-14, b. p.).

Gan Otrā pasaules kara gados, gan pēc latviešu skaita palielināšanās 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā, kad no Vācijas Otrā pasaules kara bēgļu nometnēm Austrālijā ieradās aptuveni 20 000 latviešu (*Latvju enciklopēdija* 1962, 86), goda konsuls N. Makleods² enerģiski strādāja, popularizējot Latvijas vārdu un aizstāvot tās iedzīvotāju intereses – organizējot plaši apmeklētas lekcijas, rakstot publikācijas par stāvokli Baltijas valstīs (LNA LVVA, S-1, Nr. 2, DT-3, b. p.; Turpat, S-2, Nr. 4, DT-14, b. p.), ar vēstulū

² Novērtējot N. Makleoda lielo ieinteresētību un darba spējas, Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītājs K. Zariņš 40. gadu sākumā N. Makleodu iecēla par vecāko konsulu (*Senior Consul*).

starpniecību konsultējot Vācijas pārvietoto personu nometņu latviešus par ieceļošanas iespējām, palīdzot meklēt Austrālijā mītošo tuviniekus u. c.³ 1957. gada martā veselības problēmu dēļ N. Makleods bija spiests atteikties no vecākā konsula amata, un konsulāta organizāciju pārņēma sekretārs K. Nīcis (LNA LVVA, S-3, Nr. 4, DT-21, b. p.). Līdz tālāku norādījumu saņemšanai no Londonas K. Nīcis nodrošināja konsulāta darbu arī pēc N. Makleoda nāves 1958. gada jūnijā. Lai gan pastāvēja nodomi par Sidnejas konsulāta jauno vadītāju iecelt tieši K. Nīci, tomēr 1958. gada decembrī konsulātu slēdza (LNA LVA, 2462. f., 1.-v. apr., 863. l., b. p.; Vairs tikai viena Latvijas pārstāvība 1958). Saskaņā ar 1936. gada konsulāro reglamentu, kas turpināja darboties arī trimdas apstākļos, konsulātu slēdzot, tā arhīva materiāli bija jānodod attiecīgā zemē esošai pārstāvniecībai vai sūtniecībai, kurai konsulāts bija padots. Rezultātā Sidnejas konsulāta arhīvs tika nodots goda konsulāta Melburnā sekretāram – kancelejas vadītājam Oļģertam Rozītim (1912–1984) (LNA LVA, 2462. f., 1.-v. apr., 863. l., b. p.).

Goda konsula N. Makleoda darbība un dokumentu aprīte bija reglamentēta konsulārajā dienesta instrukcijā. Tajā bija noteikts, ka goda konsulāti piesūta savus ziņojumus sūtniecībai, kas, paturot vienu eksemplāru savā arhīvā, pārējos nosūta Ārlietu ministrijai. Konsulu periodiskie ziņojumi tika iedalīti trimestriālos ziņojumos un gada ziņojumos (Konsulārā dienesta instrukcija 1936). Aplūkojot arhīvu materiālus, jāsecina, ka Latvijas goda konsuls Sidnejā akurāti pildīja prasības. Turklāt, salīdzinot ar citiem austrāliešiem, kas attiecīgajā laika posmā bija uzņēmušies tādas pašas saistības, N. Makleods ir gandrīz vienīgais, kura darbības ziņojumi ir informatīvi bagāti un saglabājušies līdz mūsdienām. Fakts, ka citu goda konsulu korespondence ir fragmentāra, varētu nozīmēt to, ka 1) dokumenti nezināmu iemeslu dēļ nav saglabājušies vai 2) korespondence nav notikusi, un konsuli savu pienākumu izpildē bijuši gausi.

Latvijas Nacionālā arhīva krājumā ir atrodami 30.–50. gadu N. Makleoda mēneša un gada ziņojumi par darbību sūtniecībai Londonā un Latvijas Republikas leģitīmajam pārstāvim Kārlim Zariņam, N. Makleoda un sekretāra K. Nīča sarakste ar Latvijas un Lietuvas Republikas pilsoņiem, Austrālijas varas iestādēm. Sidnejas goda konsulāta darbības rezultātā tapušie dokumenti glabājas vairākos LVVA un vienā LVA fondā. Goda konsula N. Makleoda

³ Interessants fakts – 1946. gada ziņojumā N. Makleods minējis, ka Austrālijā jau ir ieradušies daži latvieši un sākuši strādāt vietējos rūpniecības uzņēmumos. Vēl citi ir saņēmuši ieceļošanas atļaujas, bet ir saskārušies ar transporta problēmām. Sk. LNA LVVA S-1, Nr. 2, DT-3, b. p.

30. gadu korespondence skatāma LVVA 2574. un 295. fondā. Savukārt 40.–50. gadu dokumenti samērā nelielā skaitā līdz šim bija atrodami pieminētajā 295. fondā. Kā būtisks papildinājums ir jāmin 2014. gada martā un jūnijā LVVA nodotā Latvijas sūtniecības Londonā arhīvs, kas ilgus gadus atradās Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā (Križevica, 2013, 203). Daļa no sūtniecības arhīva LVVA bija nodota 2002. gadā un sakārtota pieminētajā 295. fondā. Lai gan šim 2014. gadā iegūtajam dokumentu masīvam vēl ir jāveic sakārtošana un aprakstīšana, tomēr jau pēc ekspertīzes, jāsecina, ka jauniegūtie materiāli sniegs būtisku pienesumu Sidnejas goda konsulāta vēstures izpētē. Tāpat jāpiemin LVA krājumā nonākušie Sidnejas goda konsulāta dokumenti, kas sistematizēti 2462. fondā. Minētā fonda materiāli LVA nonāca 2005. un 2009. gadā, kad tos uzdāvināja Austrālijas Latviešu centrālais arhīvs. 1955. gadā dibinātā Austrālijas Latviešu centrālā arhīva galvenais mērķis bija apzināt, vākt, krāt, uzglabāt, sistematizēt, apstrādāt un publicēt materiālus, datus, ziņas, dokumentus un citas kultūras vērtības par latviešiem Austrālijā. Tomēr trūkst precīzākas ziņas, kā arhīvā nonākuši Sidnejas goda konsulāta dokumenti. 2462. fondā galvenokārt atrodami konsulātam sūtītās instrukcijas, apkārtraksti, informatīvie biļeteni no 1926. līdz 1950. gadam. Šo dokumentu esamība minētajā fondā apliecina, ka, lai gan tiem bija jāatrodas sūtniecības Londonā arhīvā, tie bija nonākuši Austrālijas Latviešu centrālā arhīva krājumā. Tomēr lielākā daļa no konsulāta materiāliem bija sasnieguši sūtniecības Londonā arhīvu un 21. gadsimtā nonākuši arī Latvijas Nacionālā arhīva krājumā, un ir pieejami ikvienam interesentam.

Salīdzot ar citiem Latvijas goda konsuliem Austrālijā, kas šajā zemē pārstāvēja Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses no 20. gadsimta 30. līdz 60. gadiem un par kuru darbību atmiņu institūcijās ir saglabājušās dažas dokumentārās liecības, kā pretstats jāmin iepriekš aplūkotā Sidnejas goda konsulāta darbinieki K. M. Alksne, N. Makleods un K. Nīcis. Par konsulātu saglabājušies dokumenti apstiprina K. M. Alksnes un īpaši N. Makleoda interesi un aktīvu darbošanos t. s. Latvijas lietās. Līdz ar to jāsecina, ka goda konsulātu darbības produktivitāte lielā mērā bija saistīta ar konsulu personīgo ieinteresētību, rakstura īpašībām, finansiālajām iespējām, kā arī ar vietējās latviešu sabiedrības ieinteresētību un atbalstu.

Jauno dokumentu kopums atspoguļo goda konsulātu darbību, iekšējo hierarhiju, pakļautību un dokumentu aprīti, ko stingri reglamentēja konsulārie reglamenti un konsulārā dienesta instrukcijas. Pateicoties tiem, kā arī dublikātu un kopiju esamībai, līdz mūsdienām ir saglabājušies daudzveidīgi materiāli par Sidnejas goda konsulātu, un tie ļauj rekonstruēt tā vēsturi.

Avotu un literatūras saraksts

- National Archives of Australia, A1, 1918/6627. P. 4., 9., 21
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 2462. f. (Austrālijas Latviešu centrālais arhīvs), 1.-v. apr., 863. l.
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 295. f. (Latvijas sūtniecība Londonā), 1. apr., 819. l.
- LNA LVVA, 295. f., 1. apr., 915. l.
- LNA LVVA, 1313. f. (Ārlietu ministrija), 1. apr., 6. l.
- LNA LVVA, 2570. f. (Ārlietu ministrijas Administratīvā departamenta un Līgumu departaments), 14. apr., 29. l.
- LNA LVVA, 2570. f., 14. apr., 1576. l.
- LNA LVVA, 2574. f. (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments), 4. apr., 4622. l., 4961. l., 5082. l., 5971. l.
- LNA LVVA [Latvijas sūtniecības Londonā] – S-1, Nr. 2, DT-3. l.
- LNA LVVA, S-2, Nr. 1, DT-10. l.
- LNA LVVA, S-2, Nr. 4, DT-14. l.
- LNA LVVA, S-3, Nr. 4, DT-21. l.
- Arī Austrālijā dzīvo latvji-pasaules kara veterāni. (1935) *Pēdējā Bridī*, 24. janvāris.
- Ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvotie. (1936) *Valdības Vēstnesis*, 14. maijs.
- Latvijas goda konsuls Austrālijā ielūgts lietaviešu svinībās. (1934) *Latvis*, 5. jūnijs.
- Latvijas ģenerālkonsulāts Londonā. Pārskats par 1922. gada darbību. (1923) *Valdības Vēstnesis*, 13. februāris.
- Latvijas propaganda Austrālijā. (1934) *Latvijas Kareivis*, 8. septembris.
- Konsulārais reglaments. (1925) *Valdības Vēstnesis*, 16. janvāris.
- Konsulārais reglaments. (1935) *Valdības Vēstnesis*, 7. decembris.
- Konsulārā dienesta instrukcija. (1936) *Valdības Vēstnesis*, 12. septembris.
- Ministru kabinets. (1921) *Amerikas Atbalss*, 14. aprīlis.
- Mūsu jaunieceltais goda konsuls Sidnejā. (1932) *Latvijas Kareivis*, 5. aprīlis.
- Mūsu konsuls Austrālijā. (1921) *Liepājas Avīze*, 21. oktobris.
- Vairs tikai viena Latvijas pārstāvība Austrālijā. (1958) *Austrālijas Latvietis*, 6. decembris.
- Valdības darbība. (1931) *Valdības Vēstnesis*, 18. jūnijs.

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (2003) Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā. Grām.: *Latvijas Ārlietu dienesta darbinieki, 1918.–1991.* Rīga: Zinātne. 13.–37. lpp.

Križevica, S. (2013) LNA LVVA nodots Latvijas sūtniecības Lielbritānijā arhīvs. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4: 203–206.

Latvijas Ārlietu dienesta darbinieki 1918.–1991. (2003) Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V., sast. Rīga: Zinātne. 436 lpp.

Latvju enciklopēdija: papildinājumi. (1962) Stokholma: Trīs Zvaigznes. 214 lpp.

Lerhis, A. *Ieskats Latvijas ārlietu dienesta vēsturē.* <http://www.mfa.gov.lv/lv/Ministrija/vesture/4434/> (26.03.2015)

Nīcis, K. (1953) Pirms divdesmit pieciem gadiem. Grām.: *Latvieši Austrālijā.* Melburna: Apgāds Austrā. 7.–10. lpp.

Putniņš, A. L. (2010) Early Latvian Settler organisations in Australia – setting the scene. In: Putniņš, A. L., ed. *Early Latvian settlers in Australia.* South Yarra, Australia: Sterling Star. Pp. 214–227.

Putniņš, A. L. (2010) Early Latvian settlers in Australia – setting the scene. In: Putniņš, A. L., ed. *Early Latvian settlers in Australia.* South Yarra, Australia: Sterling Star. Pp. 7–15.

Ineta Didrihsone-Tomaševska

**Latvian Honorary Consulate in Sydney:
the Circulation and the Fate of its Documents, 1921–1958**

Key words: Kārlis Miķelis Alksne, Australia, Honorary Consulate, Consulate General in London, Norman McLeod, Sydney

Summary

The first Honorary Consulate of the Republic of Latvia in Australia was founded on 15 January, 1921 in Sydney. It was led by the consular agent Kārlis Miķelis Alksne. However, two years had passed when Alksne left his position due to personal reasons. So only on 1 July, 1931 when a citizen of Australia, Norman McLeod had agreed, new honorary consul in Sydney was re-established. Meanwhile, new Latvian consulates in Adelaide, Melbourne, and Brisbane were founded at the end of the 1920s. The main task of the position was the protection of Latvian interests and rights in trading, industry, shipping and other economic fields as well as the promotion of economic and cultural relations between Australia and Latvia.

Norman McLeod continued to perform his duties also after World War II when Latvian diplomacy faced new and tough reality. He represented Latvia and protected the interests of the former citizens of the Republic of Latvia till his death in 1958 and the closure of the Consulate.

Documents preserved in the Latvian State Historical Archives and the Latvian State Archives enable to reconstruct the activities of both Alksne and, especially, McLeod. The documents are systematized within the framework of the former collections of the Ministry of Foreign Affairs (No 295, 1313, 2570, 2574, 2575) and in the collection of the Central Archives of Latvians in Australia.

The documents of the above mentioned collections confirm the great interest and energetic action of both Alksne and McLeod. Furthermore, the lack of analogue documents of other Latvian consulates from the same time acknowledge that the productivity of each consulate mostly depended on the personal interest of a concrete consul, his personal touch, financial abilities, and the support of the local Latvian community.

These documents also highlight Consulate's internal hierarchy, subordination, and the circulation of its documents that was regulated by the consular rules and instruction of consular duty. These strict rules and the existence of duplicates enable one to get acquainted with manifold materials and help to reconstruct the history of Latvian Honorary Consulate in Sydney.

Руслан Гагуа

Сообщения хроник Тевтонского ордена о битве при Воплавках¹

Ключевые слова: Тевтонский орден, Пруссия, Великое княжество Литовское, Витень, Генрих фон Плоцке, Воплавки, средние века, источники.

Масштаб победы Тевтонского ордена над войсками великого князя литовского Витеня (белор. *Віцень*, лит. *Vytenis*; XIII век—1316, великий князь литовский с 1295 года) в битве при Воплавках (польск. *Wopławki*, нем. *Woplaucken*), состоявшейся на территории современной Польши 7 апреля 1311 года, и её политические последствия вызвали широкий общественный резонанс в Пруссии. Весть о событии облетела орденские города, замки и монастыри. В честь победы был основан женский монастырь в Торуне (польск. *Toruń*, нем. *Thorn*) — старейшем городе Тевтонского ордена в этом регионе (Petri de Dusburg. *Chronicon terrae Prussie* 1861, 177).

Неудивительно, что битва при Воплавках нашла отражение в многочисленных свидетельствах прусских хронистов.

Наиболее ранние летописные реликвии о битве при Воплавках включены в написанную на латинском языке “*Chronicon Terrae Prussiae*” («Хроника земли Прусской») Петра фон Дусбурга (*Peter von Dusburg* — пресвитер Тевтонского ордена в XIV веке); в ее рифмованный перевод на немецкий язык с дополнениями Николая фон Ерошина (*Nikolaus von Jeroschin* — капеллан Тевтонского ордена в XIV веке); а также в “*Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie*” («Выписки о событиях в Пруссии» анонимного каноника из Самбии (нем. *Samland*, лит. *Semba*, польск. *Sambia* — историческая область бывшей Восточной Пруссии, ныне — в составе Калининградской области), которые были созданы в первой половине XIV столетия.

¹ По данной теме автор ранее опубликовал доклад, с которым он выступил на конференции в Витебске в 2013 году. См. Гагуа Р. Летописные сообщения о битве при Воплавках 7 апреля 1311 года. В кн.: *Актуальные проблемы источниковедения: материалы междунар. науч.-практ. конф. к 135-летию со дня рождения В. И. Пичеты, Минск-Витебск, 9–11 октября 2013 г.* Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2013. Представленный вариант имеет ряд существенных дополнений и уточнений.

К ним вплотную примыкает Старшая хроника монастыря Олива, написанная предположительно в середине XIV века.

Петр фон Дусбург создал первую в Ордене крупную хронику, прославляющую деятельность крестоносцев в землях прусских язычников. Польская исследовательница М. Поллякувна (*Marzena Pollakówna*, 1926–1971), проведя основательный контент-анализ его текстов, пришла к заключению, что он с самого начала являлся непосредственным очевидцем событий начавшейся в 1283 году войны между Тевтонским орденом и Великим княжеством Литовским (*Pollakówna* 1968, 203).

Через несколько лет после появления хроники Петра фон Дусбурга братом-священником Тевтонского ордена Николаем фон Ерошиным была сделана её рифмованная переработка (*Fischer* 2010, 5). Взяв за основу латиноязычную хронику Петра фон Дусбурга, Николай фон Ерошин передал её содержание на восточносреднемецком языке, облачив в стихотворную форму. Отойдя от официального взгляда на деятельность Ордена в Пруссии, Николай фон Ерошин привнёс в повествование многочисленные подробности, отсутствующие у Петра фон Дусбурга. Некоторые из них носят нелицеприятный для крестоносцев характер. Автор описывает не только религиозную деятельность братьев Тевтонского ордена, в его рассказе появляются элементы придворной жизни, юмор и ирония (*Ziesemer* 1907, 99).

Следующим значительным источником о сражении при Вопплавах является сочинение “*Chronica nova Prutenica*” («Новая хроника Пруссии») Виганда фон Марбурга (*Wigand von Marburg*), который исполнял обязанности герольда у великого магистра Ордена Конрада фон Валленрода (*Konrad von Wallenrode*; между 1330 и 1340–1393). (*Lohmeyer* 1884, 293–294).

Особую значимость указанному источнику придаёт то обстоятельство, что хроника не являлась официальной летописью Ордена, в связи с чем её автор более широко использовал устную традицию, рыцарские предания и легенды, чем это было принято в среде прусских хронистов.

К сожалению, оригинальный текст рифмованной хроники до нас дошёл лишь частично — сохранилось всего 542 рифмованные строки в девяти различных отрывках (Барбашев 1883, 13). При этом оригинальные строки о битве при Вопплавах не сохранились вообще.

Уже в XVII веке историки считали, что полный текст хроники, написанной герольдом Конрада фон Валленрода, окончательно утерян. Однако в 1821 году среди манускриптов, которые хранились в собрании

библиотеки монастыря бернардинцев в Торуне, была найдена рукопись с прозаическим переводом на латинский язык «Новой хроники Пруссии» Виганда фон Марбурга (Zonenberg 1994, 19).

Исследователями было установлено, что перевод был выполнен в 1464 году священником церкви в Торуне Конрадом Гесселеном (*Konrad von Geismar*, *Conradus* или *Konrad Gheßelin*, 1409–1469) для Краковско-го каноника Яна Длугоша (*Jan Długosz*, 1415–1480) (Zonenberg 1994, 19).

При обращении к битве при Воплавках анонимный автор Старшей Оливской хроники ограничился краткой констатацией факта победы крестоносцев в сражении. Он поместил в своём произведении рассказ следующего содержания: «...вступил король литовцев, именуемый *Витень*, в земли Пруссии и опустошал их 18 дней, и великое множество христиан увёл из этих земель, большие страдания сопротивляющимся [*причинив*]. Он настолько поверил в свою удачу, что вернулся [*обратно*], [*и*] собрав насильно множество людей, заставлял их изменить веру. Его настигли господа с верными христианами и убили почти всю его армию, и сам с немногими едва смог бежать. Христиане по милости Божьей все спаслись, [*и*] с похвалами и благодарностями всех пленных вернули обратно» (*Die ältere Chronik und die Schrifttafeln von Oliva* 1861, 710).

Такую же лаконичную запись находим и у анонимного Самбийского каноника в «Выписках о событиях в Пруссии»: «*В год Господень 1311 королём литовцев Витенем Самбия и Натангия* (нем. *Natangen*, литовск. *Notangai* — историческая область бывшей Восточной Пруссии, ныне — по обе стороны польско-российской границы) *опустошались дважды, и во время второго опустошения, в среду после вербного воскресенья братья, приведённые комтуром де Плокке, встретившись с ними в поле Воплавки, три тысячи литовцев убили*» (*Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie* 1861, 282).

Пётр фон Дусбург в своём труде представил поражение Витеня как результат превосходства христиан над язычниками, которые оскорбили Бога и полагались в своей гордыне, прежде всего, на силу армии. Военная победа Тевтонского ордена трактуется им как победа христианской религии над языческими заблуждениями, и в целом — как триумф небесного над земным.

Само сражение Петр фон Дусбург описывает следующим образом: «*На следующий день, то есть в восьмые иды апреля (7 апреля), брат Генрих фон Плокке, великий комтур, и 150 братьев с многочисленными людьми пришли и нашли короля и его армию, со всех сторон засеками защищённых, и в*

первом столкновении литовцы 60 вассалов христиан убили; но когда увидели братьев со своим знаменем и великим множеством вооружённых хуже, объял их страх и так сильно сжал сердца их, что не в состоянии были больше мужество сохранять; и потому, в мгновение ока побросав оружие, все спины показали». (Petri de Dusburg, *Chronicon terrae Prussie* 1861, 176–177).

Николай фон Ерошин начинает повествование о событиях, произошедших в 1311 году у Вопплавок, с нравоучительных строк, в которых попирает гордыню, объявляющую великого князя литовского Витеня.

Затем повествуется о двух вторжениях Витеня в Пруссию и его поражении от армии под командованием Генриха фон Плоцке (*Heinrich von Plotzke*, ? – 1320) – в 1307–1309 годах магистр Тевтонского ордена в Пруссии, в 1309–1317 годах великий комтур, в 1317–1320 годах великий маршал Ордена). Всё описание событий содержится в 427 рифмованных строках с 23470 по 23897 – в главе с названием «Как братья одержали победу над королём литовцев» (*Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin* 1861, 574–579).

Летописец уделяет значительное внимание непосредственно описанию хода сражения. Кроме того, он дополняет рассказ о битве рядом подробностей, которые не содержит хроника Петра фон Дусбурга. Например, у Николая фон Ерошина содержится указание на то, что лагерь Витеня находился «на одной горе». Автор рифмованной хроники также сообщает нам имя рыцаря Ордена, который командовал под Вопплавками передовым отрядом прусской армии, и дополняет свидетельства Петра фон Дусбурга другими эксклюзивными подробностями о тактическом ходе битвы (*Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin* 1861, 574–579). Данные обстоятельства показывают особую ценность рифмованной хроники Николая фон Ерошина для исследования событий в Пруссии, произошедших в 1311 году.

В настоящее время мы располагаем тремя вариантами описания битвы у Вопплавок, которые сделал Виганд фон Марбург: в латинском переводе Конрада Гесселена, а также в немецкоязычных прозаических пересказах польского летописца Станислава Борнбаха (*Stanisław Bornbach*, 1530–1597) и немецкого историка Каспара Шютца (*Caspar Schütz*, около 1540–1594).

Повествования о сражении при Вопплавах в версии Конрада Гесселена и пересказе Станислава Борнбаха, совпадая в общих чертах, имеют ряд расхождений. Так, в переводе Конрада Гесселена при описании первого похода Витеня в Пруссию указывается на участие в изгнании Вите-

ня орденских отрядов из Рагниты и Инстербурга, хоругвей Святого Георгия, Девы Марии, а также витингов — местного прусского ополчения и, кроме того, даётся неопределённое указание на присутствие в армии крестоносцев *«других знамён»* (Die Chronik Wigands von Marburg 1863, 456).

Далее, при рассказе о повторном походе в Пруссию армии Великого княжества Литовского говорится, что *«...христиане... по Божьей воле собрав сильную армию, шли день и ночь с орденскими знамёнами вышеперечисленными и образом Богоматери из Холланда...»*.

Виганд фон Марбург приводит достаточно подробное описание богохульств, которые Витень совершал у Воплавков: *«Король Витень пришёл в Воплавки, где многих христиан к нему привели, над которыми радостно насмехаться начал. Когда святейшего Христа тело принесли, тем, кто принёс сказал: «Все вы мои пленники, поэтому должны мне подчиняться и со мной сражаться против веры христианской. И я помогу вам во всём. И поэтому также вера моя должна вам нравиться и быть выбрана. И не заботит вас пусть Бог ваш с его бессилием и т.д. Такое бахвальство учинить пожелал, что таинство на землю бросил и своими ногами недостойными топтал, спрашивая: «Почему этому поклоняетесь? Никогда хлеб не может быть Богом; поэтому дивитесь мощи моей и обратитесь в язычество!»* (Die Chronik Wigands von Marburg 1863, 456).

Однако описание последовавшего поражения великого князя Витеня под Воплавками, который был ранен в бою и только чудом спасся, в переводе Конрада Гесселена сведено всего к двум небольшим предложениям: *«В великом сражении языческая армия кругом была побеждена, вследствие чего нигде [язычники] не смогли избежать смерти или плена. Королю же Витеню зло возвернулось: едва сумев спастись бегством, ранен был в голову, покалеченный рукой какого-то сильного крестоносца»*. В следующей главе хроники, которая называется «О мирных договорах», автор пишет, что рыцаря, ранившего великого князя, звали Тусемер (Die Chronik Wigands von Marburg 1863, 456—457).

В пересказе Станислава Борнбаха упоминаются только хоругви из Рагниты, из Инстербурга, Святого Георгия, Девы Марии, а также добавляется хоругвь из Холланда.

Во второй части пересказ Станислава Борнбаха является более кратким, чем перевод Конрада Гесселена, и сводится к следующим словам: *«Король в Воплавках множество христиан захватил и заставил их принести таинство, которое Витень и топтал ногами и говорил: «Что признаёте*

своим Богом? Полагаете вы, что-то им является, что ногами было растоптано, могущественным его считая? На следующий день пришли сильные люди Ордена и ударили они, освободив пленников и поразив язычников смертью в поле Вопплавки перед городом. Королю Витеню едва удалось вывернуться» (Die Chronik Wigands von Marburg 1863, 456). Таким образом, во второй части повествования о битве Станислав Борнбах опустил подробности о ранении в бою великого князя Витеня в голову, которые присутствуют в переводе Конрада Гесселена.

Последним немецким летописцем, который располагал оригинальным текстом хроники Виганда фон Марбурга, являлся Каспар Шютц. Он использовал его при написании своей *“Historia Rerum Prussicarum”* («История прусских событий».)

После краткого рассказа об опустошении князем Витенем Самбии и Вармии, его возвращении с пленными и добычей, а также о богохульных действиях князя на глазах у захваченных им в Пруссии христиан летописец сообщает о победе подроспевшей армии крестоносцев над войсками Великого княжества Литовского.

Несмотря на то, что само сражение Каспар Шютц описал буквально двумя предложениями, в его описании присутствует важная деталь — сообщение, что великий комтур Генрих фон Плоцке пришёл под Вопплавки *«с восьмьюдесятью братьями и двумя тысячами человек»* (Caspari Schützi Historia Rerum Prussicarum ex codice manu auctoris scripto edita 1769, 56). Эта цифра отсутствует как в пересказе Станислава Борнбаха, так и в переводе Конрада Гесселена, хотя вполне вероятно, что Каспар Шютц позаимствовал её напрямую из оригинального текста рифмованной хроники Виганда фон Марбурга. В связи с этим латиноязычный перевод хроники, выполненный по заказу Яна Длугоша, нельзя использовать при проведении исторических исследований в отрыве от текстов Станислава Борнбаха и Каспара Шютца.

Все последующие, как орденские, так и польские летописцы, обращаясь к сражению при Вопплавах, в той или иной мере опирались на вышеперечисленные хроники своих предшественников, составляющие и для нас основу для исследования битвы. При этом они либо передавали свидетельства одного из указанных авторов, либо в той или иной мере компилировали информацию нескольких хроник.

Как мы видим, важнейшими нарративными источниками для детального рассмотрения вопросов, связанных с битвой при Вопплавах,

являются произведения Петра фон Дусбурга, Николая фон Ерошина и Виганда фон Марбурга. На этих «трёх китах» прусского летописания следует прежде всего основываться при реконструкции событий, которые произошли при Воплавках в апреле 1311 года. Сообщения указанных источников не только уточняют, но и существенно дополняют друг друга. Если на основании свидетельств Петра фон Дусбурга мы можем успешно определить обстоятельства и характер возникшего в 1311 году между Тевтонским орденом и Великим княжеством Литовским конфликта, а также узнаём точную дату битвы при Воплавках, то описание Николая фон Ерошина позволяет достаточно подробно реконструировать тактический ход этого сражения. Хроника Виганда фон Марбурга содержит ценные сведения о составе и численности участвовавших в битве войск. Кроме того, из неё мы узнаём об антихристианских действиях Витеня накануне битвы и его ранении в бою. И Николай фон Ерошин и Виганд фон Марбург сообщают нам имена непосредственных участников сражения, упоминание которых отсутствует в прочих источниках.

В целом следует отметить, что исследовательский потенциал, заложенный в хрониках Петра фон Дусбурга, Николая фон Ерошина и Виганда фон Марбурга, позволяет при помощи методологического инструментария историка успешно реконструировать различные аспекты битвы, восполняя таким образом пробелы в наших знаниях об историческом прошлом.

Список источников и литературы

Барбашев А. И. (1883). Летописные источники для истории Литвы в средние века. С-Пб.: Типография Ю. Н. Эрлих. 30 с.

Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie. (1861). В кн.: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. I. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig: verlag von S. Hirzel. S. 272–290.

Caspari Schützii Rerum Prussicarum historia ex codice manu auctoris scripto edita. (1769). Gedani: Typis Et Impensis Thomae Joannis Schreiber. 566 s.

Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin. (1861) В кн.: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. I. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig: verlag von S. Hirzel. S. 291–624.

Die ältere Chronik und die Schrifttafeln von Oliva. (1861) В кн.: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. I. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig: verlag von S. Hirzel. S. 649–731.

Die Chronik Wigands von Marburg. (1863) В кн.: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. II. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig: verlag von S. Hirzel. S. 429–662.

Fischer M. (2010). *The chronicle of Prussia: a history of the Teutonic Knights in Prussia, 1190–1331*. Farnham: Ashgate. 328 s.

Lohmeyer K. (1884). Wigand von Marburg. В кн.: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 20. Leipzig: Duncker & Humblot. S. 293–294.

Petri de Dusburg. Chronicon terrae Prussie. (1861). В кн.: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. I. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig: verlag von S. Hirzel. S. 3–219.

Pollakówna M. (1968). *Kronika Piotra z Dusburga*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, wyd. Polskiej Akademii nauk. 229 s.

Ziesemer W. (1907). *Nikolaus von Jeroschin und seine Quelle*. Berlin: Verlag von E. Ebering. 158 s.

Zonenberg S. (1994). *Kronika Wiganda z Marburga*. Bzdgoszcz: Wydawnictwo Uczelnialnie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. 105 s.

Ruslans Hahua

Ziņas par Voplavku (Woplawki) kauju Teitoņu ordeņa hronikās

Atslēgas vārdi: Teitoņu ordenis, Prūsija, Lietuvas lielkņaziste, Vitenis, Voplavki, lietuviešu-teitoņu karš, viduslaiki, vēstures avoti

Kopsavilkums

Viena no lielākām 14. gadsimta kaujām Baltijas reģionā starp Teitoņu ordeņa un Lietuvas lielkņazistes karaspēku notika 1311. gada 7. aprīlī netālu no Voplavkiem, Prūsijā. Ordeņa armija pilnīgi sagrāva lielkņazistes armiju. Uzvaras rezultātā Teitoņu ordeņa bruņinieki bija nostiprinājuši ordeņa pozīcijas Prūsijā. Savukārt Lietuvas lielkņaziste bija spiesta uz kādu laiku ieņemt aizsardzības pozīcijas pret krustnešiem. Teitoņu ordeņa bruņinieku uzvara kaujā pie Voplavkiem un tās politiskās sekas guva plašu sabiedrības rezonansi Prūsijā. Voplavku kauja tika atspoguļota vairākās Prūsijas hronistu liecībās. Tomēr, neskatoties uz vēsturisko nozīmi, līdz šim kauja nav kļuvusi par vēsturnieku pētījumu objektu.

Rakstā analizēti dati par Voplavku kauju Teitoņu ordeņa hronikās.

Ruslan Hahua

Information about the Battle of Woplawki in the Teutonic Order Chronicles

Key words: Teutonic Order, Prussia, Grand Duchy of Lithuania, Vytenis, Heinrich von Plockau, Woplawki, Lithuanian-Teutonic wars, Middle Ages, historical sources

Summary

On 7 April, 1311, one of the largest battles of the 14th century in the Baltic region between the troops of the Teutonic Order and Grand Duchy of Lithuania took place near Woplawki in Prussia. The army of the Great Commander Heinrich von Plockau routed utterly the army of Grand Duke Vytenis. The result of the victory for the Teutonic Knights was the strengthening of the position of the Order in Prussia. In its turn, Grand Duchy of Lithuania was forced to take a defensive position against the State of the Crusaders for some time.

The victory of the Teutonic Knights at the Battle of Woplawki and its political consequences drew a wide public response in Prussia. The news of the event spread with the speed of lightning all over towns, castles, and monasteries.

It is not surprising that the battle of Woplawki was reflected in numerous testimonies of Prussian chroniclers.

At the same time, despite its historical significance, the battle has not become an object of special historical research until present.

The paper reviews the information on the battle in the Teutonic Order chronicles. The author concludes that the most important narrative sources for detailed consideration of the issues related to the Battle of Woplawki are the works written by Peter von Dusburg, Nikolaus von Jeroschin, and Wigand von Marburg.

We should rely on these “three pillars” of the Prussian chronicles in the reconstruction of the events that occurred at Woplawki in April 1311.

Inna Gīle

Sanitārā situācija Latgalē Neatkarības kara laikā (1920): Latvijas armijas konteksts

Atslēgas vārdi: Latvijas Neatkarības karš, kara medicīna, lazaretēs, infekciju slimības

Medicīnas nozare Latvijas armijā nav plaši pētīta, kaut gan neviena armija, tai skaitā Latvijas, nevarēja pastāvēt bez sava medicīniskā dienesta.

Pētījuma mērķis ir apzināt sanitāro situāciju Latgalē un noskaidrot, kādu iespaidu kara medicīnas nozare atstāja uz Latvijas armijas daļām Latgales frontē 1920. gada janvārī – augustā. Notikumu hronoloģija ietver apvienoto Latvijas un Polijas bruņoto spēku uzbrukuma uzsākšanu Latgales frontē 1920. gada 3. janvārī un Latvijas – Padomju Krievijas miera līguma parakstīšanu 1920. gada 11. augustā.

Pētījumā izvirzīti šādi uzdevumi: analizēt vispārējo sanitāro situāciju Latvijā; noteikt sanitāros apstākļus Latgales reģionā; izpētīt situāciju Daugavpils garnizona lazaretē.

Rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) fonda dokumenti, Latvijas armijas Kara sanitārās pārvaldes fonda materiāli (LNA LVVA, 3413. f.). Pētījuma izstrādē īpaši vērtīga bija Sanitārās pārvaldes priekšnieka pavēļu grāmata. Šajā lietā hronoloģiski sakārtotas visas izdotās pavēles, pēc kuru izpēti var spriest gan par vispārējo sanitāro situāciju karaspēka daļās un medicīnas iestādēs, gan arī visā valstī kopumā. Apsardzības ministra pavēles, kas glabājas Kara ministrijas sekretariāta fondā (LNA LVVA, 1468. f., 1. l.), atklāj dažādus ar medicīnas nozari saistītus valstiski nozīmīgus aspektus.

Kara vēstures komisijas fonda (LNA LVVA, 6033. f.) avoti sniedz pārskatu par Sanitārās pārvaldes dibināšanu un darbību, kā arī datus par ievainoto un slimo karavīru skaitu kara slimnīcās un lazaretēs. Informācija tika papildināta ar Daugavpils kara slimnīcas fonda (LNA LVVA, 1511. f.) vēstures materiālu, kurā atrodamas ziņas par uzņemtajiem pacientiem, epidēmisko slimību izplatību un darbībām, kas veiktas to apkarošanai.

Avotu izpētē tika konstatētas dažas neskaidrības, piemēram, dažkārt pavēles izdotas ar pagājušu datumu; nav īsti skaidrs, vai medicīnas darbinieks jau atradies karaspēka daļā vai iestādē vai ieradies tur vēlāk. Doku-

mentos reizēm dotas norādes uz pastāvošo kārtību vai noteikumiem, tos neprecizējot, tādēļ nepieciešams papildus izpētīt citus avotus. Kara sanitārās pārvaldes fondā atrodami rīkojumi un pavēles, kas funkcionēja kā noraksti. Bieži vien tie nav parakstīti un bez datuma norādes. Armijas virspavēlnieka izdotās pavēles var pētīt Latvijas armijas virspavēlnieka štāba fondā (LNA LVVA, 3601. f.) vai presē. Presē atrodama vērtīga informācija par atsevišķiem notikumiem vai norisēm, tā ļauj izprast tālaika sabiedrībā valdošo viedokli un papildina arhīvā esošos avotus.

Sanitārā situācija Latvijā. Kara apstākļos situācija valstī bija smaga: bezdarbs, pārtikas trūkums un infekcijas slimību izplatība. Bezdarba mazināšanai tika organizēti sabiedriskie darbi. Pārtikas jautājuma risināšanā lielu atbalstu sniedza Amerikas Palīdzības administrācija (*The American Relief Administration*), kas piegādāja miltus vairākām Latvijas pilsētām. Trūcīgajiem iedzīvotājiem maize tika dota uz kartiņām. Savukārt infekcijas slimību apkarošanā iesaistījās gan pašvaldību, gan kara medicīnas iestādes (Bērziņš 2003, 106, 107; Jēkabsons 2014, 119–147).

Arī situācija Latvijas bruņotajos spēkos bija smaga. Pirms Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes izveides 1919. gada 19. jūlijā medicīniskās palīdzības sniegšanā Latvijas bruņotajiem spēkiem bija vairāki trūkumi. Netika nodrošināta organizēta medicīniskā palīdzība, nebija izveidots kara ārstniecības iestāžu tīkls un izstrādātas instrukcijas, karaspēka daļas un iestādes nebija pietiekami apgādātas ar sanitārajiem līdzekļiem un inventāru, nebija izstrādāta vienota sistēma, kā cīnīties pret venēriskām un epidēmiskām slimībām. Sanitārā pārvalde, kura bija atbildīga par kara medicīnas nozari Latvijā, pievērsa pastiprinātu uzmanību sanitārā stāvokļa uzlabošanai Latvijas armijā. Tā uzraudzīja un kontrolēja visas karaspēka daļas un iestādes, nodrošināja tās ar sanitārajiem līdzekļiem, medikamentiem un iekārtām, rūpējās par karavīru veselību, sniedza medicīnisko palīdzību karavīriem un arī gūstekņiem (Gīle 2012, 31–33).

Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes darbu Rietumkrievijas brīvprātīgā karaspēka uzbrukuma laikā 1919. gada rudenī apgrūtināja vairāki faktori. Piemēram, nebija vēl pilnībā nodrošināta medicīniskās palīdzības sniegšana visās karaspēka daļās. Bermontiādes laikā Rīgā un tuvākajā apkārtnē esošie medicīniskās palīdzības sniegšanas centri uzņēma vai caur tiem evakuācijas rezultātā “izgāja” ievērojams skaits karavīru. Sanitārajiem punktiem un medicīnas iestādēm sāka trūkt medicīniskā personāla, un situāciju pasliktināja tas, ka kaujās ievainoja arī medicīnisko personālu (LNA LVVA, 3413. f., 1. apr., 68. l., 149., 163., 166., 174., 201.–209., 221., 224. lp.; *Latvijas kara medicīnas vēsture* 1992, 5).

Sanitārai pārvaldei pakļautās kara medicīnas iestādes nenodibināja vienlaicīgi, jo Latvijas teritorijā atradās ienaidnieku armijas, kuras traucēja izveidot kara medicīnas iestāžu tīklu. Tās dibināja vietās, kur koncentrējās Latvijas armijas daļas, galvenokārt lielākajās pilsētās. Austrumlatvijas reģionā 1920. gadā atradās 1. Kurzemes divīzija lauka lazarete (Madonā, 1920. gada februārī pārcelta uz Rēzekni), 2. Vidzemes divīzijas lauka lazarete (izveidota 1920. gada februārī Kārsavā), Ludzas un Daugavpils garnizona lazaretis (bijušās Latvijas armijas Vācu zemessargu medicīnas iestādes, izveidotas 1920. gada aprīlī), kā arī atsevišķas pulku ambulances un pārsienamie punkti. Ievainoto un slimo karavīru evakuāciju nodrošināja Latvijas armijas 1. sanitārais vilciens, kurš iekārtoja pacientu evakuācijas punktus vairākās dzelzceļa stacijās. Savukārt iestāžu apgādi ar ārstniecības līdzekļiem un inventāru nodrošināja Latvijas armijas Sanitārā noliktava, būtisku atbalstu sniedza arī ārvalstu misijas (amerikāņu, angļu, franču), īpaši jāuzsver Amerikas Sarkanā Krusta sniegtā palīdzība (Gīle 2014b; Jēkabsons 2010, 37–70).

Sanitārā situācija Latvijas armijas daļās Latgalē. Uzsākot Latgales atbrīvošanas operāciju, Sanitārās pārvaldes uzmanība tika pievērsta cīņai ar infekcijas slimībām, jo šajā reģionā bija uzliesmojušas epidēmijas. Pastāvēja uzskats, ka tās *ievazājuši* sarkanarmieši, jo Krievijā tajā laikā bija izplatīts izsituma tīfs, atguļas tīfs, dizentērija, elpošanas sistēmas u. c. slimības. (LNA LVVA, 3413. f., 209. l., 1. apr., 4. lp.; 6033. f., 1. apr., 285. l., 2. lp.; Sērgas Krievijā 1920, 4) Šo slimību izplatības cēloņi meklējami Pirmajā pasaules karā – Krievijas impērijas armijā nepievērsa pietiekamu uzmanību higiēnai. Sarkanā armija pārmantoja šīs negatīvās īpašības (Gīle 2014a, 104–119).

Sākoties Latgales atbrīvošanas operācijai 1920. gada janvārī, tīfa epidēmija strauji izplatījās arī pārējā Latvijā. Cerot samazināt risku karavīriem saslimt ar lipīgajām slimībām, ko varētu iegūt no civiliedzīvotājiem, sanitārpriekšnieks ārsts pulkvedis Pēteris Sņiķers ieteica karaspēka vienībām izvairīties no apstāšanās apdzīvotās vietās un sādžās. Šo norādījumu ne vienmēr ņēma vērā, jo janvārī uznāca bargs sals un karavīri piestāja, lai sasildītos. (Ciganovs 2010, 28–29) Paralēli tam bija jāievēro arī citi norādījumi – divīziju un pulku ārsti, feldšeri un sanitāri tika informēti par lipīgām un venēriskām slimībām, par to novēršanu un higiēnas normām. Tāpat mediķiem bija nekavējoties jāziņo par sasirgšanas gadījumiem, norādot slimības veidu, slimo un mirušo skaitu utt. Mediķiem bija jāsadarbojas ar Iekšlietu ministrijas Veselības departamenta Lipīgu sērgu apkarošanas nodaļām, kuras Latgalē bija vairākas – Rēzeknē, Ludzā un Balvos. Latvijas armijas 1. sanitārajā vilcienā iekārtoja īpaši aprīkotas dezinfekcijas un atutošanas vagonus, kā arī pirtis, kas tika

norīkotas uz piefrontes joslas apdzīvotām vietām. Armijā bija jāievēro sterila pārtikas produktu glabāšana un gatavošana (LNA LVVA, 3413. f., 1. apr., 2. l., 9., 21., 24. lp.; 67. l., 95. lp.; 209. l., 5. lp.).

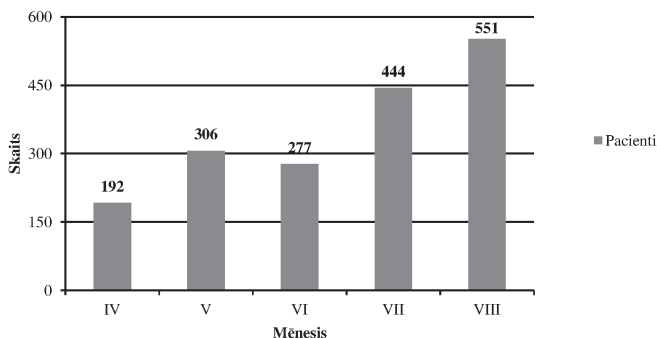
1920. gada februārī Latvijas valdība aizliedza bez speciālām atļaujām izbraukt uz Poliju un Igauniju, jo tur bija izplatītas epidēmiskās slimības. Tika noteikta līnija starp fronti un aizmuguri no Alūksnes līdz Aiviekstes upes ietekai Daugavā. Pār šo līniju civiliedzīvotājiem kategoriski aizliedza pārbraukt, lai epidēmiskās slimības neizplatītos pārējā Latvijā. Atsevišķos gadījumos izņēmumi varēja būt ar ārstu izdotām apliecībām par veselības stāvokli (LNA LVVA, 3413. f., 1. apr., 2. l., 18. lp.; 51. l., 70. lp.; Izvilkums no armijas virspavēlnieka pavēles Nr. 23. 1920, 1.; Armijas virspavēlnieka pavēle 1920. gada 11. janvārī, 8. februārī).

1920. gada maijā situācija bija patiešām smaga – Kurzemes divīzijas ārsts Alfrēds Rubins (1893–1968) ziņoja sanitārpriekšniekam, ka 8. maijā devies caur Daugavpili uz fronti pārliecināties par sanitāro stāvokli 1. Kurzemes un 4. Zemgales divīzijas pulkā. Laika posmā no 10. aprīļa līdz 8. maijam Kurzemes divīzijā bijuši 89 saslimšanas gadījumi ar izsituma tifu un no tiem seši slimnieki miruši. A. Rubins ziņojumā sīkāk raksturoja situāciju 2. Ventspils kājnieku pulka divos bataljonos, kuri bija nesen nomainījušies no frontes un atradās Zilupes un Starije Murani sādžās. Viņš konstatēja smagus pārkāpumus, piemēram, karavīri dzīvoja kopā ar civiliedzīvotājiem, kuru vidū bija tīfa slimnieki. Maijā Sanitārā pārvalde noteica, ka karavīriem jāsaņem prettīfa vakcīnas, un vasarā visiem ieteica peldēties ezeros un upēs pēc iespējas biežāk, pie reizes izmazgājot apakšveļu. Vasarā izsituma tīfa epidēmija samazinājās, bet tā vietā plaši izplatījās dizentērija (LNA LVVA, 3413. f., 1. apr., 2. l., 57., 58. lp.; 209. l., 5., 51. lp.; 405. l., 229. lp.; 476. l., 97. lp.).

Daugavpils garnizona lazarete. Lai izprastu norises Latgales reģionā, jāpievērš uzmanība situācijai Daugavpils garnizona lazaretē. Iestādes vadītājs bija ārsts Rūdolfs Blūmenfelds (1882–1938), un lazareti ar 150 gultām iekārtoja grāfa Mola muižā. Diagrammā (1. att.) redzams, ka no 1920. gada 10. aprīļa (pirmo pacientu uzņemšanas) līdz mēneša beigām uzņemti 192 pacienti. 16. maijā lazaretē kopā bija 150 pacienti, no tiem 67 tīfa slimnieki. Bija dienas, kad lazaretē uzņēma vairākus desmitus pacientu – dienā vidēji 10–20 dizentērijas slimnieku. Daļu no tiem ar Sanitāro vilcienu evakuēja uz Latvijas kara slimnīcu Rīgā (LNA LVVA, 3413. f., 1. apr., 405. l., 192. lp.; 1511. f., 1. apr., 781. l., 243., 224. lp.; Karavīru dzīve, 1934, 2).

Daugavpils garnizona lazaretēs mirušo karavīru reģistrācijas žurnālā redzami šādi dati – 1920. gadā lazaretē kopā nomira 121 pacients, bet no aprīļa

līdz augusta beigām lielākā daļa no šī skaita – 96 pacienti. No 16. līdz 22. jūlijam lazaretē uzņēma 118 pacientus, šajā laikā mirušo skaits bija 10. Vislielākā mirstība bija jūlijā un augustā. Aplūkojot nāves cēloni, redzams, ka pavasarī dominē tifs, drudzis un ievainojumi, bet jūlijā un augustā – dizentērija (LNA LVVA, 1511. f., 1. apr., 238. l., 1.–178. lp.; 781. l., 44., 62., 68. lp.; Daugavpils kara slimnīcas darbības 10 gadi. 1930, 2.; Karavīru dzīve, 1934, 2).

1. att. Daugavpils garnizona lazaretē uzņemto pacientu skaits
pa mēnešiem, 1920.10.IV–VIII
(Avots: LNA LVVA, 1511. f., 1. apr., 238. l., 1.–178. lp.)

Kara medicīnas nozare Latvijas bruņotajos spēkos piedzīvoja uzplaukumu pēc Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes dibināšanas, jo tad tika uzsākta centralizēta medicīniskās palīdzības nodrošināšana karaspēka daļām un vienībām. Latgalē atradās vairākas kara medicīnas iestādes, jo tur bija nostabilizējies frontes līnija ar Sarkanu armiju.

Infekciju slimības 1920. gadā bija visa reģiona problēma, arī Igaunijas un padomju Sarkanajā armijā. To izplatību noteica ilgstošā karadarbība, tādēļ Latvijas armijas Sanitārā pārvalde uzsāka sistemātisku epidēmiju apkarošanu. Latvijā bija piemēroti apstākļi dažādu infekcijas slimību izplatībai, jo ilgstoša kara rezultātā gan civiliedzīvotāji, gan karavīri neievēroja higiēnas normas.

Higiēnas normu ievērošana bija aktuāls jautājums visu Neatkarības kara laiku, jo kara apstākļi apgrūtināja karavīru izglītošanu. 1920. gada vasarā izsituma tīfa epidēmiju nomainīja dizentērijas epidēmija, jo šīs slimības izplatībai bija piemēroti apstākļi un tā raksturīga vasaras sezonai. 1920. gada vasaras beigās infekcijas slimību izplatība Latvijā bija samazinājusies, ko sekmēja Sanitārās pārvaldes darbība.

Avotu un literatūras saraksts

Avoti

Armijas virspavēlnieka pavēle 1920. gada 11. janvārī, 8. februārī. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) bibliotēka.

LNA LVVA, 1468. f. Kara ministrijas Sekretariāts (Rīga).

LNA LVVA, 1511. f. Daugavpils kara slimnīca (Daugavpils).

LNA LVVA, 3413. f. Kara sanitārā pārvalde (Rīga).

LNA LVVA, 5601. f. Armijas štāba personu lietas.

LNA LVVA, 6033. f. Kara vēstures komisija.

Daugavpils kara slimnīcas darbības 10 gadi. (1930) *Latvijas Kareivis*, Nr. 81, 8. aprīlis.

Izvilums no armijas virspavēlnieka pavēles Nr. 23. (1920) *Latvijas Kareivis*, Nr. 8, 18. februāris.

Karavīru dzīve: Daugavpils kara slimnīcai 14 gadi. (1934) *Latvijas Kareivis*, Nr. 77, 10. aprīlis.

Sērgas Krievijā. (1920) *Latvijas Kareivis*, Nr. 7, 15. februāris.

Literatūra

Bērziņš, V., atb. red. (2003) *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 272 lpp.

Ciganovs, J. (2010) Armijas pārvaldes cīņa neredzamajā frontē 1919. g.–1921. g. *Tēvijas Sargs*, Nr. 2.

Gile, I. (2012) *Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes izveidošana un darbība 1919. gada jūlijā – 1920. gada augustā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 108 lpp.

Gile, I. (2014a) Ārsti Krievijas impērijas armijā 1914.–1917. gadā: vēlāko Latvijas armijas ārstu pieredze. Grām.: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. 15. sēj. [Rīga]: Latvijas Kara muzejs.

Gile, I. (2014b) *Kara medicīnas nozare Latvijas armijā 1919–1920: Kara medicīnas iestādes*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 133 lpp.

Jēkabsons, Ē. (2010) Amerikas Savienoto Valstu Sarkanā Krusta darbība Latvijā 1919.–1922. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1.

Jēkabsons, Ē. (2014) Amerikāņi Rīgā: Amerikas palīdzības administrācija 1919. gada jūnija beigās – jūlija vidū, darbības otrais posms. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 4.

Latvijas kara medicīnas vēsture: Īsi par kara medicīnas vēsturi un dažiem kara ārstiem, veterinārārstiem un farmaceitiem. (1992) Rīga: Latvijas Ārstu biedrības Zemessardzes ārstu asociācija. 23 lpp.

Inna Gīle

**Sanitary Situation in Latgale during the War of Independence (1920):
The Context of Latvian Army**

Key words: the War of Independence, war medicine, hospitals, infectious diseases

Summary

In Latvia and also in Latgale, the sustained military action determined the sanitary situation. As the result of World War I and the War of Independence, infective diseases were common in Latvia, no hygiene requirements were met, people were short of clothing and food. The material aid provided by foreign missions improved the situation.

The Sanitation Administration of the Latvian Army established on 19 July, 1919 was responsible for the military medicine during the War of Independence. Its obligations included taking care of organizational and supply duties and the sanitary situation in the Latvian Army and the country at large. Several factors determined the placement of military medicine institutions subordinated to the Sanitation Administration, namely, the location of the enemy forces, the front line, and the resources.

The attack of the West Russian Volunteer Army was a difficult challenge for the Sanitation Administration, because the number of the wounded during the combat rose rapidly; and it had to deal with the consequences in a short period of time, i.e., the wave of patients in the medical institution and the shortage of staff and resources. After winning the West Russian Volunteer Army, all forces of the Latvian Army were gathered for the attack in the Latgale front.

When commencing the Latgale liberation operation in January 1920, the infectious diseases started to spread in the territory of Latvia, for example, epidemic typhus, which was followed by dysentery in the summer of 1920. The Sanitation Administration issued different regulations and orders to restrict the epidemics and was following the dynamics of the ill and the deceased to control the spread of the diseases. The numbers of the ill and the deceased were high in Daugavpils garrison field hospital in 1920, but they dropped by the end of the summer, proving that the Sanitation Administration was able to stabilize the sanitary situation in Latgale.

Евгений Гребень

Белорусская полиция в системе оккупационных органов власти нацистов

Ключевые слова: Беларусь, нацистская оккупация, полиция

Немецкие власти, учитывая прифронтовое положение оккупированной Беларуси, масштабы движения Сопротивления, катастрофическую нехватку дислоцированных здесь охранных дивизий вермахта и иных вооруженных формирований, с самого начала оккупации создали в рамках коллаборационной администрации службу охраны порядка (полицию), подчинявшуюся главам местной администрации. Служба охраны разделялась на отделы криминальной (уголовной) полиции, государственной полиции, охранной полиции, особых поручений (ГАВт. Ф. 2088. Оп. 2. Д. 1. Л. 12).

Денежное довольствие рядовых полицейских было сопоставимо с заработком рабочих и служащих. Согласно ведомости на получение заработной платы работникам Чашникской полиции за январь 1944 года, оклад начальника районной полиции был 1 140 руб. минус 3% налога, агента полиции — 900 руб., женатого полицейского — 540 руб., холостого — 240 руб. Начальник волостной полиции в феврале 1944 года имел оклад 700 руб. (ГАВт. Ф. 2109. Оп. 3. Д. 4. Лл. 2, 7). В то же время семьи полицейских могли претендовать на оказание помощи со стороны местной администрации (помощь в уборке урожая, выделение в приоритетном порядке скота и др.) (ГАМн. Ф. 635. Оп. 1. Д. 40. Лл. 17, 18).

Среди полицейских доминировали уроженцы Беларуси. Выходцы из других республик СССР рекрутировались в полицию, как правило, из числа дезертировавших или отпущенных из плена красноармейцев. Преобладала молодежь, но можно было встретить и пожилых граждан. Например, из 18 кандидатов в полицию Борисовского района было 14 белорусов, 1 русский — уроженец Харьковской области, национальность остальных не указана. Насчитывалось 15 православных, преобладали крестьяне. 11 человек было 1923—1925 года рождения, остальные — 1888, 1896 и 1917 года рождения. Образование: приходская школа (у гражданина 1888 года рождения), 2—7 классов и более у молодых кандидатов. Двое возрастных кандидатов указали, что были мобилизованы в Крас-

ную армию, один из них в автобиографии писал, что добровольно перешел к немцам. Один из кандидатов указал, что был осужден в 1937 году за хранение оружия, гражданин 1888 года рождения указал на наличие трех судимостей, не конкретизируя, за что именно он был осужден, гражданин 1896 года рождения также указал на имеющуюся судимость, гражданин 1917 года рождения был судим за опоздание на работу (ГАМн. Ф. 635. Оп. 2. Д. 2. Лл. 4—32). Указывалось также на отсутствие связи с партизанами. В заявлении на имя начальника Бешенковичской районной стражи 9 февраля 1944 года крестьянин 1922 года рождения писал: «Я не имею никакой связи с бандитами и от них скрывался, желаю вступить в охрану и бороться с ними до последней капли крови за Германское командование.» (ГАВт. Ф. 2083. Оп. 1. Д. 13. Лл. 2, 3)

Задачами местной полиции являлась охрана общественного порядка, борьба с партизанами. Как и ее предшественница советская милиция, полиция боролась с правонарушениями. Неблагоприятная социально-экономическая ситуация привела к росту преступности. Типичными для оккупационного периода являлись кражи, присвоение общественной и частной собственности, нарушение общественного порядка, бытовые конфликты (ГАМн. Ф. 624. Оп. 1. Д. 8. Л. 148; Ф. 635. Оп. 2. Д. 1. Л. 1; ГАВт. Ф. 2087. Оп. 2. Д. 15. Лл. 16—167 об.). По заявлению потерпевших граждан, сообщениям осведомителей или по факту обнаружения правонарушения криминальные отделы полиции проводили следственные мероприятия (ГАМн. Ф. 635. Оп. 1. Д. 40. Л. 35). Следователь полиции опрашивал потерпевших, подозреваемых и свидетелей, их показания протоколировались. Определив степень виновности, следователь или начальник полиции предлагали меру наказания, которую выносил глава местной администрации, или же дело передавалось в суд. За одну неделю февраля 1942 года Борисовская полиция рассмотрела 11 административных дел, по которым бургомистр Борисова наложил следующие взыскания: за кражу ячменя — принудительные работы на 14 дней, за кражу сена у колхоза — принудительные работы на 7 дней, за халатное отношение к службе — арест на 14 суток и штраф 110 рублей, за нарушение порядка прописки — 100 рублей, за нанесение побоев — 300 рублей, за кражу овса — 500 руб., за кражу (без уточнения чего именно) — месяц ареста, за утерю паспорта — 100 рублей, за кражу муки и картофеля — принудительные работы на 14 суток, за хулиганство — арест на 14 суток (ГАМн. Ф. 624. Оп. 1. Д. 8. Л. 9).

Ведя борьбу с правонарушениями, полицейские одновременно очень часто сами же их и совершали. Преступления полицейских фиксировались уже с самого начала оккупации. Значительная часть служебной переписки подразделений полиции посвящена именно констатации фактов правонарушений и наказанию провинившихся полицейских. Первоначально в полицию шли служить добровольно, притом часто лица, пострадавшие от советской власти и считавшие, что сейчас наступил момент для осуществления мести. Их негатив выплескивался на всех без исключения сограждан. Лица с криминальным прошлым, встав на службу новой власти и получив оружие, совершали преступления, считая, что немцы закроют глаза на них. Информация о грабежах и насилии со стороны полицейских содержится в документах различного характера из всех регионов Беларуси за весь период оккупации. Чаще всего произвол полиции наблюдался в сельской местности, где человек с винтовкой (особенно, если поблизости не было партизан) мог ощущать себя господином и не бояться жалоб из-за отдаленности районного центра, куда крестьянам добраться было сложно. К тому же не каждый обиженный имел смелость жаловаться на произвол полицейских, не будучи уверенным в их наказании и опасаясь мести.

Служебная переписка полиции и заявления граждан в органы местной администрации позволяют нарисовать негативный образ полицейского, который по отношению к гражданам часто выступал как преступник. Начальник отделения полиции Новоборисова 9 апреля 1942 года рассмотрел дознание по обвинению полицейского этого отделения. Следствием было установлено, что он в нетрезвом состоянии 3 апреля 1942 года ночью ходил по домам в поисках самогона, вымогая его под угрозой оружия, и называл себя начальником полиции (ГАМн. Ф. 635. Оп. 1. Д. 9. Лл. 52—55, 83). Управление службы порядка Чечерского района 21 марта 1942 года в письме уряднику в Бердыжской волости отмечало, что, несмотря на данное ранее распоряжение о запрещении обысков у населения, в некоторых волостях они проходили. Полицейским под угрозой наказания по законам военного времени категорически запрещалось проводить обыски без разрешения начальника полиции или начальника района, а также совершать всякого рода изъятия, независимо от обстоятельства дел (ГАГом. Ф. 1351. Оп. 1. Д. 1. Л. 24). В приказе по Управлению Службы порядка города Борисова и района от 16 декабря 1942 года констатировалось, что поступают многочисленные сообщения из деревень

и города Борисова о том, что полицейские систематически пьянствуют, грабят и избивают население. Приказом по Управлению Службы порядка города Борисова и района от 5 декабря 1942 года полицейский этого отделения за пьянство, безобразное поведение и донос на одного из граждан был приговорен к аресту на 5 суток. В приказе по тому же управлению от 10 октября 1942 года отмечалось, что по итогам проверки работы IV отдела полиции установлено, что в нем отсутствует дисциплина, происходит немотивированный отпуск полицейских в район. Начальник отделения был понижен в должности до командира взвода, старшина — до командира отделения. Один из полицейских «за систематическое безобразие в отряде» и неосторожное обращение с оружием, имевшее следствием ранение одного полицейского, а также за избиение заместителя волостного бургомистра был подвергнут аресту на 15 суток (ГАМн. Ф. 635. Оп. 1. Д. 58. Лл. 95, 98, 29).

По отношению к главам низового звена местной администрации полиция часто вела себя не более гуманно, чем по отношению к рядовым гражданам. Начальник Борисовского района 23 апреля 1942 года объявил начальнику полиции Лошницкой волости выговор за неподчинение приказу волостного старшины и грубое отношение к нему (ГАМн. Ф. 624. Оп. 1. Д. 1. Л. 1). Бургомистр Хотюковской волости в рапорте Холопеничскому фельдкоменданту сообщал, что 9 сентября 1943 года двое полицейских, командированных для мобилизации подвод и доставки лесоматериалов на опорный пункт, напились до бессознательного состояния, избили старосту деревни и двух жителей, разбили окна в гончарной артели и сломали изгородь (ГАМн. Ф. 1039. Оп. 1. Д. 100. Л. 105).

Обычной практикой являлась немотивированная хаотичная стрельба. Приказом по Управлению общественного порядка Крупского района от 8 декабря 1941 года полицейский (охранник телефонно-телеграфной магистрали) был уволен со службы за проявленное хулиганство в служебное и внеслужебное время, за сокрытие оружия, за стрельбу и производство самовольных обысков у крестьян (ГАМн. Ф. 686. Оп. 1. Д. 1. Л. 102).

Боеспособность полиции была крайне низкой. В каждом районе существовало несколько опорных пунктов, в которых дислоцировались группы полицейских численностью до отделения, задачей которых была охрана коммуникаций и населенных пунктов от партизан. По сигналу сельских старост, волостных бургомистров или граждан полицейские были

обязаны прибывать в населенные пункты, в которых были замечены партизаны. Заявлялись перестрелки, но чаще всего (особенно в темное время суток) полицейские предпочитали отсиживаться за укреплениями опорного пункта и обороняться от атак партизан. Командир опорного пункта Селище в рапорте командиру 1-ой роты Службы порядка Борисовского района от 15 января 1944 года сообщал, что один из полицейских, будучи пьян, подрался со своим коллегой, после чего без разрешения командира ушел на другой опорный пункт, где безопасное место и нет леса. Остальные полицейские выразили недовольство, заявив, что, если ушедший не будет возвращен, то они все уйдут туда же («мы тоже жить хотим», — заявили полицейские) (ГАМн. Ф. 635. Оп. 1. Д. 132. Л. 4, 4 об.). Заместитель начальника Чечерского района отмечал, что у некоторых полицейских оружие было отобрано партизанами без сопротивления. В дальнейшем таким полицейским грозили дисциплинарным взысканием; оружие предписывалось хранить в помещении полиции под охраной, а сами сотрудники должны были перейти на казарменное положение, поэтому высказывалось пожелание, чтобы полицейскими являлись предпочтительно холостые люди (ГАГом. Ф. 1351. Оп. 1. Д. 1. Л. 25). Естественно, что некоторые полицейские не могли, да и не хотели оказывать партизанам сопротивление и были рады сохранить жизнь такой небольшой ценой как потеря оружия.

Интересен пример коменданта и сотрудников полиции городского поселка Кореличи, арестованных и посаженных в тюрьму в мае 1943 года. Начальнику СС и полиции города Новогрудка поступило донесение о бунте полицейских, в котором отмечалось, что бывший начальник Кореличской полиции (обвинявшийся в несанкционированных жандармерией арестах граждан и угрозах старостам расстрелом), по сообщению агентуры, часто говорил: «Если Советы снова придут сюда, я пару гранат брошу в немцев, и все в порядке». Как видно, служба немцам являлась стратегией выживания, а не базировалась на идеологических мотивах, причем всегда предусматривалась возможность смены хозяев (ГАБр. Ф. 995. Оп. 1. Д. 8. Лл. 11–13 об.).

Имели место случаи дезертирства и ухода полицейских к партизанам. Под воздействием ситуации на фронте, агитации со стороны партизан многие полицейские оставляли службу. В первую очередь так поступали принудительно рекрутированные полицейские. Начальник Давид-Городокского района в письме к сельскому старосте деревни Корочицы 13

апреля 1943 года предписывал распространить листовки с призывом к бывшим полицейским добровольно до 25 апреля 1943 года возвратиться на службу. С содержанием листовки требовалось ознакомить население деревни и хуторов, в особенности поставить в известность семьи, из которых полицейские ушли в партизаны, а также вывесить листовки на видных местах (ГАБр. Ф. 2759. Оп. 1. Д. 1. Л. 38).

Таким образом, полицейские, обязанные обеспечивать общественный порядок и охранять мирных жителей, часто становились инструментом насилия по отношению к ним. Повседневной практикой стали грабежи мирного населения, иногда под предлогом борьбы с партизанами. В первую очередь данная тенденция наблюдалась в сельской местности, где вооруженный полицейский, находящийся вдалеке от своего командования в районном центре, мог безнаказанно совершать насилие по отношению не только к рядовым гражданам, но и по отношению к представителям низового звена коллаборационной администрации. Подобное поведение было обусловлено низкой мотивацией полицейских к службе (в том числе материальной), криминальным прошлым, низким уровнем образования, узким политическим кругозором многих сотрудников полиции. Основная масса белорусских полицейских не являлась эффективными помощниками немцев в борьбе с партизанами, что вынуждало оккупационные власти в массовом порядке использовать на территории Беларуси для этих целей полицейские батальоны из стран Балтии и Украины. В общественном сознании укоренился имидж полицейского как преступника и предателя, и, несмотря на то, что полиция вела борьбу с преступностью, данная оценка в большинстве случаев была справедливой.

Список источников и литературы

Государственный архив Брестской области (далее — ГАБр). Ф. 2759 (Сельский староста д. Коротичи Давид-Городокского района).

ГАБр. Ф. 995 (Барановичское окружное управление полиции).

Государственный архив Витебской области (далее — ГАВт). Ф. 2088 (Лепельская районная управа).

ГАВт. Ф. 2109 (Чашникское районно-городское полицейское управление).

ГАВт. Ф. 2083 (Бешенковичская районная управа).

ГАВт. Ф. 2087 (Богушевская районно-городская управа.).

Государственный архив Гомельской области (далее – ГАГом). Ф. 1351 (Чечерское районное управление).

Государственный архив Минской области (далее – ГАМн). Ф. 635 (Борисовская районная полиция).

ГАМн. Ф. 624 (Борисовская районная управа).

ГАМн. Ф. 686 (Крупская районная управа).

ГАМн. Ф. 1039 (Холопеничская местная комендатура).

Jauhens Hrebeņš

Baltkrievu policija nacistiskās okupācijas varas iestāžu sistēmā

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, nacistiskā okupācija, policija

Kopsavilkums

Rakstā apskatīts jautājums, kā funkcionēja baltkrievu policija nacistiskās okupācijas periodā. Pildot pienākumu nodrošināt sabiedrisko kārtību un apsargāt civiliedzīvotājus, policisti bieži bija vardarbības instruments. Jau no pašas okupācijas sākuma par ikdienas praksi kļuva vietējo iedzīvotāju aplaupīšana, dažkārt piesegta ar partizānu apkarošanas ieganstu. Īpaši šī tendence izpaudās lauku apvidos, kur bruņots policists, būdams tālu no savas pavēlniecības rajona centrā, varēja nesodīts piekopt vardarbību ne tikai pret ierindas pilsoņiem, bet arī kolaborantu administrācijas zemākajām amatpersonām. Šādu uzvedību noteica daudzu policistu zema motivācija dienestam, krimināla pagātne, zems izglītības līmenis, šaurs politiskais redzesloks.

Baltkrievu policistu vairākums nebija efektīvi palīgi vāciešiem cīņā pret partizāniem. Tas piespieda okupācijas varas iestādes Baltkrievijas teritorijā masveidā izmantot šim mērķim policijas bataljonus no Baltijas valstīm un Ukrainas.

Sabiedrības apziņā nostiprinājās policista kā noziedznieka un nodevēja tēls. Neraugoties uz to, ka policija apkaroja noziedzību, lielākoties šis uzskats atbilda patiesībai.

Yauhen Hreben

Belarusian Police in the System of the Nazi Occupation Authorities

Key words: Belarus, the Nazi occupation, the police

Summary

The functioning of the Belarusian police during the Nazi occupation is considered in the present paper. Theoretically, the police are obliged to ensure public order and protect civilians, but unfortunately they often became an instrument of violence against them. From the very beginning of the occupation, looting civilians became everyday practice, sometimes under the pretext of fighting the guerrillas.

This tendency was especially in rural areas, where armed police officers, being away from their detachment in the regional centre, could commit violence not only against ordinary citizens, but also against members of the grass-roots level collaborative administration. Such a behavior was due to the low motivation of police service, criminal records, low educational level, and the narrow political outlook of many police officers. The bulk of the Belarusian police was not an effective tool for the Germans in the fight against guerrillas, forcing the occupation authorities to use police battalions from the Baltic States and Ukraine on the territory of Belarus for this purpose. In public conscience, the police officer image entrenched as a criminal and a traitor, and in spite of the fact that the police led the fight against crime, this assessment holds true.

Sandra Grigaravičiūtė

Diplomacy of the Council of Lithuania (September 1917 – May 1920)

Key words: Lithuania, diplomacy, the Council of Lithuania, *Lithuanian Society*, Aldona Gaigalaitė, the State Council of Lithuania

Introduction

Historians of Lithuanian diplomacy have lately paid special attention to the history of diplomacy of the Republic of Lithuania (1918–1940) in individual foreign countries as well as the Lithuanian diplomatic corps which functioned in the period of 1940–1990. The early period of diplomacy of Lithuania dating to 1918–1919, without a special focus on the relations with any specific country, has been little studied; only the research of historian Aldona Gaigalaitė (Gaigalaitė 1994; Gaigalaitė 1999) makes an exception. Even less attention has been paid to the diplomacy of the Council of Lithuania. Both during the Soviet period (Žiugžda 1983; Žepkaitė 1973; Žepkaitė 1986) and in recent years researchers (Lopata 1996; Laurinavičius 1992; Laurinavičius, Lopata, 2001; Čepėnas 1992; Eidintas 1991) mostly focused on the diplomacy of the Council of Lithuania in Germany in pursuit of recognition of the independence of Lithuania. As far as Lithuanian diplomacy during 1917–1918 is concerned, it is often not treated as the diplomacy of the Council of Lithuania; instead, it is referred to as the activities of Lithuanian politicians. The available research has even less to say about the origins of the diplomacy of the Council of Lithuania from the diplomatic activities of the Lithuanian War Relief Society (hereinafter – *Lithuanian Society*). Only Aldona Gaigalaitė (Gaigalaitė 1994) makes indirect mention of this aspect in her research.

Direct continuity – the *Lithuanian Society*, the Council of Lithuania, the Provisional Government of Lithuania – is only mentioned in the analysis of the case of Lithuanian-Swedish relations when the agents of the *Lithuanian Society* (Jonas Aukštuolis, Ignas Šeinius), appointed in 1915, are unreasonably and wrongfully called “the first unofficial diplomatic representatives” (Motuzas 2011, 51–57). However, most confusion in Lithuanian historiography currently derives from the attribution of the agents appointed by the Council of Lithuania and the diplomatic representatives assigned by the Provisional Government of Lithuania or, to be more precise, the Presidium of the State

Council of Lithuania (until April 1919) and the President of Lithuania afterwards into a single category (Aničas 2001, 419–438). What is more, we should not forget that after the members of the State Council of Lithuania were elected members of the Government, they did not lose their authorisations. That is why the dividing line between agents and representatives has not yet been set in historiography.

However, it is not the only reason why the dividing line has not yet been established. Agents are often confused with consuls. In fact, they share similar functions but the agent had very specific powers and very specific functions related to a specific mission in a specific geographic territory (they were usually related to the matters of refugees and the return of their property) (Grigaravičiūtė 2015b, 58–74). However, in order to establish a rigid line between the competences of the agent, the consul and the representative, more detailed documents regulating the diplomatic and consular activities of that time as well as the studies of international practice of that time are required.

Historian Aldona Gaigalaitė (Gaigalaitė 1994, 22–38) was the first in Lithuanian historiography to mention the term ‘Diplomacy of the Council of Lithuania’ in 1994. Back then her research was based on the efforts made by the Council of Lithuania to internationalise the issue of Lithuania in the Entente Powers and neutral countries with a special focus on the diplomacy of the Council of Lithuania in 1917–1918. To be more precise, her report addressed the period of the diplomacy of the Council of Lithuania from September 21, 1917 to December 1919 but she mostly focused on the period of 1917–1918. Fragments of activities of the agents of the Council of Lithuania can also be found in the research studies of Mindaugas Tamošaitis (Azerbaijan, Georgia) (Tamošaitis 2012, 52), Rasa Sperskienė (Ukraine) (Sperskienė 2000, 91–101) and Jonas Aničas (Georgia) (Aničas 2001, 419–438). The diplomacy of Lithuania in 1918–1919 (which was not treated as the diplomacy of the Council of Lithuania) in the context of bilateral relations was also covered in the works of Juozas Skirius (relations with the US) (Skirius 1995), Alfonsas Eidintas (with the US) (Eidintas 1991, 373–380), Česlovas Laurinavičius (with Russia) (Laurinavičius 1992), Alfredas Senas (with Switzerland) (Senn, 1959); multilateral relations (with Scandinavian countries) (Grigaravičiūtė 2002) were studied by the author of this paper. However, most paper studies are dominated by the analysis of facts rather than processes.

The role of the Council of Lithuania in the campaign for the recognition of Lithuania’s independence even before the promulgation of the Act of

February 16 has not yet been revealed, although certain attempts of such research have been made (Mažeika 2002; Grigaravičiūtė 2002, 45–46); the role of direct diplomacy of the members of the Council of Lithuania in obtaining financial support for the establishment of the independent state has not been thoroughly studied as well. The research presented in this conference updates and justifies the concept of the origins of the diplomacy of the Council of Lithuania from the diplomacy of the *Lithuanian Society* and provides a new periodization of the diplomacy of the Council of Lithuania, which has not yet been published in historiography.

The research was carried out on the basis of the documents of the State Council of Lithuania (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991), the memoirs of the politicians of that time (M. Yčas (Yčas 1990a), R. Skipitis (Skipitis 1961), P. Klimas (Klimas 1990)), periodicals (*Lietuvos aidas*).

The research has several **objectives**: 1) to present the periodization of the diplomacy of the Council of Lithuania; 2) to characterise each period of the diplomacy of the Council of Lithuania; 3) to reveal the origins of the diplomacy of the Council of Lithuania.

1. Chronology and periodization of the *diplomacy* of the Council of Lithuania

The chronology of the activities of the Council of Lithuania (from July 2, 1918 – State Council of Lithuania) is established in Lithuanian historiography – the Council of Lithuania was elected on September 21, 1917 and continued to operate until May 15, 1920 when its powers were passed to the Constituent Assembly. The State Council of Lithuania did not officially function from April 16, 1919 to October 15, 1919. During different periods of its existence the functions of the Council of Lithuania differed. From a Lithuanian political centre uniting and coordinating the activities of Lithuanians worldwide in pursuit of the restoration of the independent state of Lithuania it turned into a body of establishment and representation of the Lithuanian state.

The periodization of the diplomacy of the Council of Lithuania has not yet been the subject-matter of research because, as mentioned in the introduction, the term ‘Diplomacy of the Council of Lithuania’ is a new term in Lithuanian historiography dating to 1994 only (Gaigalaitė 1994). After analysing the sources and historiography, **four criteria** were selected for making a periodization of the diplomacy of the Council of Lithuania: 1) changes in the competence and ranks of the individuals authorised by the Council of Lithu-

ania (to represent the Lithuanian nation, the citizens of Lithuania and the state of Lithuania abroad); 2) signing or annulment of international treaties relating to the existence of the Lithuanian nation (Treaty of Brest-Litovsk); 3) recognitions granted by foreign countries (*de facto* or *de jure*); 4) change of the principal domestic legislation of Lithuania. According to these criteria, **four** periods can be singled out in the diplomacy of the Council of Lithuania:

The **first**, September 21, 1917 – March 1918 (from the election of the Council of Lithuania to the signing of the Treaty of Brest-Litovsk and *de jure* recognition granted to Lithuania by Germany);

the **second**, from March 23, 1918 to November 11, 1918 (from Germany's *de jure* recognition to Lithuania to the annulment of the Peace of Brest-Litovsk and the formation of the Provisional Government of Lithuania);

the **third**, from November 11, 1918 to April 4, 1919 (from the formation of the Provisional Government of Lithuania to the Second Provisional Constitution);

the **fourth**, from April 4, 1919 to May 15, 1920 (from the Second Provisional Constitution to the passing of the powers of the State Council of Lithuania to the Constituent Assembly).

2. Characteristics of the stages of the *diplomacy* of the Council of Lithuania

Stage 1 – the importance of the stage lies in the fact that the Council of Lithuania was the **only** among all the Lithuanians worldwide (the US, Russia and elsewhere) to receive an authorization to represent “the Lithuanian nation and its political direction” both in the matters with the German occupation government and abroad (Grigaravičiūtė 2002, 37). The key tasks of diplomacy of the Council of Lithuania during this period were the following: 1) to inform foreign countries about the new body – the Council of Lithuania – defending the interests of the Lithuanian nation and seeking to establish an independent state of Lithuania with specific Lithuanian ethnographic borders, including Lithuania Minor; 2) to inform foreign countries about the activities and goals of the Council of Lithuania; 3) to obtain the international recognition of Lithuania's independence on the basis of Part 1 of the Act of December 11, 1917; 4) to find diplomatic support for Lithuania's aspirations among other countries in the Peace Conference; 5) to delegate the members and agents of the Council of Lithuania for maintaining the relations with the Entente Powers and neutral countries (Grigaravičiūtė 2013, 26–27).

Stage 2 – Lithuanians/citizens of Russia were no longer the citizens of Russia but the citizens of the state of Lithuania (Aničas 2001, 426; Grigaravičiūtė 2013, 6). Even though in respect of international law the state of Lithuania did not yet exist as a subject of international law at that time, the Council of Lithuania used one of the three preparatory forms of recognition in pursuit of its formal recognition – “recognition as a nation” (Rutenbergas 1927, 28). In the spring and summer of 1918 the councils of the Lithuanian nation, set up in all the states established in the Russian Empire, declared themselves as representatives of the interests of Lithuanian citizens (in Georgia, Ukraine, Russia). A question naturally arises how to determine who Lithuanian citizens were when Lithuanian borders had not yet officially been established? The Council of Lithuania pursued its activities and represented the interests of Lithuanian citizens through its appointed agents within the borders established in the course of negotiations of Brest-Litovsk (Kaunas Governorate/Lithuania District, Vilnius-Suvalki District, Bialystok-Grodno District) (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991). According to the international law of that time and the existing international practice, it was a transitional or intermediate form of representation having acquired a “diplomatic form” but it was not diplomacy in the full sense of the word (Grigaravičiūtė 2015a, 6). The appointed representatives, i.e. agents, could defend the interests of the group they represented (e.g. Lithuanian citizens). However, in reality the practice surpassed the theory. Without having a functioning government but with Germany’s *de jure* recognition, the State Council of Lithuania established diplomatic relations with the newly established states (Aničas 2001; Sperskienė 2000; Gaigalaitė 1994). Its main activities were targeted at the diplomacy in Germany, the receipt of finances for the functioning and activities of the Council of Lithuania, the repatriation of Lithuanian refugees from the Russian Empire and the appointment of the first agents of the State Council of Lithuania in the independent states that rose from the ruins of the Russian Empire as well as Germany.

Stage 3 is a qualitatively different stage compared to stages 1 and 2. According to the international law of that time, the true diplomacy begins when the state has “the national body (or a system of bodies) of supreme governmental power” (Jaščenka 1931), which enters into international communication through the government “as the subject of international law and international power” (Jaščenka 1931). According to the Provisional Constitution of Lithuania (November 2, 1918), the Presidium of the Council of

Lithuania was such a body and it had the competence “to appoint envoys” (Lietuvos valstybės laikinosios 1918). Why can we call this period the diplomacy of the Council of Lithuania?

The first Cabinet of the Provisional Government of Lithuania was led by a member of the State Council of Lithuania, Augustinas Voldemaras. He was also the Minister of Foreign Affairs. The Cabinet included one more member of the State Council of Lithuania, Martynas Yčas, who held the office of the Minister of Finance, Trade and Industry. According to the Provisional Constitution of Lithuania, the members of the State Council of Lithuania, who were the members of the Cabinet, did not lose their member status in the State Council of Lithuania (Lietuvos valstybės laikinosios? 1918). The second Cabinet included 6 members of the State Council of Lithuania; the third Cabinet had 5 members. A member of the State Council of Lithuania, Augustinas Voldemaras was the head of foreign policy in all three Cabinets. He specified in the Cabinet Declaration that “we shall temporarily have Lithuania as established for German administrative purposes, the so called North and South Lithuania” (Yčas 1990b, 75).

Two important processes occurred in the third period of the diplomacy of the State Council of Lithuania. The first – the award of powers to represent the state of Lithuania to the agents of the *Lithuanian Society* already based abroad (in Denmark, Sweden) as well as the agents of the State Council of Lithuania appointed even before the formation of the government in Georgia, Finland, Germany (Gaigalaitė 1994) by specifying the diplomatic rank (usually *chargé d'affaires*) and purpose – to represent the state of Lithuania to the government of the host country – in their credentials (Grigaravičiūtė 2012, 165). The second – the appointment of diplomatic representatives of Lithuania in Western European countries – England, Switzerland and the US. The first representations were expected to accomplish the following tasks: to obtain *de facto* and *de jure* recognition for Lithuania (on the basis of the Act of February 16); to ensure the support of diplomats and politicians of those countries in the Peace Conference by solving the issue of Lithuania; to obtain a loan; to take care of military support (in weapons or military officers); to make the society of foreign countries aware of the processes taking place in Lithuania (Grigaravičiūtė 2015a, 28–29).

Stage 4 – stands out by the fact that, after Mykolas Sleževičius became the head of the Cabinet of Ministers, he asked the State Council of Lithuania to ensure the *laissez-faire* policy; therefore, the latter did not officially function

for 6 months (Yčas 1990b, 99). At that time, 6 out of 12 ministers of the fourth Cabinet were members of the State Council of Lithuania. The Second Provisional Constitution included the same provision that the members of the Government did not lose their member status in the State Council of Lithuania (Lietuvos valstybės laikinosios 1919). Mykolas Sleževičius was an acting Minister of Foreign Affairs, while the actual Minister of Foreign Affairs Augustinas Voldemaras led the Lithuanian delegation in Paris. Therefore, the Lithuanian diplomats based in Western countries had to write two reports – one to Augustinas Voldemaras in Paris, the other – to Mykolas Sleževičius in Kaunas. The appointment of diplomats was also harmonised with Augustinas Voldemaras (Grigaravičiūtė 2002, 60–62).

Members of the State Council of Lithuania did not only play an important role by being the representatives of Lithuania abroad (J. Šaulys) but also by being the members of the Lithuanian delegation in the Peace Conference in Paris (A. Voldemaras, M. Yčas, P. Klimas). They had to play an important role in communicating with the representatives of military missions from the Entente Powers on their visit to Lithuania (V. Čarneckis) (Gaigalaitė 1999, 119) and in autumn 1919 when Lithuania was on the verge of a financial collapse. Owing to the initiative of the members of the State Council of Lithuania (M. Yčas), Lithuania succeeded in obtaining a loan of 200,000 pounds from Tilden Smidt in exchange of the flax monopoly. It was a member of the State Council of Lithuania Martynas Yčas who was entrusted by the Prime Minister of the fifth Cabinet, Ernestas Galvanauskas to hold the negotiations (Yčas 1990b, 99–100).

Stage 4 can also be characterised by the changing approach towards the diplomatic representations of Lithuania abroad. On November 10, 1919 a member of the State Council of Lithuania, Petras Klimas wrote in his letter to Jurgis Šaulys that “the approach of the government towards the representations abroad and their purpose is changing. Once direct communication with Lithuanian envoys in Great Britain and France was established, the representations in neutral countries lost their significance” (Grigaravičiūtė 2002, 63).

3. Origins of the diplomacy of the Council of Lithuania

The origins of the diplomacy of the Council of Lithuania lie in the diplomacy of the *Lithuanian Society*. The *Lithuanian Society* involved all political movements, with the exception of Social Democrats; therefore, it had sufficient moral grounds “to negotiate with other nations with the supreme goal in

mind – to obtain the right of self-determination for the Lithuanian nation” (Yčas 1990a). On September 21, 1917 as many as 13 members of the Lithuanian Society became the members of the Council of Lithuania; if we add the persons co-opted (returned from Russia) in the summer of 1918, the number reaches 18 members. However, not only the people but also the principles of their activities are important.

Table 1

**Comparison of the principles of activities and competences of
the Central Committee of the Lithuanian Society and
the Council of Lithuania**

Lithuanian War Relief Society	Council of Lithuania
• Established upon the initiative of the Lithuanian Political Centre.	• Elected by the Vilnius Conference.
• Decision-making is assigned to the Presidium of the Central Committee of the Lithuanian Society (4 persons).	• Decisions are taken by the Presidium of the Council of Lithuania (3 persons).
• Various issues are considered in the course of plenums.	• Various issues are considered in the course of sessions.
• The Presidium appoints agents.	• The Presidium appoints agents.
• Russia had sovereignty over Lithuanian lands.	• Nation had sovereignty over Lithuania and the State Council of Lithuania was its bearer and mouthpiece.

Compiled by the author according to: Yčas, M. (1990) *Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias*. 2-as leid. T. 2–3. Vilnius.; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*. (1991) Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas. 536 p.

Upon withdrawal to Russia, the Central Committee of the *Lithuanian Society* organised its activities according to a similar scheme, which was later adapted to the activities of the Council of Lithuania; even secretaries were the same – priest Povilas Dogelis (remained to work in Vilnius), Jokūbas Šernas. In the beginning, the Central Committee had a presidium made of 4 persons, later – 3 persons; the presidium was assigned the role of decision-making; the Council of Lithuania also had a three-person presidium which would take the decisions. The Central Committee had established its commissions and sections with distributed fields of activities. The commissions also made the basis of activities of the Council of Lithuania (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991). The *Lithuanian Society* appointed its agents or

special agents for various tasks. The agents sent to foreign countries had a title of *chargé d'affaires*, and their main function was “to organise assistance [...] for the state of Lithuania”. An equivalent of the Council of Lithuania (State Council of Lithuania) was set up in Russia in 1916 at the initiative of the *Lithuanian Society*; unfortunately, it existed until January 1918 only (Yčas 1990c, 32); nevertheless, upon return to Lithuania, the people working in it were co-opted to the Council of Lithuania (Liudas Noreika, Martynas Yčas, Augustinas Voldemaras, etc.) (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*, 1991).

In 1915–1917 the *Lithuanian Society* had its agents in Switzerland, Denmark, Sweden. In 1916 the conference in Switzerland planned to appoint a “representative” in Germany but he was not appointed (Yčas 1990a); nevertheless, a Lithuanian American priest Jonas Žilius (Yčas 1990a, vol. 3, 68–76) pursued activities in Berlin by the middle of 1916; it was planned to replace him with Jurgis Šaulys but he was not appointed. In 1915–1917 the *Lithuanian Society* had its agents appointed for refugee affairs in the regions of the Russian Empire where independent states were established at the end of 1917 – the first half of 1918 – Finland, Ukraine, Georgia, Azerbaijan, as well as Russia (Yčas 1990a, vol. 3, 117–119). In 1917, after the February Revolution in Russia, Lithuanian national councils were established in the cities where the most numerous Lithuanian colonies resided and where the agents of the *Lithuanian Society* carried on their activities; in 1918, after the establishment of national states, the councils united into the Lithuanian national councils of those states. In April 1917 the Tbilisi Lithuanian National Council was elected in Georgia; afterwards, in May 1918, the Caucasian Lithuanian National Council was convened (Aničas 2001, 419, 422); in 1917 the Kyiv Lithuanian National Council was founded in Ukraine; later on, in May 1918 the Ukrainian Lithuanian National Council was set up (Gaigalaitė 1994, 34; Sperskienė 2000, 98–100). Lithuanian national councils in a particular state delegated their representative to the government of the national state and authorised him to represent the interests of Lithuanian citizens. Such a practice was only applied in the states established within the borders of the Russian Empire.

What remains is to answer the question how a representative delegated by the Lithuanian national council of the host country would become a representative of the State Council of Lithuania in the host country. I will use the case of **Georgia** and **Ukraine** as an example.

The letter of a representative of the Caucasian Lithuanian National Council, Pranas Dailidė to the Georgian Government, dated May 29, 1918, says that “in its meeting of May 28, 1918 the Council resolved to take the responsibility of representation and defence of the interests of Lithuanian citizens residing in the territory of Georgia into its hands temporarily, until the establishment of formal diplomatic relations between the Government of Georgia and the Government of Lithuania; the Lithuanian Government in Vilnius is simultaneously notified thereof” (Aničas 2001, 426). It was only applied to the Council of Lithuania for the establishment of the Lithuanian representation in Transcaucasia on June 2, 1918, whereas the delegation arrived in Vilnius on July 23. It was the day when Pranas Dailidė was authorised “to represent Lithuania in Transcaucasian countries and to defend the interests of Lithuanian citizens residing in those countries” (Aničas 2001, 428).

A similar situation was also observed in appointing an agent in Ukraine. I will quote several passages from the memoirs of Martynas Yčas. “The congress elected the **Ukrainian Lithuanian National Council** which was assigned to represent the affairs of Lithuania in Ukraine. [...] It obtained the recognition of Lithuanian citizenship from Skoropadskyi’s government and used to issue special personal certificates to Lithuanians in place of passports” (Yčas 1990a, vol. 3, 179–181). “The Ukrainian Lithuanian National Council made contact with the **State Council of Lithuania** in Vilnius. In June 1918 Martynas Yčas paid a visit to Kyiv. The **State Council** appointed **Juozas Jankevičius** its agent in Kyiv. In August 1918 Jankevičius would arrive in Vilnius and inform it about Lithuanian affairs in Ukraine” (Yčas 1990a, vol. 3, 179–181).

In autumn 1917 – summer 1918 the Presidium of the Council of Lithuania first sent its agents to those places where the agents of the Central Committee of the *Lithuanian Society* were already placed or would grant the authorisations of the State Council of Lithuania to the representatives elected by the Lithuanian national councils of the host country who already pursued their activities and who often were the agents sent by the *Lithuanian Society*. The members of the Council of Lithuania would also go on diplomatic missions (to Germany, Sweden, Switzerland, Ukraine). The advantage of the connections established by the *Lithuanian Society* (through Pranciškus Karevičius) was taken in establishing the relations of the Council of Lithuania with the Holy See (Yčas 1990a, vol. 3, 160–161).

Table 2

**Geography of agents and representatives appointed by
the Lithuanian Society and the State Council of Lithuania**

Geography of the agents appointed by the Lithuanian Society in 1915–1917	Geography of the agents (after November 11, 1918 – representatives) appointed by the State Council of Lithuania (until May 1920)
Germany (it was planned to appoint Jurgis Šaulys but he was not appointed)	Germany (Jurgis Šaulys)
Sweden (three agents were appointed in 1915: Jonas Aukštuolis, Ignas Šeinius, A. Petronis)	Sweden (in the beginning of 1918 Jurgis Šaulys was appointed for the mission; from January 12, 1919 – representative Jonas Aukštuolis).
Denmark (in 1916 Jurgis Savickis was appointed the agent)	Denmark (from January 1, 1919 – representative Jurgis Savickis)
Switzerland (in 1915 Stasys Šalkauskis was appointed the agent) Daumantas Dzimidavičius)	Switzerland (from December 1918 – unofficial representative of Lithuania)
Holy See (Martynas Yčas as a representative of the <i>Lithuanian Society</i> went on a mission to obtain the Lithuanian Day in churches) but there was no agent appointed by the <i>Lithuanian Society</i> .	Holy See (in 1918 a representative of the State Council of Lithuania, priest J. Narjauskas)
Russia (Moscow – agent Petras Leonas, Voronezh – agent Konstantinas Olšauskas, agent Tumėnas Antanas, Saint Petersburg – agent priest Pranas Būčys and about 200 agents in other cities)	Russia (from May agents of the State Council of Lithuania for the matters of repatriation of refugees – Česlovas Landsbergis and Augustinas Janulaitis)
Ukraine from 1917 (Kharkiv – agent priest Kavaliauskas; Kyiv – agent Stasys Čiurlionis; Odessa; Romny; Poltava; Ekaterinoslav – Pranas Penkaitis, Jonas Kentra; Rostov-on-Don – agent priest Juozas Sinkis)	Ukraine (March 1918 – agent Rapolas Skipitis; June – August 1918 agent Juozas Jankevičius)
Finland from 1917 (in 1916 priest Adolfas Sabaliauskas in Helsinki)	Finland (in August 1918 agent Vytautas Gylys was appointed; in February 1919 Vytautas Gylys was appointed an official representative of Lithuania in Finland)

No precise information	Georgia (On July 23, 1918 a representative of the State Council of Lithuania, Pranas Dailidė was appointed)
No precise information	Azerbaijan (March 23, 1919 Lithuanian consul in Baku, Vincas Krevė-Mickevičius)
Great Britain (it was planned to appoint an agent but he was not appointed)	Great Britain (from January 1919 – unofficial representative Jonas Šliūpas; from March 1919 – official representative Vincas Čepinskis)
The US – agent Stasys Šimkus (In the summer of 1916 M. Yčas as a representative of the <i>Lithuanian Society</i> and Jonas Žilius went to collect relief to war-stricken people)	The US (in 1919 – unofficial representative of Lithuania, Jonas Vileišis)
France (it was planned to appoint an agent but he was not appointed)	France (delegation of Lithuania in the Paris Peace Conference (February – December 1919; from December 1919 – unofficial representative Oskaras Milašius)
Italy (it was planned to appoint an agent in Rome but he was not appointed)	—
Latvia from 1918 (Riga, Daugavpils, Valka, Daugava district, Rēzekne – agent priest Juozas Savukaitis)	Latvia (1919 – unofficial representative Jonas Šliūpas)
—	Estonia (1919 – unofficial representative Jonas Šliūpas)
—	Norway (from July 29, 1919 – representative Jonas Aukštuolis).

Compiled by the author according to: Yčas, M. (1990) *Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias*. 2-as leid. T. 2–3. Vilnius.; Grigaravičiūtė, S. (2013) *History of Lithuanian Diplomacy, 1918–1940. Study guide for Lithuanian and Erasmus students*. Vilnius: Edukologija. 88 p. [CD-ROM].

Conclusions

The analysis of the periods of diplomacy of the Council of Lithuania shows that the content of representation continuously evolved – from representation “of the Lithuanian nation and its political direction” (September 21, 1917) to representation “of the Lithuanian citizens” (spring – summer 1918) and, finally, the representation of the Lithuanian state (from November 11, 1918). During the first two periods, i.e. from September 1917 to November

11, 1918, the nation and citizens of Lithuania were represented by the agents appointed by the State Council of Lithuania (without an official diplomatic rank), whereas from November 11, 1918 they were represented by those having an official diplomatic rank (rank of chargé d'affaires or envoy). The first period was oriented towards the declaration of independence of the state of Lithuania, whereas the second, the third and the fourth periods were focused on the recognition of independence and its consolidation.

After determining to which countries the agents and diplomatic representatives of the State Council of Lithuania were sent in 1918–1919 and comparing with the countries where the agents of the Central Committee of the *Lithuanian Society* were appointed in 1915–1917, it can be concluded that by appointing its agents and representatives, the State Council of Lithuania relied on the relations already established and maintained by the agents appointed by the Central Committee of the *Lithuanian Society* (based in Russia) and their network.

References

- Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai, 1918 11 02. (1918) *Lietuvos aidas*, 13. lapkričio. Nr. 130 (178). P. 3.
- Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai, 1919 04 04. (1919) <http://www.xn—altiniai-4wb.info/files/istorija/IH00/1919_04_04__Lietuvos_valstyb%C4%97s_Laikinosios_Konstitucijos_Pamatiniai_d%C4%97sniai.IH0607.pdf> (05.02.2015)
- Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*. (1991) Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas. 536 p.
- Yčas, M. (1990a) *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*. 2-as leid. T. 2–3. Vilnius.
- Klimas, P. (1990) *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų red. 408 p.
- Skipitis, R. (1961) *Nepriklausomą Lietuvą statant: atsiminimai*. Chicago, Ill.: Terra. 440 p.
- Aničas, J. (2001) *Petras Vileišis, 1851–1926*. Vilnius, Alma litera. P. 419–438.
- Čepėnas, P. (1992) *Naujųjų laikų Lietuvos istorija. 2 tomas*. Fotografuotas leidimas. Vilnius: Lituansus.. 840 p.
- Eidintas, A. (1991) Views on Foreign Policy within the Lithuanian State Council 1917–1919. *Studia Baltica Stockholmiensia*, Vol. 8: 373–380.
- Gaigalaitė, A. (1999). *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa. 215 p.

- Gaigalaitė, A. (1994) Lietuvos Tarybos diplomatija. In: Mokslinės konferencijos *Iš Lietuvos diplomatijos istorijos* medžiaga. Kaunas. P. 22–38.
- Grigaravičiūtė, S. (2013) *History of Lithuanian Diplomacy, 1918–1940. Study guide for Lithuanian and Erasmus students*. Vilnius: Edukologija. 88 p. [CD-ROM].
- Grigaravičiūtė, S. (2015a) *Lietuvių ir Lietuvos atstovavimas 1915–1990 metais. Mokslo darbų apžvalga. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla. 88 p.
- Grigaravičiūtė, S. (2012) Lietuvos atstovavimas Švedijoje pagal R. Motuzą. *Oikos*, Nr. 1 (13): 156–172.
- Grigaravičiūtė, S. (2015b) Lithuanian Consulates in Soviet Russia / the Soviet Union, 1921–1923. Grām.: Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII*. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”. Pp. 58–74.
- Grigaravičiūtė, S. (2002) *Skandināvija Lietuvos diplomātijoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Saulabrolis. 291 p.
- Yčas, M. (1990b) Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai. In: *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas. P. 75, 99–100.
- Yčas, M. (1990c) Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę. In: *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas. P. 32.
- Jaščenko, A. (1931) *Tarptautinės teisės kursas*. T. 1. Kaunas. P. 239.
- Laurinavičius, Č. Lopata, R. (2001) Germany and Lithuania, 1917–1939. *Lithuanian Foreign Policy Review*, No 2 (8). <http://www.lfpr.lt/uploads/File/2001-8/Laurinavicius_Lopata.pdf> (05.02.2015)
- Laurinavičius, Č. (1992) *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis: (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 215 p.
- Lopata, R. (1996) *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius. 223 p.
- Mažeika, V. (2002) *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.* Vilnius: LII leidykla. 343 p.
- Motuzas, R. (2011) *Lietuvos diplomatinis atstovavimas Švedijoje*. Vilnius: Versus aureus. 672 p.
- Rutenbergas, G. (1927) Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje. *Teisė*, Nr. 12: 28.
- Senn, A. E. (1959) *The Emergence of Modern Lithuania*. New York.

Skirius, J. (1995) *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai*. Vilnius. 184 p.

Sperskienė, R. (2000) Lietuviai Ukrainoje 1915–1921 metais. In: *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Tarptautinė konferencija. Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d. Vilnius: Vaga. P. 91–101.

Tamošaitis, M. (2012) *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje*. Vilnius: Gimtasis žodis. P. 52.

Žepkaitė, R. (1986) *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.* Kaunas: Šviesa. 190 p.

Žepkaitė, R. (1973) *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius: Mintis. 193 p.

Žiugžda, R. (1983) *Lietuva imperialistinių valstybių planuose, 1917–1940*. Vilnius: Mokslas. 177 p.

Sandra Grigaravičiūtė

Lietuvos Padomes diplomātija (1917. gada septembris – 1920. gada maijs)

Atslėgas vardi: Lietuva, diplomātija, Lietuvos Padome, Lietuvos Biedriba, Aldona Gaigalaite, Lietuvos Valsts padome

Kopsavilkums

Pētījumā precizēta un pamatota koncepcija par Lietuvos Padomes diplomātijas veidošanos no Lietuvos Biedrības diplomātijas, kā arī sniegta Lietuvos Padomes diplomātijas jauna periodizācija, kas līdz šim nav publicēta historiogrāfijā.

Lietuvos Padomes diplomātijā var nodalīt četrus periodus: pirmais periods (1917. gada 21. septembris – 1918. gada marts) no Lietuvos Padomes ievēlēšanas līdz Brestas-Ļitovskas miera līguma parakstīšanai; otrais periods (1918. gada 23. marts – 1918. gada 11. novembris) no Lietuvos *de jure* atzīšanas (no Vācijas puses) līdz Brestas-Ļitovskas miera anulēšanai un Lietuvos Pagaidu valdības izveidei; trešais periods (1918. gada 11. novembris – 1919. gada 4. aprīlis) no Lietuvos Pagaidu valdības izveides līdz otrās Pagaidu konstitūcijas pieņemšanai; ceturtais periods (1919. gada 4. aprīlis – 1920. gada 15. maijs) no otrās Pagaidu konstitūcijas pieņemšanas līdz varas pārejai no Lietuvos Valsts padomes uz Satversmes sapulci.

Галина Яковлева

Реализация советской политики в сфере брачно-семейных отношений в БССР в первые послевоенные годы

Ключевые слова: брак, развод, семейно-брачные отношения, одинокие матери

Вторая мировая война привела к резкому возрастанию роли и значения женщин во всех сферах жизни общества, впервые их участие в войне стало массовым. Особенно значительным было присутствие женщин в Красной Армии. На основании постановлений Государственного комитета обороны (ГКО) были проведены массовые мобилизации женщин в 1942–1943 гг. В годы войны свыше 150 тыс. женщин были награждены боевыми орденами и медалями. Они принимали активное участие в партизанском движении. А.И. Федосюк (белор. *Аляксандра Іванаўна Федасюк*, 1904–1995), возглавлявшая отдел по работе среди женщин при ЦК КП(б)Б, 8 марта 1946 года в газете «Советская Белоруссия» отметила, что свыше 50 тысяч женщин насчитывалось в рядах партизан республики, более 5 тысяч партизанок награждено орденами и медалями, а 4 белорусские партизанки удостоились почетного звания Героя Советского Союза (Федосюк 1946).

Присутствие женщин на войне повлияло на межличностные отношения как на фронте, так и в тылу. Возникло некое противостояние между женщинами, прошедшими войну на фронтах, и теми, кто переносил её тяготы в тылу. Как пишет Е.С. Сениявская, «фронтовая мораль гораздо строже осуждала неверную жену, оставшуюся дома и изменившую мужу-фронтовику с «тыловой крысой», чем мимолетную подругу, по-женски пожалевшую солдата, идущего на смерть. ... По мнению многих, присутствие женщины на войне, особенно перед лицом опасности, облагораживало человека, который был рядом, делало его «намного более храбрым». Но существовала и другая сторона проблемы, ставшая темой сплетен и анекдотов, породившая насмешливо-презрительный термин ППЖ (походно-полевая жена)» (Сениявская 1999). Незаслуженные упреки по отношению к девушкам, прошедшим фронт, издержки отношений между полами в годы войны вынудили многих из них не акцентировать внима-

ние на своем боевом прошлом вплоть до 1960-х годов. Тем более, что председатель Президиума Верховного Совета СССР М.И. Калинин (1875–1946) в июле 1945 года на встрече в ЦК ВЛКСМ с девушками-воинами, демобилизованными из Красной Армии, ставя вопрос об их адаптации к мирной жизни, о поиске своих профессий, советовал: «...Не зазнавайтесь на своей будущей практической работе. Не вы говорите о своих заслугах, а пусть о вас говорят — это лучше». Интерпретируется сегодня это высказывание по-разному. Ряд исследовательниц — О.Ю. Никонова, Б. Физелер (*Beate Fieseler*) — считают его «точкой отсчета в политике советского руководства по отношению к женской памяти о войне», когда была дана рекомендация демобилизованным женщинам не хвастаться своими военными заслугами. Это якобы привело к тому, что женщины-фронтовички стали «фигурами умолчания» в памяти о войне (Никонova 2005).

Продолжаются споры историков, демографов, юристов и по поводу новой брачно-семейной политики, которая стала реализовываться в СССР с 1944 года. М.В. Антокольская, М. Толыц, М.В. Рабжаева отмечают отрицательные последствия этого законодательства для правового статуса внебрачных детей и моральной атмосферы в обществе. Я.А. Шаповалова, П.Л. Полянский признают несовершенство указов 1944–1945 годов но все же считают их важными в деле поддержки семьи и подчеркивают важность зарегистрированного брака для защиты интересов детей (Шаповалова 2013; Полянский 2006).

В военные годы институты брака и семьи переживали тяжелый кризис. Длительность военных действий, оккупация, эвакуация, плен и другие факторы способствовали ослаблению семейных уз. Появились факты многоженства, фронтовые, тыловые жены и мужья. Участились споры по поводу алиментных обязательств и установления отцовства. Многие семьи распались де-факто, а разводы откладывались до завершения войны. Война тяжело сказалась на демографических характеристиках советского общества. В 1946 году в СССР на 96,2 млн. женщин приходилось 74,4 млн. мужчин (Зубкова 1999, 25). Из-за дисбаланса мужского и женского населения огромное количество женщин не могло создать семью. Многие женщины-фронтовички стали инвалидами. Миллионы женщин потеряли на фронте мужей и вынуждены были поднимать детей одни.

В этих условиях государство пошло по пути ужесточения законодательства с целью укрепления семьи. 8 июля 1944 года был принят Указ Президиума Верховного Совета СССР (далее — Указ ПВС СССР) «Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, много-

детным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства» (Указ ПВС СССР 1944). В СССР высшей формой морального стимулирования было награждение орденом или медалью. Введение звания «Мать-героиня», соответствующих орденов и медали было признанием того, что воспитание детей приравнялось к государственным заслугам. Указ должен был способствовать восстановлению тяжелых демографических потерь, а также повысить социальный статус женщин-матерей.

Разъяснение содержания Указа и его выполнение стали сферой повышенного внимания как органов юстиции, так и партийных организаций республики. Особенно активизировалась эта работа после окончания войны. ЦК КП(б)Б постоянно держал эти вопросы под контролем. Органы соцобеспечения, исполкомы, партийные комитеты всех уровней, а также женотделы, созданные в 1946 году при обкомах, горкомах, райкомах КП(б)Б западных областей БССР, должны были вести работу по выявлению многодетных матерей, родивших десять детей, оформлению документов на присвоение им почетного звания «Мать-героиня» (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 2. Л. 21). Многодетные матери, которые родили 9–7 детей, награждались орденом «Материнской славы» 1, 2 и 3 степени, «Медаль материнства» получали женщины, родившие 6–5 детей.

Указ от 8 июля 1944 года содержал и материальные стимулы для увеличения рождаемости. Выплата ежемесячного пособия устанавливалась при рождении 3-го ребенка, а его сумма возрастала при рождении каждого последующего. Увеличивался отпуск по беременности и родам с 63 до 77 календарных дней. Для имеющих низкооплачиваемую работу родителей снижалась плата за детские сады и ясли. В два раза выросла норма дополнительного продовольственного пайка кормящим матерям на протяжении четырех месяцев и беременным женщинам с шести месяцев беременности. Предусматривались меры по росту числа детских учреждений и производства детских товаров.

На основании этого указа в БССР уже к весне 1946 года 105 женщинам было присвоено почетное звание «Мать-героиня», 14 715 женщины были награждены орденами и медалями. Свыше 40 тысяч матерей получали государственное пособие. С июля 1944 по январь 1946 года было выплачено пособий многодетным и одиноким матерям более чем на 124 млн. рублей (Федосюк 1946). Когда работа по выявлению многодетных матерей приобрела систематический характер, то к 1949 году только в

Витебской области почетное звание «Мать-героиня» было присвоено 106 женщинам, около 7 тысяч многодетных матерей награждены орденами «Материнская слава» и медалями «Медаль материнства» (Клопаты савецкай дзяржавы 1949).

Однако в реализации Указа наблюдались и недостатки. Так, работниками отделов по работе среди женщин Молодечненской области в 1946 году было выявлено, что в районах несвоевременно оформлялись документы на получение пособия, женщины неоднократно (по 6—8 раз!) вынуждены были приходить в сельсоветы за справками о количестве детей. Нередки были случаи отсутствия денег в банке, из-за чего матерям не раз надо было идти за ними за много километров в райцентр (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 13. Л. 13). Бюро Мостовского РК КП(б)Б Гродненской области обязывало райисполком улучшить работу по оформлению документов для награждения женщин, требовало вручать награды в торжественной обстановке и делать это лично председателю райисполкома (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 2. Л. 21). В Витебской области имелись факты задержки выплат пособий даже в 1949 году.

Областные суды и органы юстиции оперативно реагировали на жалобы по вопросам пособий. В случаях выявления фактов волокиты с их выплатами, задержек выдачи личных книжек на пособия приходилось накладывать административные взыскания на работников соответствующих отделов (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д 21. Л. 204). Райкомы и райисполкомы Витебской и Полоцкой области обсуждали вопросы о ходе выявления многодетных матерей, о выплате пособий, принимались меры по случаям невнимательного отношения местных властей к нуждам многодетных семей. Держали эти вопросы на контроле женотделы при райкомах и обкомах КП(б)Б западных областей БССР. Так, в Видзовском районе Полоцкой области была выявлена семья Г.С. Борткун, которая воспитывала 16 детей. Часть детей не ходила в школу из-за отсутствия одежды и обуви, ситуация в семье была достаточно тяжелой. Женотдел Витебского обкома КП(б)Б добился выделения семье помощи в сумме 1 500 рублей, приобретения обуви, костюмчиков, пальто, 19 метров тканей для детей. После этого пятеро детей пошли в школу, семья стала получать поддержку со стороны женщин-делегаток при местном сельсовете, а Г.С. Борткун вступила в колхоз (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д 21. Л. 65).

Денежные пособия выплачивались в целом достаточно регулярно, и суммы этих выплат по мере выявления многодетных и одиноких женщин росли. Гораздо труднее обстояли дела с так называемым приданым

для новорожденных (10 метров тканей, выделяемых для родившихся малышей). Райздравотделы выдавали справки женщинам для получения этой ткани (в документах тех лет — «мануфактуры»). Однако в условиях послевоенной разрухи и повсеместного дефицита отделы торговли и райпотребсоюзы не выполняли своих обязательств по выдаче женщинам мануфактуры для новорожденных и дополнительных пайков для беременных и кормящих матерей (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 1. Л. 62). В пяти районах Барановичской области в 1947 году не была обеспечена мануфактурой значительная часть новорожденных детей, наблюдалась задержка на 7–8 месяцев выдачи продуктов беременным и кормящим матерям (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 15. Л. 41). В 1946 году при рассмотрении на заседании бюро Мостовского РК КП(б)Б Гродненской области вопроса о ходе выполнения Указа ПВС 8.07.1944 г. отмечалось, что было выдано 1 227 справок на 12 270 метров мануфактуры для новорожденных. Однако было представлено только 8 236 метров. Также возникали трудности с пайками для матерей, плохо и медленно ремонтировалось родильное отделение в районной больнице. Райком КП(б)Б предупредил заведующего отделом торговли о возможной судебной ответственности за невыполнение Указа, потребовал принять меры по обеспечению женщин и детей всем тем, что им положено по соответствующим постановлениям правительства (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 2. Л. 21). Хотя судить о том, насколько реально был виноват местный начальник торговли, мы, исходя из данного документа, не можем, скорее всего, в тех конкретных условиях (1944 год) он и не мог реализовать принятые решения. Если бы он был замешан в каких-либо злоупотреблениях, его бы уже не предупреждали, а применяли соответствующие меры.

Поскольку большое количество детей потеряло в годы войны обоих родителей, то главным средством оказания им помощи стало расширение сети детских домов и развитие практики патроната. К концу 1945 года в республике уже действовало 252 детдома, в которых находилось 27 тысяч детей (Котаў 2001, 101–102). Оказание помощи детдомам и патронатным семьям стало важной сферой ответственности женотделов. В Брестской области делегатки собирали деньги, посуду, одежду для детей из детдомов, шили и чинили им бельё (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 1. Л. 62). Требовала к себе внимания ситуация в детдомах Гродненщины, в которых находилось 1 437 детей. За осень 1946 года в них не поступало крупы и муки. В детдоме в Поречье Гродненского района на 72 ребенка приходилось только 10 одеял, 42 подушки, 47 матрацев (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49.

Д. 2. Л. 41, 47). В семьях, куда дети были взяты на условиях патроната, ситуация тоже была разной. Так, женотдел Мостовского райкома (Гродненская область) сообщал в Минск, что 112 детей, взятых в такие семьи, не одеты, не обуты, плохо питаются, нуждаются в помощи (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 2. Л. 77). В Докшицком районе Полоцкой области были выявлены случаи хищения пособий, выделяемых для сирот, находящихся на патронате, использования их в качестве пастушков по найму в чужих семьях. Женотдел Докшицкого райкома КП(б)Б добился возвращения этих детей в школу (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Л. 65). В Полоцкой области собирались деньги для оказания помощи таким детям. Отovarить эти деньги в условиях дефицита было сложно, поэтому Полоцкий областной отдел по работе среди женщин обращался в Минск с просьбой о выделении фонда промтоваров для закупки мануфактуры (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 15. Л. 86). Но Указ 1944 года имел и ещё ряд важных аспектов: во-первых, он менял статус семьи. Правовое значение придавалось только зарегистрированным бракам (лицам, вступившим в фактические брачные отношения в период с 1926¹ по 1944 год, надо было зарегистрировать брак, иначе брак объявлялся недействительным). Указ ужесточал процедуру развода: вводилось судебное разбирательство, брак расторгался только в случае признания судом необходимости его прекращения. Дела о разводе стала придаваться широкая огласка (публичное судопроизводство с привлечением свидетелей, обязательная публикация в местной прессе объявлений о слушании дел о разводах).

Формировалось отрицательное общественное мнение по отношению к разводам. В газете «Віцебскі рабочы» утверждалось: «Велико значение Указа от 8 июля 1944 года и в укреплении советской семьи. Предусмотренное Указом положение о том, что только зарегистрированный брак порождает права и обязанности супругов, введение нового порядка расторжения брака через суд, отвечает жизненным интересам советского народа. В нашей стране брак является добровольным союзом мужчины и женщины, который основывается на искренних чувствах, и социалистическое государство берет под свою защиту брачные отношения, бичуя легковесные, безответственные отношения к браку, к семье» (Клопаты савецкай дзяржавы 1949, 2).

Во-вторых, вводилось новое понятие — «одинокая мать». Оно распространялось на всех женщин, родивших детей вне брака. Отныне эти

¹ В 1926 году в СССР был принят «Кодекс законов о браке, семье и опеке».

женщины не могли претендовать на материальную помощь со стороны отца ребенка. Отец, даже при его желании, если он не состоял в браке с матерью ребенка, не мог быть записан в документах, удостоверяющих рождение сына или дочери. В метрике детей, рожденных вне брака, в графе «отец» ставился прочерк. Подобным образом за все время действия этой законодательной меры, которая надолго пережила Сталина, заклеили более пятнадцати миллионов детей (Тольц 2013). Отменялось право обращения матери в суд с иском об установлении отцовства и о взыскании алиментов на содержание ребенка, родившегося вне брака. Указ фактически поощрял внебрачное сожительство. Мужчины, освобожденные от алиментных обязательств, могли вступать во внебрачные отношения без каких-либо последствий. Результатом этой стратегии стало не только распространение сожительства, но и заметное увеличение числа внебрачных детей, особенно в «мужедефицитной» сельской местности РСФСР (Юсупов 2015, 16).

Государство снимало ответственность за внебрачного ребенка с отцов и перекладывало ее на матерей и частично на себя, обязавшись выплачивать ежемесячные пособия на каждого рожденного вне брака ребенка. Право на пособие сохранялось за женщиной даже в случае её вступления в брак. Одинокая мать имела право поместить ребенка в детское учреждение на воспитание с содержанием за счет государства. Так решался вопрос воспроизводства населения в военные и послевоенные годы.

Жесткость Указа 08.07.1944 была скорректирована государством из-за необходимости поддержать семьи фронтовиков. Поскольку значительное количество женщин имело детей от мужчин, которые погибли или пропали без вести на войне, был принят Указ ПВС СССР от 10 ноября 1944 года «О порядке признания фактических брачных отношений в случае смерти или пропажи без вести одного из супругов». В нём уточнялось, что в случаях, когда фактические брачные отношения, существовавшие до 8 июля 1944 года, не могли быть зарегистрированы вследствие смерти или пропажи без вести на фронте одного из супругов, то оставшемуся в живых супругу можно было обратиться в суд с заявлением о признании брака с умершим или пропавшим без вести лицом. Однако далеко не все воспользовались таким правом как из-за его незнания, так и из-за боязни иметь дело с судом. Не всякий, обратившийся с таким иском, мог представить необходимые доказательства и получить решение суда в свою пользу. 14 марта 1945 года был принят Указ «О порядке применения Указа Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944

года в отношении детей, родители которых не состоят между собой в зарегистрированном браке». Было расширено право детей на наследование и получение пенсии за погибшего на фронте отца, с которым мать не находилась в зарегистрированном браке, при наличии 2-х условий: если он родился до Указа от 08.07.1944 и в книге актов гражданского состояния имелась запись об отце ребенка (О порядке применения Указа 1945).

Поначалу выплаты одиноким матерям были довольно существенными и оценивались зарубежными специалистами как один из самых значительных проектов в мире по стимулированию рождаемости. Так, месячное пособие на одного ребенка, рожденного вне брака, составило 100 рублей. В целом по СССР средняя месячная зарплата рабочих и служащих в 1944 году равнялась 435 рублям. Установленная выплата на внебрачного ребенка все-таки не дотягивала до возможного среднего размера алиментов на того, кто был рожден в законном браке. Ведь величина алиментов на него была выше — четверть зарплаты. Более того, в 1947 году все детские пособия, в том числе и на внебрачных детей, установленные ранее, урезали наполовину.

Указ 1944 года также требовал от органов прокуратуры привлекать к ответственности виновных в незаконном производстве аборт, в понуждении женщин к аборту, в злостном неплатеже алиментов на содержание детей (Указ 1944). В справке «О работе нарсутов и органов юстиции Барановичской области по охране прав женщин и детей за 1948—1949 гг.» отмечалось: «Среди видов деятельности органов юстиции и суда деятельность по охране прав женщины и ребенка занимает одно из ответственных и почетных мест» (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Л. 256). Чтобы обеспечить выполнение Указа, суды, судебные исполнители, управления юстиции областей принимали меры по защите прав детей: быстро рассматривали иски матерей о выплате алиментов, контролировали удержание положенных сумм на содержание детей из зарплат ответчиков (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Л. 257). Если деятельность соответствующих органов по борьбе с неплательщиками алиментов играла положительную роль, то сохранение и реализация жесткого антиабортного законодательства 1936 года привела к криминализации этой сферы. Например, в Миорском районе Полоцкой области в первой половине 1947 года были осуждены за нелегальные аборты на 1—2 года тюремного заключения пять женщин (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 15. Л. 17). В БССР в 1949 г. наибольшее количество внебольничных абортов было совершено в Гродненской

области, причем преобладающее их число приходилось на города (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Л. 194). В Барановичской области за первую половину 1949 года было подано 217 заявлений и получено 160 разрешений на аборт, в прокуратуру было передано 267 дел по внебольничным абортam. По мнению местных медиков, прокуратура слабо реагировала на ситуацию, ссылаясь на недостаточность улик и недоказуемость криминальности абортов, «...слабо выявляли «абортмахеров» органы милиции и уголовный розыск» (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Д. 181). За 6 месяцев того же года в городе Борисове было направлено в прокуратуру 59 дел с подозрением на криминальный аборт. В больницу поступило 239 женщин с начавшимся абортom, что составляло 44% к числу родивших, 31 женщина поступила с сепсисом, а одна умерла (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Л. 176). В 1949 году в прокуратуру Гомеля поступило 22 заявления о привлечении к уголовной ответственности тех, кто занимался подпольными абортami, и лиц, сделавших аборты тайным путем. Чиновники отдела здравоохранения из Гомеля писали: «прокуратура недостаточно помогает нам в таком важном деле, как борьба с криминальными абортami» (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 2. Л. 39).

Таким образом, огромные человеческие потери в ходе Великой Отечественной войны заставили руководство страны предпринять меры к моральному стимулированию деторождения, учредив почетное звание «Мать-героиня», соответствующие ордена и медали. Увеличилось материальное стимулирование матерей и финансирование системы охраны материнства и детства, выросло число мест в медицинских и детских дошкольных учреждениях. Однако в Белорусской ССР реализация этих мер затруднялась необходимостью восстановления разрушенных войной медицинских и детских дошкольных учреждений. В республике, как и во всей стране, социальная сфера финансировалась по остаточному принципу, что не могло не сказаться на реальных объемах оказываемой женщинам помощи. Большую роль по поддержке материнства и детства сыграли профсоюзные, общественные организации, женотделы, созданные в западных областях БССР.

В то же время, в результате реализации Указа от 8 июля 1944 года начался новый этап в брачно-семейной политике государства. Либеральные черты предыдущего советского законодательства, направленные на «раскрепощение» семьи, были отброшены, произошло ужесточение законодательства с целью укрепления и стабилизации семьи.

Источники и литература

Национальный архив Республики Беларусь (далее — НАРБ). Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 1, 2, 13, 15, 21, 22.

О порядке применения Указа ПВС СССР от 8 июля 1944 года в отношении детей, родители которых не состоят между собой в зарегистрированном браке. Указ от 14 марта 1945 года (1945) *Ведомости Верховного Совета СССР*, № 15. http://ru.wikisource.org/wiki/Страница:Sbornik_zakonov_1938—1956.djvu/422 (18.03.2014)

Указ ПВС СССР от 8 июля 1944 года «Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства». (1944) *Ведомости Верховного Совета СССР*, № 47. http://www.lawmix.ru/docs_cccp/3096 (26.01.2015)

Федосюк А. (1946) Международный женский день 8 марта. *Советская Белоруссия*, 8 марта.

Зубкова Е.Ю. (1999) *Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945—1953*. М: РОССПЭН. 229 с.

Котаў А.І. (2001) Сістэма сацыяльнай абароны дзяцей-сірот у гады пасляваеннага адраджэння. *Сацыяльна-педагагічная работа*, № 4: 99—108.

Никонова О. (2005) Женщины, война и «фигуры умолчания» *Неприкосновенный запас*, № 2—3(40—41). <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32-prg.html> (15.01.2015)

Полянский П.Л. (2006) Личные права и обязанности супругов в советском семейном праве. *Вестник Московского Университета*. Сер. 11., *Право*, №5 http://perviydoc.ru/v42476/полянский_п.л._личные_права_и_обязанности_супругов_в_советском_семейном_праве?page=4 (10.03.2015)

Сенявская Е.С. (1999) *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*. М: РОССПЭН. 383 с. http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm (26.01.2015)

Тольц М. (2013) Традиционалист Сталин, реакционер Хрущев и либерал Брежнев. *Совершенно секретно*, №. 8/291. <http://www.sovsekretno.ru/articles/id/3734/> (18.03.2014)

Шаповалова Я.А. (2013) Семейно-брачные отношения в СССР в 1944—1945 годах. *Общество: философия, история, культура*, № 4: 50—53. <http://cyberleninka.ru/article/n/semeyno-brachnye-otnosheniya-v-sssr-v-1944—1945-gg> (28.01.2015)

Юсупов В. (2015) Рождаемость населения России в 1939–1945 гг. *Российская история*, № 1: 3–18.

Gaļina Jakovļeva

Padomju laulību un ģimenes politikas īstenošana Baltkrievijas PSR pirmajos pēckara gados

Atslēgas vārdi: laulība, laulības šķiršana, ģimenes attiecības, “vientuļās mātes”

Kopsavilkums

Rakstā analizēta kara ietekme uz ģimeni un laulību PSRS, atainotas izmaiņas, kuras 1944.–1945. gadā tika ieviestas ģimenes un laulības likumdošanā, to īstenošana Baltkrievijas PSR.

Milzīgie cilvēku zaudējumi Lielajā Tēvijas karā lika valsts vadībai morāli un materiāli stimulēt dzimstību. Ar PSRS Augstākās padomes Prezidija 1944. gada 8. jūlija dekrētu tika ieviests “Mātes-varones” goda nosaukums, attiecīgi ordeņi un medaļas. Palielinājās materiālais atbalsts mātēm un mātes un bērna aizsardzības sistēmas finansējums, pieauga vietu skaits medicīniskajās un pirmsskolas bērnu iestādēs.

Taču Baltkrievijas PSR šo soļu realizāciju apgrūtināja nepieciešamība atjaunot karā sagraudātās medicīniskās un pirmsskolas bērnu iestādes. Republikā, tāpat kā visā valstī, sociālā joma tika finansēta pēc atlikuma principa, kas nevarēja neietekmēt sniegtās palīdzības apjomu. Liela loma mātes un bērna atbalstīšanā bija arodbiedrībām, sabiedriskajām organizācijām, Baltkrievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas apgabalu un rajonu komiteju sieviešu darba nodaļām, nodibinātām Baltkrievijas rietumu apgabalos.

Ar PSRS Augstākās padomes Prezidija 1944. gada 8. jūlija dekrēta realizāciju sākās jauns etaps valsts īstenotajā laulības un ģimenes politikā. Iepriekšējā perioda likumdošanā pastāvošās liberālās iezīmes, virzītas uz ģimenes “atbrīvošanu no jūga”, tika atmestas, lai nostiprinātu un stabilizētu ģimeni, likumdošana kļuva stingrāka. Tikai reģistrēta laulība veidoja laulāto tiesības un pienākumus. Sarežģītāka kļuva laulības šķiršanas procedūra, iespējama tikai ar tiesas lēmumu. Tika atceltas tiesības brīvprātīgi uzņemties tēva pienākumus un sievietes vēršanās pēc alimentiem pie bērna tēva. Ieviešot jēdzienu “vientuļā māte”, nosakot “ārlaulībā dzimušo bērnu” nelīdztiesīgas attiecības salīdzinājumā ar laulībā dzimušajiem, tēva vārda vietā ieviešot svītru dzimšanas apliecībā, valsts daļēji atbalstīja mātes materiāli, ieviešot pabalstus vientuļajām mātēm. Tika saglabāta pret abortiem vērsta likumdošana.

Galina Yakovleva

The Implementation of the Soviet Policy in the Sphere of Matrimonial and Family Relations in the Byelorussian SSR in the Early Postwar Years

Key words: marriage, divorce, matrimonial and family relations, unmarried mothers

Summary

The article analyzes the impact of the war on marriage and family in the USSR, it shows the nature of the changes that occurred in marriage and family law in 1944–1945 and the implementation of the new legislation in the Byelorussian SSR (BSSR). Huge human losses in the Great Patriotic War forced the government to take measures for moral encouragement of the birth rate, establishing the honorary title “Mother-heroine”, the respective orders and medals. The financial incentive was increased that gave rise to some development of the system of protection of motherhood and childhood, the capacity of medical and child care centers increased. However, the implementation of these measures in the BSSR was complicated by the necessity of rebuilding the war-damaged medical and child care centres. In the Republic, as well as throughout the country, social services were financed with whatever funds remained, that had a negative impact on the volume of assistance rendered to women. An important role in supporting motherhood and childhood was played by trade unions, public organizations, women service departments established by regional and district party committees in the Western regions of Belarus.

At the same time, as a result of the implementation of the Decree of 8 July, 1944, a new phase in the matrimonial policy of the state was launched. The liberal features of previous Soviet legislation aimed at “emancipation” of the family were annulled; the legislation was set to strengthen and stabilize the family. It was established that only registered marriage creates rights and obligations of married couples. The procedure of divorce became more complicated: it was possible only on the basis of a court decision. The right of voluntary paternity and child support payment by the father of a child were cancelled. Introduction of a term “unmarried mother” and a blank in the metrics instead of a father’s name humiliated women morally and underlined the inequality of “illegitimate children” in relation to the children born in a registered marriage. On the other hand, the state partially supported her financially, introducing state benefits for unmarried mothers. The antiabortion legislation continued to be effective. Later on marriages with foreigners were prohibited.

Ēriks Jēkabsons

Amerikas Palīdzības administrācijas darbība Daugavpilī un Grīvā (1920–1922)

Atslēgas vārdi: Amerikas Palīdzības administrācija, Daugavpils, Grīva, Neatkarības karš, sociālā situācija, humānā palīdzība

1919.–1922. gadā Latvijā, tāpat kā visās Centrālās un Austrumeiropas valstīs, no 1921. gada arī Padomju Krievijā, plaša mēroga darbību izvērsa Herberta Hūvera (*Hoover*) vadītā Amerikas Palīdzības administrācija (*American Relief Administration*; ARA). No 1919. gada aprīļa līdz augustam tā bija oficiāla valsts organizācija, pēc tam – formāli sabiedriska, bet faktiski – ar ASV valdību un parlamentu cieši saistīta struktūra, kura kopā ar Amerikas Sarkano Krustu (Jēkabsons 2015, 115–122) un vēl dažām mazākām amerikāņu organizācijām turpināja sniegt palīdzību minētajām valstīm. Latvijas gadījumā tā bija t. s. Bērnu palīdzības programma līdz 1920. gada augustam, pēc tam sekoja pusgadu ilgs pārtraukums, kura laikā kļuva skaidri saskatāms, ka karu izpostītā Latvijas valsts nespēj nodrošināt būtiskas iedzīvotāju daļas – bērnu – sociālo aizsardzību. Rezultātā 1921. gada sākumā ARA darbība arī Baltijas valstīs tika atjaunota, kopš šī laika balstot to galvenokārt uz vietējo komiteju darbu, organizācijai to vienīgi pārraugot un piešķirot nepieciešamo pārtiku. Šāda rakstura darbība turpinājās līdz 1922. gada rudenim.

Raksta mērķis – atspoguļot ARA darbību bērnu apgādē vienā no smagākajā sociālajā situācijā esošajām Latvijas pilsētām pēc tās atbrīvošanas no Sarkanās armijas 1920. gada janvārī – vasarā un 1921.–1922. gadā, balstoties uz Latvijas un ASV arhīvu materiāliem, atspoguļot minētās darbības raksturu un nozīmi.

Jau uzreiz pēc Polijas un Latvijas armiju sekmīgā uzbrukuma sākuma pret Sarkanu armiju Latgalē 1920. gada 9. janvārī ARA misijas vadītājs Latvijā ārsts, kapteinis Tomass Orbisons (*Orbison*) tikās ar iekšlietu ministra biedru Franci Trasunu, lai pārrunātu palīdzības formas Latgalei (HIA, T. Orbison's Collection, box 1). 10. janvārī pie T. Orbisona ar īpašu rakstu vērsās Latvijas armijas virspavēlnieka štāba priekšnieks Pēteris Radziņš, informējot par Daugavpils atbrīvošanu un tur valdošajiem smagajiem sociālajiem apstākļiem – tikko no Kurzemes divīzijas štāba saņemto telegrammu par badu un slimībām pilsētas bērnu patversmē, kā arī lūdzot sniegt iespējamo palīdzību (HIA, T. Orbison's Collection, box 1).

Drīz pēc tam T. Orbisons personiski, iepriekš saņēmis atļauju iebraukšanai poļu karaspēka kontrolētajā teritorijā Polijas diplomātiski militārajā misijā Rīgā, aizveda četrus pārtikas vagonus uz tikko poļu karaspēka atbrīvoto Daugavpili (*Kurzemes Vārds* 1920). Pirms izbraukšanas 13. janvārī viņš bija ticis ar ASV diplomātisko pārstāvi Džonu Geidu (*Gade*), Ministru prezidentu Kārli Ulmani, Polijas konsulāro aģentu Rīgā Juliušu Salceviču (*Salcewicz*), kā arī Lielbritānijas misijas vadītāju Alfredu Bērtu (*Burt*), kurš pats tikko bija atgriezies no Daugavpils, un tāpēc varēja dot T. Orbisonam praktiskus padomus saistībā ar turienes apstākļiem, dodoties ceļā ar vilcienu. Satiksmes ministrijas sagādātā, īpaši ērtā vagonā viņu pavadīja Latvijas Apsardzības ministrijas sakaru virsnieks kapteinis Osvalds Fogelmanis, vairākas kundzes no Amerikāņu palīdzības centrālkomitejas un ebreju minoritātes pārstāvis tajā, kinooperators u. c. Naktī uz 14. janvāri vilciens iebrauca Krustpilī, no rīta T. Orbisons apmeklēja ARA bērnu virtuves Krustpilī un Jēkabmiestā, uz kuru tika nogādāts ragavās pāri aizsalušajai Daugavai un kur uzrunāja iedzīvotājus “kopā ar Ulmani”, kurš arī šeit bija ieradies. Naktī uz 15. janvāri vilciens iebrauca Daugavpilī, kas pēc postījumiem atgādināja “mirušo pilsētu”. 15. janvārī pilsētā esošajā Polijas armijas štābā T. Orbisons tikās ar poļu karaspēka grupas pavēlnieku ģenerāli E. Ridzu-Smigliju un vietējās Amerikāņu palīdzības komitejas vadītāju – kādu “poļu kundzi” un komitejas locekļiem, Amerikas Sarkanā Krusta pārstāvi pilsētā kapteini Džonu Vaitniju (*Whitney*), kurš bija nodevis T. Orbisona rīcībā savu automašīnu, apmeklēja bērnu pateru, kur redzēja “pusbadā esošus” bērnus. 16. janvārī pārraudzīja pārtikas izdali virtuvēm, tikās ar pilsētas latviešu komandantu, vakariņoja kādā vietējā ebreju ģimenē, no kuras dāvanā saņēma “labi audzinātu un mierīgu” buldogu¹, vakarā izbraucot uz Rīgu (HIA, T. Orbison’s collection, box 1; Orbison 1933, 221).

Daugavpilī ar vairāku vietējās organizācijas “Sieviešu palīdzības korpuss” jaunizveidotās nodaļas pārstāvju atbalstu T. Orbisons bija izveidojis sešas virtuves trūcīgajiem bērniem (jau pirmajā darba dienā tika pabaroti 2 500 bērnu) un produktu noliktavu, kuras krājumi vēlāk tika regulāri papildināti ar sūtījumiem no Rīgas. Vairākas dienas T. Orbisons dzīvoja Latvijas Dzelzceļu valdes piešķirtajā vagonā izpostītajā Daugavpils stacijā un Rīgā atgriezās 17. janvārī, noorganizējis pilsētas virtuvju komiteju un atstājot pārtiku divām nedēļām (*Jaunākās Ziņas* 1920; Amerikanskaja pomoshch 1920). Nākamajā

¹ Dāvinātais buldogs palika pie T. Orbisona ASV, turklāt ir saglabājies fotouzņēmums ar šo suni klēpī.

dienā pēc atgriešanās no Daugavpils, 18. janvārī, T. Orbisons atpūtās (devās medībās), bet 19. janvārī tikās ar K. Ulmani, pārrunājot Daugavpili redzēto (HIA, T. Orbison's collection, box 1).

T. Orbisons 1920. gada vasarā par braucienu atcerējās: “Dzīves apstākļi šajā apgabalā bija šausmīgi, un nabaga izbadējušies bērni no bada uzburbušām sejām dažās patversmēs spēja ar grūtībām pasmaidīt, kaut arī viņi varonīgi centās to darīt. Viņi skatījās uz mums kā uz saviem glābējiem.” (HIA, T. Orbison's collection, box 1). Tāpat pieminēja, ka brīdī, kad virtuves vērūšas durvis, sapulcējušies baidījušies ienākt, jo bijis grūti noticēt, ka kaut kas tiks dots par brīvu. Taču, kad drosmīgākie iznākuši ar kakao un rīsiem, pūli bijis grūti novaldīt (Orbison 1933, 228).

Situācija Latgalē bija tik smaga, ka 1920. gada 21. janvārī pie ARA Bērnu fona vadības Londonā vērsās ASV pārstāvniecības vadītājs Rīgā Dž. Geids, rakstot, ka tikko atbrīvotajā reģionā (“Latgalia”) ir apmēram 10 000 badā dzīvojošu bērnu, un lūdzot apsvērt iespēju atbalstīt tos ar pārtiku tāpat kā pārējā Latvijas teritorijā. Tajā pašā dienā organizācijas vadītājs Volters Brauns (*Brown*) atbildēja, lūdzot precizēt, kur ģeogrāfiski atrodas “Latgalia” (“mēs nevaram atrast to kartē”), kā arī informēja par T. Orbisona telegrammu, jautājot, vai runa ir par to pašu reģionu. T. Orbisons rakstīja, ka tikko personiski inspicējis atbrīvoto teritoriju ap Daugavpili, tajā valda “nožēlojami” apstākļi, aizvedis pārtiku 10 000 bērnu divām nedēļām. Sakarā ar minēto viņš lūdza papildināt Latvijā ēdināmo bērnu sarakstu ar vēl 15 000 cilvēku. Tajā pašā dienā telegrāfiski tika atļauts palielināt Latvijā ēdināmo bērnu skaitu līdz 75 000 esošo 66 000 vietā. 22. janvārī T. Orbisons atkal telegrafēja uz Londonu, skaidrojot, ka tikai Daugavpili ir 10 000 badā mirstošu bērnu un vēl 5 000 – apkārtējās teritorijās, kas kopumā veido apmēram 1/3 Latvijas teritorijas, turklāt pilnībā jāorganizē virtuves. Tāpēc viņš lūdza palielināt skaitu līdz 81 000. 23. janvārī fonds Londonā apstiprināja 80 000 skaitu (HIA, ARA, EU, box 692-11).

Amerikāņu produktu sadali Daugavpili un citās Latgales pilsētās sākotnēji pārzināja Latvijas armijas Vācu zemessargu brīvprātīgais ebreju tautības karavīrs, inženieris Filips Mihelsons, kas ieradās pilsētā kopā ar T. Orbisonu (HIA, T. Orbison's Collection, box 1), bet no 2. februāra – organizācijas “Amerikas Palīdzība Eiropas bērniem” ar personisku Ministru prezidenta K. Ulmaņa rīkojumu komandētais, formāli vēl Krievijas Ziemeļrietumu armijas dienestā esošais jūras virsnieks, latvietis Augusts Bitmanis (F. Mihelsons palika ARA rīcībā arī turpmāk un strādāja kopā ar A. Bitmani Latgalē, kaut arī drīz starp abiem izcēlās nopietns konflikts). 17. janvārī F. Mihelsons bija organizē-

jis pilsētā jau deviņas virtuves, kurās pusdienas tika izsniegtas 8 500 bērniem. Turklāt nedaudz vēlāk tika piešķirta pārtika izsniegšanai pilsētas latviešu pamatskolā (100 bērniem), Latgales bērnudārzā (80 bērniem), cietoksnī (60 bērniem), poļu skolā (70 bērniem), “kopēju tautu” bērnudārzā (84 bērniem), mazgadīgo bērnu patversmē (60 bērniem), krievu bērnu patversmē (113 bērniem), poļu bērnu patversmē (230 bērniem), ebreju skolā (140 bērniem) un ebreju bērnu patversmē (diemžēl avots neuzrāda skaitu). Maijā Daugavpilī strādāja 10 amerikāņu virtuves, kas katru dienu pabaroja ap 11 000 pilsētas bērnu (LVVA, 3601. f., 1. apr., 277. l., 1.–2. lp.; 5601. f., 1. apr., 781. l., 3. lp.; 3601. f., 1. apr., 279. lp.). Kopumā Latgalē tika baroti 16 000 bērnu, bet visā Latvijā šajā laikā – 80 000 (Orbison 1920).

1920. gada jūlijā T. Orbison rakstīja: “Pašlaik mēs ēdinām 10 000 bērnus Daugavpilī, pilsētas kopējais iedzīvotāju skaits ir 40 000, 60% no kuriem ir ebreji. Mums tika teikts, ka no 24 000 ebreju Daugavpilī 1919. gadā 1 255 nomira un piedzima tikai 200 bērni. Šis ir skumjš komentārs, taču tipisks boļševiku varai. Nedaudz vēlāk boļševikiem tika atņemta vēl teritorija, kurā mēs tagad barojam 6 000 papildu bērnus. Tagadējie ziņojumi no šī apgabala izstaro apmierinājumu par uzlabošanos, kas ir mūsu darba rezultāts.” (HIA, T. Orbison’s Collection, box 1)

T. Orbisona misijai Latvijā darbu nobeidzot, 1920. gada 24. jūlijā Rīgā, biedrības “Musse” telpās organizācijai pateicību izteica ne tikai Latvijas valdības un organizāciju, bet arī iedzīvotāju pārstāvji, starp kuriem bija arī Zveričs no Daugavpils (HIA, T. Orbison’s Collection, box 1; Kapt. Orbisona cildināšanas ceremonija 1920).

Sekoja pārtraukums ARA darbībā, ko sevišķi smagi izjuta Latgales iedzīvotāji, tāpēc 1921. gada sākumā atsāktā darbība Latgales pašvaldībās tika uztverta ar sevišķu atvieglojumu. 22. februārī misijas vadība no Rīgas ziņoja uz Londonu, ka Igaunijā divas reizes dienā tiek ēdināti 3 000, Latvijā – 4 730 bērni, bet Lietuvā paredzēta 5 000 bērnu ēdināšana (HIA, ARA, EU, box 503-10). Vēlāk tika atklātas bērnu virtuves arī citās Latvijas vietās, piemēram, 1921. gada februāra beigās un marta sākumā Rīgā izveidotā Bērnu palīdzības centrālkomiteja vērsās ar virtuvju iekārtošanas priekšlikumu pie Jelgavas, Ilūkstes, Jaunjelgavas, Rīgas un Daugavpils apriņķu valdēm ar aicinājumu sākt organizācijas darbus (Amerikāņu ķēķi 1921).

Ne visur vietējo komiteju veidošana noritēja bez starpgadījumiem (sakarā ar centrālkomitejas norādījumu par to, ka vietējās komitejās locekļu vairākumu jāveido latviešiem). Piemēram, Daugavpils domē, apspriežot pilsētas komitejas sastāvu, tas izraisīja karstas debates, nacionālo minoritāšu pārstāv-

jiem norādot uz šādas proporcijas neatbilstību pilsētas iedzīvotāju sastāvam. 18. februārī pilsētas dome izveidoja komiteju, kurā latvieši bija par vienu cilvēku mazāk nekā pārējie kopā. Rezultātā latvieši protestējot atstāja sēdi, komiteja darbu nesāka. Uzreiz pēc tam komiteja tika izveidota nevis demokrātiskā ceļā, bet centrālkomitejai nozīmējot tās locekļus (Amerikāņi kuhnji 1921).

Daugavpilī bērnu virtuves darbu uzsāka 1921. gada 18. martā, bet Grīvā – 20. aprīlī. Daugavpilī 1920. gada jūlijā tika ēdināti 5 000, 1922. gada februārī – 4 900 (35% bez maksas), bet septembrī – 2 500 bērni (60% bez maksas, no šiem 2 500 bērniem 364 bija četru pilsētas patversmju iemītnieki), savukārt Grīvā attiecīgi – 1000, 1000 (40% bez maksas) un 550 bērni (60% bez maksas). (LVVA, 5652. f., 1. apr., 2. l., 165.–520. lp.; HIA, ARA, EU, box 693-2).

Bērnu palīdzības centrālkomiteja Rīgā centās novērst vietējo komiteju bieži vien pieļauto produktu pārtēriņu. Piemēram, 1921. gada 7. jūnijā ARA misijas vadītājs Latvijā Džons Gregs (*Gregg*) informēja centrālkomiteju, ka pēc pārbaudes konstatēts: Bolderājas, Jelgavas un Liepājas komiteju dokumentācijā līdz 31. maijam iztrūkst dati par gandrīz četrām tonnām pārtikas preču, tas pats vērojams arī, pārbaudot Daugavpils un apkārtnes virtuvju dokumentāciju. Tika pieļauts, ka tiek pārtērēti ARA noteiktie 154,62 g maltītei. Tāpēc centrālkomitejai tika paziņots, ka ARA uzskatīs par vainīgu šajos zaudējumos to un valdību, kā arī pieprasīs izskaidrot un segt minētos zaudējumus “pārtikā vai tās ekvivalentā” u. c. (HIA, ARA, EU, box 692-16).

Palīdzība izpaudās ne tikai pārtikas izsniegšanā. 1921. gada novembrī Amerikāņu palīdzības centrālā komiteja piešķīra virtuvēs barotajiem bērniem zināmu skaitu drēbju un apavu. Piemēram, četras Daugavpils bērnu patversmes saņēma 213 mēteļu un kleitu, kā arī tikpat pāru kurpju (Trušele 2001, 77).

Centrālkomitejas organizētās un pārraudzītās virtuves dažkārt apmeklēja arī ARA amatpersonas. 1921. gada 8. jūnijā Latvijas misijas vadītājs T. Houvards (*Howard*) ieradās Ilūkstē (atzīmēja, ka bērni nes ēdienu uz mājām), Eglainē (maize netiek cepta, bērniem tiek izsniegti milti līdznešanai), Subatē (telpa iekārtota, taču līdzekļu trūkuma dēļ nav piegādāti produkti, kas joprojām atrodas noliktavā Daugavpilī), 9. jūnijā – Kalkūnos (bērni neēd virtuvē, kaut arī telpas ir piemērotas), Grīvā (bērni neēd virtuvē, kļūdainas reģistrācijas grāmatas, sliktas noliktavas telpas, pārtikas ir vairāk, nekā nepieciešams, turklāt darbiniekiem tiek izsniegtas piecas porcijas katram), 10. jūnijā – Preiļos (virtuve nav iekārtota, pārtika pirms mēneša šķietami izdalīta bērniem bez

dokumentēšanas, komitejas locekļi nebija atrodamī), Daugavpilī (nav noliktavas krājumu pārskatu, iztrūkst 23 mārciņas produktu un 141 bundža piena, turklāt iztrūkumu neizskaidro 29. maijā notikusī ielašanās, jo tajā nozagts neliels produktu skaits, virtuvēs ēd tikai daļa bērnu) (HIA, ARA, EU, box 693-5).

1922. gada aprīlī sakarā ar plūdiem Daugavpilī Latvijā ēdināmo bērnu skaits bija pieaudzis līdz 46 900 (t. sk. – 6 000 plūdu skartajā teritorijā) (HIA, ARA, EU, box 508-15). Tāpat aprīlī organizācija aktīvi piedalījās postošo plūdu seku likvidācijā Daugavpilī un Grīvā. Sākoties plūdiem, 12. aprīlī ARA misijas vadītājs Latvijā Džons Millers (*Miller*) no Rīgas telegrafēja uz Londonu, ziņojot, ka Daugavas upē ūdens līmenis pacēlies par 10 metriem, applūdinot visu apkārtni un nostādot izmisuma stāvoklī 20 000 iedzīvotājus. Norādīja, ka reģionā ARA ēdina 7 000 bērnu, un lūdza atļauju izsniegt tiem dubultporcijas dienā viena mēneša garumā. Šāda atļauja arī tajā pašā dienā tika saņemta (HIA, ARA, EU, box 695-3). Plūdu skartajās vietās ARA ierīkoja arī vairākas papildu bērnu virtuves, izsniedza dubultporcijas. (13. aprīlī Dž. Millers deva centrālkomitejai attiecīgu pilnvaru tādai rīcībai līdz 15. maijam) (HIA, ARA, EU, box 501-5).

27. aprīlī par darbību plūdu skartajā reģionā pateicību amerikāņiem izteica Ministru prezidenta vietas izpildītājs V. Zāmuels. ARA Londonas birojs 5. maijā pārsūtīja pateicības rakstu ARA centrālei Ņujorkā (HIA, ARA, EU, box 693-4; Latvijas pateicība amerikāņiem 1922). Kopumā, sniedzot palīdzību plūdos cietušajiem, bija pārtērētas 642 tonnas kakao, 1 903 tonnas cukura, 2 988 tonnas rīsu, 10 703 tonnas miltu, kā arī 300 kastes kondensētā piena, tāpēc 2. maijā Dž. Millers lūdza Londonas birojam jaunu sūtījumu (HIA, ARA, EU, box 695-3).

1922. gada vasaras beigās ARA pārtrauca darbu Latvijā, nododot bērnu ēdināšanu vietējo varas iestāžu un organizāciju pārziņā. Organizācijas veiktais darbs un palīdzība Latvijas iedzīvotājiem ievērojami atviegloja pašvaldību darbu, kuras nereti, īpaši ziemā un pavasarī, nespēja nodrošināt pirmām kārtām vidējo un lielo pilsētu iedzīvotājus ar pārtiku un siltumu. Īpaši minētais attiecās uz Latgali un tās lielāko pilsētu – Daugavpili, kurā kara postījumi bija atstājuši ievērojami smagākas sekas nekā citās Latvijas daļās. Stāvokli vēl vairāk sarežģīja iedzīvotāju jauktais etniskais sastāvs, turklāt savstarpējās nesaskaņas izraisīja amerikāņu misiju darbinieku neizpratni. ARA palīdzība Daugavpils pilsētas iedzīvotājiem bija būtiska, turklāt organizācija sniedza ievērojamu atbalstu arī Daugavas plūdu laikā – 1922. gada pavasarī.

Avotu un literatūras saraksts

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3601. f., 1. apr., 277. l., 1.–2. lp. (A. Bitmaņa 1920. g. 18. februāra raksts K. Ulmanim).
- LVVA, 3601. f., 1. apr., 279. lp. (T. Orbisona 1920. g. 17. marta raksts Latvijas armijas Virspavēlnieka štābam Mihelsona jautājumā).
- LVVA, 5601. f. 1. apr., 781. l. (A. Bitmaņa personiskā lieta), 3. lp.
- LVVA, 5652. f., 1. apr., 2. l., 165.–520. lp.
- Hoover Institution Archives (turpmāk – HIA) ARA, EU, box 501-5.
- HIA, ARA, EU, box 503-10.
- HIA, ARA, EU, box 508-15 (Telegram to London, Apr. 18, May 18, 1922).
- HIA, ARA, EU, box 692-11.
- HIA, ARA, EU, box 692-16.
- HIA, ARA, EU, box 693-2 (Payments to Kitchens, Oct, 1921 – Aug, 1922).
- HIA, ARA, EU, box 693-4.
- HIA, ARA, EU, box 693-5 (Houvard T. Memoranda of inspection trip through Latgale, Riga, June 11, 1921).
- HIA, ARA, EU, box 695-3.
- HIA, T. Orbison's Collection, box 1 (Diary of Thomas J. Orbison. Written while on duty with American Relief Administration; Radziņš to T. Orbison, Jan. 10th, 1920; T. Orbison to ARA, London, July 1st, 1920).
- Brīvā Zeme*. (1920) 15. janvāris.
- Jaunākās Ziņas*. (1920) 14., 20. janvāris.
- Amerikāņu ķēķi. (1921) *Jaunākās Ziņas*, 4. marts.
- Kurzemes Vārds*. (1920) 16. janvāris.
- Latvijas pateicība amerikāņiem. (1922) *Latvijas Kareivis*, 29. aprīlis.
- Orbison, T. (1920) The American Relief Administration European Children's Fund, Mission to Latvia, Oct. 22. American Relief Administration Bulletin. Series 2, No. 6. Dec. 15.
- Kapt. Orbisona cildināšanas ceremonija. (1920) *Valdības Vēstnesis*, 26. jūlijs.
- Американская помощь Двинску. (1920) Сегодня, 20 янв.
- Американские кухни в провинции. (1921) Сегодня, 25 фев.
- Orbison, Thomas J. (1933) Children. In.: *The Post-war "administration" of the whole child life of one Baltic country in its critical period – A factual narrative*. Boston: The Stratford Company.

Jēkabsons, Ē. (2015) Amerikas Sarkanais Krusts Daugavpilī 1920. gadā: darbības pirmais posms. *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII. Vēsture: avoti un cilvēki. Proceedings of the 24th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XVIII*. Daugavpils Universitātes apgāds “Saulē”. 115.–122. lpp.

Trušeļa, A. (2001) *Bērnu sociālās problēmas un sociālās palīdzības veidošanās Latgalē 20. gadsimta 20. gados*. Maģistra darbs. Rīga: LU Vēstures un filozofijas fakultāte.

Ēriks Jēkabsons

American Relief Administration in Daugavpils and Grīva in 1920–1922

Key words: American Relief Administration, Daugavpils, Grīva, the War of Independence, social situation, humanitarian aid

Summary

In 1919–1922, several American organizations of humanitarian aid were active in Latvia and among them the most important were American Relief Administration and American Red Cross. From the beginning of 1920, both of them supported in different ways the population and institutions in Daugavpils and Grīva. The aim of the present paper is to provide a short description of the main tendencies of American Relief Administration activities in Daugavpils from the beginning of 1920, when the city was liberated by Polish and Latvian troops, until the summer of 1922, when the organization terminated its activities in the Baltic States.

Generally, the American aid to Latgale as the poorest region of Latvia, and Daugavpils as one of the main centers of this region, was quite sufficient. American Relief Administration organized several kitchens for children and fed several thousands of poorest kids. Americans also gave them the most necessary clothes. They helped the population in April 1922, too, when the Daugava river flooded and many children remained without necessary food rations.

Anete Karlsonē

Krāsaugu lietojuma tradīcijas atspoguļojums latviešu preses izdevumos (19. gadsimta beigās – 1940. gadi)¹

Atslēgas vārdi: krāsaugi, tradicionālās amatniecības prasmes, nemateriālais kultūras mantojums, etnoloģija

Viena no nemateriālā kultūras mantojuma jomām ir tradicionālās amatu prasmes. Par tādu uzskatāms arī krāsaugu lietojums tekstiliju krāsošanai. Kā liecina arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības, Latvijas teritorijā šī prasme ir pastāvējusi jau vismaz kopš 3.–4. gadsimta (Žeiere 2014, 377). Arī mūsdienās interesenti turpina izmantot no augiem iegūstamās krāsvielas dziju, diegu un audumu krāsošanai. Tomēr pētījumu par šo jomu ir maz, vairums no tiem ir tapuši laikā līdz Otrajam pasaules karam. Vēlākā laikā vienīgā plašākā publikācija, kurai ir izteikti praktisks raksturs, ir 1990. gadā izdotā Ilgas Madres grāmata “Krāsošana ar augu krāsvielām” (Madre 1990). Pēdējos gados krāsaugu lietojuma tradīcijas izpētei pievērsusies šī raksta autore (Karlsonē 2014). Šoreiz kā šīs jomas izpētes avots tiks raksturots publikāciju kopums latviešu preses izdevumos.

Preses izdevumi ir viens no avotiem, kur atspoguļojas dažādas sabiedrībai aktuālas norises. Latviešu preses slejās aprakstīts arī krāsaugu lietojums. Šai tēmai veltītās publikācijas dažādos laika periodos ir atšķirīgas gan pēc rakstura, gan daudzuma.

Rakstā aplūkots periods, kas ietver laiku no 19. gadsimta beigām līdz 1944. gadam. Pētāmā laika posma sākums pamatojams ar to, ka 19. gadsimta astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados latviešu preses izdevumos atrodamas pirmās publikācijas par vietējo krāsaugu lietojumu. Ar dažādu intensitāti tēma skarta arī vēlāk. 1944. gads (pirmā puse) iezīmējas kā robežšķirtne, kad Otrā pasaules kara laikā vēl iznāca latviešu preses izdevumi, kurus turpināja veidot Latvijas brīvvalsts laika tradīcijās. Pēc Otrā pasaules kara latviešu valodā rakstošā prese sadalījās divās plūsmās: padomju Latvijas un trimdas izdevumos. To izpēte ir turpmāko pētījumu uzdevums.

¹ Raksts sagatavots VPP “Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” (2014–2017) ietvaros.

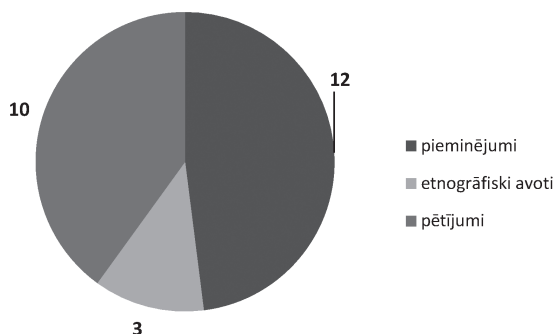
Kopumā aplūkojamo periodu var iedalīt vairākos posmos:

- 1) no 19. gadsimta astoņdesmitajiem gadiem līdz 1920. gadam;
- 2) 20. gadsimta divdesmitie un trīsdesmitie gadi;
- 3) 1940.–1944. gads.

Pēc informācijas rakstura presē atrodamās publikācijas iedalāmas:

- 1) etnogrāfisko avotu publikācijas ar izziņas avota norādi;
- 2) krāsaugu uzskaitījums un lietojuma receptūra bez izziņas avota norādes;
- 3) pētnieciska rakstura publikācijas par krāsaugu lietojumu kopumā;
- 4) informatīvi ziņojumi par publiskām aktivitātēm krāsaugu lietojuma jomā;
- 5) krāsaugu pieminējums citas tematikas publikācijās.

19. gadsimta beigās latviešu valodā publicētajos periodiskajos izdevumos krāsaugu lietojuma apraksti sastopami visai reti. Pirmajā, šeit analizējamajā, laika posmā kopējais līdz šim uzņemto publikāciju skaits ir 25. Tematiski tie atbilst tikai trim grupām (1. tabula).

1. tab. Krāsaugi publikācijās latviešu presē 1884.–1916. gadā

Sākot ar astoņdesmito gadu vidū presē atrodami krāsaugu pieminējumi citas tematikas rakstos. Lai arī it kā nebūtiska tām šāda informācija liecina par to, ka latviešu sabiedrībā pastāv zināšanas par augu lietojumu krāsošanai, ka šī augu izmantojuma joma ir pietiekami svarīga, lai to pieminētu. Tās, piemēram, ir ziņas par to, ka Beļģijā lielos daudzumos audzē krāsaugus (Eiropas valstīs: Dānija 1884, 26), vai informācija, ka tobrīd botānikas jomā ir zināmi 650 dažādi krāsaugi (Dažādi sīkumi 1889, 50), vai arī tas, ka Jelgavā dārzkopības izstādē ir atsevišķa sadaļa: medicīniskie un krāsu stādi (Dārzkopības izstāde Jelgavā 1891, 34).

Tomēr daudz būtiskāka ir cita rakstura informācija par krāsaugu lietojumu, kura arī atrodama latviešu periodiskajos izdevumos. Tā būtu saucama

par etnogrāfijas avotu publikācijām, jo ataino teicēja sniegtu, ar konkrētu vietu saistāmu, detalizētu informāciju par šo tradicionālo prasmju jomu. Iespējams, viens no senākajiem periodiskajos izdevumos atrodamajiem krāsošanas aprakstiem varētu būt publicēts 1885. gadā Pēterā Blaua (ar pseidonīmu “Zilais”) rakstā “Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērbu agrākos laikos (Iz Ērgļu un Liepkalnes draudzes apgabala)” (Zilais [Blaus] 1885, 78–79).

Divi citi apraksti ir publikācijas laikraksta “Dienas Lapa” pielikumā “Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem”: 1893. gadā “Par krāsošanu” (Blīdenē) (Saržants 1893) un 1894. gadā “Par krāsām un krāsošanu” (Bērzaunē) (Zilumkalns 1894).

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā presē atrodamas arī pirmās pētnieciska rakstura publikācijas par šo tēmu. To autors ir Miķelis Skruzītis jeb Skruzīšu Mikus (1861–1905). Sev zināmo krāsaugu uzskaitījumu un to lietojumu viņš sākotnēji ietvēris pētījumā par latviešu tradicionālo apģērbu (Skruzītis 1895, Nr. 1, 12–13). Plašāks apcerējums “Par latviešu senējo krāsošanas mākslu” pirmo reizi latviski publicēts 1902. gadā² laikrakstā “Tēvija” (Skruzītis 1902). Atkārtoti, izmantojot citu tulkojumu no vācu valodas, tas tiek publicēts vēlreiz, jau pēc autora nāves 1916. gadā izdevumā “Līdums” (Skruzītis 1916). Lai arī M. Skruzītis min, ka veicis “pakaļtaujāšanas, kas tika izdarītas priekš latviešu senējās krāsošanas mākslas izpētišanas” (Skruzītis 1902, Nr. 21, 2), šajā laikā publicētais krāsaugu skaits ir salīdzinoši neliels – tikai 23.

Kopumā šajā periodā krāsaugi un to lietojums pieminēti vienpadsmit latviešu preses izdevumos. Biežāk ar pētāmo tematiku saistīti raksti ievietoti šādos izdevumos: “Austrums”, “Balss”, “Dienas Lapas” pielikums “Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem”, “Līdums”, “Mājas Viesis” un “Tēvija”.

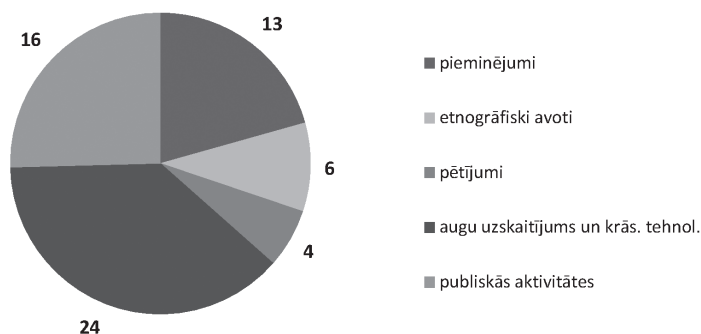
Pēc Pirmā pasaules kara jaunizveidotajā Latvijas Republikā preses izdevumos turpināja publicēt plašākus materiālus par krāsaugiem un to lietošanu. Šajā periodā turpinājās etnogrāfisko ziņu (kā vēstures avotu) publikācijas. Tās ir gan laikabiedru sniegtas ziņas, galvenokārt laikrakstā “Latvijas Saule” (Riekstiņš 1925, Ziemels 1931) un “Zeltene” (Niedre 1931), gan senāku rakstīto avotu pārpublicējumi par vietējiem krāsaugiem, piemēram, 18. gadsimta beigās A. V. Hupela (1737–1819) sniegtās ziņas (Etnogrāfiski sikumi 1931, 97/99). Tomēr šāda rakstura publikāciju nav daudz.

² Raksta pamatā ir Karalauču (Kenigsbergas) senatnes pētītāju biedrības “Prussia” rakstu krājumā ievietots pētījums “Ueber die ehemalige lettische Färbekunst” (Skruzītis 1902; Skruzītis 1916).

Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados vairāk ir krāsaugu uzskaitījums un to lietojuma receptūras bez konkrētas vietas vai iesūtītāja norādēm. Šāda rakstura materiāli jau ir kā noteiktu ziņu apkopojums, kas nodots tālāk praktiskai lietošanai. Tas liecina, ka sabiedrībā bija pieaudzis pieprasījums pēc šāda rakstura informācijas. Lai arī vienā publikācijā uzskaitītais krāsaugu sugu daudzums nav īpaši liels, kopumā minētas jau 92 botāniski identificējamās (ar atbilstošiem latīniskajiem nosaukumiem) vienības. Papildus tam kā krāsojošas vielas minēti vēl seši pagaidām neprecizēti augi un piecas minerālu, insektu vai citas krāsvielas.

Interesi par krāsošanu ar augu krāsvielām veicināja arī mazpulku organizācijā rīkotās lekcijas, apmācības un sacensības. Žurnālā “Mazpulks” pirmās publikācijas par šo tēmu parādījās 1934. gadā (Zauls 1934a, 1934b) un turpmāk to skaits pieauga. 1938./1939. gadā notika aktīva gatavošanās paredzētajām krāsošanas sacensībām. 1938. gada vasarā Latvijā “[..] visos 118 rajonos, sakarā ar nākamā gada sacensībām, noturēti (2 dienu) kursi dziju krāsošanā ar dabiskajām un ķīmiskajām krāsām. Kursos piedalījušās pārstāves no visiem mazpulkiem. Šīs pārstāves pēc kursu beigšanas apmāca sava mazpulka dalībnieces krāsošanas sacensībām.” (Devītais mazpulku darbības gads 1939, 314)

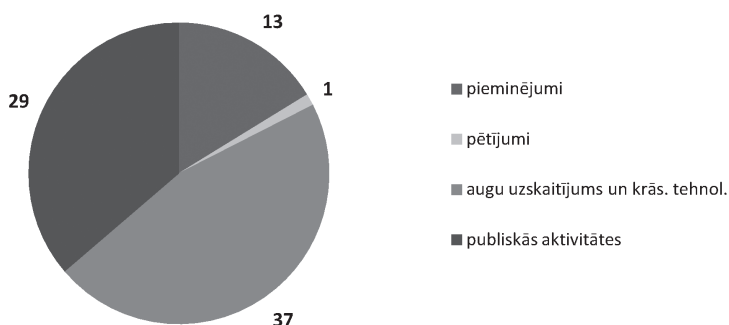
Kopumā laikā no 1922. līdz 1939. gadam (ieskaitot) par krāsaugiem ir 63 publikācijas (2. tabula) 26 republikas un reģionālās preses izdevumos, piemēram, “Brīvā Zeme”, “Daugavas Vēstnesis”, “Kurzemes Vārds”, “Latvijas Saule”, “Mazpulks”, “Zemkopis”, “Zeltene” un “Zemkopju Saule”.

2. tab. Krāsaugi publikācijās latviešu presē 1922.–1939. gadā

Visaktīvākais periods krāsaugu tematikas publikāciju ziņā ir no 1940. gada sākuma līdz 1944. gada vasarai (Vīdenere 1944, Ābele 1944). Šajā laikā ir

80 publikācijas par krāsaugu lietojuma tematiku. Etnogrāfiska satura publikācijas šai posmā nav atrodamas, toties lielākā daļa lasītājus iepazīstina ar krāsaugu uzskaitījumu un to lietojuma tehnoloģiju (3. tabula). Gan padomju varas, gan vācu karaspēka okupācijas apstākļos, ievērojami pasliktinoties saimnieciskajai dzīvei, tradicionālās prasmes iegūst jaunu nozīmi dzīves kvalitātes uzlabošanā. Arī krāsaugu lietojums ir viena no tām jomām, kas tiek popularizēta preses izdevumos. Augus iesaka izmantot gan kā krāsu ieguves avotu, gan kā kodinātājus līdz tam krāsu nostiprināšanai lietoto ķīmikāliju vietā.

3. tab. Krāsaugi publikācijās latviešu presē 1940.–1944. gadā

1940.–1944. gada preses izdevumos minēti salīdzinoši mazāk identificējami krāsaugi nekā iepriekš, proti, 84, kā arī vēl seši pagaidām precīzi neidentificēti augi vai citas vielas (piemēram, piķis, sodrēji).

Līdztekus centrālajiem laikrakstiem un žurnāliem 20. gadsimta četrdesmito gadu pirmajā pusē īpaši aktīvi krāsaugu tematikas publikāciju ziņā ir reģionālie laikraksti. Kopumā krāsaugu tematika atspoguļota divdesmit deviņos izdevumos, piemēram, “Brīvā Zeme”, “Daugavas Vēstnesis”, “Darbs un Zeme”, “Jēkabpils Vēstnesis”, “Kurzemes Vārds”, “Lauksaimnieks”, “Mana Māja”, “Mazpulks” un “Tēvija”.

Preses izdevumi kā avots krāsaugu lietojuma tradīcijas izpētē sniedz daudzveidīgu informāciju par dažādiem aspektiem. Latviešu avizēs un žurnālos atrodama informācija par šīs nodarbes aktualitāti 19. un 20. gadsimtā. Publikāciju intensitāte un raksturs liecina par krāsaugu lietojuma nozīmi attiecīgajā vēstures periodā latviešu sabiedrībā. Īpaši spilgti krāsaugu lietojuma nepieciešamība pamatota ekonomiskās dzīves pasliktināšanās apstākļos 1940.–1944. gadā.

Preses izdevumi ļauj izsekot publiskajām aktivitātēm krāsaugu lietojuma apmācībā un popularizēšanā. Publikācijas presē kā vēstures avots sniedz ziņas par dažādos laika periodos lietotajiem krāsaugiem un krāsošanas metodēm. No 1885. līdz 1944. gadam minēti 111 krāsaugi. Tomēr šeit nepieciešams padziļināts pētnieciskais darbs, lai noteiktu pirmreizējās un atkārtotās informācijas slāņus.

Avotu un literatūras saraksts

- Ābele, M. (1944) Vasarā vācamie krāsaugi. *Kurzemes Vārds*, Nr. 155, 6. jūlijs. Dažādi sikumi: Stādu skaits. (1889) *Latviešu Avīzes*, Nr. 50, 13. decembris. Dārzkopības izstāde Jelgavā. (1891) *Mājas Viesis*, Nr. 34, 24. augusts. Devītais mazpulku darbības gads. (1939) *Mazpulks*, Nr. 7, 15. jūlijs. Eiropas valstis: Dānija. (1884) *Balss*, Nr. 26, 27. jūnijs. Etnogrāfiski sikumi. (1931) *Latvijas Saule*, Nr. 97/99, 1. janvāris. Niedre, J. (1931) Seno latviešu krāsas un krāsošana stādvielām. *Zeltene*, Nr. 21: 18–20; Nr. 22: 16–17; Nr. 23: 19–20. Saržants, Kr. (1893) Par krāsošanu. *Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem. Laikraksta "Dienas Lapa" pielikums*, Nr. 4, 10.–11. lpp. Skruzītis, M. (1895) Latviešu tautas apģērbs savā vēsturiskā attīstībā un nozīmē. *Austrums*, Nr. 1: 10–13; Nr. 3, 240–242. Skruzītis, M. (1902) Par latviešu senējo krāsošanas mākslu. *Tēviņa*, Nr. 21: 2–3; Nr. 22: 2–3; Nr. 23: 1–2. Skruzītis, M. (1916) Par latviešu citreizējo krāsošanas mākslu. *Lidums*, Nr. 202: 5; Nr. 203: 5.; Nr. 204: 5; Nr. 205: 5–6; Nr. 206: 5–6. Videre, A. (1944) Šķiedras krāsošana ar augu krāsvielām. *Mana Māja*, Nr. 13, 1. jūlijs. Zauls, I. (1934a) Šķiedras krāsošana ar augu krāsām. *Mazpulks*, Nr. 5: 105–106; Nr. 6: 142–143. Zauls, I. (1934b) Krāsošana ar augu krāsām. *Mazpulks*, Nr. 8. Zilais [Blaus, P.] (1885) Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģērba agrākos laikos. *Rakstu krājums izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas*. 3. krājums. 77.–80. lpp. Zilumkalns, A. (1894) Par krāsām un krāsošanu. *Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem. Laikraksta "Dienas Lapa" pielikums*, Nr. 6. Madre, I. (1990) *Krāsošana ar augu krāsvielām*. Rīga: Avots. 111 lpp. Karlsonē, A. (2014) Nemateriālais kultūras mantojums: krāsaugu izmantojuma atspoguļojums dažādos vēstures avotos. Grām.: Saleniece, I., atb. red.

Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVII. Daugavpils: Saule. 169.–177. lpp.

Žeiere, I. (2014) Latviešu senais apģērbs. Grām.: *Latvija un latvieši*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 372.–423. lpp.

Anete Karlsonē

Reflection of the Tradition of Using Plant Dyes in Latvian Press (end of the 19th Century – the 1940s)

Key words: plant dyes, traditional craft skills, intangible cultural heritage, ethnology

Summary

One of the fields of intangible cultural heritage is that of the traditional craft skills. The usage of plant dyes for dyeing textiles belongs to such crafts. As testified by the archaeological material, these skills have been known since at least the 3rd–4th century A.D. on the territory of Latvia (Žeiere 2014, 377). Nowadays, there are people interested in producing dyes from plants to dye wool yarn, thread, and textiles. Still there are rather few studies in this field, and most of those are from the pre-war period. After WWII, the only substantial publication had a clearly practical approach in mind – it was the book “Krāsošana ar augu krāsvielām” (Dyeing with plant dyes) by Ilga Madre published in 1990 (Madre 1990). In recent years, the author of the present article has done a research on the tradition of plant dyes (Karlsonē 2014). In the present article, the publications in the Latvian press are viewed as a main source for the study. The present article covers the period from the end of the 19th century until 1944.

The press as a source for the research into the tradition of the plant dye usage provides versatile information on its diverse aspects. The Latvian newspapers and magazines contain information on the topicality of the phenomenon in the 19th and 20th centuries. Intensity and character of the publications show the importance of the use of plant dyes for the Latvian society in this historical period. A special emphasis on the use of plant dyes can be observed during the decline of the economic situation between 1940 and 1944.

The press allows tracing public activities in the field of teaching and promotion of the use of plant dyes. The publications as a historical source provide information on the particular plants and methods used in different periods. Between 1885 and 1944, a total of 111 plants used for dyeing are mentioned, of which a slightly different set has been used in different periods.

Алеся Корсак

Отражение повседневной жизни населения Витебщины периода нацистской оккупации (1941–1944) в документах Государственного архива Витебской области

Ключевые слова: Витебская область, нацистская оккупация, история повседневности, Государственный архив Витебской области

В данной статье сделан анализ фондов Государственного архива Витебской области, в которых содержатся дела периода нацистской оккупации: документы районных управ Глубокского округа (ф. 2836), документы, относящиеся к территории зоны тыла группы армий «Центр» (Ф. 2073–2074, 2077–2099, 2102–2150), а также материалы периодической печати («Урадовый Вестник Генерального Комиссара Беларуси», «Витебские ведомости», «Новый путь» и др.).

В документах фондов местных органов немецкой оккупационной власти и органов самоуправления (окружных комиссариатов, полевых и местных комендатур и др.) за 1941–1944 годы имеются сведения о работе этих учреждений, движении населения, а также списки жителей, списки арестованных и др.

Особый интерес представляют публикации периодических изданий. Например, на страницах издания «Урадовый Вестник Генерального Комиссара Беларуси», распространявшегося на территории Генерального округа Беларусь (*Generalbezirk Weißruthenien*), печатались все распоряжения как рейхскомиссара Остланда, так и генерального комиссара Беларуси. Что касается районных («Голос народа») или городских («Новый путь», «Витебские ведомости») газет, то печатаемая в них информация носит локальный характер, имеющий отношение только к территории распространения.

После оккупации территории Беларуси и Балтии официальным языком общения в Государственном комиссариате «Остланд» был объявлен немецкий язык. В каждом генеральном округе допускался также местный язык (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102. Л. 3). Следует отметить, что делопроизводство, судя по архивным материалам, в западной части Витебской области велось на немецком и белорусском языках, а в восточных

районах — на немецком и русском. Например, в Глубокском округе, куда входили западные районы Витебской области, другие языки (польский и литовский) разрешалось использовать только в устном общении, когда «изъяснение другим способом не представлялось возможным» (ГАВО. Ф. 2836. Оп. 1. Д. 1. Л. 23).

Таким образом, документы периода оккупации Витебской области (1941–1944), имеющие отношение к западным районам (Глубокский округ Генерального округа Беларусь), написаны на немецком и белорусском языках, а в восточных районах (зона тыла группы армий «Центр») — в основном на немецком и русском языках.

Период нацистской оккупации в годы Великой Отечественной войны на территории Витебской области (в современных границах) являлся самым продолжительным и жестоким в сравнении с другими территориями бывшего Советского Союза.

С июня 1941 года по июль 1944 года население Витебщины проживало в условиях так называемого нового порядка, целью которого являлась в первую очередь экономическая эксплуатация данной территории для нужд Германии с последующей реализацией генерального плана «Ост».

Витебская область в современных границах является интересным для исследователя проблемным полем, так как в период с 1941 по 1944 год она входила в разные административно-территориальные единицы. Так, западные районы Витебской области в современных её границах согласно административному разделу были объединены в Глубокский окружной комиссариат (общая площадь около 11 000 кв. км с населением в 400 000 человек). Для более «интенсивной эксплуатации» он был разделён на 9 районов: Глубокский, Дуниловичский, Поставский, Браславский, Дисненский, Миорский, Плиский, Шарковщинский и Докшицкий. Центром данной административной единицы являлся город Глубокое во главе с гражданским управлением в лице гебитскомиссара П. Гахмана (*Paul Nachmann*).

Согласно приказу командующего тыловым районом группы армий «Центр» о передаче территории в подчинение гражданской администрации от 23.08.1941 года западные районы Витебской области вошли в состав рейхскомиссариата «Остланд». Военные части и комендатуры, в частности, местная комендатура П/352 с центром дислокации в г. Докшицы (30 км от г. Глубокое — Авт.), были оставлены для сохранения порядка (Новікаў 2015, 351).

Восточная часть Витебской области, входившая в зону тыла группы армий «Центр», была подчинена военной администрации во главе с командующим тыла группы армий «Центр» генералом М. фон Шенкендорфом (*Maximilian von Schenkendorf*, 1875–1943). При его штабе, который летом 1941 года временно располагался в Барановичах (затем с 1 сентября 1941 года в Могилёве), действовал и главный командир СС и полиции Э. фон Бах-Зелевский (*Erich Julius Eberhard von dem Bach-Zelewski*, 1899–1972). Командующему тылом группы армий «Центр» подчинялась сеть территориальных полевых комендатур (всего 11, из них 4 действовали в Витебской области — в Полоцке, Витебске, Лепеле, Орше), а им в свою очередь — многочисленные местные комендатуры (всего 23), которые создавались практически во всех городах и районных центрах (Туронак 2008, 588). В конце 1942 года в тыловой зоне группы армий «Центр» «в целях установления планомерности и однородности управления Русскими гражданскими делами и взаимоотношений между Русскими гражданскими властями и Германским командованием» стали создаваться окружные управы, объединявшие под своим управлением несколько районов. Вероятнее всего, они были созданы в тех местностях, где располагались немецкие полевые комендатуры, т.е., например, на территории Витебской области в Полоцке, Витебске, Лепеле и Орше. Действовали они на основе «Положения об Окружных гражданских управлениях» (Беляев 2003, 173–180). В соответствии с этим осуществлялось упорядочивание всех сфер жизнедеятельности населения Витебской области, оказавшегося в различных административно-территориальных единицах.

С самого начала оккупационного периода была проведена регистрация населения Беларуси, целью которой являлось в первую очередь рациональное использование трудовых ресурсов. Для того, чтобы упорядочить в дальнейшем учёт населения, а также прослеживать процессы миграции внутри административно-территориальных единиц, местные органы власти дали распоряжение: «с 21 августа 1941 г. будет производиться прописка всех паспортов». Было дано указание: «...с собой иметь паспорт, домовую книгу и заполненную анкету, которую можно получить в паспортном столе». За процедуру прописки нужно было платить: «стоимость анкеты 10 копеек, стоимость прописки — 1 руб.» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 2)

Жителям сообщалось, что разрешение на выезд, введённое с ноября 1941 года, будут давать окружные (городские) комиссариаты, «кто будет пробовать выехать, не имея на то разрешения, будет наказан исправи-

тельным домом или тюрьмой, и даже большим наказанием...» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102, Л. 12).

С целью упорядочивания движения повозок на улицах населённых пунктов по территории Генерального округа Беларусь было издано распоряжение о правилах движения: по какой стороне ехать, каким образом осуществлять обгон и разворот, регламентировалась скорость и время движения на «публичных улицах и площадях» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102).

В ноябре 1941 года стало очевидно, что «блицкриг» сорван, а на оккупированной территории идёт процесс формирования партизанских отрядов и подпольных групп. В данных условиях оккупационные власти пытались с каждым новым распоряжением ограничить свободу действий местного населения. Так как немецкие гражданские и военные органы власти находились в городах, то соответственно и ограничения относились в большинстве своём к горожанам. Так, в распоряжении от 20 октября 1941 года было «установлено ограничение в хождении вечерней порой в городах от времени потемнения до рассвета». В случае неисполнения приказа — расстрел (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102). Немногим позже, 29 ноября 1941 года, в «Урадовом Вестнике Генерального округа Беларусь» были опубликованы распоряжения, которые относились уже ко всем населённым пунктам: «для городов и местечек, деревень Генерального округа Беларусь устанавливаю начало ограниченного время хождения от 19 00 (7 00 часов вечера) до 5 00 часов утра» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102). На территории, подведомственной Полоцкой районной управе (зона тыла группы армий «Центр»), «движение по дорогам и населённым пунктам в границах сельских управ в феврале месяце (1942 года — А.К.) разрешается с 5 30 утра до 6 часов вечера, в марте — с 5 часов утра до 7 вечера» (ГАВО. Ф. 2823. Оп. 1. Д. 1. Л. 17).

Нацистскими оккупационными властями регламентировались и семейно-брачные вопросы. Так, с 6 ноября 1941 года «брак тогда только важен», когда заключён гражданскими органами власти; церковный же брак вступал в силу после регистрации его в городской либо районной управе. При этом жена была обязана носить фамилию мужа (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102. Л. 28–29). Такие же условия регистрации брака отмечены в архивных документах Полоцкой районной управы, только с одной оговоркой: «Разводы совершенно запрещаются» (ГАВО. Ф. 2823. Оп. 1. Д. 1. Л. 16).

В случае смерти или рождения требовалась немедленная регистрация в бюро семейного положения (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 2).

После регистрации и учёта местного населения оккупированных территорий одним из краеугольных вопросов являлась сфера налогообложения. Налогообложению (как в денежном выражении, так и в натуральном) подлежало практически всё. Например, «каждый владелец коровы должен сдать с 1 апреля 1943 г. по 1 августа 1944 г. от имеющейся у него коровы по 550 литров молока. Штраф за невыполнение — изъятие коровы» (ГАВО. Ф. 2833. Оп. 1. Д. 2. Л. 9). В случае «если налог, срок уплаты которого истёк 31 декабря 1942 г., не оплачен, то за неуплату налога дополнительно взимается штраф (...) в размере 2 % от недоплаченной суммы налога» (ГАВО. Ф. 2836. Оп. 1. Д. 1. Л. 67).

Действовала на оккупированной нацистами территории Витебской области и «система премирования». Так, «с 1 апреля 1943 г. премия в виде махорки выдаётся лишь на 50% общего количества имеющихся пунктов¹; премия в виде сахара выдаётся только за сданное льносемя» (ГАВО. Ф. 2833. Оп. 1. Д. 2. Л. 22).

Оккупационные органы власти пытались регулировать и судебно-правовую сторону жизни местного населения. В данном случае не рассматриваются дела людей, подозреваемых в подпольной и партизанской деятельности, затрагивается только бытовая сфера. Для ее регулирования были организованы и действовали местные окружные и районные суды. Но система наказаний в условиях военного времени была представлена в основном либо расстрелом, либо штрафными санкциями. Например, «всякий грабёж, то ли в жилых помещениях, то ли на пожарах, или в складах, а также вывоз из города нелегально полученного имущества, будет караться расстрелом» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 2). За «самовольное собирание и присвоение сечённых и ещё не сечённых дров из лесу запрещается. Кто не подчинится этому распоряжению, будет должен уплатить в местное лесничество двойную сумму стоимости украденного кубометра» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 102). В рамках борьбы с

¹ В генеральных округах Беларуси, Латвии, Эстонии, Литвы с 1943 года имели распространение товарные денежные знаки, так называемые “текстильпункты”, позднее просто “пункты” (в переводе — талоны). Эти талоны, имеющие некоторое сходство с денежными знаками, выдавались населению при сдаче на приемные пункты текстильного сырья — шерсти или льна (Орлов 2003).

пьянством каждый крестьянин, который причастен к выгону самогона, должен «считаться с расстрелом». Кроме того, «каждый, встреченный в пьяном виде, будет при быстром разборе дела осуждён» (ГАВО. Ф. 2836. Оп. 1. Д. 2. Л. 341).

После военных действий лета 1941 года в большинстве своём все жилые помещения населённых пунктов были разрушены. Люди вынуждены были проживать в подвалах, полуразрушенных зданиях. Восстановление жилищно-коммунального хозяйства местными органами власти было направлено в первую очередь на налаживание комфортных условий жизнедеятельности непосредственно самих же представителей нацистской оккупационной власти. Нужды местного населения учитывались в последнюю очередь. Согласно распоряжениям местных оккупационных властей, всякая попытка отстроиться влекла за собой штрафные санкции, о чём свидетельствует объявление в одной из газет: «Категорически воспретить всякие самовольные возведения новых построек как на вновь образуемых участках, так и на погорелищах без соответствующего на то разрешения. Иначе штраф до 500 рублей» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 4).

Что касается платы за энергоснабжение, то были установлены условия и сроки пользования электроэнергией: «15 числа за текущий месяц, после срока 16 числа взыскать пени в размере 10 % за просроченное время. В случае неуплаты до 1 числа следующего месяца абонент 1 — 2 числа будет отключён от электросети без предупреждения сроком на 3 месяца» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 8. Л. 4).

Большое внимание уделялось чистоте печных труб и своевременной уборке улиц и дворов жилых домов, о чём свидетельствует значительное количество подписанных на различных уровнях распоряжений по данному поводу. Так, «...все жители местечек и деревень обязаны на тех местах приступить к грунтовой очистке улиц и территории, находящейся при домах и огородах владельца» (ГАВО. Ф. 2836. Оп. 1. Д. 2. Л. 341). «Все домовладельцы, арендаторы домов и квартиронаниматели обязаны очищать от мусора прилегающие к занимаемым ими домам улицы и тротуары, подметая и очищая их 2 раза в неделю — по средам и субботам. Виновные будут подвергаться штрафу — до 300 руб., или аресту с принудительными работами» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 4). Чистка каминов и печных труб «в жилых помещениях» должна была производиться «1 раз в месяц; в хлебопекарнях, банях и других промышленных пунктах — 2

раза в месяц. В зимний период — от 1 октября до 1 мая» (ГАВО. Ф. 2836. Оп. 1. Д. 1. Л. 50).

Местные органы власти не препятствовали занятию различным промыслом, но для этого необходимо было согласовать некоторые моменты. Так, «все личности, желающие заняться личным промыслом, торговлей, подрядами, поставками, скупками [...] обязаны заранее получить в финотделе установленные для этого промысловые и торговые свидетельства (патенты) и одновременно внести суммы налогообложения» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 2); «арендная плата за пользование помещением под торговые и ремесленные предприятия устанавливаются в размере 2 руб. в месяц за квадратный метр в деревянных домах и ларьках. Плата должна быть внесена до 15 августа за 5 месяцев вперёд» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 3).

Известно, что проводимые мероприятия в рамках пропаганды лучшей жизни на территории нацистской Германии имели широкий резонанс среди населения. Показ кинофильмов является одним из самых действенных способов влияния на сознание людей. Именно поэтому практически во всех городах и районных центрах работали кинотеатры, о чём свидетельствуют объявления местных газет. Например, «в субботу 25 мая, после перерыва, начало работать Оршанское кино. Шло кино «Алло, Янина». Следующим фильмом будет синхронизированный немецкий фильм «Еврей Зюс»» (ГАВО. Ф. 2290. Оп. 1. Д. 19. Л. 4).

Таким образом, фонды Государственного архива Витебской области, содержащие документы периода нацистской оккупации территории Витебщины с 1941 по 1944 год, несмотря на то, что Витебская область в это время входила в разные административно-территориальные единицы, позволяют выявить основные направления в деятельности местных оккупационных органов власти.

Список источников и литературы:

Государственный архив Витебской области (далее — ГАВО). Ф. 2290 (Коллекция печатных материалов периода Великой Отечественной войны). Оп. 1. Д. 102 (Периодическое издание «Урадовый Вестник Генерального Комиссара Беларуси»).

ГАВО. Ф. 2290 (Коллекция печатных материалов периода Великой Отечественной войны). Оп. 1. Д. 8 (Периодическое издание Лепельского округа «Голос народа»).

ГАВО. Ф. 2290 (Коллекция печатных материалов периода Великой Отечественной войны). Оп. 1. Д. 19 (Периодическое издание Оршанского издательства «Новый путь»).

ГАВО. Ф. 2836 (ранее ФФ. 2840, 2841) (Документы по Глубокскому округу Генеральной округи Беларусь). Оп. 1. Д. 1 (Приказы, распоряжения и указания Браславской и Миорской районной управы. 1941–1942 гг.); Д. 2 (Директивные распоряжения гебитскомиссара и окружного комиссара по административным вопросам. 1943 г.).

ГАВО. Ф. 2823. (Экиманская волостная управа Полоцкого района, Витебского округа, м. Экимань). Оп. 1. Д. 1 (Приказы, распоряжения Полоцкой райуправы по Экиманской волостной управе).

ГАВО. Ф. 2833. (Борковичская волостная управа Дриссенского района, Витебского округа, д. Луночарское). Оп. 1. Д. 2. (Приказы, формы и инструкции по Борковичской волостной управе за 1943 г.).

Беляев А. (2003) Окружные (областные) управы в системе немецко-фашистского оккупационного режима в Беларуси (1941–1944 гг.) В кн.: *Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: Матэрыялы рэспуб. навук. канф. У 4 ч. Ч. 3.* Пад рэд. І.П. Крэня, У.І. Навіцкага, І.А. Змітровіча. Гродна: ГрДУ. С. 173–180.

Турунак Ю. (2008) *Людзі СБМ: Беларусь пад нямецкай акупацыяй*. Смаленск. 588 с.

Новікаў С. (2015) *Беларусь улетку 1941 г.: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў*. 436 с.

Орлов А. Оккупационные деньги в Беларуси. *Банкаўскі веснік*. № 11: 63.

Aļesja Korsak

Vitebskas apgabala iedzīvotāju ikdienas dzīves atspoguļojums nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944)

Vitebskas apgabala Valsts arhīva dokumentos

Atslēgas vārdi: Vitebskas apgabals, nacistiskā okupācija, ikdienas vēsture, Vitebskas apgabala Valsts arhīvs

Kopsavilkums

Ikdienas vēsture ir aktuāla un pretrunīga tēma, īpaši ja skar nacistiskās okupācijas periodu (1941–1944). Vitebskas apgabals ir interesants problēmlauks, jo pētāmajā laika posmā ietilpa vairākās administratīvi teritoriālas vienības: Baltkrievijas ģenerālapgabals (*Generalbezirk Weißruthenien*) ar

civiladministrāciju, daļa 1942. gadā tika pievienota ģenerālapgabalam “Lietuva” (*Generalbezirk Litauen*), un armijas grupas “Centrs” (*Heeresgruppe Mitte*) aizmugures zona ar militāru pārvaldi. Atbilstoši tam arī tika reglamentētas visas Vitebskas apgabala iedzīvotāju dzīves jomas.

Rakstā tiek analizēti Vitebskas apgabala Valsts arhīva fondi: Hlibokajes apgabala rajonu pārvalžu (2836 f.) lietas, armiju grupas “Centrs” aizmugures zonas dokumenti (2073–2074, 2077–2099, 2102–2150 ff.), kā arī periodiskā prese: avīzes «Урадовый Вестник Генерального Комиссара Беларуси» («Baltkrievijas Ģenerālkomisariāta Vēstnesis»), «Витебские ведомости», («Vitebskas Ziņas»), «Новый путь» («Jaunais Ceļš») u. c.

Alesja Korsak

**Reflection of Everyday Life of the Population of Vitebsk Region
during the Nazi Occupation (1941–1944)
in the Documents of the State Archives of Vitebsk Region**

Key words: Vitebsk region, Nazi occupation, history of everyday life, the State Archives of Vitebsk Region

Summary

The history of everyday life is a relevant and controversial topic, especially in respect of the period of the Nazi occupation of Belarus (1941–1944). Vitebsk region in its present borders is of interest to the researcher's problem field, as in the period from 1941 to 1944 it consisted of different administrative-territorial units (Western districts – General District of Belarus with the civil administration, part of which in 1942 was transferred to the General District of Lithuania, and Eastern regions of the rear area under the military control of the army group “Center”). In accordance with this implemented regulation of all spheres of life of the population of Vitebsk Region, who were under different conditions of existence in the period from 1941 – 1944, this paper analyzes the records groups of the State Archives of Vitebsk Region: Affairs of the district boards of Glubokoe district (f. 2836), documents relating to the area of the rear of the group of armies “Centre” (FF. 2073 – 2074, 2077 – 2099, 2102 – 2150), and periodicals (“Uriadovy Bulletin of the Commissioner General of Belarus”, “Vitebsk Vedomosti”, “The New Path”, and others).

Maija Krūmiņa

Padomju laika (1944–1990) atspoguļojums latviešu un romu dzīvesstāstos

Atslēgas vārdi: padomju laiks, mūsdienu Latvija, mutvārdu vēsture, romi (čigāni), diskriminācija

Raksta mērķis ir izpētīt, kā dažādu etnisko grupu pārstāvji, veidojot savu dzīvesstāstu, konstruē naratīvus par padomju laiku un to salīdzinājumu ar mūsdienu Latviju. Pētījuma iecere aizgūta plašākā pētniecības projektā “Etniskā un naratīvā dažādība dzīvesstāstu konstrukcijās Latvijā” (2013–2016)¹, kurš balstās pieņēmumā, ka dzīvesstāsta formu un funkcijas nosaka etniskā, dzimtes un ģeogrāfiskā piederība. Projektā paredzēts salīdzināt trīs Latvijā dzīvojošu etnisko grupu (latviešu, krievu un romu) dzīvesstāstu veidošanas paņēmienus, kā arī izpētīt, kā dažādu vecumu un dzimumu individuālā atmiņa mijiedarbojas ar etnisko grupu kolektīvajiem sociālās vēstures priekšstatiem. Šīs etniskās grupas izvēlētas, jo tām ir dažāda sociālā, vēsturiskā un kultūras pieredze, kas ļauj salīdzināt un pretnostatīt. Turklāt metodoloģisku apsvērumu dēļ tiek intervēti etnisko grupu pārstāvji, kas dzīvo vienā un tajā pašā vietā, jo tā iespējams saglabāt vienādus kontekstuālos, tostarp reģionālos, apstākļus.

Rakstā analizēti dzīvesstāsti, kas ierakstīti Kurzemes mazpilsētā Kandavā, kurā līdzās citām Abavas ielejas apdzīvotām vietām (Sabilei, Talsiem, Tukumam) vēsturiski pastāvējusi salīdzinoši liela romu kopiena. Jānorāda, ka, aplūkojot datus par iedzīvotāju sadalījumu Kandavā pēc nacionālā sastāva, redzams, ka gan romu, gan citu – ne latviešu – tautību procentuālais īpatsvars ir ļoti neliels. Tā, piemēram, no kopējā iedzīvotāju skaita – 9153 cilvēkiem – absolūti lielākā daļa (8387) reģistrēti ir latvieši.² Tomēr, lai gan romu skaits Kandavā ir neliels (103), Kandavas novads ir viens no retajiem, kur šīs tautības iedzīvotāji ir iekļauti kopējā statistikā. Tas apliecina, ka arī šāds neliels skaits ir pamanāms uz citādi etniski viendabīgā Kandavas iedzīvotāju fona.

¹ Tiek realizēts Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā, vadītāja Vieda Šellija (Skultāne).

² http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/Iedzivotaju%20re%C4%A3istrs/2015/ISP_N_Pasvaldibas_pec_TTB.pdf (skatīts 18.10.2015)

Respondentu izvēlē netika ievēroti strikti atlases principi, jo būtiskākais bija etniskā piederība un gatavība iesaistīties pētījumā. Rezultātā 2013. un 2014. gadā tika intervēti 14 cilvēki – 6 latvieši, 6 romu un 2 krievu tautības pārstāvji. Tā kā krievu tautības pārstāvju skaits ir neliels, ir salīdzināti tikai latviešu un romu dzīvesstāsti.

Lai gan romi sastāda nelielu daļu no Latvijas iedzīvotāju kopskaita – aptuveni 0.3% –, šai tautībai Latvijā ir senas saknes, turklāt pārliecinošs viņu vairākums atšķirībā no skaitliski lielākajām slāvu minoritātēm Latvijā ir Latvijas pilsoņi un brīvi runā latviski. Tajā pašā laikā šī iedzīvotāju grupa joprojām ir maz pētīta (Apine 2007, 285).

Šāds novērojums attiecas arī uz pētījumiem par Latvijas iedzīvotāju dažādo skatījumu uz padomju laikiem, jo arī tajos uzmanība līdz šim tikusi vērsta uz divām etnolingvistiskajām grupām – latviešiem un krievvalodīgajiem.³ Minēto pētījumu būtiskākais secinājums ir, ka attieksme pret padomju laika pieredzi starp šīm abām grupām joprojām ir atšķirīga: krievvalodīgo iedzīvotāju vidū konstanti saglabājas un nostiprinās pozitīvs padomju perioda vērtējums, kamēr latvieši turpina sekot padomju perioda negatīvās reprezentācijas hegemoniskajiem uzstādījumiem.⁴ Tiek arī atzīmēts, ka pēdējos 10 gados latviešu vidū vērojama mērenāka attieksme, izvairoties no galējas kritikas par padomju režīmu (Kaprāns 2013, 131). Raksta kontekstā būtiski, ka, lai gan minētajos pētījumos analizēta ne vien etnisko krievu, bet plašākas grupas – krievvalodīgo pieredze, tomēr romu pieredze faktiski palikusi ārpus šiem pētījumiem, jo liela daļa, sevišķi Kurzemē, nepieder krievvalodīgo iedzīvotāju grupai. Līdz ar to vēl jo būtiskāk noskaidrot, vai viņu attieksme pret padomju

³ Piemēram, Mārtiņš Kaprāns “Padomju laika sociālās reprezentācijas Latvijas sabiedriskajā domā (2004–2012)” (Latvijas Vēstures institūta žurnāls. Nr. 87. Rīga, 102.–128. lpp.), Deniss Hanovs un Irina Vinnika “Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas (grāmatā “Expanding Borders: Communities and Identities. Robežu paplašināšana: Identitātes un kopienas.” Rīga, 185.–208. lpp.), Mārtiņš Mintauris “Nacionālisms, koloniālisms, postkoloniālisms: par dažiem padomju politikas mantojuma aspektiem Latvijā” (grāmatā “Nācijas hronikas: Latvija 2014 debates”, Rīga, 287 lpp.) u. c.

⁴ 90. gados Latvijā institucionalizētā padomju laika negatīvā reprezentācija, kuras konceptuālo tēmu veidoja ciešanu un pretestības motīvi un kura uzsvēra padomju režīma totalitāro un noziedzīgo iedabu, ir kvalificējama kā hegemoniska, jo tā caurauda un zināmā mērā arī disciplinēja 90. gadu Latvijas publisko diskursu, faktiski alternatīvu reprezentāciju nostiprināšanas padarot neiespējamu (Kaprāns 2013, 104–105).

laikiem ir tuvāka latviešu vai krievvalodīgo skatījumam, kā arī to, kā šī attieksme izpaužas personīgās biogrāfijas kontekstā. Savukārt, runājot par Kandavā ierakstīto latviešu dzīvesstāstiem, ir būtiski novērot, vai tie pilnībā atbilst padomju perioda negatīvajai reprezentācijai vai arī tiek pausta jau minētā mērenākā attieksme.

Raksturojot empīrisko materiālu, jānorāda, ka to veido biogrāfiskās (dzīvesstāstu) intervijas, kurās autors pats brīvi veidojis stāstījumu par savu dzīvi. Lai arī intervēto cilvēku skaits ir ierobežots (12), tie pārstāv dažādas vecuma grupas, profesijas un izglītības līmeņus. Runājot par intervētajiem romu tautības pārstāvjiem, jānorāda, ka intervēti trīs vīrieši un trīs sievietes (viens laulātais pāris) vecumā no 33 līdz 66 gadiem, starp kuriem bija gan pensionāri, gan privātās uzņēmējdarbības veicēji. Īpaši izceļams, ka viens no intervētajiem vīriešiem jau vairākus gadus kopā ar ģimeni dzīvo un strādā Lielbritānijā; savukārt otrs vīrietis ieguvis vairākas augstākās izglītības, strādā par skolotāju un ir aktīvs romu sabiedriskās dzīves organizētājs.

Starp intervētajiem latviešu tautības pārstāvjiem četras bija sievietes, divi vīrieši vecumā no 63 līdz 86 gadiem. Īpaši izceļams, ka viens vīrietis astoņus gadus pavadījis, strādājot Īrijā; viena sieviete padomju laikā bijusi aktīva partijas darbā (beigusi Maskavas PSKP augstāko partijas skolu, bijusi partijas sekretāre tehnikumā), kā arī ilgus gadus bijusi Kandavas pilsētas izpildkomitejas sekretāre; cita autore ir vadījusi Sabīles pašvaldību jau pēc neatkarības atgūšanas; savukārt otrs vīrietis ir piedalījies Zemessardzes formēšanā un darbībā.

Pievēršoties tam, kā respondenti sava dzīvesstāsta kontekstā runā par padomju laiku, jānorāda, ka romu dzīvesstāstos visbiežāk tiek runāts par “labajiem krievu jeb padomju” gadiem, kas tiek pretnostatīti mūsdienu Latvijas valsti un sabiedrībā valdošajam pagrimumam ekonomikā, politikā un arī cilvēku vērtībās un attieksmēs vienam pret otru. Šādu skatījumu sniedza jau pašas pirmās intervijas ar divām vecāka gada gājuma sievietēm – Rutu Kraukli un Brigitu Čiču, kuru stāstījums bija līdzīgs. Nozīmīgākā tēma abos stāstos bija tā, ka mūsdienu Latvijā romu tautības cilvēkiem nav iespējams atrast darbu – augstā bezdarba līmeņa un galvenokārt pret romiem valdošo aizspriedumu dēļ. Abu sieviešu vērtējumā padomju laikā situācija bija pavisam citāda, jo, pirmkārt, cilvēki netika šķiroti pēc tautības; otrkārt, visiem ne tikai bija darbs, bet strādāšana bija obligāta. Kopumā kā galveno vadmotīvu attiecībā uz padomju laika vērtējumu var minēt R. Kraukles vārdus: “Lai nesaka, ka krievu laiks bija slikts. Krievu laikā cilvēki dzīvoja normāli, bet tagad eksistē” (NMV: 3856).

Lai izskaidrotu šo domu pamatojumu, jānorāda, ka abas sievietes savos dzīvesstāstos kā ļoti būtisku izceļ strādīguma tēmu: viņas cenšas parādīt, ka patiesībai neatbilst latviešu pieņēmums par romu slinkumu un nevēlēšanos strādāt. Tā vietā respondentes vairākkārt uzsver, ka visu mūžu ir strādājušas, ja vien ir bijusi tāda iespēja. Tomēr šāda iespēja bija vien padomju laikos, kad abas jau no mazotnes strādāja dažādus darbus kolhoza saimniecībās. Abu sieviešu ilgākais darba stāžs saistīts ar Kandavas radiatorpūnici, kas sava uzplaukuma laikā nodarbināja vairāk nekā 1 000 cilvēku. Savukārt tad, kad stāstījums nonāca līdz neatkarīgās Latvijas periodam, viņas uzsvēra, ka darba vairs nebija. Līdz ar to no abām intervijām saprotams, ka abas sievietes pēdējos 25 gadus nav oficiāli nodarbinātas.

Atkāpjoties no empīriskā materiāla, jānorāda, ka, pēc oficiāliem datiem, arī PSRS laikos bija maz tādu čigānu, kas bija iesaistīti legālās darba attiecībās, un tie, kas strādāja, visbiežāk veica darbu, kur nebija nepieciešama laba izglītība un augsta kvalifikācija (darbs lielajās rūpnīcās, kolektīvajās saimniecībās, zivju pārstādē u. tml.). Taču daudz biežāk romi nelegāli tirgoja deficīta preces un neiesaistījās ilglaicīgā un oficiālā nodarbinātībā. Rezultātā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, kad deficīts tika atstāts pagātnē, zuda viens no galvenajiem romu iztikas avotiem. Turklāt darba tirgū arvien pieauga labas izglītības nozīme, taču romi, arī lielākā daļa šajā pētījumā iesaistīto, ir beiguši vien dažas klases vai nav gājuši skolā nemaz (Čigānu stāvoklis Latvijā 2003, 30). Līdz ar to gan nepietiekams darba stāžs, gan neatbilstoša izglītība neļauj konkurēt uz darba vietām brīvā tirgus apstākļos, turklāt nevar noliegt arī stereotipu lomu, jo, kā rāda aptaujas, romiem ir daudz mazāk izredžu tikt pieņemtiem darbā, pat salīdzinot ar jebkuru citu Latvijas iedzīvotāju grupu (Hazans 2010, 152).

Atgriežoties pie empīriskā materiāla, jāsecina, ka tas lielā mērā saskan ar minētajiem novērojumiem, jo, no vienas puses, parāda, ka tie autori, kuru lielākā dzīves daļa pagāja padomju laikā, vai nu patiešām strādāja dažādus darbus, kur nebija nepieciešama laba izglītība, vai nodarbojās ar deficīta preču tirdzniecību, dodoties biežos braucienos uz Maskavu. Turklāt, lai arī visi intervētie norāda, ka paši ir strādājuši, atzīst, ka bija arī tādi, kas nestrādāja, kas parāda, ka daļai romu izdevās izvairīties no padomju likumu ievērošanas. Tāpat intervijas apliecina, ka, mainoties laikiem un režīmam, romiem bija grūti pārorientēties uz citām darba attiecībām, kā rezultātā jau minētās sievietes nav strādājušas vispār, viens no intervētajiem jau ilgstoši dzīvo un strādā ārpus Latvijas, un tikai dažiem izdodas nopelnīt ar privātu uzņēmējdar-

bību vai vēl retāk – gūstot labu izglītību un strādājot augsti kvalificētu darbu. Līdz ar to ir saprotams, ka padomju gadus šie cilvēki vērtē ļoti labi, augstāk par mūsdienām. Citējot R. Kraukli: “Tāda jau mums tā brīvā Latvija tagad ir, ka mūs mērdē badā. Mēs vairs neesam cilvēki” (NMV: 3856). Turklāt būtiski, ka šāds mērenāks, tomēr negatīvs vērtējums ir ne vien viņas vecuma cilvēkiem, bet arī jaunākās paaudzes intervētajiem romiem. Tā, piemēram, 1975. gadā dzimušais Zigurds Putraševics norāda: “Tā jau saka, ka krievu laikā bija slikti un tā. Es nekad sliktumu nesaskatu. Cilvēki teica, ka darbā negāja. Nu vienā ziņā bija tas labums – atnāk policija mājās un aizved uz darbu” (NMV: 3868). Kā redzams, kā pozitīvu padomju laika iezīmi vērtē valsts kontroli pār cilvēkiem un viņu dzīvi. Intervētie latviešu tautības respondenti tieši pretēji norāda, ka viena no pozitīvākajām pārmaiņām, Latvijai atgūstot neatkarību, bija šīs totālās valsts kontroles izzušana.

Jāsaka, ka pat tie respondenti, kuriem pēc Latvijas neatkarības atgūšanas nav bijušas pielāgošanās problēmas (piemēram, Aiva Kleina, kura kopā ar vīru nodarbojas ar privātu uzņēmējdarbību un gandrīz vienīgā atzīst, ka viņai personīgi nav bijušas problēmas atrast darbu), uz jautājumu par padomju un mūsdienu laiku salīdzinājumu atbild, ka padomju gadi bija labāki. Turklāt, kad tiek vaicāts, kas tieši bija labāk, atbilde ir: “Visa dzīve vispār” (NMV: 3858/3859). Ne vien šis citāts, bet arī citu intervēto stāstījums liek domāt, ka, lai gan minētie ekonomiskie faktori un diskriminācija ir būtiskākie, kas rada negatīvu attieksmi pret mūsdienām un pozitīvu pret padomju laiku, nozīme ir arī vērtībām un savstarpējām attiecībām starp cilvēkiem, kas ir ievērojami mainījušās. Tā, piemēram, Z. Putraševics situāciju raksturo šādi: “Bija stingrāk krievu laikā un kulturālāk, un cilvēkiem bija tomēr labāk. Tagad tā brīvātļautība – dari ko gribi. Nekad nav tā – to es nevaru” (NMV: 3868). Tāpat arī citi intervētie runāja par to, ka cilvēki kļuvuši noslēgtāki, neizpalīdz viens otram u. tml., kas arī vairo viņu pozitīvo attieksmi pret padomju laiku, kad tā neesot bijis.

Pievēršoties latviešu interviju analīzei, jānorāda, ka arī tajās cilvēki pauduši sarūgtinājumu par mūsdienu Latvijas politikā, sabiedrībā un ekonomikas jomā notiekošo. Tā, piemēram, viena respondente norādīja, ka arī šī brīža Latvija nav sevišķi tiesiska valsts; vairāki citi runāja par to, ka valsts ir izzagta, ka ļoti daudzi cilvēki dzīvo zem iztikas minimuma (“Krievu laikā vismaz tu biji drošs, ka tu dabūsi ko ēst” (NMV: 3863)), kā arī lielo bezdarbu (“Sliktāk palika tad, kad mēs visi uztaisījām to brīvību šeit un pazuda darbi” (NMV: 3865)). Visbeidzot tiek norādīts arī uz to, ka padomju laikā Kandavā bijusi

aktīvāka sabiedriskā dzīve un ka bija daudz iespēju ceļot, ar to domājot arod-biedrības ceļazīmes. Kā redzams, runājot par negatīviem aspektiem mūsdienu Latvijā, dzīvesstāstu autori bieži tos salīdzina ar līdzīgām parādībām padomju laikos, kā rezultātā secina, ka tālaika realitātē bija vairākas pozitīvi vērtējamās parādības.

Taču tajā pašā laikā atšķirībā no romu intervijām latvieši bieži norāda arī uz padomju laika negatīvām iezīmēm. Pirmkārt, tiek izcelta nabadzība, kas bija sevišķi aktuāla pēckara posmā, bet neizzuda arī vēlāk; otrkārt, brīvības ierobežošana – gan runas, gan rīcības; treškārt, uz tolaik valdošajām komunistu režīma nejdzībām, piemēram, preču ražošanu tikai ražošanas pēc u. c. Turklāt daļai respondentu kāds no vecākiem bija cietis padomju represijās, kas arī izraisīja negatīvu padomju laika vērtējumu. Šeit gan jānorāda, ka katra roma dzīvesstāstā tika runāts par ģimenes locekļu nonāvēšanu Otrā pasaules kara laikā, taču šajā gadījumā to veica vācu vara, līdz ar to padomju vara tika uztverta kā glābējs, kamēr attiecībā uz latviešu tautības iedzīvotājiem situācija bija citāda.

Kad biogrāfiskās intervijas noslēguma daļā tika uzdots tiešs jautājums par padomju un mūsdienu laika salīdzinājumu, daļa intervēto latviešu atbildēja viennozīmīgi. Tā, piemēram, Velga Krekovska norādīja: “Es negribētu atpakaļ. Es nesaku, ka tagad ir ļoti taisnīgi un ļoti labi, bet salīdzinoši .. te ir dota iespēja. Te cilvēks var sisties un mēģināt kaut ko panākt un tikt uz augšu” (NMV: 3864). Citi nepauda tik viennozīmīgu vērtējumu, sakot: “Salīdzināt to noteikti nevar, bet liekas jau, ka ir labāk” (NMV: 3865) vai arī: “Grūti spriest. Brīvība it kā stipri lielāka – brauc, kur gribi, ja tev piķis ir..” (NMV: 3863). Tomēr arī šajās attieksmēs ir noprojams, ka dzīve šobrīd tomēr ir labāka, nekā tā bija padomju laikā. Daži respondenti norādīja, ka grūtāka dzīve ir šobrīd, piemēram, Biruta Petrēvica: “Es ļoti slikti vērtēju [šo laiku]” (NMV: 3869). Te gan jāatzīmē, ka divi pēdējie piemēri un arī pozitīvākais padomju laika vērtējums bija abām visvecākā gada gājuma sievietēm, kas lielā mērā varētu būt skaidrojams ar to, ka padomju laiks sakrita ar ražīgāko viņu dzīves posmu, kuru cilvēki parasti atceras pozitīvā gaismā, kamēr uz Latvijas neatkarības atgūšanas brīdi respondentes jau bija pensijas vecumā, kad piemēroties pārmaiņām bija grūtāk. Turklāt šis arguments attiecas arī uz vairums pārējo intervēto latviešu, jo arī viņu brieduma gadi ir aizritējuši padomju periodā. Šis novērojums ļauj piekrist komunikācijas zinātnu doktora Mārtiņa Kaprāna paustajai atziņai, ka stagnācijas paaudze (dzimuši laikā starp 1947. un 1962. gadu), kurā ietilpst pensijas vecuma respondenti, pēdējos

gados ir krasāk nekā citas paaudzes izjutusi kontrastu starp padomju laika sociālo drošību un ekonomiskās krīzes izraisīto nestabilitāti, kas attiecīgi samazinājis šīs paaudzes negatīvo attieksmi pret padomju laiku (Kaprāns 2013, 121).

Nobeigumā jāsecina, ka, lai gan raksta ietvaros analizēts ierobežots skaits latviešu un romu interviju, tās ļauj salīdzināt abu šo tautību attieksmi pret padomju laiku Latvijas vēsturē un savā biogrāfijā. Lai gan intervētie romi nepieder krievvalodīgo Latvijas iedzīvotāju grupai, viņu attieksme pret padomju laiku drīzāk uzskatāma par pozitīvu. Tomēr, piemēram, atšķirībā no Latvijā dzīvojošo krievvalodīgo iedzīvotājiem šī attieksme nav radikāli pozitīva, jo neviens no intervētajiem romiem nenoliedza Latvijas okupācijas faktu, neattaisnoja padomju represijas un / vai nerunāja par padomju iekārtas atjaunošanu. Tā vietā intervētie romi akcentēja tādas padomju laika pozitīvās tendences kā labklājība, sociālā drošība un tautu draudzība. Savukārt intervēto latviešu attieksme vērtējama kā pragmatiska: respondenti uzsvēra padomju laika negatīvās iezīmes (valstiskuma zaudēšana, okupācija, represijas u. c.), tomēr pieminēja arī pozitīvus aspektus (individuālie vai kopienas sasniegumi, radītās vērtības u. c.).

Avotu un literatūras saraksts

Nacionālās mutvārdu vēstures krājums (turpmāk – NMV), Rutas Kraukles dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; ieraksts (107 minūtes, latviešu valodā) glabājas NMV arhīvā, saīsināti NMV 3856.

NMV 3857, Brigitas Čičas dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 94 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3858/3859, Kārļa Didžus un Aivas Kleinas dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 32 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3860, Daiņa Kraukļa dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 47 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3863, Ilgoņa Krekovska dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 143 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3864, Velgas Krekovskas dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 32 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3865, Ivara Sarkana dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 90 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3866, Lūcijas Sarkans dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 54 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3867, Smaidas Viļķenas dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 69 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3868, Zigurda Putraševica dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 66 minūtes, latviešu valodā.

NMV 3869, Birutas Petrevicas dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Krūmiņa Kandavā 2013. gadā; 155 minūtes, latviešu valodā.

Čigānu stāvoklis Latvijā. (2003) Rīga. 77 lpp.

Hazans, M. (2010) Ethnic minorities in the Latvian labour market, 1997–2009: outcomes, integration drivers and barriers. Grām.: *How Integrated Is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges.* Rīga: University of Latvia Press. 125.–153. pp.

Kaprāns, M. (2013) Padomju laika sociālās reprezentācijas Latvijas sabiedriskajā domā (2004–2012). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 87: 102–138.

Maija Krumina

Reflection on the Soviet Times (1944–1990) in Latvian and Roma Life Stories

Key words: Soviet times, post-Soviet Latvia, oral history, Roma (Gypsies), discrimination

Summary

The author analyzes how representatives of two ethnic groups, the Latvians and Roma, construct narratives about life in Soviet Latvia in their life story interviews and how they compare the Soviet times with the present situation in Latvia. In order to maintain the same contextual conditions, including regional ones, the present paper is based on recorded interviews with people living in the same place – the town of Kandava (Kurzeme region). Having analyzed 12 interviews with both Latvian and Roma representatives, the author concludes that, firstly, Roma attitude towards the Soviet era can be considered as more positive as compared to the present day Latvia that can be explained by economic reasons, difficulties to adapt to the new conditions (in social and professional spheres), and increased levels of discrimination. Secondly, Latvians' attitude towards the Soviet times can be described as pragmatic, that is, it is based on the idea of people's ability to survive under the Soviet regime and to reach private and /or public objectives, despite the ideological barriers.

Andris Kupšāns

Diskusija Latvijas PSR historiogrāfijā 20. gadsimta 60. gados par feodālisma krīzes un kapitālistisko “ražošanas attiecību” uzvaras hronoloģiskām robežām

Atslēgas vārdi: padomju historiogrāfija, feodālisma krīze, kapitālistiskās “ražošanas attiecības”

Pēc Otrā pasaules kara padomju historiogrāfijā ilgāku laiku valdīja uzskats, ka kapitālisma ģenēze notika bez būtiskām atšķirībām visās Krievijas impērijas Rietumu un Centrālajās guberņās, respektīvi, vislielākais katalizators kapitālisma attīstībai bija 1861. gada 19. februāra dzimtbūšanas atcelšanas nolikums (Strazdiņš 1953, 319–321; *История Латвийской ССР*, 1954). Šī tēze tādējādi tika attiecināta arī uz Baltijas, konkrēti – uz Kurzemes un Vidzemes guberņām, kur dzimtbūšana tika atcelta jau 1817. un 1819. gadā.

No 1958. gada regulāri notika Austrumeiropas agrārās vēstures simpozija sesijas, kurām bija nozīmīga loma tālākajā zinātniskās domas attīstībā.¹ Šajā simpozijā pirmo reizi tika pausta doma, ka kapitālisma ģenēzi visā Krievijas

¹ Simpozija sasaukšanu iniciēja Igaunijas PSR ZA. To atbalstīja PSRS ZA, kas uzdeva PSRS ZA Vēstures institūta Lauksaimniecības un zemniecības vēstures izpētes komisijai (*Комиссия по истории сельского хозяйства и крестьянства при Институте истории АН СССР*) un PSRS ZA Vēstures zinātņu nodaļas Zinātniskajai padomei kapitālisma ģenēzes problēmu jautājumos (*Научный совет по проблеме генезиса капитализма при Отделении исторических наук АН СССР*) izstrādāt topošā pasākuma plānu. Rezultātā tika organizēts starppublikāniskais zinātniskais simpozijs, lai pētītu Austrumeiropas valstu agrāro vēsturi 16.–19. gs. Bija paredzēts tā sesijas sasaukt reizi gadā un noteikt, ka tā materiāli tiek publicēti speciālā izdevumā. Simpozijā tika skatītas “ražošanas spēku” vēstures problēmas lauksaimniecībā, “ražošanas attiecību” un “šķiru cīņas” vēsture, valdības agrārā politika 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. pirmajā pusē. Citu jautājumu vidū simpozijā izskanēja arī dažādi viedokļi par kapitālistisko attiecību veidošanos un evolūciju Krievijas agrārajā sektorā 17.–19. gs. Sevišķi tika debatēts par jautājumu, kad sākās diferenciācija (*буржуазное расслоение крестьян*) zemnieku vidū – 17. gs., 18. gs. otrajā pusē vai vēlāk. Agrārais simpozijs, kā arī vēstures zinātnes kopumā pildīja PSKP CK zinātnes nodaļas rīkojumus un partijas kongresu un plēnumu lēmumus. Tādēļ priekšplānā izvirzījās “ražošanas attiecību”, sociālās diferenciācijas, “šķiru cīņas” jautājumi, nepievēršot uzmanību sociālpсихолоģiskajiem un garīgajiem

teritorijā nevar uzskatīt par viendabīgu procesu. 1962. gadā simpozija Minskas sesijā izraisījās diskusija, kurā piedalījās Maskavas vēsturniece Zelma Janele (PSRS 1938. gadā represētā latviešu komunistu Kārļa Janeļa meita, dzīves gadi autoram nezināmi) un Latvijas PSR vēsturnieki Heinrihs Strods (1925–2012) un Mihails Kozins (1918–2008). Diskusijā tika apspriests jautājums par feodālisma krīzes un kapitālisma uzvaras hronoloģiskajiem ietvariem Latvijā. Rakstā aplūkota šīs diskusijas attīstība, noskaidroti vēsturnieku uzskati.

Z. Janele puda savdabīgu viedokli, savā kandidāta disertācijā (Янель 1961b) un citos rakstos (Янель 1961a) norādot, ka par kapitālistisko formāciju Latvijā var runāt jau pēc zemnieku brīvīšanas 1817. gadā Kurzemē un 1819. gadā Vidzemē. Vēl skaidrāk savus uzskatus vēsturniece formulēja tēzēs, gatavojoties 1962. gada Minskas sesijai (Янель 1962). Tajās viņa apgalvoja, ka 1819. gada reforma atbrīvoja zemniekus no dzimtbūšanas un bija sākumpunkts feodālās ekspluatācijas transformācijas procesam kapitālistiskajā ekspluatācijā. Šis pārmaiņas sākušās 19. gadsimta 20. gados līdz ar pāreju no ekstensīvās graudaugu audzēšanas uz intensīvām saimniecības formām.

Z. Janele uzsvēra, ka kapitālistiskās evolūcijas sākums bija tieši pārmaiņas muižnieku saimniecībā (Янель 1962, 223). Viņa secināja, ka no diviem iespējamajiem kapitālisma attīstības ceļiem kapitālisma evolūcija Vidzemē ritēja pa t. s. “prūšu ceļu”² (Янель 1962, 223).

Pēcreformu laiku autore raksturoja kā pastāvīgu sociālekonomisku pārmaiņu gadus, kuru gaitā kapitālistiskās attiecības aizstāja feodālās (Янель 1961b, 1). Šajā gadījumā Z. Janele lika vienlīdzības zīmi starp 1819. gada reformu Vidzemē un 1861. gada reformu pārējā Krievijā, uzskatot, ka 1820.–

zemnieku dzīves apstākļiem. Simpozija pirmajā sesijā tika nolasīti 17 ziņojumi, tālākajos gados to skaits sasniedza 60–100 un vairāk. Simpozija darbībā aktīvi iesaistījās ne tikai akadēmisko institūtu, universitāšu un pedagoģisko augstskolu darbinieki, bet arī arhīvu, muzeju un bibliotēku līdzstrādnieki (Швейковская.).

² Te un citviet aplūkoto autoru darbos izmantota marksisma-ļeņinisma vēstures interpretācijā pieņemtā un lietotā terminoloģija. Runājot par kapitālisma attīstību lauksaimniecībā, tiek minēti divi tā attīstības ceļi, kurus definējuši marksisma-ļeņinisma klasiķi. Kā atzīmē J. Zutis: “Ļeņins tos nosauca par prūšu un amerikāņu ceļiem. Atkarībā no tā, vai kapitalisma (tā tekstā – A. K.) izpaudējs zemkopībā ir muižnieks vai zemnieks, tiek radīti priekšnoteikumi viena vai otra ceļa uzvarai. Gadījumā, ja uzvar muižniecība, māca V. I. Ļeņins, “vecā muižnieku saimniecība, kas tūkstoš pavedieniem saistīta ar dzimtbūšanu, saglabājas, lēni pārvēršdamās par tīri kapitalistisku, par “junkuru” saimniecību. Pamats galīgai pārejai no atstrādāšanas uz kapitalismu ir muižnieku dzimtbūšanas saimniecības iekšējā pārveidošanās [...]” (Strazdiņš 1953, 401).

1840. gadu klausas Vidzemē ir identiskas atstrādāšanai (*отработки*) Krievijā pēc 1861. gada. Turklāt ir skaidrs, ka šī pastāvošā atstrādāšanas sistēma izslēdz pilnīgi jebkādu tehnisku progresu zemnieku saimniecībās (Янелъ 1962, 225). Kapitālisma attīstību Z. Janele izprata kā feodālās pēc būtības atstrādāšanas nomaiņu ar kapitālistiskās ekspluatācijas metodēm (Янелъ 1962, 223–224). Kapitālisma attīstības procesu Z. Janele iedalīja divos posmos:

- 1) līdz 19. gadsimta 40. gadiem attīstība notiek gandrīz vienīgi muižnieku saimniecībās;
- 2) vērojams kvalitatīvākas lauksaimniecības tehnikas lietojuma pieaugums muižās 19. gadsimta 40. gados; pirmās pazīmes, ka sāk attīstīties arī zemnieku saimniecības (Янелъ 1961b, 15).

“Ražošanas attiecībās” muižās tad notiek pāreja no klausām uz renti, sākas zemniecības noslāņošana, t. i., zemniecība sāk savu buržuāzisko attīstību. Secinājums – 50. gadu beigās jaunā saimniecības sistēma tā vai citādi jau dominēja vairākumā muižu saimniecību (Янелъ 1962, 223).

No Z. Janeles uzskatiem krasi atšķirās H. Stroda un M. Kozina domas. H. Strods puda kritiku, ka, ja jau 1819. un 1861. gada reformas ir identiskas (kā domā Z. Janele), tad kapitālisma attīstība, kas pēc šīs reformas sākās Krievijā, analogiski norisinājās arī Latvijā, t. i., par kapitālistisko formāciju Vidzemē tādējādi var runāt jau tūlīt pēc 1819. gada (Стродс 1968, 145). H. Strods norādīja, ka atstrādāšana (*отработки*) Baltijas guberņās nekad netika pielietota, līdz ar to izsakot šaubas par Z. Janeles apgalvojuma pareizību. Tika norādīts uz metodoloģiskām neprecizitātēm vēsturnieces uzskatu izklāstā, jo viņa visu posmu pēc 1819. gada reformas sauca par vienotu pēcreformu periodu (Янелъ 1962, 223–224). H. Strods rakstīja, ka patiesībā reformas Baltijas guberņās, konkrēti – Vidzemē, notikušas trijos posmos saskaņā ar atbilstošiem likumiem:

- 1) pēc 1804.–1809. gada likumu pieņemšanas;
- 2) pēc 1819. gada likumu pieņemšanas;
- 3) pēc 1849.–1860. gada likumu pieņemšanas.

Tādējādi H. Strods konstatēja, ka Z. Janeles pozīcijai nevar piekrist divos jautājumos:

- 1) nedrīkst identificēt 1819. un 1861. gada reformas;
- 2) nekādā gadījumā nevar uzskatīt par analogiskām parādībām klausas Vidzemes guberņā pēc 1819. gada likumiem un t. s. *отработки* Krievijā pēc 1861. gada likuma (Стродс 1968, 145).

Savus uzskatus H. Strods argumentēja, izmantojot konkrētu dokumentu un materiālu piemērus rakstā (Стродс 1968) un monogrāfijā (Стродс 1972),

kā arī diskusijas rakstā, kas speciāli veltīts šai problēmai (Стродс 1965). Detalizēti apskatot dažādu lauksaimniecības nozaru un darbarīku attīstību, H. Strods secināja, ka 19. gadsimta 40. gadi jādala divos principiāli atšķirīgos periodos, proti, no dzimtbūšanas atcelšanas līdz 40. gadu pirmajai pusei dominēja kļaušu noma, bet no 40. gadu otrās puses – naudas noma, kas arī determinēja kapitālisma uzvaru lauksaimniecībā (Стродс 1964, 340). H. Strods uzskatīja, ka kapitālisma uzvara Latvijas lauksaimniecībā saistīta ar masveidīgu algota darbaspēka izmantošanu un naudas nomas prevalējošo lomu 19. gadsimta vidū (Стродс 1965, 547–549).

Jāatzīmē, ka Z. Janeles viedoklim oponenta vēl vairāki Latvijas PSR vēsturnieki. Piemēram, I. Steprāne (1926–1994) savā kandidāta disertācijas historiogrāfijas apskatā norādīja uz Z. Janeles strīdīgo uzskatu, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas zemnieku un muižnieku saimniecības evolucionēja vienā virzienā – buržuāziskajā (Степране 1966, 8–9). Arī M. Svarāne (1916–2011) atbalstīja H. Stroda viedokli, ka nedrīkst brīvlaišanas likumu uzskatīt par kapitālisma sliekšņa pārkāpšanu (Сваране 1966, 10).

J. Zuša (1893–1962), kas bija viens no autoritatīvākajiem agrārās vēstures pētniekiem Latvijas PSR, darbā “Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gs. 20-tajos gados” uzsvērts, ka nevar zemnieku atbrīvošanu Baltijas guberņās uzskatīt par pāreju no feodālās iekārtas uz kapitālismu, kaut arī tā nenoliedzami stipri iedragāja feodālās iekārtas pamatus (Zutis 1956, 18).

Z. Janeles uzskatus apšaubīja arī vēsturnieki A. Bīrons (1929–2006) un V. Dorošenko (1931–1992), norādot, ka tiek pārspīlēti tehniskā progresa reālie rezultāti un pārsteidzīgi likta vienlīdzības zīme starp 1804.–1819. gada likumiem un 1861. gada reformu Krievijā (Бирон, Дорошенко 1970, 96–97).

Ar Z. Janeles viedokli principiāli nesakrita vēsturnieka M. Kozina domas, kaut gan viņa uzskats tomēr atšķirās arī no iepriekš minēto pētnieku teorētiskajām koncepcijām. M. Kozins pirmām kārtām uzsvēra ražošanas spēku attīstības pakāpi, kā attīstības faktoru aplūkojot šo spēku konfliktu ar pastāvošajām feodālajām ražošanas attiecībām (Козин 1957, 5). Viņš akcentēja, ka, neraugoties uz formālo dzimtbūšanas atcelšanu, galvenais ražotājs joprojām palika zemnieks, kas tika ekspluatēts ar feodālajām metodēm – kļaušām. M. Kozins norādīja, ka zināma pozitīva loma bija 30.–40. gados vērojamajam muižnieku saimniecību pārkārtošanas procesam uz intensīvākiem pamatiem, to saistībai ar tirgu. Pāreja uz naudas nomu, kas lielākoties tika pabeigta 1850. gados, radīja izmaiņas attiecībās starp dažādiem zemniecības slāņiem, vispirms jau starp māju saimniekiem un bezzemniekiem. Fakts, ka 1860. gados

plauka zemnieku māju pirkšana par naudas nomas periodā uzkrātajiem līdzekļiem, kā arī gadījumi, ka atsevišķi saimnieki iegādājās divas vai vairākas mājas, pēc vēsturnieka domām, liecina, ka Latvijā šajā laikā atšķirībā no Krievijas jau bija izveidojusies lauku buržuāzija un proletariāts. M. Kozins rakstīja, ka kapitālistiskās attiecības skaidri konstatējamas Latvijas laukos 1870. gados, kad jau noslēdzies kapitālistisko šķiru veidošanās process. Atšķirībā no Krievijas Latvijas laukiem bija raksturīgs liels bezzemnieku procents, neliels vidējo un nabadzīgo zemnieku skaits, kuri izmantoja savā īpašumā esošo zemi vai nomāja to. Salīdzinoši liels Latvijā bija vidējās un lauku lielburžuāzijas slānis jeb t. s. "pelēkie baroni". Rodas iespaids, ka M. Kozins Latvijas vēsturi feodālisma sairuma un kapitālisma uzvaras kontekstā hronoloģiski neizdala no pārējā Krievijā notiekošajiem procesiem.

20. gadsimta 60. gados notikušajai diskusijai bija visnotaļ liela nozīme. Tā zināmā mērā bija katalizators tālākai Latvijas agrārās vēstures pētniecības attīstībai, jo notika publiski un bija brīvi pieejama interesentiem dažādos izdevumos. Diskusija kopumā liecina par vēsturnieku principialitāti un godprātīgumu arī laikā, kad viedokļu plurālisms vēsturē nebija apsveicams. Kāda reģiona attīstības īpatnību aizstāvēšana, tā savdabības un progresīvākas attīstības uzsvēršana demonstrēja vēsturnieku pilsonisko drosmi un profesionālo pašcieņu. Dažreiz diskusija ieguva izteikti asu ievirzi, par ko liecina vairākas publikācijas, piemēram, uz Z. Janeles rakstu "Полезно ли уметь читать?" (Янель 1967) H. Strods atbild 1968. gada rakstā "Стоит ли скрывать свои научные взгляды?" (Стродс 1968). Protams, LPSR un Maskavas vēsturnieki operēja ar savam laikam atbilstošiem jēdzieniem, iztīrāja problēmas no marksisma-ļeņinisma metodoloģijas pozīcijām, kas tieši tika formulēta "Latvijas PSR vēstures" 1. sējuma redakcijas priekšvārdā: "Atšķirībā no buržuāziskās zinātnes padomju vēstures zinātne vispirms nodarbojas ar materiālo vērtību ražotāju vēsturi, darbaļaužu vēsturi [..]" (Strazdiņš 1953, 3). Taču oficiāli pieļautā viedokļu daudzveidība liecina par zināmu elastību, kaut arī ar valsts pamatu un oficiālās ideoloģijas apšaubīšanu nesaistītā pētniecības jomā, proti, agrārās vēstures kontekstā.

Avotu un literatūras saraksts

Strazdiņš, K., red. (1953) *Latvijas PSR vēsture*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.

Strods, H. (1972) *Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu: (18. gs. 80. gadi – 19. gs. 60. gadu sākums)*. Rīga: Zinātne.

Zutis, J. (1956) *Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlatīšana XIX gs. 20. gados*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Бирон А. К., Дорошенко В. В. (1970) *Советская историография Латвии*. Рига: Зинатне.

История Латвийской ССР. (1952) Т. 1. Рига: Изд-во АН ЛатвССР.

История Латвийской ССР. (1954). Т. 2. Рига: Изд-во АН ЛатвССР.

Козин М. И. (1957) Развитие производительных сил в сельском хозяйстве Лифляндской и Курляндской губерний в 20–50-х годах века. *Вести АН ЛССР*. №. 4: 5–19.

Сваране М. (1966) *Социально-экономическое положение крестьян Курземе и Видземе в 40–50-гг. XIX века*. Автореф. канд. дисс. Рига. [б. и.]

Степране И. (1966) *Крестьянское движение в Лифляндии в 40-х годах XIX века*. Автореф. канд. дисс. Рига: АН ЛССР. Ин-т истории.

Стродс Х. (1965) К вопросу о времени победы капиталистического способа производства в сельском хозяйстве Латвии. *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы* (1963). Вильнюс: Минтис. С. 535–549.

Стродс Х. (1964) Сборы и урожай хлебов в 80-х годах XVIII столетия — начале 60-х гг. XIX столетия. *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. Минск: Наука и техника. С. 340.

Стродс Х. (1968) Стоит ли скрывать свои научные взгляды? *Известия АН Латвийской ССР*. № 5: 145–148.

Швейковская Е. Н. К пятидесятилетию Симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. <https://sites.google.com/site/sahee1958/history/01> (03.11.2015)

Янель З. К. (1961a) Из истории развития производительных сил в помещичьем хозяйстве Лифляндской губернии в 20–50-х годах XIX века. *История СССР*. № 4: 131–150.

Янель З. К. (1967) Полезно ли уметь читать? *История СССР*. № 1: 235–237.

Янель З. К. (1961b) *Социально-экономическое развитие дворянских поместий Лифляндской губернии во второй четверти XIX в.* Москва: [Б. и.]

Янель З. К. (1962) *Тезисы докладов и сообщений на сессии Симпозиума по аграрной истории Восточной Европы*. Минск: Наука и техника. 223–225.

Andris Kuššāns

**Debate in the Historiography of the Latvian SSR
on the Chronological Boundaries of the Crisis of Feudalism and
the Victory of Capitalist Relations of Production**

Key words: soviet historiography, crisis of feudalism, capitalist relations of production

Summary

After World War II, the view was held in the Soviet historiography that the genesis of capitalism took place without significant differences in all western and central provinces of Russia and the greatest catalyst of the development of capitalism was the abolishment of serfdom on 19 February 1861. This position was also referred to the Baltic provinces of Vidzeme and Kurzeme where serfdom had been abolished already in 1817–1819.

In 1962, a discussion arose at Minsk session of Eastern Europe Agrarian History Symposium where among the participants there was a historian from Moscow Zelma Janele and historians from the Latvian SSR Henrihs Strods and Mihails Kozins. The discussion concerned the issue of the chronological boundaries of the crisis of feudalism and the victory of capitalism in Latvia. The present paper regards the development of this discussion clarifying the historians' views.

Z. Janele pointed out that capitalism in Latvia emerged almost straight after the liberation of serfs in 1817 in Kurzeme and in 1819 in Vidzeme and made a conclusion that by the end of the 1850s the new economic system had come to dominate in this or that way in the majority of estate farms. H. Strods held that one could not identify the reforms of 1819 and 1861; and the victory of capitalism in Latvian agriculture was related to the massive use of hired labour and the prevailing role of monetary lease in the mid-19th century. M. Kozins wrote that capitalist relations are clearly observed in Latvian agriculture in the 1870s when the process of the development of the capitalist classes had come to an end, thus, according to him, the history of Latvia did not differ chronologically from processes in the rest of Russia in the context of the disruption of feudalism and victory of capitalism.

The debate in the 1960s was significant for the further development of agricultural history studies in Latvia as it happened in public and was freely accessible in various editions.

Toms Ķikuts

Vēstures avoti par Latgales zemnieku migrāciju 19. gadsimta 2. pusē un 20. gadsimta sākumā

Atslēgas vārdi: migrācija, agrārā vēsture, apdzīvotības vēsture, vēsturiskā demogrāfija, dvēseļu revīzijas

Ekonomiskās un sociālās modernizācijas apstākļos 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā nozīmīgs process bija zemnieku migrācija un tās izraisītās apdzīvotības pārmaiņas. Latvijas agrārās vēstures un vēsturiskās demogrāfijas pētījumos secināts, ka zemnieku migrācija bija tieši saistīta ar sociālo mobilitāti un noteica diasporas izveidošanos ārpus latviešu etniskās pamatteritorijas 19. gadsimta otrajā pusē (Plakans 2000, 47–71; Mieriņa 1968; Volfarte 2009, 71–86).

Latvijas migrācijas, apdzīvotības vēstures un agrārās vēstures pētījumos dominējušas ar Baltijas guberņu situāciju saistītās tēmas. Ar atsevišķiem izņēmumiem, kā Boļeslava Brežgo (1887–1957), Lidijas Jefremovas (1929–2000), Antoņinas Zavarinas pētījumi (Brežgo 1954; Ефремова 1982; Заварина 1986), relatīvi maz analizētas migrācijas vēsturiskās īpatnības Latgalē. Vitebskas guberņas (Latgales novada) un Baltijas guberņu (Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas guberņas) zemnieku migrācijas raksturs atšķīrās. Latgalē straujāka izceļošana no laukiem un uz citām impērijas guberņām notika kopš 19. gadsimta 80. gadiem, un Vitebskas guberņu (t. sk. Latgali) Krievijas impērijas kontekstā raksturoja aktīva zemnieku iesaiste kroņa zemju kolonizācijā Sibīrijā, nozīmīgs Latgales izceļotāju galamērķis bija Sanktpēterburga (Кауфман 1905; Колоткин 1994; Brežgo 1954; Ķikuts 2011). Baltijas guberņām raksturīgā zemnieku izceļošana uz Krievijas Eiropas daļas guberņu lauku apriņķiem 19. gadsimta 50.–80. gados Latgali praktiski neskāra.

Pēdējās divās desmitgadēs historiogrāfijā plaši aprakstīta izceļotāju dzīve izvēlētajos galamērķos Sibīrijā (t. i., diasporas vēsture) (Колоткин 1994; Lielbārdis 2011; Reinsone 2014). Izceļošanas vēsture un migrācijas reģionālās īpatnības dažādos Latgales novados ir pētītas mazāk – nav noskaidrots, kā attīstījās migrācijas intensitāte un mainījās izvēlētie galamērķi.

Lai īstenotu šos potenciālos izpētes uzdevumus, jānoskaidro, kāda ir pieejamā avotu bāze, uzmanību sevišķi pievēršot tipveida (masveida) avotiem – tādiem materiāliem, kas sniegtu par apdzīvotību vienveidīgu un detalizētu

informāciju. Līdz šim ir veiksmīgi izmantoti dvēseļu revīziju papildinājumu un pasu izsniegšanas reģistru dati (Ķikuts 2014, 216–225; Plakans 1984, 245–275).

Šī raksta mērķis ir raksturot galvenās pieejamās avotu grupas, kuras būtu izmantojamas 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma Latgales zemnieku migrācijas vēstures izpētē.

Dvēseļu revīzijas

Visilgāk pastāvējušais iedzīvotāju uzskaites veids Krievijas impērijā bija t. s. dvēseļu revīzijas. To uzdevums no 1719. līdz 1858. gadam bija uzskaitīt nodokļu maksātājus. Dvēseļu revīziju starplaikos revīziju saraksti tika papildināti, norādītas personas, kuras izrakstītas no konkrētās muižas. Revīziju saraksti plaši izmantoti vēsturiskās demogrāfijas un migrācijas pētījumos (Vahre 1973; Кабызан 2009). Vidzemes un Kurzemes guberņu gadījumā tas ļāvis noskaidrot migrācijas intensitātes atšķirības, galamērķu izvēles tendences un to pārmaiņas mikroreģionos (Ķikuts 2015).

Diemžēl Latgales novada 19. gadsimta dvēseļu revīziju materiāli gandrīz pilnībā zuduši un nav pieejami ne Latvijas, ne Baltkrievijas arhīvos. Latvijas Valsts vēstures arhīvā Latgales dvēseļu revīziju sarakstu kolekcijas dokumentu fondā ir tikai deviņas lietas, kurās ir atsevišķu Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķu, ciemu, novadu (*сельское общество*) vai muižu 1850.–1858. gada dvēseļu revīziju saraksti, taču to papildinājumi ir nepilnīgi un kvantitatīvai analīzei nav izmantojami. Šie materiāli pamatā attiecas uz Ludzas apriņķa Eversmuižas (Ciblas) pagastu un Daugavpils apriņķa Kapiņu pagastu (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 1881. f., 1. apr., 1.–7. l.). Ir pieejami revīziju summārie rādītāji (piemēram, iedzīvotāju skaita pārmaiņas pa apriņķiem), tomēr tie neļauj veikt migrācijas reģionālo īpatnību izpēti. Gandrīz pilnīgā dvēseļu revīziju materiālu zuduma dēļ nav iespējams uz nodokļu maksātāju uzskaites datu pamata veikt sīkāku migrācijas analīzi.

Ar dvēseļu revīziju organizēšanu un nodokļu maksātāju uzskaiti 19. gadsimtā nodarbojās guberņu kamerālvaldes jeb kroņa palātas (*Kameralfhof / казённая палата*). Latvijā esošajā Vitebskas guberņas Kamerālvaldes fonda daļā ir dokumenti, kas raksturo iedzīvotāju pārrakstīšanu uz jaunām dzīvesvietām, taču tie nesniedz kopainu par migrācijas procesiem. Pamatā tā ir sarakste un pieraksta vietām nosūtīto revīzijas papildinājumu izraksti par pārrakstāmajām personām (LVVA, 5426. f., 1. apr., 58.–79. l.). Diemžēl šajos sējumos nav summāru datu par iedzīvotāju pārrakstīšanu gada laikā. Taču atsevišķas lietas par zemnieku pierakstīšanu citā dzīvesvietā 20. gadsimta

sākumā ir pietiekami apjomīgas, lai tās izmantotu zemnieku izvēlēto galamērķu analizē par atsevišķiem gadiem vai iekļautu kopējā datubāzē, kurā apvienotu ziņas par dažādu institūciju dokumentos minētajiem zemnieku pārcelšanās gadījumiem (LVVA, 5426. f., 1. apr., 75., 77. l.). Neliels Vitebskas guberņas Kamerālvaldes dokumentu fonds atrodas arī Baltkrievijas Nacionālajā vēstures arhīvā Minskā (Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ), ф. 2640).

1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas materiāli

Svarīgs tipveida (masveida) dokumentu kopums par Latgales apdzīvotības vēsturi ir 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas laikā aizpildītās tautas skaitīšanas anketas. Līdz šim avots veiksmīgi pielietots Latgales lauku sociālās vēstures jautājumu izpētē vēsturnieces L. Jefremovas pētījumos (Ефремова 1982). Anketas Ludzas apriņķa zemnieku migrācijas galamērķu izpētē izmantojis arī šī raksta autors, datus par ārpus pagasta esošajiem pagastā pierakstītajiem iedzīvotājiem apkopojot MS Excel vidē (Ķikuts 2011).

Tautas skaitīšanas anketu priekšrocība ir ne tikai detalizēti, bet arī tematiski daudzveidīgi dati (dzīvesvieta, dzimums, vecums, konfesionālā un kārtas piederība, ģimenes stāvoklis). Tos iespējams savstarpēji sastatīt, analizējot, piemēram, galamērķu izvēles īpatnības. 1897. gada tautas skaitīšanas anketās tika uzrādīta konkrētās personas dzimšanas vieta, arī dzīves vai pagaidu uzturēšanās vieta ārpus pagasta. Balstoties uz šiem datiem, padomju periodā veikti kvantitatīvie pētījumi par iedzīvotāju migrācijas ģeogrāfiju Krievijā (Тихонов 1978). Taču jāņem vērā, ka vienas tautskaites dati ir situācijas *šķērsgriezums*, kas parāda migrācijas galamērķus vai izceļotāju sastāvu konkrētā brīdī, bet ne migrācijas attīstību ilgākā laika posmā.

Attiecībā uz 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas datu reģionālo reprezentabilitāti jākonstatē, ka skaitīšanas anketas saglabājušās pilnīgi un raksturo visu Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķu teritoriju (LVVA, 2706. f., 1. apr. 63.–75, 78.–82., 84.–98., 100., 102.–104., 106.–115., 119.–126., 128.–150., 152., 154., 158.–169., 171.–172., 174.–199. l.). Tādējādi tas ir nozīmīgs avots Latgales lauku apdzīvotības un zemnieku migrācijas vēstures izpētē. Nepārvērtējama perspektīva būtu šī datu kopuma ievadīšanai elektroniskā formātā un publicēšanai. Tas ļautu pagastu un ciema novadu līmenī korelēt dažādus datu segmentus, analizēt sociālās vēstures aspektus, apdzīvotības u. c. rādītājus.

Iedzīvotāju uzskaites dokumentācija pagastos un ciemu novados

Svarīgs apdzīvotības vēstures avots ir pagastu vai ciema novadu sastādītie dokumenti – iedzīvotāju saraksti, pasu vai citu dokumentu izsniegšanas reģistri, kuros uzskaitīti ārpus pagasta dzīvojošie iedzīvotāji. Diemžēl zemākā līmeņa administratīvie dokumenti par Latgali, salīdzinot ar Vidzemes un Kurzemes guberņām, ir saglabājušies nelielā apjomā. Tikai 15 Latgales pagastu valdēm (no 51) ir arhīvu dokumentu fondi Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kas attiecas uz posmu pirms 1918. gada, daļa no tiem ar niecīgu lietu skaitu. Ar ievērojamāku glabāšanas vienību skaitu saglabāti vien Daugavpils apriņķa Kalupes, Kapiņu, Liksnas, Līvānu, Vārkavas, Izabelinas (Skaistas), Rēzeknes apriņķa Rozentovas un Varakļānu, kā arī Ludzas apriņķa Pasienes un Baltinavas pagastu dokumentu fondi. Reģionāla salīdzinājuma veikšanai šie dati nav pietiekami.

Kartoshēma Nr. 1. Dokumenti par apdzīvotību un zemnieku migrāciju Latgales pagastu valžu arhīvu fondos
 (ar melnu krāsu – pagasti ar pietiekamu dokumentu apjomu izpētes veikšanai)

Taču esošie pagastu iedzīvotāju uzskaites dokumenti var palīdzēt gūt priekšstatu par vietējās (lokālās) migrācijas īpatnībām novada robežās un laikā pirms 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas. Piemēram, Baltinavas

pagasta dokumentu fondā saglabātie pasu izsniegšanas reģistri un ar pasu izsniegšanu saistītā sarakste attiecas jau uz 19. gadsimta 40.–60. gadiem un dod priekšstatu par pagaidu prombūtnē esošo zemnieku īpatsvaru, to nodarbošanos (LVVA, 2923. f., 1. apr., 80., 82., 514., 848., 880.–882. l.). Savukārt Izabelinas pagasta valdes dokumentu fondā rodami pilnīgi pagastā esošo ciemu novadu ģimeņu locekļu saraksti, kas attiecas uz 19. gadsimta 60.–70. gadiem (LVVA, 1207. f., 1. apr., 39.–41., 166., 267.–269., 346.–347., 415.–417., 580.–581., 656.–657. l.), kā arī zemnieku salīgšanas reģistrācijas grāmatas (LVVA, 1207. f., 1. apr., 893., 945., 946.–947. l.). Pēdējās raksturo zemnieku pagaidu prombūtni, ārpus lauksaimniecības peļņas veidus un galamērķus, t. i., šos datus pēc būtības var salīdzināt ar pasu reģistros rodamo informāciju. Savukārt ģimeņu locekļu sarakstos tika fiksēts ģimenes sastāvs un iecelošanas vai izceļošanas laiks no pagasta. Diemžēl izceļošanas galamērķi šajos avotos reģistrēti nekonsekventi, un migrācijas analīzē šo avotu izmantošana ir sarežģīta. Līdzšinējā pieredze arī liecina, ka to ievadīšana digitālā formātā ir ne tikai laikietilpīgs process, bet avotu arī ir salīdzinoši grūtāk vienādot tā, lai veiksmīgi varētu izmantot pilnvērtīgai kvantitatīvai analīzei. Baltijas guberņu gadījumā avota pielietošanu veicina tas, ka pagastu iedzīvotāju sarakstos fiksēja arī ģimenes sociāli ekonomisko statusu (saimnieki, muižu kalpi, zemnieku saimniecību kalpi, vaļenieki, ārpuspagastnieki). Latgalē šāda informācija iedzīvotāju sarakstos netika iekļauta, tādēļ arī avota nozīme sociālo un ekonomisko vēstures jautājumu risināšanā ir mazāka.

Vitebskas guberņas Statistiskās komitejas dati

Ar apdzīvotības statistiku aplūkojamajā laika posmā nodarbojās guberņu statistiskās komitejas. Latvijā esošajā Vitebskas guberņas Statistiskās komitejas dokumentu fonda daļā pieejama tikai viena lieta ar ziņām par zemnieku pārcelšanu 1896., 1901. un 1903. gadā (LVVA, 657. f., 1. apr., 18. l.). Šie dati attiecas uz zemniekiem, kuri izvēlējās pārcēlot uz kroņa zemēm Sibīrijā, bet neiekļauj ziņas par pārcelšanu uz pilsētām un citiem galamērķiem. Lai gan ir pieejama arī publicētā statistika par kopējo pārcelšanas intensitāti, šie 1896.–1903. gada dati ir būtiski, jo atšķirībā no publicētās statistikas parāda pārcelšanas intensitātes atšķirības pa apriņķiem. Diemžēl šajā avotā nav precizēti pārcelotāju izvēlētie galamērķi Sibīrijā, kas ļautu spriest par pārcelšanas galamērķu izvēles reģionālajām īpatnībām.

Vitebskas guberņas apriņķu pārvaldes iestāžu un zemstu dokumenti

Dati par zemnieku migrācijas norisi saglabāti arī augstāka līmeņa Vitebskas guberņas pārvaldes iestāžu dokumentu fondos.

Zemnieku problēmas pamatā risināja guberņas Zemnieku lietu komisija, kā arī Zemnieku lietu komisijas apriņķos. Saglabājušies šo institūciju dokumenti attiecas uz 19. gadsimta 90. gadu beigām un 20. gadsimta sākumu, lielākoties valsts organizēto zemnieku pārceļošanu uz kroņa zemēm Sibīrijā. Izceļošanai uz Sibīriju bija nepieciešams saņemt apriņķa Zemnieku lietu komisijas atļauju. Atļauju noformēšana attiecīgi arī atspoguļojas komisijas dokumentācijā. No pārceļojušo zemnieku sarakstiem pa apriņķiem un pagastiem iespējams sagatavot datubāzi ar ziņām par zemnieka izceļošanas vietu, pārceļošanas laiku un galamērķi. Diemžēl apriņķu Zemnieku lietu komisiju dokumenti saglabājušies nevienmērīgi – Daugavpils apriņķa komisijas materiāli iztrūkst, Rēzeknes apriņķa Zemnieku lietu komisijas dokumentu fonds ir ļoti neliels (LVVA, 661. f.), un tajā nav datu par zemnieku pārceļošanu. Savukārt Ludzas apriņķa Zemnieku lietu komisijas dokumentu fonds satur lielu skaitu zemnieku iesniegumu par pārceļošanu uz Sibīriju un pārceļojušo zemnieku sarakstus par 1896.–1901. gadu (LVVA, 660. f., 1. apr., 559.–703. l.). Tātad pamatā Zemnieku lietu komisijas sastādītos pārceļotāju sarakstus iespējams izmantot tikai Ludzas apriņķa zemnieku migrācijas izpētei.

Vidējā līmeņa pārvaldes iestādes bija t. s. zemstu iecirkņi, kurus vadīja zemstu iecirkņu priekšnieki (LVVA, 678.–693. f.). Arī zemstu iecirkņu dokumentu fondos atspoguļojas zemnieku migrācijas iezīmes, tiesa, lielākoties dokumenti attiecas tikai uz zemnieku pārceļošanu uz kroņa zemēm Sibīrijā 19. gadsimta 90. gados un 20. gadsimta sākumā. Zemstu iecirkņu dokumentos saglabājušies pārceļošanai pieteikušos zemnieku saraksti, tajā skaitā ar detalizētu to īpašuma un ģimenes aprakstu, kā arī jau pārceļojušo zemnieku saraksti. Šajos dokumentu fondos esošo informāciju būtu lietderīgi apvienot kopējā datubāzē no dažāda veida avotiem, lai iegūtu aptverošas ziņas par pārceļotājiem, to galamērķiem un galamērķu izvēles īpatnībām reģionos.

Diemžēl arī šo dokumentu saglabātības pakāpe ir nevienmērīga, un nav iespējams veikt pilnīgu visas Latgales migrācijas reģionālās situācijas salīdzinājumu. Lielākajā daļā zemstu iecirkņu dokumentu fondu saglabāto lietu skaits ir niecīgs un nesatur ziņas par pārceļotājiem. Pietiekams dokumentu apjoms (lietas par pārceļošanas atļauju izsniegšanu zemniekiem) pētījumam par uz kroņa zemēm izceļojušo zemnieku sociālo sastāvu un galamērķu izvēli saglabāties par Daugavpils apriņķa 3. zemstes iecirkni (Izvalta, Krāslava, Maļinova, 1907.–1909. gads) (LVVA, 680. f., 1. apr., 1.–612. l.), Ludzas apriņķa 1. zemstes iecirkni (Baltinava, Viļaka, 1902.–1907. gads) (LVVA, 684. f., 1. apr., 113.–497. l.), 2. zemstes iecirkni (Balvi, Domopole, 1900.–1907. gads) (LVVA, 685. f., 1. apr., 1.–197., 199.–318., 320.–337. l.),

3. zemstes iecirkni (Eversmuiža, Landskorona, Nirza, Pilda, Rundāni, 1901.–1908. gads) (LVVA, 686., f., 1. apr., 348.–373. l.), mazāk arī par Ludzas apriņķa 4. un 5. zemstes iecirkni (Kārsava, Mihailova, Zaļmuiža, Zvirgzdene, Istra, Janovole, Pasiene) (LVVA, 687.–688. f.).

Kartoshēma Nr. 2. Dokumenti par Latgales zemnieku migrāciju iecirkņu zemstu priekšnieku dokumentu fondos

(ar melnu iezīmēti pagasti, par kuriem saglabāties plašs dokumentu apjoms;
 ar pelēku – ir saglabājušies atsevišķi dokumenti par zemnieku pārceļošanu;
 ar baltu – dokumenti iztrūkst)

Secinājumi

Nav iespējams iegūt vienotu datu kopumu par Latgales reģionu, kas raksturotu migrācijas īpatnības visu 19. gadsimta otro pusi. Taču, balstoties uz pieejamajiem pagastu iedzīvotāju sarakstiem, pasu izsniegšanas reģistriem un ar pārceļošanu uz kroņa zemēm Sibīrijā saistītajiem avotiem, var izstrādāt atsevišķu pagastu zemnieku migrācijas īpatnību analīzi par relatīvi īsākiem laika posmiem. Informāciju par izceļošanu uz Sibīriju, tās intensitātes izmaiņām var iegūt zemstu iecirkņu un apriņķu Zemnieku lietu komisiju dokumentos. Taču šie dati attiecas tikai uz 19. gadsimta 90. gadiem un 20. gadsimta sākumu. Relatīvi vairāk avotu par zemnieku migrāciju saglabāties par Ludzas apriņķi, mazāk – par Rēzeknes un Daugavpils apriņķiem.

Svarīgākais avots Latgales zemnieku migrācijas īpatnību izpētei ir 1897. gada tautas skaitīšanas anketas. Tās būtu nepieciešams digitalizēt datubāzes formātā, kas ļautu veikt pilnvērtīgu migrācijas reģionālo īpatnību analīzi, kā arī izmantot datus citu vēstures sociālo un ekonomisko jautājumu risināšanai.

Avotu un literatūras saraksts

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1881. f. (Latgales revīziju saraksti), 1. apr., 1.–7. l.
- LVVA, 1207. f. (Izabelīnas pagasta valde), 1. apr., 39.–41., 166., 267.–269., 346.–347., 415.–417., 580.–581., 656.–657., 893., 945., 946.–947. l.
- LVVA, 2706. f. (Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas materiāli Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņās), 1. apr., 63.–75, 78.–82., 84.–98., 100., 102.–104., 106.–115., 119.–126., 128.–150., 152., 154., 158.–169., 171.–172., 174.–199. l.
- LVVA, 2923. f. (Baltinovas pagasta valde), 1. apr., 80., 82., 514., 848., 880.–882. l.
- LVVA, 5426. f. (Vitebskas guberņas Kamerālvalde), 1. apr., 58.–79. l.
- LVVA, 657. f. (Vitebskas guberņas Statistikas komiteja), 1. apr., 18. l.
- LVVA, 660. f. (Ludzas apriņķa Zemnieku lietu komisija), 1. apr., 559.–703. l.
- LVVA, 661. f. (Rēzeknes apriņķa Zemnieku lietu komisija).
- LVVA, 678.–693. f. (Daugavpils apriņķa 1.–6. iecirkņa zemstes priekšnieks; Ludzas apriņķa 1.–5. iecirkņa zemstes priekšnieks; Rēzeknes apriņķa 1.–5. iecirkņa zemstes priekšnieks).
- LVVA, 680. f., 1. apr., 1.–612. l. (Daugavpils apriņķa 3. iecirkņa zemstes priekšnieks).
- LVVA, 684. f., 1. apr., 113.–497. l. (Ludzas apriņķa 1. iecirkņa zemstes priekšnieks).
- LVVA, 685. f., 1. apr., 1.–197., 199.–318., 320.–337. l. (Ludzas apriņķa 2. iecirkņa zemstes priekšnieks).
- LVVA, 686. f., 1. apr., 348.–373. l. (Ludzas apriņķa 3. iecirkņa zemstes priekšnieks).
- LVVA, 687.–688. f. (Ludzas apriņķa 4.–5. iecirkņa zemstes priekšnieks).
- Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ), ф. 2640 (Витебская губернская казенная палата).
- Brežgo, B. (1954) *Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas, 1861–1914*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Ķikuts, T. (2011) Dokumentāro avotu liecības par Latgales zemnieku izceļošanu uz Sibīriju 19. gadsimta 90. gados un 20. gadsimta sākumā. Grām.: Lielbārdis, A., sast. *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka. Rakstu krājums*. Rīga: LU LFMI. 29.–49. lpp.

Ķikuts, T. (2014) Dvēseļu revīziju materiāli kā avots par Vidzemes zemnieku migrāciju pēc brīvlatīšanas. Grām.: *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVII. Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: Saule. 216.–225. lpp.

Ķikuts, T. (2015) *Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas impērijas Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi – 1914. gads)*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitāte.

Lielbārdis, A., sast. (2011) *Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka. Rakstu krājums*. Rīga: LU LFMI.

Mieriņa, A. (1968) *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzēmē XIX gs. II pusē*. Rīga: Zinātne.

Plakans, A. (2000) Iedzīvotāji. Grām.: *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: LVI apgāds.

Plakans, A. (1984) Serf Emancipation and the Changing Structure of Rural Domestic Groups in the Russian Baltic Provinces: Linden Estate, 1797–1858. In: Netting, R. et al., eds. *Households. Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Berkeley: University of California Press. Pp. 245–275.

Reinsone, S. (2014) Latgalian Emigrants in Siberia: Contradicting Images. *Folklore*, Vol. 58. <http://www.folklore.ee/folklore/vol58/> (01.02.2015)

Vahtrė, S. (1973) *Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782–1858). Ajaloolis-demograafiline uurimus. [Крестьянское население Эстляндии по данным подушных ревизий (1782–1858). Историко-демографическое исследование]*. Tallin: Eesti Raamat.

Volfarte, K. (2009) *Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Ефремова Л. (1982) *Латышская крестьянская семья в Латгале, 1860–1939*. Рига: Зинатне.

Заварина А. (1986) *Русское население Восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века*. Рига: Зинатне.

Кабузан В. (2009) *Формирование многонационального населения Прибалтики (Эстонии, Латвии, Литвы, Калининградской области России) в XIX–XX вв. (1795–2000 гг.)*. Москва: Институт российской истории РАН.

- Кауфман А. (1905) *Переселения и колонизация*. Санкт-Петербург.
 Колоткин М. (1994) *Латгальские поселенцы в Сибирь*. Новосибирск: РИО СГТА.
 Тихонов Б. (1978) *Переселения в России во второй половине XIX в.* Москва: Наука.

Toms Kikuts

**Historical Sources about Peasant Migration in Latgale Region
 (the second half of the 19th century – beginning of the 20th century)**

Key words: migration, agrarian history, population history, historical demography, 'soul revision' censuses

Summary

Relatively intensive migrations were one of the trends of the age during the economic and social modernisation in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. Peasants in the territory of Latvia were involved in various migrations (local migration (rural), urban migration, out-migration from the native provinces, emigration). If the chronology and destinations of the peasant migration in the Baltic provinces (Livonia (Livland), Courland, Estonia (Estland)) have been fragmentarily researched, the peculiarities of the peasant migration in Latgale (except the out-migration to the crown-lands in Siberia) are almost unknown.

The paper analyses the possibilities of using various 19th century population registers for quantitative migration research on the lower (parish) level. The research shows that there are almost no 'soul revision' censuses preserved about the Latgale region. At the same time, the full set of original questionnaires of the 1897 All-Russian population census is available for research that gives an opportunity to carry out a detailed regional analysis of migration destinations and intensity in the parishes of Latgale region. Beside the questionnaires of the 1897 All-Russian census, there are also documents about peasant migration available from the archival collections of former parishes and *zemstvo* organisations, Province Treasury and other institutions. However, none of the aforementioned sources shows the situation in the entire territory of Latgale region and thus cannot be used to compare the migration situation in different micro-regions of Latgale.

Ainis Lociks

Jaunjelgavas apriņķa aizsargu kaujas ar Rietumkrievijas Brīvprātīgo armiju 1919. gada oktobrī

Atslēgas vārdi: Latvijas Brīvības cīņas, paramilitāras organizācijas, aizsargi, komandantūras, Rietumkrievijas Brīvprātīgo armija, Bermontiāde

1919. gada oktobrī Jaunjelgavas apriņķī aizsargu nodaļas kopā ar vietējām komandantūrām un 3. Jelgavas kājnieku pulka vadiem atvairīja Rietumkrievijas Brīvprātīgo armijas jeb Bermonta armijas¹ uzbrukumu Jēkabpils virzienā. Šī ir viena no retajām Latvijas Brīvības cīņu kaujām 1918.–1920. gadā, kurā piedalījās ne tikai Latvijas armija vai nacionāli noskaņotās partizānu vienības, bet arī armijas aiz mugures aizsardzībai un kārtības uzturēšanai veidotās pagastu aizsargu vienības. Kaujas epizodes 1919. gada oktobrī literatūrā pārsvarā tika skatītas 3. Jelgavas kājnieku pulka kontekstā, bet nav pētīta aizsargu darbība (3. Jelgavas 1970, 39–40; Valmieras kājnieku 1976, 188–189). Tādēļ rodas jautājums – cik liela nozīme bija šādai organizācijai Latvijas Pagaidu valdības kontrolētajā teritorijā, vai šādas armijas dienestam “nederīgu” vīriešu bruņotas vienības spēja nodrošināt kārtību valdības kontrolētajā teritorijā un nepieciešamības gadījumā iesaistīties arī kaujas darbībā?

Avoti par minēto jautājumu pirmām kārtām tika meklēti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva 3431. un 3690. fondā, kur atrodami dokumenti par Biržu iecirkņa komandantūru un Jēkabpils apriņķa aizsargiem. Otro avotu grupu veidoja laikraksti *Policijas Vēstnesis*, *Jēkabpils Vēstnesis*, *Brīvā Zeme* un žurnāli *Militārais Apskats* un *Atpūta*, kas tika izdoti 1923.–1940. gadā. Treškārt, tika izmantotas laikabiedru izdotās grāmatas, kurās tiek skarts minētais jautājums.

Latvijas Aizsargu organizācija bija paramilitāra organizācija ar palīgpolīcijas funkcijām.² Organizācija dibināta 1919. gada 20. martā un likvidēta

¹ Rietumkrievijas Brīvprātīgo armija (vācu *Die Westrussische Befreiungsarmee*, angļu *West Russian Volunteer Army*) vai Rietumu Brīvprātīgo armija (krievu *Западная Добровольческая армия*), vāciski arī Krievijas Rietumu Brīvprātīgo armija (vācu *Freiwillige Russische Westarmee*), daļēji literatūrā Bermonta armija (vācu *Bermondt-Armee*).

² Paramilitārs (Grieķu *παρά* [para] ‘nākamais’ vai ‘tālāk’ + latīņu *miles* ‘karavīrs’; vācu *Paramilitär*; angļu *Paramilitary*): *para* ‘tāds, kas atrodas klāt, blakus’ + *militārs* –

1940. gada 8. jūlijā (Lācis 1974, 120; Butulis 2011, 81). Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. gadā aizsargu pienākumiem pagastos bija klaušu raksturs. Visiem, kuriem piederēja īpašums pagastā, tie bija jāpilda obligātā kārtā. Tomēr realitātē aizsargu vienības bieži vien tika veidotas pēc brīvprātības principa vai arī pagastu vecākajiem vienkārši izvēloties uzticamus vīrus (Lācis 1974, 22; Ščerbinskis 2007, 48). Aizsargu nodaļu galvenais uzdevums šajā periodā bija kārtības uzturēšana frontes aizmugurē – likvidējot komunistu diversijas un apkarojot noziedznieku grupas, kas postīja dzelzceļus un tiltus, aplaupīja, nogalināja civiliedzīvotājus. Aizsargi pildīja sargu dienestu uz satiksmes ceļiem, aizturot aizdomīgas personas, nogādājot tās policijas iestādēs personības noskaidrošanai u. tml. Aizsargiem bija dotas tiesības pielietot ieročus, rīkoties policijas varas robežās (*Latvijas iekšējās* 1925, 49).

Pēc 1920. gada 30. marta paš aizsardzības dienests bija obligāts visiem vīriešiem 18–60 gadu vecumā. Ievērojami tika paplašinātas aizsargu tiesības dokumentu pārbaudē, pilsoņu aizturēšanā un ieroču lietošanā. Šajā laika posmā aizsargu nodaļu priekšniekiem bieži vien trūka pienācīgas materiālās bāzes, apmācītu un darboties gribošu dalībnieku. Neraugoties uz visām problēmām, aizsargu nodaļas līdz 1920. gada beigām darbojās visos Latvijas pagastos (Lācis 1974, 16–22; Butulis 1994, 23; Ščerbinskis 2007, 48).

1921. gada jūlijā aizsargi tika pārorganizēti par patstāvīgu paramilitāru struktūru – sabiedrisku organizāciju. Aizsargu organizācijā tādējādi varēja brīvprātīgi iestāties ikviens Latvijas valstij lojāls pilsonis (Ščerbinskis 2007, 48–49). Aizsargu organizācija pēc teritoriālā principa bija sadalīta 19 pulkos, katrā apriņķī pa vienam. Organizācijas pamatvienība bija nodaļa, pa vienai pagastā vai ciemā un 30. gados arī pilsētās (Butulis 2011, 8). Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Latvijas Aizsargu organizācija kļuva par Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma favorītorganizāciju. Bez sākotnējās palīgpolīcijas un armijas rezerves funkcijas organizācija monopolizēja pagastos kultūras un sporta pasākumu rīkošanu un ļoti aktīvi bija iesaistīta valsts iedzīvotāju nacionālajā audzināšanā (Butulis 1992, 26).

Latvijas armija no 1919. gada 8. oktobra līdz 3. decembrim karoja ar provāciski noskaņotā pulkveža Pāvela Bermonta (*Павел Михайлович (Рафаэлович) Бермондт*) armiju, kas 1919. gada 5. septembrī Jelgavā formāli tika

pēc struktūras līdzīgs militārai organizācijai, armijai, regulārajiem bruņotajiem spēkiem, bet nav iekļauts to sastāvā un ir pakļauts vai iekļauts iekšlietu organizācijas struktūrā vai arī darbojas neatkarīgi.

izveidota cīņai ar Sarkanā armiju un tika pakļauta Ziemeļrietumu Brīvprātīgo armijas (*Северо-Западная армия*) virspavēlniekam, ģenerālim Nikolajam Judeničam (*Николай Николаевич Юденич*). Armijas virspavēlnieks bija pulkvedis P. Bermonts, tomēr faktiskais armijas veidotājs bija vācu ģenerālis Rīdigers fon der Golcs (*Rüdiger Graf von der Goltz*), kurš 21. septembrī noslēdza vienošanos ar pulkvedi P. Bermontu par varas pāriešanu “krievu militāristažu” rokās vācu karaspēka ieņemtajos bijušās Krievijas impērijas apgabalos, bet Latvijā dislocētie vācu spēki – Dzelzs divīzija un Vācu leģiona daļas – formāli pārgāja Bermonta armijas dienestā. Jau kopš 17. septembra Bermonta armija pakļāvās Rietumkrievijas valdībai (*Западно-русское правительство*), kas atradās Berlīnē, bet 6. oktobrī Jelgavā pulkvedis P. Bermonts izveidoja Rietumkrievijas padomi (*Совет Западной России*) ar tādām pašām funkcijām (Корнатовский 2004, 483–487; Цветков 2009, 340–364). Pamatojoties uz šīs padomes mandātu, 8. oktobrī Bermonta armija sāka uzbrukumu Rīgas virzienā. Vācu iecerētās operācijas “Zibensspēriens” (*Blitzschlag*) plāns netika pilnībā realizēts, un Bermonta armija apturēta Rīgā (*Darstellungen aus* 1938, 87), vēlāk, sākot ar 15. oktobri, kopā ar sabiedrotajiem (Radziņš 1920, 30; *Latvijas brīvības karš* 1928, 73) sakauta un padzīta no Rīgas 11. novembrī, no Latvijas pilnīgi padzīta līdz 1919. gada 3. decembrim (Ciganovs 2000, 18; Bērziņš 1991, 26–32).

Aizsargu nodaļu dibināšana Jaunjelgavas apriņķī, kas 1924. gadā pārdēvēts par Jēkabpils apriņķi, sākās pēc apriņķa atbrīvošanas no Sarkanās armijas 1919. gada jūnijā, kad 4. Valmieras kājnieku pulks ieņēma Krustpili un Jēkabmiestu (kopš 1923. gada Jēkabpils) (Pēniķis 1932, 172). Apriņķa pagastos sākās aizsargu pulciņu dibināšana, pamatojoties uz 1919. gada 20. marta Latvijas Pagaidu valdības “Noteikumiem par aizsargu nodaļām pagastos” un Iekšlietu ministrijas Aizsargu nodaļas priekšnieka Jāņa Bērziņa izstrādātajiem 1919. gada 13. septembra noteikumiem, kur tika daudz detalizētāk aprakstīta aizsargu darbība, pienākumi un iekšējā struktūra (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 14., 17. lp.; Ščerbinskis 2007, 45). 27. septembrī pagastu aizsargu nodaļas, ņemot vērā Latvijas armijas vadības bažas par turpmāko Bermonta armijas darbību, operatīvi tika pakļautas komandantūrām (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 90., 109. lp.).

Pirmā aizsargu nodaļa Jaunjelgavas apriņķī tika nodibināta Sērenes pagastā 13. augustā. 20. augustā Eļengrāvē notika aizsargu nodaļas dibināšanas sapulce, kurā tika ievēlēti aizsargi, kam bija jādežūrē nakts sardzē (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 68.–70. lp., *Latvijas Brīvības* 1999, 46).

Drīz vien pēc pagastu aizsargu nodaļu izveides nelielajām aizsargu vienībām 1919. gada oktobrī kopā ar komandantūru karavīriem vajadzēja stāties pretī Bermonta armijai.

Paredzot iespējamo Bermonta armijas virzību uz Jēkabpili, lai neļautu pretiniekam forsēt Daugavu, tādā veidā atgriežot Austrumu fronti no sakariem ar Rīgu, Kurzemes divīzijas komandieris, pulkvedis (vēlāk ģenerālis) Jānis Balodis pavēlēja 3. Jelgavas kājnieku pulkam atstāt Austrumu frontes iecirkni tikai vienu bataljonu, bet pārējos divus bataljonus izvērst pret Bermonta karaspēku. Sākot ar 1919. gada 11. oktobri 3. Jelgavas kājnieku pulka komandierim, pulkvedim Jēkabam Dombrovskim kā Kurzemes kaujas rajona priekšniekam pienāca ziņojumi no vietējām komandantūrām par bermontiešu parādīšanos Eķengrāves muižas rajonā. Tikmēr Latvijas vācu zemessargi (daiļliteratūrā *Landesvērs*)³ vilcinājās nomainīt frontē 3. Jelgavas kājnieku pulka bataljonus. Vienīgi 2. rotai virsleitnanta Kārļa Strazdiņa vadībā izdevās 12. oktobrī nokļūt Jēkabpili (Peniķis 1931, 2).

14. oktobrī 3. Jelgavas kājnieku pulka 1. bataljons izvietojās pozīcijās pie Jēkabpils (Kripens 1934, 1191). Par militārās operācijas vadītāju Jaunjelgavas apriņķī norikoja 3. Jelgavas kājnieku pulka komandiera palīgu, kapteini Paulu Hasmani, kuram bija pakļauti 3. Jelgavas kājnieku pulka 1. bataljons, 2. Ventspils kājnieku pulka 5. rota un 4. Valmieras kājnieku pulka kājnieku izlūku komanda, kā arī vietējo komandantūru komandas un pagastu aizsargu nodaļas no Daudzevas, Eķengrāves un Biržiem.

Jau 11. oktobrī septiņi bermontiešu jātnieki uzbruka Eķengrāves komandantūras postenim, bet tika padzīti. Biržu iecirkņa komandants šajā dienā saņēma pavēli “ar šķūtniekiem pārsūtīt visus komandantūras kaujas spējīgos karavīrus pilnā apbruņojumā” uz Eķengrāvi tur esošā komandanta pakļautībā (*Kauja pie Biržu* 1931, 1).

Eķengrāves komandantūrā no Biržu komandantūras pārceļšanas brīža līdz Bermonta karaspēka uzbrukumam notika Eķengrāves iecirkņa koman-

³ Latvijas vācu Zemessardze, arī Latvijas vācbaltiešu zemessargi – Latvijas Brīvības cīņu laikā no Latvijas teritorijā dzīvojošiem etniskajiem vāciešiem (vācbaltiešiem) izveidota 1919. gada 6. jūlijā (pavēle izdota augustā) Tukuma apkaimē no izformētajām Latvijas Zemessardzes (vācu *Die Lettländische Landeswehr*) vācbaltiešu vienībām – Baltijas landesvērs jeb Baltijas Zemessardze (vācu *Baltische Landeswehr*, krievu *Прибалтийский ландесвер*, *Прибалтийский фрайкор*, angļu *Baltic Land Defence*, *Baltic Landwehr*). 1920. gada 1. aprīlī pārdēvēta par 13. Tukuma kājnieku pulku un iekļauta Latvijas armijas Kurzemes divīzijā.

dantūras un aizsargu militārās apmācības. Šajā pašā laikā Latvijas vācu zemessargu nodaļa, kas ieņēma pozīcijas Miķelānos, saņēma pavēli pārdislocēties uz Zasu, kas arī izpildīts naktī no 11. uz 12. oktobri. Jāņem vērā, ka vietējie iedzīvotāji un militārā vadība neuzticējās Latvijas vācu zemessargu vienībām, valdīja uzskats – ja Bermonta vienības izveidos sakarus ar Latvijas vācu zemessargiem, tie pāries Bermonta armijas pusē (*Sveiki Jēkabpili aizsargu* 1931, 1).

13. oktobrī Eķengrāves komandantūras iecirknī izveidots aizsargu pulciņš, kurā bija 50 aizsargu (LNA LVVA, 3431. f., 1. apr., 4. l., 297. lp.). Citos avotos aizsargu un komandantūras karavīru skaits tiek minēts mazāks, no 20 līdz 35 vīriem (*Pagastu aizsargu nodaļu* 1923, 2).

Šiem aizsargiem 1919. gada 14. oktobrī pretī stājās apmēram 200 vīru liela Bermonta armijas karavīru vienība (sk. shēmu Nr. 1). Dažos avotos ir minēts, ka Eķengrāves komandantūras karavīrus, aizsargus un atsūtītos papildspēkus no Biržu komandantūras vadīja Eķengrāves komandants – leitnants Kārlis Keviets (*Ķēviets*), tomēr biežāk par kaujas grupas komandieri pie Eķengrāves tiek minēts atvaļinātais kapteinis Krišjānis Malcenieks,⁴ Saukas pagasta aizsargu nodaļas komandieris (LNA LVVA, 3431. f., 1. apr., 4. l., 311.–313. lp.; *Latvijas iekšējās* 1925, 210–211; *Apskats* 1923, 3; 4. *Jēkabpils* 1935, 2; Francis 1939, 3).

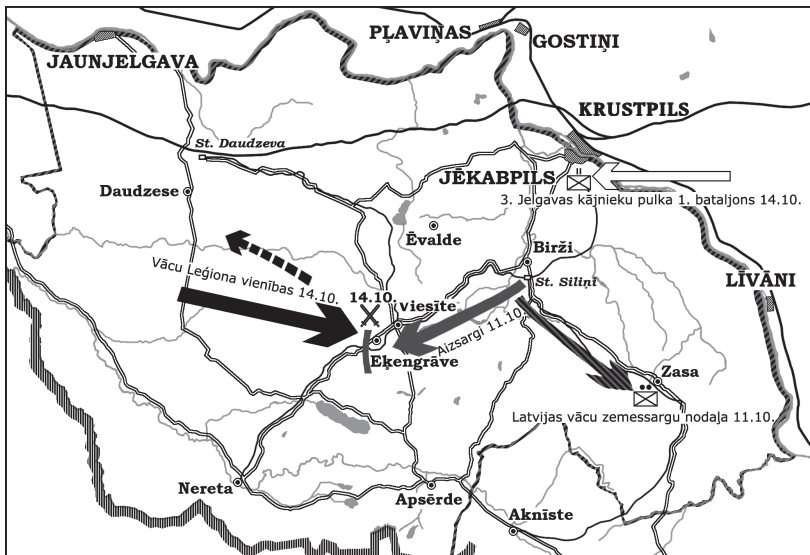
Sprīžot pēc pieejamās informācijas, Bermonta karaspēkam nebija ziņu par aizsargu grupu Ratnieku birzī, starp Kobuču un Ratnieku mājām. Lai nodrošinātu pārsteiguma momentu, kapteinis K. Malcenieks savus vīrus bija izvietojis dziļā gravā. Tiklīdz aizsargi bija ieņēmuši pozīciju, tuvojās pretinieka vienības. Bermonta karaspēks nebija izvērsies kaujas formācijā, bet virzījās pa ceļu Viesītes virzienā kolonnā, kas veicināja pārsteiguma momentu. Pretinieka kolonnas avangardā: “[.] uz zirga jāja karaspēka komandieris, tam sekoja ložmetēju rota un citas vienības.” (Mednis 1940, 2). Pēc kapteiņa K. Malcenieka komandas aizsargi negaidīti no slēpņa uzbruka Bermonta karaspēka kolonnas avangardam, piespiežot to atkāpties, atstājot kaujas laukā daudz trofeju (LVA LVVA 3434. f., 1. apr., 4. l., 311.–313. lp.).

Bermontiešiem tika atņemti, pēc dažādām ziņām, no 6 līdz 8 ložmetējiem, 3 patšautenes, 150 šautenes, 1000 rokas granātas, 30000 patronu, 18 zirgi,

⁴ Krišjānis Malcenieks (1884–1944), poručiks 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulkā, pēdējā dienesta pakāpe – kapteinis. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni (LKOK nr. 3/415): “Apbalvots par Ziemsvētku kaujām 1916. g. 23. decembrī pie Mangāļiem” (*Lāčplēša Kara ordeņa* 1995, 334–335).

divjūgu transports, lauku virtuve, sedli, nodarīti dzīvā spēka zaudējumi (LNA LVVA, 3431. f., 1. apr., 4. l., 301. lp.; *Latvijas iekšējās* 1925, 210–211; *Sveiki Jēkabpilī aizsargu* 1931, 1; 4. *Jēkabpils* 1935, 2; Blaus 1938, 21; *Pagastu aizsargu nodaļu* 1923, 2) un saņemti trīs gūstekņi no Vācu Dzelzs divīzijas – Kārlis Pels, Nikita Nikitins un Dmitrijs Prochonovs, kuri tika nodoti Austrumu frontes komandierim, citur tiek minēti 19 gūstekņi (LNA LVVA, 3431. f., 1. apr., 4. l., 298. lp.). Kā redzams no avotā minētajiem uzvārdiem – Dzelzs divīzijā dienēja ne tikai vācieši, kopā ar vācu vienībām Jaunjelgavas apriņķī cīnījās atsevišķas Bermonta armijas krievu vienības, piemēram, pulkveža Adamoviča grupa (*отряд полковника Адамовича*) (Бермондт 1925, 219; 3. Jelgavas 1970, 39).

Pēc šīs kaujas Eķengrāves iecirkņa aizsargi papildināja savu bruņojumu un munīcijas krājumu, nepieļāva Bermonta karaspēka virzību uz Viesīti un tālāk uz Jēkabpili, taču tas nenozīmēja, ka pretinieks būtu atteicies no sava nodoma un nemeklēs vājākās vietas “nosacītajā frontē” (Mednis 1940, 2).

Shēma Nr. 1. Karaspēka izvietojums un kauja Jaunjelgavas apriņķī 11.–14.10.1919.

Šajā frontes iecirknī Latvijas armijā bija dezertieri, kuri vēlējās pāriet Bermonta karaspēka rindās; 15. oktobrī Jaunjelgavas apriņķa komandanta

ričībā tika nodoti divi dezertējušie 4. Valmieras kājnieku pulka karavīri. Savukārt 16. oktobrī Biržu komandantūras seržants Josefs Petrilla un karavīrs Andrejs Sutters, kuri bija piekomandēti Eķengrāves komandantūrai, dezertēja no sargposteņiem (LNA LVVA 3431. f., 1. apr., 4. l., 298.–300. lp.), bet viņu motivācija nav raksturota.

Komendantam Ernestam Kurmem ar Biržu aizsargu nodaļas priekšnieka Aleksandra Rupmeja, pagasta vecākā Jāņa Plūmes un Biržu vecākā policijas kārtibnieka palīdzību izdevās savākt apmēram 25 līdz 30 aizsargus no Biržu un Zasas pagasta, kā minēts avotā: “[..] vīrus un zēnus; no pirmajiem bija palicis maz strēlnieku, tā tad kauties parādušu vīru; zēnu vairums bija Biržu un citu tuvāko pagastu saimniekdēli, daži 16–17 gadus veci zēni [..]” (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 8.–9. lp.; *Kauja pie Biržu* 1931, 1; *Sveiki Jēkabpilī aizsargu* 1931, 1).

No izlūkiem tika saņemtas ziņas par bermontiešiem, kuri bruņoti ar lielgabalu un vairākiem smagajiem ložmetējiem, virzījās no Sunākstes puses. Jaunjelgavas apriņķa komandants pavēlēja komandantūras inventāru un kanceleju pārcelt uz Jēkabpili, bet Biržu komandantūrai ar aizsargiem centties aizturēt Bermonta vienības, ja tās uzbruktu Biržiem. Cerēt uz papildspēkiem no Eķengrāves nevarēja, pastāvēja iespēja, ka pretinieks var uzbrukt arī tur. Vakarā izlūki ziņoja, ka pretinieks apmeties Ēvaldes muižā (*Ewalden / Schevalde / Zievalti*). Tika izvietoti sargposteņi uz visiem ceļiem, kas veda uz Biržu komandantūru pagasta namā.

17. oktobra rīta agrumā tika saņemta ziņa par Bermonta karaspēka vienību virzību pa meža ceļu gar Silakrišķiem, kas bija divu kilometru attālumā no Biržu mācītāja muižas (sk. shēmu Nr. 2). Seržants Mežbārdis sapulcināja aizsargu komandu pagasta nama pagalmā, starp tiem arī trīs kancelejas rakstvežus (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 8. lp.; 3431. f., 1. apr., 4. l., 300. lp.).

Pēc pulksten 10.00, kad bija saņemtas ziņas, ka no Ēvaldes muižas puses virzās pretinieks, aizsargi un komandantūras rakstveži izvietojās pozīcijās pie Biržu mācītāja muižas – šķērsām Biržu – Viesītes lielceļam, aiz tur izraktā kanāla zemes vaļņiem pie Podvāzes tilta Biržu mācītāja muižas pusē. Pozīciju priekšā, gar abām lielceļa pusēm bija klaji tīrumi, kurus no kreisās puses iežogojā mežs, bet no labās – ganību krūmi. Šeit 3 aizsargi ar leitnantu Martinsonu⁵ izvietojās uz Dupenieku – Biržu muižas ceļa pie Reinugaumtes – labajā

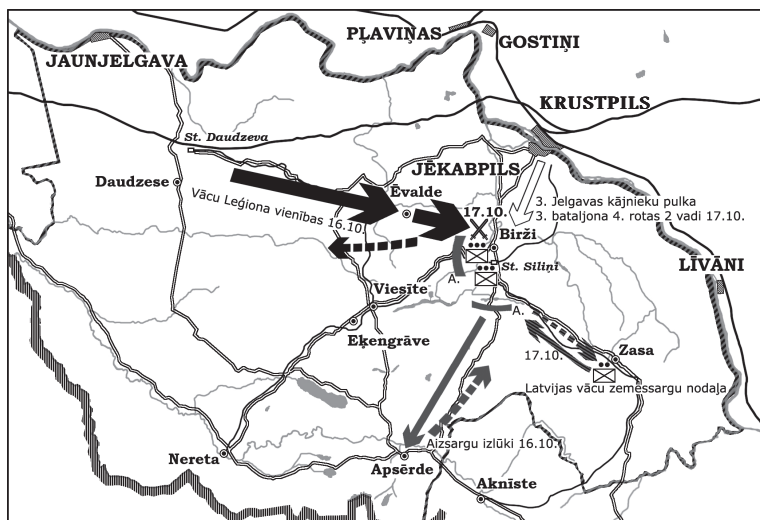
⁵ Iespējams, tas ir leitnants Gustavs Martinsons. Dienēja Atsevišķajā studentu rotā, vēlāk bataljonā. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni (LKOK nr. 3/515): “[..] par cīņu 1919. g. 5. martā pie Jaunās muižas, Skrundas rajonā.”

flangā, bet 2 aizsargi ar Birķu jaunāķo policijas uzraugu Kriķjāni Dabulanu (citur Dobulāns) Rusiķu māķu virzienā – ķreisajā flangā, lai pretinieķam nebūtu iespēķu virzīties uz Miķelāņiem, ķo pirms Eķengrāves kauķas no turienes uz Zasu tīķa pārvietota Latvijas vāķu zemessargu nodaķa. Viens aizsargs kopā ar komandantūras rakstvedi Ernestu Pāvuliķu nodrošināja pozīķiju aizmuguri. Šajā laikā Latvijas vāķu zemessargu jātņieķi izrādīķa pastiprinātu aktivitāti – vairāķķārt ierodoties no Zasas Birķu pagasta valde, lai saņemtu pārtīķu un lopbarīķu (LVA LVVA 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6. lp.; *Kauķa pie Birķu* 1931, 1).

Birķu aizsargu nodaķas priekšķnieķs A. Rupmeķs kopā ar vēl vienu aizsargu tīķa norīķoti par izlūķiem. Viņķš, atsteidķies no Puteķu māķām, ziņoja, ķa jāķ vāķu virsņieķs, “leitņanta pakāpē” ar trim karavīriem. Šķūtnieķi ar pāŗēķiem bermontieķiem bija palīķuķi aiz Puteķu māķām 1 ķm attālumā. Pretinieķam bija vairāķi loķmetēķi vezumos, un kolonnu noslēķķa viens trīscolīķs ķrieķu lielgabals (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 8., 10. lp.; *Kauķa pie Birķu* 1931, 1). Drīķ vien pēķ izlūķa ieraķšanās bija redzami 4 pretinieķa jātņieķi, ķuri lēni tuvojās aizsargiem, ķuri bija ieķēmusi pozīķijas aiz ķanāķa vaķķa (*Birķu kauķa*, vesture.eu). Komandants E. Kurme ķeva pavēķi neķaut, ķamēr pretinieķs nebūķ pietuvojies tiltam. Ķā tīķa iepriekķ norunāķs, ķomandants negaidīķi parādīķies vāķu jātņieķu priekķā un pavēķēs tiem padoties, ķa tas netīķtu izpildīķs – aizsargiem bija jāatķlāķ uķuns. Trīs vāķu karavīri uzreiz padeķvās, bet virsņieķs vilcīnājās, mēķģinot ķerties pie revolvera, un rezultātā tīķa atbruķots. Aizsargu vienīgā iespēķa ķūt uzvaru kauķā ar labāķ bruķotu un skaitlīķi lielāķu pretinieķu bija negaidīķs uzbrukums no slēķķa – neķaujot pretinieķam sagatavoties un izvērķties kauķai. Aizsargi ar ķomandanta ķanceķeķas rakstveķiem atbruķoja pretinieķu un izdalīķa atķemtās patronas un roķas grānāķas. Komandants E. Kurme, nopratinot vāķu leitņantu, atrada pie tā Landesvēra ķtāba aplīķību ar parakķtiem un ķīmogiem, ķā arī dokumentu ar bermontieķu ķapteiķa Jēna parakķtu (LVA LVVA 3690. f., 1. apr., 67. l., 10. lp.), iespēķjams, domāķ Vāķu ķēģiona (*Deutsche Legion*) ķāķņieķu batalķjona ķomandieris, ritmeīķstars Ernsts Valdemārs fon Jēna (*Rittmeister Ernst Waldemar von Jena*), ķurķ ķrita kauķā pie Jaunjelķgavas 1919. gada 19. oktobrī. Tādēķjādī ķināmā mēŗā apķtīķrinās baķas par Bermonta ķaraspēķa un Latvijas vāķu zemessargu sakariem (LVA LVVA 3690. f., 1. apr., 67. l., 8. lp.; Grīns 1934, 17–25).

Pēķ pirmās ķīņas aizsargiem pievienojās Siliķu stacijas dzelzķeķļņieķs Eduards Kuķķķ (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6., 10. lp.; *Latvijas*

iekšējās 1925, 210–211). No Jēkabpils leitnanta Kārļa Šteinbriķa⁶ vadībā ieradās arī gaidītie 3. Jelgavas kājnieku pulka 3. bataljona 4. rotas divi vadi – 30 karavīri ar ložmetēju un patronām, kuras izdalīja arī aizsargiem.

Shēma Nr. 2. Karaspēka izvietojums un kauja Jaunjelgavas apriņķī 16.–17.10.1919.

Sākumā 3. Jelgavas kājnieku pulka karavīri nezināja, kur ir aizsargu pozīcijas. Pa vienīgo telefona līniju ar pieslēgumu Siliņu stacijā to nedrīkstēja ziņot, tādēļ karavīri, neaizbraucot līdz Siliņu stacijai, izkāpa no vilciena pie Radiņiem un virzījās uz aizsargu pozīcijām. Rezultātā 4. rotas pirmais vads, domājams, kaprāļa Mārtiņa Jankuša⁷ vadībā kopā ar aizsargiem novietojās frontālai cīņai lielceļa malā, bet 4. rotas otrais vads kaprāļa Kārļa Stūres⁸

⁶ Kārlis Šteinbriķis (1896–1927), 3. Jelgavas kājnieku pulka leitnants, vēlāk virsleitnants. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni (LKOK nr. 3/515): “Apbalvots par cīņu 1919. g. 17. oktobrī pie Biržu mācītāja muižas” (*Lāčplēša Kara ordeņa* 1995, 508).

⁷ Mārtiņš Jankušs (1898–1920), 3. Jelgavas kājnieku pulka kaprālis. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni (LKOK nr. 3/65): “Apbalvots par cīņu 1919. g. 17. oktobrī pie Šiliņu stacijas” (*Lāčplēša Kara ordeņa* 1995, 204).

⁸ Kārlis Stūre (1894–1941), 3. Jelgavas kājnieku pulka kaprālis, vēlāk seržants. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni (LKOK nr. 3/48): “Apbalvots par cīņu 1919. g. 17. oktobrī Biržu muižas rajonā Zemgalē” (*Lāčplēša Kara ordeņa* 1995, 495–496).

vadībā ieņēma pozīcijas flangā, meža ceļa tuvumā (citur – pie dzelzceļa tilta), lai no turienes varētu apšaudīt pretinieku (Peniķis 1931 2).

Biržu pagasta aizsargu nodaļas priekšnieks A. Rupmeijs atkal devās izlūk-gājienā, lai noskaidrotu, vai var karavīrus izvietot pozīciju kreisajā pusē – mežā. Viņš nespēja noiet vienu kilometru pa dzelzceļa līniju, kad satikās ar pretinieka vienībām. Šajā situācijā izlūkam veicās, pretinieks to noturēja par civilpersonu vai dzelzceļu darbinieku un palaida garām. Tiklīdz viņš bija mežā, tā uzreiz steidzās pie aizsargiem, lai ziņotu par pretinieka tuvošanos, bet nonāca pie viņiem, kad kauja jau bija sākusies (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6. lp.).

Vilcienā, ar kuru bija atbraukuši karavīri no Jēkabpils, tika novietoti saņemtie gūstekņi, kurus apsargāt norīkoja četrus 3. Jelgavas kājnieku pulka karavīrus.

Nogaidot, līdz pretinieka kolonnas avangards atrodas apmēram 100 metru attālumā, kā iepriekš tika norunāts, komandants deva signālu – aizsargi un karavīri vienlaicīgi no slēpņiem atklāja uguni. Tika šauts gaisā, jo koman-dants E. Kurme nevēlējās, lai ciestu latviešu šķūtnieki un viņu zirgi. Koman-dants cerēja, ka tādā veidā izdosies izšķirt bermontiešus un šķūtniekus, paglāb-jot pēdējo dzīvības, bet rezultātā – pretinieka karavīri, paķerdami ieročus no v ezuma, kopā ar šķūtniekiem iebēga grāvī. Spriežot pēc avotiem, vēlāk gan šķūtnieki paslēpās mežā. Seržantam Mežbārdim izdevās nogalināt vienu pretinieku ložmetēja apkalpi. Pārējie bermontiešu ložmetēji, kaujas sākumā nespēdami noteikt aizsargu atrašanās vietu, izšāva garām (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6. l.; *Kauja pie Biržu* 1931, 1). Aizsargu un armijas negaidītais uzbrukums pretinieka kolonnai deva rezultātus – piespieda pieņemt aizsargu diktētos kaujas noteikumus.

3. Jelgavas kājnieku pulka karavīru rīcībā esošais ložmetējs drīz vien salūza, un izredžu ātri to salabot nebija, savukārt pretinieka uguns intensitāte pieauga, pretinieka ložmetējus sāka atbalstīt artilērijas uguns.

No frontes aizmugures pienāca ziņa, ka uz Biržu – Zasas lielceļa redzēti trīs Latvijas vācu zemessargu jātnieki, kuri, sadzirdot pirmo kaujas troksni, devās atpakaļ.

Kaujas laikā jaunais aizsargs E. Kupčs brīvprātīgi devās pēc ložmetēja, kas atradās ceļa vidū starp karojošajām pusēm. Citu aizsargu uguns aizsegā viņš pārlida pāri kanālam un pa grāvi devās līdz pretinieka pamestajam ložme-tējam, izvilka to no ratu apakšas, kopā ar pamestu pistoli un karabīni (citur – divām šautenēm) un ar cita aizsarga palīdzību atvilka to uz savām pozīcijām. Tomēr E. Kupča atnesto ložmetēju nevarēja izmantot, jo aizsargiem nebija

atbilstošu patronu. Šo situāciju atrisināja šķūtnieku zirgi, kas sāka virzīties uz tilta pusi, kur ratu asu gali aizķērās tilta stabiņos un pajūgi apstājās. Zem artilērijas un ložmetēju uguns aizsargi no veltuma izkrāva patronas. Šajā situācijā viņiem veicās, jo vācu artilēristi aizšāva garām (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6., 10. lp.; *Kauja pie Biržu* 1931, 1; *Latvijas iekšējās* 1925, 210–211; Francis 1939, 3).

Ar sagādāto ložmetēju E. Kupčs kopā ar citiem aizsargiem caur mežu pietuvojās vācu lielgabalam, nogalināja vienu no apkālpes locekļiem un otru ievainoja, pārējie pretinieka artilēristi pameta lielgabalu. Pretinieka karavīri, redzēdami, ka vairs nav lielgabala atbalsta un beidzas līdzī paņemtā munīcija, kā arī kaprāļa Stūres komandētā vada uzbrukums draud nogriezt atkāpšanās ceļu, atstāja kaujas lauku (LVVA 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6. lp.; *Biržu kauja*, vesture.eu).

Aizsargi un komandantūras karavīri virsleitnanta E. Kurmes vadībā un 3. Jelgavas kājnieku pulka 4. rotas karavīri leitnanta K. Šteinbriķa vadībā ieņēma pretinieka atstātās pozīcijas. Apmēram stundu ilgā kaujā aizsargi, komandantūras karavīri un 3. Jelgavas kājnieku pulka divi vadi, kopumā ap 55–60 vīru, atvairīja lielākas (ap 180–200 vīru) un labāk bruņotas Bermonta armijas vienības uzbrukumu (Peniķis 1931, 2).

Aizsargiem, komandantūras un armijas karavīriem nebija kritušo un ievainoto. Necieta arī šķūtnieki, kuri kaujas laikā bija noslēpušies mežā, liela daļa no viņiem mežu pameta tikai nākamajā dienā. Viens šķūtnieku zirgs tika nogalināts un divi ievainoti. Pretinieks zaudēja 3 kritušos, 1 vai 2 smagi ievainotos un vēl 3 līdz 4 gūstekņus – ziņas avotos atšķiras. Kritušie bermontieši tika aprakti turpat ceļa malā. Bermontiešu pamestās trofejas – 1 trīscollu lielgabals, 6 smagie ložmetēji, šautenes, mēteļi, veļas krājumi un 3 zirgi – tika nodotas 3. Jelgavas kājnieku pulka rīcībā, un naktī vilciens tās nogādāja uz Jēkabpili. Dažām trofejām trūka detaļu, kā avotā minēts: “lielgabala atslēgas” (domāts aizslēgs), vienam ložmetējam stobra un citu detaļu, kuras vācieši noņēma atkāpjoties. Nākamajā dienā šīs detaļas tika atrastas mežā (LNA LVVA, 3690. f., 1. apr., 67. l., 4.–6., 9. lp.; 4. *Jēkabpils* 1935, 2; Francis 1939, 3).

Pēc Biržu kaujas aizsargi netika palaisti mājās. Biržu, Zasas, Dignājas un Slaties pagastu aizsargiem nācās stāvēt sardzē Biržu komandantūrā, katrai nodaļai pēc kārtas trīs dienas (*Kauja pie Biržu* 1931, 1).

Ar to kaujas pret Bermonta armiju Jaunjelgavas apriņķī nebeidzās – 19. oktobrī Latvijas armijai bija jāatvairā Bermonta armijas Vācu leģiona

nodaļu uzbrukums Jaunjelgavai. Cīņas Jaunjelgavas apriņķī turpinājās līdz 14. novembrim, kad pretinieks sāka atkāpties (*Latvijas brīvības* 1999, 132).

Var konstatēt, ka aizsargi labi pārzināja sava pagasta teritoriju, kas sniedza zināmas priekšrocības salīdzinājumā gan ar pretinieku, gan ar Latvijas armiju.

Otrkārt, lai arī aizsargu vienības nebija lielas, tomēr tām bija nozīme kaujās, kurās armija nevarēja nodrošināt atbilstošu karavīru skaitu. Šajās kaujās Jaunjelgavas apriņķa aizsargi kopā ar armijas vienībām nepieļāva pretinieka sakarus ar Latvijas vācu zemessargiem, kam būtu grūti prognozējamas sekas, kā arī Daugavas forsēšanu Jēkabpils rajonā, kas varēja atgriezt Latvijas Austrumu fronti, kā arī aplenkt Rīgu no labā flanga.

Treškārt, pierādīja gan pašiem aizsargiem, gan Latvijas Pagaidu valdībai, ka šādām militarizētām vienībām pagastos ir nozīme un pietiekami motivēti aizsargi spēj pielāgoties vietējiem apstākļiem un sakaut labāk bruņotu pretinieku.

Jāpiekrīt Valteram Ščerbinskim (Ščerbinskis 2007, 51), ka aizsargu nodaļu izveide kara laika apstākļos 1919.–1920. gadā deva ieguldījumu kārtības un miera uzturēšanai pagastos. Situācijā, kad policija bija veidošanās sākumstadijā, pagastu iedzīvotāju organizēšana miera un kārtības uzturēšanai sevi pilnībā attaisnoja. Aizsargu nodaļas reprezentēja Latvijas Pagaidu valdību lauku teritorijās.

Avotu un literatūras saraksts

- Apskats. (1923) *Policijas Vēstnesis*, 14. augusts.
- Blaus, P. (1938) Mūsu aizsargi. *Atpūta*. Nr. 699: 21.
- Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Bd. 3. / Die Kämpfe in Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga: Juni bis Dezember 1919.* (1938) Berlin: E.S. Mittler & Sohn. S. 208.
- Francis, A. (1939) Viņiem nebija dzīvības žēl. *Brīvā Zeme*, 18. marts.
- Kauja pie Biržu mācītāja muižas. (1931) *Jēkabpils Vēstnesis*, 22. oktobris.
- Kauja pie Biržu mācītāja muižas. Iz 4. Jēkabpils aizsargu pulka vēstures 1919. g. 17. oktobra atcerei. (Beigas). (1931) *Jēkabpils Vēstnesis*, 5. novembris.
- Krīpens, A. (1934) Kurzemes divīzijas pirmsākums un tās lielākās cīņas. Kauju dienu cildenās tradīcijas pārnestas arī miera laiku gaitās. *Militārais Apskats*. Nr. 7: 1183–1196.
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 3431. fonds (*Biržu iecirkņa komandantūra*)

LNA LVVA, 3690. fonds (4. *Jēkabpils aizsargu pulks*)

Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture 1918.–1925. (1925) Rīga. 259 lpp.

Lācis, A. (1974) *Ozolvīru pulki: Aizsargu organizēšanās, iekārta, darbība, cīņas un pametumi*. Lincoln, Nebraska: Vaidava. 298 lpp.

Mednis, V. (1940) Divi varoņi. (Beigas). *Jēkabpils Vēstnesis*, 30. maijs.

Pagastu aizsargu nodaļu darbība noziegumu apkarošanā. (1923) *Policijas Vēstnesis*, 12. jūnijs.

Peniķis, M. (1931) Cīņas Jaunjelgavas rajonā. *Latvijas Kareivis*, 13. maijs.

Peniķis, M. (1932) *Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūlijam*. Rīga: Armijas spiestuve. 288 lpp.

Radziņš, P. (1921) *Latvijas atbrīvošanas karš. 1. daļa*. Rīga: A. Gulbja apgādībā. 117 lpp.

Sveiki Jēkabpilī aizsargu pulka svētkos š. g. 9. augustā 4. Jēkabpils aizsargu pulks svin 10 gadu jubilejas – 10 gadu pastāvēšanas svētkus. (1931) *Jēkabpils Vēstnesis*, 6. augusts.

4. Jēkabpils aizsargu pulka lielajā svinību dienā. (1935) *Jēkabpils Vēstnesis*, 8. augusts.

Бермондт П. (1925) *В борьбе с большевизмом*. Гамбург: Издательство и типография И. И. Аугустина. 540 с.

Biržu kauja. [http://vesture.eu/index.php/Biržu_kauja](http://vesture.eu/index.php/Birzu_kauja) (28.01.2015)

Butulis, I. (1992) Lai šajā zemē mūžam skan Ir mūsu valoda, ir dziesmas! *Latvijas Vēsture*. Nr. 4(7): 25–30.

Butulis, I. (1994) Latvijas Aizsargu organizācijas tiesiskie likloči (1919–1940). *Latvijas Vēsture*. Nr. 4: 23.

Butulis, I. (2011) *Sveiki, aizsargi!* Rīga: Jumava. 262 lpp.

Ciganovs, J. (2000) Krievu Rietumu brīvprātīgo armijas veidošanās. 1919. gada vasara – rudens. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 1./2: 13–22.

Bērziņš, V., Bambals, A. (1991) *Latvijas armija*. Rīga: Zinātne. 107 lpp.

Grīns, A. (1934) Karš ar Bermontu. *Kara Invalids*, 1. janvāris. 17.–25. lpp. *Latvijas brīvības cīņas 1918–1920. Enciklopēdija*. (1999) Rīga: Preses nams. 446 lpp.

Latvijas brīvības karš. (1928) Rīga: Armijas komandiera štāba Apmācības daļa. 107 lpp.

Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri: biogrāfiska vārdnīca. (1995) Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Jāņa sēta, 616 lpp.

Ščerbinskis, V. (2007) Aizsargu klaušu dienests 1918.–1920. gadā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki.* Nr. 4: 44–52.

Valmieras kājnieku pulka vēsture: 1919–1929. (1976) ASV: Valmieras kājnieku pulka bijušie karavīri. 465 lpp.

3. Jelgavas kājnieku pulks: 1919–1969: 50 gadu dibināšanas, cīņu un darbības atcere. (1970) ASV: Jelgavas pulka apvienība, 1970. 282 lpp.

Корнатовский Н. А. (2004) *Борьба за Красный Петроград.* Москва: АСТ. 606 с.

Цветков В. Ж. (2009) *Белое дело в России. 1919 г. (формирование и эволюция политических структур Белого движения в России).* Москва: Посев. 636 с.

Ainis Lociks

The Fighting of Aizsargi of Jaunjelgava District against the West Russian Volunteer Army in October 1919

Key words: the Latvian War of Independence, *Aizsargi*, paramilitary organization, commandant's office, West Russian Volunteer Army

Summary

The *Latvian Aizsargi Organization* (home guard, militia) played an important role in the social life of Latvia in the 1920s and 1930s. According to its structure, it was a paramilitary organization with the functions of helping the police. It was founded on 20 March, 1919 and was eliminated on 8 July, 1940. *Aizsargi* were the supporters of internal security in the state; their task included helping to sustain order in the state institutions in the peace time and in the army in the war time.

Beginning with 8 October up to 3 December, 1919, Latvian army fought with the pro-German West Russian Volunteer Army. On 5 September, 1919, it was formally created to fight against the Soviet Russia's Red Army and was subordinated to the Supreme Commander of the North-Western Army of the White Movement, but in fact this army was formed by German general Rüdiger Count von der Goltz.

The establishment of *Aizsargi* squad in Jaunjelgava District began after it was liberated from the Red Army in June, 1919.

On 12–17 October, 1919, *Aizsargi* of Jaunjelgava District together with soldiers of the commandant's office and small army units had to fight with

the West Russian Volunteer Army.

During these fights the units of *Aizsargi* of Jaunjelgava District together with the soldiers of the commandant's office managed to repel the attack of much bigger forces of the West Russian Volunteer Army at Eķengrāve and Birži villages, thus not allowing the opponent to establish contacts with the *German Landeswehr of Latvia* (Territorial Army of the ethnic Germans of Latvia) and to destabilize the situation in the Latvian Eastern front.

Those fights proved both *Aizsargi* and the Latvian Provisional Government that such militarized units are significant in civil parishes. Motivated *Aizsargi* members were able to adapt to the local conditions and defeat more numerous opponents.

The formation of *Aizsargi* units during the Latvian War of Independence in 1919–1920 contributed to safety and peacekeeping in Latvian civil parishes. In the situation when the police was at its early stages of formation, self-organization of population in order to keep peace and order had fully justified itself. The existence of *Aizsargi* units represented the Latvian Provisional Government and its authority in civil parishes.

Сигитас Лужис

Между латиницей и кириллицей: аббревиатуры в письменности Литвы XIX века

Ключевые слова: брахиграфия, латынь, литовская письменность, кириллица, “гражданка”, аббревиатуры

Традиция скорописи и аббревиатур характерна для всех разновидностей письменности Великого княжества Литовского. Многообразные проявления брахиграфии независимо от алфавита встречаются как в рукописной, так и в печатной продукции того времени. Этой особенности письма исследователями уже уделено немало внимания¹. В данной статье рассматриваются аспекты развития литовской письменности в XIX веке, в центре внимания — использование аббревиатур при транслитерации текста. Основной объект исследования — издания религиозных текстов: сборники отрывков из Евангелий, молитвенники, сборники церковных песнопений.

Формирование и развитие современных литературных языков вызвало отход от традиции латинской брахиграфии. Наиболее ранние проявления этого процесса можно наблюдать в печатной продукции. Очевидно, что печатники и издатели редактировали текст и восстанавливали пропущенные графемы, избавляясь при этом от сокращений и аббревиатур. Например, в Великом княжестве Литовском именно печатники в середине XVIII века утвердили различные функции двух графем <I> и <J>, а авторы рукописей еще долгое время, в некоторых случаях вплоть до конца XIX века, писали или только <I> или только <J> (Subačius 2003, 256).

Сужение традиции брахиграфии наиболее очевидно в текстах религиозного содержания. Это связано с критериями точности, ясности и

¹ Čapaitė, R. (2007) *Gotikinis kursyvas Lietuvos didikiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*. Vilnius: Versus aureus. 543, [1] p.; Pamerneckis, S. (2012) *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rusėniškoji paleografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas. 302 p.; Лужис С. (2015) Брахиграфия в латинице Литвы: влияние латинской традиции на польскую и литовскую письменность. В кн.: *Vēsture: avoti un cilvēki: XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli, Vēsture XVIII = Proceedings of the 24th international scientific readings of the faculty of humanities. History 18*. Daugavpils, Saule. C. 152-162.

восприимчивости, применяемыми к подобным текстам, учитывая их назначение и адресата. В литовских молитвенниках первой половины XIX века сокращения слов практически отсутствуют. В качестве иллюстрации можно сопоставить тексты (печатные и рукописные копии) короткого катехизиса *Aktay wieros, nadieios, malones ir gaylese* (Акты веры, надежды, милости и раскаяния), впервые опубликованного приблизительно в 1796 году типографией Вильнюсской академии. Этот популярный катехизис был переиздан в 1819, 1823, 1830, 1835, 1848, 1850 годах (Navickienė 2010, 193). В 1846 году этот катехизис с некоторыми исправлениями под названием *Aktaj wieros, nadiejios, malones ir gajlesia už griekus* (Акты веры, надежды, милости и раскаяния в грехах) был издан в Митаве (ныне Елгава), в типографии Иоганна Фридриха Штеффенхагена и сына (Lietuvos TSR Bibliografija 1969, 12). В Каунасской окружной публичной библиотеке (далее — КОПБ), в отделе старинных и редких книг хранится издание XVII века *Officia propria patronorum regni Poloniae* (КОПБ R 10904)². В конце книги вплетены дополнительные листы с рукописным текстом — *Aktay wieros, nadieios, malones ir gaylese*, скопированным в 1852 году с издания 1848 или 1850 года. Исходя из провениенции, находящейся на титульном листе (*Antoni Dowgiallo*), можно предположить, что автором копии являлся священник Антанас Даугела, тогдашний настоятель прихода Вашкай (Константинов) (Juzumas 2013, 641). В печатных текстах вышеперечисленных изданий, кроме Митавского, аббревиатуры отсутствуют. В Митавском издании в дополнении текста, которого нет в других изданиях, есть только одна суспензия: *Tewas, Sunus Ir Dwase S* [Szwenta]. В рукописной копии встречается и суспензия (правда, всего два раза) слова *šventos* (святой) *S: Dowinos Dwasios S.* и слова *Pona* (Господа) *P: Bayme P.*, но основная часть сокращений (90%) — контрактура с использованием надстрочных (выносных) букв — *abbreviatio per litteram superscriptam*. Чаще всего выносится конечный слог слова: *Sakramenta pakutos S.^{tos}* [Szwentos]; *dieł nupelnu J^{sa}* [Jezusa] *P^{na}* [Pona]; *Bažnicze S^a* [Szwenta]; *Ižganitojaus mana J^{sa}* [Jezusa] *Ch^{sa}* [Christusa] и другие. Среди сокращений существуют и гибридные контрактуры, состоящие из выра-

² Sokołowski, S. (1685) *Officia propria patronorum regni Poloniae, / per r. Stanislaum Socolovium, serenissimi olim Stephani, Poloniae regis, theologum, canonicum Cracoviensem, ex mandato synodi Petricoviensis conscripta; auctoritate... cardinalis Georgii Radzivili, episcopi Cracoviensis edita*. Antverpiae [Antwerpen]: ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti. — 8°.

женного цифрой корня слова и вынесенного конечного слога слова: *wienas 3^{si} [trijosi] asabosi; 7ⁿⁱ [septyni] Sakramentay*. К ним примыкают контрактуры, образованные из сиглы, сформированной посредством итерации (лат. *iteratio*) — повторения титульной буквы и вынесенного конечного слога слова. Такие аббревиатуры используются для выражения высшей степени: *antra asaba Trayces SSS.^{es} [Szwenciausės]; Tykiu jog SSS^{mi} [Szwenciausiami] Sakramenti*. Иногда выносится конечный слог слова, хотя само слово не сокращается: *Tu esi Diewi ma^{na} [mana]*.

Эти аббревиатуры свидетельствуют о все еще сильном влиянии традиции латинской брахиграфии на рукописную традицию в Литве середины XIX века. Именно на рукописную традицию, так как в печати называли серьезные изменения.

На формирование современного литовского письма и орфографии сильно повлияла общественно-политическая ситуация в Литве во второй половине XIX — начале XX века. Именно в последние десятилетия XIX века появилось немало факторов, которые ускоряли ранее возникший и довольно медленный процесс кристаллизации современного письменного литовского языка (Palionis 1995, 224).

Одним из самых больших вызовов для формирования современного литовского языка был запрет на литовскую печать и ввод “гражданки” — кириллического письма. После подавления восстания 1863 года генерал-губернатор М.Н. Муравьев (1796—1866) в 1864 году запретил печатать латиницей издания на литовском языке: “все книги и рукописи на жмудском и литовском наречиях, впредь до особого распоряжения, разрешать печатать не иначе, как буквами русской гражданской азбуки” (*Lietuvių spaudos draudimo* 2004, 170). Учитывая этнический и языковой состав населения тогдашней Литвы, самые большие усилия по замене алфавита были направлены на крестьян — основную часть населения Литвы, которая в повседневной жизни пользовалась литовским языком. При этом обращено внимание и на жанр печатной продукции, наиболее распространенный среди литовского населения. Было установлено, что “литовский простолюдин в настоящее время сознает потребность в пользовании лишь изданиями двоякого рода, напечатанными на его родном языке латинским шрифтом; такими изданиями являются молитвенник и календарь” (*Lietuvių spaudos draudimo* 2004, 155).

Чтобы молитвенники, напечатанные латиницей за рубежом, не ввозились в страну, и крестьяне, не имея выбора, были бы вынуждены пользоваться молитвенниками, транслитерированными кириллицей, преем-

ник Муравьева генерал-губернатор К.П. Кауфман (1818–1882) в 1865 году приказал начальникам губерний “употребить все зависящие от них меры запрещения ввоза, продажи и распространения каким бы то ни было путем всяких изданий на сказанных наречиях латино-польскими буквами.” (*Lietuvių spaudos draudimo* 2004, 89).

Для транслитерирования литовских книг был разработан ряд вариантов литовской “гражданки”. За время запрета печатать латиницей на литовском языке (1864–1904) было опубликовано около 60 литовских книг на кириллице (Litvinskaitė, 2005, 123). Большую часть из них составляла религиозная литература. Это связано со стремлением властей сблизить католиков Литвы с православными и таким образом быстрее превратить Литву в чисто православный край. Кроме того, по мнению чиновников, у народа не было потребности в художественной литературе (Zinkevičius 1990, 94).

Однако царским властям только с большими усилиями удалось определить часть населения приучить к “гражданке”. По данным российских чиновников, в конце XIX века кириллическим алфавитом писали литовцы, окончившие государственные школы. Отчет генерал-губернатора П.Д. Святополка-Мирского (1857–1914) за 1902–1903 год и статьи в периодических изданиях показывают, что этим алфавитом писали малообразованные люди, не знавшие латиницы. Кроме того, кириллица им могла казаться престижной (Venckienė 2006, 332). Именно для «литовского простолюдина» уже в 1864 году была издана *Абецеле жемайтишкай-лѣтуйишка — Букварь Жемойтско-Литовскій* (Subačius 2004, 140). В следующем году — *Кантычкась, арба Книнга гесмю и Евангеліесь антѣ неделіосъ денунъ ирѣ китунъ швенчу*, а также *Трумпасъ катехизмась*. Еще через год — в 1866 году — *Сенась аукса алторюсь арба Суринкимась ивайрю малдунъ ирѣ гѣсмюнь* и т.д. Орфография литовской “гражданки” вполне изучена³, но аббревиатуры при транслитерации текстов до сих пор не получили должного внимания.

³ Subačius, G. (2011) *Lietuvių kalbos ekspertai Rusijos imperijos tarnyboje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 457 p.; Subačius G. (2006) Kazimiero Lelio ir Ipolito Liutostanskio lietuviškos kirilikos modeliai, 1887–1891. *Archivum Lithuanicum*, T. 8: 279–316; Subačius G. (2004) Lietuviška ir rusiška lietuviškų spaudinių kirilika 1864–1904 metais. В кн.: *Raidžių draudimo metai*. Red. D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. P. 139–173.; Venckienė J. (2006) Kirilika rašyti lietuviški XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios rankraštiniai tekstai. *Archivum Lithuanicum*, T. 8: 319–332.

Для анализа использования брахиграфии в печати Литвы второй половины XIX века исследованы наиболее популярные среди населения того времени издания религиозного содержания. Сравниваются те же самые произведения, напечатанные латиницей и кириллицей. Популярный молитвенник *Senas auksa altorius, arba Surinkimas iwayriū maldun ir giesmiun*⁴ в 1849 году подготовили Т. Юзумас (*Tadas Juzumas*, 1810–1851) и Й.К. Рачкаускис (*Jeronimas Kiprijonas Račkauskis*, 1825–1889). Очень грамотно в языковом отношении подготовленный молитвенник до 1864 года был издан 18 раз (*Navickienė* 2010, 204). Издание 1864 года Л. Ивинским (*Laurynas Ivinskis*, 1810–1881) было транслитерировано на кириллицу (*Lietuviškoji knyga* 1996, 132). После дополнительной редакции Й. Кречинского (*Jonas Krečinskis*, около 1820–около 1890) молитвенник был опубликован в 1866 году под названием *Сенасъ аукса алторюсъ арба Суринкимасъ ивайрю малдунъ ирь гѣсмюнь*⁵ (*Subačius* 2011, 89). Текст обоих изданий по существу идентичен. Было всего несколько различий в сокращении слов:

Senas auksa altorius	Сенасъ аукса алторюсъ
с. 34 Amen	с. 34 А.
с. 69 Spawiednes Szwent.	с. 69 СПАВѢДНЕСЪ Ш.
с. 300 ADINAS APE SZW. JUZAPA	с. 311 АДИНАСЪ АПЕ ШВЕНЧ ІУЗАПА

Все сокращения слов, которые встречаются в обоих изданиях, стоят под знаком суспензии. Чаще всего употребляется суспензия слова *Szwentas / Швенкасъ* — *S. / Ш.* Для выражения множественного числа (иногда и для выражения высшей степени) используется итерация — повторение титульных букв *SS. / ШШ.*: *Patronay mana yr wysy SS. / Патронай мана! иръ высы ШШ.*; *SS. Sakramenta / ШШ. Сакраменнта.*

Следует отметить, что в случае использования в напечатанном литовскими буквами тексте латинской аббревиатуры она автоматически,

⁴ *Senas auksa altorius, arba Surinkimas iwayriū maldun ir giesmiun, Diewa baymingam katalikuy wysokiunsy atsyėjimunsy reykalingu parvejzietas ir su pridieimu trumpu pamokima apy Sakramenta Pakutos S. ir nekuriun rejkalingesniu maldun ir giesmiu: Ysz nauja spaustuwen paduotas. Wilniuje: kasztu ir spaustuwi Juozapa Zawadzki, 1864. 592 p.*

⁵ *Сенасъ аукса алторюсъ арба Суринкимасъ ивайрю малдунъ ирь гѣсмюнь девабаймингамъ каталикуй высокюнсы атсыѣимунсы рейкалингу парвейзѣтасъ ирь су придеиму трумпу памокима апей нѣкурюнь рейкалингѣсно малдунъ ирь гѣсмюнь. Ишь науя спаустувень падуотасъ. Вилнюѣ спаустувень Р. М. Ромма 1866. 627 p.*

без транслитерации переносится в текст на “гражданке”: *intencijes NN*. — *интенцієсь NN*.

Аналогичная ситуация и в другом широко распространенном издании *Kantyczkas, arba Kninga giesmiu*. Истоки этого сборника церковных песнопений прослеживаются в семнадцатом веке. После многочисленных изменений, редактирований и изданий сборник по инициативе епископа М. Валанчюса (*Motiejus Valančius*, 1801–1875), был дополнен оригинальными песнями А. Баранаускаса (*Antanas Baranauskas*, 1835–1902) “*Artoju giesmes szwintos*” и после окончательной корректуры самого М. Валанчюса издан в 1860 году⁶. Переиздания этой редакции текста имели место в 1862, 1863 и дважды в 1864 году (Navickienė 2010, 201). Сборник транслитерировал на кириллицу И. Кречинский. Книга вышла в 1865 году под названием *Кантычкас арба Книнга гесмю*⁷ и была издана тиражом в 10 000 экземпляров (Subačius 2004, 157). Транслитерация текста выполнена аккуратно, различий с изданием на латинице почти нет. Аббревиатур в *Kantyczkas* значительно меньше, чем в *Senas auksa altorius*. И здесь чаще встречается суспензия. Следует отметить, что латинская сигла в тексте, напечатанном литовским алфавитом, при транслитерации переводится, например: *etc.* — *и.т.т.* Кроме того, сначала слово пишется полностью, дальше дается сокращение: *иръ тейнь толяу* / *и.т.т.*

В сборниках отрывков из Евангелий⁸ сокращения слов встречаются еще реже. При передаче литовского текста кириллицей аббревиатуры используются только для ссылок на текст Библии. В самом тексте слова не сокращаются.

Очевидно, что переход на новый алфавит усложнял дешифрование и понимание аббревиатур, и это вызвало снижение употребления сокращенных слов в текстах, особенно в текстах религиозного содержания. Несмотря на то, что “запрет печати был средством лингвистического контроля, а в более широком смысле — средством контроля над культурой,

⁶ *Kantyczkas, arba Kninga giesmiu par Moteju Wołonczewski Žemajcziu wiskupa parweįzieta ir išznauje išspausta*. Vilniuj: spaustuviėj Jozapa Zawadzka, 1860. 736 p.

⁷ *Кантычкась, арба Книнга гесмю / паръ Мотню Волончевски вискупa парвейзета иръ ишнауе ишснауста*. 1865. 748 p.

⁸ *Evangelijos ant nedėdieniu ir visu švencziu isztisu metu*. Vilniuje: spaustuveje Jūzapo Zavadzka, 1857. 275 p. *Евангелієсь антъ неделієсь денунъ иръ китунъ швенчу, курієсь ира скайтомась бажницієсе швентосе паръ иштисусъ метусъ, пагалъ Рима иредима летувишкai парашитасъ*. Вильной: спаустувень Р.М. Ромма, 1865. 161 p.

проявлением социальной репрессии” (Subačius 2010, 127), в формировании современного литовского алфавита этот вызов способствовал более быстрому переходу от двухграфемного к монографемному символу звука, например: *sz* – *š* или *cz* – *č*. Это показывает, что народ на запрет латинского алфавита отвечает не только и не столько стремлением законсервировать, сохранить его, но и осмыслением, усовершенствованием, изменением орфографии (Subačius 2010, 126).

Список источников и литературы

Каунасская окружная публичная библиотека (Kauno apskrities viešoji biblioteka) (далее – КОПБ) (Отдел старинных и редких книг).

Juzumas, V. (2013) *Žemaičių vyskupijos aprašymas*. Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus. 1078 p.

Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla (2004). Sudarė A. Tyla; [iš rusų kalbos vertė T. Bairašauskaitė]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. 392, [1] p.

Lietuvos TSR Bibliografija (1969). Serija A: Knygos lietuvių kalba. T. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis. LXIII, 728 p.

Litvinskaitė, D. (2005) Kirilikos Evangelijų (Евангелиєсь, 1865) rašyba: Laurynas Ivinskis ir Jonas Krečinskis. *Archivum Lithuanicum*, T. 7: 123–137.

Navickienė, A. (2010) *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 382, [2] p.

Palionis, J. (1995) *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 335 p.

Storpirštienė, J. red. *Lietuviškoji knyga* (1996). Vilnius: Vilspa, 226 p.

Subačius, G. (2003) XVIII–XIX amžiaus lietuviškų tekstų grafemos <I>, <J>. *Archivum Lithuanicum*, T. 5: 227–262.

Subačius, G. (2004) Lietuviška ir rusiška lietuviškų spaudinių kirilika 1864–1904 metais. В кн.: *Raidžių draudimo metai*. Red. D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. P. 139–173.

Subačius, P. (2010) *Antanas Baranauskas: gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*. Vilnius: Aidai. 318 p.

Subačius, G. (2011) *Lietuvių kalbos ekspertai Rusijos imperijos tarnyboje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 459 p.

Venckienė, J. (2006) *Archivum Lithuanicum*, T. 8: 319–332.

Zinkevičius, Z. (1990) *Lietuvių kalbos istorija*. T. 4: Lietuvių kalba XVIII–XIX a. Vilnius: Mokslas. 331, [1] p.

Sigīts Lūžis

**Starp latīņu un kirilisko rakstību:
abreviatūras 19. gadsimta Lietuvas rakstībā**

Atslēgas vārdi: brahigrāfija, latīņu rakstība, lietuviešu rakstība, kiriliskais raksts, “graždanka”, abreviatūras

Kopsavilkums

Rakstā skatīti daži lietuviešu rakstības aspekti 19. gadsimtā. Uzmanība pievērsta abreviatūru izmantošanai, atveidojot tekstu citā alfabētā. Galvenais pētījuma objekts ir reliģisko tekstu izdevumi: Evaņģēliju izvilcumu apkopojumi, lūgšanu grāmatas, baznīcas dziesmu grāmatas.

Mūsdienu nacionālo valodu veidošanās un attīstība izraisīja atkāpšanos no latīņu brahigrāfijas tradīcijas. Agrīnākās izpausmes rodamas iespiestajā tekstā, visuzskatāmāk – reliģiska satura nacionālajos tekstos. Tas saistīts ar precizitātes, skaidrības un uztveršanas kritērijiem, ievērojot to uzdevumu un adresātu. 19. gadsimta pirmās puses lietuviešu lūgšanu grāmatās vārdu saīsinājumu praktiski nav.

Viens no lielākajiem izaicinājumiem mūsdienu lietuviešu valodas izveides procesā bija lietuviešu drukas aizliegums un t. s. “graždankas” (Pētera I 1708. gadā pirmās krievu alfabēta reformas rezultātā tapušās laicīgo izdevumu drukas) – kiriliskās rakstības ieviešana. Lietuviešu grāmatu iespiešanai tika izstrādāti vairāki šīs lietuviešu “graždankas” varianti.

Visbiežāk vārdu saīsinājumi sastopami izdevumos, drukātos gan latīņu, gan kiriliskajā rakstībā, zem suspensijas zīmes. Latīņu burtiem nodrukātā tekstā, izmantojot latīņu abreviatūru, tā automātiski, bez transkripcijas tiek pārcelta uz tekstu kiriliskajā rakstībā, bet latīņu alfabētā nodrukātajā tekstā esošie latīņu sigli, pārejot uz kirilisko rakstību, tiek tulkoti.

Pāreja uz jauno alfabētu apgrūtināja abreviatūru atšifrēšanu un skaidrību. Tas veicināja tekstos, īpaši reliģiskajos, lietoto saīsinājumu skaita samazināšanos. Šis process arī mūsdienu lietuviešu valodas izveidē radīja ātrāku pāreju no divposmu skaņu simboliem uz vienposma, piemēram, *sz – š* vai *cz – č*.

Sigitas Lūžys

Between Latin Writing and Cyrillic Writing: Abbreviations in the 19th Century Lithuanian Writing

Key words: brachygraphy, Latin writing, Lithuanian writing, Cyrillic writing, *grazhdanka*, abbreviations

Summary

The article is devoted to the analysis of the Lithuanian writing development in the 19th century with the focus on marginal writing – brachygraphy, i.e. usage of abbreviations or special characters. In the paper, the texts of religious content – books of prayers, gospel collections, and hymnals – are analysed.

Shorthand and abbreviation tradition in Lithuania is characteristic of the old multilingual writing – handwritten or printed. Still in the 19th century, the forming national press distanced itself from the brachygraphic tradition significantly reducing the use of abbreviations. It was also due to the prohibition of press in Lithuania imposed by the czarist government that lasted from 1865 to 1904. Cyrillic writing, under the name of *grazhdanka*, took over Lithuanian letters. Cyrillic writing was employed not only in imparting the text itself, but also the established traditions of the Latin writing. The most obvious of the adopted methods is iteration – repetition of a grapheme (usually initial) when naming the plural.

As decoding and understanding of abbreviations became significantly more complex with the transfer to the new alphabet, the attempt to reduce the amount of abbreviations, especially of the ambiguous ones, is obvious. It is quite often that a full lexeme is presented on the page and only then the abbreviation is given. This kind of principle of obviousness and clarity is related to the addressee and the purpose of religious printing. It was also influenced by the fact that abbreviations in the Russian secular press formed only at the end of the 19th century.

Introduction of *grazhdanka* also had an impact on some Lithuanian orthographic elements: instead of the old double-letter graphemes *sz* and *cz*, standing for sounds *š* and *č*, single-letter graphemes were formed in the course of time.

Still *grazhdanka* itself underwent the direct influence of the Latin brachygraphy, e.g., abbreviation *NN* (*nomen nominandum*) is simply transferred to the texts in the Cyrillic script with no translation or transcription.

Руслана Марценюк

Уроженцы Латвии в Киевском университете св. Владимира (1834–1920): профессорско-преподавательский состав

Ключевые слова: Университет св. Владимира, профессорско-преподавательский состав, Латвия, латыши, остзейские немцы, Лифляндская губерния, Курляндская губерния, Витебская губерния

В преддверии двухсотлетнего юбилея Киевского национального университета имени Тараса Шевченко есть все предпосылки к изучению биографий тех, кто стоял у его истоков, кто принес ему славу или был хорошим учителем для своих талантливых учеников. Мы же попробуем создать просопографический портрет членов профессорско-преподавательского состава Киевского университета св. Владимира¹ — уроженцев территории современной Латвии. В конце XIX — начале XX века) большая часть украинских и латышских земель² входили в состав Российской империи а миграция в научной среде была обыденным явлением. Применение просопографического метода в данном случае даст возможность свести всю значимую биографическую информацию в систематизированный «обобщенный портрет».

Основанием для создания данного просопографического портрета послужили коллекции документов Государственного архива города Киева, а именно документы из фонда 16 («Киевский университет»). При создании как коллективного так и индивидуального «образа» использованы также работы, посвященные истории университета, биографические и энциклопедические издания, отдельные биографические очерки, воспоминания, мемуары.

Проанализировав и систематизировав архивные источники и изучив историографию, нами было установлено, что за 86-летний период существования университета среди 627 членов профессорско-преподавательского состава 14 были уроженцами латышских земель.

¹ Предшественника нынешнего университета, существовавшего с 1834 по 1920 год.

² Тогдашние Курляндия, Лифляндия и часть Витебской губернии.

Итак, с образованием Киевского университета св. Владимира в 1834 году и открытием его первого факультета — философского (с историко-филологическим и физико-математическим отделениями) — в первое пятилетие трое из 48 преподавателей были выходцами из Курляндии. Одним из них был Иван Яковлевич Нейкирх (*Johann Heinrich Neukirch*, 1803–1870), доктор философии, экстраординарный, заслуженный ординарный профессор по кафедре греческой словесности и древностей с 1837 по 1869 год. Другим — Александр Карлович Деллен (*Alexander Ludwig Doellen*, 1814–1882), доктор римской словесности, заслуженный ординарный профессор по кафедре римской словесности и древностей (1839–1840), а также по совместительству адъюнкт греческой словесности и древности (1839–1867). На физико-математическом отделении работал Рудольф Эрнестович фон Траутфеттер (*Ernst Rudolf von Trautvetter*, 1809–1889) — доктор естественных наук, ординарный профессор по кафедре ботаники (1838–1859).

Все они были в срочном порядке вызваны для замещения вакантных должностей после увольнения из университета преподавателей-поляков. В 1839 году университет на некоторое время приостановил свою работу. Было решено избавить его от польского элемента как неблагонадежного, а на преподавательские кафедры приглашать большей частью немцев и русских.

Уроженцы латышских земель появились на философском факультете только через 30 лет, да и то уже после его разделения на два самостоятельных факультета — Александр Эрнестович Свенсон (*Alexander Fromhold Svenson*, 1830–1873), лектор немецкого языка на историко-филологическом факультете (1865–1873), и Александр Онуфриевич Ковалевский (1840–1901), доктор зоологии, ординарный профессор по кафедре зоологии на физико-математическом факультете (1869–1873).

Больше всего представителей Лифляндии и Курляндии можно было встретить на медицинском факультете, образованном в 1842 году. Так, на этом факультете преподавали Эдуард Эрнестович Мирам (*Karl Eduard Miram*, 1814–1887), доктор медицины и хирургии, ординарный профессор по кафедре физиологии здорового человека (1842–1862); Христиан Яковлевич фон Гюббенет (*Anton Christian August von Huebbenet*, 1821–1873), доктор медицины, заслуженный ординарный профессор по кафедре теоретической хирургии (1847–1870); Юлий (Фердинанд) Иванович фон Мазон (*Julius Ferdinand von Mazonn*, 1817–1885), доктор медицины, ор-

динарный профессор по кафедре патологии и патологической анатомии (1852–1875); Николай Николаевич Неезе (*Daniel Nikolaus Neese*, 1818–1889), ученый-аптекарь, адъюнкт-профессор, преподавал студентам фармакологию и фармакогнозию (1854–1863); Юлий Карлович Шимановский (*Julius Alphons Nikolaus Szymanowski*, 1829–1869), доктор медицины, ординарный профессор по кафедре оперативной и военной хирургии (1861–1868); Карл-Георгий Эмиль Георгиевич Гейбель (*Karl Georg Emil Heubel*, 1839–1912), доктор медицины, экстраординарный профессор по кафедре фармакологии (1865–1897); Федор Карлович Борнгаупт (*Theodor Karl Georg Bornhaupt*, 1842–1905), доктор медицины, экстраординарный профессор по кафедре хирургии и госпитальной клиники (1883–1903); Иван Юльевич Руберт (*Jānis Frīdrihs Jūlijs Ruberts*, 1874–1934), доктор медицины, ординарный профессор по кафедре офтальмологии (1910–1920).

Юридический же факультет, который полноценно заработал уже год спустя после открытия университета, в 1835 году, за всю свою восьмидесятилетнюю историю смог привлечь только одного выходца из латышских земель. Это – Павел Емельянович Соколовский (*Paul Ernst Emil von Sokolowski*, 1860–1934), доктор римского права, ординарный профессор по кафедре римского права (1895–1906) (ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4762, 4756, 4778, 4759, 4757, 4754, 4765, 4810, 4766).

В деятельности выходцев из латышских земель в Киевском университете св. Владимира следует отметить то, что им, помимо чтения лекций и проведения занятий со студентами, предстояло исполнять и административные обязанности, и, по мнению очевидцев, делали они это довольно – таки успешно.

Так, например, Р. Траутфеттер через три года после прихода в университет был избран деканом физико-математического отделения философского факультета и занимал эту должность с 1841 по 1847 год. С 1847 по 1859 год он был ректором университета, причем также исполнял обязанности начальника Киевского учебного округа (Скопенко, Короткий и др. 2005, 77). Р. Траутфеттер оставил по себе память образцового ректора, хотя довелось ему управлять университетом не в самое легкое время, когда уже были отменены важные функции университетского самоуправления (Иконников 1884, 658). Из других его заслуг перед университетом следует упомянуть создание прекрасного ботанического сада, сохранившегося до сих пор.

Профессор И. Нейкирх в течение 30-летнего служения в университете был трижды избран проректором университета (1842–1846, 1846–1850, 1862–1863), шесть раз – деканом историко-филологического отделения (1839–1842, 1842–1845, 1852–1862) и множество раз – исполняющим должность ректора ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4750). По прошествии времени вспоминали, что должность декана столь долгое время он «[...] действительно занимал по действительному к нему уважению. Ведь [...] как декан, вел факультетские дела с удивительной аккуратностью, с полнейшим беспристрастием, не позволяя себе никогда и ни в чем никаких преднамеренных, личных, парциальных или других каких-либо не научных целей и стремлений» (Иконников 1884, 481). За годы его руководства факультет получил название «Счастливая Аркадия», и причиной этого явились всегда мирные, свободные и объективные обсуждения факультетских дел.

Возглавлять медицинский факультет довелось Э. Мирану (1854–1858, 1858–1862), Ю. Мациону (1868–1870) и К. Гейбелю (1890–1897).

Многие из приглашенных или назначенных профессоров свои научные и исследовательские таланты раскрыли именно в университете св. Владимира, начав с защиты докторских диссертаций. Среди них можно назвать А. Деллена (римская словесность), Ю. Мациона (медицина) и П. Соколовского (римское право). Примером высокого научного труда может послужить деятельность профессора Ю. Шимановского. Он первым в мире предложил бесподкладочные гипсовые повязки, одним из первых в Российской империи и первым в Киеве провел овариоэктомию – операцию, сопряженную с удалением яичника, создал много хирургических инструментов, которые получили широкое применение в хирургических клиниках России и западноевропейских стран (Винниченко I., Винниченко Р. 2009, 157).

Немало уроженцы латышских земель сделали и для Киева. Следует отметить в первую очередь медиков. В городе до сих пор существуют учрежденные ими медицинские заведения. Например, Ю. Мацион был основателем и первым директором городской Александровской больницы, а Н. Неезе организовал первую в городе торговлю аптечными товарами, К. Гейбель – основатель большинства клиник Военного госпиталя. Многие они сделали и для лютеранской общины Киева, а обновленная на их деньги кирха помнит проповеди пастора А. Свенсона. По утверждению его университетских коллег, «с первых дней своего служения он приоб-

рел всеобщую симпатию, а слушать проповеди [...] часто приходили люди и других вероисповеданий!» (Иконников 1884, 588)

Впрочем, Киев, стал для многих местом последнего пристанища. Навечно в городе остались Ф. Борнгаупт, К. Гейбель, Ю. Мацон, Э. Мирам, Н. Неезе, И. Нейкирх, А. Свенсон и Ю. Шимановский.

Собрав воедино всю доступную информацию о выходах из латышских земель в Киевском университете св. Владимира (в частности, о месте рождения учёных, вероисповедании, социальном происхождении, полученном образовании и т.д., об особенностях профессиональных взаимоотношений и средней продолжительности работы в университете, о принадлежности к факультетам и кафедрам, о роли университета в академических карьерах преподавателей, а также о причинах их прихода в университет и увольнения из него), можно приступить к созданию биографического портрета.

Итак, по этническому происхождению, из указанных 14 профессоров, за исключением Я. Руберта (латыш) и А. Ковалевского (русский), это остзейские немцы, среди них 5 – уроженцы Курляндии (А. Деллен, И. Нейкирх, Р. Траутфеттер, Э. Мирам, А. Свенсон), 8 – Лифляндии (К. Борнгаупт, К. Гейбель, Ю. Мацон, Н. Неезе, Ю. Шимановский, Х. Гюббенет, Я. Руберт, П. Соколовский) и А. Ковалевский – Витебской губернии. По религиозной принадлежности почти все протестанты (11 – лютеране, 2 – евангелисты-христиане), и лишь А. Ковалевский – православный. Что же до социального происхождения, то здесь палитра красок более многообразна: это выходцы из семей потомственных дворян, лютеранского духовенства, купцов, офицеров, учителей гимназий и даже часовых дел мастера. Почти все они воспитанники местных гимназий, в дальнейшем избравшие своей *alma mater* Дерптский университет, и только А. Ковалевский закончил Санкт-Петербургский университет. Преобладающее количество названных лиц – восемь человек – стали выпускниками медицинского факультета, двое – философского, двое – физико-математического, и по одному закончили теологический и юридический факультеты. Правда, только семь человек защитили свои докторские диссертации в родном университете (Ф. Борнгаупт, К. Гейбель, Х. Гюббенет, И. Нейкирх, Я. Руберт, Ю. Шимановский и А. Ковалевский). Р. Траутфеттер и Э. Мирам получили ученую степень в Кенигсбергском университете, еще трое защитили диссертации в Киеве, о чем было упомянуто выше. Н. Неезе как фармацевт имел только степень действительного аптекаря, что тогда приравнивалось к магистру фармации, а А. Свенсон не имел

ученой степени. До прихода в университет богатый трудовой опыт имели лишь Ф. Борнгаупт, Ю. Мацион, Н. Неезе, Я. Руберт и Ю. Шимановский.

Анализ возраста преподавателей, уроженцев Латвии, показал, что пятеро из них приехали в Киев на пороге своего 30-летия, а девятерым было от 30 до 40 лет. Академическую карьеру они обычно начинали с должности экстраординарного профессора. Средняя продолжительность их работы в университете составляла около 20-ти лет. Дольше всех в университете проработали И. Нейкирх и К. Гейбель, отдав ему каждый по 32 года жизни. Чуть меньше, 28 лет, отдал университету А. Деллен. Ф. Борнгаупт, Р. Траутфеттер, Х. Гюббенет, Ю. Мацион и Э. Мирам — от 20 до 23 лет, Я. Руберт, А. Свенсон, Н. Неезе, Ю. Шимановский и П. Соколовский — от 7 до 11 лет. Меньше всего в университете проработал А. Ковалевский (4 года). Он расстался с университетом в связи с переводом в Одесский университет. В другой университет после 11 лет службы перешел и П. Соколовский. Остальные же уволились из университета по выслуге лет. У двоих преподавателей — А. Свенсона и Ю. Шимановского — смерть прервала дальнейшее сотрудничество с университетом. Я. Руберту довелось в вихре революционных событий 1917–1920 годов увидеть закат некогда славившегося университета. С созданием независимого Латвийского государства Я. Руберт возвратился на родину, где в 1923–1925 годах был ректором Латвийского университета.

Практически для всех преподавателей — уроженцев латышских земель — работа в Киевском университете св. Владимира стала важным этапом в их академической карьере. Также и для университета огромным был их вклад в развитие науки, которой они посвятили не только годы, проведенные в Киеве, но зачастую и всю свою жизнь.

Список источников и литературы

Державний архів м. Києва (далее — ДАК). Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4749 (Послужний список екстраординарного професора Шимановського Альфонса Миколи Карловича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4750 (Послужні списки екстраординарного професора Деллена Олександра Карловича, Нейкірха Івана Яковича, Траутфеттера Рудольфа Ернестовича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4752 (Послужний список лектора Свенсона Олександра Фромгольда Ернестовича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4754 (Послужний список екстраординарного професора Ковалевського Олександра Онупрійовича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4756 (Послужний список екстраординарного професора Гейбеля Карл-Георгій-Емілій Георгійовича-Бернгардовича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4762 (Послужні списки екстраординарного професора Борнгаупта Федора Карловича, Мазона Юлія Фердинанда Івановича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4766 (Послужний список екстраординарного професора Соколовського Павла Ємілієвича).

ДАК. Ф. 16 (Київський університет). Оп. 465. Спр. 4810 (Послужний список екстраординарного професора Руберта Іоганна-Фрідріха-Юлія Германовича-Юлійовича).

Иконников В.С., ред. (1884) *Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884)*. Київ. 816 с.

Владимирский-Буданов М.Ф. (1884) *История Императорского Университета Св. Владимира*. Т. 1.: *Университет Св. Владимира в царствование императора Николая Павловича*. Київ. 674 с.

Бойчак М.П. (2005) *История Киевского военного госпиталя: Киевский госпиталь — учебная и научная база медицинского факультета Университета Св. Владимира и Киевского медицинского института*. Київ. 752 с.

Винниченко І., Винниченко Р. (2009) *Німці в історії Київського університету (XIX — половина XX ст.) = Deutsche in der Geschichte der Kyjiwer Universitat (XIX. Jhd. bis zur ersten Halfte des XX. Jhd.)*. Київ. 420 с.

Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). (2004) Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 356 с.

Історія Київського університету. (2014) Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 895 с.

Алтухова С.Ю., Бойко К.В., Вашенко І.В. та ін. [упоряд.]. (2014) *Професори Київського університету: біограф. довід*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 591 с.

Скопенко В.В., Короткий В.А., Табенська Т.В., Тіщенко І.І., Шевченко Л.В. (2006) *Ректори Київського університету, 1834–2006*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 336 с.

Шульгин В. (1860) *История Университета Св. Владимира*. Санкт-Петербург. 230 с.

Ruslana Marceņuka

**Latvijā dzimušie Kijevas Sv. Vladimira universitātes
professori un pasniedzēji (1834–1920)**

Atslēgas vārdi: Sv. Vladimira universitāte, profesūra, Latvija, latvieši, baltvācieši, Vidzemes guberņa, Kurzemes guberņa, Vitebskas guberņa

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir izveidot 14 latviešu izcelsmes 1834.–1920. gadā Kijevas Sv. Vladimira universitātē strādājušo profesoru un pasniedzēju prosopogrāfisku portretu. Darba gaitā apzināti galvenie universitātes fakultāšu profesoru un docētāju rekrutēšanas avoti, analizētas individuālas iezīmes (dzimšanas vieta, piederība reliģiskajai konfesijai, izglītība u. c.), kā arī profesionālas attiecības, akadēmiskā darba ilgums. Pievērsta uzmanība universitātes lomai mācībspēku karjerā, iemesliem, kāpēc tika uzsākts un pabeigts darbs augstskolā.

Sv. Vladimira universitātes Filozofijas fakultātē strādāja sengrieķu literatūras un senatnes profesors I. Neikirhs (1837–1869), latīņu valodas un romiešu senatnes profesors A. Dellens (1839–1867), botānikas profesors R. F. Trautfetters (1838–1859), vācu valodas pasniedzējs A. Svensons (1865–1873), zooloģijas profesors A. Kovaļevskis (1869–1873).

Medicīnas fakultātē bija nodarbināti ķirurģijas profesors F. Bornhaupts (1883–1903), farmakoloģijas profesors K. Geibels (1865–1890), teorētiskās ķirurģijas profesors A. Hubenets (1847–1870), pataloģijas un anatomijas profesors J. Mazons (1852–1875), vesela cilvēka fizioloģijas profesors K. E. Mīrams (1842–1862), farmaceits profesors D. Nēze (1854–1863), operatīvās un kara ķirurģijas profesors J. Šimanovskis (1861–1868), oftalmoloģijas profesors J. Ruberts (1903–1920).

Juridiskajā fakultātē strādāja romiešu tiesību profesors P. F. Sokolovskis (1895–1906).

Ruslana Martseniuk

**Natives of Latvia at the University of St. Vladimir in Kiev (1834–1920):
the Academic Staff**

Key words: University of St. Vladimir, academic staff, Latvia, Latvians, Baltic Germans, Province of Livonia, Province of Courland, Vitebsk Province

Summary

The aim of the present study is to create a prosopographical portrait of 14 natives of Latvia (Livonia, Courland, and the part of the Vitebsk Province in the former Russian Empire) who were a part of the academic staff of the University of St. Vladimir (1834–1920). The study examines the major sources of forming auxiliary academic staff of the University departments, analyzes the specificity of the staff (in particular, the birthplace of scientists, confession, social origin, education, etc.), professional relationships, and the average duration of work at the University of St. Vladimir. A special attention is given to clarifying the role of the University in the academic careers of lecturers, as well as their reasons for coming to the University and dismissal from it. So, the staff of the Faculty of Philosophy included Dr. Johann Heinrich Neukirch (1837–1869) – the Professor of Greek literature and Antiquity; Dr. Alexander Ludwig Dillen (1839–1867) – the Professor of Roman literature and Antiquity; Dr. Ernst Rudolf von Trautvetter (1838–1859) – the Professor of botany; Alexander Fromhold Svenson (1865–1873) – the Lecturer of the German language, and Dr. Alexander Onufrievich Kovalevsky (1869–1873) – the Professor of zoology. The Faculty of Medicine included Dr. Theodor Karl Georg Bornhaupt (1883–1903) – the Professor of surgery and hospital clinics; Dr. Karl Georg Emil Heubel (1865–1890) – the Professor of pharmacology; Dr. Anton Christian August von Huebbenet (1847–1870) – the Professor of theoretical surgery; Dr. Julius Ferdinand Mazonn (1852–1875) – the Professor of pathology and anatomy; Dr. Karl Eduard Miram (1842–1862) – the Professor of the physiology of a healthy person; Daniel Nikolaus Neese (1854–1863) – the Professor of pharmacy; Dr. Julius Alphons Nikolaus Szymanowsky (1861–1868) – the Professor of operational and war surgery; Dr. Jānis Ruberts (1903–1920) – the Professor of ophthalmology. The Faculty of Law included Dr. Paul Ernst Emil von Sokolowski (1895–1906) – the Professor of Roman law.

Сергей Меньченин

Обзор деятельности комитетов попечительства о народной трезвости в латышских уездах Витебской губернии в 1897–1907 гг.

Ключевые слова: комитеты попечительства о народной трезвости, «винная» монополия, нелегальная продажа алкоголя, чайные, народное просвещение

1 июля 1897 года в 7 западных губерниях Российской Империи — Виленской, Витебской, Гродненской, Ковенской, Минской, Могилевской и Смоленской — была начата реформа по введению государственной «винной» монополии. Государство получило исключительное право на продажу алкогольных напитков и вместе с этим объявило о начале кампании по борьбе с пьянством. Исполнителями этой политики на местах должны были стать комитеты попечительства о народной трезвости, однако целью их было не окончательное искоренение употребления спиртных напитков, а ограничение чрезмерного потребления алкоголя путём организации здорового досуга населения и просветительской деятельности (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 2. Л. 3). Комитеты создавались на губернском уровне под руководством губернатора и на уездном — под руководством местного предводителя дворянства. В состав комитетов входили представители ведомств системы образования и здравоохранения, жандармерии, суда и армии, чиновники казенной, акцизной и контрольной палаты, а также представители церкви. Это давало комитетам значительные возможности, но с другой стороны превращало их в бюрократические организации, члены которых чаще всего были заняты на основном месте службы. Основу попечительств должны были составлять представители общественности, разделяющие цели попечительства.

В подчинении Витебского губернского комитета находились 11 уездных попечительств. В Двинском (*Dvinskā*), Люцинском (*Ludzas*) и Режицком (*Rēzeknes*) уездах преобладало латышское население, в связи с чем местные комитеты и по своему составу, и по характеру деятельности значительно отличались от других таких же уездных комитетов Витебской губернии.

Реальная антиалкогольная деятельность попечительств проявлялась в регулировании продажи крепкого алкоголя в питейных заведениях и казённых лавках и в ходатайствах о закрытии мест тайной его продажи.

В связи с введением государственной монополии количество случаев тайной продажи крепкого спиртного значительно увеличилось, возросло и число тайных притонов. Если противоправные действия ракрывались членами попечительств, то штраф взимался в пользу последних. Данная практика могла бы стать значительной доходной статьёй комитетов, однако этого не произошло по ряду причин. Во-первых, тайная продажа осуществлялась с огромной осторожностью, покупатели и продавцы ни при каких условиях не желали раскрывать друг друга, опасаясь санкций (денежных штрафов и тюремного заключения). Во-вторых, особо предприимчивые граждане, как отмечено в документах, в основном среди еврейского населения, наладили изготовление дешёвой водки из политуры и лака, объезжали окрестности в поисках клиентов и по предварительному сговору на месте организовывали тайное производство (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 37об). В-третьих, среди латышского населения традиционным занятием было пивоварение, и если до введения монополии пиво варили для собственных нужд и для употребления во время праздников, то с началом реформы отмечалось “повсеместное употребление пива, которое варится крепким и одурманивающим, чтобы можно было заменить казённое вино” (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 81). В-четвёртых, многие члены попечительств не желали осуществлять надзорные функции, опасаясь за свою безопасность и боясь испортить отношения с соседями. Те же, кто проявлял активность, встречались с бездействием и коррупцией среди полицейских чинов. Так, в Режицком уезде в 1899 году учитель Орлов заявил о тайной продаже вина крестьянином Леоном Гавриловым, однако десятский (выборное должностное лицо, осуществлявшее полицейские и некоторые общественные функции, избирался жителями небольшой деревни), получив от последнего взятку в 6,50 рублей, дело замял (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 20). Через некоторое время тот же Орлов направил в комитет жалобу на урядника, который отказался проехать в корчму для проведения обыска (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 44). К сожалению, по имеющимся документам проследить дальнейшую деятельность Орлова не представляется возможным.

Попечительства не имели особого успеха и в регулировании количества питейных заведений. Здесь можно привести рапорт старшины

Стернянской волости (латыш. *Stirnieņu pagasts*) Режицкого уезда. В одной версте (1066,8 метра) от деревни Тылтаголы (*Tiltagals*), где располагалось здание волостного правления, находилась казённая винная лавка, которая осуществляла торговлю в дни волостных сходов и судов. В связи с этим наблюдалось “столько пьяных, что за редким исключением сходы не могут состояться, а 2/3 судов приходится откладывать в связи с невменяемостью истцов и ответчиков” (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 53. Л. 4). Акцизное управление при Министерстве финансов, куда было направлено предложение уездного комитета о закрытии лавки, ответило, что весомых доводов для закрытия лавки не имеется, так как по закону минимальное расстояние должно составлять 250 сажен (533,4 м), а происходящее в Тылтаголах является проблемой сельской полиции (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 53. Л. 7).

Основная деятельность попечительств была направлена на антиалкогольную пропаганду и народное просвещение, на практике она проявлялась в организации чайных, читален и книжных складов, народных чтений, театральных представлений и народных гуляний.

Центрами антиалкогольной деятельности на местах являлись чайные. При организации чайных был реализован опыт западноевропейских кофеен, которые успешно действовали в Великобритании, Германии и Швеции. Однако в Российской империи вместо кофе посетителям предлагали чай, по причине того, что «народ наш больше полюбил чай, чем кофе, и что напиток этот, по количеству потребления его, стал нашим национальным...» (Значение чайных 1903, 10). Планировалось, что привычка пить чай со временем вытеснит привычку употреблять крепкие спиртные напитки.

Одной из первых в Витебской губернии 27 июля 1897 года была открыта чайная в Люцине, однако просуществовала она недолго, так как из-за спешки помещение для чайной было подобрано совершенно непригодное. К 1905 году в уезде функционировало 3 чайных: в Люцине, Бальтиново (*Baltinava*) и Старой Слободе (*Vecslabada*), а также 3 народных дома: в Липно (*Liepna*), Боловске (*Balvi*) и Корсовке (*Kārsava*) (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 95. Л. 20б). Наиболее успешным заведением являлся Корсовский народный дом. Здесь располагалась чайная, закусочная, библиотека-читальня, книжный склад, сцена и сельскохозяйственный склад (там происходила продажа кос, точил и лопат). Информация о деятельности народного дома нередко отражалась на страницах различ-

ных газет, а отчёты о годовой деятельности выходили отдельным тиражом в качестве примера для других попечительств.

Двинский комитет попечительства о народной трезвости в 1897 году принял решение об открытии чайных в Двинске (30.11.1897) и Крейцбург (Kreiburga) (30.12.1897) (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. Л. 10, 27). В июне 1898 года была открыта чайная в Креславке (*Krāslava*) (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. Л. 47). В 1905 году в уезде насчитывалось 6 народных чайных, кроме того комитет субсидировал ещё 6 частных заведений.

Чайная в Двинске находилась в наёмном помещении с арендной платой 500 рублей в год (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 19). Месторасположение чайной было выбрано не самое удачное — «с одной стороны трактир с разливочной продажей водки, с другой — харчевня, а напротив — пивная лавка» (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 34. Л. 5).

Вопрос о строительстве собственного здания Двинским комитетом был поднят в 1899 году. Сообщалось, что в связи с отсутствием пригодного помещения комитет не может организовать ни народные чтения, ни театральные представления. Городской театр был арендован частным лицом, которое запрашивало до 80 рублей за каждую акцию (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 1). Помещение городского клуба также было непригодно для мероприятий комитета, так как из-за роскошной обстановки не годилось для принятия публики из низших слоёв, которая могла причинить клубу непоправимый ущерб (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 1об). Проект чайной предусматривал зал на 300—400 человек, сцену для чтений и представлений, библиотеку-читальню, отдельное помещение для курящих и т.д. (Рис. 1—2). В случае недостаточности средств предлагался альтернативный вариант — строительство барака, который при должном уходе мог функционировать 10 лет (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 19об). Губернский комитет согласился с доводами и дал добро на капитальное строительство. Вскоре возникли трудности законодательного плана. Участок для чайной был выделен городскими властями на эспланаде крепости (Рис. 3), где по закону строительство капитальных строений было запрещено, однако неподалёку уже находилось каменное здание казённого винного склада, и вопрос был улажен (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 24). Однако проект так и не был реализован в связи с отсутствием финансовых средств.

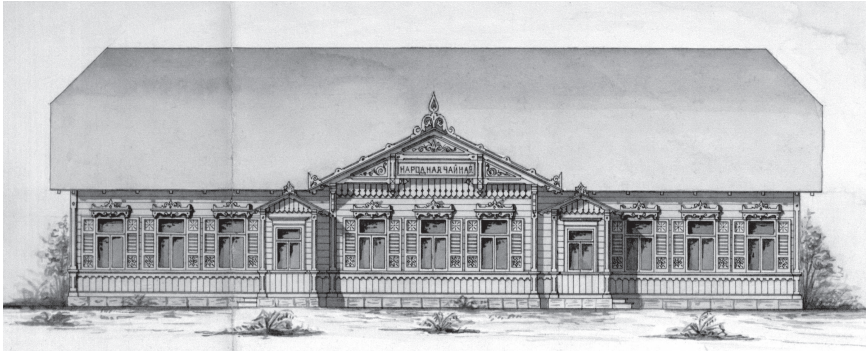

Рис. 1. Проект чайной в Двинске. Внешний вид
(НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 14).

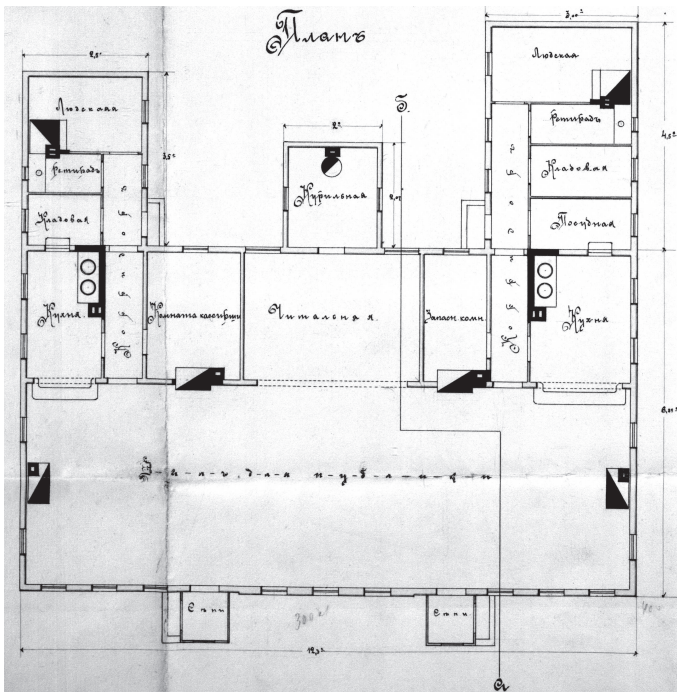

Рис. 2. Проект чайной в Двинске. План помещения
(НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 14).

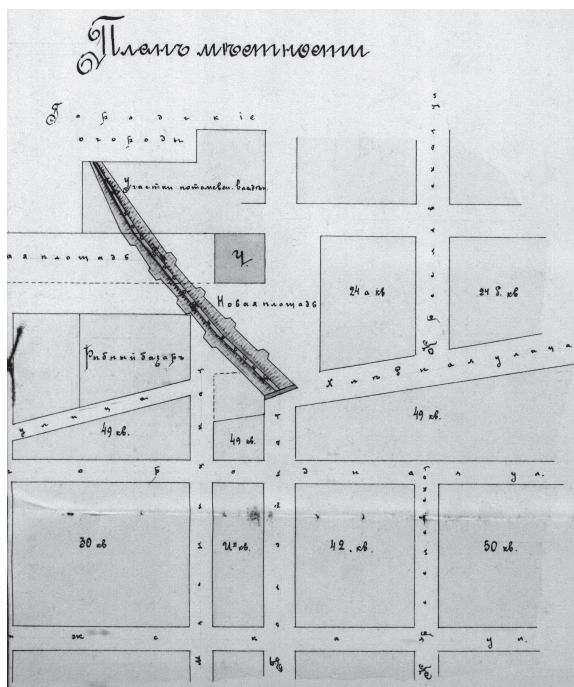

Рис. 3. Участок, отведённый для строительства чайной, на плане города (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. Л. 14).

Чайная в Крейцбурге также не оправдала надежд, за месяц с момента открытия чайной здесь открылись трактир и 2 пивных лавки (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. Л. 32). Заведующий чайной участковый попечитель пристав Пьянков в феврале 1898 года направил в губернский комитет письмо со своими наблюдениями и предложениями. Здесь он дал сравнительную характеристику латышей и белорусов. Пьянков отмечал зажиточность и образованность латышского населения, но вместе с тем обращал внимание на большую склонность к потреблению спиртных напитков: «латыш сплошь и рядом пьёт спирт и пьёт его в таком количестве, что нашему бы белорусу от 1/10 этого количества не подняться бы на ноги. Латыш не пьёт сивухи, водку он любит с притравкой, он очень любит коньяк». Ещё одним пороком латышского населения автор называл потребление эфира [«веселящего» газа — закиси азота] (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13.

Л. 32об). Чай как основной компонент чайной не пользовался популярностью у латышского населения, привыкшего к употреблению пива: «Чай для него ещё что-то новое, что-то лишнее... Мне случалось встречать латышей, приходивших в чайную и требовавших пиво, когда же им предлагали чай, они отворачивались и тотчас же удалялись» (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. Л. 32об). В качестве мер по привлечению латышского населения Пьянков предлагал организовать чтения на латышском языке и выписать несколько латышских газет.

В ведении Режицкого комитета в 1898 году находилось 10 чайных, из них 2 в городе, а остальные в уезде (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 6). Однако уже в феврале 1899 года была закрыта чайная в деревне Ломы (*Lomi ciems*), размещавшаяся в здании церковно-приходской школы. Причиной было то, что местное население, состоящее в основном из староверов, из религиозных убеждений отказывалось посещать чайную (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 14). К 1905 году в уезде осталось всего 2 чайные. Собственное здание чайной планировали построить ещё в 1897 году, однако проект постоянно перерабатывался, и открытие состоялось лишь в 1907 году.

Основной деятельностью чайной была продажа чая для распития, чая и сахара на вынос, а также письменных принадлежностей и почтовых марок, табака и папирос. Чайная организовывала досуг посетителей, здесь находились музыкальные инструменты, посетители могли ознакомиться с различными периодическими изданиями, такими как «Губернские ведомости», «Вокруг света», «Крестьянское хозяйство», «Русский паломник» и другие. Следует отметить, что все издания были на русском языке, в связи с чем комитеты сообщали, что газеты либо вовсе не читаются, либо просматриваются лишь те издания, где имеются иллюстрации (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. Л. 78об).

Кроме того в чайных организовывали демонстрацию граммофонов, что вызывало значительный интерес у публики. Так, в сентябре 1898 года первое такое мероприятие прошло в Режицкой чайной — были даны два концерта с воспроизведением арий из различных опер и песен на немецком и русском языках (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35. Л. 105). В Режицкой чайной с 1904 года была организована бесплатная юридическая консультация по вопросам тяжб о земле, переселения в Сибирь, призыва в армию (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 79. Л. 224об). В Люцинской городской чайной в 1901 году осуществлялась бесплатная раздача чая нищим. Местными властями был указан список из 15 беднейших человек, которые в

осенне-зимний период могли получить 2 стакана чая ежедневно (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 61. Л. 96).

За редким исключением чайные являлись нерентабельными предприятиями и полностью зависели от субсидий государства. Основными причинами этого являлась высокая арендная плата за помещения и скудный ассортимент продукции. В результате русско-японской войны и революции 1905–1907 годах финансирование попечительств сократилось с 4 781 000 рублей в 1903 до 2 841 000 рублей в 1907 году (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 87. Л. 16). Для Витебской губернии эти цифры соответствовали урезанию с 30 до 14 тысяч рублей. Революционные события и падение доходов населения также негативно сказались на посещаемости чайных, что привело к увеличению убытков. В результате из 50 чайных, действовавших в губернии в 1905 году, к 1908 году осталось лишь 15 (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 83. Л. 265об–266). Люцинский комитет ликвидировал все свои заведения к февралю 1907 года и фактически прекратил свою деятельность (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 95. Л. 2об). В Двинском и Режицком уездах осталось по 1 народной чайной (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 83. Л. 265об–266).

Попечительства о народной трезвости выступали организатором культурного досуга населения. Проведение народных чтений в рассматриваемых уездах по сравнению с соседними не получило значительного распространения. Например, в 1905 году в Двинском уезде было организовано 12 чтений, в Люцинском – 53, в Режицком – 16, в Витебском – 105, в Полоцком – 212, в Городокском – 538 (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 79 Л. 310об–311). По донесению вышеупомянутого заведующего Крейцбургской чайной, «для местного населения чтения [таких произведений] как «Тарас Бульба», «Полтава», «Басни Крылова» не имеют никакого интереса, следует дать выбор населению и организовать чтения на латышском языке». Однако губернский комитет признал данное предложение неуместным (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13 Л. 47). Похожая ситуация сложилась и с библиотеками-читальнями. Так, в Двинске в рассматриваемый период попечительство открыло только одну читальню в 1901 году в честь 100-летия Николая Гоголя, чьё имя и носила библиотека. В Люцинском и Режицком уездах – 6 и 5 читален соответственно (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 79. Л. 308об–309). Библиотеки вели учёт посетителей по вероисповеданию (иудеи и христиане) и по возрасту, а также отмечали наиболее популярные категории книг. Основной массой читателей являлись местные учащиеся, интересовавшиеся в первую очередь беллетристикой.

Книг на латышском языке не было. Большую активность местные комитеты проявили в организации воскресных школ и вечерних классов для представителей различного вероисповедания и возраста. В 1903 году разрешение на подобную деятельность получил Двинский комитет, чьи учреждения стали образцом для остальных уездов. В 1907 году здесь действовали 3 школы, где обучалось 120 учащихся мужского пола и 160 — женского (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 85 Л. 240об—241). Возраст учащихся варьировался от 17 до 50 лет. Комитет обеспечивал учащихся книгами, тетрадями и письменными принадлежностями (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 87. Л. 325). Режицкий комитет финансировал вечернюю школу при местном 4-классном училище.

С целью отвлечения граждан от пагубной привычки употреблять алкоголь создавались народные хоры, ставились спектакли, организовывались танцевальные вечера и народные гуляния. На святки попечительства организовывали ёлки для детей из малоимущих семей с раздачей подарков. Народные гуляния в основном были приурочены к знаменательным датам. В 1899 году широко праздновалось 100-летие со дня рождения А. Пушкина. Народные гуляния сопровождалась публичными чтениями его произведений, а также раздачей портретов и дешёвых изданий (НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 36. Л. 17об). В 1900 году подобным образом отмечалось 100-летие со дня смерти А. Суворова, в 1901 году — 100-летие Н. Гоголя.

Таким образом, деятельность Двинского, Люцинского и Режицкого комитетов попечительства о народной трезвости в первую очередь проявилась в организации чайных, народных домов, вечерних классов и воскресных школ, где были достигнуты достаточно высокие результаты по сравнению с другими уездами Витебской губернии. Вместе с тем, культурно-просветительская деятельность (содержание библиотек, организация народных чтений) не получила тут должного распространения, так как попечительства действовали исключительно в рамках государственной политики Российской империи и не учитывали местных особенностей (наличие различных этнических групп и языковая ситуация в регионе). Данные факторы в совокупности с резким сокращением финансирования попечительств поставили местные комитеты в значительно более трудное положение по сравнению с другими уездами и после 10 лет существования привели к ликвидации деятельности одного из них — Люцинского комитета попечительства о народной трезвости.

Список источников и литературы

Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). Ф. 2709 (Витебское губернское попечительство о народной трезвости). Оп. 1. Д. 2. (Протоколы журналов заседаний Витебского губернского попечительства о народной трезвости (1897—1898)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 4. (Материалы о деятельности Люцинского уездного попечительства о народной трезвости (1897—1898)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 13. (Материалы о деятельности Двинского уездного попечительства о народной трезвости (1897—1898)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 31. (Дело о ходатайстве Двинского уездного комитета попечительства о народной трезвости о постройке народного дома (1899)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 34. (Материалы о деятельности Двинского уездного комитета. попечительства о народной трезвости (1899—1900)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 35 (Материалы о деятельности Режицкого уездного комитета. попечительства о народной трезвости (1899—1900)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 36. (Материалы о деятельности Люцинского уездного комитета попечительства о народной трезвости (1899—1900)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 53. (Материалы о деятельности Режицкого уездного комитета. попечительства о народной трезвости (1901)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 61. (Протоколы заседаний Люцинского уездного комитета попечительства о народной трезвости (1902)).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 79 (Дело о предоставлении в Витебский губернский комитет отчётов за 1903 год).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 83. (Отчёт о деятельности Витебского губернского комитета попечительства о народной трезвости за 1909 год).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 85. (Отчёты уездных комитетов попечительства о народной трезвости за 1907год).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 87. (Материалы о наличии движимого и недвижимого имущества Витебского губернского комитета попечительства о народной трезвости).

НИАБ. Ф. 2709. Оп. 1. Д. 95. (Выписка из журналов заседаний Люцинского уездного комитета попечительства о народной трезвости (1912—1913)).

Значение чайных в борьбе с алкоголизмом. (1903) Санкт-Петербург. 21 с.

Sergejs Meņčēņa

**Vitebskas guberņas latviešu apriņķu tautas atturības
aizbildniecības komiteju darbības apskats 1897.–1907. gadā**

Atslēgas vārdi: tautas atturības aizbildniecības komitejas, degvīna monopols, nelegāla alkohola tirdzniecība, tējnīcas, tautas izglītība

Kopsavilkums

Raksts veltīts Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes tautas atturības aizbildniecības komiteju darbībai 1897.–1907. gadā. Šo komiteju sastāvā ietilpa valsts iestāžu, baznīcas un tautas izglītības sistēmas, kā arī sabiedrības pārstāvji. Komiteju galvenais uzdevums bija uzraudzīt valsts monopola uz stipro alkoholisko dzērienu ražošanu un pārdošanu ieviešanas īstenošanu. Komitejas sekoja tirdzniecības noteikumu ievērošanai, taču īpašus panākumus šo noteikumu neievērošanas gadījumu atklāšanā nesasniedza.

Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes tautas atturības aizbildniecības komiteju darbība pirmām kārtām izpaudās tējnīcu, tautas namu, vakarskolu un svētdienas skolu dibināšanā, kur arī tika sasniegti visai augsti rezultāti salīdzinājumā ar citiem Vitebskas guberņas apriņķiem. Kultūrizglītības darbība (bibliotēku uzturēšana, tautas lasījumu organizēšana) neieguva plašu izplatību, jo aizbildniecības komitejas darbojās stingros Krievijas impērijas valsts politikas ietvaros un neņēma vērā vietējās sabiedrības īpatnības: dažādu nacionālo kopienu un daudzvalodības pastāvēšanu reģionā. Šie faktori kopā ar strauju aizbildniecības komiteju finansēšanas samazinājumu nostādīja tās ievērojami grūtākos apstākļos nekā tie, kas pastāvēja citos apriņķos un pēc 10 eksistences gadiem noveda pie vienas no tām (Ludzas komitejas) likvidēšanas.

Sergey Menchenya

**Review of the Activities of the Committees of the People's Sobriety
in the Latvian Districts of Vitebsk Province, 1897–1907**

Key words: Committee of the People's Sobriety, "vine monopoly", illegal sale of alcohol, tea-house, public education

Summary

The present article is devoted to the activities of the Committees of the people's sobriety in Dvinsk, Lyutsin, and Rezhitsa districts of Vitebsk Province from 1897 to 1907.

The Committees consisted of the representatives of governmental bodies, churches, and the educational institutions, as well as of the members of the public.

The main task of the Committees was monitoring the implementation of reforms to introduce a state monopoly on the production and sale of spirits. The Committees monitored compliance with the rules of trade, but had no success in identifying the cases of violations of the law.

Activities of the Committees primarily manifested in the organization of tea-houses, folk-houses, evening classes, and Sunday schools, where they had quite good results in comparison with other districts of Vitebsk Province. At the same time, cultural and educational activities (libraries the organization of lectures had) have not received proper distribution here, because committees acted as agents of the public policy of the Russian Empire and did not take into consideration local conditions (existence of different ethnic societies and the language situation in the region). These factors, coupled with a sharp reduction in funding, caused a much more difficult situation in local Committees than the one that occurred in other districts, and after 10 years of existence led to the termination of the activities of one of them (Lyutsin Committee).

Евгения Назарова

Латышское общество на фоне празднования 200-летия присоединения Лифляндии к Российской империи (1910 год)

Ключевые слова: 200-летний юбилей присоединения Лифляндии к России; латышское гражданское общество; латышская периодика в начале XX века; 5-й вселатвийский праздник песни

В июле 1910 года в Риге проводились празднования 200-летия присоединения Лифляндии к Российской империи. В мероприятиях участвовала вся императорская семья и высшие должностные лица государства во главе с премьер-министром П.А. Столыпиным. Эти торжества задумывались как подтверждение господства Российской империи на Балтике, внутреннего единства государства и его мощи как участника европейской геополитики.

Посещение монархом какого-либо региона страны по официальному протоколу оценивалось как мероприятие государственного уровня. К 1910 году в Латвии и вообще в Прибалтийском крае императоры не были четверть века, нарушив сложившуюся ранее традицию. Это усиливало значимость визита и обязывало к особо тщательной подготовке. К тому же в Петербурге и в Риге очень опасались, что здесь может повториться такой же холодный прием императора, каким он был незадолго до того на праздновании 200-летия присоединения Выборга. Опасения не были беспочвенны: в стране еще не забыли события революции, имевшие наиболее тяжелые последствия именно в Латвии.

Далее рассмотрим, как визит императора и юбилейные торжества освещались в латышских изданиях и как в их сообщениях отразилось состояние латышского общества. Несмотря на значимость этого мероприятия для империи предвоенного времени и конкретно для Прибалтийского края, в историографии внимания ему не было уделено. Не проводилось и изучение латышской прессы как источника по истории латышского общества начала XX века. Исследователи лишь отмечали, что в предвоенные годы в Латвии увеличилось число выпускаемых периодических изданий и их тираж, то есть вырос спрос на них в латышской среде (Zelče 2000, 495–501).

Императорская семья находилась в Риге с 3-го по 5-е июля. Торжества в Риге проводились по заранее утвержденному церемониалу (ПВ 6). О ходе торжеств писали ведущие общероссийские газеты, а также почти все латышские. Описанию самого визита в латышских газетах предшествовали большие статьи, рассказывавшие о переходе Риги и Видземе к России и о благоприятных для латышей преобразованиях в последующие два века, основная роль в которых отводилась российским императорам (1697–1710, 1867–1910 1910; 200-gadu gaviļu svētki 1910; Ķeizara dienas Rīgā 1910a. 6. jūl.; и др.).

Газеты подробно рассказывали о мероприятиях визита. Для торжественной встречи августейшей семьи, прибывшей в Ригу на императорской яхте «Штандарт», на набережной и прилегавших улицах были выстроены гимназисты и реалисты с преподавателями и родителями, солдаты гарнизона, пожарные и т.п. За три дня прошли многочисленные приемы и встречи императора с депутациями от разных социальных, профессиональных, религиозных, национальных и прочих групп населения, с «хлеб-ом-солью» и криками «ура» и т.п. (Ķeizara svētki 1910; Vēl par Majestātu viesošanās 1910; Ķeizara dienas Rīgā 1910a; Ķeizara dienas Rīgā 1910b; и др.).

По существовавшему в государстве порядку содержание любых сообщений о монархах в газетах утверждалось Министерством императорского двора. Поэтому описание торжеств иногда вплоть до мелких деталей вроде прекращения ливня и появления на небе солнца в момент швартовки императорской яхты у рижской пристани совпадает и в латышских, и в рижских русских и немецких, и в российских газетах (Высочайше утвержденный церемониал 1910; К рижским торжествам 1910; Телеграммы наших корреспондентов 1910; Пребывание их Императорских величеств 1910; Телеграммы Министерства 1910; Торжества в Риге 1910; Ihre Majestäten in Riga 1910). Хотя очевидно, что на торжествах присутствовали собственные корреспонденты этих газет, для подтверждения того, что события отражены в требуемом ракурсе, в начале сообщений ведущих газет «Dzimtenes Vēstnesis», «Latviešu Avīzes», «Jaunās Latviešu Avīzes» указывалось на использование данных Петербургского телеграфного агентства.

В обязательной информации конкретно участию латышей в торжествах уделялось незначительное внимание. Латышские же газеты постарались восполнить данный пробел. И в этих сообщениях ведущие газеты проявили себя с самой верноподданнической стороны. В XIX веке уже сложилась традиция особо возвышенной риторики в изложении встреч

императоров в латышских землях (Назарова 2015). В 1910 году, отдавая дань этой традиции, латышские газеты писали, что хотя «чувство патриотической радости у нас было и раньше», но таких «блестящих дней до этого не было». «Русские, латыши, эстонцы, немцы объединились в желании видеть и приветствовать его Императорское Величество» и т.п. Повторялись слова о «нашем излюбленном Императоре» и «нашем великом Государе», о том, что под защитой русского царя латыши из «презираемой толпы рабов» превратились в «сознательный культурный народ» и т.п. (Ķeizara svētki Rīgā 1910, 5, 6. jūl.; Ķeizara dienas Rīgā 1910 b, 7. jūl.; Ķeizara dienas Rīgā 1910 a. 6. jūl.).

В русском «Рижском вестнике» и немецкой «Rigasche Zeitung» о выступлениях перед императором латышских общественных деятелей вообще не упоминалось. В латышских же изданиях сообщалось о всех мероприятиях с участием латышей: о приеме царем депутатий от латышских лютеранских и православных общин, от волостных старейшин Видземе и Курземе, от латышской буржуазии, от певческих коллективов. Певцы удостоились особой милости: им позволили исполнить несколько песен перед августейшими особами. Газеты печатали целиком речь председателя латышского Общества рижских домовладельцев Ф. Вейнбергса (*Fridrichs Veinbergs*, 1844—1924), выразившего «от имени местного латышского населения верноподданнические чувства в этот большой праздник», «патриотический праздник», в котором «латыши приняли самое живое участие». По его словам, латыши нашли в России «отечество и большое богатство, которого у них раньше не было», благодаря «большой милости русского царя» у латышей сложилось «чувство неразрывной связи со всем отечеством», а также «безграничное чувство преданности и любви к своему монарху». «Латышский народ только в русском правителе видел своего единственного мощного защитника и заступника», латыши «прочны верят царской власти» и т.п. и т.д. Примерно так же звучала и речь адвоката Ф. Гросвалдса (*Fridrihs Grosvalds*, 1850—1924), который выступил от имени участников Пятого праздника песни и преподнес императору «хлеб-соль как подтверждение чувства бесконечной любви, [...] преданности и благодарности» (Ķeizara svētki Rīgā 1910, 6. jūl.; Ķeizara dienas Rīgā 1910 b, 10., 14. jūl.; Ķeizara dienas Rīgā, 1910a, 16. jūl.).

В то время, когда в Латвии еще не забыли о расправах при подавлении революции, слова о глубокой преданности латышей русскому императору вряд ли могли отражать реальные настроения в латышском обществе. Сомнения в «живом и теплом отклике» латышей на эти торжества

высказал корреспондент наиболее националистической русской газеты «Новое время» М. О. Меншиков (1859–1918), находившийся в те дни в Риге. Правда, он все же заметил, что настроения латышей отличались от настороженно-враждебного поведения финнов во время празднования 200-летия взятия Выборга (Меншиков 1910).

В редакции «Dzimtenes Vēstnesis» высказали удивление по поводу слов Меншикова (Menšikovs par Rīgas svētkiem 1910). А по мнению «Latviešu Avīzes», латыши, за которыми закрепилось название «революционного народа», своим «искренним импульсивным энтузиазмом» во время нынешнего визита монарха себя реабилитировали, «доказали, что снова стали разумными и осмотрительными». Своим поведением во время торжеств латыши доказали, что «стремления к прогрессу и реформам, даже если они были радикальными, хорошо можно сочетать с верностью императору и лояльностью» (Vēl reizi par Ķeizara dienām 1910). Иначе говоря, газета во главе с редактором Н. Пуринышем (Nikolajs Puriņš, 1858–1935) взяла на себя миссию оправдать латышей в глазах императора и империи. Изображение преданности латышей императору было рассчитано не столько на читательскую аудиторию, сколько на власти империи.

Но, как видно, старания не нашли понимания ни в Петербурге, ни у соотечественников. О том, что верноподданнические чувства латышей сильно преувеличены, свидетельствуют и другие факты. Газеты, выходившие раз в неделю и реже, ограничились более скромной во всех отношениях информацией, заимствуя ее из ведущих латышских изданий. При этом печатали соответствующие статьи не в начале, а в середине выпусков — например, в «Mājas Viesis» (Ķeizara dienas Rīgā 1910c). В этой газете, а также в лиепайской «Liepājas Atbalss» и еженедельнике «Zemkopis» краткие сообщения о визите императора в Ригу были представлены просто как часть юбилейных празднований, в том числе в связи с проходившим в рамках торжеств Пятым вселатвийским праздником песни. Основное внимание было уделено выступлению певцов перед императором, а также приему царем депутации волостных старейшин из Видземе и Курземе (Jubilejas svinības 1910; Latviešu V vispārējē dziesmu svētki 1910). А газета профсоюзов «Arodnieks», выходившая три раза в месяц, вообще о визите императора умолчала.

Не исключено, что в ряде случаев издателям предлагалось опубликовать о визите более подробную информацию, чем они планировали. Например, в номере от 7-го июля газеты Отдела мореходства Рижского латышского общества «Jūrnīeks» в рубрике текущих событий из Риги

помещен общий обзор визита императора (Rīgā 1910). Однако в следующих 4-х выпусках в редакционных статьях публикуется подробный рассказ о торжествах с упоминанием всех мероприятий и речей (Ķeizara Majestates saņemšana 1910). Причем, в начале каждой статьи дана пометка «Рѣс “Dz. W.”», указывающая, что излагаемые сведения заимствованы из «Dzimtenes Vēstnesis». Создается впечатление, что редакция газеты во главе с А. Бандревичсом (*Ansis Bandrevičs*, 1850—1935) тем самым не только показывает благонадежность своего источника, но подчеркивает собственную непричастность к характеру и акцентам подачи материала.

Своеобразно отреагировала на торжества выходившая в Елгаве газета социал-демократической направленности «Sadzīve». В ближайшем к визиту номере, как требовалось, была опубликована статья о торжествах с упоминанием ликующей толпы, криков «ура» и других проявлений чувств подданных (Ķeizara Majestatu viesošanas 1910). Но в приложении к этой газете («Sadzīves feletons») был помещен обзор того, как в латышской прессе в рамках торжеств освещался праздник песни. Обращаясь к рассказам газет о радостном шествии хористов по улице Суворова и Театральному бульвару, автор обзора не без ехидства уточняет, что именно там находятся дома латышских богатеев Гросвалдса и Морбергса (*Kristaps Morbergs*, 1844—1928). И как раз из окон их домов на певцов бросали цветы, чтобы показать единение чувств горожан к происходящему (Sadzīves feletons N. 28 1910).

Нет восхвалений заслуг императоров и в историческом очерке в этой газете. В описании событий до взятия Риги и Видземе Петром I особенно выделяется период правления шведского короля Карла XI, реформы которого улучшили положение крестьян, но не были доведены до конца. Под властью России латышам пришлось многое пережить. Развитию Риги способствовал мирный период после окончания Крымской войны. С тех пор произошло много положительных изменений, но остались и старые привилегии остзейцев. Для дальнейшего развития латышей необходимы реформы народного образования и местного самоуправления на демократической основе и отмена привилегий немецкого меньшинства (Vidzemes pievienošana 1910). То есть, в газете изложены основополагающие принципы создания национальной автономии.

Без подобострастия к монархам написана и статья в журнале для юношества «Jaunības Tekas». Автор отмечал, что после присоединения к Российской империи в XVIII веке крепостничество достигло высшего своего развития. За прошедшие два века сложилась связь латышей с рус-

ским народом, но эта связь сама по себе не привела к лучшей жизни. Латышам приходилось своими силами вести длительную и тяжелую борьбу, чтобы улучшить свое положение (Mežnieks 1910).

Таким образом, в латышских газетах в описании торжеств в Риге в 1910 году проявились разные представления об отношении не столько к Российскому государству как таковому, сколько к роли монархической власти в судьбах латышского народа. И монархически настроенная социальная элита (Ф. Вейнбергс, др.), и демократически ориентированная часть латышского общества выступали за реформы — тема реформ была вообще популярна тогда в Российской империи. Но если первые вполне довольствовались реформами, дарованными монархами, то вторые говорили о конкретных изменениях, необходимых для полноценного развития латышской нации, которые, однако, расходились с принципами национальной политики империи. Именно требования передачи самоуправления в Прибалтийском крае коренным народам были включены в Законопроект о земском устройстве Прибалтийских губерний, озвученный депутатом Я. Залитисом (*Jānis Zālītis*, 1874—1919) в марте 1916 года, но отвергнутый правительством (Карьяхарм 2000, 357—374 и далее). Еще в годы Первой мировой войны у лидеров латышской социальной элиты не было единого представления о политическом будущем латышей¹. Поворот же всех политических сил латышей (кроме большевиков) к созданию национальной государственности произошел лишь после падения монархии в России.

Список литературы и источников

- Высочайше утвержденный церемониал. (1910) *Новое время*, 4. июля.
- К рижским торжествам (1910) *Новое время*, 4, 5, 6 июля.
- Меншиков М. (1910) Прибалтийские юбилеи. *Новое время*, 6 июля.
- Телеграммы наших корреспондентов. Рижские торжества. (1910) *Новое время*. 5 июля.
- Пребывание их Императорских величеств в Риге. (1910). *Правительственный вестник*, 4 июля.
- Телеграммы Министерства Императорского двора. (1910) *Правительственный вестник*, 6 июля.
- Торжества в Риге. (1910) *Рижский вестник*, 5 июля.

¹ Это проявилось, например, в дискуссиях по поводу создания латышской средней школы. См.: Nazarova 2014, 213—214.

- 1697–1710, 1867–1910. (1910) *Dzimtenes Vēstnesis*, 3. jūl.
- 200-gadu gaviļu svētki par piemiņu Vidzemes pievienošanai. (1910). *Latviešu Avīzes*, 3. jūl.
- Ihre Majestäten in Riga. (1910) *Rigasche Zeitung*, 5. Juli.
- Jubilejas svinības Rīgā. (1910) *Liepajas Atbalss*, 7. jūl.
- Ķeizara Majestates saņemšana Rīgā. (1910) *Jūrnīeks*, 14., 21., 28. jūl., 3. aug.
- Ķeizara dienas Rīgā. (1910a) *Jaunās Latviešu Avīzes*, 6., 9., 13., 16. jūl.
- Ķeizara dienas Rīgā. (1910b) *Latviešu Avīzes*, 7., 10., 14. jūl.
- Ķeizara dienas Rīgā. (1910c) *Mājas Viesis*, 7. jūl. – 21.–23. lpp.
- Ķeizara Majestatu viesošānās. (1910) *Sadzīve*, 8. jūl.
- Ķeizara svētki Rīgā. (1910) *Dzimtenes Vēstnesis*, 5., 6. jūl.
- Latviešu V. vispārējie dziesmas svētki. (1910). *Zemkopis*, 7. jūl. – 11.–12. lpp.
- Menšikovs par Rīgas svētkiem. (1910). *Dzimtenes Vēstnesis*, 8. jūl.
- Rīgā. (1910). *Jūrnīeks*. 7 jūl.
- Sadzīves feletons № 28. (1910) *Sadzīve*. 10. jūl. – 7. lpp.
- Vēl par Majestātu viesošanos Rīgā. (1910) *Dzimtenes Vēstnesis*, 7. jūl.
- Vēl reizi par Ķeizara dienām Rīgā. (1910) *Latviešu Avīzes*, 21. jūl.
- Vidzemes pievienošana Krievijai. (1910), *Sadzīve*, 6. jūl.
- Карьяхарм, сост. (2000). Законопроект, внесенный в Государственную думу 24 марта 1916 г. В кн.: Карьяхарм Т., сост. *Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века*. Тарту: Eesti Ajalooarhiiv. 402 с.
- Назарова Е.Л. (2015) Образ монархов в воспитании малых народов империи (латыши в XIX – начале XX в). В кн.: *400-летие дома Романовых: политика памяти и монархическая идея, 1613–2013*. СПб.: Европейский университет [в печати].
- Mežnieks, K. (1910). Vidzemes pievienošana Krievijai. *Jaunības Tekas. Literāriski-zinātnisks mēnešraksts jaunībai*, № 7: 19–25.
- Nazarova, E. (2014). The First World War and the Latvian National School. Grām.: Ciganovs, J., sast. *Sabiedrība, karš un vēsture: Pirmā pasaules kara militārās, politiskās un sociālās norises Baltijas reģionā (1914–1918)*. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. XV. Rīga. 208.–220. lpp.
- Zelče, V. (2000) Prese un latviešu grāmatniecība jaunajos apstākļos. Grām.: 20. *gadsimta Latvijas vēsture*. 1. *Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 495.–501. lpp.

Jevgeņija Nazarova

Latviešu sabiedrība uz Vidzemes pievienošanas Krievijas impērijai 200-gades svinību fona (1910)

Atslēgas vārdi: Vidzemes pievienošanas Krievijas impērijai 200 gadu jubileja, latviešu pilsoniskā sabiedrība, latviešu periodika 20. gadsimta sākumā, V Vispārējie latviešu Dziesmu svētki

Kopsavilkums

1910. gada 3.–5. jūlijā Rīgā notika svinības, atzīmējot Vidzemes pievienošanas Krievijas impērijai 200-gadi. Piedalījās ķeizara ģimene un impērijas augstākās amatpersonas, kas pasākumam piešķīra valsts mēroga nozīmi. Svinību norise detaļās tika aprakstīta latviešu avīzēs un atspoguļoja dažādas tendences latviešu sabiedrībā.

Rakstā tiek analizēti 9 latviešu periodisko izdevumu materiāli. Vispopulārākajās avīzēs, piemēram, “Dzimtenes Vēstnesis”, “Latviešu Avīzes”, “Jaunas Latviešu Avīzes”, ar sajūsmu tika aprakstīts, ka tikšanās ar mīļoto monarhu latviešiem bija liela laime. Tika publicētas latviešu turīgāko daļu pārstāvošo sabiedrisko darbinieku runas, kurās bija izteikta pateicība krievu monarhiem par to, ka latvieši Krievijā atraduši tēvzemi un labklājību. “Latviešu Avīzes” atzīmēja, ka, kaut arī latvieši revolūcijas gados bijuši “revolucionāra tauta”, imperatora vizītes laikā ar savu “patriotisko” izturēšanos sevi pilnībā reabilitējuši.

Taču publikācijas citās avīzēs liecināja, ka liela latviešu tautas daļa neizjuta līdzīgas jūtas pret imperatoru. Sniedzot nepieciešamo informāciju, šie laikraksti centās vairāk vērības veltīt svinību ietvaros notiekošajiem Vislatvijas Dziesmu svētkiem.

Dažas avīzes skeptiski raudzījās uz latviešu sabiedrisko darbinieku izturēšanos. Atzīstot, ka Krievijas impērijā latviešu dzīvē bija notikušas daudzas pozitīvas pārmaiņas, šīs atzīmes arī norādīja, ka nācijas vispusīgai attīstībai bija nepieciešama nacionālas skolas izveide un latviešu pielaide dalībai vietējā pašvaldībā. Taču šie nacionālās autonomijas principi bija pretrunā ar impērijas nacionālo politiku un nevarēja tikt realizēti bez radikālām sociāli politiskām pārmaiņām valstī.

Evgeniya Nazarova

The Latvian Society against the Background of the Celebrations of the Bicentenary of the Accession of Livland to the Russian Empire (1910)

Key words: the bicentenary of the accession of Livland to the Russian Empire, the formation of the Latvian civil society, the Latvian periodicals, the 5th Latvian Song Festival

Summary

On 3 July, 1910 Nikolai II arrived to Riga and the great celebrations of the bicentenary of Livland's accession to the Russian Empire began. The information about those events was provided in detail by Latvian newspapers expressing different tendencies in the Latvian society. The author of the present paper analyses the materials of 9 Latvian periodicals. The most popular and large-circulation newspapers such as "Dzimtenes Vēstnesis", "Latviešu Avīzes", "Jaunas Latviešu Avīzes" wrote with delight about the great happiness of Latvians upon meeting their beloved monarch and his family. The newspapers published speeches of the Latvian public figures representing the Latvian bourgeoisie who told that the Latvians were thankful to the Russian monarchs as they had found their fatherland to be wealthy in Russia. "Latviešu Avīzes" stressed that the Latvians' patriotic behavior during the Emperor's visit rehabilitated them after their very active participation in the revolution of 1905.

Still publications of the other newspapers showed that a large part of the Latvian society did not feel the same love to the Empire. Those newspapers paid more attention to the 5th Song Festival, which was held in the framework of the celebrations. Some periodicals were rather skeptical of the faithful speeches and behavior of the Latvian bourgeoisie. They agreed that there were many positive changes in the life of Latvians, but they believed that the development of the Latvian nation needed the formation of the national school system and the reform of the regional administration system, which would provide wide participation of the Latvians in the administration of the Baltic provinces. This meant the beginning of the Latvian national autonomy, which did not correspond with the imperial nature of the Russian monarchy, and could not be adopted without a radical change in the state.

Zane Nemme

Iedzīvotāju skaita izmaiņas Lielvārdes–Jumpravas draudzē 19. gadsimtā

Atslēgas vārdi: Lielvārde, Jumprava, Lēdmane, O. Hūns, Manaseina revīzija, metrikas grāmatas, Dvēseļu revīzijas akti, demogrāfija

Rakstā ietverti dati no autorei plašāka pētījuma par Lielvārdes–Jumpravas draudzi 19. gadsimtā.¹ Pašlaik pētījums ir balstīts četros avotos – Dvēseļu revīzijas aktos (LNA LVVA, 199. f., 1. apr., 167., 240., 245., 246., 371. l.), metrikas grāmatās (LNA LVVA 235. f. 4. apr., 1486., 1487., 1488., 1489., 1490., 1491., 1492., 1493., 1494., 1495. l.; 7. apr., 765., 766., 767., 768., 769., 770., 771. l.), O. Hūna arhīva materiālos (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l. un 13. l.) un Manaseina revīzijas dokumentos (LNA LVVA, 3. f., 5. apr., 519., 521., 522., 546., 569. l.).

Dvēseļu revīzijas aktos, metrikas grāmatās un O. Hūna (*Otto von Huhn*, 1764–1832) draudžu aprakstos iedzīvotāji uzskaitīti pēc to piederības muižai, bet Manaseina (*Николай Авксентьевич Манасеин*, 1834–1895) revīzijas materiālos – pēc to piederības pagastiem.

Darba hronoloģiskās robežas nosaka avoti. Rīgas apriņķa draudžu apraksti ir datēti ar 1815. un 1820. gadu. Savukārt Manaseina revīzija Vidzemē tika veikta 1883. un 1884. gadā.

1815. gadā Lielvārdes–Jumpravas draudzes teritorijā dzīvoja 4 673 iedzīvotāji, no tiem 92% – zemnieki. Tikai 8% bija piederīgi citām kārtām. Tā kā nospiedošo vairākumu veidoja zemniecība un pārējās kārtas būtiski neieietekmēja iedzīvotāju skaita izmaiņas Vidzemes guberņas lauku teritorijās, pētījums ir par zemniekiem, kuri 19. gadsimtā dzīvoja Lielvārdes–Jumpravas draudzē.

O. Hūns savos Rīgas apriņķa draudžu aprakstos sniedz apjomīgu, vispārīgu un salīdzināmu informāciju par dabu, lauku turību, sadzīvi, izglītību, veselību, dzīves līmeni un iedzīvotāju skaitu. Aprakstu noslēdzot, tiek dotas zīmētas draudžu kartes (1. att.), par kurām pats autors saka, ka draudzes robežas ir iezīmētas precīzi, bet upes un ceļi aptuveni (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l.).

¹ Pētījums top ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu. Pirmie pētījuma rezultāti prezentēti 2014. gadā Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Zinātniskajos lasījumos un publicēti konferences rakstu krājumā (Nemme 2015, 205–214).

Lielvārdes–Jumpravas draudzes teritorija ziemeļu – dienvidu virzienā bija 28 verstis² gara, bet austrumu – rietumu virzienā 21 verstis plata. No ziemeļiem uz dienvidiem tie ir 29,87 km, bet no dienvidiem uz austrumiem – 22,4 km. Kopējā draudzes teritorija bijusi 357 kvadrātverstis jeb 40 626,6 hektāri. O. Hūns draudzes teritorijas platību min arī citās mērvienībās – arklos³. Pēc 1757. gada revīzijas datiem, tie ir 44 5/9 arkli, bet pēc pilnīgas zemes uzmērīšanas arklu skaits pieaudzis par apmēram 18. Jāatzīmē gan, ka plašāk autors šo jautājumu neiztirzā. (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l. un 13. l.).

1. att. Lielvārdes draudzes karte, 19. gs. sākums. Autors O. Hūns.
(LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 183. lp.)

² Versts atbilst 1066,8 metriem.

³ Arkla pārvēršana mūsdienu mērvienību sistēmā ir nopietna problēma vēstures zinātnē – viens arkls varēja ietvert no 20 līdz 200 ha zemes. Ar vienu zirgu un vienu arklu varēja apstrādāt aptuveni 20 ha aramzemes, bet saimniecības nesastāvēja no aramzemes vien, un vienam arklam tika pieskaitītas arī pļavas, ganības, meži un ūdeņi.

Aprakstot draudzes robežas, O. Hūns min, ka rietumu pusē tās iet pa Daugavu, kas šķir Vidzemi no Kurzemes, līdz Lieljumpravas muižai, kura atradās abās pusēs Daugavai. Muižas zemes Daugavas kreisajā pusē tika sauktas par Mazjumpravu. Labajā Daugavas krastā Lielvārdes draudze robežojās ar Aizkraukles, Madlienas, Suntažu un Ikšķiles draudzēm. (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l. un 13. l.).

O. Hūns savos rakstos atzīmē arī draudzes lielisko novietojumu gan dabas skaistuma, gan arī ekonomiskajā ziņā – tā atrodas starp divām svarīgām upēm Daugavu un Ogri, kā arī netālu no Rīgas. Brīva pieeja šiem ūdensceļiem nodrošināja muižām piederošo mežu pilnvērtīgu izmantošanu. Nozīmīgus ienākumus deva arī 17 krogi un 2 dzertuves. Draudzes teritoriju šķērsoja arī nozīmīgais Maskavas pasta ceļš. Draudzē dzīvoja 26 brīvie amatnieki, šeit bijušas 9 dzirnavas, starp kurām viena ir bijusi arī zāģētava uz Kaibalas upes, un 6 ceplī. Kaļķu un ķieģeļu ceplī piederēja Lieljumpravas, Lielvārdes un Rembates muižām. Lielvārdē esot bijis sarkanais māls, no kura gatavoti skaisti ķieģeļi un dakstiņi. Daugavas pretējā krastā bijis darvas ceplis, bet katrā muižā bijusi degvīna darītava. (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l. un 13. l.). Kā redzams no šī nelielā apraksta, tad arī 19. gadsimtā tika atzinīgi novērtēts Lielvārdes ģeogrāfiskais novietojums, kas ievērojami palielināja muižas īpašnieku ienākumus.

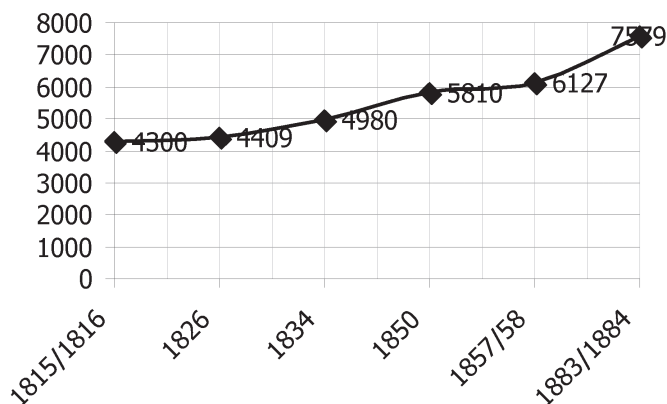
Draudzes teritorijā atradās 5 nenozīmīgi un aizauguši ezeri, kuros sastopamas bija vairs tikai karūsas. Arī nozīmīgu kalnu nav bijis, vienīgi minēts, ka Lielvārdes pils ir celta uz paugura Daugavas krastā, kas sastāv no kaļķa, pliena un māla.

Lielvārdes–Jumpravas draudzē ietilpa piecas muižas: Lielvārdes, Rembates, Lēdmanes, Lieljumpravas muiža un Pastorāts. Aramzeme tika raksturota kā caurmērā laba, vienīgi Lieljumpravas muižas aramzeme novērtēta kā viduvēja. Tirumi bija viegli apstrādājami, raža laba. Lopkopībā liela nozīme bija siena pļavām – tās novērtētas kā viduvējas, turklāt norādīts, ka vienīgi Lielvārdes muižā siens nav papildus jāiepērk. Savukārt meža un ganību bija vairāk nekā nepieciešams Lielvārdes, Rembates un Lieljumpravas muižā, Lēdmanē – pietiekami, bet Pastorātā šie dabas resursi bija jāizmanto saudzīgi. Nederīgas, lauksaimniecībā neizmantojamas zemes draudzes teritorijā bija maz (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l. un 13. l.).

Kopējais zemnieku skaits visās muižās 1815. gadā bija 4 300, bet zemnieku saimniecību skaits – 279. Vidēji vienā zemnieku saimniecībā dzīvoja 15 iedzīvotāju. Par dzīves apstākļiem O. Hūns rakstīja, ka zemnieku dzīves vietas bijušas labas un siltas. Lielākajā daļā saimniecību ir bijušas atsevišķas

dzīvojamās telpas, atdalītas no rijas. Dzīvojamā ēka sastāvēja no divām istabām, kurās mita saimnieks, viņa ģimene un saime. Telpas bija plašas un tīras, kā tas esot pie latviešiem pieņemts. Kopumā draudzē valdījusi lielāka tīrība, nekā citur. Lai zemnieku veselības stāvoklis būtu labāks, O. Hūns ieteica dzīvojamās ēkas aprikt ar skursteņiem. Lai pēc Monarha gribas veiktie zemnieku dzīves apstākļu uzlabošanas pasākumi būtu vieglāk izdarāmi, zemniekiem bija jāpieved malka ķieģeļu dedzināšanai (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 171. lp.).

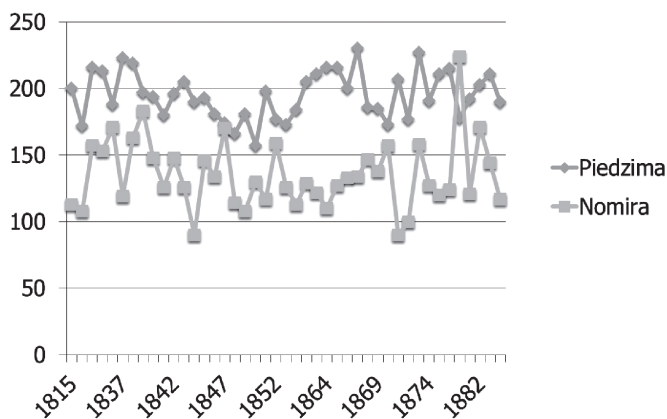
Tāda ir situācija 19. gadsimta sākumā, un gadsimta laikā ir vērojams diezgan vienmērīgs zemnieku skaita pieaugums – 1884. gadā Lielvārdes–Jumpravas draudzē jau ir 7579 zemnieki (2. attēls).

2. att. Zemnieku skaita pieaugums. 1815–1884.

(LNA LVVA, 3. f., 5. apr., 519., 521., 522., 546., 569. l.; 199. f., 1. apr., 167., 240., 245., 246., 371. l.; 6810. f., 1. apr., 6. l. un 13. l.)

Apkopojot ziņas par šajā laika posmā piedzimušajiem un nomirušajiem, atklājas šāda aina: piedzimušo skaits svārstās robežās starp 157 1850. gadā un 230 1867. gadā, bet mirušo – starp 90 1844., 1871. gadā un 183 1839. gadā. Vienīgais izņēmums ir 1880. gads ar 224 mirušiem, kad mirstība bija lielāka par dzimstību. Šajā gadā bija vērojama šarlaka jeb skarlatīnas epidēmija, kas skāra pārsvarā bērnus – bija 62 mirušie (3. attēls). Salīdzinājumā ar Ērgemes draudzi, kur šāda veida līknes ir diezgan vienmērīgas, ar izteiktiem lēcieniem vai kritieniem epidēmiju laikā (Nemme 2014, 271–272), Lielvārdes draudzē šīs līknes ir ļoti nevienmērīgas.

3. att. Dzimstība un mirstība. 1815–1884.

(LNA LVVA 235. f. 4. apr., 1486., 1487., 1488., 1489., 1490., 1491., 1492., 1493., 1494., 1495. l.; 7. apr., 765., 766., 767., 768., 769., 770., 771. l.)

Vidēji gadā šajā laika posmā zemnieku ģimenēs piedzima 200 bērnu, nomira 138 zemnieki, tātad gada laikā piedzima vidēji par 62 zemniekiem vairāk nekā nomira. Izmantojot šos skaitļus, var aprēķināt, ka 70 gadu laikā iedzīvotāju skaitam Lielvārdes–Jumpravas draudzē būtu jāpieaug par 2 586 zemniekiem. Reālais iedzīvotāju skaits 70 gadu laikā pieauga par 3 279 zemniekiem: no 4 300 zemniekiem 1815. gadā līdz 7 579 1884. gadā (LNA LVVA, 3. f., 5. apr., 519., 521., 522., 546., 569. l.). Tas norāda uz iedzīvotāju migrāciju. Migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits pieauga par 693 cilvēkiem. Vai tas ir daudz vai maz – to varēs spriest, tikai salīdzinot ar līdzīgu informāciju no citām draudzēm.

Rembates muižas piemērs. Pēc Dvēseļu revīzijas aktiem, divdesmit gadu laikā (1829–1849) uz Rembates muižu atnāca 293 zemnieki un no muižas aizgāja 210. Tas nozīmē, ka Rembates muižas iedzīvotāju skaits migrācijas rezultātā pieauga par 83 cilvēkiem. (LNA LVVA, 199. f., 1. apr., 371. l.).

Veicot matemātiskus aprēķinus, jāsecina, ka iedzīvotāju skaits draudzē 70 gadu laikā ir pieaudzis par 43%. $\frac{1}{4}$ deklarēto vīriešu – nodokļu maksātāju – 1884. gadā nedzīvoja savā pagastā⁴. Savukārt draudzē dzīvoja šajos pagastos

⁴ Dvēseļu revīzijas aktos, metrikas grāmatās un O. Hūna aprakstos iedzīvotāji uzskaitīti pēc to piederības muižai, Manaseina revīzijas materiālos – pēc to piederības pagastiem.

nedeklarēti iedzīvotāji, un arī to skaits tika norādīts Manaseina revīzijas dokumentos. Nedeklarētie iedzīvotāji tika uzskaitīti visi – nenodalot nodokļu maksātājus, arī sievietes un bērnus. Tāpēc var secināt, ka deklarēto iedzīvotāju skaits, kuri nedzīvoja savā pagastā, bija lielāks nekā norādītā $\frac{1}{4}$. Līdz ar to patiesais zemnieku skaits draudzē 1884. gadā varētu būt apmēram 7 000. Interesants bija iedzīvotāju sadalījums pa dzimumiem. Ja līdz 1826. gadam draudzē dzīvoja aptuveni vienāds skaits sieviešu un vīriešu, tad 1884. gadā sieviešu bija jau vismaz par 350 vairāk.

Secinājumi

19. gadsimtā Lielvārdes–Jumpravas draudzē iedzīvotāju skaits palielinājās par aptuveni 40%. Pieaugums ir vienmērīgs, bez izteiktiem lēcieniem vai kritumiem. Precīzāk definēt pieaugumu pēc pieejamiem datiem nav iespējams.

Zemnieku skaita dabīgais pieaugums ir vidēji 62 zemnieki gadā. Savukārt migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits pieauga vidēji par 10 cilvēkiem gadā.

Tātad iedzīvotāju skaita izmaiņas izraisīja galvenokārt pozitīvs dabīgais pieaugums, bet sava ietekme ir arī migrācijai. Migrācija notika divos veidos: 1) ģimene vai atsevišķi cilvēki ieradās pagastā un palika uz pastāvīgu dzīvi, kā arī deklarēja savu piederību konkrētam pagastam; 2) pagasta pamatiedzīvotāji devās peļņā uz citiem pagastiem vai pilsētām, saglabājot savu pierakstu kādā no Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastiem. Līdz ar to naudu viņi pelnīja citur, bet nodokļus maksāja savam pagastam. Aplūkojot iedzīvotāju skaita pieaugumu procentos, redzams, ka migrācijas ceļā deklarēto iedzīvotāju – nodokļu maksātāju skaits palielinājies par 21%. Lai spriestu par to, vai tas ir daudz vai maz, nepietiek datu.

No iepriekš minētā var secināt, ka Lielvārdē, tāpat kā visā Latvijā, 19. gadsimts ir laiks, kad strauji pieauga iedzīvotāju skaits.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 6810. f. (O. Hūna arhīvs), 1. apr., 6. l. un 13. l. (Rīgas apriņķa draudžu apraksti)

LNA LVVA, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti), 1. apr., 167. l. (Lieljumpravas muiža); 240. l. (Lēdmanes muiža); 245. l. (Lielvārdes muiža); 246. l. (Lielvārdes pastorāts); 371. l. (Rembates muiža)

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Latvijā tika izveidoti pagasti. 19. gs. pagastu teritorijās bija vienādas ar muižu teritorijām.

LNA LVVA, 235. f. (Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metrikas grāmatas), 4. apr., 1486., 1487., 1488., 1489., 1490., 1491., 1492., 1493., 1494., 1495. l.; 7. apr., 765., 766., 767., 768., 769., 770., 771. l. (Rīgas apriņķa Lielvārdes–Jumpravas draudze)

LNA LVVA, 3. f. (Vidzemes gubernatora kanceleja (Rīga, Vidzemes guberņa)), 5. apr., 519. l. (Lēdmanes pagasts), 521. l. (Lielvārdes pagasts), 522. l. (Lielvārdes pastorāta pagasts), 546. l. (Rembates pagasts), 569. l. (Lieljumpravas pagasts)

Nemme, Z. (2015) Nāves iemesli Lielvārdes–Jumpravas draudzē 1834.–1850. gados. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 205.–214. lpp.*

Nemme, Z. (2014) Demogrāfiskā situācija Ērgemes draudzē 1834.–1850. gados. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 270.–277. lpp.*

Zane Nemme

Population Changes in Lielvārde–Jumprava Parish during the 19th Century

Key words: Lielvārde, Jumprava, Lēdmane, O. Huns, Manasein revision, church books, ‘soul revision’ lists, demography

Summary

The present study is a part of a research on Lielvārde–Jumprava parish in the 19th century. The results of an earlier study were presented at the XXIV Scientific Readings and published in the Collection of articles of the conference.

The author has used four kinds of the sources of information – soul revision lists, church books, archives of O. Huns, and documents of Manasein revision. At the beginning of the 19th century, 92% of the population in Lielvārde parish were peasants and only 8% belonged to other estates of the society. Thus, the present study is targeted at the peasants of the parish in the 19th century. The chronological frames of the study are 1815–1884. In soul revision lists, church books, and archives of O. Huns, the inhabitants are

listed according to manors, but in Manasein revision lists – according to the parishes.

Lielvārde–Jumprava parish had five manors, and the total number of peasants was 4300 in 1815. The number of peasants grew steadily and reached 7579 in 1884.

The author has gathered information on the annual average birth and death rate in the above mentioned period of time (200 births and 138 deaths). Overall, each year there was a positive natural increase of population with an exception of 1880, when the mortality rate exceeded the birth rate because of the scarlet fever epidemic. The victims of the disease were mainly children.

Consequently, there were 62 more births than deaths a year. The increase of the peasant population was also influenced by migration. As a result of the migration, the number of peasants increased by 693.

Overall, the number of peasants in the above mentioned period of 70 years had increased by 76%, but one fourth of all registered men – taxpayers – did not live in their parish. Non-registered inhabitants were all listed, including women, and taxpayers were not distinguished. Thus, the actual population of the parish in 1884 could be approximately 7000.

The gender division of the population is worth mentioning: until 1826 the number of men and women registered in parish was equal, but in 1884 the number of women exceeded the number of men by at least 350.

Валерий Никулин, Наталья Никулина

Удельные и государственные крестьяне северо-западных губерний России в реформах 1863 и 1866 гг.

Ключевые слова: Северо-Запад России, реформа, крестьяне, землевладение, повинности, управление

Логическим продолжением реформы 1861 года стало распространение принципов Положений 19 февраля на удельных и государственных крестьян. Недаром еще в 1858 году под председательством министра императорского двора и уделов В.Ф. Адлерберга (1791–1884) был создан Комитет «для разработки мер по устройству крестьян государственных, удельных, дворцовых и заводских» (РГИА. Ф. 1291. Оп. 36 (1858 г.). Д. 6. Л. 1).

26 июня 1863 года император Александр II (1818–1881) подписал «Положение о крестьянах, водворённых на землях имений государевых, дворцовых и удельных» (ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 38. № 39792). Оно состояло из 2-х частей и предусматривало, во-первых, организацию сельского и волостного управления и, во-вторых, наделение крестьян землёй и организацию выкупной операции, которую предполагалось осуществить на следующих основаниях: крестьяне становились собственниками существующих земельных наделов, а прежние их повинности превращались в выкупные платежи. Они рассрочивались на 49 лет и исчислялись в размере 6 % от выкупной суммы, т.е. капитализированного годового оброка.

При сравнении закона 26 июня 1863 года и Положения 19 февраля 1861 года видны отдельные преимущества, предоставленные удельным крестьянам по сравнению с крепостными: благодаря обязательному выкупу сразу прекращалась феодальная зависимость крестьян от Удельного ведомства, а принцип добровольных соглашений с земельным собственником был заменен обязательными, точно установленными нормами. Кроме того, крестьяне были освобождены от всяких денежных доплат Уделу, была также исключена возможность получения дарственного надела.

В то же время в вопросах управления и хозяйственного быта правительство стремилось приблизить положение удельных крестьян к положению частновладельческих, переведенных на выкуп.

12 июля 1863 года Департамент уделов разослал циркуляр управляющим удельными конторами с предписанием приступить к устройству удельных крестьян на основе закона 26 июня 1863 года (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1863 г.). Д. 7. Ч. 1. Лл. 11–14). Новгородский губернатор В.Я. Скарятин (1812–1870) сообщил в Петербург, что удельные приказы решено переименовать в волости и включить в состав уже существующих мировых участков (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1863 г.). Д. 7. Ч. 1. Лл. 42–43). Петербургское по крестьянским делам присутствие информировало МВД, что удельные крестьяне причислены к мировым участкам; созданы волостные и сельские органы управления (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1863 г.). Д. 37. Лл. 3, 6–7).

Размеры наделов для удельных крестьян были установлены: в Петербургской губернии – от 3 до 5 десятин на душу, в Новгородской – от 5 до 7 десятин. Душевой оброк был установлен в 12 руб. для селений, находившихся на расстоянии 25 вёрст от Петербурга, в 10 руб. – для прочих селений Петербургской губернии и в 9 руб. – для крестьян Новгородской губернии (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1863 г.). Д. 9. Лл. 9, 15). Неукоснительно проводился в жизнь обязательный выкуп по уставным грамотам, которые представлялись на утверждение мировым посредникам. На 1 января 1866 года из 265 уставных грамот в Петербургской губернии были утверждены 184, в Новгородской губернии из 218 грамот были утверждены 214 (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1863 г.). Д. 22. Лл. 227–228).

В результате реализации реформы – составления уставных грамот, отвода наделов и разверстания земель, произведенных под настойчивым давлением Удельного ведомства – крестьяне потеряли значительное количество ранее обрабатываемой земли. Так, в Петербургской губернии отрезки составили 16,2 % бывшей площади крестьянских наделов.

Только к 1886 году, когда было принято новое «Учреждение об Императорской фамилии» (ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 6. № 3851), в основном закончилось размежевание собственно удельных и крестьянских земель, хозяйственное отделение крестьян от прежнего земельного собственника и переход к новым, не податным, а сугубо арендным отношениям между ними.

Распространение принципов реформы 1861 года на государственных крестьян имело ряд особенностей, так как жившие на казенной земле и платившие оброк государству крестьяне считались «свободными сельскими обывателями». Еще реформой графа П.Д. Киселева (1788–1872) государственным крестьянам было предоставлено право обсуждать и ре-

шать хозяйственные вопросы, избирать сельские и волостные органы, разбирать в судебном порядке тяжбы и мелкие проступки. Поэтому основным содержанием реформы стало подчинение государственных крестьян «общим губернским, уездным, а также местным по крестьянским делам учреждениям» и поземельное их устройство, что и было сделано законом 18 января 1866 года (ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 41. № 42899). Циркуляр МВД требовал от местной администрации приложить «максимум усилий для быстрого осуществления реформы». Особое внимание обращалось на предотвращение возможных волнений крестьян (ГАПО. Ф. 80. Оп. 2. Д. 3. Л. 5).

4 ноября 1866 года министр государственных имуществ (далее — МГИ) А.А. Зеленой (1818—1880) сообщил в МВД, что государственные крестьяне Псковской, Новгородской и Петербургской губерний переданы «в ведение общих учреждений» (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1865 г.). Д. 29. Лл. 182—183).

24 ноября 1866 года император Александр II подписал указ о поземельном устройстве государственных крестьян (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1866 г.). Д. 88а. Лл. 3—4). Согласно указу, государственные крестьяне признавались земельными собственниками существующих наделов (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1866 г.). Д. 88а. Лл. 3—4). Каждому сельскому обществу выдавалась владенная запись, подтверждавшая право крестьян на земли и угодья. Согласно закону, крестьяне обязаны были за землю «вносить в казну платеж — государственную оброчную подать». Спустя 3 года со времени выдачи владенных записей сельские общества, как и отдельные домохозяева, получали право отчуждать свои земли не только односельчанам, но и сторонним лицам. Условием продажи общинной земли было согласие 2/3 членов общества на эту операцию и утверждение приговора мировым посредником. При продаже подворных участков, состоявших в личном владении, обязанность платить лежавшую на земле оброчную подать переходила на покупателя. Полное право собственности на землю приобреталось крестьянами только путем выкупа оброчной подати путем ее капитализации. За пользование лесом, входившим в состав надела, крестьяне продолжали платить лесной налог. После окончательного определения надела и оброчной подати, закрепленных владенной записью, крестьяне теряли право на получение каких-либо дополнительных земельных площадей от казны.

31 марта 1867 года Александр II утвердил «Правила для составления и выдачи государственным крестьянам владенных записей», конкрети-

зировавшие принципы закона 24 ноября 1866 года (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1866 г.). Д. 88а. Лл. 58–60). В свою очередь, основные положения «Правил...» были дополнены и развиты инструкцией «О порядке определения крестьянского надела и о способе исчисления оброчной подати государственных крестьян», утвержденной 27 июня 1868 года (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1866 г.). Д. 88а. Л. 234).

В этих документах определялись содержание и порядок составления и утверждения владенных записей. Эти земельные документы, схожие с уставными грамотами помещичьих имений, должны были содержать данные о численности крестьян в каждом селении, фиксировать формы землевладения — общинное, подворное или смешанное, общее количество и границы удобной и неудобной земли. Включались также данные о размерах оброчной подати, количестве отведенного крестьянам леса и особых доходных статьях — рыбных ловлях, каменоломнях и мельницах, находившихся во владении крестьян. Основу владенных записей составила переоценка крестьянских угодий, осуществленная в 50-х годах XIX столетия МГИ по инициативе М.Н. Муравьева (1796–1866).

Составленная чиновником МГИ владенная запись зачитывалась мировым посредником на полном сельском сходе. Если возражений со стороны крестьян не было, то запись объявлялась поверенной, о чем составлялся особый акт, заверявшийся подписями мирового посредника, чиновника МГИ, сторонними «добросовестными» и уполномоченными от крестьян. Владенные записи составлялись в 2-х экземплярах: один экземпляр передавался крестьянам, а второй предназначался для губернского правления. С момента выдачи владенных записей государственным крестьянам прекращалось всякое вмешательство в их дела со стороны МГИ.

В 1869 году было закончено составление владенных записей и выдача их крестьянам Петербургской губернии. В 1872 году получили владенные записи псковские крестьяне. На 1 января 1874 года остались невыданными, из-за отказа крестьян, владенные записи по 185 селениям Новгородской губернии (РГИА. Ф. 1291. Оп. 66 (1866 г.). Д. 88а. Лл. 256–257, 436–437, 505).

После введения владенных записей средний душевой надел бывших государственных крестьян северо-западных губерний составил 6,57 десятин, что было значительно меньше норм, установленных инструкцией 1867 года (Дружинин 1978, 111).

В пореформенные годы происходило неуклонное сокращение (таблица 1) крестьянского землевладения (*Материалы...* 1903, 76–77).

Таблица 1

Средний размер надела (дес. на 1 наличную душу м.п.)

Губерния	1860 год	1880 год	1900 год
Новгородская	6,9	5,6	4,3
Псковская	4,7	3,5	2,6
Санкт-Петербургская	5,1	5,1	4,3

Одной из первоочередных задач реформы государственной деревни была передача крестьян из-под опеки МГИ местным по крестьянским делам учреждениям, созданным на основе Положения 19 февраля 1861 года. По закону 18 января 1866 года государственные крестьяне подлежали до 15 августа передаче общим по крестьянским делам учреждениям. Поскольку к этому сроку процедура не была еще завершена, то с разрешения Александра II её продлили до 1 ноября 1866 года.

Следует отметить, что крестьяне должны были платить не только оброчную подать, но и налог за отведенный лесной надел, земские и мирские сборы, а также страховые платежи. В результате возникало несоответствие между уровнем доходности крестьянского хозяйства и взимаемыми платежами. В 1880 году новгородский губернатор Э.В. Лерхе (1823–1889) констатировал, что кроме неурожая и падежа скота одна из главных причин накопления недоимок заключается в «несоразмерности платежей со средствами крестьян» (РГИА. Ф. 1284. Оп. 70 (1881 г.). Д. 145. Л. 12). Это несоответствие крестьяне вынуждены были устранять, прибегая к сторонним заработкам. Хозяйственное состояние бывшей новгородской государственной деревни красноречиво иллюстрирует хроническое наличие крестьянской недоимочности. Во всеподданнейшем отчете за 1872 год губернатор Э.В. Лерхе сообщил, что на бывших государственных крестьянах сохраняется недоимка окладных сборов в 659 896 руб. или примерно 5 руб. 88 коп. с одной души. Через 10 лет в отчете за 1882 год новгородский губернатор А.Н. Мосолов (1844–1904) отметил, что за бывшими государственными крестьянами числится 527 061 руб. недоимки – в среднем 3 руб. 05 коп. с души (РГИА. Ф. 1284. Оп. 69 (1873 г.). Д. 134. Лл. 44–45; Оп. 223 (1883 г.). Д. 67. Л. 28).

На основании закона 12 июня 1886 года бывшие государственные крестьяне были переведены на выкуп. По закону оброчная подать, упла-

чиваемая ими, преобразовывалась в выкупные платежи, которые значительно увеличивались по сравнению с податью. Выкупные платежи крестьяне должны были вносить в казну до 1931 года, после чего они становились собственниками земли (Зайончковский 1968, 291).

Таким образом, реформа 1866 года завершила процесс административного слияния бывших частновладельческих, удельных и государственных крестьян в единое податное сословие Российской империи.

Список источников и литературы

Государственный архив Псковской области (далее — ГАПО).

Материалы Высочайше учрежденной 16.XI. 1901 г. Комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 по 1900 гг. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний сравнительно с другими местностями России. (1903) Ч. 1—2. Санкт-Петербург.

Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. 2. Т. 38.

Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. 3. Т. 6.

Российский государственный исторический архив (далее — РГИА).

Дружинин Н.М. (1978). *Русская деревня на переломе 1861—1880 гг.* Москва. 287 с.

Зайончковский П.А. (1968). *Отмена крепостного права в России.* Москва. 368 с.

Valērijs Nikulins, Nataļja Nikulina

Krievijas ziemeļrietumu guberņu dalienas zemnieki un valsts zemnieki 1863. un 1866. gada reformās

Atslēgas vārdi: Krievijas ziemeļrietumu guberņas, reforma, zemnieki, zemes īpašums, nodevas, pārvalde

Kopsavilkums

Rakstā skatītas Krievijas ziemeļrietumu guberņu dalienas un valsts zemnieku atbrīvošana 1863. un 1866. gada reformu laikā, zemju ierīcība un pārvaldes organizācija. Raksturota vietējo varas iestāžu darbība 1863. gada 26. jūnija, 1866. gada 18. janvāra un 1866. gada 24. novembra likumu izpildīšanā. Pētījumā atzīmēti valdības un vietējās administrācijas centieni pārvaldes un saimniecisko sadzīves jautājumu risināšanā dalienas un valsts zemnieku stāvokli tuvināt dzimtbūšanas atkarībā bijušo zemnieku, kuri tagad maksāja izpirkuma maksājumus, agrāk no dzimtbūšanas atbrīvoto zemnieku

stāvoklim. Izpētīta zemes gabalu iedalīšanas kārtība bijušajiem dalienas un valsts zemniekiem, kā arī izceltas viņu atbrīvošanas no feodālās atkarības īpatnības salīdzinājumā ar zemniekiem, kuri agrāk piederēja muižniekiem. Norādīts, kāpēc samazinājās iedalītās zemes platības salīdzinājumā ar pirms reformas lietojamajām platībām. Noteikts zemnieku saimniecību maksājumu iztrūkuma pieaugums visā pēcreformas periodā.

Valeriy Nikulin, Natalia Nikulina

Crown and State-Owned Peasants of the North-West Governorates of Russia under the Reforms of 1863 and 1866

Key words: North-West of Russia, reform, peasants, lend tenure, commissions, government

Summary

The present paper explores the conditions of the emancipation of serfs of the private estates and the state-owned ones in the North-West Russia due to the reforms in 1863 and 1866, their organization and management arrangements. The paper describes the implementation of the acts of 26 June, 1863, 18 January, 1866, and 24 November, 1866 by the local authorities. The intention of the Government and local authorities to change the conditions of the serfs of the private estates and state-owned ones to the conditions of private-owned ones, which could be bought out, is examined. The process of the title-deeds creation is explored. A special attention is given to the procedure of dealing with allotments for the former serfs from private estates and state-owned serfs.

Particular details are revealed about the emancipation of the private-owned and state-owned peasants from feudal duties in comparison with the former peasant serfs. The reasons for the reduction of land received by the peasants during the reforms as compared to the pre-reform allotments are explained. Insufficiency of the peasant households during the whole post-reform period is defined.

Сергей Новиков

Боевые действия на территории Беларуси летом 1941 года: итоги компаративного анализа отечественных и зарубежных источников

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Западный фронт, Центральный фронт, оборонительные бои Красной армии, источниковедческая компаративистика.

В статье представлены результаты, полученные в ходе исследования, проведенного на основе компаративного анализа отечественных и зарубежных источников боевых действий Красной армии и германского вермахта на территории Беларуси летом 1941 года. На новой источниковедческой базе углублены исторические знания, «удалось приблизиться к объективному показу начального периода войны» (Здановіч 2012, 41–55), в частности, по малоизученным, дискуссионным и противоречивым аспектам истории боевых действий Западного и Центрального (созданного 24.7.1941) фронтов Великой Отечественной войны на белорусской земле в течение первых двух месяцев войны. Главным результатом проведенных в то время оборонительных сражений явилась не столько остановка развертывания удара группы армий «Центр», сколько ее фактический переход к обороне на центральном направлении наступления на Москву. Это означало, что благодаря боевым действиям частей Красной армии в Беларуси начался крах плана молниеносной войны против СССР и достижения целей блицкрига в течение первых трех месяцев войны.

Рассмотрим конкретные примеры истории начального периода Великой Отечественной войны, обратив особое внимание на имевшие место боевые события в ходе июньской обороны Брестской крепости, проведение Лепельской и Жлобинско–Рогачевской операций, Могилевской и Гомельской битв в июле–августе, а также на трагическую судьбу советских военнопленных на территории Беларуси летом 1941 года.

Обращение к новым документам разного происхождения, как отечественным (ГАМО. Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 1–5; 27–32; 100–103; 103–113), так и зарубежным, прежде всего немецким (RH 24–45/27. Bl. 1–11; RH 24–47/5. Bl. 1–6; RH 27–3/29. Bl. 40–50; RH 24–7/48. Bl. 90–101; RH 20–2/172b. Bl. 1–13; 49), а также анализ историографии позволили автору

показать с одной стороны боевые действия на территории Брестской крепости, в ходе немецкого штурма (Алиев 2008; Алиев 2010; Алиев 2012; Новікаў 2010), с другой — советскую активную оборону крепости в конце июня 1941 года (*Беларусь* 2006; *Брестская крепость* 1985; *Брестская крепость* 2010; *Великая Отечественная война* 1985; *Великая Отечественная война* 2010; *Великая Отечественная война* 2012; Смирнов 2010). Показан реальный ход упорных боев и их фактические последствия для защитников крепости, в том числе, для красноармейцев, с первого дня войны оказавшихся в немецком плену (Ганцэр 2013, 58–74; Ганцар 2014, 135–153; Новікаў 2010, 88–93; Новікаў 2013, 22–30; Новікаў 2014, 109–117) то важно иметь в виду в контексте сохраняющихся до сих пор стереотипов при показе истории обороны Брестской крепости, продолжавшейся, как отмечалось в советской историографии, в течение месяца (до 20-х чисел июля) силами отдельных подразделений 6-й и 42-й советских стрелковых дивизий, 17-го погранотряда и 132-го отдельного конвойного батальона войск НКВД общей численностью около 3,5 тыс. человек. Считалось также, что защитники крепости в течение месяца сдерживали целую немецкую дивизию; большая часть защитников погибла в боях, часть — пробила к партизанам; и только небольшая часть обессиленных и тяжело раненных защитников оказалась в плену (*Великая Отечественная война* 1985, 110; *Великая Отечественная война* 2012, 736).

Использование новых документов позволяет показать, что взятие крепости Брест-Литовск в ходе штурма 45-й пехотной дивизии вермахта имело место 29 июня 1941 года после ликвидации организованной обороны Восточного форта (Новікаў 2010, 93–97). В немецком донесении отмечается, что «подразделения русских сражались исключительно упорно и стойко, показали отменную подготовку пехоты и многими примерами доказали высокий боевой дух» (RH 26–45/27. Bl. 10).

Отметим, что с названного донесения началась одна из самых трагических страниц, касавшаяся судеб тысяч рядовых, сержантов, командиров и комиссаров Красной армии, кто с первых дней обороны крепости оказался в немецком плену. Если в советской историографии нельзя было найти почти никаких документальных сведений об этом, то немецкое донесение содержит конкретные цифры. В конце штурма в плену оказалось 7 223 красноармейца, в том числе 101 офицер Красной армии (RH 26–45/27. Bl. 11; Новікаў 2010, 97; Новікаў 2013, 29). Особо подчеркнем, что коллектив государственного учреждения «Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой»» впервые создал экспозицию, посвященную

судьбе советских военнопленных «Музей войны – территория мира» (в юго-восточной казарме Цитадели Брестской крепости), отмеченную специальной премией Президента Республики Беларусь в области культуры и искусства 2014 года (Аб прысуджэнні 2015. С. 2). Важно, хотя и со значительным опозданием, начать модифицировать культуру памяти и окончательно сорвать табу в отношении тысяч советских военнопленных (Ганцар 2013, 73; Новікаў 2013, 29).

Среди малоизученных вопросов начального периода Великой Отечественной войны (Здановіч 2012, 41–55) остается и показ реального хода двух контрударов на Лепельском направлении силами 5-го и 7-го механизированных корпусов 20-й армии Западного фронта. Следуя устоявшимся оценкам, одновременно в планируемом ударе двух мехкорпусов могло принять участие около 1,4 тысяч исправных танков (*Великая Отечественная война* 2012, 743). В современной Беларуси речь ведется даже о «самой крупной танковой битве в мировой истории» при участии с обеих сторон около 3 тыс. единиц танковой техники (Иринархов 2011, 117–118).

Из документов командования 20-й армии (генерал-лейтенант П.А. Курочкин, 1900–1989) Западного фронта вытекает, что с целью остановки наступления подразделений 3-й танковой группы под командованием генерал-полковника Г. Гота (*Hermann Hoth*, 1885–1971) на Полоцк и Витебск командование Западного фронта провело Лепельскую операцию силами двух мехкорпусов (5-го и 7-го) (ГАМО. Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 103–113). Результатом ее стала потеря 2/3 боевых единиц танковой техники в течение только второй половины первой декады июля 1941 года, а немецким силам удалось прорвать рубеж обороны в районе Полоцка и занять Витебск уже 9 июля 1941 года (Исаев 2010, 372).

Новые документы позволяют поставить под сомнение масштабы «самой крупной танковой битвы в мировой истории» на Витебщине летом 1941 года. Удалось впервые показать, что в советских документах боевые действия под Сенно и Лепелем назывались Лепельской операцией. С учетом конкретных исторических фактов и определенных оперативно-тактических факторов вряд ли можно называть те события «танковой битвой под Сенно». Во-первых, потому, что документы говорят в основном о боевых столкновениях с участием одного-двух танковых полков общим количеством от 150 до 200 боевых единиц (Новікаў 2012, 23); во-вторых, Лепельская операция фактически распалась на два самостоятельных контрудара, наносившихся в разных направлениях: 7-й механизиро-

рованный корпус в составе 14-й и 18-й танковых дивизий наступал из района Витебска на Бешенковичи и Лепель; 5-й механизированный корпус в составе 13-й и 17-й танковых дивизий и 109-й мотострелковой дивизии наносил удар из района Орши на Сенно—Лепель (1941. *Документы и материалы*. Т. 2 2011, 325—326). В-третьих, в ходе операции советская сторона потеряла фактически 75% танкового состава 5-го и 7-го механизированных корпусов, причем только третья часть была потеряна на поле боя в ходе танковых боев или деятельности противотанковой обороны противника. Причины этого видны в донесении 13-й советской танковой дивизии, когда в ходе боя в районе Толпино (восточнее Сенно. — С.Н.) два советских танковых и один мотострелковый полки выполняли приказ о неотложном введении в бой своих подразделений, но делали это без взаимодействия между собой, без необходимой разведки местности, без использования сил пехоты. Кроме того, действовали они не в полном составе, с нарушением инструкций по руководству и не в полной боевой готовности (Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 4—5).

Новые оценки необходимо использовать и в отношении боевых событий на Днепровском рубеже под Могилевом летом 1941 года, например: «Могилевская битва», «бастион на Днепре под Могилевом», «крепость Могилев». Из немецких документов следует, что под Могилевом речь шла не об обычной обороне, а об уникальной оборонительной операции, фактически впервые удачно организованной в условиях полного окружения без директив сверху и мастерски проведенной в невероятно сложных условиях, которую высоко оценило командование 7-го немецкого армейского пехотного корпуса (RH 24—7/48. Bl. 100). Кроме того, из документов вытекает, что оборону Могилевского плацдарма вели не только две штатные дивизии (110-я и 172-я), ранее не задействованные в боевых действиях, но и три измотанные боевые дивизии (148-я, 161-я и 210-я моторизованные), а также остатки 24-й, 50-й, 100-й стрелковых дивизий (RH 24—7/48. Bl. 99—100). Обращение к этим фактам позволяет понять масштабы обороны днепровского рубежа под Могилевом, а также впервые внести существенные уточнения в количественные данные о советских военнопленных, цифра которых только на этом участке обороны превышала 35 тысяч человек (RH 24—7/48. Bl. 101; Новиков 2011, 285). Понятно, что эти сведения, выявленные в немецких документальных источниках, требуют взвешенного анализа, критического подхода и всестороннего изучения.

Так, в белорусской историографии до сих пор закреплён тезис о боевых действиях Красной армии в ходе обороны днепровского рубежа под Могилевом в течение 23 дней, начиная с 3 июля 1941 года. Заметим, что в основу послевоенной концепции обороны Могилева были положены мемуары советских военачальников и партийных деятелей. Так, генерал-лейтенант А.И. Еременко (1892—1970), на тот момент заместитель командующего Западным фронтом, определил три этапа оборонительных сражений за могилевский плацдарм (с 3 по 9 июля, с 9 по 16 июля и с 16 по 27 июля), до настоящего времени утвердившиеся в отечественной историографии. Но это не соответствует документам не только немецкой стороны, но и отечественным. В нашем случае речь идет о приказе № 1 (фактически отдан 7.07.41 г.) генерал-майора М.Т. Романова (1891—1941), командира 172-й стрелковой дивизии, которая отвечала за многодневную оборону города.

Впервые введенный в научный оборот документ позволяет не только увидеть реальную систему обороны, но и внести уточнения в отношении воинских частей, которые обеспечивали боевую оборону города и днепровского рубежа в районе Могилева в ходе первого этапа боев Западного фронта на могилевском направлении (Новікаў 2007; Новікаў 2008; Новікаў 2010; Новікаў 2012).

Не менее интересными в этом плане являются и исторические оценки, сохраняющиеся в белорусской историографии о ходе боев Красной армии в районе Буйничского поля 12 июля 1941 года (Литвин 2011, 386—387) с «количественно превосходящими соединениями 2-й немецкой танковой группы». Фактически 12 июля на Могилев вели наступление три роты 2-го батальона 6-го танкового полка 3-й танковой дивизии. При этом основные потери ими были понесены не на Буйничском поле, как принято считать в отечественной историографии, а в районе деревни Тумановка (Новікаў 2007, 17).

Приведенные уточнения дают возможность увидеть исторические реалии боевых событий, на основе которых можно представить общую картину боев на днепровском рубеже под Могилевом в июле 1941 года.

Несколько иначе необходимо оценивать и боевые действия, имевшие место на Гомельщине летом 1941 года. Выявленные в немецких документах исторические факты приводят к выводу, что остаются «белые пятна» и в изучении оборонительных боев Красной армии под Жлобином, Рогачевом и Гомелем (Литвин 2011, 389). Сравнение новых документаль-

ных данных с уже известными в отечественной историографии показывает, что в результате проведения Красной армией в Беларуси успешной фронтовой наступательной операции возникли причины (РН 20–2/172b, Вл. 1–13), которые подтолкнули А. Гитлера к подписанию 30 июля 1941 года директивы № 34 (Новікаў 2012, 4), в соответствии с которой фактически впервые был отдан приказ о переходе группы армий «Центр» к обороне. Это означало не что иное, как начало фактического краха плана германского блицкрига.

Одной из самых трагических страниц военного лета 1941 года, как уже отмечалось, в Беларуси является история советских военнопленных, которые до настоящего времени в историографии все еще рассматриваются как «безвозвратные потери» (*Великая Отечественная война без грифа секретности* 2010, 69). В этом плане более точное представление о масштабах той трагедии дают сухие немецкие статистические данные о советских военнопленных. Следуя штабной статистике, в ходе боевых действий группой армий «Центр» под Белостоком и Минском до 9 июля были взяты в плен 323 тыс. красноармейцев, в ходе боев (в конце июля) под Могилевом — более 35 тыс., под Гомелем и Кричевом (середина августа) — 78 тыс. человек (РН 20–2/172b, Вл. 49; Новікаў 2014, 97). Получается, что до конца лета на территории Беларуси в плену оказалось более 436 тыс. красноармейцев, или же каждый второй воин Красной армии из числа официальных «безвозвратных потерь» Западного и Центрального фронтов. (Новікаў 2014, 97).

За годы германской оккупации на белорусской земле погиб фактически каждый третий военнослужащий, взятый в плен группой армий «Центр», или каждый пятый военнопленный, погибший в годы Великой Отечественной войны. В этой связи среди актуальных в современной белорусской историографии остается вопрос о продолжении исследования трагической судьбы советских военнопленных.

Таким образом, перед белорусской военной историографией по-прежнему стоит важная задача всестороннего осмысления и более объективной оценки событий Великой Отечественной войны в контексте Второй мировой войны, в том числе малоизученных аспектов боевых действий Красной армии и германского вермахта на территории Беларуси летом 1941 года.

Список источников и литературы

Государственный архив Министерства обороны Российской Федерации (далее — ГАМО РФ). Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 102—105: Журнал боевых действий 5-го МК с 5 по 11.7.41 г.

Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 103—113: Лепельская операция с 6 по 11.7.41 г.

Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 1—5: Отчет о боевых действиях 13-й танковой дивизии 5-го МК за период с 4 по 19.7.41 г.

Ф. 208. Оп. 2511. Д. 80. Л. 27—32: Отчет о действиях частей 17-й танковой дивизии 5-го МК за период с 4 по 19.7.41 г.

Федеральный военный архив Германии (далее RH). RH 26—45/27. Bl. 1—11: Gefechtbericht über die Wegnahme von Brest-Litowsk, v. 8.07.41.

RH 24—47/5. Bl. 1—6: Bericht über Marsch und Kampf der 17. Pz. Division von Borissow über Senno nach Kochanowo v. 11.7.41 (Anlage Nr. 248 zum KTB Nr. 2 des XXXXVII Pz. Korps).

RH 27—3/29. Bl. 40—50: Panzer-Regiment 6. Erfahrungsbericht: Kampf der II./Pz.Rg. 6 bei Mogilew am 12.7.41.

RH 24—7/48. Bl. 90—101: Die Erstürmung des befestigten Brückenkopfes Mogilev, v. 6.8.41.

RH 20—2/172b. Bl. 1—13: Bericht über Schlacht von Rogatschew-Gomel, v. 13.9.41.

RH 20—2/172b. Bl. 49: Tagesbefehl des Oberbefehlshabers der Heeresgruppe Mitte, v. 20.8.41.

1941 год: Страна в огне (2011) В 2 кн. Кн. 2. Документы и материалы. Москва: ОЛМА Медиа Групп. 720 с.

1941. (2011) В 2 т. Т. 2: документы и материалы к 70-летию начала Великой Отечественной войны / сост.: Ю.А. Никифоров [и др.]. СПб: ФГБУ «Президентская библиотека имени Б.Н. Ельцина». 579 с.

Аб прысуджанні спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзеячам культуры і мастацтва 2014 года. *Беларусь сёння*. 2015. 3 январа.

Алиев Р. В. (2008) *Брестская крепость*. Москва: Яуза; Эксмо. 800 с.

Алиев Р. В. (2010) *Брестская крепость. Воспоминания и документы*. Москва: Яуза; Эксмо. 468 с.

Алиев Р. В. (2012) *Брест. Июнь. Крепость*. В 2-х кн. Кн. 1 / фото: А. Суворов, Ю. Мулявко. Брест: Полиграфика. 378 с.

Беларусь в первые месяцы Великой Отечественной войны (22 июня—август 1941 г.): документы и материалы. (2006) Сост.: В.И. Адамушко [и др.]. Минск, НАРБ. 458 с.

Брестская крепость. (1985) В кн.: *Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия*. Москва: Сов. энциклопедия. С. 110–111

Брестская крепость. Война и мир. (2010) Автор концепции и текста А. Суворов. Брест: Полиграфика. 256 с.

Борисенко Н.С. (2011) *1941-й: пылающие рубежи Днепра и Сожа*. Могилев: АмелияПринт. 660 с.

Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия. (1985) Москва: Сов. Энциклопедия. 832 с.

Великая Отечественная война: энциклопедия. (2010) Москва: ОЛМА Медиа Групп. 672 с.

Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание (2010). Сост.: Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин. Москва: Вече. 384 с.

Великая Отечественная война 1941–1945 годов. (2012) В 12 т. Т. 2. Происхождение и начало войны. Москва: Кучково поле, 1008 с.

Ганцэр К. (2013) “Гераізм, трагізм, мужнасць”. Музей абароны Берасцейскай крэпасці / К. Ганцэр, А. Пашковіч // В кн.: *ARCHE*. № 2. С. 58–74.

Ганцар К. (2014) Нямецкія і савецкія страты як паказчык працягласці і інтэнсіўнасці баёў за Брэсцкую крэпасць. В кн.: *ARCHE*. № 5. С. 135–153.

Здановіч У.В. (2012) *Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Агляд крыніц і айчыннай гістарыяграфіі: манаграфія*: навук. рэд. А.А. Каваленя. Брэст: БРДУ. 283 с.

Иринархов В.С. (2011) *Агония 1941: Кровавые дороги отступления*. Москва: Яуза; Эксмо. 544 с.

Исаев А.В. (2011) *Неизвестный 1941. Остановленный блицкриг*. Москва: Яуза; Эксмо. 480 с.

Литвин А.М. (2011) Битва за Беларусь летом 1941 года / А.М. Литвин, И. Ю. Воронкова. В кн.: *1941 год: Страна в огне*; в 2 кн. Кн. 1. Очерки. Москва: ОЛМА Медиа Групп, С. 302–402.

Новікаў С. (2007) Адлюстраванне падзей на Буйніцкім полі 12 ліпеня 1941 г. у нямецкіх архіўных матэрыялах. *Беларускі гістарычны часопіс*, № 7: 12–19.

Новікаў С. (2008) Абарона Магілёва (20–26 ліпеня 1941 г.) у святле новых дакументальных крыніц. *Беларускі гістарычны часопіс*, № 7: 44–53.

Новікаў С. (2010) Абарона Брэсцкай крэпасці летам 1941 года. У ацэнцы гістарыяграфіі і ў святле дакументаў. *Беларуская думка*, № 5: 88–97.

Новікаў С. (2010) Магілёўская бітва 1941 года ў данясеннях вермахта. *Беларускі гістарычны часопіс*, № 7: 23–34.

Новиков С.Е. (2011) Белоруссия в первые месяцы Великой Отечественной войны. В кн.: *Великая Отечественная война. 1941 год: Исследования, документы, комментарии*. Отв. ред. В.С. Христофоров. М.: Издательство Главного архивного управления города Москвы. С. 271–322.

Новікаў С. (2012) Абарона Магілёва 1941 года: новыя звесткі. *Беларускі гістарычны часопіс*, № 7: 12–16.

Новікаў С. (2012) Гомельская бітва 1941 года: спроба рэканструкцыі. *Беларускі гістарычны часопіс*, № 8: 3–14.

Новікаў С. (2012) Лепельская аперацыя летам 1941 год: спроба навуковай інтэрпрэтацыі. *Беларускі гістарычны часопіс*, № 11: 14–24.

Новікаў С.Я. (2013) Абарона Брэсцкай крэпасці: гістарыяграфічныя міфы і гістарычная рэальнасць. В кн.: *Историческое наследие 1941 года в исследованиях и экспозициях музеев: материалы Международной научной конференции, посвященной 70-летию обороны Брестской крепости (Брест, 9–11 июня 2011 г.)*; редкол. Г.Г. Басюк [и др.]. Брест: Альтернатива. С. 22–30.

Новікаў С.Я. (2014) *Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў*. Мінск: МДЛУ. 300 с.

Смирнов С.С. (2010) *Брестская крепость*. Москва: Колибри. 480 с.

Sergejs Novikovs

Karadarbiba Baltkrievijas teritorijā 1941. gada vasarā: vietējo un ārzemju avotu komparatīvās analīzes rezultāti

Atslēgas vārdi: Lielais Tēvijas karš, PSRS un Vācijas kara Rietumu fronte, PSRS un Vācijas kara Centrālā fronte, Sarkanās armijas aizsardzības cīņas, avotu pētnieciskā komparatīvistika

Kopsavilkums

Rakstā pirmo reizi Baltkrievijas historiogrāfijā tiek pielietota avotu pētnieciski komparatīvā metode, analizējot karadarbību Baltkrievijas teritorijā 1941. gada vasarā. Autors veic karadarbības rekonstrukciju, pētījuma centrā izvirzot jaunus faktus, kas iegūti lielākoties no vācu avotiem. Dati ir piemēroti aktuāliem izaicinājumiem informācijas jomā un atbilst pagātnes izvērtējuma jaunajiem kritērijiem, īpaši attiecībā uz Lielā Tēvijas kara perioda Baltkrievijas vēstures maz pētītām lapaspusēm.

Jaunā avotu bāze ļāva būtiski padziļināt vēstures zināšanas un nonākt līdz svarīgiem atzinumiem kara sākuma posma izpētē. Pirmo reizi Baltkrievijas historiogrāfijā norādīts, ka Sarkanās armijas darbību rezultātā Baltkrievijas teritorijā ne tikai apturēts vācu armiju grupas “Centrs” uzbrukums, bet arī panākta šīs grupas pāreja uz aizsardzību uzbrukumā uz Maskavu centrālajā virzienā saskaņā ar A. Hitlera 1941. gada 30. jūnija direktīvu Nr. 34. Autors secina, ka PSRS un Vācijas karadarbība Rietumu un Centrālajā frontē, sākot ar 1941. gada 24. jūliju, tieši Baltkrievijā sagrāva zibenskara pret PSRS plānus.

Siarhei Novikau

Military Operations in Belarus in Summer of 1941: the Results from a Comparative Analysis of Homeland and Foreign Information Sources

Key words: the Great Patriotic War, the Western Front, the Central Front, defensive battles of the Red Army, comparative studies of sources

Summary

For the first time ever in the national historiography, based on the method of comparative studies of sources, there has been carried out the analysis of bilateral military operations, which took place in the territory of Belarus during the first two months of the Great Patriotic War (during the German onslaught as a part of the implementation of the plan of Hitler's strategists on *blitz* seizure of the USSR as well as the Soviet staunch defense of the western borders of Belarus). The author reconstructs the battlefield engagement, focusing on the new documented facts, primarily of the German origin.

Qualitatively new historical knowledge obtained by the method of the comparative studies of sources meets the latest information challenge and matches the new criteria for the evaluation of the past, particularly with regard to under-investigated or little-known pages of the history of Belarus during World War II.

The new sources significantly deepen the historical knowledge and approach to the unbiased study of the initial period of the war, showing for the first time that an important outcome of the Red Army's military operations in Belarus was not only the cease of the treacherous attack of the Army Group “Center”, but also its actual transition (practically for the first time) to the defense in the central direction of the assault on Moscow in accordance with the Regulation № 34 adopted by Adolf Hitler on 30.07.1941.

Guntis Pakalns

Folkloras teicējas stāsti par notikumiem Kurzēm: izpētes avots “dažādām vēsturēm”

Atslēgas vārdi: Alma Makovska, lauka pētījumi, mutvārdu vēsture, stāstniecība, folkloras publicēšana

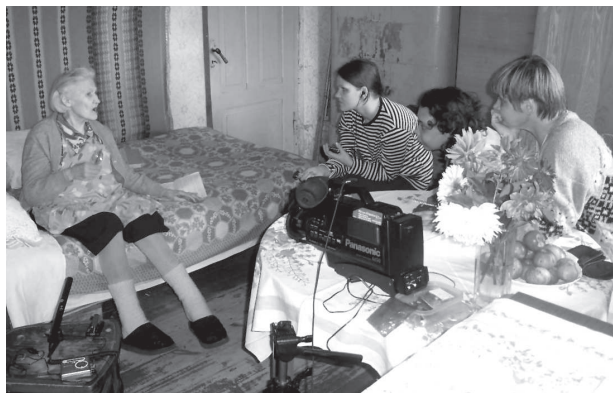
Folkloras pētnieki mūsdienās dodas lauka pētījumos ne tikai tāpēc, lai savāktu jaunus “folkloras materiālus” – tradicionālus vai saviem pētījumiem nepieciešamus. Tikpat svarīgi ir satikt cilvēkus, iepazīt vidi, kurā “folklorā dzīvo”, būt līdzīgās lauka pētījumu situācijās, kādās bijuši iepriekšējo paaudžu kolēģi, vērot izmaiņas teicēju repertuārā un nianses, kas agrāk netika fiksētas pierakstos, pārbaudīt praksē tekstu un teoriju studijās iegūtās atziņas (Bula 2011, 15, 65, 141 u. c.). Laika gaitā ir mainījušies gan teicēju un pētnieku dzīves apstākļi, gan pētniecības pamatos liktās idejas, gan dokumentēšanas metodika – teicēja stāstījums vairs netiek pierakstīts ar roku, bet parasti fiksēts audio vai video ierakstā, kas nozīmē arī atšķirīgu intervijas tempu un komunikācijas veidu, ierakstu var neizslēgt, kad teicējs it kā nestāsta pētniekam vajadzīgo materiālu utt. Arvien vairāk uzmanības tiek pievērsts kontekstiem, stāstīšanas situāciju analīzei un refleksijai (piemēram, Bērziņa-Reinsone 2012, 19 ff.; Pöge-Adler 2011, 145 ff.), dzimumu un sociālajām lomām, stāstu sarežģītajām attiecībām ar teicēja dzīvi un personību (D gh 1995, 62 ff.) utt.

1987. gada vasarā vienā no savām pirmajām folkloras ekspedīcijām iepazīnos ar Almu Makovsku (22.V.1922 – 4.IV.2004). Teicēja dzīvoja Vandzenes pagastā – netālu no manas dzimtās Talsu pilsētas. Viņu kā teicēju ieteica Talsu muzeja darbinieki. A. Makovska runāja dialektā, kas man bija viegli atpazīstams, jo līdzīgu biju dzirdējis kopš bērnības. Viņa dzīvoja 20. gadsimta 30. gados tēva mājās “Mantnieki” – nosaukums tāds, jo ēka atrodas uz mantotās zemes. Turpat netālu bijusi melioratoru “nējauši” nodedzinātā A. Makovskas dzimtas māja “Kulpi”, kas bija vairākus gadsimtus veca.

Jau pirmajās sarunu minūtēs bija sajūta, ka esam sen gaidījuši šo tikšanos. Pēc nelielas sarunas par kurzemnieku īpatnējiem vārdiem tiku aicināts istabā, teicēja man stāstīja par senām kapsētu, pilskalnu un kauju vietām apkārtnē, bērnu dienās atrastu vecu naudu, apkārt braukājošiem čigāniem un židiem, kurus tēvs vienmēr pacienājis. Runājām par bērnu ieražām (par to tolaik rakstiju promocijas darbu), jau pēc pārdesmit minūtēm viņa uzticēja savus personīgos

pardzīvojumus par tuvu cilvēku miršanu un viņu parādīšanos pēc nāves, no tuviem cilvēkiem dzirdētus spoku stāstus (Pakalns 1999, 6, 43, 54, 60, 83, 85), rādīja kladi, kur atzīmējusi sev zināmo dziesmu pirmās rindas, sāka atcerēties pasakas, kas nebija stāstītas gadu desmitiem.

18 gadus braucu pie A. Makovskas – vairākas reizes katru gadu. Ieslēdzu savu ierakstu aparatūru, cik nu laba tā tolaik bija, un ļāvu teicējai stāstīt. Stundām ilgi, kamēr beidzās kasetes vai bija jāsteidzas uz autobusu. Maz varēju iejaukties, tik ar kādu jautājumu, bet klausoties nenorima mana bijība un sajūsma – stāstījumi sekoja cits citam gludi un skaidri, dzīvā un bagātā valodā, it kā gatavi radio raidījumiem vai publicēšanai. Jau pirmajos gados ierakstīju vairākus desmitus audio kasešu. Kad man pietrūka jautājumu, aicināju savus kolēģus un radniecīgu nozaru pētniekus cerībā, ka viņiem būs citi jautājumi. Visus šos gadus ar teicēju sūtījām viens otram vēstules. Tapa arī vairāki radio ieraksti – gan atmiņas par senajiem laikiem, gan ap 20 pasa-
kām dialektā raidījumam “Labu nakti!”. Vairākas reizes A. Makovsku vedu publiski uzstāties, kā arī pie viņas brauca televīzija (plašāk: Pakalns 2004, 81–83¹). Tolaik tradicionāls bija uzskats, ka teicēju šādā veidā var “sabojāt”, jo priekšnesums pēc tam “vairs nebūšot dabīgs”. Taču viņas stāstīšanas stils nemainījās, bet man bija iespēja vērot, kā ar savu vienkāršo uzstāšanos (galvenokārt stāstiem) teicēja spēja piesaistīt un jebkuras auditorijas uzmanību.

1. att. Alma Makovska 2003. gada septembrī,
klausītāji U. Smilgaine, S. Rižakova, M. Mellēna. G. Pakalna foto

¹ Minētajā rakstā sniegts ieskats teicējas un viņas vecāku biogrāfijā, repertuārā, atmiņās par stāstīšanas situācijām, kā arī transkribēti pasaku teksti u. c.

Cenšoties atminēt A. Makovskas teicējas talanta noslēpumus, pievērsos stāstījumu izpētei un pats sāku uzstāties publiski – arī ar A. Makovskas stāstiem, vērojot, kā tie pārveidojas manā izpildījumā, iesaistījos stāstnieku projektos bērniem un pieaugušajiem, stāstnieku apmācībā un starptautiskās stāstnieku kustības izpētē (Pakalns 2008). Teicējas video ierakstus izmantoju lekcijās, stāstnieku nodarbībās un audiovizuālos mācību materiālos.²

Teicējas A. Makovskas atmiņas ir skaidras un bagātīgas. Tās dod iespēju iejusties lauku dzīvē, kāda tā bija Talsu apvidū pirms Otrā pasaules kara (par šo laiku viņa stāstīja visvairāk, bet ir stāsti arī par kara un pēckara gadiem) – ar ikdienas darbiem, cilvēku attiecībām, praktiskām zināšanām, tradicionāliem ticējumiem, sapņiem un to skaidrojumiem, spoku stāstiem, pasaku stāstīšanu, atmiņām par nopietniem un nenopietniem gadījumiem, lauku ļaužu jokiem, tolaik populārām dziesmām (vairāk ziņgēm un kora dziesmām, ko mājās dziedājusi māte, utt.), svētku svinēšanu, krāsošanu ar augu krāsām, apģērbu un darba rīku gatavošanu, ārstniecības augu lietošanu.

Jau jaunībā teicēja interesējusies par dzimtas nostāstiem, viņa bija tas bērns, kam patika klausīties pieaugušo stāstos – savās atmiņās teicēja piemin vairāku paaudžu senus pagātnes notikumus līdz pat kļaušu laikiem, jo arī par tiem viņas dzimtā ir stāsti. Ejot uz skolu, A. Makovska draudzenei katru rītu esot stāstījusi pasaku, tolaik zinājusi ap 150 – man izdevās ierakstīt ap 60.

Pie ierakstīto materiālu publicēšanas sāku strādāt krietni vēlāk. Tam par iemeslu bija vairāki apstākļi (plašāk: Pakalns 2004, 99–100), piemēram, teicēja runa fiksēta dialektā, ko ar dzirdi var viegli saprast, bet uzrakstītā tekstā lasīt grūti, nav iespējams atveidot runas intonācijas un ķermeņa valodu. Daudziem stāstījumiem ir ierakstīti vairāki varianti, dažādu žanru stāsti ir cieši savijušies viens ar otru asociāciju virknēs, bet publicējami būtu atsevišķās nodaļās. Traucē arī lielais materiāla daudzums, kas jāapkopo un jāsystematizē – ierakstīts vairāk par 100 stundām audio, arī video ieraksti ir vairāk nekā 14 stundas (diemžēl daļa ierakstu glabājas citos arhīvos). A. Makovska mutvārdu vēstures pētniekiem pazīstama ne tikai kā viena no labākajām pasaku teicējām pēdējos gadu desmitos, bet arī kā viena no visvairāk dokumentētajām teicējām latviešu folkloristikā.³

² Piemēram: https://www.youtube.com/watch?v=6_70MBrAVLs, sk. no 37. minūtes; <https://www.youtube.com/watch?v=0yjOYSja8FY>, sk. no 14. minūtes; <https://www.youtube.com/watch?v=azm0vHU8kmE>, sk. no 13. minūtes (03.06.2015).

³ Citu Eiropas tautu folkloristikā ir dokumentēti un pētīti līdzīgi ievērojami teicēji (piem., Bula 2011, 132), taču šie apraksti parasti attiecas uz senākiem laikiem, kad vēl nebija iespējams veikt ierakstus.

Kopš 2014. gada beigām digitalizēju un aprakstu A. Makovskas ierakstus un strādāju pie divām folkloras materiālu grāmatām sērijā "Novadu folklorā". Pirmā – viņas stāstīto pasaku grāmata. Atbilstoši latviešu pasaku publicēšanas tradīcijai teksti tiek pārveidoti literārajā valodā un nedaudz rediģēti. Būtiska šīs grāmatas sastāvdaļa būs audio un video pielikums (diskā vai interneta vietnē www.garamantas.lv), kas ļaus teicējas stāstījumu dzirdēt un redzēt, tiešāk apgūt viņas stāstīšanas stilu. Otrā grāmata paredzēta lasītājiem, kas interesējas par senatni, novadpētniecību un neparastākiem stāstiem. Tajā būs dažādu laiku atmiņas, vietējie un dzimtas nostāsti, teikas, spoku stāsti, sapņi, dīvaini gadījumi, stāsti par tautas dziedniecību utt.

Tā kā nav iespējams pārrakstīt un publicēt visu savākto materiālu, tiek strādāts pie teicējas audio un video ierakstu pilnas datubāzes. To paredzēts veidot tā, lai pētnieki varētu klausīties ierakstus ne vien hronoloģiski, bet arī ērti atrast katru stāstījumu, tematiski līdzīgus vai viena stāsta variantus, pēc atslēgas vārdiem vai tekstu konspektiem meklēt sev nepieciešamo informāciju. Datubāzē paredzēts izveidot vairākus pieejamības līmeņus atbilstoši ierakstu kvalitātei un informācijas privātumam. Tik apjomīgs ierakstītais materiāls (daudzi desmiti stundu) sniegs plašas iespējas dažādu nozaru pētniekiem. Pieļauju, ka ir tēmas, sakarības, aspekti, seni vārdi vai pat runas intonācijas, kas tiks pamatinātas tikai vēlāk, kad būs mainījušās pētniecības intereses, to apzinoties, neslēdzu laukā ierakstu aparāturu arī tad, kad, piemēram, teicēja pauda savu viedokli par aktuālajiem politiskajiem notikumiem un to attīstību nākotnē, attiecībām ar tuviniekiem un citām tēmām.)

Kaut gan A. Makovska daudz stāstīja par savu dzīvi, nav izdevies pierakstīt kompaktu un sistemātisku autorei biogrāfisku stāstījumu – to nācās "rekonstruēt", papildinot informāciju ar faktiem no vēstulēm (Pakalns 2004, 88–92). Dzīvajā stāstījumā biogrāfiskie fakti pāriet stāstos par notikumiem, kas dzirdēti, pieredzēti vai norisinājušies konkrētajā dzīves posmā,

2. att. Alma Makovska ar dēlu
1946. gadā

raisa atmiņas par citiem stāstiem, cilvēkiem un notikumiem. Šie stāsti ir būtisks mutvārdu vēstures materiāls, jo sniedz ieskatu vienas dzimtas vēsturē vairāku paaudžu garumā, lai gan teksts ir strukturēts savādāk nekā tipiska mutvārdu vēstures intervija.

Stāstot pasakas, teicēja gandrīz par katru varēja pateikt, no kā to ir dzirdējusi, kad tā tika stāstīta, kas bija klausītāji, kāda bija viņu attieksme pret šo pasaku un kam viņa šo pasaku stāstījusi tālāk. Ja agrāk folkloras vācējiem bija svarīgi pierakstīt ("izglābt") pašu pasakas tekstu, vēlāk arvien lielāka interese radās par tā saistību ar stāstītāju un klausītāju dzīves pieredzi, stāstīšanas situācijām u. c. kontekstiem (Bula 2011, 175). Lai gan par pasaku stāstītājiem ir atsevišķi pētījumi (Rudzītis 2006) un pieminējumi daiļliteratūrā, tomēr līdz šim nav apkopota un sistematizēta latviešu pasaku stāstīšanas vēsture – kā, kam un kāpēc dažādos laikos stāstītas un lasītas pasakas, kāda bijusi to vieta cilvēku dzīvē, izglītībā un izklaidē. Līdzīgi ir ar teiku, nostāstu un spoku stāstu stāstīšanas vēsturi.

Savāktais materiāls ļauj pētīt, interpretēt un reflektēt ierakstīto tekstu un stāstīšanas laikā notikušo. Kādas bija manas kā folkloras pētnieka intereses, priekšstati par to, kas jāvēl, jāpētā, jāizklāsta? Kādi bija A. Makovskas uzskati par to, kas viņai ir un nav jāstāsta kā folkloras teicējai, kā atšķirās individuāla saruna un uzstāšanās publiskos pasākumos? Ilgstošāka pazīšanās vismaz daļēji palīdzēja tikt pāri šim "lomu spēlēm", tomēr tās bija būtiska mūsu komunikācijas daļa. Protams, pētnieku apciemojumi un publicitāte cēla teicējas pašapziņu, bet arī radīja problēmas attiecībās ar radiem, apkārtnes iedzīvotājiem, novadpētniekiem un senlietu kolekcionāriem. Arī šīs tēmas tika apspriestas sarunās, no kurām ir saglabājušies ieraksti. Tas ir materiāls vēl vienai nepilnīgi uzrakstītai vēsturei – folkloras vākšanas vēsturei.

Avotu un literatūras saraksts

Teicējas Almas Makovskas ieraksti Latviešu folkloras krātuves arhīvā, tikai daļēji digitalizēti un aprakstīti: audio kasetes Nr. 249–270 un AM1–AM49 (pagaidu nosaukums), video kasetes Nr. 7, 13, 15, 18, 37, 72, 73, 76–78, 98–100. Vēl ieraksti atrodami Latvijas Radio arhīvā un Tautas mūzikas centra arhīvā (<http://etnomuzikologija.wikidot.com/tautas-muzikas-centra-arhivs>). Bērziņa-Reinsone, S. (2012) *Apmaldīšanās stāsti: priekšstati, interpretācija, stāstījumu poētika*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. 204 lpp. <https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-232045167/Sanita%20Berzina%20Reinsone%202011.pdf> (03.06.2015)

Bula, D. (2011) *Mūsdienu folkloristika: paradigmas maiņa*. Rīga: Zinātne. 320 lpp.

Dégth, L. (1995) *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia. 401 p. (FFC 255).

Pakalns, G. (2004) Almas Makovskas pasakas. *Letonica*, Nr. 11: 75–111.

Pakalns, G. (1999) *Stāsti un teikas par spokiem*. Rīga: Zvaigzne ABC. 104 lpp.

Pakalns, G. (2008) Stāstnieku kustība Rietumu pasaulē un tās iespējas Latvijā. Grām.: Krogzeme-Mosgorda, B., sast. *Meklējumi un atradumi*. Rīga: Zinātne. 142–170.

Pöge-Adler, K. (2011) *Märchenforschung. Theorien, Methoden, Interpretation*. 2. Aufl. Tübingen: Narr. 283 S.

Rudzītis, J. (2006) *Latviešu vēstītājas folkloras dzīve tautā 19. un 20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne. 183 lpp.

Guntis Pakalns

Kurzeme Storytellers' Memories as a Source for "Different Histories"

Key words: Alma Makovska, fieldwork, oral history, storytelling, folklore publishing

Summary

The author of the present article is a folklore researcher currently working at an edition of the repertoire of his outstanding informant Alma Makovska (1922–2004). Over the period of 18 years, her stories and songs have been documented in audio and video recordings exceeding the total time of 100 hours; the same material is also reflected in the informant's own writing. The informant speaks a well-preserved local dialect. It is planned to supplement the book with audio and video files, and also to create a database of the informant's recordings providing search opportunities.

Alma Makovska was born in Western Latvia (Vandzene), where she has also spent nearly all of her life. She attended school for 6 years, and although she was willing to continue her education, could not find such an opportunity. Ms. Makovska worked on her family farm; also from 1941 through 1949 worked as a weaver, but from 1950 till her retirement worked for the local medical care centre. Alma Makovska has an excellent memory and storyteller's talent; her repertory includes several hundreds of different narratives – local legends, ghost stories (including her personal experiences), tales based on dreams, anecdotes and funny stories, as well as the history of her own family

(mostly regarding events having taken place in the 19th century), recollections on ancient traditions, festivities, crafts, folk medicine, including also ca. 170 songs, riddles, games and folk dances, etc. Since 1987 more than 60 fairy tales have been recorded from her.

These memories can be used to re-create a life story of the woman, but it was not told as a typical oral history interview. The author of the present research has paid special attention to the memories regarding storytelling situations, belief in ghosts, dreams, and various phenomena, therefore this one in hand is a material for the histories of the Latvian storytelling, folk esoteric, family relationship and maybe even some more "histories" still to be written. (Translated by A. Pūtelis)

Иван Петров

**Эстонский митрополит Александр (Паулус):
новые факты биографии и итоги
изучения жизненного пути**

Ключевые слова: Эстония, Эстонская Апостольская Православная Церковь, автокефалистское движение, Вторая мировая война, оккупация, митрополит Александр (Паулус)

В статье рассматривается вопрос о неординарной личности митрополита Таллиннского и всея Эстонии Александра (Паулуса). Личность этого церковного иерарха, стоящего во главе Эстонской Апостольской Православной Церкви (ЭАПЦ) с начала 1920-х гг. до своей кончины в 1953 году в Стокгольме, до сих пор до конца не изучена как эстонскими, так и российскими и другими зарубежными авторами. Талантливый организатор, явный сторонник национальной линии в управлении православными приходами Эстонии, он смог за межвоенный период добиться относительного единства православных священников и верующих в своей стране. Между тем возникают и некие спорные проблемы в его биографии, которые до сих пор до конца не понятны современным исследователям.

Для лучшего понимания его сложной и очень спорной личности хотелось бы выделить пять основных «нерешенных» вопросов его биографии.

Первый вопрос — причина столь резкого и достаточно быстрого перехода под власть Константинопольского Патриархата православных приходов Эстонии в начале 1920-х гг.: было ли это решение веянием времени или оно реально было обусловлено возникшими в Русском Православии проблемами?

Второй вопрос — степень добровольности воссоединения с Московской Патриархией ЭАПЦ в 1940–1941 гг.

Третья проблема — выявление основных причин выхода из подчинения промосковского владыки Сергия (в миру Дмíтрий Николаевич Воскресёнский, 1897–1944) во время нацистской оккупации.

Четвертая вопрос — уровень популярности митрополита Александра в среде русских православных приходов Эстонии, особенно в военный период.

И, наконец, пятый вопрос — деятельность митрополита Александра во время вынужденной эмиграции в Германии и Швеции.

Александр Карлович Паулус родился в Лифляндской губернии в крестьянской семье православных эстонцев в 1872 году. Как лучшего ученика местной приходской школы его направляют в Рижское Духовное Училище, после окончания которого он заканчивает и Рижскую Духовную Академию. Около десяти лет после окончания семинарии Паулус служил в приходах эстонского региона в качестве псаломщика-учителя. В 1901 году владыкой Агафангелом (в миру Александр Лаврентьевич Преображенский, 1854—1928), он рукополагается в священники и служит на протяжении всего дореволюционного периода в эстонских приходах Рижской епархии. В декабре 1920 года бывшим Порховским архиепископом Евсеем (Евстафий Сергеевич Гроздов, 1866—1929) и архиепископом Финляндским и Выборгским Серафимом (в миру Александр Иванович Лукьянов, 1879—1959) принявший незадолго до этого монашество Паулус был хиротонисан в архиереи, став архиепископом Таллинским и всей Эстонии.

Важно отметить, что возглавил складывающуюся Эстонскую Православную Церковь Паулус в достаточно сложных условиях. Так, во второй половине 1917 года во главе Ревельского викариатства встал невероятно одаренный просветитель православных эстонцев протоиерей Павел Кульбуш (Эст. *Paul Kulbusch*, 1869—1919). Прежде всего, следует отметить, что данную кандидатуру поддержали как эстонские, так и русские православные приходы, не встретила она возражений и у священноначалия в Москве. Однако 2 января 1919 года новые «красные» власти арестовывают владыку Платона вместе с протодиаконном Константином Доринным (1878—1942). В ночь с 14 на 15 января 1919 года произошел расстрел арестованных, в том числе жертвами красного террора в Эстонии стали сам епископ Платон, протоиереи Успенского собора Михаил Блейве (1873—1919) и Николай Бежаницкий (1859—1919), многие православные верующие.

Патриарх Тихон (в миру Василий Иванович Беллавин, 1865—1925) принимает 10 мая 1920 года достаточно мудрое решение о даровании Эстонской Православной Церкви статуса автономии. В сентябре собирается Собор Эстонской Православной Церкви, на котором настоятель Преображенского прихода в городе Пярну протоиерей Александр Паулус единогласно избирается архиепископом Таллинским и всея Эстонии, что утверждается и Московским Патриархом.

Со временем начинает брать верх точка зрения о возможности перехода из подчинения Москве, религиозная ситуация в которой была далека от спокойной, под юрисдикцию Константинополя, невзирая на вполне ожидаемые протесты части консервативно настроенных иерархов, клира и мирян. 23 сентября 1922 года Собор ЭПЦ принимает решение обратиться к Константинопольскому Патриарху Мелетию IV (Метаксакису, 1871—1935). И если в Москве это событие могло быть понято только как раскол, то в среде сторонников переподчинения обращение в Константинополь классифицировалось как продолжение постепенного перехода к независимому состоянию (Papathomas, Mattias, Palli 2002, 287). Очередное обращение было направлено 17 апреля 1923 года после одного из заседаний Синода, а в июне в Турцию была направлена специальная делегация, которую возглавлял владыка Александр (Паулус). Переговоры в Стамбуле возымели действие, и Константинопольский Патриарх Мелетий (Метаксакис) без долгих промедлений выпустил Томос (указ предстоятеля поместной православной церкви) от 7 июля 1923 года, по которому признавалась автономия Православной Церкви в Эстонии, на похожих с теми условиями, которые установил Патриарх Тихон в мае 1920 году.

Споры о каноничности данного действия не утихают до сих пор. Большинство российских авторов, в особенности тех, кто близок к нынешнему руководству Московской Патриархии, утверждает, что представители «Вселенского Патриархата» поступили самочинно (Шкаровский 2012, 40—41).

Нас же больше интересует другая проблема — отвечало ли это решение реальным пожеланиям эстонских православных верующих? Однозначного ответа мы не дадим, а лишь отметим две причины, побудившие митрополита Александра перейти в лоно Вселенской Патриархии. Первая — рост национального самосознания среди православных эстонцев, их желание освободиться от русского, зачастую объединенного с большевистским, влияния. И второе — резкое давление внешних сил, прежде всего, новых эстонских светских властей, не желавших отныне терпеть в своей стране «внутренних агентов» Москвы, как часто воспринимались православные верующие. Были ли у этого процесса противники? Безусловно, прежде всего, это часть русских приходов Принаровья и Печерского края. Каноничность данного шага тоже достаточно сомнительна, однако нам она сейчас не столь важна.

В межвоенный период владыка Александр (Паулус) существенно укрепил свое положение в ЭАПЦ, достаточно резко ограничив влияние

своих противников в недрах местной церковной иерархии. Но в 1940–1941 гг., в ходе «первого красного года», он вдруг перешел на сторону «московской партии» в рядах православных Эстонии. С чем же связана такая непоследовательность главы Эстонского Православия?

На этот вопрос, как нам кажется, довольно легко найти ответ. Многие печорские приходы, в первую очередь приход Сорока мучеников, фактически сразу после аннексии Эстонии заявили о своей лояльности Московской Патриархии и о желании «воссоединиться» с Русской Православной Церковью. Уже 16 сентября 1940 года состоялся общеправославный съезд в Печорах, на котором присутствовали как сторонники скорейшего объединения с Московской Патриархией, так и представители окружения митрополита Александра (Паулуса) – представляющий Синод ЭАПЦ протоиерей Константин Густавссон (1873–1942) и местный благочинный Николай Рааг. На данном съезде выявились острые противоречия между двумя возникшими группировками, вылившиеся в то, что руководителем собрания был избран местный протоиерей Бежаницкий (Владимир Степанович) вместо назначенного Синодом отца Раага, который, узнав о решении собравшихся, сложил с себя полномочия благочинного. После долгих раздумий и внутренних борений 17 января 1941 года, состоялось заседание Синода по поводу посещения Церкви уполномоченным Московской Патриархии архиепископом Дмитровским Сергием (Воскресенским). На нем сначала митрополит Александр (Паулус) рассказал о причинах, побудивших руководство ЭАПЦ в 1920-х гг. сменить свою юрисдикционную принадлежность, тем самым признавая свою ошибку. Очень скоро владыка Александр отправился в Москву, где принес перед руководством Московской Патриархии покаяние в расколе.

Было ли это добровольным решением или актом, инспирированным советскими спецслужбами, поставившими перед митрополитом Таллинским четкое условие: жизнь или признание церковного руководства Москвы? Нам кажется, что весь процесс воссоединения с РПЦ был поддержан и в какой-то степени инспирирован русскими приходами ЭАПЦ, в особенности Печорского края, представители которых стали отправлять прошения о возвращении еще единственному стороннику Москвы в межвоенной Балтии митрополиту Виленскому и Литовскому Елевферию (в миру Дмитрий Яковлевич Богоявленский, 1868–1940). На эти действия, в особенности на назначение Елевферием оппозиционного Александру деятельного владыки Иоанна (в миру Николай Александров-

вич Булин, 1893–1941) Печорским епископом, должен был реагировать и митрополит Александр (Паулус), который в данной ситуации все более походил на раскольника и чуть ли не на узурпатора церковной власти в стране. Результатом данного процесса и стал акт о воссоединении Эстонской Православной Церкви с Московским Патриархатом. Административные меры большевистскими властями при этом применялись, однако и сам глава ЭАПЦ пошел на сохранение своего поста путем уступок «церковной» и «светской» Москве.

По вопросу, о том, чем был обусловлен выход митрополита Александра (Паулуса) из подчинения Экзарха Сергия (Воскресенского) с началом нацистской оккупации, существует три основные точки зрения. Первая: данное решение так или иначе связано с немецкой политикой на оккупированной территории и является отличной демонстрацией политики «разделяй и властвуй». Вторая — на владыку было оказано то или иное влияние эстонских национальных деятелей, к примеру, Хялемера Мяэ (*Hjalmar Mäe*, 1901–1978, в ходе Второй мировой войны сотрудничал с немецкими оккупантами, был главой эстонского самоуправления) или бургомистра Печер Луика. Третья — митрополит сам отказался от неприятного влияния Московской Патриархии как только это стало возможно, всячески объясняя свою позицию 1940–1941 гг. давлением НКВД.

Мы считаем, что именно последняя точка зрения является наиболее вероятной. Во-первых, как сам митрополит Александр, так и его таллинское окружение внутренне никогда не принимал вмешательство в свои внутренние дела московских церковных иерархов, за которыми реально стояли советские карательные органы. Для большевиков в Балтии врагами были не только национально ориентированные эстонские пастыри и миряне, но и бывшие активные деятели Белого Движения. Однако те же унижения, которые были нанесены митрополиту Александру, полновластному хозяину православных приходов в Эстонии в межвоенный период, послужили причиной его быстрого отхода от митрополита Сергия (Воскресенского), сохранившего в период войны при резком антикоммунизме позицию, благоприятствующую Московской Патриархии.

Следующий вопрос прямо вытекает из предыдущего: вызвал ли выход митрополита Таллиннского и всея Эстонии Александра (Паулуса) из подчинения Москвы во время нацистской оккупации неприятие среди русских православных приходов Эстонии? Кажется, ответ лежит на поверхности: конечно, переход фактически в автокефальный статус ЭАПЦ

не мог вызвать удовольствия у русского православного духовенства Эстонии. Однако при более четком приближении к теме все оказывается не так просто. Да, многие приходы, как и Нарвский епископ, впоследствии архиепископ Павел (в миру Павел Григорьевич Дмитриевский, 1872—1946), остались в подчинении Прибалтийского Экзархата Московской Патриархии митрополита Сергия (Воскресенского). Но далеко не все заняли именно такую позицию. В той же Нарве против промосковского владыки Павла возникла группа «оппозиционно» настроенных священников. Затею епископа сохранить верность РПЦ они однозначно характеризовали как самочинные, направленное на полное отделение от ЭПЦ, отметив, что будут и дальше сохранять преданность митрополиту Александру. То же мнение сохранилось и у большинства столичных пастырей и монахинь Пюхтицкого монастыря. Они его поменяли лишь с наступлением советских войск по всей линии фронта.

Существует и вопрос о причинах отъезда главы ЭАПЦ за рубеж. С эвакуацией в Германию все более-менее понятно: как большинство архиереев разных православных юрисдикций владыка Александр (Паулус) покинул свою паству под давлением немецких властей. А потом, как и многие эстонцы-эмигранты, он оказался в Швеции, где постепенно восстанавливал свои полномочия уже в среде покинувших Эстонию православных (с 1947 года владыка Александр (Паулус) окончательно обосновался в Стокгольме). В эмиграции он издал уставные положения, по которым функционировали приходы в изгнании, состоящие из 12 приходов, 6 из которых находились на территории Швеции. Тем самым митрополит Александр (Паулус) с клиром и паствой фактически возвращался под юрисдикцию Константинопольского Патриархата в составе Западно- и Среднеевропейского Экзархата как объединения православных эстонцев. Через год в 1948 году митрополит Александр учредил Синод ЭАПЦ в изгнании.

Путь подчиненных митрополиту Александру приходов был достаточно тернистым, как впрочем и всех вынужденно ушедших с немцами на Запад представителей православного духовенства, однако владыке Александру удалось и в столь сложный момент создать достаточно четкую структуру управления, просуществовавшую более десятка лет и пережившую его создателя. По одной из версий, незадолго до своей кончины, последовавшей 18 октября 1953 года, митрополит Александр (Паулус) принял решение распустить Синод, написал об этом в своем завещании, что однако не было исполнено его наследниками (Прекуп 1998, 32).

Итак, мы кратко рассмотрели основные вехи жизни митрополита Александра (Паулуса) определив основные спорные вопросы в его биографии. Нам кажется, что на большинство из них ответ практически найден, однако лагун остается еще очень много. Хочется верить, что с раскрытием новых источников и с появлением новых работ, их совсем не станет.

Список источников и литературы

Прекуп И., свящ. (1998) *Православие в Эстонии. Краткий исторический очерк*. Таллин: Trukis Astrukis. 187 с.

Шкаровский М.В. (2012) *Константинопольский Патриархат и Русская Православная Церковь в первой половине XX века*. Москва: Индрик. 232 с.

Parathomas, Grigorios D., Mattias, R.P., Palli, H., eds. *The Autonomous Orthodox Church of Estonia = L'Église Autonome Orthodoxe d'Estonie. Approche historique et nomocanonique*. (2002) Thessalonoquen: Editions Epektasis. 460 p. (Bibliothèque Nomocanonique).

Ivans Petrovs

Igaunijas metropolits Aleksandrs (Paulus): jauni biogrāfijas fakti un dzīvesgājuma izpētes rezultāti

Atslēgas vārdi: Igaunija, Igaunijas Apustuliskā pareizticīgā baznīca, autokefālības kustība, Otrais pasaules karš, okupācija, metropolīts Aleksandrs (Paulus)

Kopsavilkums

Rakstā analizēta Tallinas un visas Igaunijas metropolīta Aleksandra (Paulus) personība. Baznīcas eksarhs atradās Igaunijas Apustuliskās pareizticīgās baznīcas vadībā no 20. gadsimta 20. gadu sākuma līdz pat savai nāvei Stokholmā 1953. gadā. Talantīgs organizators, izteikts nacionālā virziena piekritējs Igaunijas pareizticīgo draudžu pārvaldē, starpkaru gados panāca pareizticīgo garīdznieku un ticīgo relatīvu vienotību visā valstī.

Pētot metropolīta biogrāfiju, rodas vairāki strīdīgi jautājumi; pieci no tiem skarti šajā rakstā: 1) samērā ātra pāreja Konstantinopoles patriarha pakļautībā bija pagaidu vai arī to noteica Krievu pareizticīgās baznīcas radušās problēmas; 2) atkalapvienošanās ar Maskavas patriarhiju 1940.–1941. gadā bija brīvprātīga vai piespiedu kārtā; 3) kādi bija iemesli Igaunijas baznīcas iziešanai no promaskaviskā metropolīta Sergija (Voskresenska) pakļautības nacistiskās okupācijas gados; 4) kāda bija metropolīta Aleksandra popularitāte Igaunijas krievu pareizticīgajās draudzēs; 5) kā vērtēt metropolīta darbību piespiedu emigrācijā Vācijā un Zviedrijā.

Ivan Petrov

**Estonian Metropolitan Alexander (Paulus):
New Biographical Facts and the Results of the Study**

Key words: Estonia, Estonian Apostolic Orthodox Church, Autocephalistic movement, World War II, occupation, Metropolitan Alexander (Paulus)

Summary

The main focus of the present paper is the problem of the identity of the Metropolitan of Tallinn and all Estonia Alexander (Paulus). The identity of Metropolitan Alexander, who was the head of the Estonian Apostolic Orthodox Church from the early 1920s until his death in 1953 in Stockholm, is still not fully understood both by Estonian and Russian, as well as foreign authors. A talented organizer, a clear supporter of national lines in the governance of Estonian Orthodox parishes, he was able for the interwar period to achieve relative unity of Orthodox priests and believers in the country. Meanwhile, there are also certain controversial issues in his biography, which are still not fully understood by modern scholars.

We have identified five main issues in his biography that have not been fully studied by historians.

The first is the problem of the reason for the rapid transition under the authority of the Patriarchate of Constantinople in the early 1920s: whether this decision was a trend of the time, or it was really due to the arising problems in Russian Orthodoxy.

The second problem is whether Estonian Church was reunited with Moscow in 1940–1941 on a voluntary basis.

The third problem concerns the main cause of subordination to pro-Moscow ruler Sergius (Voskresensky) during the Nazi occupation.

The fourth problem concerns the level of the popularity of Metropolitan Alexander among the Russian Orthodox parishes in Estonia.

The fifth problem concerns his activities during his exile in Germany and Sweden.

Tālis Pumpuriņš

Agronoms Eduards Baķis un viņa atmiņas par latviešu koloniju Lauros

Atslēgas vārdi: agronoms Eduards Baķis, latviešu kolonija Lauros, Pleskava, Igaunija, Latvija, etnogrāfija, izglītība

Agronoms un lauksaimniecības izglītības organizators Eduards Baķis (1889–1986) savās atmiņās daudz stāstījis par bērnību un jaunību, kas pavadīta Lauros, Pečoros un Pleskavā (*Лавру, Печоры, Псков*). Autors absolvējis Pleskavas lauksaimniecības skolu Krestos (*Кресты*), atmiņās piemin pirmos soļus agronoma darbā, kā arī parādījis Pleskavas guberņas zemnieku lauksaimnieciskās izglītošanas organizēšanu neilgi pirms Pirmā pasaules kara un kara laikā. Atmiņās attēlots arī laika posms 20. gadsimta 20. un 30. gadi, kad E. Baķis Latvijā bija pazīstams kā lauksaimniecības skolu organizators Apē un Rankā.

Pleskavas guberņas Lauru latviešu kolonija veidojās no 1860. līdz 1863. gadam, kad tur apmetās vairākas latviešu ģimenes no Alūksnes, Apekalna, Piebalgas, Smiltenes un Trikātas apkārtnes, lai nodarbotos ar lauksaimniecību (Lauri 1944, 6). Par kolonijām tolaik sauca kādu izceļotāju grupas kompaktu apmetni svešas sabiedrības teritorijā. Pēc Pirmā pasaules kara Lauru kolonijā dzīvojuši vairāk nekā 2500 latviešu (Lauru kolonijas jautājums 1921, 2–3). Kolonija atradās netālu no robežas ar Vidzeme guberņu, bet pēc Latvijas un Igaunijas valstu nodibināšanās šī teritorija tika iekļauta Igaunijas Republikā. Vairākas plašākas publikācijas par Lauru koloniju parādījās Latvijas dienas presē 1923. gadā, kad tika risinātas Latvijas un Igaunijas robežu problēmas. Žurnālists Fēliks Krusa (1897–1967) laikrakstā “Latvis” vairākos rakstos aplūkoja ne tikai aktualitātes, bet ieskatījās arī Lauru tapšanas vēsturē. (Krusa 1923a, Krusa 1923b, Krusa 1923c) Arī vēlākos gados F. Krusa rakstījis par Lauru problēmām (Krusa 1942). Lauru kolonija aplūkota Vilberta Krasnaja (1908–1942) monogrāfijā “Latviešu kolonijas” (Krasnajs 1938, 53–65). Tomēr kopumā par dzīvi Lauru kolonijā maz informācijas. Kopš 1945. gada bijusi Lauru latviešu kolonija, līdzīgi kā Latvijas Abrene, tika pievienota Krievijas Pleskavas apgabalam un mūsdienās to dēvē – Lavri (*Лавру*).

E. Baķis dzimis 1889. gada 7. jūnijā latviešu kolonijā Lauros dzirnavnieka Kārļa Baķa un viņa sievas Henrietes ģimenē. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 1; *Es viņu pazīstu* 1939, 48) 6–7 gadu vecumā vasarās ganījis lopus

tēva saimniecībā. Četrus gadus mācījies vietējā luterāņu draudzes skolā Lauros, bet pēc tās beigšanas divus gadus nostrādāja vecāku mājās lauku darbos. Pēc tam jauneklis ar teicamām sekmēm pabeidza “divgadīgo ministrijas skolu” Pečoros. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2)

Turpinot mācības, E. Baķis 1905. gada rudenī devās uz Pleskavas lauksaimniecības skolu, kur bija ļoti liels konkurss (deviņi kandidāti uz vienu vietu). Viņš to izturēja teicami un jau otrajā mācību gadā saņēma pilnu stipendiju. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 57–58) No mācībām brīvajā laikā pasniedza privātsiņas reflektantiem, kuri vēlējās iestāties šajā skolā. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 4, 18–19) Mācību kurss Pleskavas lauksaimniecības skolā bija sešgadīgs. Ziemas mēnešos nodarbības notika klasēs un kabinetos, bet vasarā bija mācības un praktiskie darbi lauku saimniecībās. 1911. gada maijā pēc skolas beigšanas E. Baķis iestājās mērniekuursos, kas bija noorganizēti Pleskavas lauksaimniecības skolā. 1911. gada 13. septembrī pabeidza mācības un saņēma pirmās šķiras atestātu ar īpašu agronoma un mērnieka kvalifikācijas apliecību. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 3; Latvijas darbinieku galerija 1929, 193).

1911. gada 15. oktobrī E. Baķis iestājās Pleskavas guberņas zemstes (pašvaldības) dienestā kā iecirkņa agronoms Veļikije Lukos (*Великие Луки*), bet vēlāk arī šajā amatā Opočkā (*Опочка*) un Višgorodkā (*Вышгородок*, Latvijas Republikā nosaukums – Augšpils). Par zemstes agronomu nostrādāja līdz 1915. gada 31. oktobrim, kad tika iesaukts armijā. Sakarā ar redzes problēmām tika ieskaitīts zemessardzes (*онолчение*) rindās. No 1916. gada janvāra līdz 1919. gada jūnijam E. Baķis bija Pleskavas guberņas pārtikas komitejas siena sagatavošanas punkta vadītājs. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2; Latvijas darbinieku galerija 1929, 193)

1919. gada vasarā E. Baķis pārcēlās uz Latviju. Tas bija laiks, kad Latvijā vēl norisinājās Atbrīvošanas karš. Ziemeļlatvijā tikko bija beigušās Cēsu kaujas, kurās igauņu un latviešu karaspēks cīnās bija uzvarējis Baltijas landesvēru un vācu Dzelzs divīziju. Šajā sarežģītajā situācijā E. Baķis uzsāka darbu Ziemeļlatvijas civilpārvaldē. No 1919. gada 20. jūlija līdz 1921. gada 31. oktobrim bija Valkas apriņķa Zemes ierīcības komitejas vecākais agronoms, kura kantoris atradās Smiltēnē. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2; Latvijas darbinieku galerija 1929, 193) Jāatzīmē, ka Smiltene bija E. Baķa vectēva dzimtā puse.

No 1921. gada 8. novembra sākās E. Baķa kā Latvijas lauksaimniecības izglītības organizatora darbs. Iesākumā viņš bija ziemas lauksaimniecības skolas direktors Madonas apriņķa Kusā. No 1922. gada jūlija līdz 1929. gada septembrim bija Apes divgadīgās lauksaimniecības skolas vadītājs, bet, kad

1928. gadā Ape ieguva pilsētas tiesības, E. Baķis kļuva par tās pirmo pilsētas galvu. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2; Latvijas darbinieku galerija 1929, 193)

No 1929. gada septembra līdz 1941. gada maijam E. Baķis bija Cēsu apriņķa Rankas mājturības skolas un mācību saimniecības vadītājs. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2)

E. Baķis bija regulārs lauksaimniecības preses līdzstrādnieks. Viņš uzrakstīja arī mācību grāmatu mērniekiem “Zemes mērišana. Mācību grāmata 2-gad. lauksaimniecības skolām”, kas izdota 1933. gadā. (Baķis 1933; Latvijas darbinieku galerija 1929, 193)

Vācu okupācijas laikā no 1941. gada 16. oktobra līdz 1944. gada 23. septembrim E. Baķis bija Valmieras lauksaimniecības skolas skolotājs. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2)

Padomju okupācijas gados no 1945. gada janvāra līdz pensijai strādāja par skolotāju lauksaimniecības skolās Kurzemē (Vandzenē, Laidzē un Kandavā). Jau būdams pensijā (1963. gadā), vēlējās pabeigt 1948. gadā iesāktās studijas Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā, kuras bijis spiests pārtraukt sakarā ar traumām, kas gūtas 1951. gadā avārijā, braucot ar motociklu. Strādājot Kandavas lauksaimniecības tehnikumā (no 1951. gada maija), aktīvi nodarbojās ar lauksaimniecības izmēģinājumiem. (CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 2). Dzīves pēdējos gadus pavadīja mazdēla Eduarda Baķa ģimenē Cēsīs. E. Baķis nomira 1986. gada 28. martā un apbedīts Salacgrīvas kapos.

Mūža nogalē E. Baķis sāka rakstīt atmiņas. No 1984. līdz 1986. gadam viņš sarakstīja 5 burtnīcas (klades), kopā vairāk nekā 400 lapaspuses. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 1–34; CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 2, 1–86; CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 1–95; CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 4, 1–97; CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 5, 1–85) Pirmās trīs burtnīcas sarakstītas 1984. gadā un vēlāk nedaudz papildinātas ar ielīmētām papildu lapām. Ceturtā burtnīca datēta ar 1985. gadu, bet piektajā burtnīcā, kur uzmetumi atmiņām par laiku kopš 1922. gada, nav norādes par sarakstīšanas gadu. Katrai atmiņu burtnīcai (kladei) dots nosaukums, katram atmiņu fragmentam virsraksts, piemēram, “Vecais tēvs Jēkabs Pētera. d. Baķis” (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, [1.a lp.], “No vecā tēva stāstiem”. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 1. lp.) Stāstījumu autors iesāk ar vecātēva ārējo raksturojumu: “Viņš bija vidēja auguma, platiem pleciem. Viņa organisms bija attīstījies spēcīgs. Arī veselība neprasījās pēc medicīniskās palīdzības – un ja arī vajadzētu, tad pat feldšers būtu jāmeklē desmitām verstu attālumā, nemaz nerunājot par ārstu. [...] Mati, bārda, ūsas kupli. Tajos tikai reti sirmi

pavedieni līdz pašām mūža beigām, kad sasniedza 86 g. vec[umu].” (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, [1.a lp.] Vectēvs, kurš “dzimis 1823. gadā – bijis Smiltenes muižas kļaušinieks”. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 1. lp. o.p.) E. Baķis apraksta, kā viņa vectēvs bijis “izlūkot” zemes vēlākajā Lauru kolonijā, kā aicinājis pārējos smilteniešus pārcelties uz jauno dzīvesvietu un kā iesākta dzīve jaunajā mājvietā. Atmiņās autors atcerējies bērnībā no vectēva dzirdētos stāstus, kas veidoti kā dialogs. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 1–13) Ar savu vecmāmiņu autors ticies maz, jo viņa nomira, kad zēnam bija seši gadi. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 7. lp.–7. lp. o.p.) Pirmajās divās burtnīcās uzrakstītas atmiņas par bērnību un vecākiem. 1. burtnīcā (kladē) “Atmiņas no “Lugu” dienām (dzirnavām)”, kas sarakstīta 1984. gadā, ievērojama vieta atvēlēta atmiņām par tēva celtajām un apsaimniekotajām “Lugu” dzirnavām Lauros. Šīs atmiņas satur ļoti daudz informācijas par Lauru etnogrāfiju un vēsturi, kas varētu interesēt plašāku interesentu loku. Autors visai detalizēti apraksta ne tikai graudu malšanas procesu, bet arī kaulu miltu gatavošanu un vilnas suku darbību. Tāpat liela uzmanība pievērsta dažādiem jautājumiem, kas saistās ar dzirnavu būvniecību un inženiertehniskiem uzlabojumiem. No atmiņām gūstams priekšstats arī par dzirnavnieka un viņa ģimenes ikdienas dzīvi. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 17. lp. o.p. – 31. lp.) Atsevišķu nodaļu autors veltījis tēvam, kurš Lauru kolonijā ieradās kā divgadīgs bērns un te bija uzaudzis, kā arī uzsācis savu dzirnavnieka darba dzīvi (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 14. lp. – 17. lp.), un mātei. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 31. lp. o.p. – 34. lp.)

Otrajā burtnīcā, kurai dots nosaukums “Bērnības atmiņas “Lugos””, autors aprakstījis gan savu, gan brāļa Roberta bērnību. Atmiņās parādīts, kā bērni iepazīst apkārtējo pasauli, aprakstītas spēles, dažādi izziņas eksperimenti. Piemēram, nodaļā “Lāpstiņu ūdens rats vai spēļu dzirnaviņas, ko darbina tekošs vai krītošs ūdens” aprakstīts, kā tolaik lauku bērni iepazīna hidroierīču darbības principus, ko vēlāk pielietoja jau hidrobūvju uzlabošanā. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 2, 22–24) Nodaļā “Ar tēti ekskursijā dzirnavās” stāstīts, kā tēvs dēlu iepazīstina ar savu dzirnavu uzbūvi un melderu darbu. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 2, 42–46) Šajā burtnīcā autors tuvāk iepazīstina ar ģimenes locekļiem, radiniekiem, dažiem Lauru kolonijas iedzīvotājiem un to viesiem. Burtnīcās ir par izglītības tēmu atmiņu stāsti. Par pirmajiem soļiem autora izglītībā stāstīts nodaļā “Ābeces mācīšanās” (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 2, 67–69), bet skolas gaitu sākumam veltīti atmiņu stāsti “Kā Lauru skolas skolēni gaidīja svaigus kļiņģerus”, “Lauru skolā pārkrievošanas laikos” u. c. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 2, 82–86)

Burtnīcas “Atmiņas no skolas gadiem I” (1984) un “Atmiņas no skolas gadiem II” (1985) gandrīz pilnībā veltītas mācību iestādēm, kurās savulaik mācījies E. Baķis: vietējā luterāņu draudzes skola Lauros, divgadīgā ministrijas skola Pečoros un Pleskavas lauksaimniecības skola. Skolas gaitu sagatavošanās laiks aprakstīts stāstā “Uz “vasaras skolu” Lauros”. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 1–5). Autora bērnībā bieži stāstīti dažādi folkloras žanra nostāsti, kas parādās arī atmiņu tēlojumos “Vakaros gulēt ejot pasaku stāstīšana” (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 6–7), “Gulētāja baidīšana ar īpašu troksni baznīcā” (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 6–7), “Nostāsti par pūķi” (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 10–12) un citos.

Autors interesanti attēlojis dzejnieka Aleksandra Puškina (1799–1837) 100. dzimšanas dienas svinības Lauru draudzes skolā 1899. gada vasarā, kad skolēni uz dažām dienām brīvlaikā atvesti uz šo sarikojumu. Kaut gan latviešu bērni maz ko sapratuši no krievu valodas, tomēr emocionāli patīkams bijis brīdis satikties ar skolasbiedriem vasaras brīvlaikā. E. Baķis raksta, ka šis notikums viņu tik ļoti iespaidojis, ka vēlāk, 1922. gadā, jau būdams Latvijā Apes lauksaimniecības skolas vadītājs, skolas brīvlaikā (no 1. maija līdz 1. novembrim) audzēkņus aicinājis uz ikmēneša triju dienu sanāksmēm skolā. Tajās audzēkņiem bija jāpastāsta par brīvlaikā pildāmo darbu rezultātiem, kā arī viņi tika iepazīstināti ar skolas jaunumiem un saņēma turpmāk veicamos uzdevumus. Sākotnēji priekšniecība Zemkopības ministrijā kritizēja E. Baķa eksperimentu, bet pēc pāris gadiem šādas vasaras tikšanās ar apkārtrakstu tika noteiktas visām lauksaimniecības skolām. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 35–37)

Atmiņās stāstīts par Lauru latviešu luterāņu draudzes skolu. Aprakstīti ne tikai dažādi skolēnu dzīves atgadījumi un notikumi, sniegtas arī nozīmīgas ziņas par skolu un baznīcu, kas atradās vienā ēkā. Autors dzīvi Lauros aprakstīja, kā to redzējis bērnībā.

Interesanti tēlojumi par skolas gadiem Pečoru ministrijas skolā, kur E. Baķis mācījās kopā ar jaunāko brāli Robertu. Šajā laikā zēni Pečoros piepelnījušies ar žurnālu un bloknotu iesiešanas darbiem. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 42–52) Brālis Roberts Baķis (1891–1968) (Roberts Baķis 1936; Jaunpils novadnieku enciklopēdija, <http://www.jaunpils.lv/novadnieku%20enciklopedija.php>, *Es viņu pazīstu* 1939, 48) arī bija ievērojams Latvijas lauksaimniecības un izglītības darbinieks. Tādējādi atmiņas sniedz nozīmīgu informāciju arī par brāļa bērnību.

Trešās un ceturtās burtnīcas ievērojamu daļu aizņem atmiņas par E. Baķa mācību laiku Pleskavas lauksaimniecības skolā Krestos. Autors portretējis

gan audzēkņus, gan pasniedzējus, aprakstījis notikumus, skolas ēkas un telpas. Pēc šīm atmiņām dažkārt iespējams detalizēti rekonstruēt ievērojamās lauksaimniecības skolas dzīvi laika posmā no 1905. līdz 1911. gadam. Šajās atmiņās samērā daudz vietas atvēlēts zemstes agronoma darba tēlojumam. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 4, 48–64) Aprakstītas jaunā agronoma E. Baķa kāzas ar Minnu Rozenbergu no Lauru kolonijas 1913. gada janvārī Pleskavā. (CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 4, 67–68).

Piektā burtnīca ir atmiņu uzmetumi par laika posmu no 1922. gada. Šīs atmiņas stāsta galvenokārt par lauksaimniecības skolu izveidi un vadību Apē un Rankā. Atmiņu burtnīcā daudz nozīmīgas, citur nepublicētas informācijas, tomēr jāņem vērā, ka padomju okupācijas laikā atklāti dati par dzīvi Latvijas Republikā varēja radīt nepatīkšanas ne tikai atmiņu autoram, bet arī pieminētajām personām, tāpēc nereti netiek nosaukti cilvēku vārdi.

Piecas oriģinālas atmiņu kļades un citi E. Baķa personību raksturojoši dokumenti glabājas viņa mazdēla Eduarda Baķa ģimenē Cēsīs. Atmiņu kserokopijas un kompaktdisks ar dokumentu kopijām glabājas Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā. Atmiņu burtnīcu (kļāžu) kopijām dots uzskaites apzīmējums CM Ri 115932 (1–5), bet kompaktdiskam ar dokumentu kopijām – Baķis E. Dokumenti CM zp 41097 (1–7). Pirmajā burtnīcā (kļādē) numurētas lapas, bet pārējās burtnīcās – lappuses. Lapu un lappušu numurēšanu veicis atmiņu autors.

1. att. Eduards Baķis ar nākamo dzīvesbiedri Minnu Rozenbergu Pleskavā 1912. gadā.

Fotogrāfs: O. Parli
(CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 6)

2. att. Eduards Baķis 1960. gados.

Fotogrāfs nezināms
(CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 7)

Agronoma E. Baķa atmiņas sniedz interesantas, maz zināmas vai pat nezināmas ziņas par latviešu Lauru koloniju kopš tās dibināšanas 19. gadsimta 60. gados līdz pat 20. gadsimta sākumam. Dažkārt līdzdalībnieka atmiņas var būtiski papildināt citu avotu informāciju. Tā kā par Lauru latviešu koloniju līdz šim ir tapušas salīdzinoši maz zinātnisku publikāciju, sniegtās liecības var būt rosinošas turpmākiem pētījumiem. Lai dotu iespēju plašākam interesentu lokam iepazīties ar E. Baķa atmiņām, būtu vēlams to zinātniska apstrāde un publicēšana.

Avotu un literatūras saraksts

Baķis, E. (1933) *Zemes mērīšana. Mācību grāmata 2-gad. lauksaimniecības skolām*. Rīga, Lauksaimniecības pārvaldes izdevums, 1933. 92. lpp.; 88 il. Cēsu Vēstures un mākslas muzejs (turpmāk – CM). CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 1, 1.–34. lp.

CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 2, 1.–86. lpp.

CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 3, 1.–95. lpp.

CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 4, 1.–97. lpp.

CM Ri 115932, Baķis E. Atmiņas 5, 1.–85. lpp.

CM zp 41097, Baķis E. Dokumenti: 1.–7. lp.

Es viņu pazīstu. (1939) Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Red. Ž. Unāms. Rīga, Biogrāfiskā archīva apgāds. 563 lpp.

Jaunpils novadnieku enciklopēdija, <http://www.jaunpils.lv/novadnieku%20enciklopedija.php> (10.01.2015)

Krasnajs, V. (1938) *Latviešu kolonijas*. [Rīga], Latvijas Nacionālās Jaunatnes Savienība izdevums, 53.–65. lpp.

Krusa, F. (1923a) Lauru kolonija. *Latvis*, 12. septembrī.

Krusa, F. (1923b) Igaunī par robežu jautājumu. *Latvis*, 6. oktobrī.

Krusa, F. (1923c) Lauru kolonijas liktenis. *Latvis*, 11. decembrī.

Krusa, F. (1942) Boļševiku varmācību gads Igaunijas Lauros. *Tēvija*, 22. septembrī.

Latvijas darbinieku galerija. 1918–1928. (1929) Red. P. Kroders. Rīga, Izdevniecība “Grāmatu draugs”, 466 lpp.

Lauri. (1944) *Laika Balss*, Nr. 28: 6.

Lauru kolonijas jautājums. (1921) *Valdības Vēstnesis*, 7. novembrī.

Roberts Baķis (1936) *Latvijas Veterinārārstu Žurnāls*, Nr. 2–3: 50–51.

Tālis Pumpuriņš

**Agronomist Eduards Baķis and His Memoirs
about the Latvian Colony of Lauri**

Key words: agronomist Eduards Baķis, the Latvian colony of Lauri, Pskov, Estonia, Latvia, education, ethnography

Summary

The agronomist and organiser of agricultural education Eduards Baķis (1889–1986) was born in Pskov Province, the Latvian colony of Lauri, not far from Pechory. It was near the end of his life when Eduards Baķis started writing his memoirs. From 1984 until 1986, he wrote 5 volumes (notebooks) of more than 400 pages. In his memoirs, he has been telling extensively about his childhood and youth, which he spent in Lauri, Pechory, and Pskov (Лавры, Печоры, Псков). The author graduated from the Pskov Agricultural School in Kresti (Кресты). In his memoirs, E. Baķis remembers the first steps he took as an agronomist and shows the process of introducing agricultural education to the farmers of Pskov Province shortly before and during the First World War. The memoirs also cover the time period of the 1920s and 1930s, when Eduards Baķis was known in Latvia as the pioneer introducing agricultural schools in Ape and Ranka.

In two notebooks (No. 1 and 2), he wrote down his memories about childhood and parents. The family of E. Baķis' grandfather was one of the founders of the Lauri colony. An important part is dedicated to the memories about the "Lugi" mill in Lauri built and managed by his father. These works contain important ethnographic and historical information, which could interest a broader readership. Notebooks No. 3 and 4 are almost completely devoted to the education establishments, where he once studied. In his memoirs, the author offers an interesting account of the Lauri Latvian Congregation School. Besides various adventures and happenings from the lives of students, he also offers important information about the Lauri school building and the church. The author's memory is good, and he describes the life in Lauri as he saw it when he was a child. The memoirs include remarkable depictions of the school years at the Pechory Ministry School, which he attended together with his younger brother Robert. His brother Roberts Baķis (1891–1968) later became a prominent figure in the spheres of agriculture and education in Latvia.

A significant part of the 3rd and 4th notebook is filled with the accounts of the study years of E. Baķis at the Pskov Agricultural School in Kresti

(Кресты) spanning the period from 1905 until 1911. A relatively big part of these notebooks is devoted to the depictions of the work of a *zemstvo* agronomist. These descriptions also portray the young agronomist's wedding. The notebook No. 5 includes sketches of the period starting in 1922. They speak at length of the establishment and leadership of agricultural schools in Ape and Ranka. This notebook includes many important pieces of information that have not been published anywhere else; however, it must be borne in mind that during the Soviet occupation, an accurate account of a life in the Republic of Latvia could have complicated the life not only of the author of these lines, but also of those mentioned in the portrayals.

The handwritten original copies of the memoirs are kept by the next generations of the family, but their copies have been entrusted with the Cēsis History and Art Museum. The memoirs offer information about the author's personal experiences, which often significantly enhance the formerly available ethnographic and historical information about the life in the Lauri colony and in the vicinity in late 19th and early 20th century.

Andis Rasums

SD Latviešu kartotēka: izveidošana, struktūra, personāls un darbības mērķi

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, izlūkdienesti, pretošanās kustība, “Pērkonkrusts”, SD Latviešu kartotēka, Gustavs Celmiņš, Fēlikss Rikards, Oskars Mitrevics

Latviešu kartotēka (LK, “Sondergruppe R”, “R štābs”) bija nacistiskās Vācijas drošības dienesta (SD) 3. pārvaldes (iekšējā izlūkošana) Rīgas nodaļas paspārnē latviešu profašistiskās organizācijas “Pērkonkrusts”¹ vadības izveidota Latviešu politiskās policijas struktūrvienība (darbības laiks no 1941. gada augusta līdz 1943. gada martam).

Latvijas historiogrāfijā nav dota pietiekami skaidra atbilde uz jautājumu, kāda bija LK būtība un mērķi.² No vienas puses, SD LK bija pēc pērkonkrustiešu iniciatīvas SD pakļautībā izveidota izlūkošanas institūcija, kas nodarbojās ar iekšējās izlūkošanas informācijas ieguvu un apstrādi. Vienlaikus tās darbinieki bija iesaistīti pasīvā pretestības kustībā vācu okupācijas režīmam un loloja ideju, izmantojot vācu militāro spēku, atjaunot Latvijas valstiskumu, par galveno pretinieku izvirzot Padomju Savienību.

SD LK izveides iniciatori 1941. gada jūlijā bija G. Celmiņš ar “Pērkonkrusta” valdes locekli Pēteri Fēlikšu Rikardu³, kurš arī kļuva par idejas prak-

¹ Latviešu tautas apvienība “Pērkonkrusts” (1933–1944). Vadītājs Lāčplēša kara ordeņa kavalieris Gustavs Celmiņš (1898–1968). Organizācija pauda radikāli nacionālistiskus uzskatus, popularizēja antisemitismu un autoritāru valsts iekārtu. “Pērkonkrusts” nesimpatizēja vācu nacionālsociālismam, gluži pretēji, organizācija bija pat izteikti antivāciska un savos uzskatos tuva itāļu fašismam. Plašāk: <http://www.historia.lv/search/node/perkonkrusts> (22.01.2015)

² Lai gan pērkonkrustiešu un LK vārds tiek regulāri pieminēts saistībā ar latviešu kolaborācijas izpētes jautājumiem Otrajā pasaules karā, nozīmīgi pētījumi, kas veltīti tieši LK, Latvijas historiogrāfijā nav veikti. Vienīgais izņēmums ir Vācijas vēsturnieka Bjorna Feldera darbs “Die Spreu vom Weizen trennen...” (“Atdalot pelavas no graudiem”), “Die Lettische Kartei-Perkonkrusts im SD Lettland 1941–1943”, kas nav publicēts latviešu valodā.

³ F. Rikards (1908–) – aktīvs pērkonkrustietis, nacionālists, Latvijas patriots, LU Ķīmijas fakultātes asistents. 1941. gada februārī, atsaucoties uz G. Celmiņa aicinājumu, uzsāka sadarbību ar vācu izlūkdienestu, viens no vērtīgākajiem aģentiem-rezidenti.

tisko izpildītāju. LK izveide tika saskaņota ar SD 3. daļas (iekšējā izlūkošana) priekšnieku Rīgā baltvācieti Otto Krauzi.⁴ Par LK priekšnieku iecēla F. Rikardu, bet par LK Informācijas daļas priekšnieku Oskaru Mitrevicu.⁵ LK bija pakļauta SD 3. daļas Rīgas nodaļai – kā informācijas jeb personāla izziņas iestāde.

SD LK izveides iemesli bija abu iesaistīto pušu interešu sakritība, proti, šādas organizācijas eksistencē bija ieinteresēti gan pērkonkrustieši, gan arī vācu drošības dienesti. Vāciešus interesēja iespēja iefiltrēties latviešu sabiedrībā, izprast un piekļūt tās apziņai, lai vēlāk izmantotu cīņā ar pretiniekiem par savām interesēm un mērķiem. Turklāt tika iegūti papildu resursi cīņā pret pretiniekiem – gan PSRS atbalstītājiem, gan latviešu nacionālistiem.

1. att. Oskars Mitrevics
(LVA 1986. f., 1. apr.,
781. l., UL, 79. lp.)

1945. gada 14. maijā aizturēts un sodīts ar 25 gadiem ieslodzījuma labošanās darbu nometnē. Atbrīvots 1956. gadā, dzīvoja Rīgā.

⁴ SS šturmbanfirers Otto Krauze, baltvācietis, 1939. gadā repatriējās uz Vāciju, iestājās dienestā SD. 1944. gada jūlija beigās – augusta sākumā operatīvās vienības “Zeppelin – Hauptabteilung Nord (Unternehmen Zeppelin)” priekšnieks Rīgā. Viņa vadībā tika izveidots fiktīvs “Latviešu nacionālo partizānu centrs” (citos avots minēts kā štābs), kurā darbojās arī bijušie LK darbinieki. Aktīvi vervēja un veidoja izlūku-diversantu vienības no Latvijas valstspiederīgajiem.

⁵ PSRS Valsts drošības tautas komisariāta (NKGB) redzeslokā O. Mitrevics nonāca jau 1941. gadā, kad pēc virknes pretpadomju grupu dalībnieku un vācu aģentu aresta 11. jūnijā LPSR NKGB kapteinis Brezgins sagatavoja aresta lēmumu: NKGB konstatējis, ka korporācijas “Selonija” biedrs un Jelgavas lauksaimniecības akadēmijas students ir kontrrevolucionāras sacelšanās grupas dalībnieks. Mitrevics kā šīs organizācijas biedrs vāc valsts un militāru noslēpumu saturošu informāciju, kā arī vervē no pretpadomju elementiem jaunus biedrus, ar kuriem plāno īstenot bruņotu sacelšanos pret PSRS. 1940. gada novembrī Mitrevics ir nodibinājis kontaktus ar prettiesisko nemiernieku organizāciju “Tēvijas Sargi” pārstāvjiem. (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 781. l., UL, 86. lp.). 1945. gada 8. maijā aizturēts par bēgšanas mēģinājumu uz Zviedriju un ieviedots filtrācijas nometnē. 1946. gadā atklāta sadarbība ar nacistu izlūkdienestiem. Notiesāts uz 25 gadiem katorgas darbu. Atbrīvots 1956. gadā, dzīvoja Rīgā (LVA 1986. f., 1. apr., 781. l., 1. sēj., 192. lp.).

Savukārt “Pērkonkrusta” interesēs bija izveidot organizāciju, kas varētu kalpot par bāzi (argumentētu spēka faktoru) savu cilvēku virzībai vadošos ietekmes posteņos un nodrošinātu priekšrocības iekšpolitikā attiecībā pret citiem politiskajiem spēkiem un grupējumiem (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 781. l., UL, 84. lp.). Pērkonkrustiešu mērķis bija brīva Latvija “Pērkonkrusta” vadībā. Turklāt tika uzskatīts, ka, darbojoties zem SD piesega, būs iespēja veiksmīgāk īstenot šīs cīņas ideju un izmantot konspirāciju. Faktiski G. Celmiņš veidoja savu izlūkdienestu, kuru “ieperināja potenciālā ienaidnieka sirdī”.

Vadoties pēc šiem uzstādījumiem, iezīmējas trīs LK galvenie uzdevumi:

- 1) informācijas ieguve par politisko un saimniecisko stāvokli valstī un iedzīvotāju attieksmi pret vācu režimu (gan SD, gan “Pērkonkrusta” uzdevums);
- 2) SD uzdevumi personu uzzīņu sagatavošanā:

2.1) uzzīņu ietvaros bija jānoskaidro personu, kas nodarbinātas vācu pārvaldē, raksturojums, politiskais noskaņojums, politiskās simpātijas un aktivitātes pagātnē un tagadnē; piederība partijām vai organizācijām; ģimenes stāvoklis, izglītība u. c. biogrāfiskie dati;

2.2) komunistu, komjauniešu un propadomju personu noskaidrošana. Gadījumos, ja LK darbinieki ieguva SD īpaši interesējošu informāciju par personām, kas bija komunisti, padomju aktīvisti vai izlūki, ziņas nekavējoties nosūtīja SD, kas ar LK aģentūras palīdzību sāka šo personu operatīvo izstrādi;

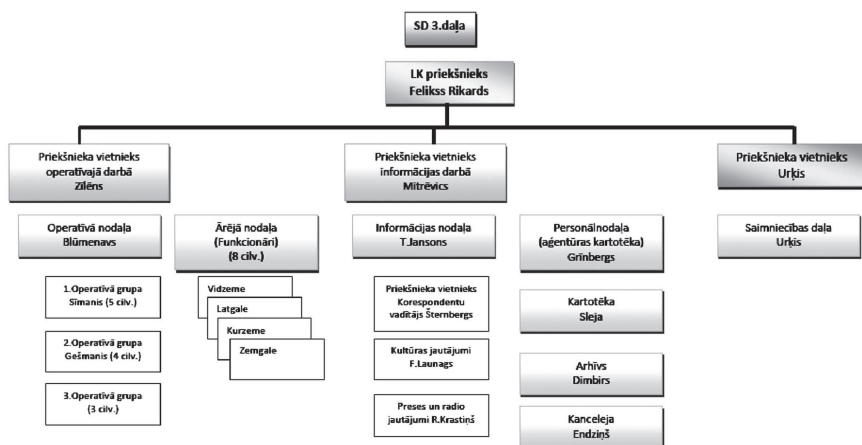
- 3) darbība “Pērkonkrusta” interesēs – nelegāli un slēpti no SD.

LK ieguva un apkopoja informāciju par politisko dzīvi un noskaņojumu Latvijā, attieksmi pret vāciešiem, vāciešu politikas sekām, gan arī par atsevišķām personām, kas interesēja “Pērkonkrusta” vadību. LK darbības beigu posmā arvien vairāk tika gatavotas izziņas, kurās apkopota informācija par vāciešu (īpaši baltvāciešu) negatīvo un necienīgo attieksmi pret latviešu tautu. Minētā informācija tika nodota G. Celmiņam, kurš to izmantoja sava pagrīdes laikraksta “Latvju Raksti. Brīvā Latvija” izdošanai. Papildus aktīvi tika veidota aģentūra un vervēti “ietekmes aģenti” svarīgos amatos. Informācija par aģentūru no SD tika slēpta, un bez minētās institūcijas pieprasījuma iegūtā informācija netika izplatīta.

Struktūra

LK struktūra netika veidota pēc iepriekš noteikta parauga vai instrukcijām no vācu puses, bet izveidojās praktiskās darbības gaitā atbilstoši LK vadības ieskatiem.

Pilnībā tā noformējās 1942. gada janvārī.⁶

2. att. SD LK struktūra 1942. gadā
Pēc arhīvu materiāliem sastādījis A. Rasums

Personāla daļa – Oficiāli šī daļa vāciešiem skaitījās kā aģentūras kartotēka. Faktiski tā bija “Pērkonkrusta” personāla un uzticamības personu lietu kartotēka. Tā tika grupēta divos veidos – alfabēta secībā un pēc aroda.

Operatīvā daļa – LK galvenā daļa (15–20 darbinieki). Tās uzdevums – personālo izziņu vākšana, kas bija LK darba būtība. Iegūtos personāla izziņu materiālus, tālāk apstrādājot, saīsināja, sakoncentrēja un iekļāva speciālās kartiņās, kas arī veidoja kartotēku LNA LVA 1986. f., 1. apr., 781. l., 1. sēj., 28.–31. lp.). Par uzskaitē esošo personu skaitu avotu ziņas dalās. Pretēji atsevišķās publikācijās minētajām 20 000–25 000 personu, LK vadītājs F. Rikards norāda, ka uzskaitē bija 16 000–17 000 cilvēku, vairums no kuriem strādāja dažādās okupācijas varas pārvaldes iestādēs. Par katru cilvēku ieviesa kartiņu, kur iekļāva biogrāfiskos datus, personas raksturojumu un norādi, kur pieejama sīkāka informācija (avoti) (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 15133. l., 1. sēj., 331. lp.).

Arējā daļa (funkcionāri) – par funkcionāriem sauca darbiniekus reģionos. Paredzēts bija pa diviem funkcionāriem katrā novadā (Vidzeme, Kurzeme, Latgale). Funkcionāru faktiskais uzdevums bija “Pērkonkrusta” vadības riko-

⁶ Struktūra kompilēta, izmantojot fragmentāras ziņas no F. Rikarda un O. Mitrevica krimināllietu materiāliem.

jumu izpilde. Pagastu un apriņķu pārvaldē, kā arī citos svarīgākajos zemes pašpārvaldes un okupācijas iestāžu amatos “Pērkonkrusts” centās virzīt savus darbiniekus un pārņemt minēto institūciju kontroli savās rokās. Tādēļ funkcionāru viens no galvenajiem uzdevumiem bija radīt PK uzticamu ietekmes aģentūru.

Kartotēkas daļa (3 darbinieki) – uzkrāja personu izziņas, veidoja kartotēku.

Informācijas daļa – 5 darbinieki Rīgā un 6 funkcionāri reģionos. Vāca vispārēju informāciju Rīgā un apstrādāja funkcionāru iegūtās ziņas no reģioniem, t. sk. par valsts pārvaldes darbiniekiem provincēs. Gatavoja informatīvos kopsavilkumus un pārskatus.⁷

Sākotnēji LK tika finansēta gan no “Pērkonkrusta”, gan SD līdzekļiem. Tomēr drīzumā “Pērkonkrusta” finanses izsika, un LK kļuva finansiāli atkarīga no SD, kas tieši ietekmēja arī darba rezultātus. LK vairs nevarēja organizēt plašus informācijas ieguves izbraucienus uz provinci, kā arī bija spiesta ierobežot darbinieku skaitu.

LK strādājošie (kopskaitā aptuveni 40) tika ieskaitīti palīgpolicijas darbinieku kategorijā un saņēma attiecīgu dienesta aplieciņu (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 15133. l., 1. sēj., 331. lp.). Visi LK darbinieki automātiski tika ieskaitīti “Pērkonkrustā”, tādā veidā palielinot organizācijas biedru skaitu. O. Mitrevics ir sniedzis kritisku LK, īpaši Operatīvās daļas darbinieku raksturojumu, proti, tikai LK darbības pēdējā posmā minētās daļas darbinieku izglītības līmenis daudz maz atbilda prasībām. Iepriekš tur darbojās personas, kuras rakstura īpašību un izglītības līmeņa dēļ nebija spējīgas sastādīt izziņas, nemaz nerunājot par kādu sarežģītu lietu izstrādi. Izziņu vācēji bija nekompetenti – trūka izlūkdarba iemaņu, kritiskas pieejas informācijas analīzei un zināšanu. Rezultātā bija vērojama nepietiekama ziņu avotu dažādība, iegūtā informācija bija vienveidīga, reizēm tendencioza. O. Mitrevics kritiski vērtēja F. Rikarda personību. Nenoliedzot viņa pozitīvās īpašības – enerģiju, apdāvinātību, uzņēmību, drošsirdību, attapību un godīgumu –, O. Mitrevics atzina, ka F. Rikardam piemita vājas vadītāja spējas lielākam kolektīvam, viņš nespēja noturēt disciplīnu. Kā politiskais vadītājs F. Rikards bijis nederīgs, jo nepiemita politiskā diplomātija un drosme, kā arī viņš cieta no alkoholisma. F. Rikards nespēja sakārtot

⁷ Daļa pārskatu ir saglabājušies LNA LVVA, LVA un LZA arhīvos. Piemēram, Drošības policijas un SD Latvijā Latviešu politiskās nodaļas Latviešu kartotēkas darbinieku memorands Vācu-latviešu attiecības (Pirmā daļa, 1943. g. janvāris) (LZA, CA, 40. f., 5. apr., lieta “Mežakaķi”, 1. sēj., 1.–23. lp.).

LK darbu, tāpēc netika izmantotas visas iespējas, ko LK kā legāla iestāde spēja veikt cīņā ar vāciešiem. Uz 1945. gada pavasara beigām F. Rikards kļuva par “vraku ar izdegušu dvēseli”, ko ietekmēja gan dzīvesveids, gan pārdzīvojumi (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 781. l., 1. sēj., 90.–91. lp.).

Darba kvalitāti ietekmēja arī LK sašķeltība dažādos grupējumos, kur katrs centās izmantot statusu savu savtīgo interešu nodrošināšanai⁸ (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 781. l., 1. sēj., 84.–86. lp.). Ārpus grupējumiem bija un savdabīgu stāvokli ieņēma LK vadītājs F. Rikards, kurš pēc nepilna gada attālinājās no G. Celmiņa politisko domstarpību dēļ.⁹ Drīzumā izveidojās situācija, ka darbinieki nezināja, kā rīkoties – pildīt F. Rikarda kā LK priekšnieka rīkojumus vai G. Celmiņa kā “Pērkonkrusta” vadītāja uzdevumus. Turklāt bieži vien šie rīkojumi bija pretrunā viens otram.

Latviešu kartotēka un pretestības kustība

LK saistība ar pretestības kustībām nacistu okupācijas režīmam historio-grāfijā tiek skatīta kontraversāli. (Feldmanis 2003, 101) Par kompetentāko pētnieku LK un pretestības kustību sadarbības jautājumos uzskatāms jau minētais B. Felders, kurš atzīmējis LK darbības neviennozīmīgo, pretrunīgo un divējādo raksturu – tā bija pakļauta vācu drošības dienestam, bet vienlaikus praktizēja arī “patstāvīgu, neatkarīgu un nelegālu rīcību, turklāt gan personisku, gan institucionālu sakaru ceļā iesaistījās latviešu pagrīdes organizāciju darbībā”. Vācijas drošības policijas vadītājs Latvijā R. Lange 1944. gada 25. janvārī rakstīja priekšniecībai RSHA (*Reichssicherheitshauptamt* – Valsts drošības galvenā pārvalde), ka LK bija “Pērkonkrusta” pretestības nacistu režīmam izejas (starta) punkts, un G. Celmiņš bijis faktiskais kartotēkas vadītājs tās pirmsākumos (LVVA, P-252 f., 1. apr., 26. l., 7. lp.). Vairums LK

⁸ Kopumā var izdalīt četrus grupējumus: Dievturi (Sildegs un Simanis); Jaunie virsnieki (Spēcīga grupa, kas sekoja bijušās Latvijas brīvvalsts virsniecības vadībai un tieslietu ģenerāldirektoram Alfrēdam Valdmanim (1908–1970); Pērkonkrustiešu kodols; LK Informācijas daļa (O. Mītrevica vārdiem – Ideālistiski cīnījās par Latvijas valstiskuma atgūšanu, kas nav pieslēgušies nekādai grupai).

⁹ 1942. gadā apvienība sašķēlās un faktiski pārstāja eksistēt. Avotos par šķelšanās iemeslu tiek minēts, ka G. Celmiņš esot paudis germanofilus uzskatus, tādēļ no organizācijas aizgājuši tās valdes locekļi Ā. Šilde, E. Puksis u. c. (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 15133. l., 1. sēj., 28.–29. lp.). Eksistē arī cits viedoklis, proti, viņoties vācu politikā, G. Celmiņš kļuva arvien radikālāks un aicināja sākt pagrīdes cīņu pret vāciešiem, t. sk. iestājās pret mobilizāciju. (Felder 2009, 310–311). Tas nebija pieņemams virknei pērkonkrustiešu kā Ā. Šildem un Ē. Puksim, kas bija izvēlējušies konoformisma ceļu. Nav zināma F. Rikarda nostāja šajā jautājumā.

darbinieku bija “nedraudzīgi” vāciešiem, daļa uzturēja kontaktus ar citām nelegālu grupām, apgādāja tās ar informāciju, brīdināja par vācu interesi un aktivitātēm. Gatavojot apskatus, latviešu pretvācu noskaņojums reizēm tika pārspīlēts. Tika slēpti avoti, no kuriem nāca pretvācu uzsaukumi. Ja SD uzstāja uz avota atklāšanu, tad tika iesniegtas neprecīzas ziņas vai minētas baumas bez konkrētas atsaucē uz avotu. Vienlaikus tika vākti fakti, kas interesēja latviešu nacionālistus – par vācu represijām, latviešu tiesību ierobežojumiem, patieso vācu politiku un tās mērķiem. Šīs ziņas tālāk izmantoja G. Celmiņš, F. Rikards, O. Mitrevics (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 41886. l., 1. sēj., 22.–24. lp.). Jau kopš 1941. gada rudens LK ar F. Rikarda starpniecību apgādāja pretestības grupas ar informāciju par vācu pārvaldes plāniem, kā arī informāciju no ziņu kanāla *BBC World Service* (Felder 2004, 62–64). Pazīstamākā organizācija, kas bija saistīta ar LK, bija “Latviešu nacionālistu savienība” (LNS), kas izdeva pagrīdes laikrakstu “Tautas Balss”¹⁰, kā arī “Latvijas Virsnieku apvienība”.

Latviešu kartotēkas sagrāve

Pērkonkrustiešu darbība nacistu drošības dienestiem neviesa uzticību kopš pašiem pirmsākumiem. Jau 1942. gada 3. februārī Ostlandes administratīvās daļas vadītājs rakstīja ģenerālkomisāram, ka pretstatā citām slēgtām organizācijām “Pērkonkrustam” ir zināmas spēka pozīcijas, jo virkne bijušo pērkonkrustiešu ir ciešā saskarē ar SD, kas caur “R štābu” (domāta LK) saņem būtiskāko informācijas daļu. Tādā veidā “Pērkonkrustam” ir liels iespaids, un latvieši sakot: “Nevis SD ar “Pērkonkrusta” palīdzību taisa politiku, bet “Pērkonkrusts” ar SD palīdzību taisa savu politiku.” (Biezais, Nr. 2, 40).

Apmēram kopš 1942. gada otrās puses F. Rikardu “izstrādāja” vācu pretizlūki uz aizdomu pamata par piederību britu izlūkdienestam. F. Rikards bija nonācis vienā no slepenākajiem vācu izlūkdienestiem reihsmaršala Hermana Gēringa (1893–1946) kontrolētajā tehniskās izlūkošanas iestādēs “Forschung Amt”¹¹ redzeslokā, un minētā dienesta slepenajā pārstāvniecībā

¹⁰ 1942. gada nogalē SD sagrāva LNS, tika apcietināti 102 cilvēki, kas saistīti ar minēto organizāciju. Starp tiem 9 “akadēmiķi”, 7 virsnieki, 19 apakšvirsnieki un 3 palīgpolicijas darbinieki (SD ziņojums, LVVA P-82. f., 1. apr., 39. l., 189. lp.).

¹¹ “Forschungs Amt” – tiek dēvēts par slepenāko Vācijas izlūkdienestu, kurš nodarbojas ar radio un telefona sarunu pārtveršanu no izlūkošanas punktiem gan Vācijā, gan arī ārvalstīs. Darbojās tiešā Berlīnes vadībā un nebija saistīts ar citām Vācijas izlūkošanas vai pretizlūkošanas institūcijām, t. sk. RSHA. Rīgā darbojas no 1942. gada līdz 1944. gada septembrim.

Rīgā tika veikta viņa tālrunu noklausīšanās (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 630. l., 1. sēj., 51. lp.). Provizoriski no šī laika tika “izstrādāts” arī G. Celmiņš.¹²

SD ar provokāciju palīdzību bija ieguvusi pietiekami daudz informācijas par LK apzināti veikto vācu dezinformāciju, pirmām kārtām jau par faktisko stāvokli Latvijā un savu informatoru (aģentu) slēpšanu, kā arī vērtīgākās informācijas nenovadīšanu līdz adresātam. Izmeklējot lietu, tomēr tiešus pierādījumus apzinātai dezinformācijai SD neizdevās savākt, jo avotu materiāli, uzsākoties arestiem, tika laicīgi paslēpti un vēlāk izmantoti jau “SS-Jagdverband Ost” Informācijas daļas darbības nodrošināšanai Kurzemē (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 41886. l., 1. sēj., 28.–29. lp.). 1943. gada 5. martā sākās aresti, kas ilga vairākas nedēļas. Tika arestēti 20 darbinieki, t. sk. visa LK vadība.¹³

Pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma 1944. gada aprīlī bijušie LK darbinieki F. Rikards, O. Mitrevics, Fr. Launags un T. Jansons, kuriem piedroņās iepriekš atbrīvotais R. Šternbergs, sadarbībā ar Rīgas aizsargiem sāka veidot potenciālās pretestības (partizānu grupas) gadījumam, ja Vidzemi un Kurzemi okupēs padomju karaspēks. Drīzumā viņus darbam piesaistīja “Abwehr” Frontes izlūkošanas vienība 212, kuras uzdevums bija analogisks. Pēc Rīgas atstāšanas 1944. gada oktobrī no grupas izstājās F. Rikards, bet pārējie iekļāvās “SS-Jagdverband Ost” (operācija “Mežakaķi”) kā Informācijas daļa. Nacionālpatriotu darbs vainagojās ar vienas no pazīstamākajām nacionālo partizānu vienības – Latvijas Nacionālo partizānu organizācijas (LNPO) – radišanu 1945. gada maijā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 1986. f., 1. apr. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991), 1. apr., 15133. l. (E. Pukša un F. Rikarda krimināllieta).

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 781. l. (O. Mitrevica krimināllieta).

¹² Par pretvācisku darbību apcietināts 1944. gada 14. martā. Apcietināšanu veica pats SIPO un SD komandieris Latvijā R. Lange personīgi. Pēc pratināšanas viņu nosūtīja uz Flosenbergas koncentrācijas nometni, vieninieka kameru. Pēc tam pārsūtīts uz Dahavas koncentrācijas nometni, bet vēlāk bijis Insbrukas, Niderdorfas un Alt-Braksenzē privilēģēto politieslodzīto nometnēs. 1945. gada 5. maijā G. Celmiņu atbrīvoja amerikāņu armijas karavīri. Pēc kara dzīvoja Itālijā, bet kopš 1949. gada ASV.

¹³ Rikards, Urķis, Jansons, Mitrevics, Launags, Ruģēns, Dzelme, Pētersons, Bitmerts, Laupačs, Moce, Ceriņš, Rencis, Sietiņšons, Endziņš, Allers, Grinbergs, Šternbergs. Arestu ilgums no 3 līdz 13 mēnešiem.

- LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 630. l. (E. Eihfusa-Atvara krimināllieta).
- LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41886. l., 1. sēj. (R. J. Šternberga krimināllieta).
- LNA LVVA, P-252 f. (Drošības policijas un SD komandieris Latvijā), 1. apr., 26. l.
- LNA LVVA, P-82. f. (Augstākais SS un policijas vadītājs Latvijā), 1. apr., 39. l.
- Latvijas Zinātņu akadēmijas (LA) Centrālais arhīvs (CA), 40. f. (Akadēmiķa Viļa Samsona fonds), 5. apr., lieta “Mežakaķi”, 1. sēj.
- Biezais, H. Gustava Celmiņa “Pērkonkrusts” dokumentu gaismā. *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*, Nr. 1, 39.–43. lpp.; Nr. 2, 40.–43. lpp.
- Felder, Björn M. (2009) *Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern, 1940–1946*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. S. 189.–345.
- Felder, Björn M. (2004) “Die Spreu vom Weizen trennen...” Die Lettische Kartei-Pērkonkrusts im SD Lettland 1941–1943. Grām.: *Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds. 47.–67. lpp.
- Feldmanis, I. (2003) “Vācu laiks” Latvijā (1941–1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi. *Latvijas Vēsture*, Nr. 3: 98–106.

Andis Rasums

SD Latvian Card Index: Creating, Structure, Personnel and Operational Objectives

Key words: World War II, intelligence services, resistance movement, Pērkonkrusts, SD Latvian card index, Gustavs Celmiņš, Fēlikss Rikards, Oskars Mitrevics

Summary

The collaboration and resistance to the occupation regimes remain a contentious issue in the twentieth-century history of Latvia. Throughout the course of history, both have been intertwined creating a situation where it is either impossible to define them adequately or the political will and personal courage are not sufficient to voice opinions and hypotheses beyond the generally accepted standards. For example, could the people who served in the special services of occupation regimes and spied on their fellow-citizens be patriots of their country? Is tactical collaboration a justification for collaborationism? From 1941 to 1943, the SD Latvian card index was a unit of

the Latvian Political Police created by the pro-fascist Latvian organization Pērkonkrusts under the Riga Division of the Security Service (SD) Department III of the Nazi Germany. The unit was officially assigned to gather intelligence regarding the public sentiments, political activities and attitude towards the German occupation regime in Latvia, but it also provided intelligence about particular Latvians who were of interest to the German SD. There are no clear answers in the Latvian historiography about the nature of the SD Latvian card index. On the one hand, it was an intelligence service created by Pērkonkrusts under the SD for gathering and analysis of domestic intelligence; while, on the other hand, its staff was involved in the resistance movement against the German occupation regime and cherished the dream of re-establishing the statehood of Latvia with the help of German military forces considering the Soviet Union the primary enemy of the people.

Andrii Rukkas

Auxiliary Service of Ukrainian Soldiers at the Military Units of the Polish Armed Forces (1921–1924)

Key words: Ukrainian army, Ukrainian People's Republic, internment camps, auxiliary military service, Polish Armed Forces

After its defeat in November 1920, the Army of the Ukrainian People's Republic landed in the Polish internment camps where it found itself under extremely difficult conditions. To improve its situation the Poles have used a variety of measures, one of which was to involve Ukrainian soldiers in auxiliary service in Polish military units.

The Ukrainian soldiers started their service in Polish military units in 1921. It was the initiative of individual commanders who lacked their own staff to perform some auxiliary functions. Official permit to hire Ukrainian internees was issued on March 3, 1922, when the Chief of the General Staff of the Polish Army, General Władysław Sikorski signed the relevant order. The document recommended the military units to recruit Ukrainians from internment camps. It was specially emphasized that “paying tribute to their merits for defending the borders of the Polish Republic in 1920, we have, according to our abilities, to improve their material problems” (Wroński 1968, 271). Detailing the order, the Chief of the Intelligence Department of the General Staff issued his own instructions, in which he accentuated that the order did not obligate commanders to employ internee Ukrainians, but only recommended them as “physical source from which you can draw the professional staff” (CAW. Sygn. arch. I. 303.4.2672. K. 2). In general, the commanders of the Polish military units had a positive impression of Ukrainian workers. From their reports the Chief of the Intelligence Department of the General Staff drew an opinion that “regiments count on internee persons especially between demobilization of the senior conscripts and arriving of newly recruited soldiers. In this situation, because of lack of staff the internee persons were used for the duties which in no case the civilian workers would perform, such as horse care and maintenance in the cavalry and artillery regiments. It should be noted that the regiments count on internees also because

they deal with accustomed to the barracks life disciplined element” (CAW. Sygn. arch. I. 303.4.2672. K. 2).

Ukrainian airmen were the first who found a job in the Polish army. Already in February 1921, they began to work according to their specialty at Polish Air Force training centers in Bydgoszcz. The pilots became flying instructors while aeromechanics not only trained Polish specialists but also repaired aircrafts and engines (Karpus 1996, 241–242). Totally in Bydgoszcz there were 53 Ukrainian airmen (Тинченко 2010, 66). They worked here till the summer of 1922, when because of economic crisis and unemployment they were fired at the demand of the local Polish community.

In the beginning of September 1921, the Separate Cavalry Division of the Ukrainian army almost at full strength set off for auxiliary service at the Polish military units. By this time it numbered 1126 people of which 1051 started working. The soldiers of the Division were distributed as follows: 240 men were employed by the 6th Field artillery regiment in Kraków; 233 men – by the 5th Train battalion in Kraków; 72 men – by the 8th Lancers regiment in Rakowice; 87 men – by the 5th Horse artillery division in Dąbie; 179 men – by the 21st Heavy artillery division in Niepołomice; 240 men – by the 21st Field artillery regiment in Rzeszów (ЦДАВОВУ. Ф. 2426. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12). The latter group successfully worked for 11 months, and in July 1922 was forced to return to the internment camp (Марушенко-Богдановський 1938, 218). In November 1922 the Separate Cavalry Division set off for work again. This time its soldiers came to Poznań. Most were attached to the 7th Horse artillery division, while the rest – to the 15th Lancers regiment. Some individuals were employed by other military units. In Poznań Ukrainians worked till autumn 1923, when they returned to the internment camp. Soon they were demobilized and finally released (Марушенко-Богдановський 1938, 219).

Also it is known that in February 1923 there were 70 soldiers from the Ukrainian 6th “Sich” Rifle Division that performed auxiliary duties at the 17th Lancers regiment in Poznań (27 men), at the 10th Lancers regiment in Białystok (23 men), at the 4th Field artillery regiment in Inowrocław (4 men), and at the military workshops in Kalisz (16 men) (ЦДАВОВУ. Ф. 2426. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 1). Moreover, a month later 73 soldiers from the 5th “Kherson” Rifle Division worked in Lublin (23 men), in Warsaw at the 1st Aviation regiment and various other units (30 men) and in Wilno at the 1st Field artillery regiment (18 men) (ЦДАВОВУ. Ф. 2426. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 6).

In these examples we can see a tendency of reducing the number of Ukrainian workers at the Polish military units. If in 1921 the entire divisions and regiments set off for work but in 1923 – only some small groups. There were several reasons for that.

Firstly, it was a general reduction of the number of internees as a result of gradual “unloading” of internment camps. People who left the camps dispersed almost throughout entire Poland (some of them went even to Western Europe) searching for better earnings. Secondly, under the conditions of worsening economic crisis, Polish leadership was forced to refuse the service of Ukrainian internee soldiers, freeing their positions for the unemployed Poles.

After 1923 only few persons continued their auxiliary service in Polish military units. Their relationship with Polish employers was regulated by individual contracts. Because of lack of information now it is difficult to tell the exact number of such people. Several examples may be provided. Till 1939 Lt.-Col. of Ukrainian Army, Opanas Gonta served in the 15th Lancers regiment. During the Second World War he found himself in the city of Haifa where he, as a private soldier, volunteered for the Carpathian Lancers regiment of the Polish Armed Forces in the West. For his service Opanas Gonta was awarded several Polish military decorations. After the war he lived in the UK and died in London in 1980 (Atanazy Gonta). Another example is Capt. of Ukrainian Army Yuriy Golovan who since 1923 worked as a mechanic at the military workshop of firing field in Biedrusko. In 1934, he was accepted as a contract officer to the Polish Army (CAW. Sygn. arch. I. 380.2.239. Życiorys technika artyleryjskiego b. armii URL kapitana Jerzego Hołowania). It is also known that during the 1920s the main inspector of cavalry of Ukrainian Army, Gen. Sergiy Kulzhynski occupied a NCO position at the 7th Horse artillery division in Poznan (CAW. Sygn. arch. I. 380.2.27. K. 446).

The working groups made up of interned soldiers kept the internal division into platoons, companies, and battalions. Commanders maintained discipline among their subordinates. The Supreme Command of Ukrainian Army made all efforts to keep constant communication between those who were delegated for auxiliary service and military units headquarters that remained in the internee camps. Owing to the temporary employment, Ukrainian soldiers had a possibility to improve their financial situation. They bought decent clothes and shoes, had better nourishment, and even made small savings.

However, due to the catastrophic economic situation in Poland, the living condition of Ukrainian soldiers worsened day by day. Their salary was miserable

and could not provide even the minimum requirements. Under such circumstances, to reduce the burden on the state budget and at the same time to help Ukrainians, in February 1923 the Poles suggested Inspector-General of Ukrainian Army, Gen. Alexander Udovychenko to make Ukrainian Army a self-sufficient body. It was expected that in future it would rely on its own funds and not lose an internal organizational structure. For this purpose the Ukrainian Supreme Command was offered the following options: 1) leasing the land estates; 2) working on the forest concessions; 3) creating workshops in the internment camps (ЦДАБОВУ. Ф. 2426. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 46).

In February 1923, Gen. Udovychenko discussed with the Chief of the General Staff of the Polish Army, Marshal Józef Piłsudski a possibility of the formation of a separate border guard unit recruited with Ukrainian soldiers (ЦДАБОВУ. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 1058. Арк. 1). It was agreed to form one battalion numbering 22 officers, 40 NCOs and 800 privates. Battalion had to be composed of one machine gun, three infantry companies, and one cavalry squadron. All commanding positions were reserved for Ukrainian officers while the Polish officers (5–7 men) had to occupy the positions in battalion headquarters. The place of battalion's formation had to be the city of Łomża. The Polish Command planned to transfer after a short training course the Ukrainian soldiers to guard demarcation line with Lithuania. Gen. Udovychenko sent Col. Mykhailo Krat to study the local conditions of future service. His report was quite positive (ЦДАБОВУ. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 1058. Арк. 1).

It must be emphasized that the idea to create a special Ukrainian border guard battalion appeared among the high political and military leaders of Poland at the time when the Polish armed groups prepared to seize neutral stripe along the demarcation line with the Republic of Lithuania. The Poles considered this operation as a symmetrical response to the Lithuanian capture of Memel area in January–February 1923.

To seize a neutral stripe in early February 1923 the task force under Col. Roman Paśławski was created. It included 10 border guard battalions, all local police forces, 2 armored trains and volunteer units with an official name “The Union for Region's Security”. Col. Paśławski's task force comprised no regular unit of the Polish Army.

It was done not to give the Lithuanian propaganda an extra reason to blame the Poles for an inadequate and excessive use of force. In this context, the future military operation was treated as the action of local volunteers, supported by the Polish police units, which had to take care of civilian population. Presumably, in this operation the Ukrainian soldiers had to act as

local activists and to strengthen “The Union for Region’s Security” in emergency cases (Domińczak 1992, 90).

The seizure of the neutral stripe took place on February 15–26, 1923. The Poles expected to face resistance from the Lithuanians, but everything went smoothly. Under such conditions the Ukrainian battalion was not necessary any more. However, there is some evidence that it was formed and even took part in military actions. A Soviet diplomat and journalist M. Lubchenko mentioned it in his notes to the memoirs of General Yuriy Tiutiunnyk “With Poles against Ukraine”. Lubchenko writes: “In May 1923, the American press paid a lot of attention to the role of Petlura’s soldiers in the “rebellion” in Lithuania. In order to counteract the Lithuanian action in Klaipeda, the Polish government directed the armed groups of Petlura’s soldiers against Lithuanian villages. Several villages were burnt and dozens of people were killed” (Тютюнник 1924, С. 48). However, due to the lack of documentary evidence, this information has to be treated quite skeptically.

In May 1923, the new government headed by Wincenty Witos came to power in Poland. Next month Marshal Józef Piłsudski, the main instigator of the Polish-Ukrainian Union, resigned from his position of the Chief of the General Staff. Under the new political circumstances, the project of the formation of Ukrainian border guard battalion lost its topicality. The leasing of agricultural estates and forest concessions by Ukrainians was also unsuccessful (although interned soldiers worked in logging, but as ordinary workers).

In conclusion, it is necessary to mention such a little known fact as the participation of the Ukrainian internee soldiers in the Third Silesian Uprising (May 2 – July 21, 1921), where they fought in the ranks of “Polish Military Organization” against German police, border guard, and self-defense forces. Information on this matter is rather scarce. It is known that on May 6, 1921 the group of 19 Ukrainian soldiers from the 1st “Zaporizhia” Rifle Division headed by Lieutenant A. Zhyliński left the internment camp in the city of Wadowice for Upper Silesia. During the uprising the Ukrainians seized the steel plant “Laurahütte” near the city of Siemianowice and twice took the railway station in the city of Bytom (CAW. Sygn. arch. I. 380.2.235. Лист сотника А. Жилінського до генерала В. Сальського, 30 березня 1935 р.). Obviously, Ukrainian General Yuriy Tiutiunnyk occasionally met some wounded men from this group at Krakow railway station in the summer of 1921. This meeting was described in his memoirs “With Poles against Ukraine” (Тютюнник 1924, С. 48).

Thus in 1921–1923, Polish military and political leaders wished to improve, according to their capacity, the poor conditions of the interned Ukrainian army as a gesture of gratitude for its contribution in the fight against Soviet Russia. One of the forms of such advancement was the employment of Ukrainian soldiers to perform auxiliary service at the Polish military units. The first who found a job were skillful specialists, in particular, airmen and cavalryman. The Poles also involved small number of Ukrainian soldiers as mercenaries to take part in various “delicate” military operations in “hot spots” at the disputed border areas, where the participation of regular Polish troops was not desirable because of political matters. However, due to the deep economic and social crisis that gripped Poland in the first half of the 1920s, the country’s leaders decided to remove Ukrainian soldiers from the service. It was finally done by the end of 1923. For the same reasons all plans to transfer Ukrainian army for self-sufficiency existence did not come true either. The project of the formation of a separate Ukrainian border guard battalion had no further development.

References

Centralne Archiwum Wojskowe (hereafter – CAW). Sygn. arch. I. 303.4 (Oddział II Sztabu Głównego/Generalnego z lat 1921–1939).

CAW. Sygn. arch. I. 380.2 (Sprzymierzona Armia Ukraińska. Ministerstwo spraw wojskowych).

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (hereafter – ЦДАВОВУ України). Ф. 1075 (Військове міністерство Української Народної Республіки).

ЦДАВОВУ України. Ф. 2426 (Генеральний інспектор армії Української Народної Республіки).

Atanazy Gonta – Kozak z Ukrainy oficer kontraktowy WP II RP. <http://www.dws.org.pl/viewtopic.php?f=29&t=132532> (27.02.2015)

Domńczak, H. (1992) *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 287 s.

Karpus, Z. (1996) Lotnicy ukraińscy w Bydgoszczy w latach 1921–1922. In: *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich. Zbiór artykułów*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP. Pp. 237–243.

Wroński, S. (1968) Współdziałanie rządu polskiego z emigracyjnymi organizacjami antyradzieckimi w latach 1918–1938. In: *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały. Tom III*. Warszawa: Książka i Wiedza. Pp. 245–272.

Марущенко-Богдановський А. (1938) Матеріали до історії 1-го кінного Лубенського імені запорізького полковника Максима Залізняка полку. *За Державність*, № 9: 206–225.

Тинченко Я. (2010) *Герої українського неба. Пілоти визвольної війни 1917–1920 рр.* Київ: Темпора. 200 с.

Тютюнник Ю. (1924) *З поляками проти Вкраїни.* Харків: Державне видавництво України. 104 с.

Andrii Rukkas

Ukrainas Tautas Republikas virsnieku un karavīru palīgdienests Polijas armijas militārajās vienībās (1921–1924)

Atslēgas vārdi: Ukrainas armija, Ukrainas Tautas Republika, internēto personu noņemšana, militārais palīgdienests, Polijas armija

Kopsavilkums

1920. gada novembrī pēc trim asiņainas cīņas gadiem par Ukrainas neatkarību Ukrainas Tautas Republikas armiju sakāva boļševiki un internēja poļi. Vairāk nekā trīs gadus (1921–1924) ukraiņu kareivji un virsnieki tika turēti speciālajās internēto personu noņemšanās. Neraugoties uz internētās personas statusu, viņiem bija iespēja uzlabot savu finansiālo un sadzīves situāciju Polijas armijas militāro vienību palīgdienestā. Polijas komandierus pilnīgi apmierināja ukraiņu palīgpersonāls, taču ekonomiskās krīzes un vietējo bezdarbnieku sociālo protestu dēļ bija spiesti atteikties no ukraiņu palīdzības. Ukraiņi ne tikai tīrīja barakas un pieskatīja zirgus, bet arī laiku pa laikam piedalījās militārās operācijās. Piemēram, kā vietējie poļu “brīvprātīgie” viņi karoja Trešās Silēzijas sacelšanās laikā. Polijas militārā vadība plānoja izmantot internētos ukraiņu kareivjus īpašajā robežsargu bataljonā pie Lietuvas robežas.

Šī Ukrainas militārās vēstures maz pētītā epizode aplūkota rakstā, kas sagatavots pēc Ukrainas un Polijas arhīvu līdz šim nezināmiem dokumentiem un materiāliem.

Irēna Saleniece

Latvijas Republikas izglītības ministru (1918–1940) likteņi Otrā pasaules kara laikā

Atslēgas vārdi: Latvijas Republika, sabiedrības elite, izglītības ministrs, totalitārisms, represijas

Izglītība ir viens no sabiedrības pilnveidošanas faktoriem, it īpaši sākot ar 20. gadsimtu, kad attīstītajās valstīs tā kļuva par vispārīgo un obligāto. 20. gadsimta sākumā izveidotas Latvijas Republikas (turpmāk LR) politiķi un izglītības darbinieki, apzinoties izglītības nozīmīgo lomu, izveidoja harmonisku izglītības iekārtu, kas ietvēra politiku, ideoloģiju, iestādes un cilvēkus. Izglītības ministri¹ šajā iekārtā bija diezgan ievērojamas figūras: no vienas puses, aizstāvēja nozares intereses varas institūcijās; no otras puses – reprezentēja valsts varu.

1920. gados un 1930. gadu sākumā LR izglītības sfēra bija balstīta uz demokrātijas principiem, jo izglītības politika izrietēja no valsts demokrātiskās orientācijas šajā posmā (Saleniece 2001). Kopš autoritārā režīma iedibināšanas 1934. gadā izglītības politika manāmi mainījies: demokrātijai raksturīgā plurālisma vietā parādījās regulēšanas tendence un “nacionālā tautiskā gara” stiprināšanas centieni (Saleniece 2000, 34; Purs 2004, 98). Taču izglītības sistēma pamatā palika nemainīga, un LR pastāvēšanas laikā – gan parlamentārajā, gan autoritārajā posmā – valsts vara izglītības jautājumiem pievērsa īpašu uzmanību. Par to liecina ne tikai biežas diskusijas par izglītību dažādos politikas veidošanas līmeņos no politisko partiju iekšējām apspriedēm līdz parlamentam, bet arī LR likumdošana un normatīvie akti, kā arī nozares iespaidīgais finansējums. Ir aprēķināts, ka starp 1918. un 1940. gadu vidēji 15% Latvijas valsts budžeta tika atvēlēti izglītībai. Tajā pašā laikā Eiropā vidēji bija 12% (Lacombe 1997, 314). Rezultātā neatkarības gados ne tikai strauji pieauga izglītības iestāžu, izglītojamo un pedagogu skaits, bet paaugstinājās arī sasniegumu līmenis. Piemēram, 1930. gadu sākumā lasīt un rakstīt

¹ Latvijas historiogrāfijā pēdējā desmitgadē ir tapuši vairāki darbi par LR (1918–1940) izglītības ministriem, gan ieskicējot viņu kopējo vietu LR politiskajā un izglītības sistēmā (Treijs 1998; Krūze 2008), gan padziļināti pētot individuālās biogrāfijas (Saviča 2009, Ranka 2013).

nepratēju skaits Latvijā bija 13,6% no iedzīvotāju skaita – labs rādītājs, salīdzinot ar Lietuvu (32,7%) vai Spāniju (43%). (Staris un Ūsiņš 2000, 13). Tomēr vēl bija kur tiekties šajā ziņā, jo Francijā analfabētu skaits sastādīja tikai 5,9% no iedzīvotāju skaita (Staris un Ūsiņš 2000, 127).

Sava loma LR izglītības sistēmā bija arī izglītības ministriem. Lai arī ministra darbību lielā mērā nosaka valsts izglītības politikas kopējās nostādnes, pārstāvētās politiskās partijas specifiskās prasības, tomēr arī individuālajai pozīcijai ir nozīme, vadot savu nozari. Ministra attieksme pret darba jomu sakņojas viņa priekšstatu sistēmā un vērtību skalā, t. i., personībā, kas izveidojusies dzīves gaitā. Savukārt atrašanos ministra amatā var uzskatīt par faktoru, kas neizbēgami ietekmē gan turpmāko dzīvi, gan, iespējams, arī personību.

Izvirzīšana izglītības ministra amatam pirmskara Latvijā nozīmēja cieņas izrādīšanu pretendenta. Par to liecina aicinājums tautas dzejniekam Rainim kļūt par izglītības ministru vienīgajā sociāldemokrātu vadītajā valdībā.² Arī citi ministri lielākoties bija sabiedrībā pazīstami zinātnieki, literāti, izglītības darbinieki (tabula 1). Deviņi ministri bija LR augstākā apbalvojuma – Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri, pieciem piešķirti dažādi ārzemju ordeņi. Hugo Celmiņš, kurš atradās izglītības ministra amatā 1923.–1924. gadā, par dalību Brīvības cīņās 1919. gada oktobrī bija apbalvots ar Lāčplēša ordeni, godināts ar Triju Zvaigžņu ordeni un vairākiem ārvalstu apbalvojumiem (*Es viņu pazīstu* 1975, 111). Ņemot vērā, ka neatkarīgās Latvijas divdesmit gadu laikā nomainījās astoņpadsmit izglītības ministru, var pieņemt, ka tas liecina ne tikai par pilsoniskā brieduma kopējo līmeni valstī, bet arī par izglītības ministra amata zemo prestižu, salīdzinot, piemēram, ar ārlietu ministra amatu. Tomēr kopumā izglītības ministri bija cilvēki, kuru nozīmi un ietekmi grūti pārvērtēt, – Latvijas sabiedrības autoritātes.

No astoņpadsmit LR izglītības ministriem divpadsmit bija universitātes mācībspēki, astoņi no viņiem – profesori (divi filoloģijas, divi vēstures, kā arī mākslas vēstures, teoloģijas, inženierzinātņu un ķīmijas). Trīs LU dažādu gadu rektori – Ernests Felsbergs, Augusts Tentelis, Jūlijs Auškāps – bija izglītības ministra amatā periodā no 1919. līdz 1940. gadam. Piekrišana ieņemt izglītības ministra krēslu nozīmēja atteikšanos uz šo laiku no sava mūža darba – rakstīšanas, pētniecības, mācīšanas, jo nav iespējams vienlaikus vadīt visu izglītības nozari un koncentrēties radošam darbam. Kāpēc viņi

² Vairāk informācijas par LSDSP vadības centieniem izrādīt cieņu Rainim politiskās darbības laukā var atrast bijušo partijas līderu memuāros (Bastjānis 1966, 145; Cielēns 1963, 396).

tam piekrita? Dižais Rainis nolika malā savu ģeniālo spalvu, lai mestos politisko cīņu mutulī. Talantīgais ķīmiķis Jūlijs Auškāps novērsās no laboratorijas par labu varas gaitējiem. Vēsturnieks Augusts Tentelis tā vietā, lai atšifrētu senos rokrakstus, nodevās ikdienas rutīnas darbam ministrijā. Kāpēc viņi tā rīkojās? Līdzīgu jautājumu var uzdot par katru ministru, un atbilde, šķiet, būtu viena: viņi upurēja savas individuālās intereses, lai sekmētu nācijas izaugsmi un nostiprināšanos, mērķa sasniegšanas universālo līdzekli saskatot izglītībā, tāpēc arī pievērsās tās vadībai un pilnveidošanai.

1. tabula

Latvijas Republikas izglītības ministri (1918–1940)³

Nr.	Vārds, uzvārds ministra amata pavadītājs laika posms	Nodarbošanās	Dzimis	Miris	Piezīmes
1.	Kārlis Kasparsons (1918–1920)	publicists, zinātnieks, LU un Up-salas Universitātes Goda doktors	1865	1962 – Dānijā	1944 – emigrēja
2.	Juris Plāķis (1920–1921)	LU profesors, Goda doktors	1869	1942 – miris Gulagā	1941 – deportēts
3.	Longīns Ausējs (1921)	LU vecākais docents	1885	1942 – nošauts Gulagā	1941 – deportēts
4.	Aleksandrs Dauge (1921–1923)	LU profesors, Goda doktors	1868	1937 – Latvijā	
5.	Pauls Oto Gailītis (1923)	mācītājs	1869	1943 – miris Gulagā	1941 – deportēts
6.	Staņislavs Jaudzems (1923)	izglītības darbinieks	1890	1969 – nav pre- cīzu ziņu	1944 – emigrēja

³ Tabulas izveidei izmantoti LR Izglītības un zinātnes ministrijas mājaslapas (Ministri pirmskara..), biogrāfiskās vārdnīcas “Es viņu pazīstu” (*Es viņu pazīstu* 1975), 1941. gada deportēto sarakstu (*Aizvestie* 2007), rādītāja “No NKVD līdz KGB..” (Viksne un Kangers 1999), LU Latvijas vēstures institūta veidotās datubāzes (*Padomju represīvo orgānu arestētie..*) un dažu citu informācijas avotu dati.

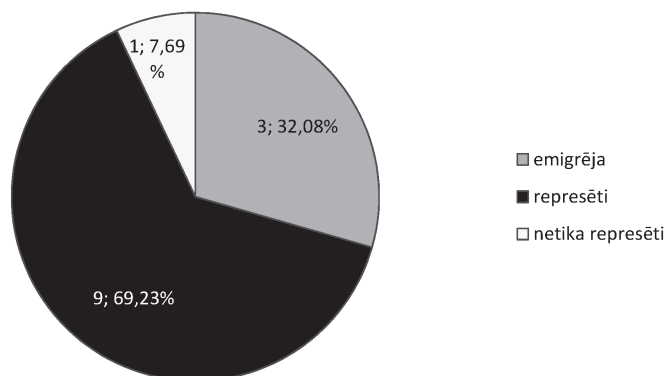
7.	Hugo Celmiņš (1923–1924)	agronoms	1877	1941 – nošauts Lefortovas cietumā Maskavā	1940 – apcietināts
8.	Kārlis Straubergs (1924)	LU profesors	1880	1962 – Zviedrijā	1944 – emigrēja
9.	Ernests Teodors Felsbergs (1924–1925)	LU rektors, profesors, Goda doktors	1866	1928 – Latvijā	
10.	Arvīds Kalniņš (1925)	ķīmiķis, LPSR ZA akadēmiķis	1894	1981 – Latvijā	netika represēts
11.	Edmunds Ziemelis (1925–1926; 1928–1931)	LU profesors	1880	1970 – Latvijā	1941 – deportēts
12.	Jānis Pliekšāns (Rainis) (1926–1928)	Latvijas tautas dzejnieks	1865	1929 – Latvijā	
13.	Augusts Tentelis (1928; 1935–1938)	LU rektors, profesors	1876	1942 – Latvijā	
14.	Atis Ķeniņš (1931–1933)	pedagogs, rakstnieks, diplomāts	1874	1961 – Latvijā	1940 – apcietināts 1951 – apcietināts
15.	Vilis Gustavs Gulbis (1933–1934)	agronoms	1890	1942 – nošauts Astrahaņas cietumā	1940 – apcietināts
16.	Kārlis Voldemārs Beldavs (1934)	mācītājs	1868	1936 – Latvijā	
17.	Ludvīgs Ernests Adamovičs (1934–1935)	LU profesors	1884	1943 – nošauts Gulagā	1941 – deportēts
18.	Jūlijs Auškāps (1938–1940)	LU rektors, profesors	1889	1942 – nošauts Sverdlovskas cietumā	1941 – deportēts

Otrais pasaules karš un padomju – nacistu – padomju okupācijas varas maiņa Latvijas teritorijā pārtrauca neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanu

uz piecdesmit gadiem. Inkorporācija PSRS sastāvā mainīja dzīvi Latvijā pašos pamatos, arī izglītības mērķi, principi un pati sistēma bija noteikta atbilstoši padomju politikai, kas balstījās komunistiskajā ideoloģijā. Nenoliedzot padomju izglītības sasniegumus Latvijā, jāpatur prātā, ka tie lielā mērā sakņojās Latvijas brīvvalsts laikā tapušajās tradīcijās, kuras tika pakārtotas jaunas varas prasībām; tāpat tika izmantota starpkaru posmā izveidota infrastruktūra. Tajā pašā laikā totalitārā vara centās izdzēst no publiskās informācijas telpas visu, kas atgādināja par neatkarīgu Latvijas valsti: bija aizliegta valsts karoga, ģerboņa, himnas un citas LR simbolikas lietošana; tika falsificēta vēsture un uzspiesta komunistiskā ideoloģija. Zem represijām nonāca ne tikai simboli un idejas, bet arī cilvēki – Latvijas valsts dibinātāji un veidotāji, aktīvie politiķi, militārpersonas un vienkārši cilvēki ar izteiktu pilsonisko stāju. LR politiskā un sociālā elite bija apzināti un mērķtiecīgi noņemta iznīcināšanai (Riekstiņš 2014). LR izglītības ministru likteņi to skaidri apliecina.

Sīkāk analizējot pieejamos datus un apkopojot informāciju par visiem pirmskara LR izglītības ministriem, jāatzīmē, ka četri (E. Felsbergs, Jānis Pliekšāns (Rainis), A. Dauge, K. Beldavs) nomira vēl pirms 1940. gada; viņus, tāpat kā 1942. gadā mirušo A. Tenteli, padomju represijas neskāra. Pārējo trīspadsmit izglītības ministru dzīves gaitas Otrā pasaules kara laikā bija šādas: deviņi tika represēti (J. Plāķis, L. Ausejs, P. Gailītis, H. Celmiņš, E. Ziemeļis, A. Ķeniņš, V. G. Gulbis, L. Adamovičs, J. Auškāps), trīs emigrēja no Latvijas (K. Kasparsons, K. Straubergs, S. Jaudzems); tiešas represijas neskāra tikai vienu bijušo izglītības ministru – A. Kalniņu. Tādējādi 70% bijušo LR izglītības ministru tika pakļauti staļinskām represijām, 23% emigrēja (1. att.). Kopumā 93% bijušo izglītības jomas vadītāju bija neatgriezeniski zaudēti sava laika Latvijai.

Gandrīz visiem represētajiem ministriem apsūdzības tika izvirzītas, pamatojoties uz 1926. gada KPSFR Kriminālkodeksa 58. pantu: “kontrrevolucionāri noziegumi”, t. i., pret proletāriskās revolūcijas saimnieciskiem, politiskiem un nacionāliem pamatiekarojumiem vērsta darbība (Vīksne un Kangars 1999, 959). Šajā kontekstā ar “proletārisko revolūciju” saprotama gan 1917. gada oktobra revolūcija, gan arī Ļeņina un Trocka proklamēta “pasaules revolūcija”. Pirmajā nozīmē tikai J. Auškāpam inkriminēta kādreizējā darbība – “1918. gadā dienēja Kolčaka armijā” (Vīksne un Kangars 1999: LNA LVA 1986. f., 2. apr., 17534. l. P-43908) – atbilst apsūdzībai. Otrajā nozīmē apsūdzība prasa konkretizāciju: ko tādu paveica šie cilvēki, lai viņu darbību vērtētu kā kontrrevolucionāru?

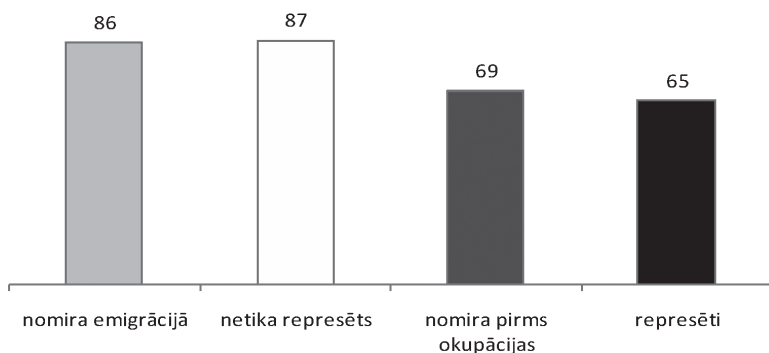
1. att. Latvijas Republikas izglītības ministri
Otrā pasaules kara laikā

Lielākoties bijušajiem ministriem inkriminēja viņu līdzdalību LR politiskajā dzīvē, piešķirot apzīmējumus “buržuāzisks”, “fašistisks” vai “kontrrevolucionārs” lietām un darbībām, kam ar fašismu vai kontrrevolūciju tieša sakara nebija. Krimināllietās var rast piemērus: P. Gailītis bija “Rīgas Aizsargu pulka mācītājs, Latvijas buržuāziskā parlamenta deputāts, kontrrevolucionārās Zemnieku savienības biedrs” (Vīksne un Kangars 1999: LNA LVA 1986. f., 2. apr., 17248. l. P-7401). L. Adamovičs apsūdzēts par to, ka “no 1910. gada bija Latviešu biedrībā, reakcionārās biedrības “Reliģijas zinātne” loceklis. 1921.–40. gadā LU Teoloģijas fakultātes profesors. 1934.–35. gadā izglītības ministrs K. Ulmaņa valdībā, viņa vadībā slēgtas daudzas nacionālo mazākuma tautību skolas un atbrīvoti no darba progresīvi noskaņoti skolotāji” (Vīksne un Kangars 1999: LNA LVA 1986. f., 2. apr., 16165. l. P-7678). V. G. Gulbja apsūdzībā rakstīts: “Iekšlietu ministrs Ulmaņa kabinetā, viens no militāri fašistiskā apvērsuma dalībniekiem” (Vīksne un Kangars 1999: LNA LVA 1986. f., 2. apr., 16850. l. P-37194).

Minētajos gadījumos vismaz formāli ir mēģināts nosauktos faktus “pieskaņot” apsūdzībai, bet dažreiz pat nav formulēta apsūdzības loģiskā saikne ar inkriminēto noziegumu, piemēram, L. Ausēja aresta pamatojums – “1918. gadā bija Cēsu pilsētas galva, no 1925. gada – Rīgas pilsētas domnieks un pilsētas Skolu valdes loceklis, bijis Izglītības Skolu departamenta direktors” – bija pietiekams, lai 1941. gada jūnijā viņu deportētu un ieslodzītu Gulagā (Usoļlag). PSRS IeTK Sevišķā apspriedē 1942. gada 2. maijā piespriedusi L. Ausējam nāvessodu nošaujot “par dalību kontrrevolucionārā organizācijā”, un 9. jūnijā

nāvēssods tika izpildīts (*Aizvestie* 2007, 71). Tādējādi, dažkārt tieši, bet lielākoties primitīvi aizbildinoties ar “ideoloģiskiem” pamatojumiem, tika atzīts, ka Latvijas valsts stiprināšana varas acīs bija līdzvērtīga noziegumam. Iespējams, Komunistiskās partijas un PSRS funkcionāriem tāda pieeja bija saprotama un pieņemama, taču ne Latvijas tautai.

Minētajiem faktiem ir arī humāna dimensija. Represētie ministri bija ne tikai politiķi, bet arī cilvēki. Katram no viņiem bija jānodzīvo dabas atvēlēts mūžs, taču dažiem to brutāli aprāva pašā dzīves briedumā – starp 50. un 60. mūža gadu (Longīns Ausējs mira Gulagā 57 gadu vecumā, Vilis Gustavs Gulbis – 52, Ludvigs Adamovičs – 58, Jūlijs Auškāps – 53). Vairāki radošas dzīves gadu desmiti atņēmti ne tikai šiem cilvēkiem (2. att.), bet arī visai Latvijas sabiedrībai, kura tā arī nesagaidīja nepabeigto darbu augļus.

2. att. Latvijas Republikas izglītības ministru (1918–1940) vidējais dzīves vecums

Traģēdija skāra arī simtiem skolotāju, skolu direktoru un citu izglītības darbinieku visā Latvijā no visām etniskām un konfesijālām grupām. Sabiedrībai pēc Otrā Pasaules kara nācās no jauna radīt izglītības nozares eliti pavisam citā politiskajā ietvarā – komunistiskajā padomju režīmā (Ķestere, Krūze 2013). Tā galvenais mērķis bija utopiskās komunistiskās sabiedrības radīšana, bet izglītībai bija jāšķīst par sabiedrības attiecīgās pārveides ieroci. Zem represijām pirmām kārtām nonāca paši ietekmīgākie Latvijas izglītības darbinieki, tie, kam bija vislielākā autoritāte. Represēja par godīgu pienākumu pildīšanu, par iniciatīvu un atbildību, par kalpošanu savai valstij. Latvijas izglītības laukā radās daudz trūkumu; bija iznīcināts tas, kas top gadu desmitiem un ko atjaunot ir visgrūtāk – elites profesionālā kompetence, erudīcija

un pieredze. Savukārt ierindas cilvēkiem tika nosūtīta skaidra vēsts: izcelties un uzņemties atbildību ir bīstami. LR izglītības ministru piemērs nepārprotami atklāj komunistisko represiju jēgu un nozīmi Latvijā – pārtraukt un apturēt patstāvīgas demokrātiskās valsts attīstību.

Avoti un literatūra

Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. (2007) Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: Nordik.

Bastjānis, V. (1966) *Demokrātiskā Latvija. Vērojumi un vērtējumi.* Stokholma: Emīls Ogriņš.

Cielēns, F. (1963) *Laikmeta maiņa: Atmiņas un atziņas.* 2. sēj. Lidingo: Memento.

Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. (1975) Grand Haven: Raven Printing.

Krūze, A. (sast.) (2008) *Laikmets un personība. Rakstu krājums.* 10. [Rīga]: RaKa.

Ķestere, I. and Krūze, A. (eds.) (2013) *History of Pedagogy and Educational Sciences in the Baltic Countries from 1940 to 1990: an Overview.* Rīga: RaKa.

Lacombe, G. (1997) Nationalism and Education in Latvia, 1918–1940. *Journal of Baltic Studies* XXVIII, no. 4.

Ministri pirmskara neatkarīgās Latvijas Republikā. *Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas mājaslapa.* http://www.izm.gov.lv/lv/?option=com_content&view=article&id=29:ministri-pirmskara-neatkarigas-latvijas-republika&catid=48:vesture&Itemid=212 (15. 11. 2015)

Padomju represīvo orgānu arestētie Latvijas iedzīvotāji 1940. gada jūnijā – novembrī. <http://www.lvi.lv/lv/okupnoddatubazes.htm> (15. 11. 2015)

Purs, A. (2004) ‘Unsatisfactory National Identity’: School Inspectors, Education and National Identity in Interwar Latvia. *Journal of Baltic Studies* XXXV, no. 2.

Ranka, S. (sast.) (2013) *Profesors Jūlijs Auškāps: Dzīve un darbs, LU Bibliotēka.* Rīga: Latvijas Universitāte.

Riekstiņš, J. (2014) Okupētās Latvijas “tīrīšana” 1940–1941. *Lauku Avīze*, 2014. 13. jūn.

Saleniece, I. (2000) Pārmaiņas Latvijas Republikas skolu politikā pēc 1934. gada. Grām.: *Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Humanitārās*

fakultātes IX Zinātnisko lasījumu materiāli: Vēstures sekcija. 3. krājums.
Daugavpils: Saule. 33.–40. lpp.

Saleniece, I. (2001) *Latvijas Republikas skolu politika (1918–1934).*
Daugavpils: Saule.

Saviča, M., sast. (2009). *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis: Dzīve un darbs, LU Bibliotēka.* Rīga: Latvijas Universitāte.

Staris, A., Ūsiņš, V. (2000) *Izglītības un pedagogijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā.* Rīga: Zinātne.

Treijs, R. (1998) *Latvijas valsts un tās vīri. 1918–1940.* Rīga: Latvijas Vēstnesis.

Viksne, R., Kangars, K. (sast.) (1999) *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā. 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

Irēna Saleniece

The Fates of Education Ministers of the Republic of Latvia (1918–1940) during the Second World War

Key words: the Republic of Latvia, social elite, education minister, totalitarian regime, repressions

Summary

During the existence of the Republic of Latvia (1918–1940) within both the parliamentary and the authoritarian period, a special attention was given to the development of education. Latvian school system was established and it operated the entire lifetime of the independent state. In the sphere of education, the activities of education ministers were of great importance. Minister's positions occupied well-known and popular persons including politicians, writers, and university professors. Even three University of Latvia rectors, namely, E. Felsbergs, A. Tentelis, J. Auškāps, were ministers. The Second World War and the subsequent Soviet – Nazi – Soviet occupation terminated the history of the independent Republic of Latvia for half a century. Incorporation into the USSR meant a total change of life in Latvia, as well as the beginning of repressions. The most severe repressions were imposed on the political and social elite of the Republic of Latvia as well as education leaders of various levels. Out of 13 (5 had died of natural causes before) education ministers of the Republic of Latvia, 9 (70%) were repressed in 1940–1941 (J. Plāķis, L. Ausējs, P. Gailītis, H. Celmiņš, E. Ziemeļis, A. Ķeniņš,

V. G. Gulbis, L. Adamovičs, J. Auškāps), 3 (23%) former ministers (K. Kasparsons, K. Straubergs, S. Jaudzems) emigrated from Latvia. Overall, 93% of the former leaders of the field of education were lost for Latvia. 7 of them were executed or died in Gulag (J. Plāķis, L. Ausējs, P. Gailītis, H. Celmiņš, V. G. Gulbis, L. Adamovičs, J. Auškāps). Thus, the occupation authorities purposefully eliminated more than 50% of the alive former education ministers. They were accused for “counterrevolutionary activities” but in fact for making stronger the Latvian State. Thus, the fates of the education ministers prove that communist repressions were intended to interrupt and stop the development of the independent democratic Latvian State.

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)

Pareizticīgās Baznīcas Rīgas katedras virsgani (1945–1958)

Atslēgas vārdi: Krievzemes Pareizticīgās Baznīcas virsgans, Rīgas katedra, pareizticīgā draudze, prāvesta iecirknis, pretpadomju darbība

Pēc Otrā pasaules kara Krievzemes Pareizticīgajā Baznīcā tika atjaunotas virsganu maiņas tradīcijas katedrā, ievērojot bīskapu hirotonijas kanoniskos noteikumus. Taču radās grūtības ar episkopāta aizpildīšanu. Bija likvidēta garīgo mācību iestāžu sistēma. Padomju varas iestādes turpināja bīskapu skaita samazināšanu, kā arī kalpošanai netika pielaisti aktīvie kandidāti. Tomēr pēckara periodā KPB bija palikuši virsgani, kuri bija sagatavoti sistemātiskajā teoloģijā un kuriem bija kalpošanas pieredze Baznīcā beztiesiskuma un vajāšanu desmitgadēs komunistiskā režīma apstākļos (Алексий II, патриарх 1999, 440).

No 1945. līdz 1958. gadam Rīgas katedrā kalpoja šādi virsgani: Pleskavas un Porhovas arhibīskaps Gregorijs (Čukovs, 1870–1955), Viļņas un Lietuvas arhibīskaps Kornilijs (Popovs, 1874–1966), Rīgas un Latvijas metropolīts Venjamins (Fedčenko, 1880–1961) un Rīgas un Latvijas arhibīskaps Filarets (Lebedevs, 1887–1958) (Архиереи Рижской кафедры 2001, 125–126). Pēc Otrā pasaules kara, 1945. gadā Rīgas eparhijā bija 10 prāvesta iecirkņu un darbojās 138 draudzes (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 56. l., 133. lp.). Pēc dažiem gadiem bija 133 draudzes: 66 latviešu, 59 krievu un 8 vienticībnieku (krievu), kurās kalpoja 92 garīdznieki (Седова, Просветов 2014, 84).

1945. gada martā Pleskavas un Porhovas arhibīskaps Gregorijs ar virsgana svētību ieradās Rīgā. Viņa klātbūtnē notika autonomās Latvijas Pareizticīgās Baznīcas, kas tolaik atradās Konstantinopoles patriarhāta jurisdikcijā, garīdzniecības atkalapvienošanās ar Krievzemes Pareizticīgo Baznīcu. Arhibīskapa galvenais uzdevums bija “vispārēja draudžu dzīves organizēšana, dievnamu atvēršana un garīdznieku nozīmēšana vakantajās vietās” (Александрова-Чукова 2005, 596). Arhibīskapam Gregorijam bija “pienācīgi jāvirza” baznīcas lietas Rīgas eparhijā Latvijas PSR (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 133. lp.). Sakarā ar to savu darbību pārtrauca eparhijas padome, kuru bija noorganizējis Baltijas eksarhs metropolīts Sergijs (Voskresenskijs, 1897–1944). Tika uzdots izveidot jaunu eparhijas padomi piecu cilvēku sastāvā, bet, tā kā

valdnieks Gregorijs Rīgas eparhiju vadīja islaicīgi un pastāvīgi atradās Ļeņingradā, viņam kā palīgs tika nozīmēts Rīgas virspriesteris Nikolajs Make-donskis (1865–1954), Latvijas eparhijas lietu pārvaldnieks. Uzticētos pienākumus tēvs Nikolajs pildīja līdz 1945. gada jūlijam.

Tolaik eparhijas padomei bija jārisina vairāki svarīgi jautājumi, pirmais – par valdošā bīskapa kandidatūru no Latvijas vietējās garīdzniecības. Šāds priekšlikums tika izteikts virspriesterim Jānim Jansonam (1878–1954), bet viņš no tā rakstiski atteicās, jo vājās veselības dēļ nevarēja “uzņemties pārāk smagu nastu” (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 122. lp.).

Eparhijas padome par pārrunu rezultātiem ziņoja arhibīskapam Gregorijam, pēc tam jautājums par arhibīskapa izraudzīšanu tika deleģēts Maskavas patriarhijai. Otrs jautājums attiecās uz topošo klēriķu iesvētīšanu eparhijā, valdnieks Gregorijs pieņēma lēmumu kandidātus uzaicināt uz Ļeņingradu un tur veikt hirotoniju (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 103. lp.). 1945. gada beigās arhibīskaps Gregorijs tika atbrīvots no Rīgas katedras vadišanas, un eparhijas padome drīzumā no patriarhijas saņēma rīkojumu par jauna Rīgas katedras pagaidu vadītāja iecelšanu. Tas bija Viļņas un Lietuvas arhibīskaps Kornilijs (Popovs) (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 87. lp.).

Arhibīskaps Kornilijs pastāvīgi atradās Viļņā, bet reizi mēnesī atbrauca uz Rīgu, lai novadītu dievkalpojumus un nokārtotu Baznīcas dzīves jautājumus. Ar varas iestāžu atļauju 1945. gada septembra sākumā Viļņā tika atvērti priesteru kursi. Valdnieks nekavējoties informēja Rīgas eparhijas padomi un lūdza sniegt sīkāku informāciju par klausītāju skaitu, kā arī risināt jautājumu par to finansiālo nodrošinājumu (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 79. lp.). Maksa par klēriķu mācībām priesteruursos bija ievērojama, ko izdevās iegūt no Rīgas Svētās Trijādības – Sergija sieviešu klostera sveču ražotnes ienākumiem.

Sāpīga tēma, kuru nācās risināt arhibīskapam un kura jaunajā padomju republikā bija viena no galvenajām iekšpolitikas problēmām, bija Baznīcas klēriķu attieksme pret nacionālo kustību. Pēc arhibīskapa Kornilija rīkojuma notika prāvestu sanāksme, kurā tika apspriesta Alūksnes draudzes virspriestera Andreja Jansona rīcība, kurš svētrunas laikā uzstājās ar atbalstu draudzes locekļiem, kuri izrādīja pretestību sovetizācijai. 1945. gada oktobra beigās eparhijas padome virspriesterim Andrejam pieprasīja rakstisku paskaidrojumu un atsauksmi par notikušo. Pēc izmeklēšanas priesterim tika aizliegts kalpot (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 73. lp.).

Arhibīskapa retā atrašanās katedrā kavēja risināt daudzas eparhijā radušās un iekrājušās problēmas. Eparhijas padomes darbs izsauca vairākkārtējus

valdnieka Kornilija pārmetumus. Viņš ieteica atjaunot ne tikai padomes sastāvu, bet arī katedrāles klēru, kas nāktu “par labu Baznīcas lietām Rīgas katedrālē” (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 56., 65. lp.).

Otrā pasaules kara laikā zaudētie un sagrautie dievnami eparhijas dzīvē radīja papildu grūtības. Tāpēc eparhijas padome izpētīja informāciju par pareizticīgo priesteru dievkalpojumiem luterāņu baznīcās, kā arī luterāņu mācītāju dievkalpojumiem pareizticīgo baznīcās. Pēc virspriestera Pētera Bērziņa (1898–1958) inspekcijas Valmieras iecirkņa draudzēs Vidzemē tika sagatavots ziņojums par izveidojošos situāciju, ko nācās risināt arhibīskapam (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 47. lp.).

1945. gada novembra vidū arhibīskaps Kornilijs nosūtīja ziņojumu Krievzemes Pareizticīgās Baznīcas lietu padomes pārvaldniekam G. Karpovam (1898–1967) par Baznīcas situāciju Rīgas eparhijā, par to rakstiski paziņojot eparhijas padomei (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 37. lp.). Virsgana vizišu laikā Rīgā arhibīskaps risināja arī eparhijas jautājumus. Piemēram, 1946. gada februārī eparhijas padomes sēdē tika ierosināts jautājums par eparhijas iemaksu pārskaitīšanu KPB vajadzībām. Tā kā Rīgas eparhija bija nabadzīgo skaitā, tai pastāvīgi radās finansiālas grūtības, tomēr, neskatoties uz to, arhibīskaps “nerekomendēja samazināt iemaksas” patriarhijas centrālajām iestādēm (LNA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l., 21. lp.).

Pēckara periods Latvijas PSR iedzīvotājiem bija grūts, tika ieviesta partiskas kartīšu sistēma. Taču Rīgas klostera māsām varas iestādes liedza iespēju saņemt pārtikas kartītes. Par to arhibīskapam vēstulē paziņoja klostera igumene Jevgēnija (Postovskaja, 1864–1948). 1946. gada novembrī valdniekam Kornilijam nācās lūgt patriarha Aleksija I (Simanskijs, 1877–1970) atbalstu šajā jautājumā. Patriarhs centās palīdzēt klostera māsām. Taču no varas iestāžu puses šis jautājums tika ignorēts, un uz dokumenta, kas parakstīts 1947. gadā, tika uzlikta padomes priekšsēdētāja rezolūcija: “Jautājums netiks virzīts” (*Письма патриарха Алексия I в Совет* 2009, 210–211).

1948. gada februārī Rīgas katedrā tika norikots Rīgas un Latvijas metropolīts Venjamins (Fedčenkovs). Latvijas PSR vadībai bija ārkārtīgi svarīga Baznīcas hierarha, bijušā emigranta atgriešanās no ASV Padomju Savienībā, īpaši to latviešu atgriešanās kontekstā, kuri pēc Otrā pasaules kara nonāca Eiropā. Zīmīgi, ka metropolīts ticēja, “ka PSRS patiešām pastāv kaut kāda brīvība attiecībā uz Baznīcu”. Kā parādīja tālākie notikumi, varas iestādes bija ļoti neapmierinātas, jo metropolīts Venjamins, pateicoties savai patstāvībai un neviltotai savdabībai, sovetizācijas plānos tā arī neiesaistījās. Ievēribu

pelna citāts no metropolīta Venjamina raksturojuma, ko Saratovas apgabala, kur metropolīts Venjamins kalpoja no 1955. gada, pilnvarotais nosūtīja PSRS Ministru padomes KPB lietu padomei: “Ar tādu metropolītu, kāds ir metropolīts Venjamins, panākt, ka baznīca darītu to, kas mums ir politiski izdevīgi un lietderīgi, nav iespējams. To viņš daiļrunīgi pierādīja ar savu kalpošanu Latvijā [...]” (Седова, Просветов 2014, 104).

Valdnieka norīkošana eparhijā manāmi atdzīvināja baznīcas dzīvi padomju Latvijā. Kā iepriekš norādīts, puse eparhijas draudžu bija latviešu, tāpēc metropolīts Venjamins par vissvarīgāko uzdevumu uzskatīja to nostiprināšanu. Viņš tūlīt nozīmēja komisijas sēdi jautājumā par latviešu draudžu aprūpēšanas uzlabošanu. Tā 1948. gada 5. aprīlī Rīgas katedrāles telpās sapulcējās latviešu priesteri. Sanāksmē tika runāts par pareizticīgo draudžu stāvokli un jaunu svētkalpotāju sagatavošanu. Kadru politika eparhijā kļuva prioritāra (Вениамин 1998, 47; LNA LVA, 7469. f., 2. apr., 416. l., 112. lp.).

Atjaunojoties padomju varai, Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas orgāni veica to Rīgas eparhijas klēriķu un darbinieku arestus, kuri bija piedalījušies Pleskavas garīgajā misijā. No 1948. līdz 1951. gadam tika arestēti 16 cilvēki. Ticīgajiem šis periods bija smags pārbaudījums. Taču, neskatoties uz grūtībām, metropolīts pastāvīgi nodarbojās ar jautājumu par kadru papildināšanu, konsultējoties ar vecākajiem un daudz pieredzējušajiem klēriķiem. Draudzēs tika gatavoti kandidāti: no 1948. līdz 1950. gadam vien metropolīts Venjamins iesvētīja 13 cilvēkus. Metropolīts ciešu uzmanību pievērsa garīgajai izglītībai: četri Rīgas klēriķi mācījās Ļeņingradas garīgajā seminārā, bet septiņi priesteri – akadēmijā (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 4. l., 4. lp.).

1948. gadā saasinājās metropolīta Venjamina attiecības ar varas iestādēm. Tāpēc viņš sagatavoja ziņojumu patriarham Aleksijam I par situāciju viņam uzticētajā eparhijā un par Baznīcas un valsts attiecībām Latvijas PSR. Viņš konstatēja faktus, ka tiek mīdīta kājām viņa kā PSRS pilsoņa personiskā brīvība. Staļina režīmā totāla kontrole pār Baznīcu un pilsoņiem bija sistēmas būtība, bet valdniekam, kā jau emigrantam, tas kļuva par atklājumu.

Pārsteidz, ar kādu centību, būdams cienījamā vecumā, metropolīts Venjamins rūpējās par draudzēm. Neraugoties uz pēckara laika grūtībām, viņš apmeklēja gandrīz visas Rīgas eparhijas draudzes un ļoti uzmanīgi iedziļinājās eparhijas dzīves jautājumos. Viņš neatlaidīgi gādāja, lai eparhijas nabadzīgajām draudzēm Maskavas patriarhija iedalītu finanšu subsīdijas. Sarežģītajos represiju un deportāciju gados ar savu personisko līdzdalību iedvesmoja garīdzniecību un lajus. Metropolīts spēja, neņemot vērā rangus, runāt bezbai-

līgi ne tikai ar parastiem cilvēkiem, bet arī ar varas pārstāvjiem, aizstāvēdams Pareizticīgās Baznīcas intereses.

Regulāri dievkalpojumi sāka notikt ne tikai lielajās pilsētās, bet arī provincē, dievnamos atkal skanēja svētrunas. Statistiskās atskaites liecināja par tendenci draudzēs pieaugt ticīgo skaitam, kā arī par jaunatnes klātesamību Baznīcā. Valdnieks eparhijā centās sakārtot izglītības un misijas darbu, taču varas iestādes traucēja šīm iniciatīvām (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 57. l., 54. lp.).

Attiecības starp metropolītu un Latvijas PSR pilnvarotajiem neveidojās viegli. No varas iestāžu puses tās jau no paša sākuma bija aizspriedumainas, neskatoties uz metropolīta Venjamina lojalitāti padomju iekārtai. Republikas vadība uzskatīja, ka arhierejs nostājies uz tiešas pretpadomju darbības ceļa, un sāka viņu apsūdzēt par cīņu pret “vistautas darbaļaužu kustību par miera lietu”. 1951. gadā padomju vara valdnieku izraidīja no eparhijas pārāk aktīvas darbības dēļ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 57. l., 79. lp.).

1951. gadā Rīgas eparhijā metropolītu Venjaminu nomainīja Rīgas un Latvijas arhibīskaps Filarets, kurš katedrā kalpoja līdz savai nāvei 1958. gadā. Valdniekam Filaretam bija milzīga autoritāte KPB hierarhijas aprindās. Viņš spēja panākt ievērojamu atbalstu Rīgas eparhijai no Maskavas patriarhāta, arī finansiālu. Vairāk nekā 43% no patriarhijas ikgadējam dotācijām Rīgas eparhijā tika novirzītas nodokļu nomaksai un baznīcu remontiem, kā arī mazo latviešu draudžu uzturēšanai (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 62. l., 12. lp.).

Arhibīskaps tēvišķi rūpējās par klērikiem, kuri atgriezās no ieslodzījuma vietām. Kaut arī pilnvarotais izrādīja neapmierinātību, viņš ar tiem satuvinājās, uzskatīdams viņus par upuriem, kuri cietuši represijās. Arhibīskaps Filarets gādāja, lai pēc ieslodzījuma priesteri varētu pierakstīties savā iepriekšējā dzīvesvietā. Viņam pilnvarotā priekšā bieži nācās aizstāvēt šo garīdznieku tiesības kalpot Rīgas baznīcās, jo ierēdnis uzskatīja, ka bijušie “tautas ienaidnieki” drīkst kalpot tikai attālākajās draudzēs. Arhibīskaps priesterus atbalstīja ne tikai morāli, bet arī materiāli.

Lai gan virsganam bija vāja veselība, kas iedragāta Gulaga nometnēs (no 1933. līdz 1943. gadam arhibīskaps Filarets atradās ieslodzījumā Pečoru nometnēs, piedaloties arī Baltās–Baltijas jūras kanāla celtniecībā), viņš regulāri noturēja dievkalpojumus un apbraukāja eparhiju. 1955. gadā arhibīskaps apmeklēja un kalpoja Madonas rajona baznīcās, 1956. gadā – Ventspilī, Liepājā, Koknesē, Ilūkstē, Balvos, Šķilbēnos (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 64. l., 1. lp.).

Arhibīskaps īpašu uzmanību pievērša eparhijas vienotībai. Viņš priesteriem prasīja ievērot Baznīcas disciplīnu un regulāri noturēt dievkalpojumus, savlaicīgi remontēt baznīcas, centās atbalstīt mazās draudzes un veltīja lielas pūles, lai aktivizētu latviešu draudžu darbību. Pēc arhibīskapa Filareta iniciatīvas 1956. gada 30. oktobrī Kristus Piedzimšanas katedrālē tika sasaukta visu latviešu draudžu pārziņu apspriede (piedalījās 30 priesteri no 32 draudzēm) (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 64. l., 5. lp.).

Lai stiprinātu šo draudžu garīgo aktivitāti, valdnieks izveidoja referenta posteni. Tajā tika nozīmēts virspriesteris Aleksandrs Tihomirovs, kurš pēc arhibīskapa norādījumiem apmeklēja draudzes un noskaidroja to situāciju. Tika apspriesti jautājumi, kas satrauca garīdzniekus un draudžu locekļus par kanoniskiem pārkāpumiem latviešu draudzēs (sekošanu jaunajam vai vecajam kalendāram); par obligātu dievkalpojumu noturēšanu dzimtajā valodā latviešu draudzēs un par garīdzniecības smalkjūtīgu attieksmi pret novada tradīcijām; par palīdzību baznīcas celtniecībā Ļaudonā, Madonas rajonā – Latvijas pareizticības šūpulī. Tālāk tika runāts, kā piesaistīt bērnus dievkalpojumiem, par regulāru dievkalpojumu noturēšanu pat tad, ja baznīcā nav dievlūdzeju (LNA LVA, 1452. F., 1. apr., 64. l., 10. lp.).

Turpinot rūpēties par eparhijas nostiprināšanu, arhibīskaps Filarets 1957. gada 10.–11. novembrī Rīgas katedrālē noturēja otro apspriedi ar latviešu draudžu garīdzniecību (Ермацане 1997, 134). Šoreiz tika skarti jautājumi, saistīti ar bērnu kristīšanu. Padomju laikā vecāki bērniem deva vārdus, kas nebija Baznīcas kalendārā. Tāpēc nācās atzīt Rietumu Baznīcas svēto vārdus, kas bija tuvāki latviešu mentalitātei. Sanāksmē arī tika izteikti priekšlikumi Krievzemes Pareizticīgās Baznīcas kalendāru papildināt ar to svēto vārdiem, kuri dzīvojuši līdz Baznīcas sadalījumam Austrumu un Rietumu Baznīcās. Pēc virsgana iniciatīvas 1956. gadā katedrālē tika atjaunoti pastāvīgi dievkalpojumi latviešu valodā (Ермацане 1997, 134).

Valdnieks Filarets savas neilgās kalpošanas laikā Rīgas eparhijā uzturēja draudzīgas attiecības ar Evaņģēliski luteriskās Baznīcas arhibīskapu Gustavu Tūru (1890–1973). Virsganu privātajās sarunās tika apspriesta viena no svarīgākajām problēmām – darbs ar jaunatni. Audzināšanas jautājumos arhibīskaps nereti prasīja padomu luterāņu mācītājam Leonam Taivānam (1896–1969), kuram bija liela pieredze darbā ar bērniem (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 64. l., 5., 9. lp.). Valdnieka Filareta laikā Kristus Piedzimšanas katedrālē Rīgā kļuva par eparhijas garīgo centru.

Tādējādi virsganu kalpošana Rīgas katedrā komunistiskā režīma periodā nebija viegls paklausības darbs, jo valdnieku rīcībā bija ļoti maz reālu pilnvaru

eparhijas pārvaldīšanai. Bieži viņi rūpējās par vairākām eparhijām, jo akūti trūka kandidātu, ko norīkot katedrās. Šāda prakse neveicināja Baznīcas attīstību. Valsts un Baznīcas attiecībām pasliktinoties, virsganu kalpošana katedrā Latvijas PSR kļuva sarežģītāka, taču ne neiespējama.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 1452. f., 1. apr., 4., 56., 57., 62. l., 64. l.

LVA LVA, 7459. f., 1. apr., 79. l.; 2. apr., 416. l.

Александрова-Чукова Л. К. Григорий (Чуков), митрополит. (2005) В кн.: *Православная энциклопедия*. Т. XXII. Москва: Православная энциклопедия.

Алексий II, патриарх. (1999) В кн.: *Православие в Эстонии*. Москва: Православная энциклопедия.

Архиереи Рижской кафедры после II мировой войны. (2001) В кн.: Гаврилин А. В., ред. *Православие в Латвии. Исторические очерки*. 3. Сб. статей. Рига: Филокалия.

Вениамин (Федченков), митрополит. (1998) В кн.: *За Православие помилует меня Господь. Дневниковые записи*. Санкт-Петербург: Царское дело.

Ермацане М. (1997) История прихода Рижского кафедрального Христорождественского собора после II мировой войны (1944–1961 годы). В кн.: Гаврилин А. В., ред. *Православие в Латвии. Исторические очерки*. 2. Сб. статей. Рига: Благовест.

Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР 1945–1953 гг. (2009) Т. 1. Под ред. Н. А. Кривовой. Москва: РОССПЭН.

Седова Г. В., Просветов Р. Ю. (2014) Служение митрополита Вениамина (Федченкова) в Латвии в 1948–1951 гг. *Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета*, № 3 (58).

Gaļina Sedova (nun Evfrosiniya)

Bishops of the Riga Diocese (1945–1958)

Key words: bishops of the Russian Orthodox Church, Riga Cathedra, Orthodox parish, diocese, anti-Soviet activity, ministry of bishops

Summary

After the Second World War, the Russian Orthodox Church restored the traditions of substitution of the cathedra by bishops, in the presence of canonical conditions for the episcopal ordination. During the period from 1945 to 1958, there were the following archbishops serving at Riga Cathedra: Archbishop of Pskov and Porkhov Gregory (Chukov; 1870–1955), Archbishop of Vilnius and Lithuania Cornelius (Popov; 1874–1966); Metropolitan of Riga and Latvia Benjamin (Fedchenkov; 1880–1961), and Archbishop of Riga and Latvia Filaret (Lebedev; 1887–1958). Ministry of bishops at Riga Cathedra was not simple obedience during the communist regime, as the archbishops had very little real authority to manage the diocese. Often, they were teaching in several dioceses due to acute shortage of candidates for the cathedrae without bishops. And, of course, this practice did not further the normal development of the church life. It is important to point out that in 1948, there was a crisis in the relations between the Church and the State in the direction of their deterioration. It resulted in the situation when the ministry of bishops at the Cathedra of the Latvian Soviet Socialist Republic became more difficult, but, nevertheless, the bishops built their relations with the authorities in a rather flexible way.

Raitis Simsons

Vācu ordeņa zemes kundzība Prūsijā un Kurzemē: Prūsijas un Kurzemes bīskapiju izveide 13. gadsimtā

Atslēgas vārdi: Vācu ordenis, Prūsija, Livonija, Kurzemes bīskapija

Analizējot vēsturiskos procesus viduslaiku Livonijā, pētnieki reizēm atsaucas uz Prūsijas piemēru, lai ilustrētu vai nu Livonijas savdabību, vai līdzīgas tendences Vācu ordeņa Prūsijā un tā atzara Livonijas ordeņa pārvaldītajās zemēs.¹ Šie salīdzinājumi ir izmantoti epizodiski, taču speciāli detalizēti pētījumi, kas salīdzinātu abas šīs Baltijas zemes un izvērtētu tajās notiekošos procesus 13.–16. gadsimtā, kad Prūsijā un Livonijā valdīja Vācu ordenis, līdz šim nav tikuši veikti. Šāda veida trūkumu var skaidrot ar atšķirīgām pieejām šo zemju vēstures pētniecībā, jo Prūsijas Vācu ordeņa valsts vēstures pētniecība parasti ir tikusi veikta kontekstā ar vācu Austrumprūsijas un Vācijas vēsturi, savukārt Livonijas viduslaiku vēsture – ar Latvijas, Igaunijas un Krievijas vēsturi.

Rakstā apskatīts viens no iespējamajiem saskares punktiem 13.–14. gadsimta Prūsijas un Kurzemes vēstures procesos – Prūsijas un Kurzemes bīskapiju veidošanās un to inkorporācija Vācu ordenī. Ar Kurzemi šajā apskatā ir domātas kuršu un Kurzemes lībiešu apdzīvotās zemes mūsdienu Latvijas un Lietuvas teritorijā, vēlākajā Kurzemes diecēzē.²

Kurzeme kā iespējamā salīdzinājuma objekts nav izvēlēta nejauši, jo ir viens visai būtisks faktors, kas ļauj uzlūkot šo zemi kā atšķirīgu no pārējās Livonijas, proti, Kurzemi atšķirībā no Vidzemes vai Igaunijas pakļāva Vācu ordenis, un Vācu ordenim kā uzvarētājam pusei bija visas iespējas šajā teritorijā veidot tādu zemes pārvaldi, kādu tas uzskatīja par noderīgu.

Pirmie mēģinājumi izveidot Prūsijā institucionālu baznīcu ir datējami ar 1215. gadu, kad pāvests Inocents III (latīņu *Innocentius III*, īstajā vārdā *Lotario dei Conti di Segni*, 1160–1216) iecēla cisterciešu mūku Kristiānu (*Christian von Preußen*, ap 1180–1245) par pirmo Prūsijas bīskapu (Reg. 18; SRP, 241), taču kristīgā misija, ko militāri un ekonomiski atbalstīja poļu

¹ Piem., Dzenis, A. (2014) *Kuršu ķoniņi un citi lēņavīri Rietumlatvijā*. Rīga: Domas spēks. Spekke, A. (1995) *Latvieši un Livonija*. Rīga: Zinātne.

² Indriķis Šterns šīs teritorijas konsekventi apzīmē kā Kursu, piem., “[...] kuršu apdzīvotās zemes jeb Kursā [...]” (Šterns 2002, 85).

valdnieki, nenotika tik labi, kā bija gaidīts. 1224. gada martā ķeizars Frīdrihs II (*Friedrich II*, 1194–1250) pārņēma savā aizsardzībā “[...] Livonijas, Igaunijas, Sembas, Prūsijas, Zemgales un pārējo blakus esošo provinču [...]” iedzīvotājus (PrUB, 52), bet tā paša gada 31. decembrī pāvests Honorijs III (*Honorius III*, īstajā vārdā *Cencio Savelli*, 1150–1227) nosūtīja savu legātu Modenas Vilhelmu (latīņu *Guilielmum Mutinensiss*, vācu *Willelmus/Wilhelm von Modena*, ap 1184–1251) misijā uz Baltijas jūras zemēm – Holšteinu, Igauniju, Zemgali, Sembu, Kurzemi, Vironiju, Bornholmu, Rīģenu un Gotlandi (PrUB, 53; SLVA, 109). 1236. gadā legātam Modenas Vilhelmam tika uzticētas tiesības sadalīt Prūsijas zemi diecēzēs un iecelt trīs bīskapus (PrUB, 125; Reg. 148), taču pati zemju dalīšana tika veikta 1243. gada 29. jūlijā, kad, izpildot pāvesta Inocenta IV (latīņu *Innocentius IV*, īstajā vārdā *Sinibaldo Fieschi*, 1195–1254) lēmumu, Modenas Vilhelms sadalīja Kulmas zemi un Prūsiju, tostarp vēl nepakļautās prūšu zemes, četrās daļās jeb diecēzēs bez noteiktiem nosaukumiem, taču skaidri noteiktām robežām:

- Pirmā diecēze (vēlākā Kulmas bīskapija) – Kulmas zeme starp Vislu, Drevenu un Osu, kā arī Lubavas zeme;
- Otrā diecēze (vēlākā Pamedes³ bīskapija) – zemes starp Vislu, Drevenu, Osu, Drauzena ezeru un Pazlekas upi;
- Trešā diecēze (vēlākā Vārmes⁴ bīskapija) – ziemeļos līdz Frišas jomai un Prēģelei, rietumos no Drauzena (Družno) ezera un Pazlekas upes, austrumos – līdz lietuviešu zemju robežām;
- Ceturtā diecēze (vēlākā Sembas⁵ bīskapija) – vēl nepakļautās zemes starp Baltijas jūru, Prēģelu, Nemūnu un lietuviešu robežām (PrUB, 142; Reg., 199).

Kulmas zemē bīskapija tika veidota uz Kristiāna dibinātās Prūsijas bīskapijas bāzes, tādēļ tai varēja noteikt visai konkrētas tiesības, proti, tai pienācās 600 vācu arklu (hūfas) zemes un tiesības iekasēt naturālās nodevas – mēru kviešu un mēru ziemas kviešu no katra vācu arkla un mēru kviešu no katra prūšu arkla (hākena). Pārējām bīskapijām tika noteikts, ka tām savu diecēžu teritorijā pienākas viena trešdaļa zemju, bet Vācu ordenim – divas trešdaļas. Tā kā šī lēmuma pieņemšanas laikā notika Pirmā prūšu sacelšanās (1242–1249), tad zemju sadalīšana tika atlikta uz vēlāku laiku, kad norims nemieri. 1246. gadā tika noslēgts līgums par zemju robežām starp Kulmas bīskapiju

³ Vācu *Pomesanien*.

⁴ Vācu *Ermland*.

⁵ Vācu *Samland*.

un Ordeni. Pēc Kristburgas miera līguma noslēgšanas 1249. gadā Ordenis un pārējās bīskapijas sāka iekārtot savas zemes: 1250. gadā noteiktas Pamedes bīskapijai piederošās zemes, 1251. gadā – Vārmes, un 1258. gadā pēc Sembas zemes pakļaušanas – Sembas bīskapijas zemes (PrUB, 233, 247; UBS, 58).

1251. gada 22. jūlijā Kulmas bīskaps Heidenreihš (*Heidenreich*, bīskaps 1245–1263) Kulmzē (*Kulmsee*, *Chełmża*) pilsētā nodibināja doma baznīcu ar domkapitulu, nosakot, ka tam jāseko augustīniešu regulai, 1260. gadā Braunsbergā (*Braunsberg*, *Braniewo*) tika izveidots Vārmes domkapituls, kas arī pieņēma augustīniešu regulu. Taču 1264. gada 1. februārī Kulmas bīskapijas domkapituls pieņēma ordeņa regulu (UBC 72). Kā regulas maiņas iemeslu domkapitula locekļi minēja grūto ekonomisko un politisko stāvokli, kāds bija izveidojies prūšu sacelšanās rezultātā. Dusbargas Pēteris (*Peter von Duisburg*, 13. gadsimta otrā puse – 14. gadsimta pirmā puse) savā “*Chronica terrae Prussiae*” vairākkārt minējis postošus prūšu iebrukumus Kulmas zemē prūšu sacelšanās laikā (SRP, 112–113, 123–126), tādēļ Kulmas bīskapijas domkapitula lūgums varētu būt bijis visai pamatots.

1285. gada 1. janvārī Sembas bīskaps Kristians (*Christian*) pēc Vācu ordeņa mestra Tīrbergas Konrāda (*Konrad von Thierberg*, 1279–1288) ieteikuma izveidoja Sembas domkapitulu, kuru veidoja seši Vācu ordeņa priesterbrāļi (UBS, 139; Reg., 936). Par šī domkapitula darbību nav saglabājušās liecības, taču ir zināms, ka 1294. gada 7. aprīlī Sembas bīskaps Kristians Šēnevīkā (vēlākā Fišhauzene, *Fischhausen*, *Primorsk*) ir dibinājis domkapitulu ar sešiem domkungiem, kuru iecelšana saskaņota ar Ordeņa virsmestru Feihtvangelas Konrādu (*Konrad von Feuchtwangen*, pirms 1230–1296) (UBS, 164; Reg., 1118).

Tā paša 1285. gada 25. februārī arī Pamedes bīskaps Alberts (bīskaps 1259–1286) pēc Vācu ordeņa mestra Tīrbergas Konrāda ieteikuma izveidoja Pamedes domkapitulu ar sešiem Vācu ordeņa priesteru brāļiem (PrUB, 456; Reg., 940). Tāpat tika noteikts, ka domkapituls tiek organizēts pēc līdzīgiem principiem kā Kulmas domkapituls (Turpat). Tā paša gada 27. septembrī Pamedes bīskaps Alberts apstiprināja domkapitula izveidošanu. Šī izvēle par labu Ordenim vēstures literatūrā tiek saistīta ar nepieciešamību Pamedes bīskapijai mazināt savu atkarību no vasaļu Štangenu dzimtas, kuras locekļiem bīskapijas teritorijā bija izlēnoti lieli zemes īpašumi ar plašām lēņu tiesībām (Glauert 2003, 132–133). Visizteismīgākā liecība par Štangenu dzimtas ekonomisko varenību ir Freistadtes (*Freystadt*, *Kisielice*) dibināšana viņu pārvaldītajos īpašumos 1331. gadā, kas bija pirmā un vienīgā privātpersonas dibināta pilsēta Vācijas ordeņa un bīskapiju zemju valdījumos Prūsijā.

Tomēr Kulmas domkapitula pāreju Vācu ordenī 1264. gadā nevar uzlūkot kā plānveidīgas bīskapiju pakļaušanas politikas sākumu, jo Pamedes, Sembas un vēlāk arī Kurzemes bīskapiju domkapitulu izveides dokumentos nav manāmas saturiskas līdzības ar Kulmas domkapitula dokumentiem, kas norādītu uz līdzīgu motivāciju un izvēles pamatojumu. Tāpat jānorāda uz atšķirīgiem domkapitulu veidošanas apstākļiem – ja Kulmas bīskapijā līdz 1264. gadam jau darbojās domkapituls un tā pakļaušanu Vācu ordeņa regulai varētu uzskatīt par inkorporāciju, tad Pamedes un Sembas bīskapiju domkapituli jau kopš savas dibināšanas brīža pakļāvās Vācu ordeņa regulai (Radziņiņski 2011, 378–379). Tomēr Kulmas domkapitula gadījumu var uzlūkot kā sava veida ordeņa un Prūsijas bīskapiju sadarbības modeļa pārbaudi, kas vēlāk tika vairākkārt atkārtots cituviet (Biskup 2007, 74–75).

Kurzemes bīskapija Livonijā ir dibināta vēlāk nekā Rīgas, Tērbatas un Sāmsalas–Vikas bīskapijas, tās pirmsākums datējams ar 1234. gadu, kad pāvesta legāts Modenas Vilhelms iecēla Engelbertu (*Engelbert, Hengelbert*) par Kurzemes bīskapu. Jaunais bīskaps drīz pēc savas iecelšanas amatā noslēdza līgumu ar Zobenbrāļu ordeni par Kurzemes sadalīšanu, paturot sev divas trešdaļas, bet Zobenbrāļu ordenim nododot vienu trešdaļu zemes – būtībā turpinot praksi, kas bija citur Livonijā.

1236. gadā Saules kaujā Zobenbrāļu ordenis tika sakauts, un gadu vēlāk ordeņa paliekas iekļautas Vācu ordenī, veidojot Vācu ordeņa atzaru Livonijā jeb Livonijas ordeni. Gadu vēlāk, 1237. gadā, pāvesta legāts Modenas Vilhelms noteica Rīgas, Zemgales un Kurzemes diecēzu robežas, nosakot, ka Kurzemes diecēzē ietilpst zemes starp Nemūnu un Ventu līdz Lietuvai, kā arī novadi starp Abavu, Ventu un Zemgales robežām (LUB 1, 153).

1245. gadā (divus gadus pēc Prūsijas bīskapiju izveidošanas) pāvests Inocents IV pilnvaroja savu legātu Modenas Vilhelmu noteikt Vācu ordeņa un Kurzemes bīskapijas statusu Kurzemē, nosakot, ka tā ir uzskatāma par Prūsijas teritoriju: “[...] infra Pruscie terminos [...]” (LUB 1, 180). Modenas Vilhelms attiecīgi rīkojās un tai pašā gadā atcēla bīskapa Engelberta un Zobenbrāļu ordeņa līgumu par Kurzemes sadalīšanu, un, vairākkārt atsaucoties uz to, ka Kurzeme ir Prūsijas daļa, noteica, ka ordenim Kurzemē pienākas divas trešdaļas, bet bīskapam – viena trešdaļa zemes, līdzīgi kā tas ir citur Prūsijā (LUB 1, 181). Šis nosacījums par zemes sadali radīja domstarpības starp Vācu ordeni un 1245. gadā izveidotās Livonijas un Prūsijas arhidiecēzes bīskapu Albertu (*Albert Suerbeer*, 1253–1273), tādēļ Modenas Vilhelms 1251. gadā atkārtoti norādīja, ka pretēji “ļauņprātīgu un viltīgu ļaužu” teiktajam Kurzeme

ir Prūsijas daļa (Reg. 360; PrUB, 239; LUB 3, 245a; SLVA, 326). Tajā pašā gadā noslēgtajā mierizligumā starp arhibīskapu Albertu un Vācu ordeņa mestru Prūsijā un Kurzemē Groningenas Dītrihu (*Dietrich von Grüningen*, ap 1210–1259) arhibīskaps piekrita tam, ka Prūsijā un Kurzemē ordenis var paturēt divas trešdaļas zemes, savukārt mestrs – ka arhibīskapam ir garīgā vara pār Prūsiju un Kurzemi (Reg., 362, PrUB, 240; LUB 1, 243). 1253. gadā noslēgtie robežu līgumi starp Kurzemes bīskapu un Ordeni fiksēja šo zemju dalījumu⁶, taču šoreiz Ordeni pārstāvēja Livonijas mestrs Štīrijas Andrejs (*Andrēs von Stīrlant*, ?–1282) (LUB 1, 248; SLVA, 357, 358).

Tāpat vairākas reizes mainījās arī pašas Kurzemes diecēzes robežas. Nav zināms, kad ir mainījusies Kurzemes diecēzes robeža gar Ventu un Abavu, taču 1253. gada līgums starp Vācu ordeni un Kurzemes bīskapu Heinrihu (*Heinrich von Lützelburg*, ?–1274) atrunā arī Ventas un Abavas upju labajā krastā esošo Miera Kursas (*Vredecuronja*) zemju sadalīšanu (LUB 1, 248; SLVA, 357, 358). 1289. gadā Prūsijas un Livonijas ordeņa mestri vienojās par Kurzemes robežu pārcelšanu no Nemūnas upes tālāk uz ziemeļiem, bet 1328. gadā – par Mēmeles komturijas nodošanu Prūsijas pakļautībā un atkārtotu Kurzemes dienvidu robežas pārcelšanu tālāk uz ziemeļiem (LUB 1, 733).

Otra Kurzemes bīskapijas specifiska atšķirība no pārējām Livonijas bīskapijām bija tās formālā un faktiskā pakļautība Vācu ordenim. Par pašiem bīskapijas pirmsākumiem ir saglabājušās fragmentāras un netiešas dokumentālas liecības. Ir zināms, ka Kurzemes bīskapijas domkapituls tika veidots vienu (Šterns 2002, 451) vai divas reizes (Hertwich 2004, 166–169), taču tā darbība bija īslaicīga un nepastāvīga, un 1290. gadā bīskapija bija bez domkapitula. 1290. gada sākumā Kurzemes bīskaps Edmunds (*Edmund von Werde*, ?–1299) izveidoja domkapitulu, kur iekļāva sešus Vācu ordeņa priesterbrāļus – brāli Burhardu, prāvestu, brāli Teoderiku, dekānu, un brāļus Helmoldu, Vinandu, Volrādu un Ķelnes Johanu par kanoniķiem (LUB 1, 530). Poļu vēsturnieks Radoslavs Bīskups norāda, ka Kurzemes bīskapijas domkapitula izveidošanas noteikumi un nosacījumi lielā mērā atkārtoja Pamedes un Sembas domkapitulu izveidi, tādējādi apliecinot, ka tā jau bija aprobēta shēma (Bīskup 2007, 80), kaut arī Kurzemes domkapitula dibināšanas dokumentā nav dotas nekādas tiešas atsauces uz Prūsijas bīskapiju domkapitulu dibināšanas noteiku-

⁶ Mēmeles pilsēta un tās lauku teritorija – LUB 1, 244, 1, 245; SLVA, 348, 349; Ziemeļkurzeme LUB 1, 248; SLVA, 357, 358; Dienvidkurzeme – LUB 1, 253, SLVA, 359, 360.

miem. Jaunā domkapitula mītnei tika atvēlēta puse Sv. Jāņa draudzes baznīcas Mēmelē (Klaipēdā) (LUB 1, 531). Gadu vēlāk šis dāvinājums tika atjaunināts, papildinot to ar tiesībām izmantot draudzes kapsētu un kapenes zem baznīcas grīdas (LUB 1, 539). Tāpat 1291. gada sākumā notika bīskapijas zemju dalīšana starp bīskapu un domkapitulu, piešķirot domkapitulam trešo daļu bīskapijas zemes, bet bīskapam paturot divas trešdaļas. 1298. gadā Livonijas mestrs Rogas Gotfrīds (*Gotfried von Rogge*, ?–1307) deva atļauju Kurzemes domkapitulam izmantot Ventspils draudzes baznīcu ar nosacījumu, ka viņi nodos savu Mēmeles rezidenci Vācu ordenim (LUB 1, 575). Par domkapitula gaitām Ventspilī nav saglabājušās liecības, bet I. Šterns norāda, ka 14. gadsimta vidū Kurzemes domkapituls pēc pārcelšanās no Mēmeles kādu laiku rezidējis Liepājā, līdz pārcēlies uz Aizputi (Šterns 2002, 451–452).

Kurzemes bīskapiju var uzlūkot kā Prūsijas modeļa bīskapiju, ko apliecina gan tās izveidošanas laiks un apstākļi, gan attiecības ar Vācu ordeni, kas tika veidotas pēc Prūsijas bīskapiju parauga. Cits jautājums ir par Kurzemes kā zemes identitātes veidošanos/-u, cik liela nozīme šajā procesā ir bijusi mērķtiecīgai vai neapzinātai Vācu ordeņa darbībai. Centieni iekļaut Kurzemes diecēzi Prūsijā, Prūsijas un Kurzemes zemes mestra amata izveide Vācu ordenī, apvienot Kurzemes komturijas un fogtejas zem Kuldīgas komtura varas – to visu var klasificēt kā mērķi veidot Kurzemi kā atsevišķu zemi līdzās Prūsijai un Livonijai.

Avotu un literatūras saraksts

- Biskup, R. (2007) *Das Domkapitel von Samland (1285–1525)*. Toruń: Verlag der Nikolaus-Kopernikus Universität, 600 S.
- Bunge, F. G., Hildebrand, H., Hollander, B., Hrsg. (1853–1857) *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* (turpmāk – LUB), Bd. I, 1–3. Reval: Kluge und Ströhm.
- Glauert, M. (2003) *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*. Toruń: Verlag der Nikolaus-Kopernikus Universität, 618 S.
- Hertwich, E. (2004) Das Kurländische Domkapitel bis 1561. In.: *Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preußen und Livland*. Münster: Aschendorff Verlag. S. 147–268.
- Hirsch, T., Töppen, M., Strehlke, E., Hrsg. (1861) *Scriptores Rerum Prussicarum* (turpmāk – SRP), Bd. I. Leipzig: Verlag Von S. Hirzel. 818 S.
- Perlbach, M., Hrsg. (1876) *Preussische Regesten bis zum Ausgange des 13. Jahrhunderts* (turpmāk – Reg.). Königsberg i. Pr.: Beyer. 400 S.

Philippi, R., Seraphim, A., Hrsg. (1882) *Preußisches Urkundenbuch* (turpmāk – PrUB), Bd. 1, T. 1. Königsberg i. Pr.: Hartungsche Verlagsdruckerei, 250 S.

Radzimiński, A. (2011) *Kirche und Geistlichkeit im Mittelalter. Polen und der Deutsche Orden in Preussen*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 442 S.

Šterns, I. (2002) *Latvijas vēsture. 1180–1290: Krusta kari*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 735 lpp.

Švābe, A., izd. (1940) *Senās Latvijas vēstures avoti* (turpmāk – SLVA), II sējums, 2. Burtnīca. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 408 lpp.

Woelky, C. P., Bearb. (1885) *Urkundenbuch des Bisthums Culm* (turpmāk – UBC), Theil I. Danzig: Commisionsverlag von Theodor Bertling, 526 S.

Woelky, C. P., Mendthal, H., Hrsg. (1891) *Urkundenbuch des Bisthums Samland* (turpmāk – UBS), Heft 1. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1891–1905. 131 S.

Raitis Simsons

**The Lordship of the Teutonic Order in Prussia and Curonia:
Foundation of Dioceses in Prussia and Curonia in the 13th Century**

Key words: Teutonic Order, Prussia, Livonia, Diocese of Curonia

Summary

The aim of the present paper is to demonstrate the possible aspects of the contact in the historic processes of the 13th – 16th century history of Prussia and Curonia respectively. These aspects would in their turn make it possible to analyse the realisation of the lordship power of the Teutonic Order over Prussia and Curonia, which was a part of Livonia, in the particular period of time in order to find out whether this power in these geographically separated lands had generated similar structures and carried out similar policies. The author of the present paper provides an insight and analysis of one aspect of the lordship in Prussia and Curonia: namely, the relationship between the Teutonic Order and the dioceses.

Curonia has not been chosen as an object of the comparison accidentally, because there is an important factor, which permits us to view this land as different from the other parts of Livonia. Curonia unlike Livonia (Livland, Vidzeme) or Estonia was subjected by the Teutonic Order, which had every opportunity to form such a government in this territory as it considered it necessary.

The diocese of Curonia can be viewed as a diocese of the Prussian model: an assumption, which is proved both by the time period and the conditions of its formation and by its relation to the Teutonic Order, which was formed by the model of Prussian dioceses. The diocese received one third of the lands (in other Livonian lands – was two thirds), the Teutonic Order was not a vassal of the diocese, the Cathedral chapter consisted of the priest-brothers of the Teutonic Order; and the Cathedral chapter itself respected the Rule of the Teutonic Order.

Henrihs Soms

Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1915. gadā

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, Latvijas prese, Daugavpils, Ilūkste, Svente, manevru karš, pozīciju karš

Pirmā pasaules kara laikā periodiskā prese bija dominējošais masu informācijas līdzeklis. Kara laika periodikas izpēte būtiski paplašina priekšstatus par militārajām norisēm frontē, sociālajiem un politiskajiem procesiem sabiedrībā. 1914. gadā latviešu valodā tika izdoti 193 periodiski izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni. 1915. gadā to skaits samazinājās, kara apstākļos iznāca 93 izdevumi (*Latviešu periodika* 1977, 377–401). 1914.–1915. gadā turpināja iznākt populāri latviešu dienas laikraksti “Dzimtenes Vēstnesis”, “Jaunākās Ziņas”, “Jaunā Dienas Lapa”, “Rīgas Avīzes”, “Rīgas Ziņas” un citi. Kara gados reizi nedēļa iznāca laikraksts latgaliešu valodā “Drywa”.

Latviešu periodiskie izdevumi karadarbības atspoguļošanai izmantoja daudzveidīgus informācijas avotus. Viens no tiem – Krievijas armijas virspavēlniecības oficiālā informācija, kas ir specifisks un subjektīvs avots, kurā daudzos gadījumos nav minēta vai īsi un virspusēji saviem spēkiem nelabvēlīga informācija. Šāda veida avoti līdz šim nav izmantoti vēsturnieku un novadpētnieku darbos, kaut gan sniedz samērā sīku aprakstu par norisēm Latvijas zemē pirms 100 gadiem (Jēkabsons 2015a, 26).

Specifisks raksturs bija arī Krievijas kara korespondentu frontes ziņojumiem. Krievijas aktīvajā armijā bija atļauts darboties vairāk nekā 10 kara korespondentiem – komentētājiem.

Latviešu presē bieži tika publicēti rakstnieka, kara žurnālista K. Šumska komentāri. Tajos analizētas kauju gaitas, izteiktas dažādas prognozes, iespēju robežās minēta statistika par militāriem grupējumiem, ko nesniedza virspavēlniecības oficiālie ziņojumi.

Laikrakstu redakcijas darbinieki un korespondenti, izmantojot oficiālus informācijas avotus, veidoja plašākus pārskatus par karadarbību atsevišķos frontes sektoros, kā arī publicēja savus iespaidus un vērojumus karadarbības tuvākajā apkārtnē. Piemēram, laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” publicēja korespondentu J. Āres un “J-ons” vērojumus Daugavpili 1915. gada augustā un oktobrī. Laikrakstā “Drywa” bija ievietota Liksnas vikāra, vēlākā prelāta Sta-

nislava Vaikuļa no Daugavas labā krasta novērotā Ilūkstes kauja 1915. gada oktobrī.

Kara aprakstu veidošanā periodiskie izdevumi izmantoja vēl vienu informācijas izplatīšanas veidu – pārpublicējumus un citējumus no citiem laikrakstiem un žurnāliem. Latviešu laikraksti Daugavpils¹ tematikai veltītajos rakstos bieži citēja Krievijas izdevumus “День” (1912–1918), “Русский инвалид” (Pēterburga, 1813–1917), “Вечернее время” (Pēterburga, 1911–1917), “Новое время” (Pēterburga, 1868–1917), “Речь” (Pēterburga, 1906–1917) un citus. Ir arī atsauces uz angļu (“The Times”, “The Daily Telegraph”), dāņu, franču, šveiciešu, vācu laikrakstu informāciju par stāvokli pie Daugavpils. Latgaliešu laikraksts “Drywa”, izmantojot savu priekšrocību – līdzstrādnieku lietuviešu valodas zināšanas –, publicēja lietuviešu periodikas materiālus par karadarbību tagadējās Lietuvas teritorijā, kura robežojās ar Daugavpils apkārtni.

Karadarbība Latvijā sākās 1915. gada maijā (Peniķis 1939, 246). Atsevišķos sektoros frontes līnija nemainījās vairāk nekā divus gadus. Viens no tādiem sektoriem bija Daugavpils apkārtnē, kur Krievijas armija no 1915. gada septembra aizstāvēja placdarmu Daugavas kreisajā krastā. Šīs teritorijas Vācijas armija ieņēma tikai 1918. gada februārī. Karadarbība šajā apvidū vēstures literatūrā tiek apzīmēta kā “Daugavpils kaujas.”²

Latviešu periodikas materiālus par karadarbību pie Daugavpils nosacīti var sadalīt vairākās tēmās. Viena no tām – frontes līnijas virzība uz Daugavpili. Šādā kontekstā presē Daugavpils tiek minēta kopš 1915. gada maija. Tā laikraksts “Latvija” rakstā “Divi vācu nodomi” analizēja Vācijas stratēģiskos plānus, kuros Daugavpils ieņemšana bija minēta kā svarīgs nosacījums Vācijas tālākiem plāniem Baltijā un daudz plašākā reģionā. Vēl konkrētāk Daugavpils virziens Vācijas plānos tika iezīmēts pēc Šauļu krišanas 1915. gada 21. jūlijā³ un Paņežes ieņemšanas 1915. gada 25. jūlijā⁴. Laikrakstu skatījumā pēc šiem notikumiem stāvoklis vācu–krievu frontē bija būtiski mainījies. Laikraksti

¹ Lielākā daļa latviešu periodikas lieto nosaukumu “Daugavpils”, daži laikraksti (“Jaunākās Ziņas”, “Drywa”, “Latvija”) – “Dvinska”.

² Piemēram, vēsturnieka E. Andersona monogrāfijā “Latvijas vēsture. 1914–1920” ir apakšnodaļas “Daugavpils kauju sākums un Viļņas krišana” un “Krievu pretuzbrukums un Daugavpils kauju turpinājums” (Andersons 1967, 85–90).

³ Šeit un turpmāk laika skaitīšanā minēts jaunais stils. 1915. gada presē izmantotas abas skaitīšanas sistēmas.

⁴ Šauļu rajonu Krievijas virspavēlniecība pamatoti uzskatīja par centrālo atbalsta vietu, kura aizsedza vācu armijas iespējamus uzbrukumus Jelgavai, Daugavpilij un

pievērsa uzmanību, ka karadarbība izvērsās plašā teritorijā un, papildot šo telpu, vācu armija uzbruka vienlaicīgi vairākos virzienos, viens no tiem bija vērsts gar dzelzceļa līniju Paņeveža – Daugavpils, lai ieņemtu stratēģiski svarīgo pilsētu pie Daugavas (*Jaunākās Ziņas*, 1915. 20. jūlijs). Laikraksts “Jaunākās Ziņas” konstatēja, ka karadarbība Baltijā paplašinās un šādā situācijā “turpmāk nebūs kauju ģenerāllauka, bet būs vairāki nošķirti kaujas lauki”. Apliecinājums tam – karadarbība Daugavpils virzienā, kad vācu karaspēks centās ielēgt pilsētu pakavveidīgā lokā. Lai izveidotu šo loku, pretinieka karaspēks virzījās uz Daugavpilij starveidīgi no vairākām pusēm (*Jaunākās Ziņas*, 1915. 17. augusts).

Preses materiāli ļauj izsekot frontes līnijas virzībai uz austrumiem, kā rezultātā Daugavpils apkārtnē kļuva par karadarbības zonu.

1. tabula

**Latviešu laikrakstu informācija par frontes līnijas tuvošanos
Daugavpilij 1915. gada jūlijā – novembrī**

Frontes līnijas attālums līdz Daugavpilij	Publikācijās norādītās vietas, uzbrukuma virziens Daugavpilij	Informācijas publicēšanas laiks
100 verstis ⁵	Subāčus, dienvidrietumi	Jaunākās Ziņas, 30. jūlijs
90 verstis	Dienvidrietumi	Jaunākās Ziņas 26. 8. augusts
80 verstis	Kaupišķu apkārtnē, dienvidrietumi	Jaunākās Ziņas, 9. augusts
75 verstis	Pusceļš starp Paņevežu – Daugavpili, dienvidrietumi	Jaunākās Ziņas, 14. augusts
60 verstis		Jaunākās Ziņas, 3. septembris
55 verstis	Rokišķi, rietumi	Dzimtenes Vēstnesis, 15. septembris
40 verstis	Obeļi – Drūkšu ezeru līnija, dienvidi	Jaunākās Ziņas, 14. septembris
20 verstis	Eglaine, rietumi	Jaunākās Ziņas, 17. septembris
30 verstis	Dienvidastrumi	Jaunākās Ziņas, 18. septembris

Kaujai. 1915. gada jūlijā vācieši piespieda krievus atkāpties. 21. jūlijā tika ieņemti Šaulji, 25. jūlijā – Paņeveža, 1. augustā – Jelgava (Karlsone 1938, 27–29).

Šīs krievu armijas neveiksmes nav atspoguļotas tālaika periodiskajos izdevumos. Tika aprakstītas kaujas šo pilsētu tuvumā, bet lasītājs neguva precīzu priekšstatu par kauju iznākumu.

⁵ Metriskajā sistēmā viena versts atbilst 1066,8 m jeb 1,07 km.

22 verstis	Imbrodi, dienvidrietumi Zarasi, dienvidi	Jaunākās Ziņas, 21. septembris
14–15 verstis	Pašulīene, dienvidrietumi	Jaunā Dienas Lapa, 27. oktobris
13–15 verstis	Pristaine, ziemeļrietumi	Jaunā Dienas Lapa, 14. novembris

Laikrakstu informācija ļauj detalizēti izsekot vācu armijas tuvošanās Daugavpilij. Vācu karaspēks trīs mēnešu laikā (1915. gada augusts – oktobris) Daugavpils virzienā pavisam vairāk par 80 verstīm, pienākot 13–15 verstis no pilsētas. Uzbrukuma temps visos trieciena virzienos strauji pieauga septembra vidū. Tā latviešu prese pievērsa uzmanību jaunākajām pārmaiņām frontē – vācu karaspēka septembra uzbrukumam Daugavpilij.

1915. gada 15. septembrī vācu karaspēks ar divām armijas grupām uzsāka lielu uzbrukumu Daugavpilij⁶. Tas bija saskaņots ar 9. septembrī uzsākto Viļņas operāciju, kura sākās ar frontes pārrāvumu pie Švenčoniem, kas atradās aptuveni 100 km uz dienvidiem no Daugavpils. Vācu karaspēks pārrāva Daugavpils–Viļņas dzelzceļu un ieņēma Viļņu. Pretuzbrukumā krievu armija 1915. gada 2. oktobrī pārrāvumu likvidēja un fronte stabilizējās (Jevsejev 1936, 234–244).

Ciņas Daugavpils tuvumā 1915. gadā iezīmējās ar vairākām atsevišķām kaujām, kuras tika izcīnītas par stratēģiski svarīgiem objektiem un apdzīvotām vietām (Jēkabsons 2015b, 37; Jēkabsons 2015c, 25; Jēkabsons 2015d, 25; Jēkabsons 2015f, 27; Jēkabsons 2015g, 24–25). Viena no tādām bija Ilūkste – apriņķa centrs, vairāku ceļu krustpunkts, gar kuru gāja Daugavpils–Paņevžas dzelzceļš. Latviešu prese, sniedzot ziņas par Ilūksti, norādīja, ka tajā dzīvoja ap 4000 iedzīvotāju⁷ un tā atradās 6 verstis no Daugavas un 21 versti no Daugavpils (*Drywa*, 1915. 18. novembris).

Apdraudējums Ilūkstei radās 1915. gada septembra uzbrukuma laikā, kad vācu karaspēks sasniedza Eglaini (Jelovku). Laikraksts “Jaunākās Ziņas” pievērsa uzmanību tam, ka karadarbības intensitāte šajā sektorā pieauga, jo vācu karaspēks mazināja aktivitātes dienvidrietumos no Daugavpils sakarā ar karaspēka apgrūtinātu pārvietošanos daudzo ezeru rajonā (*Jaunākās Ziņas*, 1915. 4. septembris). Lai pārvarētu pretinieku pretestību, vācieši uzbrukuma virzienā plaši pielietoja artilērijas viesuļuguni. Presē tika minētas apdzīvotas

⁶ Pirms tam 1915. gada 22. augustā tika izdots rīkojums par Daugavpils evakuāciju (Bērziņš 1987, 98).

⁷ Pēc E. Andersona, Ilūkstē dzīvojuši 9000 iedzīvotāju (Andersons 1967, 89).

vietas “Susekļi”⁸ un “Imbrada”⁹, kas ieņemtas pēc spēcīgas artilērijas apšaudes (*Jau-nākās Ziņas*, 1915. 8. septembris).

Līdzīgs raksturs bija arī vācu uzbrukumam Ilūkstei, kura tika ieņemta pēc spēcīgas lielgabalu apšaudes 23. oktobrī (Jēkabsons 2015g, 25). Laikraksts “Līdums”, balstoties uz krievu izdevumu “Reč”, Ilūkstes kaujas aprakstā norādīja, ka sākotnēji lielgabali apšaudījuši Šlosbergu.¹⁰ Kāds krievu virsnieks aprēķinājis, ka uz viņa rotas ierakumiem 3 minūtēs nokrituši 70 artilērijas lādiņi (*Lidums*, 1915. 2. novembris). Vācu okupētās Liepājas laikraksta “Libausche Zeitung” latviešu pielikums, aprakstot vācu panākumus, par Ilūkstes ieņemšanas sākumu uzskatīja uzbrukumu 4 km plašā frontē pie Gorbunovkas, tās ieņemšanu 9. oktobrī (*Libausche Zeitung*, 1915. 12. oktobris)¹¹. Laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” notikumus pie Gorbunovkas raksturoja kā vienu no nopietnākajām cīņās vietām Daugavpils apgabalā (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1915. 13. oktobris).

Ilūkstes kaujas apraksts ir atrodams laikraksta “Drywa” 28. oktobra numurā, t. i., 18 dienas pēc pilsētas ieņemšanas. Raksta autors bija Liksnas katoļu draudzes vikārs Staņislavs Vaikuļs (pseidonīms “Vēja grobeklis”), kurš no labi pārredzama attāluma vēroja kaujas norisi Daugavas kreisajā krastā. Pēc S. Vaikuļa vērojumiem, vācieši Ilūkstei uzbrukuši jau 4. oktobrī. Tā bija svētdiena un Liksnas draudzei īpaša diena, jo oktobra pirmajā svētdienā tika svinēti Rožukroņa svētki (Rožoncova) par godu baznīcas iesvētīšanai 1913. gada 5. oktobrī. Spēcīga artilērijas apšaude no abām pusēm sākās ap pusdienlaiku. Apkārtni klāja nepārredzama bieza dūmu kārtā. Pēc tam piecas dienas bija klusums, un sestdien, 10. oktobra rītā, vācieši uzsāka atkārtotu uzbrukumu. Vācieši pielietoja smago artilēriju, jo pie kara trokšņa pieradušie liksnieši dzirdējuši agrāk nedzirdētus spēcīgus sprādzienus. Pēc S. Vaikuļa teiktā, grūti

⁸ Susekļi – kādreizējā apdzīvotā vieta uz ziemeļaustrumiem no Šēderes mežniecības, nav norādīta mūsdienu kartēs.

⁹ Imbrada – 20 verstis no Daugavpils (JZ 1915. 8. septembris). Kādreizējā muiža mūsdienu Lietuvas teritorijā uz ziemeļrietumiem no Zarasiem.

¹⁰ Šlosberga (Pils Kane) – pakalnā, 2 verstis no Ilūkstes (*Lidums*, 1915. 2. novembris). 19. gadsimtā tā bija Plāteru–Zībergu muiža, iznīcināta artilērijas apšaudē Pirmā pasaules kara laikā.

¹¹ Gorbunovka – apdzīvota vieta, 14 verstis no Daugavpils, 5 verstis no Ilūkstes (*Jau-nākās Ziņas*, 1915. 28. septembris). Krievu karaspēks pretuzbrukumā Gorbunovku ieņēma 11. oktobrī (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1915. 13. oktobris; Jēkabsons 2015. g., 24). Turpmāk Gorbunovka atradās uz frontes līnijas.

bija aprakstīt to, kas notika Ilūkstes apkārtnē. Lielo kaujas troksni S. Vaikulis tēlaini salīdzināja ar bezgalīgi gara elles karaspēka braukšanu pa bezgalīgi garu dzelzs tiltu (*Drywa*, 1915. 28. oktobris).

Laikraksta “Drywa” rakstā par Ilūkstes kauju divās vietās ir teksta izgriezumī (balti laukumi), kas neapšaubāmi bija cenzūras svītrojumi. Pirmajā gadījumā bija minēti daudzie kritušie vācu karavīri, bet teikuma turpinājums tika svītrots, jo, iespējams, ka bija norāde par krievu karaspēka zaudējumiem. Otrajā gadījumā cenzūra bija svītrojusi vairākas teksta rindkopas pēc secinājuma, ka Ilūkste ir ieņemta (*Drywa*, 1915. 28. oktobris).

Pēc nepilna mēneša laikrakstā “Drywa” bija speciāls raksts par Ilūksti. Autors nav minēts, taču viņš bija labs apkārtnes pazinējs, jo detalizēti apraksta kara izpostīto Ilūksti. Rodas pārlicība, ka autors bija apmeklējis šīs vietas pēc vācu karaspēka ienākšanas. Viņa skatījumā mazāk izpostīta bija pilsētas daļa uz Daugavas pusi, neskarts palicis tilts pār Ilūkstes upi. Toties aiz tilta bija ievērojami postījumi. Nodegušas daudzas mājas Šlosbergas un Bebreņas ielā, artilērijas lādiņu sašauta bija katoļu baznīca ar izbīrušiem logu stikliem. Gandrīz visi iedzīvotāji bija atstājuši Ilūksti (*Drywa*, 1915. 18. novembris).

Pēc Ilūkstes ieņemšanas latviešu laikrakstos joprojām tika publicētas ziņas par stāvokli Ilūkstes apkārtnē. Laikraksts “Līdums” 17. novembrī publicēja virspavēlniecības telegrammu, pēc kuras izrietēja, ka krievi bija ieņēmuši daļu Ilūkstes, nostiprinājušies kapos (*Līdums*, 1915. 16. novembrī). Laikraksts “Jaunākās Ziņas” pasteidzās paziņot, ka vācieši esot zaudējuši Ilūksti (*Jaunākās Ziņas*, 1915. 21. novembris). Turpmākie notikumi liecināja, ka fronte plašā apkārtnē nostabilizējās un tās līnija gāja caur Ilūkstes austrumu daļu. Vairāku laikrakstu skatījumā Ilūkste bija atbalsta punkts – vērti vācu uzbrukumam Daugavpilij (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 1. decembris; *Drywa*, 1915. 28. oktobris).

Vācu turpmākā uzbrukuma vājināšanā svarīga loma bija cīņām 1915. gada oktobrī – decembrī pie apdzīvotām vietām Ilūkstes tuvumā. Latviešu laikrakstos ir atrodamas ziņas par karadarbību pie Janopoles, 8 verstis no Ilūkstes (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 26. novembris), Kazimirišķiem, 3 verstis no Ilūkstes (*Jaunā Dienas Lapa*, 1. decembris), Pašulienes, 7 verstis no Ilūkstes (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 27. oktobris), Pristaines, 5 verstis no Ilūkstes (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 14. novembris), Šiškovas, 12 verstis no Ilūkstes (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 15. decembris).

Vācu karaspēkam ceļā uz Daugavpili dabisks šķērslis frontes centrā bija Svētes ezers, kas sadalīja krievu armijas aizsardzības līniju divās daļās. Vācieši

1915. gada 16. septembrī sāka uzbrukumu Sventes ezera rajonā un 28. septembrī ieņēma pozīcijas ap ezeru (*Libausche Zeitung*, 1915. 16. oktobris). Viņiem izdevās nostiprināties ezera rietumu pakalnainajā krastā, no kurienes bija labi pārrēdzams viss ezers un tā austrumu krasts. Lai novērstu šo bīstamo situāciju, krievu karaspēks 1915. gada novembra sākumā veica pārdrošu uzbrukumu. Ezera apkārtnē bija koncentrēti lieli spēki, tāpēc intensīva karadarbība Daugavpils apkārtnē šajā laikā norisinājās tikai pie Sventes ezera (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 11. novembris).

Sventes kaujas ilga desmit dienas un noslēdzās 11. novembrī. Kaujas detalizēts apraksts, balstoties uz angļu laikraksta "The Times" izdevumu, bija publicēts laikraksta "Jaunā Dienas Lapa" 8. decembra numurā. Kaujas laikā krievu izlūki pārcēlušies pāri Sventes ezeram un nostiprinājušies pretējā krastā. Pēc papildspēku ierašanās tika forsēts liels purvs un uzsākta cīņa par pakalniem. Tās turpinājumā bija nežēlīga durkļu kauja. Vācieši pārgāja uzbrukumā pie Platonovkas – apdzīvotās vietas uz dienvidiem no Sventes ezera. Krievu karaspēks sekmīgi aizstāvējās un plaši pielietoja artilēriju, kas tika apgādāta ar pietiekamu municijas daudzumu (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 8. decembris). Šajā publikācijā tiek secināts, ka karojošajām pusēm bija ievērojami zaudējumi – vācu armijai divreiz lielāki nekā krievu armijai. Kaujās piedalījušās 3 vācu divīzijas, kuras zaudējušas ap 20 tūkstošiem karavīru¹². Kaujas pie Sventes noslēdzās ar frontes līnijas stabilizēšanos uz rietumiem no Sventes ezera. Laikrakstā "Jaunā Dienas Lapa" tika uzsvērts, ka "krievu uzvarai bija ļoti svarīgas sekas stratēģiskā, taktiskā un morāliskā ziņā" (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 8. decembris). Vācu karaspēka virzīšanās uz Daugavpili tika apturēta, jo "ceļš uz Dvinsku ir ciet" (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 20. novembris). Kopumā tika secināts, ka kauja pie Sventes uzskatāma "par vienu no lielākajiem notikumiem Ziemeļu frontē pēc krievu atkāpšanās no Vislas" (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 8. decembris).

Daugavpils aizstāvēšanas kauju gaitā Daugavas kreisajā krastā izveidojās krievu armijas aizsargāts placdarms, par kuru norisinājās sīvas cīņas. Nespējot triecienā ieņemt Daugavpili, vācu armija centās izveidot pakavveidīgo aplenkumu ap pilsētu. Daugava pie Daugavpils met likumu, tāpēc pilsētas aplenk-

¹² Ziņas par tāda apjoma vācu zaudējumiem jāvērtē kritiski. Uz to norāda arī vēsturnieks E. Andersons. Daži avoti liecinot, ka krievu zaudējuši 15 000 karavīru, angļu avotos norādīts vēl mazāks skaitlis – 7 500 kritušu krievu karavīru (Andersons 1967, 90). Par lielo upuru skaitu liecina karavīru 33 apbedījumi Sventes pagastā (Lisments 1999, 78).

šana un ieņemšana bija iespējama pēc Daugavas forsēšanas pilsētas ziemeļu un dienvidu pusē. Latviešu prese regulāri informēja par vāciešu neatlaidīgajiem mēģinājumiem forsēt Daugavu (*Dzimtenes Vēstnesis*, 1915. 20. septembris; *Jaunākās Ziņas*, 1915. 3. septembris). Priekšrocības vācieši šajā ziņā ieguva pēc Ilūkstes ieņemšanas, jo līdz Daugavai pa taisno bija 10 km. Vairākkārt presē tika minēti Glaudāni – ciems Daugavas kreisajā krastā uz ziemeļrietumiem no Ilūkstes, iepretim Dvieteī.¹³ Ir ziņas par karadarbību pie Glaudāniem 6. novembrī (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 7. novembris). 8. novembrī laikraksts “Rīgas Ziņas” publicēja rakstu “Glaudāni” par vāciešu vairākkārtējiem mēģinājumiem pie Glaudāniem pārcelties uz labo krastu (*Rīgas Ziņas*, 1915. 28. novembris).

Vācu virspavēlniecības plānos tika nosaukti vairāki Daugavpils ieņemšanas datumi, kas bija publicēti arī 1915. gada presē. Zīmīgas šajā ziņā bija latviešu preses atsauksmes par 1915. gada 26. oktobra britu laikraksta “The Times” publikāciju, kurā minēts Daugavpils ieņemšanas laiks – 27. oktobris¹⁴. Par vācu nopietno gatavošanos izšķirošajam uzbrukumam Daugavpilij liecināja karaspēka (6 kājnieku divīzijas un 2 kavalērijas brigādes) un spēcīgas visjaunākās tālšāvējas artilērijas koncentrācija ģenerāļa fon Morgena vadībā (*Rīgas Ziņas*, 1915. 11. novembris).

Daugavpils aizstāvēšanas sakarā presē bieži tika raksturota iespējamā Daugavpils cietokšņa loma karā. Kara sākumā, spriežot pēc preses publikācijām, cietokšņi Kauņā, Šauļos, Osovecā, Daugavpilī un citviet tika uzskatīti par nozīmīgu Krievijas armijas aizsardzības sastāvdaļu. Turpmākie notikumi skaidri parādīja, ka modernā karā bija strauji pieaugusi tehnoloģiju loma. Jaunā militārā tehnika spēja iznīcināt cietokšņus. Vēl pirms vācu armijas uzbrukuma Daugavpilij prese, objektīvi izvērtējot situāciju, puda viedokli, ka Daugavpils cietokšņa iekārta bija novecojusi un gaidāmajā sadursmē cietokšnis-noliktava zaudējis nozīmi. Pēc preses vērtējuma, izšķiroša nozīme būs karaspēka un munīcijas nepārtrauktām piegādēm frontes vajadzībām. Sakarā ar to Daugavpils un tā dzelzceļa mezgls joprojām saglabāja stratēģiski svarīgo nozīmi (*Jaunākās Ziņas*, 1915. 5. septembris).

¹³ Glaudāni – ciems mūsdienīgu Dviete pagastā. Pie Glaudāniem Daugavā ir neliela sala – Glaudusola.

¹⁴ 27. oktobris minēts laikrakstā “Jaunā Dienas Lapa” (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 10. novembris). Savukārt “Rīgas Ziņas” publikācijā minēts 27. septembris (*Rīgas Ziņas*, 1915. 29. novembris). Tā uzskatāma par drukas kļūdu, jo šis datums neatbilst tālaika notikumu loģiskai secībai.

Militārās norises Daugavpils apkārtnē 1915. gadā skaidri parādīja kara taktikas maiņu. Vācu armijas virzība Baltijas reģionā un tuvošanās Daugavpilij starveidīgi no vairākām pusēm, kā arī krievu armijas atkāpšanās un pretuzbrukumi bija spilgts pierādījums manevru kara taktikai. Pirmā informācija latviešu presē par pozīciju (ierakumu) karu ir atrodama 1915. gada oktobra vidū. Piemēram, laikraksts “Drywa” 20. oktobrī, atsaucoties uz krievu izdevumu “Russkij invalid”, puda viedokli, ka pēc smagajām sadursmēm pie Ilūkstes vācu pavēlniecība plāno pāriet uz tā saucamo “pozicionālo karu” (*Drywa*, 1915. 7. oktobris). Savukārt 1915. gada decembra vidū laikraksts publicēja kara komentāru ar secinājumu “Pie Dwinskas norisinās īsts pozīciju karš” (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 15. decembris). Tajā pašā laikā lasītājiem tika skaidrots, ka pozīciju karš paredz artilērijas apšaudes – “artilēriju sacīkstes”. Par šāda kara taktikas pielietojumu liecināja, piemēram, sarežģītā ierakumu sistēma pie Ilūkstes. Ierakumu taktika tajā pašā laikā joprojām paredzēja, ka vācu karaspēks neesot atteicies no plāna sasniegt Daugavu un ieņemt Daugavpili (*Jaunā Dienas Lapa*, 1915. 24. decembris).

1915. gada beigās laikraksti, publicējot pārskatus par aizvadītā gada notikumiem, izvērtēja izmaiņas frontē, tostarp arī pieejās pie Daugavas līnijas, kura savienoja Rīgu un Daugavpili. Par vācu panākumu galveno cēloni tika uzskatīts tās militāri tehnoloģiskais pārkums (*Jaunā Dienas Lapa*, 1916. 14. janvāris). Cenzūras dēļ laikrakstos maz bija informācijas par krievu karaspēka aprikojumu, toties plaši tika aprakstīts vācu armijas dažādu ieroču pielietojums kaujās pie Daugavpils. 1915. gada laikrakstos bija daudzveidīga informācija par vācu smagās artilērijas un citu šaujamieroču (ložmetēju, jauna tipa šauterņu, artilērijas lādiņu ar indīgām vielām), viegla tipa lidmašīnu un gaisa balonu (cepelīnu) izmantošanu. Laikrakstu slejās tika pievērsta uzmanība arī plašai dzelzceļu būvniecībai un sakaru sistēmas ierīkošanai.

1915. gada latviešu laikrakstos karadarbībai Daugavpils apkārtnē bija nozīmīga vieta. To apliecina regulāras ziņas, komentāri un citu laikrakstu materiālu pārpublicējumi par šo tēmu. Karadarbības apstākļos tapusi avižu informācija par notikumiem frontē vērtējama visnotaļ kritiski, jo parādības atspoguļotas vienīgi no Krievijas redzespunkta. Atzīstot latviešu presi par vērtīgu vēstures avotu, noderīgs būtu pētījums par turpmāko pasaules kara gadu norisēm Daugavpils apkārtnē.

Avotu un literatūras saraksts

Drywa. Petrograda, 1915.

Dzimtenes Vēstnesis. Rīga, Pleskava, 1915.

Jaunā Dienas Lapa. Rīga, Petrograda, 1915.

Jaunākās Ziņas, 1915.

Libausche Zeitung, latviešu pielikums. Liepāja, 1915.

Līdums. Rīga, Valka. 1915.

Rīgas Avīzes. Rīga, 1915.

Rīgas Ziņas. Rīga, 1915.

Andersons, E. (1967) *Latvijas vēsture. 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 754 lpp.

Bērziņš, V. (1987) *Latvija Pirmajā pasaules karā*. Rīga: Zinātne, 264 lpp.

Jēkabsons, Ē. (2005a) Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā. *Latvijas Sargs*. Nr. 5: 26.

Jēkabsons, Ē. (2005b) Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā. *Latvijas Sargs*. Nr. 6: 37.

Jēkabsons, Ē. (2005c) Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā. *Latvijas Sargs*. Nr. 7: 25.

Jēkabsons, Ē. (2005d) Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā. *Latvijas Sargs*. Nr. 8: 25.

Jēkabsons, Ē. (2005f) Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā. *Latvijas Sargs*. Nr. 9: 27.

Jēkabsons, Ē. (2005g) Krievijas armijas virspavēlniecības ziņojumi par karadarbības gaitu Latvijas teritorijā. *Latvijas Sargs*. Nr. 10: 24–25.

Karlsons, G. (1938) *Vācu iebrukums Kurzemē*. Rīga: Latviešu strēlnieku biedrība, 34 lpp.

Latviešu periodika. 3 sēj., 1. sēj. 1768–1918. Sast. K. Egle, V. Lūkina, Ā. Brempele, V. Jaugietis. LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 1977. 556 lpp.

Lisments, J. 1915–1920 *kauju un kritušo karavīru piemiņai. Pirmā pasaules kara un Latvijas Atbrīvošanas cīņu piemiņas vietas*. Rīga: NIMS, 1999. 406 lpp.

Peniķis, M. (1939) *Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā un Latviešu strēlnieku bataljonu pulku cīņas*. II daļa. Rīga, 924 lpp.

Евсеев, Н. (Евсейев) *Свенцянский прорыв (1915 г.): военные действия на восточном фронте мировой войны в сент.—окт. 1915 г.* Москва: Гос. воен. изд-во, 1936. 272 с.

Henrihs Soms

Latvian Periodical Press about the Battles in the Vicinity of Daugavpils in 1915

Key words: World War I, Latvian press, Daugavpils, Ilūkste, Svente, maneuver war, position war

Summary

During World War I, the press was the dominant mass information means. The research on the war time periodicals produces a deeper insight into the military processes at the front. In 1915, altogether 93 periodicals were issued in Latvian, among them such popular dailies as “Dzimtenes Vēstnesis”, “Jaunākās Ziņas”, “Jaunā Dienas Lapa”, “Rīgas Avīzes”, “Rīgas Ziņas”, and others. During the war years, a weekly “Drywa” was also published in the Latgalian dialect.

In order to reflect military operations, the Latvian periodicals used different information sources: official reports of the General Headquarters of the Russian army, reviews by correspondents from the front, commentaries made by newspaper editorial board employees as well as reprints from English, Danish, French, Swiss, and German newspapers.

Direct military operations in the vicinity of Daugavpils started in September, 1915. The Russian army defended the bridge-head on the left bank of the river Daugava. The German army occupied this territory only in February, 1918. In the sources, the military operations in this vicinity are given the name of “Daugavpils Battles”.

The materials published by the Latvian periodicals about the military operations near Daugavpils can be conventicually subdivided into several themes: the advancement of the front-line towards Daugavpils (July – September, 1915), the attack on Daugavpils carried out on the whole front in September 1915, the occupation of the district center Ilūkste in October 1915, military conflicts at special strategically important places (Šlosberga, Gorbunovka, Šiškova, Pašulīene, Lake Svente, etc.), the attempts of the German army to approach the river Daugava, the role of the Daugavpils Fortress in the city defense, the use of modern technologies (heavy artillery, modern firearms, aircraft and gas-balloons, toxic substances, night searchlights, telephone communications), the losses the enemy in battles, the change of military tactics (from the maneuver war to the position war).

The reports on the military actions in the vicinity of Daugavpils occupied an important place in the Latvian newspapers issued in 1915. However, the newspaper information about the events at the front obtained under the conditions of military actions is to be taken quite critically since the phenomena are reflected solely from the standpoint of Russia. Recognizing the Latvian press as a valuable historical source, we consider that the research on the processes in the vicinity of Daugavpils during the next years of the World War would be highly useful.

Simonas Strelcovas

The Letters and Newspapers of Lithuanian Freedom Fighters as a New Material for Historical Research: the Content Analysis Approach

Key words: fighters for freedom, Lithuania, content analysis

Introduction

Since the 19th century due to historical, political, economic, and mental changes caused by the Soviet occupations, wars, globalization, emigration, etc., the Lithuanians prefer “identity of resistance”. It can be argued that resistance of permanent residents, is very important to express people’s identity.

Partisan or guerrilla warfare has many interpretations. In common understanding, it is something between a civil war and a regular war. In academic community, the understanding of guerilla warfare had had many different interpretations as well, the division of the world during the Cold War In Western democracies and the Soviet totalitarianism, was the key factor for the word “guerrillas” to be associated with communist fighters. Today, it is obvious that such a view does not make it clear what guerilla warfare is. We may notice that guerilla fights that took place in the Baltic States including Lithuania and Ukraine at the end of World War II had nothing in common with the fights for communism. The war between Lithuania³ and the Soviet Union lasted for 8 years since 1944 till 1953.

The sources and methodology of the research

At first sight, the subject matter might seem very simple. Of course, we may say – the enemy of the Lithuanian fighters for freedom were the Soviet troops and their collaborators. But such a simple explanation would be a misunderstanding of a very important component. To understand the fighting, its participants’ motives (‘fighting spirit’) we have to: a) identify both fighting

¹ In modern Lithuanian historiography, there is presumption that hostilities between national guerillas and representatives of the Soviet power was a war between two states – Lithuania and the Soviet Union.

parties and b) be able to clarify how Lithuanian fighters for freedom identified their enemy.

There are scholarly publications and publications of historical sources about the fights for freedom (1944–1953). Some of them as N. Gaškaitė (1997), K. Girnius (1990), K. Kasparas (1999), *Laisvės kovų archyvas* (1991–2013) cover almost all the periods of the war between Lithuania and the Soviet Union. Despite the rich Lithuanian historiography, there are still many ‘blank spots’ in this topic of research. One of them is the problem of enemy identification. We could construct a *chain* of questions: who was the enemy of the Lithuanian fighters for freedom? How did Lithuanian guerillas identify their enemy? How was enemy’s identification changing from year to year?

The aim of the present research – by using the content-analysis method to clarify how enemy’s denominations were changing during the period of fighting for freedom in Lithuania.

The main sources used in the research are available in two publications. The first is a book *Fighters for Freedom. Lithuanian Partisans versus the U.S.S.R.* written by a famous guerilla Juozas Lukša Daumantas and published in Chicago. In the research, the second edition published in Toronto was used (Daumantas 1988). *Lithuanian Partisans versus the U.S.S.R.* covers the period of fights from the beginning in 1944 to 1947. The book is of mixed genre – between autobiography and Freedom Fighting history. In 1990, the book was translated into Lithuanian and published in 100 thousand copies. The book is still very important for the researchers of fighting for freedom. The second source is a collection of articles *Partisans about the World, Policy and Themselves* (*Partizanai apie pasaulį, politiką ir save* (Partisanai 1998)). It is a collection of articles from the newspapers and leaflets of the fighters for freedom. The book is unique and very useful, because there are articles related to every guerilla district throughout all the period of fights, 1944–1953. As the first guerilla newspapers were published in 1945, we have decided to exclude the year of 1944. Therefore, in the present research, we have used sources from 1945 to 1947.

According to Klaus Krippendorff, content – analysis is an empirically grounded method, exploratory in process, and predictive or inferential in intent. Contemporary content analysis transcends traditional notions of symbols, contents, and intents (Krippendorff 2004, XVII). In our research, the main idea is to find out how denominations of the enemy (we may say – symbolic phenomena) was changing from year to year. Content analysis helps make inferences from the texts replicable and valid to the contexts of their use. We

are going to use semantic text analysis that allows to encode *enemy* and its relations within every clause in the sources we are using in this research (Roberts 1997, 6).

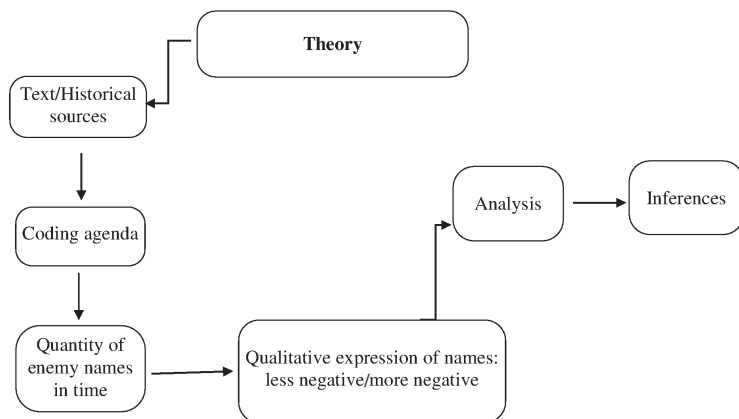

Figure 1. Content analysis approach using semantic text analysis

Identification of the concept “enemy”

It is generally known that each source may reveal something new. However, the use of questions and research tools depends on a researcher. To achieve the task, open source software RQDA was used (<http://rqda.r-forge.r-project.org>). RQDA is a free qualitative analysis software application. It works on Windows, Linux, and the Mac platforms. RQDA is an easy to use tool to assist in the analysis of textual data. Using RQDA researchers can import PDF highlights, which is useful for content management of texts; a very useful functions are support of non-English documents, character-level coding using codes, organizing codes into code categories, which is a key to theory building, as well as organizing files into file categories, searching for files by keywords with highlighting the keyword in the open file, and many more.

As it was mentioned before, the chronological scope of the research covers three years (1945–1947). The amount of the used texts in the research is about 800 thousand symbols or approximately 400 pages. It is very important to notice that a half of the sources were originally published in Lithuanian and there might be some translation shadings. However, the absolute majority of the codes do not need translation as they contain common words as *Bolsheviks* or *Communists*. As it was mentioned before, the task of the present article

is to set out how enemy's denominations were changing. To achieve this we have to set the total amount of each code in the sources.

There was used one main category – *Enemy*. In the texts, we have identified 21 recurrent codes, which are repeated more or less frequently: *Asiatic, Bolsheviks, Collaborators, Communists, Hangmen, Invader, Istrebitel, Ivans, Liberators, Marauder, Mongolian, Muravjov, NKVD, Red Army, Red Dragon, Red Executioners, Red Fascists, Robbers, Russians, Soviets, Traitors*. We have provided the codes in alphabetical order, and it does not indicate the frequency of their occurrence in the sources. The illustration bellow (Figure 2) shows the main user interface of RQDA where we may see codes on the bottom right and the diagram on the upper left.

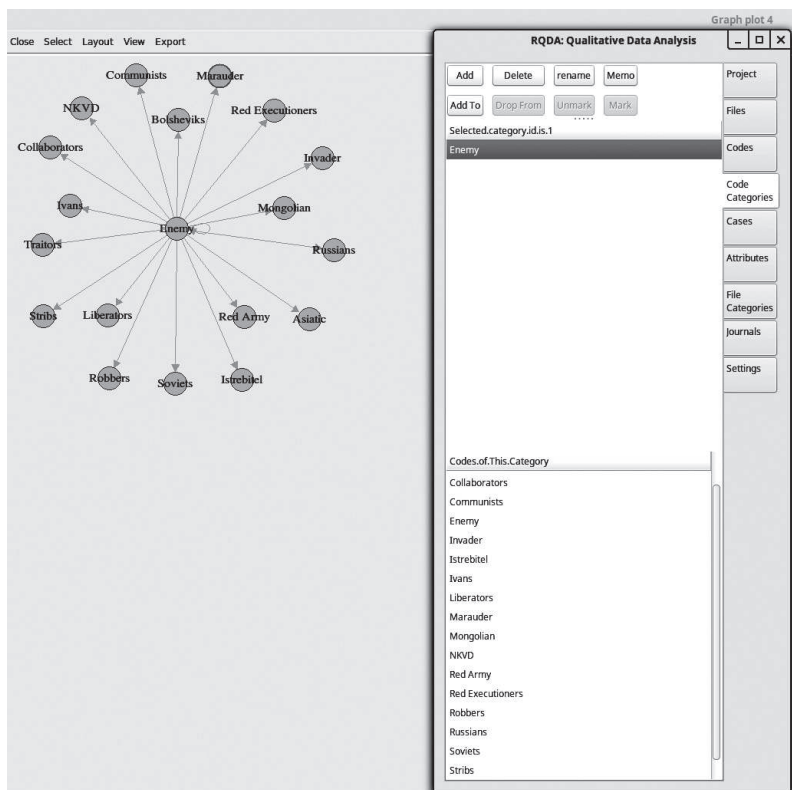

Figure 2. Research data analysis employing RQDA

It is very important to find out how frequently these codes were used in the texts. As we have found 21 different codes, it is natural that some of them were used by the authors more frequently than others. Using RQDA it is very simple to find out how many times one or another code was used.

Table 1

Code usage frequency

No	Code	frequency	No	Code	frequency
1.	Bolsheviks	117	12.	Marauder	2
2.	NKVD	42	13.	Mongolian	2
3.	Russians	38	14.	Robbers	2
4.	Communists	28	15.	Red Dragon	2
5.	Red Army	19	16.	Asiatic	1
6.	Istrebitel/Stribs	15	17.	Collaborators	1
7.	Soviets	11	18.	Ivan	1
8.	Liberators	4	19.	Invader	1
9.	Red Executioners	4	20.	Muravjov	1
10.	Traitors	3	21.	Red Fascists	1
11.	Hangmen	2			

Another very important problem we have to discuss is the changes of the symbolic phenomena. It is very important not only to understand how enemy was denominated by the fighters for freedom but also to make it clear how these symbols (enemy identifications) were changing. Table 2 shows how the frequency enemy denominations was changing since 1945 till 1947.

Table 2

The most frequently used codes by years

1945	1946	1947
NKVD – 29	Bolsheviks – 34	Bolsheviks – 63
Russians – 23	NKVD – 6	Stribs – 6
Bolsheviks – 21	Communists – 5	NKVD – 2
Communists – 19	Istrebitel – 5	Russians – 2
Soviets – 10	Red Executioners – 3	Red Army – 2

The same information is represented graphically in the diagram (Figure 3).

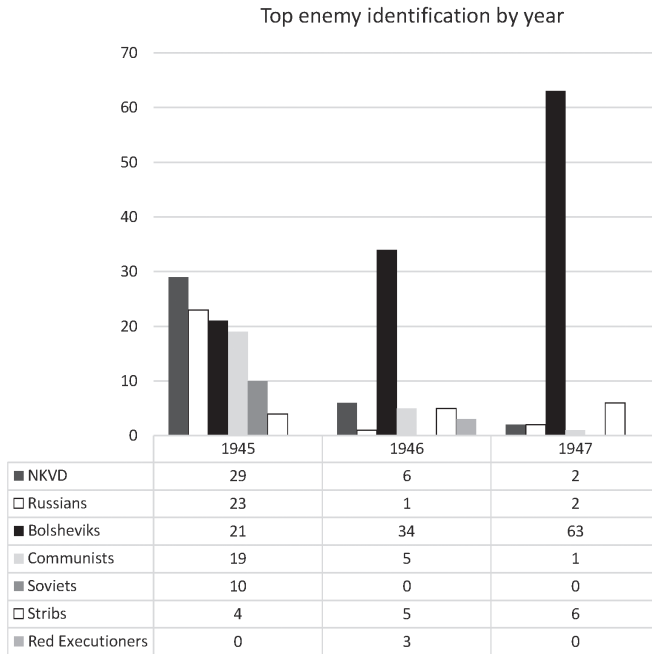

Figure 3. Enemy denominations by year

Conclusions

The absolute dominance of the code-names with the political identification of enemy (Bolsheviks – 117, Communists – 28) is observed. It is clear that the resistance had identified the enemy using not nationality or physical features. Guerillas associated the enemy mainly with Bolsheviks and Communists. This understanding might have been influenced by the Nazi regime. However, in this case it is hard to explain why the year of 1945 falls out of the general content. This very year is the only one when enemy identification using nationality is so high (Russians – 23).

Another clear dominance refers to power-terror structures: the military code NKVD scores 42, Red Army – 19. It seems that during the first year of the second Soviet occupation in 1944–1945, the enemy was identified by the military code (NKVD) and nationality (Russians) as a unifying factor. Only after 1945, the situation changed. The years 1946 and 1947 are different. The enemy is identified mainly through the political factor. This means that

the primary identification of the Soviet occupants as Russians had changed, possibly, due to the end of the war in the West and the Soviet regime activities using terror and political propaganda in Lithuania. Since 1946 the regular Army forces in Lithuania were replaced by the NKVD Internal Army for fighting with the resistance.

Lithuanian fighters for freedom were combating against the forces, which remained mainly the same, but nevertheless their identification was different. The newspapers of the fighters for freedom as the voice of guerillas clearly showed to local Lithuanians that the enemies were the invaders and their ideas. It is important to mention that the traitors or collaborators did not attract so great attention.

References

Sources

Daumantas, J. (1988) *Fighters for Freedom. Lithuanian Partisans versus the U.S.S.R.* Toronto: Published by The Lithuanian Canadian Committee for Human Rights.

Laisvės kovų archyvas (1991–2013) Vol. 1–45. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Adomo Jakšto spaustuvė.

Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. Partizanų spaudos publikacijos* (1998) Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. AB Vilspa.

Scholarly works

Gaškaitė, N. (1997) *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai.

Girnius, K. (1990) *Partizanų kovos Lietuvoje*. Vilnius: “Mokslo” leidykla.

Kasparas, K. (1999) *Lietuvos karas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.

Krippendorff, K. (2004) *Content Analysis and Introduction to Its Methodology*. London: Sage publications.

Roberts, C.W. (1997) *Text Analysis for the Social Sciences. Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*. New Jersey: Iowa State University Press.

R package for Qualitative Data Analysis <http://rqda.r-forge.r-project.org/> (25.10.2015)

Simons Strelcovs

**Lietuviešu cīnītāju par brīvību vēstules un laikraksti
kā jauns vēstures avotu veids: kontentanalīze vēstures pētniecībā**

Atslēgas vārdi: brīvības cīnītāji, Lietuva, kontentanalīze

Kopsavilkums

20. gadsimtā Lietuva ir pārcietusi vairākus smagus vēstures notikumus. Viens no tiem ir padomju okupācija, kas ilga piecdesmit gadu. Otrā padomju okupācija sākās 1944. gadā un turpinājās līdz 1990. gadam, kad Lietuva deklarēja savas suverenitātes atjaunošanu. Pirmajos astoņos gados otrā padomju okupācija bija saistīta ne tikai ar arestiem, masu deportācijām un kolhozu dibināšanu. Šo periodu var raksturot arī kā karu starp Lietuvu un Padomju Savienību. Pētījuma mērķis ir, atšifrējot no avotiem iegūto informāciju, noskaidrot, kā mainījās ienaidnieka identifikācija Lietuvas Brīvības cīņu posmā.

Pētījumā izmantotas 1945.–1947. gadā partizānu izdotās avīzes un skrejlapas, kā arī grāmata, kuru uzrakstījis pazīstams partizāns J. Lukša-Daumants (pirmo reizi grāmata nāca klajā angļu valodā 1950. gadā). Datu apstrādei tika pielietota kontentanalīzes metode. Pētījumā identificēti 18 kodi (ienaidnieka apzīmējumi). 1945.–1947. gadā dominē kodi ar ienaidnieka politisko identifikāciju, sastopamas arī etniskās identifikācijas.

Елена Сумко

Специфика деятельности Полоцкой уездной милиции (1921–1924)

Ключевые слова: Полоцк, уездная милиция, контрабанда, бандитизм

Полоцкая уездная советская рабоче-крестьянская милиция в своём развитии прошла несколько сложных и качественно разных этапов. Один из них — это период с 1921 по 1924 год, когда в связи с прекращением военных действий в ходе польско-советской войны и освобождением территории Полоцкого уезда, входившего тогда в состав Витебской губернии РСФСР, а также в связи с изменением экономической и политической обстановки прошла реорганизация правоохранительных органов, совершенствовалась организационная структура милиции, формы и методы работы по охране общественного порядка. На протяжении рассматриваемого периода кардинальным образом менялся количественный состав сотрудников и сама структура правоохранительных органов. В 1922 году были разделены функции уголовного розыска и милиции. Всеми происшествиями, имевшими признаки уголовно наказуемого деяния, должны были заниматься исключительно агенты уголовного розыска. Однако начальник Полоцкой уездной милиции отмечал: «...Работа протекает в контакте. По борьбе с преступностью разграничений не может быть. Разграничение только в порядке подчинённости» (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 117. Л. 101). Поэтому последовавшее в октябре 1923 года слияние уголовного розыска и милиции не принесло серьезных изменений.

Круг обязанностей данного правоохранительного органа в начале 1920-х годов был достаточно широким. Милиция охраняла общественный порядок, вела борьбу со спекуляцией, самогоноварением, регистрировала патенты и торговые предприятия, задерживала дезертиров, следила за правилами дорожного движения, обеспечивала кампании по сбору налогов и т.д. Административная работа милиции охватывала почти все потребности населения вплоть до погребения усопших (*Кароткі нарыс гісторыі міліцыі* 1927, 98). Милиция рассматривалась как готовый аппарат, который можно было использовать для выполнения распоряжений как центральных, так и местных органов советской власти. Это было обусловлено тем, что многие наркоматы находились в зачаточном состоянии,

а властная вертикаль Витебской губернии её же работниками весной 1921 года характеризовалась следующим образом: «губернского аппарата как чего-то целого, состоящего из тесно связанных и хорошо согласованных частей, не было», «уезды фактически автономны, а случаи неподчинения низших органов высшим и самочинные действия отнюдь не составляют исключительного явления», «постановления и распоряжения сплошь и рядом умирают на бумаге, не будучи приводимы в исполнение» (*Витебская губерния* 2012, 161). Перегруженность милиции выполнением дополнительных функций влияла на качество работы по охране общественного порядка.

Органы милиции формировались согласно территориальному принципу. Полоцкий уезд был разбит на три района, каждый из которых в свою очередь делился на четыре участка. К 1-му району относились город Полоцк и 3 волости (Домниковская, Петропавловская, Андреевская) с населением 52 142 человека, ко 2-му — 7 волостей (Бононская, Ветринская, Воронечская, Гомельская, Начская, Ореховская, Туровлянская) с населением 39 802 человек, к 3-му — 9 волостей (Александровская, Владимирская, Вознесенская, Клястицкая, Ефросиньевская, Николаевская, Замшанская, Артейковическая, Юровическая) с населением 65 647 человек (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 63. Л. 123). В 1923 году произошло укрупнение Полоцкого уезда. Вместе с Дриссенским уездом к Полоцкому уезду были присоединены Козьянская и Владимировская волости Городокского уезда. Два района Дриссенской милиции вошли в состав Полоцкой милиции как 4-й и 5-й районы.

Пограничное положение Полоцкого уезда оказало существенное влияние на деятельность милиции в 1921 — 1924 годах и предопределило её специфику. Сложные социально-экономические условия и близость границы (после подписания Рижского мирного договора граница с Польшей прошла в непосредственной близости от Полоцка, местами в 25–30 км) создавали благоприятные условия для развития контрабанды. Этому способствовал тот факт, что границы не были оборудованы. Как отмечал секретарь Витебского губкома РКП(б) Э.М. Медне, «в некоторых местах граница проходит посередине селения, по улице, в одном месте граница проходит еще курьёзней: она отделяет дом от амбара одного и того же владельца. В некоторых местах она проходит густым лесом. Охрана в таких условиях немыслима, и, таким образом, имеется полная возможность к лёгкому и безнаказанному переходу границы контрабандистами и разными шпионами» (*Витебская губерния* 2012, 260). Среди

контрабандистов значительный процент составляли жители приграничных деревень Полоцкого уезда. Зачастую в процесс незаконного перемещения товаров через границу и по территории губернии были вовлечены местные власти и красноармейцы, которые дислоцировались в регионе.

Борьба с данным видом преступлений проходила во взаимодействии с таможенными органами. Полоцкая таможня привлекала сотрудников уездной милиции для розыска и задержания сбежавших контрабандистов, проверки информации и т.д. Иногда милиционеры и агенты уголовного розыска сами проводили задержания. Например, в июне 1922 года секретный осведомитель рапортовал начальнику Полоцкой милиции о том, что пароходом из Дриссы в Полоцк прибыл контрабандный товар. В результате обыска и последующего расследования, произведенного старшим милиционером 1-го района Виктором Горбатенко, обнаруженная у Ичика Аксельрода кожа для подошв была признана контрабандной. Товар конфисковали, а виновного оштрафовали на 58 рублей золотом. Необходимо отметить, что определённый процент от вырученных денег после продажи на аукционе конфискованного товара (после уплаты 30 % в казну и 5 % на сопутствующие аукциону расходы) шёл в качестве премиальных тем, кто задержал преступника. Например, из суммы, вырученной за продажу контрабандной кожи для подошв, старший милиционер 1-го района В. Горбатенко получил 33 % (20 руб. 70 коп.), а осведомитель Кац — 20 % (12 руб. 54 коп.) (ЗГА г. Полоцка. Ф. 338. Оп. 2. Д. 27. Лл. 5–37).

Полоцкая таможня ежемесячно составляла списки с указанием конфискованных товаров и лиц, которые участвовали в их задержании. Например, за январь 1923 года 7 из 52 задержаний контрабандного товара в пределах уезда были произведены милиционерами и агентами уголовного розыска вне черты Полоцкой таможни (необходимо отметить, что в сведениях за февраль 1923 года упоминаются еще шесть январских случаев задержания контрабанды сотрудниками Полоцкой уездной милиции). В основном это были сахар-рафинад, краска, кожа для подошв, мануфактура, шоколад. Однако встречался и такой контрабандный товар как кокаин. Так, 3 января 1923 года сотрудниками Полоцкой уездной милиции вне черты таможни было задержано 1 068 граммов кокаина на сумму 4 272 рубля золотом (ЗГА г. Полоцка. Ф. 338. Оп. 1. Д. 50. Лл. 56–58). Интересные факты содержатся в воспоминаниях бывших сотрудников милиции Полоцка, которые зафиксированы в «Летописи Полоцкой городской милиции с 1917 по 1924 год». Так, например, ветеран Я. Бура-

ков вспоминал случай из своей службы: «Ехал один простой старик на санях. [...] Ночью белополяки его пустили. Нельзя было его подозревать ни в чём. Когда мы его проверили, то обнаружили, что в оглоблях и полозьях саней просверлены дыры и полные насыпаны кокаином. Тогда это был очень дорогой товар...» (Сумко 2013, 117).

Одним из самых распространённых контрабандных товаров, которые провозились в большом количестве через границу на территорию Полоцкого уезда из Польши и Латвии, было спиртное. В отчётах за август-октябрь 1922 года сотрудники милиции отмечали, что изобилие в Полоцке водки разных сортов привело к падению спроса на самогонку, а также к уменьшению её изготовления в регионе.

К середине 1923 года отношения между Полоцкой уездной милицией и Полоцкой таможней стали обостряться. Последняя обвиняла сотрудников милиции в отсутствии компетенции и настаивала на том, чтобы обыски производились только в присутствии таможенных сотрудников.

Самым сложным испытанием для уездной милиции в рассматриваемый период была борьба с бандитизмом. Уже с осени 1921 года сотрудники милиции вынуждены были самостоятельно вести борьбу с вооружёнными формированиями, которые действовали на территории уезда. Чаще всего совершались налёты на хутора, мельницы, совхозы. Иногда целью нападающих была ликвидация представителей местной власти. Из-за границы нападению подвергались хутора Ореховской волости. Деятельность отдельных бандитов местного происхождения была зафиксирована в некоторых волостях 2-го района Полоцкой уездной милиции, а именно в Гомельской, Вороничской, Ветринской волостях. Вознесенскую, Николаевскую, Александровскую, Владимировскую волости (3-й район Полоцкой уездной милиции) контролировала бандитская группировка Игнатовича (Ильзенкова) (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 121. Л. 66).

Информацию о передвижениях бандитских формирований уездная милиция получала от погранотрядов, которые сообщали о случаях нарушения границы, а также от осведомителей из числа местного населения. Как правило, в рапортах последних сообщалось о местах дислокации вооружённых отрядов, их составе. Например, «получены мной секретные сведения, что на левом берегу у гр[ажданина] Вронина собирается банда, действия носят политический и уголовный характер. Предводителем у них польский шпион. По ночам пьянствуют, играют в азартные игры. Хорошо вооружены...» (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 120 (а). Л. 4).

На протяжении 1922 года вопрос о бандитизме в пределах Витебской губернии обсуждался на заседаниях исполнительных комитетов разного уровня. Одни представители власти видели причину в том, что «лучшее время для борьбы с бандитизмом (декабрь–февраль) не было использовано. [...] состав членов волисполкомов и райсоветов прескверный. Одна часть волостных работников находится в связи с бандитами, а другая свои обязанности рассматривает как трудповинность» (*Витебская губерния* 2012, 194). Чтобы оградить себя от обвинений в «преступной бездеятельности» и даже соучастии в бандитизме, штаб управления Полоцкой милиции в июне 1922 года по всем районам разослал секретный циркуляр, в котором предписывалось каждую неделю информировать о передвижениях вооруженных формирований и произвести ротацию волостных милиционеров в районы, удаленные от места их рождения (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 121. Л. 32).

Другие считали, что «бандитизм не искоренен только благодаря тому, что отряды и организации, ведущие борьбу, никогда не доводили дело до конца и сменялись с кинематографической быстротой» (*Витебская губерния* 2012, 194). Действительно, проблемой бандитизма в Полоцком уезде кроме милиции занимались несколько структур, в том числе отделения пограничных войск. Распыление сил не давало возможности своевременно принимать меры против налетов и предупреждать крупные выступления бандитов. Для объединения усилий в борьбе с бандитизмом в Полоцке 25 июля 1922 года прошло совещание, на котором было решено сформировать в пределах Полоцкого уезда мобильную боевую группу. Роль координирующего центра взяло на себя Пограничное особое отделение № 1, куда должна была поступать информация из отделов ГПУ (Государственное политическое управление при НКВД РСФСР), милиции, включая уголовный розыск.

Препятствие для борьбы с бандитизмом власти видели в самом населении. В сводках часто фиксировалось, что крестьяне избегают заявлять о проходе банд через свои селения. Причиной этого некоторые представители власти считали «темноту и боязливость, покорность, они приписывают чуть ли не родственную связь с нечистой силой одному из руководителей банды Герасиму Брусененко — Шемелю» (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 121. Л. 67). Другие полагали, что «корни бандитизма лежат довольно глубоко, скрываясь в неустройстве советской действительности и неурегулированности многих острых вопросов в деревне» (*Витебская*

губерния 2012, 209). Некоторые крестьяне, особенно малоземельные, сами принимали участие в нападениях.

Параллельно с выслеживанием бандитов сотрудники милиции, в первую очередь агенты уголовного розыска, занимались и проверкой настроений крестьянства, выявляя потенциально опасных и неблагонадежных в этой среде. Показательными в этом отношении являются события в июле 1922 года, в которых были задействованы агенты Полоцкого уголовного розыска. 25 июля начальнику Полоцкой милиции пришло сообщение от Пограничного особого отделения №1 о том, что «21 июля бандитами была ограблена сплавная контора в имении Крашуты. Бандиты держат путь на Краснополье на серой и гнедой лошадях. Примите срочные меры к задержанию» (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 121. Л. 36). К месту совершения ограбления были откомандированы несколько солдат и два агента уголовного розыска. В ходе расследования агенты выяснили, что бандиты обычно скрывались с мест преступления с помощью провожатых по лесным малоизвестным дорогам. Агенты совместно с председателем Николаевского волисполкома отправились по направлению к хутору, где предположительно должны были укрыться грабители. Не доезжая до места назначения, они переоделись, чтобы, не вызывая подозрения, узнать о бандитах, а заодно выяснить степень благонадежности местного населения. Разворачивающиеся события следующим образом описаны в отчете агентов: «Придя на хутор, нас встретил один гражданин по фамилии Божья-Воля. Мы для цели испытания спросили: «Приезжали ли наши?» Он ответил: «Кто ваши?» Мы для цели испытания заявили ему, что мы сами бандиты и отстали от своей шайки. Тогда этот гражданин спросил у нас, знаем ли мы фамилии этих бандитов, мы сказали, что фамилии не знаем, знаем только приметы. Тогда он сказал: «Да, проходили», накормил нас и велел прятаться в кустах, потому что часто бывает милиция. Мы пошли... Переоделись и вернулись в хутор, который обыскали, но ничего подозрительного не нашли» (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 121. Л. 37). Божья-Воля был арестован. По пути дальнейшего следования агенты, используя подобные приёмы, выявили ещё одну неблагонадежную деревню — Сельники Николаевской волости, в которой проживало около 40 мужчин, о чём было сообщено начальнику особого отдела.

Необходимо отметить, что некоторые бандитские нападения обставлялись таким образом, чтобы скомпрометировать советскую власть. Они осуществлялись лицами, переодетыми в красноармейскую форму. Да и

сами красноармейцы доставляли беспокойство милиции. Отмечались случаи мародёрства с их стороны. В докладах об экономическом и политическом положении Витебской губернии за 1922 год часто встречалась информация о том, что некоторые кавалерийские части ведут себя с местным населением плохо, травят поля, луга, мобилизуют крестьянские подводы, иногда мародерствуют (*Витебская губерния* 2012, 237).

Среди населения Полоцкого уезда стали распространяться слухи о том, что «налеты и грабежи производятся не зарубежными бандитами, а своими же кавалеристами при помощи преступного элемента среди местного населения, указывающего места для грабежей» (ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 68. Л. 61). Милиционеры занимались тщательным исследованием спорных ситуаций, что находило отражение в сводках под грифом «совершенно секретно», прикрепленных к отчетной документации, предназначенной для управления Полоцкой уездной милиции. Например, на протяжении только мая 1922 года во 2-ом районе Полоцкой милиции было совершено около 20 вооруженных налетов. В ходе расследования сотрудники пришли к выводу, что все эти налёты и грабежи были совершены кавалеристами Красной армии, стоявшими в Воронежской волости.

Полоцкая уездная милиция перестала существовать в 1924 году. Это было связано с принятием решения о передаче Белорусской ССР ряда уездов и волостей Витебской, Гомельской, Смоленской губерний. В их число входил и Полоцкий уезд, который в ходе административно-территориальных преобразований БССР превратился в Полоцкий округ с центром в городе Полоцке. С этого времени начинается новый этап в истории Полоцкой милиции, но уже как окружной.

Список источников и литературы

Зональный государственный архив города Полоцка (далее — ЗГА г. Полоцка). Ф. 220. (Управление Полоцкой уездной Советской рабоче-крестьянской милиции отдела управления исполнительного комитета Полоцкого уездного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов). Оп. 1. Д. 63 (Приказы управления Полоцкой уездной советской рабоче-крестьянской милиции по личному составу и основной деятельности. 01.01.—05.06. 1921 г.)

ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 68 (Доклад о деятельности и состоянии управления Полоцкой уездной советской рабоче-крестьянской милиции. 1921 г.)

ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 117 (Приказы управления Полоцкой уездной советской рабоче-крестьянской милиции, Полоцкого отделения губернского управления уголовного розыска. 28.12.1923–28.12.1923 гг.).

ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 120 (а) (Сведения о происшествиях, переходе заграничных банд, переписка по розыску шпионов, эсеров, бело-офицеров-поляков, дезертиров и других уголовных преступников. Отделение уголовного розыска).

ЗГА г. Полоцка. Ф. 220. Оп. 1. Д. 121 (Сведения по борьбе с бандитизмом по общеадминистративному состоянию управления Полоцкой уездной милиции за май – ноябрь 22 г.).

ЗГА г. Полоцка. Ф. 338 (Фариновская районная таможня Белорусского отделения Главного таможенного управления, ст. Фариново). Оп. 1. Д. 50 (Месячные сведения о количестве задержанных контрабандных товаров).

ЗГА г. Полоцка. Ф. 338. Оп. 2. Д. 27 (Аксельрод Ицик).

Витебская губерния 1917–1924 гг.: Док. и материалы. (2012) Сост. Н.В. Воронова [и др.]. Витебск: Витеб. обл. тип. 408 с.

Кароткі нарыс гісторыі міліцыі. (1927) Менск. 227 с.

Сумко Е.В., Прокопенко Н.В. Основные направления деятельности Полоцкой уездной милиции и её обеспечение в 1921–1924 годах. *Вестник Полоцкого государственного университета*, № 9: 116–121.

Alena Sumko

Polockas apriņķa milicijas darbības specifika (1921–1924)

Atslēgas vārdi: Polocka, apriņķa milicija, kontrabanda, bandītisms

Kopsavilkums

Pētījums izstrādāts, izmantojot Polockas Zonālā arhīva materiālus.

1921.–1924. gadā Polockas apriņķa milicija atradās organizatoriskās celtniecības etapā. Šajā periodā kardināli mainījās tiesībsargu skaits un struktūra. Polockas milicijai tika piešķirtas dažādas funkcijas. Tā tika uzskatīta par gatavu aparātu, kas vienmēr atrodas pie rokas un var salīdzinoši ātri, pielietojot spēku, izpildīt padomju varas rīkojumus.

Polockas apriņķa pierobežas stāvoklis (pēc miera ar Poliju noslēgšanas KSFRP robeža atradās tiešā tuvumā Polockai) noteica tā milicijas darbības specifiku.

20. gadsimta 20. gadu sākumā viens no galvenajiem milicijas darbības virzieniem bija cīņa ar bandītismu. Pierobežas zonā darbojās bruņoti formējumi, kuri veica politiskus un ekonomiskus uzdevumus. Milicija izvērtēja zemnieku noskaņojumu, meklējot potenciāli bīstamus un neuzticamus cilvēkus.

Polockas apriņķis ietilpa arī kontrabandistu darbības zonā. Cīņa pret šo noziedzības paveidu norisa sadarbībā ar muitas iestādēm. Tās piesaistīja Polockas apriņķa milicijas darbiniekus kontrabandistu meklēšanai un aizbēgušo aizturēšanai, informācijas pārbaudei, soda sankciju piemērošanai u. c. Dažkārt miliči patstāvīgi aizturēja kontrabandas preces guberņas robežās arī ārpus Polockas muitas darbības zonas. Viena no izplatītākajām kontrabandas precēm, kura tika vesta no Polijas un Latvijas uz Polockas apriņķi, bija spirtotie dzērieni.

Alena Sumko

Activities of the Polotsk District Militia (1921–1924)

Key words: Polotsk, district militia, banditry, smuggling

Summary

In 1921–1924, the Polotsk District militia passed through the stage of organizational development. During this period, the number of staff members and the structure of the enforcement Agency radically changed. Polotsk militia was burdened with various functions. Local administration saw it as a unit, which had always been at hand and could relatively quickly carry out orders of the bodies of the Soviet power by using force.

The fact that Polotsk District was situated on the border predetermined the specific activities of the Polotsk district militia (after signing the Treaty with Latvia, the border was placed in the immediate vicinity of Polotsk). In the early 1920s, one of the main aims was fight against banditry. In the border zone, armed groups acted. They had different goals – from political to purely economic ones. While pursuing bandits, the militia had been monitoring the mood of the peasantry, identifying the potentially dangerous and unreliable “elements” in this environment.

Polotsk District was the area of smugglers. Combating this type of crime was carried out in cooperation with the customs authorities. The customs was involved by the staff of the Polotsk district militia in searching and arresting the escaped smugglers, verifying the information, implementing penal

sanctions against smugglers, etc. Sometimes, militiamen were involved in the detention of smuggled goods within the province out of the line with Polotsk customs. One of the most common illegal goods taken in large numbers to Polotsk District from Poland and Latvia was alcohol.

The present paper was prepared on the basis of the materials of the Zonal State Archives of Polotsk, which have large information capacity and representativeness.

Vitālijs Šalda

Latviešu pilsonības ceļš uz Latvijas valsts proklamēšanu. 1914–1918

Atslēgas vārdi: latviešu pilsonība, pilsoniskās partijas, Latvijas valsts, Latvijas neatkarības proklamēšana, lielinieki, Februāra revolūcija, Oktobra apvērsums

Balstoties uz latviešu pilsonības ideju atspoguļojumu oficiālos dokumentos (Krievijas Valsts domes, Valsts apspriedes, Satversmes sapulces stenogrammas, Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes sesiju protokolos), presē, memuāru literatūrā, kā arī par Latvijas neatkarības idejas attīstību vēsturnieku Ilgas Apines, Valda Bērziņa, Valda Blūzmas, H. Dopkevičas (*Helene Dopkewitz*, 1904–1980), Ulda Ģērmaņa (1915–1997) u. c. darbos paustajām atziņām, raksta autors centies noskaidrot, kāpēc latviešu pilsonības politiķi Latvijas valsts dibināšanas ideju oficiāli izvirzīja tikai pēc 1917. gada Oktobra apvērsuma Krievijā.

Pirmo reizi atklāti Latvijas politiskās autonomijas prasība bija ietverta Latviešu sociāldemokrātu savienības programmā, kuru 1903. gadā Šveicē izstrādāja Miķelis Valters (1874–1968), Ernests Rolavs (1874–1907) un Emīls Skubiķis (1875–1943). (U. Ģērmanis atzīmējis, ka hronoloģiski pirmo Latvijas autonomijas projektu gan izstrādājis 1891.–1893. gadā studiju laikā Jēnā filozofs Pēteris Zāļīte (1864–1939), bet nolasīja to viņš kādā sanāksmē tikai 1905. gada revolūcijas laikā.) (Ģērmanis 1990, 10). Savienības programma paredzēja, ka Krievijai revolūcijas rezultātā jāklūst par demokrātisku federāciju. M. Valters arī publiski pauda domu, ka, ja Krievijas politisko režīmu neizdotos reformēt, Latvijai jātiecas pēc pilnīgas patstāvības. Taču Latviešu sociāldemokrātu savienība bija skaitliski neliela, radikāli noskaņota demokrātiska kreisa politiska partija ar daudz niecīgāku ietekmi nekā Latvijas sociāldemokrātijai, kura bija pret atdalīšanos no Krievijas (Dopkewitsh 1936, 73–74.). Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) I kongresā apspriestajā un II kongresā 1905. gadā pieņemtajā partijas programmā bija tēze par nāciju pašnoteikšanos, “pašnolemšanās tiesībām” visām Krievijas tautām, politisku, saimniecisku autonomiju provincēm, vienādām tiesībām visām valodām. Taču par pašnoteikšanos Latvijai netika runāts (*Latvijas Komunistiskās partijas kongresu* 1958, 13).

Jau pirms pasaules kara liela Krievijas iedzīvotāju, tostarp arī latviešu, daļa, vairs nevēlējās nest carisma sociāli ekonomisko un politisko slogu. To

uzskatāmi parādīja 1905. gada revolūcija. Kad 1905. gada novembrī notika Vidzemes un Kurzemes pagastu delegātu kongress, tas atbalstīja sociāldemokrātu galveno programmatisko ideju par Latvijas teritoriālo pašvaldību (autonomiju) jaunajā demokrātiskajā Krievijā. Kongress arī noraidīja rezolūciju, kas prasīja tūlītēju Latvijas autonomiju (*Dienas Lapa*, 1905; *Rigasche Rundschau*, 1905). Latviešu pilsoniskie sabiedriskie darbinieki, nevēloties nonākt atklātā konfliktā ar cara valdību un cerot uz pakāpenisku nacionālās apspiestības likvidāciju, neuzdrošinājās radīt organizācijas, kuras varētu akumulēt nacionālās atbrīvošanās enerģiju, nest to tālāk tautā.

Arī pēc revolūcijas sakāves latviešu pilsonības politiķi darbojās ļoti uzmanīgi, gan Krievijas Valsts domē, gan presē negāja tālāk par zemstu ieviešanas prasību latviešu guberņās, par demokrātisku pašvaldības projektu izstrādāšanu. Latviešu nacionālais ideologs Ernests Blanks (1894–1972) periodu starp 1905. gada revolūciju un Pirmo pasaules karu pat raksturojis kā “latviešu nacionālo domu un centienu pagrimšanas laiku” (Blanks 1927, 27), taču diez vai tam var piekrist, jo latviešu pilsonības nacionālisms, vērstis gan pret Latvijas sociāldemokrātiju, gan pret oficiālo lielkrievu šovinismu, tikai pieauga, kaut arī baidījās izvirzīt radikālas idejas. Savukārt prominentais vēsturnieks Arveds Švābe (1888–1959) atzinis, ka “tai brīdī, kad sākās Pirmais pasaules karš, latvieši, atskaitot kreisos pagrīdniekus, tikpat kā nebija politiski organizēti [...] un plašāki tautas slāņi vēl nebija aktivizēti lielākiem nacionāli politiskiem mērķiem” (Švābe 1958, 734), kam nākas piekrist.

Par kādu Latvijas neatkarības prasību no pilsonisko politiķu vidus 1914. gadā nevarēja būt ne runas. Kā jau mūsdienās rakstījis vēsturnieks A. Miņins: “Citādi nemaz nevarēja būt.” Savu secinājumu viņš pamato ar to, ka tikai tās nācijas, kuras jau baudīja autonomiju, kā Somija, varēja prasīt neatkarību. Citām tieši autonomija bija politiski un juridiski motivēts pirmais solis uz neatkarību (Miņins 2012, 12). Acīmredzot tam var piekrist, jo arī poļu nacionālie politiķi, kaut Polijai savulaik bija savs valstiskums, kara sākumposmā izvirzīja vienīgi autonomijas prasību.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, latviešos izpaudās ilgstoši uzkrājis naidis pret vietējiem baltvāciešu mantīgajiem slāņiem, bailes, ka, Baltijai nonākot Vācijas rokās, to vara tikai pieaugs. Daudzus latviešus aizrāva pretvāciskā propaganda un kara romantika. Latviešu pilsonība par savu uzdevumu uzskatīja vājināt ekonomiskos konkurentus – Baltijas vācu muižniecību un buržuāziju, kaut karš nereti tika tēlots kā 13. gadsimtā notikušo baltu cilšu cīņu turpinājums pret vācu agresiju. Sociāldemokrāts J. Jansons-Brauns ar sarkasmu rakstīja 1915. gadā: “Tas, ka karš tika vests pret junkurisko Vāciju,

sagrozīja prātus un uz laiku padarīja daudzus par akliem carisma kalpiem.” (Jansons-Brauns 1915) Latviešu pilsoniskajās aprindās bija visai izplatīts uzskats, ka, demonstrējot valdībai briesmu brīdī pilnīgu lojalitāti, latviešiem būs iespēja panākt zināmas reformas zemes pašpārvaldē un kultūras dzīvē, dot triecienu baltvāciešu konkurentiem.

1914. gada 26. jūlijā (8. augustā) IV Krievijas Valsts domē no Kurzemes ievēlētais Jānis Goldmanis (1875–1955) solīja Krievijas valdībai latviešu tautas atbalstu karā. Viņš uzstājās latviešu un igauņu vārdā, teikdams, ka “latviešu un igauņu starpā nav neviena cilvēka, kas neatzītu, ka viss, ko viņi sasnieguši, ir sasniegts tikai zem krievu ērgļa apsardzības. Un ka tas viss, kas latviešiem un igauņiem vēl sasniedzams, iespējams tikai tad, kad Baltija arī nākamībā paliek lielās Krievijas neatraujama sastāvdaļa. [...] mēs, latvieši un igauņi, tagadējā svētā un taisnīgā cīņā iesim kopā ar krievu tautu līdz galam. [...] Lai dzīvo Krievija!” (*Историческое заседание* 1914, 30) Šī runa gan publicistikā, gan zinātniskajā literatūrā bieži ir asi kritizēta, pārmetot zemošanos un lišanu carisma priekšā un nespēju izveidot konstruktīvu nacionālu politiku. Taču līdzīgi domāja arī citi pilsoniskie politiķi. Faktiski tas bija atbalsts carismam. Kā atzīmējis V. Bērziņš, “[...] latviešu buržuāzija vispār ļoti aktīvi iekļāvās kara un patvaldības atbalstīšanas kampaņā, bez ierunām pieņemot lozungus “Visu karam!”, “Visu uzvarai!”, kā arī aicinājumu aizmirst “iekšējās nesaņķas”” (Bērziņš 1987, 55).

Augstākais, ko J. Goldmanis iedrošinājās aizstāvēt Valsts domē, bija “plašās vietējās pašvaldības ar tiesībām brīvi celt savu nacionālo, kultūras un saimniecisko dzīvi” izveidošanu Baltijā, jo “tikai ar šādu noteikumu, plaši piedaloties” šādā pašvaldībā, latviešu tauta, “kas aizstāv šeit krievu valsts robežas, varētu izpildīt savu misiju būt par nesagraujamu Krievijas priekšposteni pret vācu vilni” (*Государственная дума* 1915, 87, 88). 1916. gada 24. martā J. Goldmanis un J. Zālītis (1874–1919) IV Valsts domē virzīja “Baltijas zemstu projektu”, kas paredzēja izveidot Latvijas (bez Latgales) un Igaunijas administratīvos apgabalus, likvidēt vāciskos landtāgus u. c., bet tā arī netika izskatīts. Laiku pa laikam J. Goldmanis un J. Zālītis Valsts domē atgādināja par vācu kundzības apkarošanas nepieciešamību Baltijā (Bērziņš 1987, 147). Interesanti, ka pret šādu latviešu “krievisko patriotismu” nostājās ne tikai latviešu sociāldemokrāti, bet arī to idejiskais pretinieks M. Valters. Latviešiem labvēlīgu politisku atrisinājumu viņš gaidīja no Krievijas sabrukuma, nevis no sadarbības ar cara valdību.

Par latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanu jau daudzkārt rakstīts, tāpēc var tikai atgādināt, ka, saņemot atļauju dibināt latviešu strēlnieku batal-

jonus, Krievijas valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis 19. jūlijā izdeva uzsaukumu latviešu tautai “Pulcējaties zem latviešu karogiem!”, kura teksta autori gan bija rakstnieki Atis Ķeniņš (1874–1961) un Kārlis Skalbe (1879–1945), bet kuru rediģējuši bija abi domnieki. Tajā bija rindas: “Latviešu pulki kalpos Latvijas atkarošanai un aizstāvēšanai, lai tā arī turpmāk zeltu, kā nešķirama varenās Krievijas daļa.” (*Latviešu Strēlnieki* 1929, 53–54; *Latvju strēlnieku vēsture* 1928, 40–41)

Nelatviešu (galvenokārt baltvāciešu) publicistikā atrodami apgalvojumi, ka jau 1915. gadā latviešu politiskais mērķis esot bijis panākt neatkarīgas latviešu republikas nodibināšanu. Kā norādījis U. Ģermanis, “tās ir aplamības, kas ir pilnīgā pretrunā ar vēstures avotiem. [...] Nekas neliecina par to, ka latviešu strēlnieku bataljonu organizētāju politiskie mērķi būtu sniegušies tālāk par plašāku komunālu pašvaldību un baltvācu muižniecības privilēģiju likvidēšanu”. U. Ģermanis arī atzīmējis, ka pusgadu pēc Februāra revolūcijas J. Goldmanis presē izteicās: “Latviešu bataljoniem vajadzēja noderēt par ķilu, ka mēs iegūsim Brīvo Latviju.” 1917. gada vasarā, kad sacerēts šis J. Goldmaņa raksts, ar “brīvo Latviju” latviešu sabiedrībā parasti saprata šaurāku vai plašāku politisku autonomiju (Ģermanis 1969). Taču nekādus Krievijas valdības solījumus pilsonības pārstāvji nesaņēma.

Pēc Februāra revolūcijas un carisma krišanas Krievijas un arī Latvijas sabiedrība negribēja vairs ilgstoši gaidīt, līdz sasāpējušie Krievijas dzīves jautājumi pakāpeniski atrisināsies demokrātiskā ceļā. Latvijas autonomija pēc Februāra revolūcijas kļuva par vispārīgu demokrātisku un nacionālu prasību. Visur tika daudzīnāts sauklis “Brīvu Latviju brīvā Krievijā”. Taču par tā konkrēto saturu sākumā vēl noteiktas skaidrības nebija, un šo jēdzienu tulkoja dažādi. Visu politisko virzienu pārstāvji (lieliniekus ieskaitot) piekrita prasībai pēc apvienotas autonomas Latvijas (t. i., Vidzemes, Kurzemes un Latgales apvienošanas) ar plašu demokrātiski vēlētu pašpārvaldi. Taču latviešu pilsoniskie laikraksti Rīgā vienkārši atainoja politiskās pārmaiņas, bet kādu noteiktu programmu neizvirzīja.

1917. gada martā J. Goldmaņa un J. Zāliša parakstītajā uzsaukumā “Latvieši!” bija paziņots: “Mēs cenšamies pēc latvju apdzīvotās zemes (Kurzemes, Vidzemes dienvidu daļas un Latgales) apvienošanas uz plašas autonomijas pamatiem. Šī ir mūsu ceļa zvaigzne, mūsu tautas tiesiskais mērķis. Šo prasību esam uzturējuši spēkā pie vecās iekārtas, tā paliek arī mūsu turpmākais uzdevums.” Jānis Čakste (1859–1927), kurš tai brīdī atradās Skandināvijā, 17. martā, atbildot uz žurnālista jautājumiem, teica: “Mēs esam bijuši pretinieki carismam, kas neļāva mums patstāvīgi organizēt mūsu pārvaldi (admi-

nistrāciju), bet mēs nekad neesam bijuši Krievijas ienaidnieki un mēs nekad neesam domājuši atdalīties no šīs zemes. Mēs neprasām sev atsevišķu parlamentu, mēs tikai gribam, lai mūsu tauta [...] iegūtu komunālās pašvaldības tiesības.” (Ģermanis 1964).

Liberālās pilsonības un tās līderu J. Goldmaņa un J. Zāliša pārorientācija no “vienotās un nedalāmās” Krievijas atbalstīšanas uz nacionālas Latvijas valsts izveidi notika gaužām lēni. Kā atzīmējis akadēmiķis Indulis Ronis, viens no cēloņiem, kāpēc lielinieki 1917. gadā varēja nostiprināt savu politisko ietekmi, “bija tas, ka viņu pretinieki bija ar sakompromitētām biogrāfijām, jo bija visai plaši sadarbojušies ar cara valdību. Savā propagandā to lielinieki lieliski apspēlēja [...]” (Latvija. Vēsture. 1994, 38). Arī U. Ģermanis konstatējis, ka “latviešu pilsoņu redzamākās vadītājas personas Valsts domes deputāti J. Goldmanis un J. Zālītis, kā arī [Latviešu] Bēgļu [apgādāšanas] centrālkomitejas priekšsēdētājs J. Čakste 1917. g. martā nespēja pietiekami ātri sekot notikumu attīstībai un no sākuma nostāties nacionālas cīņas priekšgalā” (Ģermanis 1966, 14). Vēl 1917. gada 15. augustā, uzstājoties Krievijas Valsts apspriedē, J. Zālītis uzsvēra: “[...] latvieši ne tikai necenšas atdalīties vai atkrist no Krievijas, [...], viņi cer [...] labāk strādāt savas varenās tēvzemes Krievijas labā” (*Государственное совещание* 1930, 188).

Turpreti boļševiki, arī latviešu lielinieki, pēc Februāra revolūcijas spēja ātri pārorientēties, iegūtās legalitātes apstākļos izvērst plašu propagandu tautā, pārliecināt vismaz daļu par savas politikas pareizību. Latviešu sociāldemokrātiem bija politiskās cīņas pieredze. Sociāldemokrāti bija vadījuši 1905. gadā plašo revolucionāro cīņu Latvijā, bija nesuši nesalīdzināmi lielākus upurus nekā pilsoniskie politiķi, un viņu partija, kaut nelegāla, bija ieguvusi popularitāti tautā. LSD gan bija stipri cietusi no vajāšanām reakcijas laikmetā pēc 1905. gada, bet Februāra revolūcijas uzvara pavēra tai vislielākās iespējas politiskai darbībai, kurai sākumā tikpat kā nebija konkurences. Izcīnīto demokrātisko brīvību apstākļos lielinieki pārliecinoši nodemonstrēja gan idejisko, gan organizatorisko pārkumu pār pilsoniskajiem spēkiem un arī maziņniekiem. Cita lieta, ka pēc varas saņemšanas, ņeroties pie vardarbības, viņi šo pārkumu ātri zaudēja.

Pēc Februāra līdz tam eksistējušās nedaudzās latviešu pilsoniskās partijas beidza pastāvēt, veidojās jaunas. Tās bija nelielas liberālas partijas ar ļoti līdzīgām demokrātiskām programmām. Vistālāk nacionālajās prasībās gāja Latviešu nacionāldemokrātiskā partija (LNDP), ko nodibināja Maskavā tās aprindas, kas pulcējās ap laikrakstu “Dzimtenes Atbalss”. 8. martā jau pēc Februāra revolūcijas “Dzimtenes Atbalss” rakstīja, ka jāsasauc Latvijas

Satversmes sapulce un Krievija jāpārveido par republiku federāciju. Tomēr prasības pēc Latvijas neatkarības vēl nebija.

1917. gada pirmajā pusē Maskavā uzturējās Amerikas lietuviešu pārstāvis J. Šļūps (*Jonas Šliūpas*, 1861–1944), kurš LNDP Maskavas grupas padomi iepazīstināja ar projektu par kopīgas lietuviešu un latviešu republikas dibināšanu. 8. jūlijā E. Blanks “Dzimtenes Atbalsī” publicēja ievadrakstu, kurā deklarēja: “Mūsu ideāls ir suverēna Latvija. Otrā pakāpe uz leju – Latvijas–Lietuvas republika, un trešā pakāpe, vēl zemākā pakāpe – federācija ar Krieviju. Pēc tam nāk Latvijas pašnāvība.” Drīz pēc tam par pilnīgi suverēnu Latviju šai laikrakstā izteicās vēl vairāki citi nacionāldemokrātu publicisti, no kuriem K. Upītis (1894–?) Latvijas jautājumu skatīja jau kā starptautisku problēmu, kura risināma ar “rietumu demokrātiju” atbalstu. Taču šī inteliģences grupa darbojās Maskavā, Latvijā tai nebija nopietna atbalsta. Atzīmējams, ka jau 1916. gada beigās toreiz kreisi demokrātiskās pozīcijās stāvošais rakstnieks Linards Laicens (1883–1938), apcerot iespēju, ka Vācija varētu rīkoties ar Kurzemi pēc savas gribas, izvirzīja prasību pēc Latvijas plašas valstiskas autonomijas un aicināja tās liktenī iesaistīties Krievijas Rietumu sabiedrotos (L. L. 1916). Var teikt, ka ideja par neatkarīgu Latviju 1917. gada vidū jau bija nobriedusi, bet to pauda samērā neliela t. s. nacionāldemokrātu grupa, pie kuras nepiedēdēja galvenie latviešu pilsonības līderi.

Lielākā un ietekmīgākā no jaundibinātajām partijām bija Latviešu zemnieku savienība, dibināta 1917. gada 29. aprīlī. Par tās Centrālās valdes priekšsēdētāju tika ievēlēts Kārlis Ulmanis (1877–1942). Pirms tam 8. aprīlī avīzē “Lidums” bija publicēts kooperatoru sanāksmē Valkā viņa nolasītais referāts, kurā paziņoja: “[..] šī brīža galvenais mērķis un uzdevums – iekārtot un nodrošināt un nostiprināt demokrātiskas, autonomas Latvijas zemes politiskās valsts tiesības un viņas pilsoņu brīvības.” Partijas programmā tika prasīta autonoma Latvijas valsts Krievijas valstu federācijā. Arī Latviešu zemnieku savienības I kongresa 1917. gada jūlija materiālos atrodami izteikumi, kuri liecināja par pilsonības orientācijas maiņu: “Ja Latvija tiktu atgriezta no Krievijas [..] jau pie laika jāmeklē sakari ar ārzemju demokrātiem.” (*Lidums* 1917). Tātad 1917. gada jūlijā uz “rietumu” jeb “ārzemju demokrātiem” cerēja gan nacionāldemokrātu, gan zemnieku savienības pārstāvji. Šie politiķi saprata, ka bez ārēju spēku atbalsta viņu mērķi nav īstenojami.

Par pilsonisko politiku pozīciju 1917. gada vasarā latviešu vēsturnieks emigrācijā Ādolfs Šilde (1907–1990) rakstīja: “Reālpolitiski apsvērumi, nedrošība un kūtums, kas sajaucās ar politisku uzskatu pretišķībām un inerci domāšanā, lika vēl arvien turēties pie Krievijas.” (Šilde 1976, 191) Jau mūs-

dienās V. Blūzma, rakstot par to, ka aktuālā starptautiskā politiskā situācija atturēja latviešu pilsoniskos politikus no neatkarīgas valsts prasības izvirzīšanas politiskajos dokumentos līdz lielinieku apvērsumam Krievijā, uzskaitījis vairākus apstākļus, kuri šo “atturību” noteica:

- 1) Vācijas tikojumi pēc Baltijas teritorijām;
- 2) Kurzemes atkarošana nebija iespējama bez saliedēšanās ar Krieviju;
- 3) Antantes valstu nevēlēšanās kaitēt savas sabiedrotās Krievijas interesēm; to nevēlēšanās atbalstīt Krievijas mazākumtautu centienus panākt neatkarību cerībā, ka Krievija atgriezīsies sabiedroto rindās;
- 4) vispirms bija jāveic uzdevums saliedēt kā pilsoniskos spēkus, tā sociāldemokrātus maziņiekus ap vienotām prasībām Latvijas valstiskuma jomā (Blūzma 2012, 53).

Var piekrist, ka nosauktie apstākļi tik tiešām padarīja Latvijas pilsoniskos pragmatiskos reālpolitiskus ļoti uzmanīgus 1917. gadā revolūcijas uzplūdu un 1918. gadā kara noslēguma periodā. Taču ar to netiek pilnībā izskaidrota latviešu pilsonības mērenība un pat pakalpība cariskā režīma priekšā līdz Pirmajam pasaules karam un tā sākumposmā, kaut literatūrā atbilde ir dota: Pirmā pasaules kara laikā latviešu buržuāzija nevēlējās atdalīties no cariskās Krievijas, jo tas nebija izdevīgi ekonomiskajā ziņā (Niedre 1972, 173).

Vēl 19. gadsimta pirmajā pusē rūpniecība latviešu apdzīvotajās guberņās bija vāji attīstīta, kaut tāds traucēklis kā dzimtbūšana Kurzemē un Vidzemē jau bija atcelts gadsimta sākumā. Stāvokli noteica šo guberņu saistība, atkarība no ekonomiskās attīstības visā valstī – Krievijas impērijā. Kad 1861. gadā tika atcelta dzimtbūšana arī Krievijā, sākās visas valsts strauja ekonomiskā augšupeja, dzelzceļu celtniecība, kas savienoja iekšējos rajonus arī ar ostām Baltijas jūras piekrastē. Šai laikā izcilu lomu ieguva tādi faktori kā latviešu guberņu izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis, iedzīvotāju labāka pielāgošanās tirgus saimniecībai, ko noteica agrākā brīvīšana no dzimtbūšanas, algotā darba izplatība, augstākais izglītības līmenis. Ļoti labvēlīgu iespaidu uz Baltiju atstāja Krievijas valdības realizētā protekcionisma politika. Augsto preču ievadumitu rezultātā ārzemju rūpniekiem preču vietā bija izdevīgāk šurp eksportēt kapitālu. Blakus vietējiem Baltijas vāciešu un krievu un krietni mazākā mērā latviešu kapitāliem šeit bija samērā augsti ārzemnieku, īpaši vācu kapitālieguldījumi, galvenokārt akciju kapitāla formā. Piemēram, 1914. gadā Rīgas biržas bankā ārzemju kapitāls sastādīja 50% no kopējā bankas kapitāla. Ikgadējais rūpnieciskās ražošanas apjoma pieaugums Latvijā 1900.–1913. gadā (vidēji 6,4%) krietni pārsniedza Krievijas impērijas (3,9%) un pasaules (4%) rūpniecības attīstības rādītājus (*Latvijas padomju enciklopēdija* 1984, 185).

Latvijas rūpniecība arvien vairāk preču ražoja Viskrievijas tirgum. Uz Krievijas iekšējām guberņām tika izvesti 63,5% Latvijas rūpniecības ražojumu, uz ārzemēm – 7% un tikai 29,5% tika patērēti uz vietas (*Latvijas PSR vēsture* 1967, 271). 1913. gadā latviešu novadā (bez Latgales) dzīvoja 1,5% no visiem Krievijas iedzīvotājiem, bet tajā strādāja 3,8% visu Krievijas strādnieku un tika ražoti 5% no visas Krievijas rūpniecības produkcijas (*20. gadsimta Latvijas vēsture* 2000, 237). Ja Pirmā pasaules kara rezultātā izdotos likvidēt baltvāciešu privilēģijas, iegūt zināmu autonomiju, tālāka pastāvēšana Krievijas protekcionisma politikas aizvējā latviešu pilsonībai būtu ekonomiski ļoti izdevīga. Tas arī noteica tās politisko mērenību. Tikai Pirmais pasaules karš, ar to saistītās revolūcijas Krievijā un Vācijā neatgriezeniski mainīja situāciju.

Ļoti nelabvēlīga situācija visai latviešu tautai un arī pilsonības mērķiem kļuva 1917. gada 3. septembrī, kad Vācijas armija ieņēma Rīgu. Līdz ar to pat vislielākie latviešu pilsonības optimisti zaudēja cerības par Krievijas uzvaru karā un Kurzemes atkarošanu. Viņi bija spiesti meklēt jaunus politiskās cīņas līdzekļus un lozungus. To, ka pēc Rīgas zaudēšanas bija nepieciešams pārvērtēt latviešu nacionāli politisko centienu mērķus, viens no pirmajiem formulēja 1917. gada 5. augustā dibinātās Latvju kareivju nacionālās savienības laikraksts “Laika Vēstis”. Rakstā “Par jaunas orientācijas vajadzību” tā autors, atzīstot, ka Latvijas liktenis ir “zināmā mērā jau atraisījies no Krievijas likteņa”, un pilnīgi noraidot Vācijas orientāciju, aicināja paskatīties uz jaunu iespēju – uz patstāvīgu latvisku orientāciju (Par jaunas orientācijas vajadzību 1917).

Uz politiskās orientācijas maiņu virzīja arī iekšpolitiskā situācija neokupētajā Latvijas daļā. 1917. gadā tajā notikušās demokrātiskās pilsētu domju, pagastu pašvaldību, Vidzemes Zemes padomes, apriņķu zemes padomju un visbeidzot Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas uzskatāmi parādīja politisko spēku samēru. Jūnijā un jūlijā notikušajās pilsētu domju vēlēšanās LSD ieguva no 40% (Rīgā) līdz 94,4% (Strenčos) balsu, 20. augustā Vidzemes Zemes padomes vēlēšanās par LSD kandidātiem bija nodots 61%, par Latviešu zemnieku savienību – 36%, par eseriem – 3% balsu. Augustā – septembrī notikušajās apriņķu zemes padomju vēlēšanās par LSD nobalsoja no 71% (Valkas apriņķī) līdz 76% (Valmieras apriņķī) vēlētaji. Novembrī Satversmes sapulces vēlēšanās par LSD sarakstu tika nodoti 71,6% balsu (latviešu strēlnieku vidū LSD kandidāti saņēma 96,5% balsu), par Latviešu zemnieku savienības kandidātu J. Goldmani – 23% balsu (*Latvijas padomju enciklopēdija* 1984, 196). Vēlētaji aktivitāte gan bija zema, taču tas nemazina tā fakta nozīmi, ka politiski aktīvo vēlētajū vairākums 1917. gadā savas balsis nodeva

par agrākajos gados uzticību ieguvušajiem latviešu lieliniekiem. Latviešu pilsonības politiķi un to angažētie vēsturnieki visos laikos nelabprāt atceras 1917. gadā Latvijā notikušās demokrātiskās vēlēšanas, kas liecināja par līdz tam realizētā pilsonisko aprindu politiskā kursa neveiksmi. Kā atzinis latviešu vēsturnieks emigrācijā Andrievs Ezergailis (1930), 1917. gada beigās “Latvijā, praktiski runājot, boļševikiem nebija opozīcijas” (Ezergailis 1983, 92). Bija vajadzīgs 1919. gads ar lielinieku realizēto radikālo, zemniekus un arī bezzemniekus atbaidījušo agrāro politiku, visus Latvijas iedzīvotājus nobiedējušajām asiņainajām represijām, lai vēlētaju vairākuma viedoklis strauji mainītos, tie atbalstītu mērenos pilsoniskos politiskus.

Bija loģiski, ka 1917. gada nogalē pēc Oktobra apvērsuma neokupētajā Latvijas teritorijā vara pārgāja padomju rokās. 1917. gada 8. un 9. novembrī Valkā pirmo Latvijas valstiskuma modeli izveidoja Latvijas Strādnieku, kaŗevju un bezzemnieku padome, kuras ievēlēšanā nepiedalījās pilsoniskie spēki un kurā bija neapšaubāms lielinieku vairākums. Tās 1917. gada 29.–30. jūlijā (11.–12. augustā) ievēlētajā Izpildkomitejā no 27 locekļiem 24 bija lielinieki, bet 3 maziņieki (*Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā* 1957, 226–227). T. s. Iskolata Latvija bija autonomas valstisks veidojums Padomju Krievijas sastāvā (tikai 1918. gada 3. (16.) janvārī ar “Strādājošās un ekspluatētās tautas tiesību deklarācijas” (*Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа*) pieņemšanu padomju Krievija kļuva par nacionālu padomju republiku federāciju), bija Krievijas vienotās padomju sistēmas daļa, tāpēc nav pamata to uzskatīt par pirmo suverēno Latvijas valsti. Iskolata Latvija pastāvēja no 1917. gada 9. novembra līdz 1918. gada 22. februārim, kad arī Vidzemi un Latgali okupēja Vācijas karaspēks (Brestas miers tika parakstīts 3. martā.).

Latviešu pilsoniskie politiķi pēc sakāves zemes padomju vēlēšanās ar nolūku vienot pilsoniskos nacionāli orientētos spēkus mēģināja radīt politisko partiju un sabiedrisko organizāciju pārstāvniecības iestādi, kurā pastāvošajām pilsoniskajām partijām un iestādēm būtu vairāk pārstāvju nekā Latvijas sociāldemokrātijai, kura tai laikā bija ietekmīgāka par visām pārējām partijām un organizācijām kopā. Lielinieki noraidīja piedāvājumu piedalīties šādas iestādes izveidē.

No savas puses daži latviešu pilsoniskie politiķi jau bija vienojušies par jauna mērķa – neatkarīgas Latvijas – izvirzīšanas nepieciešamību, taču, pirms ko uzsākt, devās “izrunāties” ar Antantes valstu diplomātiem. Zigfrīds Meierovics (1887–1925) un Ādolfs Klīve (1888–1974) (pēc atmiņām noprotais, oktobrī – novembrī) tikās ar Lielbritānijas vicekonsulu Maskavā, bet J. Gold-

manis un J. Zālītis ar Francijas militāro atašeju Petrogradā. Britu diplomāts bija “ar mieru atbalstīt Latvijas patstāvības centienus”, taču uzsvēra, ka vispirms jāuzvar Vācija, tāpēc “tādus izteicienus kā latviešu valdība un latviešu neatkarība nedrīkstot lietot, ja gribot cerēt uz sabiedroto atbalstu”. Līdzīgi izteicās Francijas pārstāvis. Latviešu politiķi secināja, ka jādara viss, lai uzvaru karā izcīnītu sabiedrotie, tāpēc “nedrīkst dibināt separātu latviešu valdību, nedrīkst vājināt Krieviju”. Tādi pilsonības līderi kā J. Čakste, J. Zālītis, Kārlis Kristaps Arveds Bergs (1875–1941) formulēja viedokli: “Latvijas brīvvalsti mēs varam sasniegt tikai ar sabiedroto palīdzību, tādēļ viņu prasības ļoti stingri jāievēro.” (Klīve 1969, 222, 223, 226).

Latviešu pilsoniskajiem politiķiem izdevās savstarpēji vienoties, un Valkā no 16. (29.) novembra līdz 19. novembrim (2. decembrim) notika Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes (LPNP) pirmā sesija. Tās pieņemtajā “Deklarācijā ārvalstīm un tautām” bija teikts: “[..] Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome [..] pasludina, ka Latvija, kurā ieiet Vidzeme, Kurzeme un Latgale, ir autonoma valstsvienība, kuras stāvokli attiecībā uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas Satversmes sapulce un tautas plebiscīts.” Lai arī J. Goldmanis sesiju slēdza ar novēlējumu, kaut padomes locekļi varētu atgriezties Rīgā un Kurzemē un “tos pirmos darbus, ko mēs šē iesākuši, spētum tur godam nobeigt kā Latvijas valsts pilsoņi!” (*Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes pirmās sesijas protokols*), tomēr dokumentos neatkarīgas valsts izveides uzdevums, ievērojot sarunas ar Rietumu diplomātiem, tā arī nebija skaidri izvirzīts. Vēsturnieki atzīst, ka minētajā deklarācijā bija izteikta prasība pēc politiskas autonomijas Latvijai, bet par valstisku neatkarību tā vēl nerunāja, atstājot to Latvijas Satversmes sapulces izlemšanai (Blūzma 1991, 44; Lerhis 1997, 80).

Sabiedrība neokupētajā Latvijā par Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes darbības sākumu īpašu prieku neizrādīja. Kā atzinis V. Blūzma, “LPNP bija organizācija, kas neapšaubāmi pārstāvēja vērā ņemamu Latvijas iedzīvotāju daļu, taču nebūt ne vairākumu [..]” (Blūzma 1991, 3). Demokrātiskā avīze “Jaunā Dienas Lapa” atzina, ka ap LPNP ir “apvienojušies vairāk tikai konservatīvie tautas elementi. [..] Kā senāk šie elementi visu gaidīja no cara un to kalpu žēlastības, tā tagad no sabiedroto imperiālistu žēlastības” (*Jaunā Dienas Lapa* 1917). Laikrakstam lielā mērā bija taisnība par “sabiedroto imperiālistu žēlastību”.

1917. gada 19. decembrī Iskolats pieņēma lēmumu aizliegt LPNP darbību, un tā bija spiesta pamest Latvijas teritoriju (20. *gadsimta Latvijas vēsture* 2000, 623, 237). Nākamās LPNP sesijas norisa jau Petrogradā no 1918. gada 15. (28.) janvāra līdz 18. (31.) janvārim un no 26. līdz 28. jūnijam. Padome

kļuva par latviešu pilsonisko politiku grupēšanās centru ārpus vācu karaspēka okupētās Latvijas.

Atbilstoši Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes pirmās sesijas viedoklim Valkā 1918. gada 5. janvārī J. Goldmanis Krievijas Satversmes sapulcē uzstājās ar paziņojumu, ka “Latvija ir autonoma vienība, tās ārējās attiecības un iekšējo kārtību noteiks Satversmes sapulce un plebiscīts” (Гольдман). LPNP loceklis Jānis Seskis (1877–1943) to raksturoja kā prasību pēc “brīvas Latvijas brīvā Krievijā” (Seskis 1991, 44, 46).

Jāatzīst, ka 1917. gadā Latvijā politiskā situācija bija daudz sarežģītāka nekā kaimiņu apgabalos Lietuvā un Igaunijā. Visu Lietuvu bija okupējusi Vācijas, Igaunija atradās vēl Krievijas rokās. Turpreti Kurzemi bija okupējuši vācieši, liela Latvijas tautas daļa bija izklīdusi bēgļu gaitās. Pēc aplēsēm, 1917. gada beigās Krievijas teritorijā ārpus etniskajiem latviešu apgabaliem dzīvoja aptuveni 1 miljons latviešu (Nazarova 2013, 98). Vidzeme un Latgale atradās tiešā frontes aizmugurē, kur bija sakoncentrēts daudz krievu un vācu karaspēka. Turklāt Latgale bija Vitebskas guberņas sastāvdaļa. Visi šie apstākļi stipri apgrūtināja latviešu pilsonības centienus panākt apvienotas Latvijas (Vidzemes, Kurzemes un Latgales) autonomiju. Arī Krievijas Pagaidu valdība centās novilcināt un sabotēt nekrievu tautu sākumā visai mēreno nacionālo prasību īstenošanu. Tā parasti atsaucās uz to, ka šādi jautājumi jāizšķir Krievijas Satversmes sapulcei, bet vienmēr atlika tās sasaukšanu uz vēlāku laiku.

Skaidrību situācijā ieviesa boļševiki, kad 1918. gadā padzina Krievijas Satversmes sapulci un pēc tam noslēdza Brestas mieru ar Vāciju. Šie notikumi pārvilka svītru Rietumu cerībām izmantot Krievijas spēku karā pret Vāciju, noskaņoja tos pret boļševiku nodibināto padomju varu.

8. janvārī latviešu pilsoniskie politiķi Jānis Kreicbergs (1864–1948), Z. Meierovics un J. Seskis apmeklēja ASV vēstnieku Krievijā D. Frensisu (*David Rowland Francis*, 1850–1927), kuru visvairāk interesēja, vai latviešiem ir bruņots spēks, ko varētu izmantot cīņā pret Padomēm. Sarunu noslēgumā vēstnieks tomēr paziņoja: “Ja latvieši ir atsevišķa tauta ar savu valodu un vēl plašu inteligenci, kāpēc viņi nevarētu nodibināt savu valsti? Mums tur nebūtu nekas pretim” (Treijs 2003, 27).

Nākamajā dienā minētos latviešu pilsonības pārstāvjus pieņēma Lielbritānijas pilnvarotais lietvedis Petrogradā F. Lindlejs (*Francis Oswald Lindley*, 1872–1950). Viņš paziņoja, ka Baltijas dēļ sabiedrotie karu neturpinās, bet arī sacīja, ka “mums Latvijas patstāvībai nekas pretim nav” (Treijs 2003, 28). Ā. Klīve savukārt veda sarunas ar Lielbritānijas konsulu Maskavā R. Lokartu

(Robert Hamilton Bruce Lockhart, 1887–1970). Arī viņš izteica atbalstu latviešu politiķu centieniem, bet norādīja, ka to īstenošana ir atkarīga no uzvaras pār Vāciju (Klīve 1969, 255).

Tikai pēc tam, kad boļševiki bija padzinuši Krievijas Satversmes sapulci un bija notikušas sarunas ar Rietumu diplomātiem, par kurām J. Goldmanis ziņoja LPNP otrajai sesijai (1918. gada 15.–18. janvārī), ka “ne franči, ne angļi, ne amerikāņi neizsakās pret Latvijas patstāvību”, LPNP atzina, ka “Latvijai jābūt patstāvīgai demokrātiskai republikai, kas apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali” (*Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes otrās sesijas protokols*). Ar to LPNP “pirmo reizi oficiāli izvirzīja prasību par pilnīgi neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanu” (Lerhis 2005, 49). Ā. Šilde to nosauca par “Latvijas neatkarības pieteikumu” (Šilde 1976, 218). Tiesa, sesijā skanēja arī kritiski vārdi. LPNP loceklis rakstnieks K. Skalbe atzina, ka “ar Latvijas valsts lozungu ir nāktis kļajā par vēlu” (Treijs 2003, 28). Acīmredzot rakstnieks Rietumvalstu labvēlībai nepiešķīra tik lielu vēribu kā pārējie LPNP politiķi. Šī labvēlība bija jūtama arī materiālā izteiksmē. LPNP pārstāvji vairākkārt saņēma no Lielbritānijas un Francijas diplomātiem naudas summas savai darbībai (Treijs 2003, 29, 30).

Tādējādi tikai pēc Oktobra apvērsuma, kad Rietumu lielvalstīm vairs nepalika cerību par Krievijas turpmāko dalību karā, latviešu pilsoniskie politiķi, cenšoties norobežot Latviju no Krievijas revolūcijas, izvirzīja neatkarīgas Latvijas lozungu.

Paralēli LPNP vācu okupētajā Rīgā jau 1917. gada 14. septembrī bija dibināts t. s. Demokrātiskais bloks (DB), kurā ietilpa vairākas pilsoniskās partijas un maziņieki. Oktobrī tas pieņēma rezolūciju, kurā runa bija galvenokārt par Latvijas autonomiju (Feldmanis 2013, 10). Tikai neilgi pirms Novembra revolūcijas Vācijā 1918. gada 19. oktobrī DB pārstāvji nosūtīja Vācijas reihskancleram Bādenes princim Maksim (*Prinz Maximilian Alexander Friedrich Wilhelm von Baden*, 1867–1929) oficiālu iesniegumu, kurā bija minēts, ka no Vācijas valdības sagaida, ka tā neliks šķēršļus tūlītējam neatkarīgas Latvijas valsts sākumam (*Demokrātiskais bloks*).

LPNP un DB apvienošanās nepieļāva atsevišķu vadošo politiķu pārlieku lielās ambīcijas (Feldmanis 2013, 15), taču, neraugoties uz domstarpībām starp LPNP un DB par to, kura no organizācijām vairāk tiesīga pārstāvēt visus iedzīvotājus, 17. novembrī notika sanāksme, kurā piedalījās abās organizācijās iesaistītās partijas. Pēc ilgām strīdēm sanāksme nolēma dibināt pagaidu parlamentu – Tautas padomi. Atsevišķi LPNP pārstāvji, kā, piemēram, A. Bergs, Ā. Klīve un Voldemārs Zāmuēls (1872–1948), gan nepiekrita

TP dibināšanai, jo uzskatīja, ka LPNP bāze ir plašāka nekā DB bāze. (*Tautas padome*). Nākamajā dienā – 18. novembrī – tika proklamēta Latvijas valsts.

Tā kā 13. novembrī Viskrievijas Centrālā Izpildu komiteja pieņēma lēmumu par Brestas miera anulēšanu un ar to Padomju Krievija atkal uzskatīja Baltiju par savu sastāvdaļu, Latvijas valsts proklamēšanu atbalstīja gan Vācijas toreizējā sociāldemokrātiskā valdība un tās ieceltais Vācijas ģenerālpilnvarotais Baltijas zemēs Augusts Vinnigs (*August Winnig*, 1878–1956), gan Antantes valstu valdības.

Viens no maziņiem līderiem Jūlijs Celms (1879–1935) savās atmiņās atstāstījis, kā viņš kopā ar P. Kalniņu (1872–1945) devies pie vācu varas iestādēm lūgt atļauju Tautas padomes plenārsēdes noturēšanai: “Resns, nobraujies vācu feldfēbelis mums svinīgi šo atļauju izdeva” (Apine 1980, 135). Savukārt Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Balfūrs (*Arthur James Balfour*, 1848–1930) 11. novembrī pat vēl pirms valsts proklamēšanas bija deklarējis Lielbritānijas valdības gatavību dot pagaidu atzišanu “LPNP kā *de facto* neatkarīgai struktūrvienībai [...]” (*Dokumenti par Latvijas valsti* 1999, 61). 1918. gada 20. novembrī Lielbritānijas valdība nolēma nosūtīt britu floti uz Baltijas jūru, lai pastiprinātu “šīs pasaules daļas iedzīvotāju cīņu pret boļševismu un veicinātu tur Lielbritānijas intereses” (*Блоклада РСФСР*). Lielbritānija nevēlējās pieļaut, lai Baltijā nostiprinās Vācija vai boļševiki.

Tomēr arī tad pilsonības politiķi nejutās īsti droši par sava soļa pareizību. Kā atcerējās Žanis Unams (1902–1989), pēc Latvijas proklamēšanas akta nolasīšanas, ko izdarīja Tautas Padomes priekšsēdētāja biedrs, nākamais Latvijas prezidents Gustavs Zemgals (1871–1939), viņš kuluāros noteicis: “Nu gan esam šļuru ievārijuši.” (Unams 1964, 45) Tautas padomei un tās sastādītājai valdībai vēl nebija tautas atbalsta, tādu tā ieguva tikai turpmāk. Vēl priekšā bija cīņa pret alternatīvo Latvijas valstiskuma variantu – padomiskā un vāciski bermontiskā piekritējiem, taču bija noslēgusies karadarbība Pirmā pasaules kara frontēs, bija radies pirmais priekšstats par kara rezultātiem, kas ļāva jau drošāk skatīties nākotnē.

Neapšaubāmi, Baltijas jūras piekrastes tautas, tostarp Latvijas tauta, valstiskumu varēja iegūt, pateicoties ilgstošai tautas cīņai par labāku nākotni, kura galu galā noveda līdz neatkarībai, taču kā secinājis A. Miņins: “Nacionālo kustību potenciāls 1917. gadā nebija pietiekams, lai varētu cerēt uz pašnoteikšanās sprādzienu perifērijā bez satricinājumiem impērijas centrā un starptautiskās kārtības maiņas.” (Miņins 2012, 21) Panākumu nosacījums bija arī tāda spēku samēra izveidošanās starptautiskajā arēnā, lai dažādu valstu impēriskie centieni nevarētu apturēt Baltijas valstu izveidi. Tam nepie-

tika ar viena no karojošo valstu grupējumiem sakāvi. Ja Pirmajā pasaules karā būtu uzvarējušas Centrālās valstis, Baltija būtu nonākusi Vācijas atkarībā. Viennozīmīga Antantes valstu uzvara atstātu Baltiju Krievijas varā, varbūt tikai nesot plašāku vai šaurāku autonomiju.

Oktobra apvērsums Krievijā, Antantes uzvara karā bez Krievijas pavēra iespēju neatkarīgu Baltijas valstu izveidei. Oktobra apvērsums Krievijā, tās separātais miers ar Vāciju atbrīvoja Rietumu sabiedrotos no saistībām Krievijas priekšā, tās teritoriālās integritātes atzīšanas. Krievijas nomalēs, arī Baltijā tie tagad varēja atklāti aizstāvēt savas intereses.

Latvijas situācija salīdzinājumā ar citām kaimiņteritorijām bija vissarežģītākā, jo tā 1915.–1918. gadā bija daļēji vai pat pilnīgi okupēta, tās pilsoniskie politiķi bija zaudējuši lieliniekiem cīņu par ietekmi lielā strēlnieku daļā, lielā tautas daļā, ko pierādīja 1917. gadā neokupētajā teritorijā notikušās vēlēšanas. Pilsonību neatbalstīja nacionālie bruņotie formējumi, kā tas notika, piemēram, Polijā. Tāpēc uz demokrātisku Latvijas valstiskumu orientētajiem pilsoniskajiem un arī sociāldemokrātiski mazinieciskajiem spēkiem nācās meklēt atbalstu pie ārvalstu valdībām.

Avotu un literatūras saraksts

Dienas Lapa. (1905) 21. nov.

Jansons-Brauns, J. (1915) "Uz ežiņas galvu liku..." *Cīņa*, dec., Nr. 135–138.

Jaunā Dienas Lapa. (1917) 30. nov.

Klīve, Ā. (1969) *Brīvā Latvija. Latvijas tapšana. Atmiņas, vērojumi un atzinumi.* [B.v.]: Grāmatu Draugs. 493 lpp.

Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes pirmās sesijas protokols. http://www.historia.lv/alfabets/L/la/lpnp/dokumenti/1.sesija_prot.htm (27.12.2013)

Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes otrās sesijas protokols. http://www.historia.lv/alfabets/L/la/lpnp/dokumenti/2.sesija_prot.htm (27.12.2013).

Latviešu strēlnieki. Vēsturiski materiāli un atmiņas. (1929) I. Rīga. 167 lpp.

Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā. 1917. Dokumenti un materiāli (1957). Rīga. 624 lpp.

Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. (1958) I daļa, 1904–1940. Rīga. 642 lpp.

Līdums. (1917) 20. jūl.

L. L. [Linards Laicens] (1916) Valstu dibināšana. *Līdums*, 20. nov.

Par jaunas orientācijas vajadzību. (1917) *Laika Vēstis*, 14. sept.

Rigasche Rundschau. (1905) 21. nov.

Sarkanis, A., sast. *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem, 1918–1998*. (1999) Sērija "Latvija starptautiskajās attiecībās". Latvijas arhīvistu biedrība, Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Rīga: Nordik. 541 lpp.

Seskijs, J. (1991) *Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara norisēs. Atmiņas un apcerējumi*. Rīga. 343 lpp.

Tautas padome. <http://www.inarchive.com/page/2012-05-22/> http://www.historia.lv/alfabets/T/ta/tautas_padome/tautas_padome.htm (28.12.2013)

Unams, Ž. (1964) *Dzīvā Latvija*. Pilskalns. 335 lpp.

Государственная дума. Четвертый созыв. Сессия IV. Стенографические отчеты. (1915) Петроград. 1112 стб.

Государственное совещание 12–15 августа 1917 года. Стенографический отчет. (1930) Москва / Ленинград. 425 с.

Историческое заседание Государственной думы 16 июля 1914 года (по поводу войны). Стенографический отчет. (1914). Хутор Тихорецкий, Кубанская обл.: Типография Прогресс. 32. с.

Apine, I. (1980) *Latvijas Komunistiskās partijas nacionālā politika 1917–1920*. (1917. gada oktobris – 1920. gada janvāris). Rīga: Avots. 237 lpp.

Bērziņš, V. (1987) *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne. 264 lpp.

Blanks, E. (1927) *Latviešu tautas atmoda. Kultūrvēsturisks apskats*. Rīga: A. Raņķis. 231 lpp.

Blūzma, V. (1991) Kad īsti Latvija kļuva par valsti? *Latvijas Vēsture*, Nr. 3: 3–9.

Blūzma, V. (2012) Latvijas nacionālā valstiskuma idejas attīstība – no autonomijas līdz valstij (1903–1918). *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 1/2 (85/86): 44–61.

Demokrātiskais bloks. http://lv.wikipedia.org/wiki/Demokrātiskais_bloks (27.12.2013).

20. gadsimta Latvijas vēsture. I. *Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1990–1918*. (2000) Rīga. 869 lpp.

Dopkewitsh, H. (1936) *Die Entwicklung des Lettländischen Staatsgedankes bis 1918*. Berlin. 125 S.

Ezergailis, A. (1983) *The Latvian impact on the Bolshevik Revolution: The first phase: September 1917 to April 1918*. New York. 421 p.

- Feldmanis, I. (2013) Idejas par Latvijas neatkarību (1917–1918). *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3(91): 8–21.
- Ģērmanis, U. (1990) *Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi*. Upsala, Memento. 252 lpp.
- Ģērmanis, U. (1966) Latvijas nacionālās neatkarības idejas attīstība. *Jaunā Gaita*, Nr. 59: 11–20.
- Ģērmanis, U. (1969) *Zemgaliešu komandieris*. http://zagarins.net/jg/jg80/JG80_Germanis-V.htm (26.12.2013); http://zagarins.net/jg/jg84/JG84-86_Germanis-IX.htm (26.12.2013)
- Latvijas padomju enciklopēdija*. (1984) 5² sēj. Rīga. 800 lpp.
- Latvijas PSR vēsture*. Saīsināts kurss. Otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga, 1967. 752 lpp.
- Latvija. Vēsture. Ētika. Saruna ar Latvijas vēstures institūta direktoru Induli Roni. (1994) *Jaunā Gaita*, Nr. 3: 38–45.
- Latvju strēlnieku vēsture*. (1928) 1. sēj., 1. d. Maskava. 249 lpp.
- Lerhis, A. (1997) Latvijas ārpolitiskā dienesta un Ārlietu ministrijas izveidošana (1917–1919). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4: 77–107.
- Lerhis, A. (2005) *Latvijas Republikas Ārlietu dienests (1918–1941)*. Rīga. 326 lpp.
- Miņins, A. (2012) Cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (1917–1920): salīdzinošā analīze. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 1/2 (85/86): 5–31.
- Nazarova, J. (2013) Latvieši Krievijā un PSRS no 1917. līdz 20. gadu beigām. Ideoloģisko orientieru nomaiņa. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 2 (90): 98–105.
- Niedre, O. (1972) *Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga. 181 lpp.
- Švābe, A. (1958) *Latvijas vēsture, 1800–1914*. Upsala: Daugava. 752 lpp.
- Šilde, Ā. (1976) *Latvijas vēsture, 1914–1940*. Stokholma: Daugava. 781 lpp.
- Treijs, R. (2003) *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Latvijas Vēstnesis. 416 lpp.
- Блокада РСФСР*. <http://all-russia-history.ru/economic-block-of-rsfsr> (28.12.2013)
- Гольдман Я. Ю. http://tez-rus.net/?mod=Goods&act=17&good_id=30439 (27.12.2013)

Vitālijs Šalda

The Way of Latvian Bourgeoisie towards the Proclamation of the Latvian State, 1914–1918

Key words: Latvian bourgeoisie, bourgeois parties, the Republic of Latvia, proclamation of independence of Latvia, Bolsheviks, February Revolution, October Coup

Summary

For the first time, the demand for political autonomy of Latvia was made in 1903 in the programme of the Latvian Social-Democratic Union. However, the defeat of the Revolution of 1905 did not allow implementing it. At that time, the Latvian bourgeoisie in their demands did not go beyond the wishes of the introduction of local self-government in rural Latvian provinces. With the outbreak of World War I its officials continued to emphasize the connection of the Baltic region with the Russian Empire. Latvian bourgeoisie at that time did not want to separate from Russia, because the implementation of the protectionist economic policy was beneficial to it. The indicators of the economic development of Latvia in 1900–1913 far exceeded the indicators of the economic development of the Russian Empire.

Only in the summer of 1917, some radical representatives of the Latvian intelligentsia spoke for the sovereignty of Latvia. In the autumn of 1917, there was a meeting of the representatives of the Latvian bourgeoisie with the diplomats of Great Britain and France, where, taking into account the interest of their countries in the continuation of the unified Russia's participation in the war, it was advised not to extend the claim of Latvia's independence before the victory over Germany. Therefore, in the Russian Constitutional Assembly on 5 January, 1918 Jan Goldmanis stated the position of the Latvian Provisional National Council as the representative of the Latvian anti-Bolshevik forces (created in November 1917) saying that Latvia "is an autonomous entity, whose position, as well as external relations and internal structure identifies its Constituent Assembly and the plebiscite."

However, the dissolution of the Constituent Assembly as well as the truce between the Bolsheviks and Germany (and later the Brest Peace) changed the situation. Representatives of the Entente no longer objected to the declaration of the independence of Latvia. After that, temporary Latvian National Council admitted that Latvia "should be an independent democratic republic." It was proclaimed after the defeat of Germany on 18 November, 1918.

Виктория Шаронова

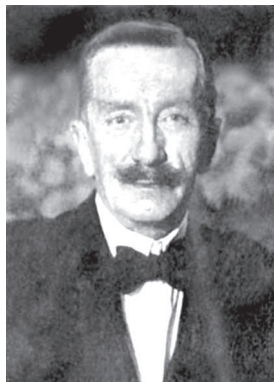
Жители Динабурга в шанхайской эмиграции в первой половине XX века

Ключевые слова: В. Гроссе, российская эмиграция, Динабург, Шанхай

История пребывания российских подданных в Шанхае начинается с середины 1860-х годов, когда в порт стали заходить русские торговые и военные суда. Расширение торгового и военного сотрудничества между Китаем и Россией способствовало увеличению русской колонии в Шанхае.

Наряду с другими китайскими городами, где были консульские учреждения императорской России, в течение русско-японской войны 1904–1905 гг., Шанхай активно участвовал в информационной и материальной поддержке осажденного Порт-Артура. В местных госпиталях были размещены раненые моряки с расстрелянного в боях с японцами крейсера «Аскольд».

После окончания войны в Шанхай прибыли из Японии многочисленные пленные. Среди них были морские офицеры и нижние чины, и среди них встречались родившиеся на территории современной Латвии. Часть военных оставалась здесь на заработки, осваивая новые профессии.

**Илл. 1. Портрет
Виктора Федоровича
Гроссе**

В 1911 году на пост генерального консула России был назначен известный дипломат Виктор Федорович Гроссе.¹ Его карьера началась в ноябре 1892 году, когда после получения диплома Санкт-Петербургского Университета 1-й степени он был причислен к Азиатскому департаменту Министерства иностранных дел.

В 1893 году молодой Гроссе был направлен в Пекин студентом Миссии. Много времени он уделял изучению китайского и маньчжурского языков и в качестве переводчика неоднократно присутствовал на приемах у императрицы Цыси. Талантливого китаиста заметили и стали привлекать к наиболее важным переговорам. Гроссе

¹ Гроссе Виктор Федорович (16.05.1869, Грива-Земгале – 06.10.1931, Шанхай).

был свидетелем основания Русско-Китайского банка в 1895 году, участником подписания договора об аренде Ляодунского полуострова в 1898 году, при нем завершилось мирное завоевание Маньчжурии. В мае 1899 года он был назначен вице-консулом в Чифу, а в 1902 году — консулом в Нью-жуанге — Инкоу. Это была непростая командировка, т.к. Виктор Федорович одновременно занимал должности консула и градоначальника Инкоу. В 1903—1904 гг. он участвовал в борьбе с чумой во вверенном ему городе, и, благодаря предпринятым им мерам, эпидемию удавалось быстро гасить.

В конце 1905 года Гроссе получил новое назначение: он был направлен генеральным консулом в Йокогаму, а в 1910 году в связи со скоропостижной смертью генерального консула России в Шанхае К.В. Клейменова, срочно направлен туда для работы.

Спустя год после прибытия на новую должность, он поставил вопрос о строительстве собственного здания Российского генерального консульства в Шанхае как знака укрепления политических позиций в этом регионе. Выросшая до нескольких сот человек русская колония, а также большое количество заходивших в Шанхай военных и торговых судов способствовали этому. Его просьба была одобрена, и в 1914 году на берегу реки Вампу в месте её слияния с каналом Сучжоу началось строительство нового здания.

Илл. 2. Здание Генерального консульства России в Шанхае

Начавшаяся Первая мировая война разделила Шанхай на несколько лагерей. Каждая из стран-участников этой кровопролитной войны была занята организацией отправки посылок, денежных средств и амуниции

для своей армии. Русское консульство закупало ткани и продовольствие и отправляло на заходивших судах на родину. Для поддержки нуждающихся соотечественников было создано Русское Благотворительное общество «Помощь», которое возглавлял сам генконсул.

Вместе со многими проблемами военного времени возникла еще одна, связанная с прекращением финансирования строительства здания на Вампу роуд. Виктор Федорович был вынужден продолжать его за счет собственных средств и частных пожертвований русских купцов в Ханькоу.

К концу декабря 1916 года особняк был закончен (илл. 2). Власти Шанхая и дипломатический корпус были приглашены на его торжественное открытие, которое приурочили к первому дню нового, и казавшегося тогда счастливым, 1917 года. Среди почетных гостей в церемонии принимали участие китайский лидер Сунь Ятсен² и российский посол Д.Д. Покотилов³.

Спокойствие и размеренный образ жизни русской колонии были нарушены Октябрьской революцией в России. Все ждали побед белой армии и скорого избавления от власти большевиков. В 1919 году численность российских подданных в Шанхае составляла около 1600 человек. Оставшиеся без действующих документов и денежных средств люди оказались предоставленными самим себе. Даже те, кто финансово мог бы покинуть Шанхай и переехать, например, в Латвию, испытывали сложности из-за отсутствия возможности возврата через Россию, поскольку могли быть там арестованы и обвинены в шпионаже. Оставался путь через Америку или Европу. В этой ситуации всеобщей паники и непонимания очень важно было наличие лидера, который смог бы удержать перепуганных людей от отчаянных поступков. Им стал В.Ф. Гроссе. В его жилах текла и немецкая, и латышская, и еврейская кровь. Но судьба приготовила ему участь возглавить колонию русских белых эмигрантов в Шанхае, в которую входили подданные бывшей Российской империи.

Начиная с 1920 года в Шанхай стали прибывать первые беженцы, в основном они добирались на пассажирских и торговых судах.

² Сунь Ятсен (12.11.1866 – 12.03.1925) – китайский революционер, основатель партии Гоминьдан, один из наиболее почитаемых в Китае политических деятелей. В 1940 году посмертно получил титул «отца нации».

³ Покотилов Дмитрий Дмитриевич (1865–1908) – русский дипломат и предприниматель, действительный статский советник (1900), посол в Китае.

В 1922 году флотилия контр-адмирала Старка⁴ бросила якорь в устье реки Янзцы, в нескольких километрах от Шанхая. На борту кораблей было три тысячи пассажиров из России. Среди них были и белые офицеры, и кадеты и гражданские лица.

Несмотря на протесты со стороны представителей Международного Сеттльмента, благодаря договоренностям Гроссе с властями города и силе его авторитета, адмиралу Старку удалось высадить на берег большую часть беженцев.

Русское благотворительное общество, возглавляемое В.Ф. Гроссе, работало на износ. Благодаря заботам общества, многие беженцы находили себе работу, было роздано около 20000 бесплатных обедов.

Серьезные трудности с размещением на новом месте испытывали кадеты. Живейшее участие в устройстве кадетского корпуса приняло консульство и Дамский Благотворительный комитет, во главе которого стояла Э.П. Гроссе. Спустя некоторое время кадетов разместили на Французской концессии в особняке на Авеню Жоффри № 308. Кроме учебных классов, там были устроены приходская церковь и столярные мастерские. Вскоре начались регулярные занятия, результатом которых были два выпуска в 1923 и 1924 годах.

Трагична была и судьба русского генерального консульства. Оставаясь в должности, В.Ф. Гроссе проводил в здании консульства различные благотворительные акции и мероприятия: в июле 1920 года в Зеленом зале консульства открылось первое общее собрание представителей Российской Армии в Шанхае, на которое собралось около 100 человек. Тогда же было избрано правление эмигрантского «Союза военнослужащих» в Шанхае, имевшего большое влияние в среде русских эмигрантов в последующие два десятилетия.

Однако в сентябре 1920 года Бэйпинское правительство⁵, готовясь признать новое, советское правительство, сообщило Гроссе о непризнании правомочий бывших дипломатов царской России. Виктор Федорович не собирался уступать консульские помещения и под предлогом содействия китайской администрации по управлению делами русских эмигран-

⁴ Георгий (Юрий) Карлович Старк — русский адмирал, последний командующий Сибирской военной флотилией. В 1922 году Флотилия Старка вышла из Владивостока, с потерей кораблей пришла в Гэндзан (Япония), а затем в Шанхай, где высадила гражданских лиц, а затем ушла на Филиппины.

⁵ Пекинское правительство.

тов остался работать в здании. Гроссе не считал нужным освобождать здания генконсульства, поскольку он считал, что «красное правительство» России не имеет к нему никакого отношения.

В 1924 году под усиленной охраной европейских и сикхских полицейских «Белый консул» В.Ф. Гроссе передал здание российского консульства новому советскому вице-консулу Р.О. Элледеру. Перед отъездом бывших российских дипломатов казаками с фронтона здания был снят герб с двуглавым орлом и спущен флаг Российской империи.

Виктору Федоровичу был предложен пост помощника китайского комиссара по русским делам. Однако он занял должность директора Торговой палаты России и возглавил Комитет защиты прав и интересов русских граждан в Шанхае. Комитет активно помогал в трудоустройстве русского населения, выдавал регистрационные документы.

В 1926 году Гроссе создал Русский Эмигрантский Комитет (РЭК), который сыграл важную роль в правовой поддержке русской диаспоры на протяжении многих лет. Сам Виктор Федорович мог принять подданство любой страны, и коллеги из дипломатического корпуса предлагали ему помощь в этом вопросе. Но он избрал другой путь. Это был путь служения своим соотечественникам, попавшим в беду, оставшимся без своего родного дома. Много лет Виктор Федорович возглавлял РЭК. Он устраивал людей на работу, вел консульский учет, выдавал паспорта со своей подписью, которые считались основным документом изгнанников из России. Всего по данным Ван Чжичэна к 1930 году на территории Французской концессии официально было зарегистрировано 7718 российских эмигрантов, включая беженцев из Армении, Латвии, Эстонии, Литвы и др.

В конце февраля русская общественность с большим почтением отметила 35-летний юбилей пребывания В.Ф. Гроссе в Китае в консульских чинах. В газетах появились поздравительные статьи и пожелания крепкого здоровья. В одном из самых популярных ресторанов русской диаспоры «Кавказ» планировалось устроить банкет. Однако скромность Виктора Федоровича проявилась и здесь, поэтому он решил ограничить торжество чашкой чая, а собранные на торжество средства перевести на счет благотворительной организации «Помощь».

В ноябре 1929 года Элла Павловна Гроссе поскользнулась на улице, возвращаясь домой от организаторов благотворительного бала в пользу неимущих русских учеников в отеле Мажестик, и сломала шейку бедра. Она перенесла несколько операций. Несмотря на запреты врачей, она приняла участие в новогоднем благотворительном бале накануне 1930 года

Спустя несколько дней после Нового года Эллы Павловны скончалась от осложнений, вызванных переломом.

Виктор Федорович ненадолго пережил жену. Последние годы в память о своей супруге он активно занимался благотворительными проектами, читал лекции по истории России, участвовал в общественной жизни русской колонии и по-прежнему возглавлял созданный им Эмигрантский Комитет. В октябре 1931 года он скончался от сердечного приступа и был похоронен рядом с супругой на кладбище Бабблинг Велл роуд (кладбище не сохранилось). Однако сохранилась могила членов семьи Гроссе на кладбище в Беркенели (илл. 3), рядом с Гривой (Даугавпилс). Сейчас силами энтузиастов — членами общества «Калкуны» она приведена в порядок.

**Илл. 3. Могила доктора Федора (Теодора) Гроссе
на кладбище в Беркенели**

Среди других жителей Шанхая, уроженцев Двинска/Динабурга, можно назвать Авсея Строка (1.01.1877 — 1.07.1956), импрессарио, который занимался организацией гастролей известных деятелей того времени — Фёдора Шаляпина, Сергея Прокофьева, Миши Эльмана, Ефрема Цимбалиста, Артура Рубинштейна. В 1935 году он организовал гастроль своего знаменитого брата, композитора Оскара Строка, которые имели огромный успех. Позже Авсей Строк переехал в США.

После 1949 года практически все иностранные жители Шанхая разъехались в разные страны. В их дома заселились китайцы, кладбища были разрушены, и сегодня мало что напоминает о жизни целого поколения российских подданных в далеком Китае.

Список источников и литературы

- Жиганов В.Д. (1936) *Русские в Шанхае*. Шанхай: Слово. 300 с.
 Ван Чжичэен (2010) *История русской эмиграции в Китае*. Москва: Русский путь. 476 с.
 Шаронова В.Г. (2013) *Некрополь русского Шанхая*. Москва: Старая Басманная. 400 с.

Viktorija Šarņņova

Dinaburgas iedzīvotāji emigrācijā Šanhajā 20. gadsimta pirmajā pusē
 Atslēgas vārdi: Dinaburga, Viktors Grosse, krievu emigrācija, Šanhaja

Kopsavilkums

Kopš 1860. gadu vidus Šanhajā uzturējās Krievijas impērijas pavalstnieki, tostarp arī no Dinaburgas. Šo personu vidū bija Krievijas konsuls Šanhajā Viktors Grosse un impresārijs Avsejs Stroks.

V. Grosse dzimis vācu ārsta ģimenē Kurzemes guberņas Ilūkstes apriņķa Grīvā, netālu no Dinaburgas. Pēc studijām Pēterburgā viņš kļuva par diplomātu un 1892. gadā iestājās diplomātiskajā dienestā Ķīnā; piedalījies starpvalstu pārrunās par Lao-dun pussalas nomu, Ķīnas Austrumu dzelzceļu, kā arī par Harbīnas celtniecību. V. Grosse dienējis Krievijas konsulātos Japānā un Ķīnā, kopš 1911. gada – par ģenerālkonsulu Šanhajā. Pēc viņa iniciatīvas tika uzcelta ģenerālkonsulāta ēka, virs kuras joprojām plīvo Krievijas karogs. Diplomāta sieva Ella Grosse (dzim. Līvena) atbalstīja viņa ieceres un aktīvi nodarbojās ar labdarību.

Pēc Krievijas 1917. gada oktobra revolūcijas Šanhajā dzīvojošo krievu vidū valdīja neizpratne, kas robežojās ar paniku. Sākot ar 1920. gadu, uz Šanhaju devās bēgļi no Padomju Krievijas. Sarežģītajos apstākļos V. Grossem bija jākļūst par lideri, kurš spētu uzmundrināt cilvēkus un atturēt no izmisuma soļiem. 1926. gadā V. Grosse nodibināja Krievu emigrantu komiteju, kura ilgus gadus sniedza juridisku atbalstu krievu diasporas pārstāvjiem. V. Grosse palīdzēja bijušajiem līdzpilsoņiem – dažādu tautību Krievijas pavalstniekiem, kuri nonāca nelaimē, zaudēja dzimtās mājas. Viņš iekārtoja cilvēkus darbā, veica konsulāro uzskaiti, ar savu parakstu izsniedza pases, kuras tika uzskatītas par Krievijas trimdinieku pamatdokumentu. Viktors un Ella Grosses miruši un apglabāti Šanhajā (kapavietas nav saglabājušās).

Dinaburgā dzimušais Avsejs Stroks darbojās kā impresārijs. Pateicoties viņa aktivitātēm, Šanhajā un Harbīnā koncertēja vairāki pazīstami krievu

aktieri un mūziķi, tostarp dižais Fjodors Šaļapins. 1935. gadā A. Stroks organizēja arī sava brāļa Oskara Stroka viesizrādes. Raksta autore turpmākos pētījumos ir iecerējusi atklāt arī citu Dinaburgas iedzīvotāju saikni ar Šanhaju un Ķīnu.

Victoria Sharonova

The Residents of Dinaburg in Shanghai Emigration in the First Half of the 20th Century

Key words: V. Grosse, Dinaburg, Russian emigration, Shanghai

Summary

The history of the presence of Russian people in Shanghai starts from the middle of the 1860s. The quiet and simple way of life of the Russian colony was disturbed by the October Revolution in Russia (1917). In this situation of universal panic and havoc, the presence of a leader was very important and he could prevent the distressed people from taking desperate steps. V.F. Grosse became such a person. He was born in Griva close to Dvinsk-Dinaburg. He had grown from an ordinary village boy to a remarkable diplomat. Starting from 1892, his life was connected with China. He took part in many government negotiations, such as the rent of Liaodong Peninsula, signing the contract of East-Chinese railway, building the city of Harbin. He worked in Russian consulates in China and Japan. Since 1911, he started to work in Shanghai as the Consul General where he was the initiator of building the Consulate General. On this building even nowadays there is the Russian three colored flag. His wife Ella (Liven) helped him in all business matters and took an active part in charity.

Starting from 1920, the refugees from Soviet Russia began to arrive in Shanghai. In 1926, Grosse created the Russian Immigrant Committee (RIC), which played an important part in the legal support of Russian diaspora for many years. He could become a citizen of any country and his colleagues from diplomatic structures offered help in this question. But he chose another way, which was serving his country people who were in trouble and were left without their own houses. He helped people with work, kept consulate registration, gave passports with his signature and these documents were the major for the aliens from Russia. These were people of different ethnic origins (Russians, Jews, Ukrainians, Latvians, Poles, Georgians, Turks-Tatars, Lithuanians, Estonians, etc.) but for him they were the people from the country where he had been born and grew up.

Victor and Ella Grosse died in Shanghai and were buried in the international cemetery Bubbling Well (not preserved).

Avsey Davidovich Strok from Dvinsk (Dinaburg) was a famous impresario. Owing to his activity, many famous artists and musicians, such as Shalyapin, came to Shanghai and Harbin.

After 1949, almost all foreign inhabitants moved to different countries. Chinese started to live in their houses, cemeteries were destroyed and nowadays little reminds us about the life of the whole generation of White Russian citizens in faraway China.

Guntis Vāveris

Tautas atturības aizgādības komiteju darbība Vidzemes guberņā: 1900.–1914. gads

Atslēgas vārdi: atturība, alkohols, komitejas, tējnīcas, Vidzemes guberņa

Tautas atturības aizgādības komitejas (turpmāk – komitejas) darbību Vidzemes guberņā uzsāka 1900. gadā. To izveide līdz ar 1900. gadā Krievijā ieviesto Valsts degvīna tirdzniecības monopolu bija daļa no valsts alkohola politikas, kas valsts budžeta ienākumu interesēs centās sakārtot alkohola tirdzniecības nozari un disciplinēt sabiedrību ikdienas alkohola patēriņa ietvaros. Komitejas tika izveidotas nevis tāpēc, lai pilnībā atturētu sabiedrību no alkohola patēriņš, bet gan tikai no “ļauņprātīgas stipro dzērienu (degvīna) lietošanas” (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 32. l. 1. lp.). Šim nolūkam Finanšu ministrijai pakļauto komiteju darbība paredzēja:

- 1) apzināt vietas, kurās tiek pārkāpti alkohola tirdzniecības noteikumi, šim nolūkam ieceļot īpašus kuratorus² jeb uzraugus;
- 2) iekārtot dzērienu tirgotavām alternatīvas sabiedriskas iestādes – tējnīcas, bibliotēkas, lasītavas –, rīkot īpašus priekšlasījumus par pārmērīga alkohola lietošanas postu, higiēnas, medicīnas jautājumiem u. c. aktuālām tēmām sabiedrības izglītošanai un saviesīgu izklaides pasākumus (teātra izrādes, mūzikas vakarus), tādējādi apmierinot sabiedrisko pieprasījumu pēc izklaides un zināšanām.

¹ Vidzemes guberņā 19. gadsimta pēdējā desmitgadē darbojās vairāk nekā 60 privātas iniciatīvas veidotas atturības biedrības, kuru darbība bija pamatota dažādu nacionālu, sociālu vai reliģisku ideju kontekstā. Tomēr pretēji komitejām gandrīz visas atturības biedrības iestājās par pilnīgu atturēšanos no alkoholiskajiem dzērieniem. Komiteju uzskatus par sārtīgu jeb mērenu alkohola patēriņu biedrības noraidīja kā aplamus. Tika uzsvērts, ka alkoholisko dzērienu lietošana ar mēru (apšaubāms kritērijs, kura robežas nespēja definēt neviens komiteju darbības aizstāvis, apzinoties t. s. mēra izjūtas abstraktumu) ir vien taisnākais ceļš uz žūpību.

² Komitejas sastāvā ietilpa garīdzniecības pārstāvji, vietējā līmeņa valsts administrācijas pārstāvji, sākot no apriņķu priekšniekiem, pašvaldību pārstāvjiem līdz tiesas priekšsēdim un prokuroram, kā arī privātpersonām – vietējiem skolotājiem, muižniecības pārstāvjiem un komersantiem (Šilde 1941, 287).

Līdz ar to komitejas tiecās konkurēt ar individuālām³ saviesīgām kultūras un izglītības biedrībām.

Pētījumu par Latvijas historiogrāfijā līdz šim praktiski neapzināto komiteju darbību var iedalīt divās grupās: 1) darbība valsts ekonomiskajās interesēs un 2) sabiedriskā darbība sociālajā un kultūras jomā.

Komiteju darbība valsts ekonomiskajās interesēs

Komiteju aprīņķu iecirkņu kuratoru darbā iesaistījās vietējie vācbaltiešu muižnieki, kuru darbības motivācija visdrīzāk būtu saistāma ar vēlmi aizstāvēt savas ekonomiskās intereses⁴ un vienlaikus uzraudzīt vietējās kopienas ikdienas ieražas. Kuratori saņēma uz trim gadiem apstiprinātu amatu apliecināšu diplomu (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 5. l., 35. lp.), kā arī autoritātes vecināšanai tiem bija iecerētas īpašas nozīmes un formas tērpi (Šilde 1941, 287). Aprīņķa kuratoru un komiteju biedru skaits bija mainīgs. Sarakstē ar Finanšu ministriju redzami pastāvīgi lūgumi apstiprināt no jauna izvēlētos kuratorus.

Komiteju biedru skaits, salīdzinot ar biedru skaitu Vidzemes atturības biedrībās, bija neliels, piemēram, 1906. gadā Vidzemes guberņas 9 aprīņķa un pilsētu komitejās darbojās 216 biedri (no tiem 22 bija sievietes) un vien 59 kuratori (no tiem 20 bija sievietes) (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 34. l., 25. lp.). Salīdzinājumam: lielākā latviešu atturības biedrība “Ziemeļblāzma” pulcēja 102 biedrus, kuru skaits turpmākajos gados līdz Pirmajam pasaules karam pieauga un nostabilizējās virs 300 biedriem (Grāpis 2006, 76), turpretī atturības komiteju biedru skaits turpmāk nepieauga. Zemais kuratoru skaits bija galvenais iemesls, kādēļ komitejas darbs uzraudzīt alkoholisko dzērienu tirdzniecību vērtējams kā mazaktīvs.

Komitejas Vidzemē uzrādīja vien retus pārkāpumus alkoholisko dzērienu tirdzniecībā (Šilde 1941, 289). Visaktīvāk šajā jomā darbojās Valmieras aprīņķa komiteja. 1906. gada vasarā komiteja uzrādīja 7 vietas aprīņķī, kur tika pār-

³ Ar to domātas biedrības, kas atbilst pētnieka Džozefa Bredlija (*Bradley*) sniegtajai biedrību definīcijai – modernas, laicīgas un pašregulējošas filantropiskas, izglītojošas, kulturālas un zinātniskas organizācijas, pie kurām piederība bija vairāk brīvprātīga nekā obligāta un kas piedāvāja jaunas sabiedriskuma un pašnoteikšanās formas (Hackmann 2002, 2).

⁴ T. s. degvīna dedzināšana vācbaltiešu muižniecībai bija ļoti būtisks ienākuma avots (Teivens 1995, 79). Spirta monopola ieviešanu vācbaltiešu muižniecība uztvēra kā centrālās varas mēģinājumu ierobežot muižniecības saimnieciskās un politiskās privilēģijas.

kāpti alkoholisko dzērienu tirdzniecības noteikumi. Konstatēto pārkāpumu būtība bija ļoti pragmatiska, proti, nevis pats dzeršanas netikums, bet tirgošanās ārpus noteiktā laika tika atzīta par tādu, kas atstāj postošas sekas uz vietējiem iedzīvotājiem (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 32. l. 10. lp.). To labi ilustrē incidents Cēsu apriņķī, kur kāda vietējā lauksaimniecības biedrība iesniedza sūdzību Vidzemes atturības komitejai par pārkāpumiem Dzērbenes muižas teritorijā iekārtotajā valsts degvīna tirgotavā Nr. 142. Sūdzībā tika norādīts, ka biedrības rīkotā gadatirgus norisi traucējuši piedzērušies apmeklētāji no blakus esošās tirgotavas. Biedrība lūdza Finanšu ministriju izvērtēt, vai šādu tirgotavu nebūtu vēlams slēgt vai pārvietot citviet, lai tā turpmāk netraucētu citu saviesīgu pasākumu norisi. Izvērtējot tirgotavas pārvietošanas iespējas (ar to saistītās izmaksas un zaudējumus no tirdzniecības pārtraukšanas), ministrija norādīja, ka nav pamata tirgotavu slēgt, jo šādi biedrības gadatirgi notiek vien divas reizes gadā un iepriekš pārkāpumi pie konkrētās tirgotavas nav novēroti (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 10. l., 16. lp.).

Komiteju darbība sociālajā un kultūras jomā

Komiteju darbības statūti noteica, ka tām jāiekārto tējnīcas, publiskas lasītavas, bibliotēkas un jāriko saviesīgi izglītojoši un izklaidējoši pasākumi. Komiteju iekārtoto tējnīcu mērķis bija ne tikai kalpot sabiedriskās ēdināšanas vajadzībām, bet sniegt arī socializēšanās iespēju, būt par vietu “derīgiem laika kavēkļiem, izglītojot ļaužu prātus un sirdis” (Šilde 1941, 288). Priekšlasījumus bija paredzēts vadīt krievu valodā, un tas, izņemot Rīgu, radīja problēmas, jo vairums vietējo iedzīvotāju krievu valodu neprata. Tādēļ jau īsi pēc komiteju darbības uzsākšanas komiteju sarakstē ar valsts iestādēm pausti lūgumi noskaidrot, vai ir iespējams priekšlasījumus rīkot latviešu valodā (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 10. l., 22. lp.), bet Valkas apriņķī arī igauņu valodā (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 13. l., 2. lp.). Komiteju lasītavu un bibliotēku lasāmvielas izvēle tika pakļauta cenzūrai. 1902. gadā Valmieras apriņķa komiteja lūdza Vidzemes komitejai noskaidrot, kādas grāmatas, preses un periodiskie izdevumi būtu atzīstami par piemērotiem lasītavas apmeklētājiem (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 4. l., 5. lp.). Četrus gadus vēlāk Valmieras komiteja bibliotēkas vajadzībām abonējusi 8 laikrakstus (no tiem latviešu valodā bija vien “Austrums” un “Garīgais Vēstnesis”) un 5 žurnālus (latviešu valodā “Lauksaimnieks”). Savukārt tējnīcās, kur absolūts vairums apmeklētāju bija latvieši, uz lasāmā galda atradās 7 laikraksti (latviešu valodā “Baltijas Vēstnesis”, “Rīgas Avīzes” un “Lauksaimnieks”) (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 32. l., 2. lp.).

Rīgas pilsētas komiteja iekārtoja 3 tējnīcas Rīgas industriālajās nomalēs, kur vairums iedzīvotāju bija fabriku strādnieki, – Ilģuciemā un divas Maskavas priekšpilsētā, Dinaburgas ielā 17 un pie M. S. Kuzņecova porcelāna fabrikas. Šādu izvēli noteica vairāki apstākļi:

- 1) alkohola lielā patēriņa problēmas sociāli smagajā strādnieku vidē⁵;
- 2) citās nomalēs jau esošo atturības biedrību darbība;
- 3) Matveja Kuzņecova (1846–1911) kā sociāli atbildīga rūpnieka atbalsts atturībai un Tautas atturības komiteju u. c. atturības organizāciju darbībai.

Tējnīcās apmeklētājiem bija iespējas iegādāties siltos un aukstos ēdienus par zemām cenām, piemēram, zupas porcija maksāja 8 kap., vārīta desa 6 kap., bet četru kotletu porcija maksāja 10. kap. No dzērieniem tika piedāvāts augļūdens (5 kap.), kvass (7 kap.) un limonāde (12 kap.)⁶ (LNA LVVA 791. f., 1. apr., 31. l., 18. lp.).

Pie Kuzņecova fabrikas iekārtotā komitejas tējnīca veidojās par Maskavas priekšpilsētā lielāko biedrošanās vietu jeb t. s. Tautas namu. Tieši šīs tējnīcas darbības uzturēšanai komiteja pievēra lielāko vērību, uzsverot, ka šajā “rajonā daudz dzer, spēlē azartspēles, kā arī riko grandioza izmēra dūru cīņas” (LNA LVVA 791. f., 1. apr., 31. l., 19. lp.). Šeit tika rīkoti priekšlasījumi galvenokārt ar reliģisku tēmu ievirzī⁷, bet tāpat arī par ģimenes dzīves un higiēnas jautājumiem.⁸ Līdzās priekšlasījumiem tika mēģināts organizēt teātra un mūzikas vakarus. Piemēram, 1901. gada 7. jūlijā noklausīties jaunākās gramofona plates ierādās ap 800 apmeklētāju (LNA LVVA 791. f., 1. apr., 31. l., 24. lp.).

⁵ Plašāk par alkohola lietošanas problēmu skatīt Jāņa Bērziņa monogrāfijā “Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets. 1900.–1914.” (2009) Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 63.–72. lpp.

⁶ Salīdzinājumam: vienas alus pudeles cena krogā bija 10 kap. (Šilde 1941, 283).

⁷ Šajā jomā aktīvi darbojās Rīgas un Mītavas Pareizticīgās baznīcas arhibīskaps Agafangs (1854–1928).

⁸ Tādējādi Tautas atturības komitejas savās izvēlētajās darbības formās sekoja jau darbojošos atturības biedrību aktivitātēm, kuras, atskaitot kreisi orientētās atturības biedrības (“Rīts”, “Agrais rīts”, “Auseklis” u. c.), centās sabiedrību pārliecināt par alkohola lietošanas postošo ietekmi ar aktuāliem pētījumiem medicīnā, higiēnas jautājumos, kā arī atgādinot, ko par alkohola lietošanu vēsti rakstu vietas Bibēlē. Īpaši uzmanību Svētajos Rakstos paustajam uzskatam par alkohola lietošanu kā grēku pievērsa Rīgā darbojošās evaņģēliskās atturības biedrības (“Rīgas Zilā krusta” atturības biedrība, atturības biedrības “Evaņģēlists” un “Glābšana”).

Pie tējnīcas iekārtoto bibliotēku 1902. gadā apmeklēja vidēji 68 lasītāji, bet pati bibliotēka bija atvērta 267 dienas. Iecienītākā literatūra, ko izņēmuši bibliotēkas abonenti, bija daiļdarbi (71%) (LNA LVVA 791. f., 1. apr., 31. l., 7. lp.). Bibliotēkā galvenokārt bija pieejama literatūra krievu valodā. Tas izskaidro, kādēļ bibliotēkas abonentu skaitu – 65,1%⁹ – veidoja Maskavas priekšpilsētā dzīvojošie krievi. To labi ilustrē arī tējnīcas lasāmais galds, uz kura atradās 18 dažādi laikraksti un žurnāli, no tiem 17 izdevumi krievu valodā. Tējnīca kalpoja kā tautas nams, kurā saviesīgai dzīvei pulcējās galvenokārt vietējie krievu strādnieki ar savām ģimenēm.¹⁰

Rīgas apriņķī tika iekārtotas arī trīs tējnīcas Daugavas kreisajā krastā – Bolderājā, kādreizējā Stokmaņu muižā¹¹ un Slokā. No trim tējnīcām finansiāli visstabilāk darbojās tējnīca Bolderājā, kuras vidējie ieņēmumi bija 450–650 rubļu gadā, kas norāda uz regulāru apmeklētāju plūsmu. Tomēr jau 1906. gadā tējnīca savu darbību pārtrauca naudas trūkuma un apmeklētāju skaita samazinājuma dēļ (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 24. l., 23. lp.). Tējnīcai konkurenci sastādīja citas saviesīgas sanāksšanas vietas Bolderājā. Jau 1902. gada Rīgas apriņķa komitejas darbības pārskatā tiek uzsvērtas grūtības piesaistīt apmeklētājus. Par iemeslu tiek minētas “daudzās blakus esošās dzertuves” un vietējo fabrikantu sociālās aktivitātes, ar kuru finansiālu atbalstu tiek rīkoti saviesīgi vakari, kur bez izklaidēm ir pieejama arī alkoholisko dzērienu bufete (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 24. l., 23. lp.).

Cēsu apriņķī tika iekārtotas divas tējnīcas – Cēsis un Ļaudonā. Tējnīcu izveides izmaksas bija 1 875 rubļi (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 2. l., 4. lp.). Tējnīca Cēsis atradās Rīgas ielā, siktirgotāja Pētersona nama 1. stāvā. Tējnīcā bija pieejams dažāds auksto un silto ēdienu klāsts, tostarp arī Bavārijas desas un kartupeļi. Bez sabiedriskās ēdināšanas funkciju pildīšanas tējnīcā notika arī saviesīgas izklaides, piemēram, 1902. gadā tika sarīkoti pieci bezmaksas

⁹ Latviešu abonentu īpatsvars bija 13,6%, poļu – 12,1%, vācbaltiešu – 7,4% un ebreju – 1,3% (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 7. lp.).

¹⁰ Rīga 20. gadsimta sākumā bija kļuvusi par modernu industriālu un daudznacionālu lielpilsētu. Maskavas priekšpilsēta bija pilsētas daļa, kur koncentrējās lielākais īpatsvars krievu, kuri bija apmetušies Rīgā uz dzīvi. Līdz ar to, gluži kā citas nacionālās grupas, arī krievi Rīgā veidoja savu kultūras un baznīcas iestāžu tīklu, un to sabiedriskās aktivitātes bija cieši saistītas ar etnisko grupu, kurai tie piederēja (Oberlenders 2004, 8, 28). Ierodoties Rīgā, šie tikli kalpoja kā identifikācijas simboli vieglākai adaptācijai jaunās dzīves apstākļos un piederības paušanai konkrētai nacionālajai grupai (Lenger 2012, 85).

¹¹ Mūsdienās apmēram Šampētera teritorija Rīgā.

deju vakari un pieci priekšlasījumi (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 35. lp.). Ļaudonas tējnīcā saviesīgu pasākumu organizēšanai bija iegādātas klavieres un biljarda galds, bet priekšlasījumos aktīvi darbojās vietējais pareizticīgo draudzes mācītājs Nikolajs Pjatņickis (1866–?) (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 35. lp.). 1902. gadā Vidzemes atturības komitejai lūgumu pēc 240 rubļu pabalsta telpu īres apmaksas vajadzībām iesniedza 1893. gadā izveidotā Kusas Pretdzēršanas biedrība, kura bija vienīgā atturības biedrība¹² Cēsu apriņķī. Komitejas naudas līdzekļu trūkuma dēļ biedrībai tika atteikts tās lūgums pēc pabalsta (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 35. lp.). Neizslēdzot komitejas ierobežotās finanšu iespējas pabalstu izsniegšanai, cits atteikuma iemesls varēja būt atturības komiteju nevēlēšanās atbalstīt biedrību, kuras mērķis ir atturēt ļaudis no alkoholisko dzērienu lietošanas un to tirgotavu apmeklēšanas, kuru ienākumi veidoja daļu no tiem finanšu ieņēmumiem, no kuriem tālāk Finanšu ministrija piešķīra līdzekļus atturības komiteju darbībai.

Valkas apriņķī atradās divas tējnīcas – Valkā un Staicelē pie dzelzceļa stacijas, kuru izveides iniciators bija vietējais evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītājs Volfarts Reinholds Meijers, savācot šim mērķim ziedojumus 100 rubļu apmērā (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 42. lp.). Nepieciešamība iekārtot tējnīcu Staicelē pie dzelzceļa stacijas noteica tur “apkārt esošo dzertuvju (*корчма*) skaits”. Kopējās tējnīcas gada uzturēšanas izmaksas Valkā bija 400 rubļu (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 13. l., 2. lp.). Valkā, pateicoties komiteju finansiālajam atbalstam, darbojās divas atturības biedrības – Valkas igauņu atturības biedrība un Valkas krievu atturības biedrība. Pēdējā 1905. gadā lūdza Vidzemes guberņas komitejai piešķirt pabalstu 350 rubļu apmērā telpu īres gada samaksas segšanai (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 30. l., 5. lp.).

Valmieras apriņķī komiteja iekārtoja trīs tējnīcas – Valmierā, Limbažos un Rūjienā. Tējnīcu uzturēšanai gadā tika piešķirti 2 857 rubļi, priekšlasījumu sarīkošanai – 300 rubļu (attiecīgi pa 100 rubļiem katrai tējnīcai), bet teātra izrādēm u. c. izklaidēm tika atvēlēti 1 000 rubļi (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 4. l., 12. lp.). Tējnīca Valmierā piedāvāja tās apmeklētājiem dažādus siltos un aukstos ēdienus: zupu ar gaļu, Vīnes un mednieku desas, dzērienu izvēle

¹² Cēsu apriņķī, Cēsīs un Raunā, Vidzemes administrācija liedza dibināt Rīgas latviešu atturības biedrības “Auseklis” nodaļas, jo to neparedzēja biedrības statūti. Taču galvenais cēlonis bija “Ausekļa” aktīvās sabiedriski politiskās darbības 1905. gada revolūcijas apstākļos (Ausekļa kalendārs 1913, 76). Tāpat aizliegums veidot nodaļas meklējams “Ausekļa” darbības lielajā iespaidā uz strādniekiem 1905. gada revolūcijas apstākļos, kad strādnieki, it īpaši 1905. gada otrajā pusē, izdemolēja vairākas valsts degvīna tirgotavas (Bērziņš 2009, 70).

bija iespējams iegādāties arī kafiju ar pienu. Saviesīgām izklaidēm bija iegādāti mūzikas instrumenti, galda spēles – šahs, dambrete, domino (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 33. lp.). Tējnīca Valmierā bija iekārtota 4 istabās un vienlaicīgi tā kalpoja arī kā lasītava, kuras vajadzībām tika algots bibliotekārs ar gada samaksu 25 rubļi (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 32. l., 5. lp.). Komitejas iekārtoto bibliotēku Valmierā 1902. gadā apmeklējuši vidēji 3 cilvēki dienā (LNA VVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 32. lp.). Jāpiebilst, ka Valmieras komiteja kopā ar Rīgas pilsētas komiteju bija vienīgās, kas popularizēja veselīgus priekšstatus par ļaunprātīgu alkohola lietošanu, izplatot īpašas bezmaksas brošūras (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 31. l., 32. lp.).

Vidzemes guberņas igauņu apdzīvotajos Pērnavas, Sāmsalas, Tērbatas, Vēravas un Vilandes apriņķos izveidotās komitejas sastapās ar plašu igauņu atturības biedrību koordinētu darbības tīklu (Karu 1989, 12). Ņemot vērā lielo igauņu atturības biedrību skaitu¹³, šajos apriņķos esošās komitejas bija vairāk orientētas sadarbībai ar privātas iniciatīvas veidotām biedrībām. Par šādu efektīvu sadarbību norāda kaut vai komiteju sagatavoto brošūru skaits, piemēram, 1903. gadā bija sagatavotas 43 brošūras igauņu valodā pretēji vien 13 brošūrām latviešu valodā (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 16. l., 5. lp.).

Pēc 1905. gada revolūcijas līdz 1910. gadam turpmākas komiteju aktivitātes Vidzemē samazinājās, piemēram, 1906. gadā Vidzemes guberņā notika vien 30 priekšlasījumi¹⁴ (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 34. l. 52. lp.). Tas skaidrojams gan ar mazaktīvo biedru darbību, gan arī ar jaunu atturības un citu saviesīgi izglītojoša rakstura biedrību skaita pieaugumu pēc 1905. gada revolūcijas. Tāpat komiteju darbības posms pēc 1905. gada revolūcijas raksturīgs ar valsts sniegtā finansējuma samazinājumu. Viens no iemesliem bija komiteju nespēja līdzekļus izlietot atbilstoši tās darbības mērķim. Piemēram, vairākkārt Finanšu ministrija lūdza Rīgas pilsētas atturības komitejai sniegt ziņojumus par tai piešķirto līdzekļu izpildi (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 38. l., 6. lp.). Aktivāka komiteju darbība izvērsās kopš 1910. gada jūnija, kad kopā ar Vidzemes Antialkoholisko biedrību Rīgas Meiteņu ģimnāzijas telpās tika iekārtota plaša pretalkohola izstāde (Dāvis 1938, 184). Savukārt

¹³ 1900. gadā Vidzemes guberņā (igauņu apdzīvotajos apriņķos) darbojās ap 50 igauņu atturības biedrību.

¹⁴ Salīdzinājumam: blakus esošajās guberņās, izņemot Kurzemes guberņu, 1906. gadā priekšlasījumu un norises vietu skaits bijis ievērojami lielāks – Igaunijas guberņā 247 priekšlasījumu pasākumi 38 vietās, bet Vitebskas guberņā 1 669 priekšlasījumu pasākumi 232 vietās (LNA LVVA, 791. f., 1. apr., 34. l. 52. lp.).

1913. gadā Vidzemes komiteja piešķīra minētajai atturības biedrībai pabalstu 1 000 rubļu apmērā (LVVA, 2397. f., 1. apr., 77. l., 125. lp.). Šādu pabalstu var skaidrot gan ar konkrētās atturības biedrības darbību,¹⁵ gan arī ar pārmaiņām izpratnē par atturības idejām Krievijas impērijā, ko veicināja 1910. gada janvārī Pēterburgā notikušais I Viskrievijas pretalkohola kongress.

Tālākai atturības kustības ideju izplatībai valstī tika izvirzīti uzdevumi:

- 1) mācīties no Rietumeiropas un ASV atturības organizāciju (piemēram, “Zilais Krusts”) darbības pieredzes;
- 2) veidot visaptverošu vienotu pretalkohola organizāciju valstī;
- 3) stiprināt baznīcas autoritāti, izskaidrojot atturības ideju lietderību, un pievērst uzmanību atturības jautājumiem skolās (LNA LVVA, 3964. f., 1. apr., 33. l., 46. lp.).

Diemžēl turpmāku komiteju darbību jaunajā virzienā un iespējamo sadarbību ar atturības biedrībām pārtrauca Pirmais pasaules karš.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 791. f. (Rīgas apriņķa Tautas atturības aizgādības komiteja), 1. apr., 24., 31., 32., 34. l.

LNA LVVA, 2397. f. (Latvijas Pretalkohola biedrība), 1. apr., 77. l.

LNA LVVA, 3964. f. (Vidzemes guberņas Tautas atturības aizgādības komiteja), 1. apr., 2., 4., 5., 10., 13., 16., 30., 32., 33., 38. l.

Ausekļa kalendārs 1913. gadam. (1912) Rīga: Atturības biedrība “Auseklis”. 115 lpp.

Dāvis, J. (1938) *Manas gaitas un atziņas*. Bulduri: J. Dāvja izdevniecība, Bulduri. 756 lpp.

Bērziņš, J. (2009) *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets. 1900.–1914. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 335 lpp.

Grāpis, A. (2006) *Augusts Dombrovskis. Mūžs un veikums*. Rīga: INDEX i. 432 lpp.

Hackmann, J. (2002) *Voluntary associations and region building. A post-national perspective on Baltic history*. Center of European Studies Working Paper Series 105. 17 p.

¹⁵ 1908. gadā izveidotā Vidzemes Antialkoholiskā biedrība darbību atturības kustības ideju izplatīšanā izprata kā visas sabiedrības kopēju nepieciešamību, nedalot žūpībā iegrimušos nedz pēc tautības, nedz pēc sociālā statusa, kā to darīja vairums atturības biedrību Vidzemes guberņā, (Vāveris 2014, 185).

Karu, E. (1989) Pilk Eesti karskusseltside algusaastaisse. In: Silvet, E., koost. *100 aasat karskusliikumist Eestis, 1889–1989*. Tallin: “Eesti Raamat”. 8.–29. p.

Katram bija sava Rīga. Daudznacionālās pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam. (2004) Volfarte, K., Oberlenders, E., sast. Rīga: AGB. 296 lpp.

Lenger, Fr. (2012) *European Cities in the Modern Era, 1850–1914*. Leiden-Boston: Brill. 320 p.

Šilde, Ā. (1941) *Cīņa ar sadzīves netikumu. Materiāli Latvijas pretalkohola kustības vēsturei*. Rīga. 324 lpp.

Teivens, A. (1995) *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Rīga: Māksla. 221 lpp.

Vāveris, G. (2014) Evaņģēlisko atturības biedribu darbība, 1893.–1914. *Ceļš*, Nr. 64: 176–191.

Guntis Vāveris

Activities of the Committees of People's Temperance in Vidzeme, 1900–1914

Key words: temperance, alcohol, teahouses, committees, province of Vidzeme

Summary

The present article characterizes the main principles and actions of the Committees of People's Temperance in the province of Vidzeme. These Committees started to operate in 1900. In the same year a state monopoly on alcohol was enacted in Russia. The foundation of the Committees of People's Temperance was an important part of the state's new alcohol policy to set order in alcohol production industry in Russia together with the attempts to discipline daily alcohol consumption in the society. Unlike already operating temperance societies in Vidzeme, the purpose of these Committees was to restrain the society from the use of malicious alcohol exclusively.

The Committees were subjugated to the Ministry of Finance and their actions were organized in two main directions: 1) due to the interests of the national budget, examining the locations of the violation of the rules of alcohol commerce by nominating special curators in every district of Vidzeme; 2) establishing alternative social venues beside liquor stores – tee-houses, libraries, reading-rooms with a possibility to arrange special lectures on undue alcohol consumption distress, hygiene, medicine, etc. and social entertaining measures. With these the Committees tended to compete with different private initiative based cultural and educational societies.

Mārtiņš Vāveris

Simbolikas karš:
Latvijas Universitātes studentu korporāciju cīņa
pret komercinstitūtu korporāciju simboliku.
20. gadsimta 20.–30. gadi

Atslēgas vārdi: simbolika, studentu korporācijas, Latvija, komercinstitūti, Izglītības ministrija

Starpkaru periodā Latvijas Republikā līdzās augstākajām mācību iestādēm, tādām kā Latvijas Universitāte (LU), Latvijas Mākslas akadēmija un Latvijas Konservatorija, pastāvēja zemāka līmeņa mācību iestādes, kurās esošās mācību programmas piedāvāja audzēkņiem iegūt izglītību, kas mūsdienās būtu pielīdzināma Latvijā esošo koledžu sniegtajam izglītības līmenim.

1920. gadu otrajā pusē un 1930. gadu pirmajā pusē šāda līmeņa augstāko izglītību piedāvāja vairāki privātie komercinstitūti, kurus organizēja speciālas biedrības – pie Augstākās izglītības veicināšanas biedrības (AIVB) darbojās Komerccinātņu institūts (KZI) un pie Augstākās tirdzniecības veicināšanas biedrības (ATIVB) darbojās Komercinstitūts jeb Rīgas Komercinstitūts (KI) ar filiāli Liepājā. Jāatzīmē, ka paralēli šiem institūtiem bija arī citi tāda paša līmeņa institūti, piemēram, Tehniskais institūts un Krievu universitātes Zinību institūts. Institūtos tika uzņemta jebkura persona, kura bija ieguvusi vidējo izglītību.

Attīstoties komercinstitūtiem un pieaugot audzēkņu¹ skaitam, sāka veidoties dažādas biedrības, kuras par paraugu ņēma LU studentu un studenšu korporācijas. Savu korporāciju veidošanai galvenokārt bija divi iemesli. Pirmkārt, starpkaru periodā studentu un studenšu korporācijas kļuva īpaši populāras, to nozīme sabiedrībā arvien pieauga, spīgtākie pārstāvji ieņēma svarīgus valsts amatus.² Tādējādi komercinstitūtu audzēkņi vēlējās iesaistīties korporā-

¹ Privāto komercinstitūtu statūtos bija ierakstīts (to noteica Izglītības ministrija), ka uzņemtie jaunieši tika dēvēti par audzēkņiem, nevis par studentiem. Tādējādi viņu organizētās audzēkņu biedrības nedrīkstēja savos nosaukumos un statūtos izmantot vārdu “students”, bet praktiskā darbībā tas tika ignorēts.

² Piemēram, ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925) bija “Talavijas” filistrs, kara ministrs Jānis Balodis (1881–1965) bija “Ventonias” filistrs, vēlākais Valsts prezidents Alberts Kviesis (1881–1944) bija “Lettonias” filistrs.

cijās, jo tās deva zināmas priekšrocības, proti, korporācijām piederīgie studenti tika uzlūkoti kā disciplinētas un intelīgentas personas, kā arī komercinstitūtu audzēkņi uzskatīja, ka pilnvērtīgu studentu dzīvi sniedza tieši korporācijas, kurās bija iespējams “[...] pavadīt kopīgu mācību laiku istā studentu – buršu garā” (Ščerbinskis 2003, 77). Otrkārt, komercinstitūtu audzēkņiem nebija iespējams iestāties LU korporācijās, jo tajās tika uzņemti tikai LU studējošie jaunieši.

1925. gada 19. decembrī tika izveidota pirmā Rīgas Komercinstitūta audzēkņu korporācija “Tebronia” (agrākais nosaukums “Commercia”) (LNA LVVA 3724. f., 1. apr., 3711. l., 5. lp.). Neilgi pēc dibināšanas korporācija centās izveidot kontaktus ar LU studentu korporāciju augstāko pārvaldes orgānu Prezidiju Konventu (PK) un nosūtītajā vēstulē, uzsverot, ka tā bija veidota pēc PK korporāciju parauga, aicināja PK sniegt padomus, kā labāk organizēt “Tebronia” uzbūvi (komāna jeb noteikumu kopuma izstrādi), iekšējo dzīvi un atsevišķu visu komercinstitūtu korporāciju apvienojošo jumtorganizāciju (LNA LVVA 3750. f., 1. apr., 31. l., 229. lp.).

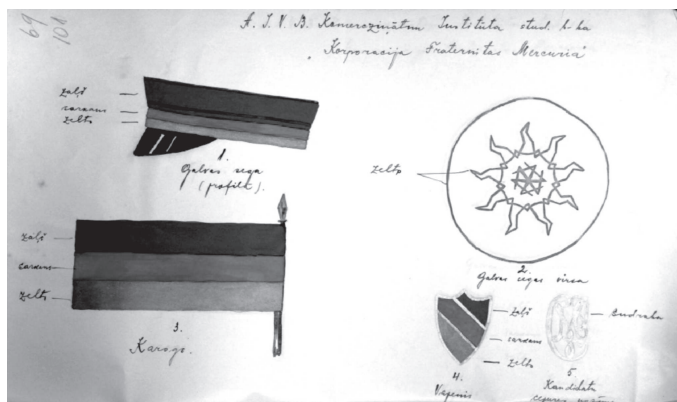
Vēstules saņemšana PK izsauca neizpratni, jo tas neuzskatīja, ka pie zemāka līmeņa mācību iestādēm būtu vēlama korporāciju pastāvēšana. Līdz ar to lūgtie padomi netika sniegti, tādējādi iezīmējot PK negatīvo nostāju.

Turpmākajos gados korporācijai “Tebronia” pievienojās vairāk nekā 15 dažādas audzēkņu korporācijas, no kurām lielākās bija “Fraternitas Mercuria”, “Valgalia” un “Fraternitas Venedia”. Gandrīz visas korporācijas savās ārējās nozīmēs izmantoja trikolorus, kas bija veidoti līdzīgi kā PK korporācijām, un centās panākt to oficiālu atzīšanu un nēsāšanas atļauju no Iekšlietu ministrijas (IeM). Šādu kārtību paredzēja 1923. gadā izdots t. s. “Biedrību likums” un tā vairākkārtējie papildinājumi, kas noteica, ka visām biedrībām, kas vēlējas savai reprezentācijai izmantot ārējās nozīmes, tās obligātā kārtā bija jāapstiprina IeM, bet, sākot ar 1929. gada martu, ar izglītības iestādēm saistītām biedrībām – Izglītības ministrijā (IzM) (Papildinājums instrukcijā pie likuma 1929).

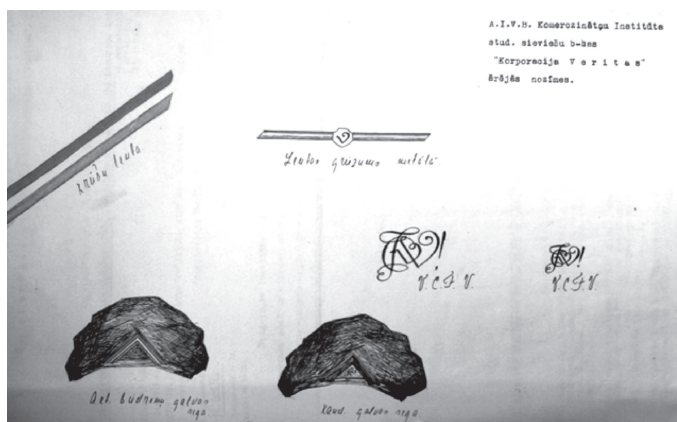
Komercinstitūtu korporācijas valdības iestādēm vairākkārt iesūtīja pieteikumus savu ārējo nozīmju apstiprināšanai, tomēr sastapās ar pretestību. Tās pamatā bija PK un SPK³ apstiprinātie statūti, ar tajos iekļauto izmantojamās simbolikas raksturojumu, piemēram, PK korporāciju ārējās nozīmes bija “[..]

³ LU studentu korporāciju augstākais pārvaldes orgāns – Studentu Prezidiju Konvents. Tās darbības mērķis bija tāds pats kā PK, proti, pārraudzīt un vadīt visu savienībā ietilpstošo korporāciju darbību.

karogs trijās krāsās, vienlīdzīgās daļās un horizontālajā dalījumā, korporāciju piltiesīgajiem locekļiem tāda pat iedalījuma korporāciju locekļu parastā galvas sega krāsās / triju krāsu cepure /, krāsu lenta apģērbam nēsājama no [labā] pleca slīpi pār krūtīm [...], korporāciju nepiltiesīgajiem locekļiem sudraba vai zelta nozīme / cirķelis / melnas galvas segas labajā pusē [...]" (LNA LVVA 7427. f., 6. apr., 86. l., 59. lp.).

1. att. AIVB KZI audzēkņu korporācijas *Fraternitas Mercuria* otro ārējo nozīmju piemērs (pēc LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1979. l., 103. lp.)

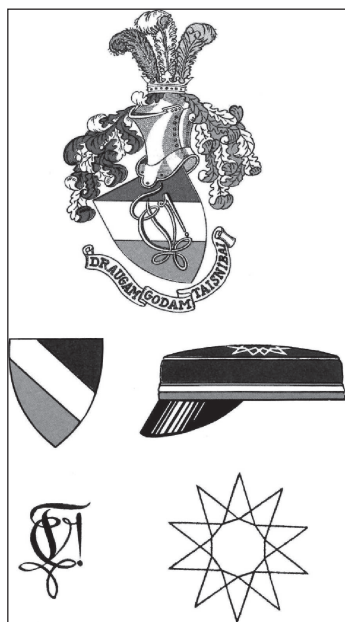

2. att. AIVB KZI audzēkņu korporācijas *Veritas* pirmo ārējo nozīmju piemērs (pēc LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1978. l., 118. lp.)

Līdz ar to komercinstitūtu korporācijām (arī sieviešu) vienmēr tika atteikta ārējo nozīmju reģistrācija, pat neskatoties uz labojumiem, kas vienmēr bija veikti tikai sīkās nenozīmīgās detaļās.⁴ Lai gan komercinstitūtu korporācijām ārējās nozīmes oficiāli nebija apstiprinātas, korporācijas tās drīkstēja lietot savā iekšējā dzīvē, ne plašākā sabiedrībā. Tomēr, neievērojot šo nosacījumu, komercinstitūtu korporācijas savas ārējās nozīmes nēsāja arī “uz āru”, un šāda rīcība nepalika ilgi nepamanīta, jo savu neapmierinātību sāka izteikt PK un SPK.

PK izglītības ministram 1929. gadā iesūtīja vēstuli, kurā lūdza, lai tas aizliegtu citu mācību iestāžu, t. sk. arī komercinstitūtu korporācijām, lietot līdzīgas vai identiskas korporāciju trīskrāsu ārējās nozīmes. PK uzsvēra, ka līdzīgu ārējo nozīmju pastāvēšana negatīvi ietekmēja PK korporāciju labo tēlu Latvijas sabiedrībā, jo par jebkādiem citu mācību iestāžu korporāciju locekļu pārkāpumiem vai izteikumiem tika vainots PK (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1977. l., 146. lp.). Piemēram, tika minēts atgadījums 1929. gada jūnija sākumā, kad korporācijas “Tebronia” locekļi savas korporācijas gada svētkos “[..] krāsu lentēs un krāsu cepurēs [...] stipri ierieibušā stāvoklī nepieklājīgā kārtā aizskāra publiku Krišjāņa Barona ielā”. Nav zināms, kā tieši publika tika aizskarta, bet galvenos pārmetumus saņēma PK, jo notikuma aculiecinieki uzskatīja, ka “Tebronia” ir PK ietilpstoša korporācija (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1977. l., 70. lp.).

PK izglītības ministram regulāri ziņoja par komercinstitūtu korporāciju nelegālo ārējo nozīmju izmantošanu un vairākkārt uzsvēra savas tiesības trīs-

3. att. Latvijas Universitātes PK korporācijas *Ventonia* ārējo nozīmju piemērs (pēc Latvijas Korporāciju Apvienība. (1990) Ņujorka, otrais izdevums. 60. lpp.)

⁴ Līdztekus ārējo nozīmju apstiprināšanas atteikšanai komercinstitūtu korporācijām aizrādīja arī par vārda ‘korporācija’ lietošanu, jo to, balstoties uz PK un SPK statūtiem, drīkstēja izmantot tikai PK un SPK ietilpstošās korporācijas.

krāsu simbolikas lietojumā. Tas deva rezultātus, jo, piemēram, IzM KZI direktoram nosūtīja vēstuli, kurā ministrs aizrādīja, ka institūta audzēkņu korporācijas izmantoja neapstiprinātas ārējās nozīmes, un lika institūta direktoram parūpēties par trīskrāsu simbolikas lietošanas aizliegumu viņa vadītā institūta audzēkņu korporācijām (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1977. l., 103., 114.–115. lp.).

Neskatoties uz sistemātisku IzM pretestību, tas netraucēja komercinstitūtu korporācijām arvien no jauna iesūtīt savus pieteikumus un cerēt uz apstiprinājumu; nelīdzēja pat KZI direktora iesaiste, kurš paskaidroja, ka pret korporāciju darbību nebija sūdzību un to pastāvēšana pie komercinstitūtiem attīstīja akadēmiskās tradīcijas (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1979. l., 98. lp.). Sieviešu korporācijas “Felicitas”⁵ un “Veritas” 1930. gada sākumā Latvijas Republikas Senāta administratīvajam departamentam pat iesniedza sūdzības⁶ par izglītības ministra lēmumu neapstiprināt korporāciju ārējās nozīmes (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1978. l., 25., 90. lp.). Piemēram, “Veritas” savā iesniegumā norādīja, ka ministrs bija pārkāpis Rīgas apgabaltiesā apstiprināto korporācijas statūtu trešo paragrāfu, kas noteica, ka korporācijas locekles drīkstēja nēsāt melnas samta galvassegas ar trīskrāsainas lentes trīsstūri cepures priekšējā daļā un trīskrāsainu lenti pāri labajam plecam. Korporācija atzīmēja, ka ministrs nebija sniedzis nekādus paskaidrojumus, kādēļ ārējās nozīmes netika apstiprinātas, un norādīja, ka “[..] Latvijā nav neviena likuma, kas noliegtu biedrību locekļiem nēsāt ārējās nozīmes [..] [un korporācijas – M. V.] [..] izvēlētās ārējās nozīmes nav līdzīgas nevienas citas organizācijas ārējām nozīmēm [..]” (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1978. l., 90. lp.).

Tomēr nav iespējams piekrist “Veritas” apgalvojumam, jo viņu ārējās nozīmes praktiski sakrita ar SPK korporāciju ārējām nozīmēm. Vienīgā atšķirība bija krāsu lentes novietojums galvassegā. Abām tā atradās pieres daļā – SPK horizontālā, bet “Veritas” trīsstūra veidā.

PK un SPK cīņa pret komercinstitūtu korporāciju ārējām nozīmēm neaprobežojās tikai ar ziņojumu un sūdzību iesniegšanu valdības iestādēm. Abi konventi veica dažādas darbības, gan cenšoties pašrocīgi aizsargāt tiesības uz trīskrāsu nozīmēm, gan mēģinot traucēt komercinstitūtu korporāciju darbību. Sākot ar 1932. gadu, cīņā tika iesaistīta arī Latvijas Universitāte.

⁵ Iesniegtajā sūdzībā “Felicitas” uzstājās par melnas galvassegas apstiprināšanu, bet vēlāk, nepanākot savu, centās apstiprināt zaļas galvas segas. Tomēr arī tās oficiāli netika pieņemtas (LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1976. l., 8. lp.).

⁶ Tās tika atzītas par nepamatotām.

Plašākas ziņas ir par PK darbošanos, kas pakāpeniski sāka līdzināties huligānismam. Piemēram, bija gadījumi, (1) kad kāds “Tebronia” loceklis tika aizturēts uz ielas un iztaujāts, kas viņam atļāvis izmantot trīskrāsu nozīmes (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1977. l., 114.–115. lp.); (2) kāds PK korporācijas “Fr. Livonica” biedrs bija atņēmis un PK nodevis kādas KZI korporācijas krāsu lenti (LNA LVVA 3739. f., 1. apr., 5. l., 5. lp.); (3) PK korporācijas “Selonia” biedrs kādā klubā ar varu atņēma KZI korporācijas “Fr. Semgalica” biedram krāsu cepuri (LNA LVVA 4293. f., 1. apr., 2. l., 18. lp.). PK 1931. gadā pat izveidoja īpašu komisiju ar uzdevumu aizsargāt PK korporāciju krāsas no citām studentu un audzēkņu biedrībām, kuras izmantoja līdzīgas krāsas (LNA LVVA 3739. f., 1. apr., 5. l., 80. lp.). Komisijas darbība tika vērsta uz komercinstitūtos, kā arī Latvijas Mākslas akadēmijā, Latvijas Konservatorijā un Latvijas Tautas Universitātē pastāvošajām studentu un audzēkņu biedrībām.

Viens no asākajiem starpgadījumiem notika 1932. gada 15. martā, kad trīs PK korporācijas “Fr. Metropolitana” biedri ielauzās “Fr. Venedia” telpās un, kā pati korporācija norādīja iesniegtajās sūdzībās izglītības ministram un LU, “[..] [telpas – M. V.] izdemolēja, saplēsa biedrības vapeni [ģerboni – M. V.], iznīcināja biedrības nozīmes, norāva dežurantam brilles – ar vārdu sakot, izturējās kā huligāni”. Interesanti, ka “Fr. Metropolitana” biedri cerēja “izsprukt cauri sveikā”, jo ielaužoties bija noslēpuši savas ārējās nozīmes. Tomēr, viņiem par nelaimei, izsauktā policija viņus aizturēja. Nosūtītajās sūdzībās “Fr. Venedia” pauda nožēlu par notikušo un uzsvēra, ka tā, gluži tāpat kā PK korporācijas, centās savus biedrus audzināt “[..] veselīgiem pilsoniskiem uzskatiem, augstu sabiedrisku morāli, dziļu ētisku izjūtu [..] [bet notikušais – M. V.] gadījums rāda, ka starp universitātes studentiem atrodas personas, kurām sveši šie ideāli un kuras tai, liekas, godu nedara” (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1980. l., 33. lp.).

SPK plašāk ir zināms starpgadījums, noticis 1932. gada maijā starp studenšu korporāciju “Imeria” un KI sieviešu korporāciju “Felicitas”. Imērietes, atgriežoties no maija komerša (tradicionāls svinīgs akts), Ogres dzelzceļa stacijā ievēroja vairākas “Felicitas” pārstāves un centās noskaidrot viņu identitāti un to, kas atļāvis izmantot viņu ārējās nozīmes. To izdevās paveikt tikai Rīgā, griežoties pie dzelzceļa policijas (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1980. l., 41. lp.).

Cīņā par simboliku Latvijas Universitātē atbalstīja tikai PK un SPK. LU iesaisti veicināja arī IzM, kura 1932. gada janvārī pēc kārtējiem komercinstitūtu korporāciju ārējo nozīmju apstiprināšanas pieteikumiem lūdza LU

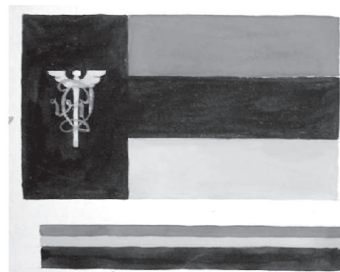
rektoram sniegt atsauksmi. Tā, protams, bija negatīva, un rektors norādīja, ka līdzīgu ārējo nozīmju apstiprināšana būtu “neciešama”, jo komercinstitūtu korporāciju pārstāvji tādējādi centās piesavināties LU studentu paradumus un apstiprinātās tiesības, kā arī šādu nozīmju lietošana apgrūtinātu korporāciju pārraudzību (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1980. l., 13. lp.). Līdzīga atsauksme tika sniegta arī par sieviešu korporācijas “Felicitas” vēlmi izmantot gandrīz identiskas galvassegas kā SPK korporācijām (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1976. l., 15.–17. lp.).

Esošajai situācijai nerodot galu un iesaistītajām pusēm stingri turoties pie sava viedokļa, Izglītības ministrija izšķīrās par kopīgu apspriežu ārējo nozīmju lietā organizēšanu 1932. gada jūnija sākumā. Tās mērķis bija rast un izbeigt konfliktu. Uz apspriedi tika uzaicinātas visas iesaistītās puses, kā arī LU vienotņu un Konkordiju pārstāvji, kuri 20.–30. gadu mijā paši bija izcīnījuši tiesības nēsāt divu un četrkrāsu ārējās nozīmes.

Pirmās apspriedes laikā iesaistītās puses vairāk viena otrai izteica pārmetumus, nevis mēģināja rast kopsaucēju. Piemēram, komercinstitūtu korporācijām tika pārņemta vēlme piesavināties PK tiesības uz trikoloru, savukārt komercinstitūtu pārstāvji norādīja, ka pie situācijas vainīgs bija tieši PK, jo tas savulaik nebija devis viņiem padomu, kā labāk organizēt savu darbību. Komercinstitūtu korporāciju pārstāvju paustie argumenti nereti bija pretrunīgi, piemēram, “Felicitas” pārstāve norādīja, ka korporācija vēlējas būtiski atšķirties no SPK korporācijām, bet realitātē to izvēlētās ārējās nozīmes praktiski sakrita ar SPK izmantotajām. Apspriedes noslēgumā IzM pārstāvis aicināja klātesošos izteikties, vai kādam ir principiāli iebildumi pret komercinstitūtu korporāciju vēlmi izmantot ārējās nozīmes. Iebildumi bija tikai pret trikolora, nevis pašu ārējo nozīmju lietojumu (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1976. l., 26. lp.).

Otrā ārējām nozīmēm veltītā sēde tika atklāta ar izglītības ministra sekretāra ziņojumu, kurā klātesošos iepazīstināja ar ministrijā iesniegto komercinstitūtu korporāciju ārējo nozīmju paraugprojektu. No komercinstitūtu puses tas tika pieņemts, bet no PK un SPK puses nē, jo tie uzskatīja, ka paraugprojektā paredzētais neatšķīrās no korporāciju trīskrāsu ārējām nozīmēm, un turpināja uzstāt, ka trikolors pieder tikai PK un SPK. Komercinstitūtu pārstāvji mēģināja panākt kompromisu, norādot, ka komercinstitūtu korporācijas bija gatavas mainīt ārējo nozīmju tehnisko risinājumu, bet tikai tādā gadījumā, ja tām netiktu liegta trīs krāsu lietošana. Tomēr arī tas nedeva cerēto pozitīvo atbildi no PK un SPK pārstāvjiem (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1976. l., 30. lp.).

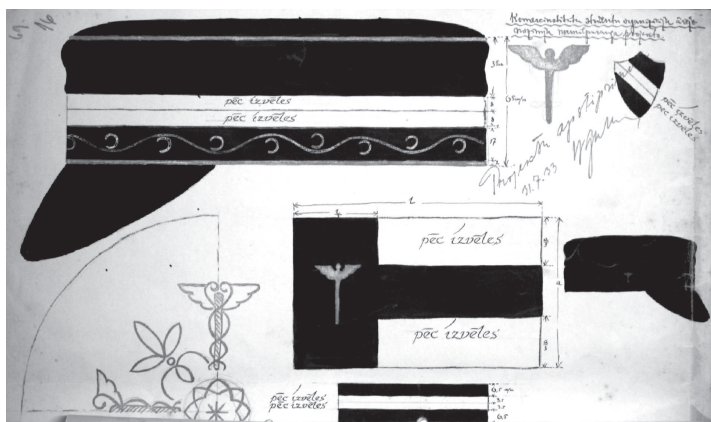
1933. gada vasarā izglītības ministrs Atis Ķeniņš (1874–1961) apstiprināja komercinstitūtu korporāciju “Tebronia”, “Mercuria” un “Fr. Venedia” ārējās nozīmes. Tās bija veidotas pēc viena stila, atšķirās korporāciju reprezentējošās krāsas, saglabājot tikai divas sākotnējās, bet kā trešo lietojot vienotu zaļo krāsu. Tomēr komercinstitūtu korporāciju prieks nebija ilgs, jo ministra lēmumu atcēla ministra vietas izpildītājs Vilis Gulbis (1890–1942), kurš, starp citu, bija PK korporācijas “Talavijas” filistrs (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1981. l., 45., 49., 55. lp.). Tādējādi rodas jautājums, vai ministra vietas izpildītājs savas korporācijas un PK interešu aizstāvēšanai bija savtīgi izmantojis dienesta stāvokli?

4. att. Izglītības ministra Ata Ķeniņa 1933. g. jūnijā apstiprinātās AIVB KZI audzēkņu korporācijas *Fraternitas Venedia* ārējās nozīmes.

Pēc tāda paša parauga arī korporācijām *Mercuria* un *Tebronia* tika apstiprinātas ārējās nozīmes
(pēc LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1981. l., 46. lp.)

V. Gulbis 1933. gada jūlija beigās pieņēma rezolūciju, kas izmainīja un apstiprināja jaunu komercinstitūtu korporāciju ārējo nozīmju paraugprojektu, kurā, salīdzinot ar atceltajām ārējām nozīmēm, bija veiktas nelielas izmaiņas – galvassegas aploks tika sadalīts trīs nevienlīdzīgās daļās. Platākajā daļā – zaļajā krāsā – tika novietots viļņveida zelta ornamenti, kurā pamišus izvietoti atvērti zelta gredzentiņi. Savukārt divās vienlīdzīgajās sadaļās korporācijas varēja brīvi izvēlēties, kuras krāsas jebkādā kombinācijā iekļaut. Līdzīgs princips bija arī karogam, krūšu lentei un krāsu ģerbonim. Tomēr, neskatoties uz šādu *jaunu* ārējo nozīmju veidu, korporācija “Tebronia” Senāta administratīvajā departamentā iesniedza sūdzību un pieprasīja, lai ministra vietas izpildītāja rīkojums tiktu atcelts (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1982. l., 16. lp.). Sūdzība tika noraidīta (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1981. l., 64.–66. lp.).

5. att. Izglītības ministra vietas izpildītāja Viļa Gulbja apstiprinātais Komerccinstitūtu audzēkņu korporāciju ārējo nozīmju paraugprojekts 1933. g. 31. jūlijā (pēc LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1982. l., 16. lp.)

Sieviešu komercinstitūtu korporācijas vēl 1933. gada pirmajā ceturksnī centās apstiprināt SPK korporācijām līdzīgas ārējās nozīmes, bet pēc LU prorektora atsaukšanas tas neizdevās. Interesanti, ka prorektors nevis nosodīja korporācijas centienus, bet gan deva ierosinājumus, ka būtu jāizmaina ārējās nozīmēs (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1981. l., 9.–11. lp.). To ņemot vērā, arī sieviešu korporācijas “Felicitas” un “Veritas” beidzot ieguva savu ārējo nozīmju apstiprinājumu (LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1983. l., 19. lp.; LNA LVVA 1632. f., 2. apr., 1984. l., 62. lp.). Tādējādi komercinstitūtu korporācijas pēc visai ilgstošas cīņas beidzot ieguva uzskatāmi atšķirīgas ārējās nozīmes, pret kurām PK un SPK neiebilda.

Iespējams, ka laika gaitā Latvijas akadēmiskajā vidē komercinstitūtu korporācijas būtu iesakņojušas un pilnībā atrisinājušas savas domstarpības ar PK un SPK. Taču komercinstitūti to akadēmiskās nelietderības dēļ 1937.–1938. gadā tika slēgti (Likvidēti privātie komercinstitūti 1937), bet korporācijas vai nu slēdza savu darbību, vai arī pārorganizējās par filistru biedrībām.

Tādējādi, lai arī PK un SPK līdz galam nenosargāja monopoltiesības lietot trikolorus savās ārējās nozīmēs, tomēr panāca, ka komercinstitūtu korporāciju ārējās nozīmes būtiski un uzskatāmi atšķīrās no LU korporāciju ārējām nozīmēm. Komerccinstitūtu korporācijām pretstatā PK un SPK korporācijām nebija vienotības savā starpā, lai veiksmīgi cīnītos par savu ārējo nozīmju veidu un biedrību pastāvēšanu.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA) 1632. f. (Izglītības ministrija), 2. apr., 1976., 1977., 1978., 1979., 1980., 1981., 1982., 1983., 1984. l.

LNA LVVA, 3724. f. (Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departaments), 1. apr., 3711. l.

LNA LVVA, 3739. f. (Latvijas Universitātes Prezidiju konvents), 1. apr., 5. l.

LNA LVVA, 3750. f. (Augstākās izglītības veicināšanas biedrības Komerzinātņu institūta studentu korporācija “Tebronija Mercuria”), 1. apr., 31. l.

LNA LVVA, 4293. f. (Augstākās Izglītības veicināšanas biedrības Komerzinātņu institūta studentu biedrība “Fraternitas Semgalica”), 1. apr., 2. l.

LNA LVVA, 7427. f. (Latvijas Universitāte), 6. apr., 86. l.

Papildinājums instrukcijā pie likuma par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām. (1929) *Valdības Vēstnesis*, 18. marts.

Likvidēti privātie komercinstitūti. (1937) *Rīts*, 30. jūlijs.

Ščerbinskis, V. (2003) Trikolora vilinājums: Komercinstitūtu korporācijas 20. gs. 20.–30. gadu Latvijā. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3: 75–89.

Ščerbinskis, V. (2010) *Uztiēcīgi draugam: Latvijas studējošo slēgtās mūža organizācijas*. Rīga: Prezidiju konvents. 199. lpp.

Mārtiņš Vāveris

War of Symbolism: Campaign of Student Fraternities of the University of Latvia against the Student Fraternities of Commercial Institutes in the 1920–30s

Key words: symbolism, student fraternities, Latvia, Commercial Institutes, Ministry of Education, campaign

Summary

Fraternities of Commercial Institutes (CI) were modelled upon student fraternities of the University of Latvia (UL), including their symbolism. Representatives of the fraternities of UL – Presidium Convent (PC) and Student (female) Presidium Convent (SPC) legally owned the rights for using tricolour in their symbolism and based on that; in 1928 they started protesting against the tricolour symbolism usage in the fraternities of CI.

Protests from PC, SPC, and even from UL were presented to the Ministry of Education. In these protests, they made it clear that the tricolour symbolism

was allowed only in those student fraternities that were involved in PC and SPC. Since the student fraternities of CI were not a part of these convents, they did not have the right to use the tricolour symbolism. The Ministry of Education, agreeing with the fraternities of UL, denied attempts of the fraternities of CI to register their tricolour symbolism.

In the symbolism campaign, PC and SPC, especially the former, used different methods to prevent the student fraternities of CI from using the tricolour symbolism, such as demolishing the headquarters of *Fraternitas Venedia*, destroying their coat of arms and colour ribbons, verbally abusing members of other fraternities, stealing their colour ribbons or colour hats (*dekel*), and confronting them in public.

Protests and attacks on the student fraternities of CI grew out of control, and the Ministry of Education in the summer of 1932 organized two meetings between PC, SPC, and the student fraternities of CI. Student fraternities of CI tried to compromise with both convents, but still were insisting on having the tricolour symbolism. As the result, both sides did not reach agreement because PC and SPC still stood on their rights claiming the tricolour symbolism as only their privilege.

In the summer of 1933, the campaign between PC, SPC, and the student fraternities of CI was finally settled. The Minister of Education A. Ķeniņš in June approved of the tricolour symbolism of the last active student fraternities of CI, but in July the succeeding Minister of Education, V. Gulbis for the last and final time changed the tricolour symbolism of the student fraternities of CI by adding small but significant elements that PC agreed on. As for female student fraternities of CI their tricolour symbolism got approved later that year.

Забытые захоронения солдат Российской империи первой половины XIX века в Вильнюсе

Ключевые слова: восстание 1831 года, Литва, военные захоронения, военная археология, эпидемия холеры

Исследуя вопросы военной истории, очень важен комплексный подход к источникам и использование не только письменных но, по мере возможностей, и других источников (археологических, антропологических и т. п.). Нередко они существенно дополняют имеющиеся в распоряжении военного историка данные о ходе военных действий, об участвовавших в них солдатах и офицерах, их вооружении, амуниции, обмундировании, возрасте, пережитых травмах и болезнях. Особый интерес у военных историков и археологов вызывает материал археологических исследований воинских захоронений или останков солдат, найденных на местах сражений.

Такие находки нередко встречаются и на территории современной Литвы. Чаще всего обнаруживаются забытые захоронения или места гибели так и не перезахороненных солдат, погибших во Второй мировой войне, и реже — во время других военных конфликтов. Довольно многочисленные захоронения солдат или их останки на местах боёв обнаружены и на территории столицы Литвы — города Вильнюса.

На основании отчётов об археологических и антропологических исследованиях, публикаций¹, а также анализа музейных экспонатов из мест раскопок был составлен справочник воинских захоронений, найденных во время археологических раскопок на территории Вильнюса. Здесь обнаружено почти 30 мест захоронений солдат XVII — XX веков (Katalynas, Vitkūnas 2013, 345–388). Самое известное захоронение найдено в 2001 году во время строительства квартала жилых домов в районе Жирмунай (северо-восточная часть Вильнюса). Это массовое захоронение солдат армии Наполеона (обнаружены останки не менее 2 724 человек).

¹ Как правило, короткие сообщения в ежегодном сборнике «Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje» («Археологические исследования в Литве»).

В статье представлены данные археологических, антропологических и исторических исследований захоронений солдат армии Российской империи 1-ой половины XIX века, найденных во время археологических раскопок на территории Вильнюса (районы улиц Ротундо и Миндауго). Из довольно скудных исторических источников известно, что на бывших восточных окраинах Вильнюса в первой половине XIX века появились кладбища умерших от эпидемий холеры, но большая часть данной территории уже во второй половине XIX века и начале XX века оказалась под городской застройкой.

Данные археологических исследований

В 2000 году археолог Видас Даминайтис (*Vidas Daminaitis*, 1954–2008) начал археологические раскопки на улице Миндауго, на участке, где со второй половины XIX века находились огороды и теплицы зажиточного садовода Германа Кеппе (*Jurkštas* 1988, 371), а в советское время была построена площадка с асфальтобетонным покрытием для обучения вождению. Когда было решено на этом месте построить новый жилой дом, были проведены археологические раскопки. Исследован участок площадью 1 360 квадратных метров. Найдены 44 полностью или частично сохранившиеся захоронения (*Daminaitis* 2000; *Daminaitis* 2002, 162–163).

В 2003 году археолог Робертас Жуковскис² (*Robertas Žukovskis*) начал археологические раскопки участка на улице Ротундо 4, рядом с центральной улицей Вильнюса — проспектом Гедиминаса. Здесь на месте бывших производственных построек планировалось строить новый жилищный и коммерческий комплекс (*Žukovskis* 2003, 129). Во время раскопок были обнаружены человеческие кости из разрушенных захоронений. Антропологический анализ показал, что все кости принадлежали мужчинам от 25 до 40 лет (*Barkus* 2003, 130). Раскопки на улице Ротундо были продолжены в 2006 году. Исследован участок площадью 1 787 квадратных метров. Найдено 56 могил с 85 скелетами, а также собраны многочисленные человеческие кости из разрушенных захоронений. В 22 могилах захоронено от 2 до 5 индивидов в одной могильной яме. Также найдены следы нескольких могильных ям, в которых не оказалось захоронений. Ямы были вырыты, но так и не использованы по назначению, а позже засыпаны землёй (*Žukovskis* 2006, 24; *Žukovskis* 2007, 179–181).

² Автор статьи выражает благодарность археологу Робертасу Жуковскису за разрешение публиковать данные археологических исследований.

На улице Миндауго большинство умерших захоронены в одиночных могилах, но найдены и групповые захоронения (2, 3 или 4 индивида в одной яме). Большинство умерших захоронены в деревянных гробах, от которых остались только следы в грунте и немногочисленные железные гвозди. В одном случае (могила № 4 а–б), кажется, использован большой двухместный гроб (илл. 1). Несколько человек могли быть похоронены без гробов, завёрнутые в простыни, так как в могилах не найдено никаких следов от гробов. Пространственная ориентация могил — головой умершего на юго-запад. Захоронения посыпаны известью, иногда — довольно толстым слоем (Daminaitis 2000, 5–22, 25; Daminaitis 2002, 162–163). Это свидетельствовало о стремлении во время похорон дезинфицировать тела умерших, препятствуя распространению болезней.

Археологический материал показал, что на обоих кладбищах захоронены люди православного и, возможно, старообрядческого вероисповедания. Об этом свидетельствовали найденные медные (некоторые — украшенные эмалью) нательные кресты (илл. 2, 3). В могильнике на улице Миндауго их найдено 7 (из 44 захоронений), на улице Ротундо — 10 (из 85 захоронений).³ В большинстве своём эти находки относятся к широко распространенной массовой

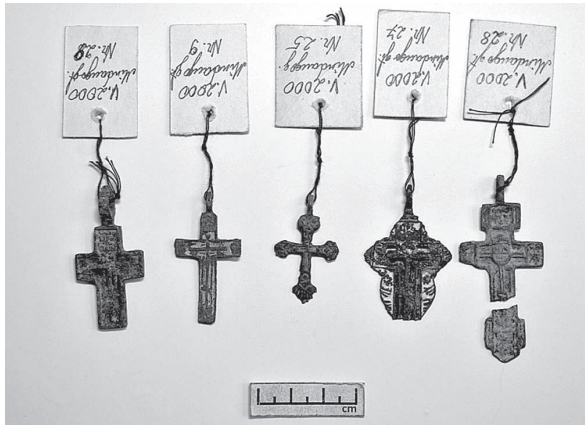
Илл. 1. Двойное захоронение, обнаруженное во время раскопок на ул. Миндауго

Илл. 2. Нательный крест из могилы №. 44 на ул. Ротундо (Литовский национальный музей)

³ Находки хранятся в фондах отдела Археологии средних веков и нового времени Литовского национального музея (Вильнюс).

продукции литейщиков XVIII – XIX веков. Схожие находки встречаются, например, на территории Липецкой области Российской Федерации (Спасёных 2011, 166). Лишь один четырехконечный двухсторонний крест с расширениями на верхней и нижней лопастях и килевидным завершением, найденный в могиле № 32 на улице Миндауго, напоминает настоящие кресты, характерные для XVI – XVII веков (Спасёных 2011, 120).

Илл. 3. Нательные кресты из захоронений на ул. Миндауго
(Литовский национальный музей)

Остальной погребальный инвентарь был очень скудный. На улице Миндауго найдено лишь несколько отдельных пуговиц — в одной могиле две медные пуговицы с ровной поверхностью, и ещё одна костяная пуговица (Daminaitis 2000, 9, 21). Это явно указывает на то, что людей хоронили лишь в нижнем или специальном погребальном белье.

На улице Ротундо, в отличие от захоронений на улице Миндауго, в десяти могилах найдены пуговицы, что свидетельствует о захоронении части умерших не только в белье, но и в верхней одежде. В трех могилах найдено от 1–2 до 16–26 пуговиц (Žukovskis 2006, 24). В могиле № 39, где захоронен мужчина возрастом до 30 лет, 26 медных пуговиц были размещены четырьмя рядами в области груди. Идентичное число пуговиц и их размещение зафиксировано и в могиле № 40, где захоронен мужчина 25–35 лет (Žukovskis 2006, 17). Это свидетельствует о том, что умершие были похоронены одетыми, предположительно в военную форму или похожую на неё одежду.

Ещё одно захоронение людей в форме найдено в могиле № 49. Судя по размерам и величине пуговиц (3 ряда, 10 плоских и 5 полукруглых пуговиц), этот человек был одет в форму другого образца (предположительно, похожую на доломан).⁴ Здесь захороненный мужчина был старше большинства других (ему было более 30 лет). К тому же, он похоронен в кожаных сапогах с железными подковками (илл. 4) (Žukovskis 2006, 20). Возможно, это свидетельствует о довольно высоком ранге или социальном статусе покойного.

Пуговицы являются довольно хорошим датирующим материалом. Пуговицы от военной формы часто могут помочь установить даже конкретную войсковую часть. В данном случае пуговицы сохранились плохо (илл. 5). На передней стороне пуговиц рисунок отсутствует. На задней стороне некоторых пуговиц можно разглядеть изображенный венчик из листьев и буквы «С Ф К Г Г В». Эта аббревиатура шифруется как знак московской фабрики купца Гаврилы Гавриловича Волчанинова (1787–1850) (Кузин, Федорук 2008, 209–2010).

Илл. 4. Железные подковки от сапог, найденные в могиле № 49 на ул. Ротундо
(Литовский национальный музей)

Илл. 5. Медные пуговицы, изготовленные на московской фабрике купца Гаврилы Гавриловича Волчанинова, найденные в могиле № 49 на ул. Ротундо
(Литовский национальный музей)

⁴ Доломан — часть гусарского мундира: короткая (до талии) однобортная куртка со стоячим воротником и шнурами, поверх которого надевался ментик. Название происходит от турецкого «доламан» — длинной одежды с узкими рукавами. В XVII веке венгерские гусары распространили этот род одежды в войсках Западной Европы. Отсюда другое название доломана — «венгерка».

Надо отметить, что найденные пуговицы не имеют номеров полков или других военных знаков. Остаётся неясным, являются ли эти пуговицы элементом штатской одежды, сшитой “на военный манер”, или это всё-таки была военная форма, но в конкретном случае к ней пришли гражданские пуговицы, за неимением полковых.

Данные антропологических исследований

Антропологические исследования остеологического материала были проведены профессором Медицинского факультета Вильнюсского университета Римантасом Янкаускасом (*Rimantas Jankauskas*) и доцентом того же факультета Арунасом Баркусом (*Arūnas Barkus*).⁵

Данные исследований показывают, что в могильнике на улице Миндауго захоронены исключительно мужчины. Общее число индивидов, с учетом разрушенных захоронений, могло достигать 70 человек. Значительно преобладали люди молодого возраста (лишь семь индивидов были старше 40 лет). Мужчин 15–12 лет было 4, 20–25 лет – 26, 25–30 лет – 6, 30–35 лет и 35–40 лет – по одному, 40–45 лет – 2, 45–50 лет – 3 и 50–55 лет – 1. (Jankauskas 2000, 32–40). Как видим, абсолютно преобладают захоронения молодых людей 20–25 лет. Лишь один мужчина был старше 50 лет. Самому молодому было приблизительно 15–16 лет.

На улице Ротундо ситуация немного другая – здесь были похоронены не только мужчины, но и небольшое количество женщин и детей. Идентифицированы скелеты двух женщин (возраст одной из них 20–30 лет, возраст второй женщины не определён). Также обнаружены скелеты восьми детей, возраст которых от 2 месяцев до 8–10 лет. На улице Ротундо также явно преобладают мужские захоронения (75 из 85 захоронений). В отличие от улицы Миндауго, на улице Ротундо немного больше индивидов старше 40 лет (Barkus 2006, 80–84), а также найдено больше захоронений среднего, чем юного возраста (22 индивида 30–40 лет, 13 индивидов 25–35 лет, и лишь 8–20–30 лет) (Žukovskis 2006, 181).

Как видим, здесь похоронены не только военные, но и некоторые гражданские лица (женщины и дети). Наверное, это простые горожане, хотя возможно, что это и члены семей военнослужащих Виленского военного гарнизона российской армии.

⁵ Автор статьи выражает благодарность профессору Римантасу Янкаускасу и доценту Арунасу Баркусу за разрешение публиковать данные антропологических исследований.

Исследования остеологического материала принесли интересные результаты не только в плане палеодемографии, но и в плане палеопатологии. Люди, похороненные на кладбище на улице Миндауго, вне всяких сомнений, стали жертвами эпидемии, о чем свидетельствует слой дезинфекционной извести на захоронениях. Судя по историческим данным, это была холера.⁶

В костях захороненных на улице Миндауго людей обнаружены следы тяжелого плеврита⁷ (2 случая) и других болезней, среди которых особенно много следов периостита⁸ — как воспаления надкостницы ног, так и периостита челюсти (так называемый флюс). Также обнаружены следы анемии (Jankauskas 2000, 32–40), вызванной недостаточным питанием или паразитами кишечника.

В захоронениях на улице Миндауго на костях найдены следы редкой в нашей зоне климата болезни — бруцеллеза⁹ (Jankauskas 2000, 33–34). Бруцеллез — «южная» болезнь, не характерная для территории Литвы. Природные носители бруцеллеза встречаются в Украине, в южной части России, Казахстане. Значит, больные заразились бруцеллезом не на территории Литвы, а принесли болезнь с собой из южных регионов Российской империи.

На костях обнаружено довольно большое количество следов травм: зажившие переломы рёбер, ключиц, носа, повреждения лобовой части черепа. Также фиксируются следы заживших переломов длинных костей рук и ног, пальцев (Jankauskas 2000, 32–40). Но надо отметить, что все эти травмы были довольно старые, зажившие и не являлись причиной смерти людей, захороненных в могильнике на улице Миндауго. Этих людей погубила эпидемия, а не боевые действия.

⁶ Холера — острая кишечная болезнь, вызываемая бактериями определённого вида, которые распространяются в первую очередь через загрязнённую воду. Проявляется водянистой диареей, рвотой, быстрой потерей организмом жидкости. Ожидаемый прогноз, особенно при состоянии медицины первой половины XIX века — летальный исход.

⁷ Плеврит — заболевание дыхательной системы.

⁸ Периостит — воспаление надкостницы.

⁹ Бруцеллез — зоонозная инфекция, передающаяся от больных животных человеку, характеризующаяся множественным поражением органов и систем организма человека. Заражение человека происходит при непосредственном контакте с животными — носителями или при употреблении в пищу заражённых продуктов.

Картина захоронений на улице Ротундо несколько другая. Здесь в захоронениях, рядом со следами нескольких травм (переломов рёбер, предплечья, также бедренной, берцовой костей), фиксированы следы незаживших ампутаций ног (двое мужчин 30–40 лет), два случая посмертной аутопсии (вскрытия) черепа у мужчин 20–25 лет и 35–45 лет (Barkus 2006, 80–84). Кстати, похороны покойных проводились не очень аккуратно. Например, в могиле № 1 между ног мужчины была положена отрезанная нога другого человека (Žukovskis 2006, 8).

Как видим, на улице Ротундо по меньшей мере часть людей умерли в госпитале, где проводились хирургические операции и даже вскрытия черепа.

Исторический контекст и обобщение

После завершения археологических раскопок на улице Миндауго археолог В. Даминайтис выдвинул гипотезу, что в данном могильнике захоронены солдаты российской армии, участвовавшие в подавлении восстания 1831 года и умершие от холеры (Daminaitis 2000, 23–24; Daminaitis 2002, 162–163). Это предположение подтверждают и исторические данные. Адам Гонорий Киркор (*Adomas Honoris Kirkoras*, 1818–1886) в путеводителе по Вильнюсу и его окрестностям, написанном в 1856 году, упоминает, что в восточной части города, на песчаных холмах находится кладбище жертв эпидемии холеры и множество деревянных крестов (Kirkor 1859, 137–138). Описываемое место совпадает с захоронениями российских военных на улице Миндауго (возможно, рядом были захоронения не только военных, но и простых горожан). Обнаруженные во время археологических раскопок захоронения следует отнести к эпидемии холеры в России, которая унесла примерно 235 тысяч жизней¹⁰, а также к событиям восстания 1831 года, когда на территорию Литвы на усиление здесь расквартированных российских войск и для подавления восстания были введены дополнительные части российской армии. Среди них оказались и части под командованием генерала князя Степана Александровича Хилкова (1786–1854), которые из Брест-Литовска были передисло-

¹⁰ Летом 1831 года холера охватила 48 губерний России, в том числе Петербург и его окрестности. Жертвами эпидемии стали даже представители царской семьи: брат Николая I — великий князь Константин Павлович (1779–1831) и известный военачальник, подавлявший восстание 1830–1831 года в Польше и Литве, генерал-фельдмаршал Иван Дибич-Забалканский (*Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch*, 1785–1831).

цированы в Литву и 14 апреля 1831 года прибыли в Вильнюс для усиления здешнего гарнизона (Sliesoriūnas 1974, 186). Примечательно, что Брест—Литовск, по утверждению Александра Казимировича Пузыревского (1845—1904), российского генерала и военного историка, являлся основным центром распространения холеры в российских войсках, брошенных на подавление восстания, так как через этот город проходили основные пути продвижения огромного количества войск и обозов. В начале марта 1831 года в Брест-Литовске среди местного населения и военных вспыхнула эпидемия холеры, которая с продвижением войск быстро распространилась и в других местах (Пузыревский 1890, 192—193). Вполне возможно, что заразившиеся холерой солдаты пришли из Бреста в Вильнюс.¹¹ Часть из них осталась здесь навсегда.

Можно сделать некоторые предположения также по поводу заболевания бруцеллезом, следы которого найдены в костях некоторых солдат, захороненных в могильнике на ул. Миндауго. Как известно, природные носители бруцеллеза встречаются в Украине, южной части России, Казахстане. Именно из этих регионов в Литву были переброшены некоторые части российской армии. В частности, на территории современной восточной Литвы и в сопредельных районах Белоруссии проявила себя кавалерийская часть, переброшенная из Оренбурга. У очевидцев, в частности у польской писательницы и мемуаристки Габриеллы Пузыниной (*Gabriela Puzynina*, 1815—1869), остался в памяти не только разбой, учиненный этими солдатами в ряде местностей, но и явно азиатское происхождение части из них (Puzynina 1928, 147—148). Как раз в таких “южных” подразделениях могли быть люди, заразившиеся в местах первичной дислокации не характерным для территории Литвы заболеванием.

Историческая интерпретация захоронений на улице Ротундо более сложна, так как здесь захоронены не только военные, но и некоторые гражданские лица. Однако абсолютное преобладание мужчин на данном кладбище, найденные нательные православные кресты явно свидетельствуют, что эти захоронения в первую очередь следует отнести к военным

¹¹ При заболевании холерой инкубационный период длится от нескольких часов до 5 суток, чаще 24—48 часов. Тяжесть заболевания варьируется от субклинических форм до тяжёлых состояний с резким обезвоживанием и смертью в течение 24—48 часов. Многие люди, инфицированные бактериями вида *Vibrio cholerae*, вообще не заболевают холерой.

российской армии, а наличие в скелетах следов многочисленных травм и хирургических операций приводит к мысли, что часть похороненных здесь людей умерли в близлежащем госпитале Святого Якова. Здесь лечили не только горожан, но и военнотружущих разных армий, в частности — армии Наполеона в 1812 году (Jogėla, Meilus, Pugačiauskas 2008, 101–106). Но захоронения, обнаруженные на улице Ротундо, не связаны с событиями 1812 года — здесь не найдено никаких соответствующих артефактов (например, пуговиц от форменной одежды). Обнаруженные пуговицы указывают на время после 1815 года,¹² так что с наполеоновскими войнами эти захоронения явно не связаны. Во второй половине XIX века в этой части города уже началась застройка. Значит, эти захоронения могли появиться в довольно короткий период — конец первой четверти и вторая четверть — середина XIX века. Это время как раз совпадает с событиями 1831 года — подавлением восстания в Польше и Литве, а также эпидемией холеры.

Чиновники российской имперской администрации не позаботились, чтобы память о похороненных на обоих кладбищах людях (в первую очередь, российских военных) была увековечена. Оба кладбища были преданы забвению. Лишь спустя более чем 170 лет эти давно забытые захоронения были обнаружены археологами.

Список источников и литературы

Кузин Б., Федорук А., сост. (2008) *Мундирные пуговицы Российской Империи*. Евпатория: Крымский Афон.

Пузыревский А. (1890) *Польша — русская война 1831 г.* Т. 1. Санкт-Петербург: тип. Штаба войск.

Спасёных А. (2011) *Христианская символика в произведениях металлопластики, найденных на елецкой земле и в её округе*. Елец.

Barkus, A. (2003) *Palaikų, rastų Vilniuje, Rotundo g., kasant tranšėją elektros kabeliui, antropologinio tyrimo ataskaita*. Данный отчёт антропологического анализа находится в отчёте археологических раскопок: Žukovskis, R. *Archeologinių žvalgymų Vilniaus senojo miesto vietos su priemiesčiais (A1610K) bei urbanistikos paminklo teritorijoje (UV-69) Vilniaus m.* 2003

¹² Московская фабрики купца Г. Г. Волчанинова, на которой были произведены обнаруженные в захоронениях на улице Ротундо пуговицы, начала производство после 1815 года. <http://www.pugoviza.ru/cgi-bin/yabb2/YaBB.pl?num=1415614730> (10.02.2015)

metais ataskaita. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (Отдел рукописей Института истории Литвы, далее – LII R), f. 1, b. 4172.

Barkus, A. (2006) *Palaikų, rastų Vilniuje, Rotundo g., 2006 m. antropologinio tyrimo ataskaita.* Данный отчёт антропологического анализа находится в отчёте археологических раскопок: Žukovskis, R. A. *Rotundo g. 4 A, Vilniuje, 2006 m. vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita.* LIIA, f. 1, b. 4720.

Daminaitis, V. (2000) *2000 m. Vilniuje, sklype Mindaugo gatvėje tarp namų Nr. 14 ir Nr. 16 vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita.* LII R, f. 1, b. 3718.

Daminaitis, V. (2002) *Tyrinėjimai Vilniuje, Bonifratrų vienuolyne ir Mindaugo gatvėje.* In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais.* Vilnius: Diemedžio leidykla.

Jankauskas, R. (2000) *Palaikų iš Mindaugo g. (Vilnius, 2000 m.) antropologinio tyrimo rezultatai.* Данный отчёт антропологического анализа находится в отчёте археологических раскопок: Daminaitis, V. *2000 m. Vilniuje, sklype Mindaugo gatvėje tarp namų Nr. 14 ir Nr. 16 vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita.* F. 1, b. 3718.

Jogėla, V., Meilus, E., Pugačiauskas, V. (2008) *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a.–XX a. pradžia).* Vilnius: Diemedžio leidykla.

Jurkštas, V. (1988) *Kepės vila.* In: *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvadas.* T. I. *Vilnius.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.

Katalynas, K., Vitkūnas, M. (2013) *Karių kapai Vilniuje, rasti archeologinių tyrimų metu.* In: *Karo archyvas.* T. 28. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.

Kirkor, A.H. (1859) *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach.* Wilno: Nakład Maurycego Orgelbranda.

Puzynina, G. (1928) *W Wilnie i w dworach litewskich: pamiętnik z lat 1815–1843.* Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.

Sliesoriūnas, F. (1974) *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje.* Vilnius: Mintis.

Žukovskis, R. (2003) *Archeologinių žvalgymų Vilniaus senojo miesto vietos su priemiesčiais (A1610K) bei urbanistikos paminklo teritorijoje (UV-69) Vilniaus m. 2003 metais ataskaita.* LII R, f. 1, b. 4172.

Žukovskis, R. (2006) *A. Rotundo g. 4 A, Vilniuje, 2006 m. vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita.* LIIA, f. 1, b. 4720.

Žukovskis, R. (2007) *Žvalgomieji tyrinėjimai Rotundo g. 4 A, Vilniuje.* In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais.* Vilnius: Diemedžio leidykla.

Manvīds Vitkūns

Aizmirstie Krievijas impērijas karavīru 19. gadsimta pirmās puses apbedījumi Viļņā

Atslēgas vārdi: 1831. gada sacelšanās, Lietuva, karavīru apbedījumi, militārā arheoloģija, holēras epidēmija

Kopsavilkums

Rakstā apskatīti arheoloģisko, antropoloģisko un vēsturisko pētījumu dati par Krievijas impērijas karavīru 19. gadsimta pirmās puses masu apbedījumiem, atrastiem arheoloģisko izrakumu laikā Viļņā (Rotundo un Mindaugo ielu rajonos). Šeit apbedīti Krievijas armijas karavīri, kuri dienēja 1831. gada sacelšanās laikā Lietuvas teritorijā. Karavīru un arī Viļņas civiliedzīvotāju masveida nāves cēlonis bija holēras epidēmija, kā arī citas slimības.

Mindaugo ielas rajonā veikto arheoloģisko izrakumu laikā tika izpētīts 1 360 m² liels iecirknis. Atrasti 44 pilnīgi vai daļēji saglabājušies apbedījumi. Vairākums mirušo apbedīti koka zārkos, individuālos kapos, taču atrasti arī grupu apbedījumi (2 līdz 4 indivīdi vienā kapā). Liķus pirms apbedīšanas apbēra ar kaļķiem. Apbedīšanas inventārs ļoti nabadzīgs – uz krūtīm nēsājamie pareizticīgo krustiņi, medaļoni. Kapos apbedīti tikai vīrieši (kopējais skaits, ieskaitot arī izpostītos apbedījumus, varēja sasniegt 70 cilvēku). Lielākoties tie bija miruši jauni (tikai 7 indivīdi bija vecāki par 40 gadiem).

Rotundo ielas rajonā veikto arheoloģisko izrakumu laikā tika izpētīts 1 787 m² liels iecirknis, 56 apbedījumi ar 85 skeletiem (22 kapos apbedīti no 2 līdz 5 indivīdiem). Savākts daudz kaulu no izpostītajiem apbedījumiem. Atšķirībā no apbedījumiem Mindaugo ielas rajonā šeit atrastas arī vara pogas, kas liecina par to, ka daļa mirušo apbedīti ne tikai apakšveļā, bet arī apģērbā. Vairākums apbedīto – 20 līdz 40 gadus veci vīrieši. Identificēti arī 2 sieviešu un 8 bērnu (no jaundzimušu līdz 10 gadu vecu) skeleti. Tātad šeit apbedīti ne tikai karavīri, bet arī epidēmijā mirušie viņu ģimenes locekļi vai civiliedzīvotāji.

Interesanti ir paleopatoloģisko izmeklējumu rezultāti. Rotundo ielas rajona apbedījumos fiksēti locekļu amputācijas, galvaskausa autopsijas (atvēršanas) gadījumi. Mindaugo ielas rajona apbedījumos kaulos atrastas šajā klimatiskajā zonā retas slimības – brucelozes pēdas. Abās apbedījumu vietās osteoloģiskajā materiālā fiksēti kāju un roku lūzumi, galvaskausu traumas u. tml. Rakstītie avoti sniedz ziņas, ka abas apbedījumu vietas netika koptas un 19. gadsimta vidū nonāca aizmirstībā, bet 19. gadsimta otrajā pusē tika apbūvētas.

Manvydas Vitkūnas

Forgotten Graves of the Servicemen of the Imperial Russian Army of the First Half of the 19th Century in Vilnius

Key words: November Uprising (1830–31), Lithuania, servicemen's graves, military archaeology, cholera epidemic

Summary

The present article analyses the results of archaeological, anthropological, and historical researches on the mass graves of the servicemen of the Imperial Russian Army of the first half of the 19th century found in Rotundo Street and Mindaugo Street in Vilnius during archaeological excavations. The Russian servicemen who were brought to the territory of Lithuania to suppress the November Uprising (1830–31) were buried there. The cause of the deaths of the servicemen and civilians who resided in Vilnius and were buried in mass graves was cholera epidemic, while some of them died from other diseases.

The archaeological researches in Mindaugo Street covered 1360 square meters. They revealed 44 fully and partially preserved graves. The majority of the dead were buried separately in wooden coffins, however, group burials of 2 to 4 persons were found as well. Prior to burial, the remains were sprinkled with lime. There were very few items found in the graves, e.g., Orthodox cross necklaces and medallions. Only males were buried in the cemetery. A total of 70 persons, including the ones from the damaged graves, were found during the research. The majority of men were young and only 7 of them were older than 40 years of age.

The archaeological excavations in Rotundo Street covered 1787 square meters that unearthed 56 graves with 85 skeletons (22 graves had 2 to 5 persons each). Many bones of single remains from damaged graves were collected as well. Unlike the graves in Mindaugo Street, some graves in Rotundo Street concealed copper buttons that were found in 10 graves. The buttons witness that the dead buried in Rotundo Street were dressed, unlike the ones buried in Mindaugo Street who were found in underwear. The majority of the buried were males of 20 to 40 years of age. The skeletons of 2 females and 8 children (from newborns to 10-year-olds) were identified as well. Besides servicemen, this cemetery could also shelter their family members and the citizens of Vilnius who died from cholera epidemics. Paleopathological findings were of particular interest. Some of the remains found in Rotundo Street had

the traces of amputated legs and skull autopsies. During the excavations in Mindaugo Street, the traces of brucellosis, a rare disease in Lithuania, were found in human bones. Arm and leg bone fractures, skull traumas and other injuries were discovered in both mass graves. Written sources indicate that both locations were abandoned in the middle of the 19th century; furthermore, in the second half of the 19th century urban buildings emerged in those areas.

Lilita Znotiņa

Eleonora Upatniece's (1893–1980) Activities in the Context of the Child Study Movement

Key words: child study, Eleonora Upatniece, Ernst Schneider, the Institute of Youth Research of Riga City, “New School” movement

Introduction

Child study in Western Europe is a broadly researched problem in the history of education over the last few decades, while fragmentary attention is devoted to this sphere in Latvia up to now. This theme is generally viewed in the context of the “New School” movement and the development of education as a scientific discipline. The most outstanding contributors to this field of study are Igors Šuvajevs in the context of the history of psychoanalysis (Šuvajevs 2012), Iveta Ķestere in the context of the history of education (Ķestere 2005; Ķestere 2011), Alida Zigmunde (Zigmunde 2008; Zigmunde 2010) and Iveta Ozola (Ozola 2014) in the context of the development of education as a scientific discipline as well as Staņislava Marsone in the focus of the “New School” movement (Marsone 2010).

The objective of the present article is to analyze the origins of child study in Latvia as well as Eleonora Upatniece's contribution to the promotion and development of the child study theory and practices. The study is based on primary sources such as documents, periodicals, and photos. Mainly these are documents about personalities and institution activities from the Latvian State Historical Archives. The main information is gained from the documents drawn by the Ministry of Education and the administration of vocational schools. In the course of the investigation of the child study process, the most important information is found in learners' individual files that are added to their enrollment documents in vocational schools. The periodicals studied are “Mūsu Nākotne” [Our Future], “Nākotnes Spēks” [The Power of the Future], “Jaunākās Ziņas” [The Current News] and “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” [The Monthly of the Ministry of Education].

The origins of child study

To begin with, pedagogy must be based on the knowledge of the child as horticulture is based on the knowledge of plants (Claparede 1911, 1). Thus, it is essential to have knowledge of the material with which one works.

The child study movement in the world was already popular in the 19th century, when the American scientist Oscar Chrisman (1855–1929) in his dissertation for the first time used the term “*pedology*”: “*paídos*” – child, “*logos*” – science, i.e., the science of the child.

At the beginning of the 20th century, child study appeared in the countries that experienced modernization as a scientific and professional movement (Byford 2012, 3; Byford 2014, 5). Although child study flourished in the United States of America, the movement fast gained support in other countries, for instance, Great Britain, Hungary, Poland, Russia, Italy, Spain, and even in Japan (Claparede 1911, 16–32; Depaepe 1987, 1; Depaepe 1992, 71). Child study was defined as scientific study of the child's natural development (O'Shea 1897, 13; Claparede 1911, 7). Furthermore, the aim of child study was to justify and adjust the learning process to the natural development of the child. In order to achieve the goal, various methods were used: biographical records (e.g., diaries), questionnaires, observations of concrete behavior (e.g., children playing), specific measurements (e.g., weight and height), and simple tests (e.g., memory exercises and color tests) (Hiner 2012, 169). Child study was considered to be an integral science of the child because one wished to study the child in all of its dimensions – biological, social, and psychological. It was also viewed as an experimental science because the research methods of the natural sciences were applied (Depaepe 1987, 278; Depaepe 1992, 69, 75; Depaepe 1997a, 80; Depaepe 1997b, 687; Depaepe and van Gorp 2003, 57). The child study movement brought together many scholars from different fields: doctors, psychologists, sociologists, educators, and even criminologists. The main aim was to include all the data about the child into one science (Depaepe 1987, 279; Byford 2012, 3). Overall, in Western Europe child study experienced its peak in the beginning of the 20th century with the foundation of laboratories, institutions, and associations as well as specific literature and arrangements of national and international congresses (Depaepe 1987, 279, 295). For instance, the first congress in pedology was held in 1911, in Belgium with participants from 22 countries (Depaepe 1987, 277; Depaepe 1997b, 689). Outstanding child scientists are Wilhelm August Lay (1862–1962) and Ernst Meumann (1862–1915) from Germany, Charles E. Spearman (1863–1945) and Cyril L. Burt (1883–1971) from England, Alfred Binet (1857–1911) from France, Edouard Claparede (1873–1940) from Switzerland, Oscar Chrisman (1855–1929) and Granville S. Hall (1844–1924) from USA, and Medard Schuyten (1866–1948) and Josefa Ioteyko (1856–1915) from Belgium.

Child study in Latvia: the origins and main institutions

In Latvia, interest about child study increased after World War I. The war period had brought moral degradation, famine, and revolutions that impacted children's psyche. Moreover, education was declined because of the deportations of the best teachers and the influence of the war on family constitution. But starting from 1918 when Latvia was proclaimed as an independent state, the tone of the nation revived both mentally and physically. Necessity for children's recovery and changes in the system of education facilitated the importance of the development of child studies that had already expanded by that time in Western Europe.

The term "*pedology*" was first used in 1899 in the newspaper "Mājas Viesa Mēnešraksts" [Home's Guest Monthly] (W.W. 1899, 800). It was an overview about the experimental investigation of the child in the United States of America. In 1910, a well-known Latvian educator Kārlis Dēķens (1866–1942) wrote about pedology defining it as an investigation of the child, including observations and experiments (Dēķens 1910, 58; Dēķens 1911, 144; Dēķens 1919, 238). In 1920, Latvian educator Krišs Melnalksnis (1879–1930) described pedology as knowledge about the child. He stated that one of the resources for getting this knowledge is observing the child's soul in an experimental way (Melnalksnis 1920, 195). However, child study in Latvia was not only described in newspapers and magazines, but also practiced.

In order to diminish the consequences of the war on children's development, in 1923 the municipal committee department of education founded the Defective Children's Dispensary of Riga City (director – Dr. med. M. Möller, 1890–1938) (Möller 1925, 156; Möller 1930, 3). At the starting point, the main aim of the dispensary was to reveal those who are insane and send them to appropriate institutions. When the dispensary's work was improved, there were more objectives: for instance, to give advice and assistance to those who are "intellectually normal", but have other reasons why they cannot follow education (Möller 1928, 112; Skals 1928, 669; Junge 1935, 487). In 1925, there was established the Department of Psychotechniques and professional tests were made and counseling was provided to primary school graduates in choosing the best appropriate profession (Cenne 1939, 61; Anspaks 2003, 184). The name of the institution was changed to the Institute of Youth Research of Riga City in 1934 (Arodu piemērotības pētīšanas 1934, 7) with the main aim to find profession for each child as well as to meet needs of the national economy (LNA LVVA, 6648. f., 1. apr., 17. l., 5. lp.; Jaunatnes un aroda.. 1930; Puriņa 1935, 2).

In 1929, the Fifth Specific Primary School of Riga City was founded under the guidance of Leons Taivāns (1896–1965) (Cenne 1939, 61; LNA LVVA, 3258. f., 1. apr., 196. l., 40. lp.; LNA LVVA, 6637. f., 2. apr., 674. l., 39. lp.). It was an experimental school where the main purpose was to introduce new pedagogical methods into practice and to continue developing them. The school was like a laboratory – observations were made in order to reveal the learners' psychological and physical development as well as their character traits (LNA LVVA, 6637. f., 2. apr., 680. l., 61. lp.; Taivāns 1931, 2; A. P. 1932, 3; J. M. 1932, 3; Taivāns 1935, 167). In this case Latvia was incorporated in the context of Europe, because such schools operated also in other countries – the most famous were located in Germany (Hamburg) and Belgium (Brussels).

Eleonora Upatniece (1893–1980) – the promoter and developer of the child study in Latvia

One of the personalities who actively supported and practically worked in child study was Eleonora Upatniece (1893–1980). When in 1924 the Defective Children's Dispensary of Riga City was changed to general school-children dispensary, the position was offered for the laboratory assistant for intelligence tests (Möller 1925, 153), and Eleonora Upatniece applied for the job and was approved (Ķestere 2004, 122; Möller 1925, 153). The young psychologist was working enthusiastically – she translated literature about research methods into Latvian as well as popularized the activities of the dispensary. She was also one of the first students at the University of Latvia. She studied from 1921 in the Faculty of Philology and Philosophy (Andersons 2006, 207; Unāms 2007, 503). At this time one of her teachers was a Swiss Professor Ernst Schneider (1878–1957) (LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 210. l., 3. lp., 68. lp.; LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 244. l., 90. lp.). He delivered such study courses as child's psychology and psychoanalysis (LNA LVVA, 7427. f., 6. apr., 244. l., 90. lp.). Eleonora Upatniece was interested in Schneider's lectures in psychology. She not only visited his lectures, but also summarized his ideas in student seminars in Latvian (Šneiders 1920, 109; Šneiders 1928a, 299; Šneiders 1928b, 141; Šneiders 1928c, 178). While she was working at the school-children dispensary (later – the Institute of Youth Research of Riga City), an important task for her was to adapt international methods to Latvian society. Great support was provided there by Ernst Schneider, who later became a consultant at the institute (LNA LVVA, 3258. f., 14. apr., 96. l., 4. lp.)

Eleonora Upatniece operated actively at the Department of Psychology of the Institute of Youth Research of Riga City. Firstly, she conducted the research on the development of school children. She recorded the learners' level of intellect, the main character traits, and based on this provided adults with conclusion about learners' behavior and success at school (LNA LVVA, 3258. f., 1A. apr., 510. l., 40. lp.; LNA LVVA, 3258. f., 1A. apr., 514. l., 223. lp., 231. lp.). In conclusion, she gave suggestion whether a learner needs individual learning or in which school one should be placed. Admittedly, mostly learners with psychological problems were sent to the institute: for example, teacher cannot teach to the child a specific course, the child is characterized as nervous or one that cannot get on with others because of character traits. At times before, school child was sent to the institute in order to choose the appropriate school or receive an argument why one has to take a gap year (LNA LVVA, 3258. f., 1A. apr., 511. l., 14. lp.; LNA LVVA, 3258. f., 1A. apr., 513. l., 96. lp.).

Moreover, Upatniece conducted research about the “difficult” children, for example, children with discipline problems (LNA LVVA, 2374. f., 1. apr., 166. l., 139 lp.; LNA LVVA, 3258. f., 1A. apr., 519. l., 20. lp.). The main aim was to alter the children's behavior to socially acceptable. There was gathered information related to many aspects. Firstly, home conditions, for instance, parents' workplace, social status of the family, child's previous education. Secondly, inheritance and illnesses or bad habits parents had had. Thirdly, the origins of the child's development that included information about the process of birth and the child's first years followed by medical inspection of the child's sight, weight, and height. This was followed by psychological inspection with intelligence tests and testing of attention and straight thinking. Also teacher provided characterization of the child. Then Eleonora Upatniece made a conclusion whether the child must be transferred to a specific school or provided with individual upbringing or changed conditions, for instance, sent to the countryside (LNA LVVA, 3258. f., 1A. apr., 512. l., 14. lp.; Upatniece 1937, 5. lp.).

Eleonora Upatniece provided counselling regarding the choice of profession (LNA LVVA, 1632. f., 2. apr., 1273. l., 126. lp.). This part of child study included various resources, e.g., learners' essay about career options; questionnaire; parents' wishes of their child's future occupation; teacher's description of the child; psychotechnical testing; the doctor's reference about the child's development; interview with the child (LNA LVVA, 2374. f.,

2. apr., 51. l., 240. lp; Puriņa 1935, 2). One of the most important points was psychotechnical testing (LNA LVVA, 2374. f., 1. apr., 166. l., 286. lp.). Each child received exercises and the results were recorded on a specific sheet. In each part it was possible to score points from 0–100. Some of the tested points were visual acuity, hand force, memory of colors, forms and numbers, attention, reasoning skills, drawing, etc. (LNA LVVA, 2374. f., 2. apr., 51. l., 36. lp.).

Upatniece summarized the outcomes of her studies and provided adults with information regarding their child. She published articles in newspapers such as “Our Future” (Upatnieks 1929, 182), “The Power of the Future” (Upatniece 1931, 5), “The Current News” (Upatniece 1932a, 4; Upatniece 1932b, 4; Upatniece 1937, 5), as well as translated studies by other professors into Latvian. She translated literature about intelligence tests and Ernst Schneider’s seminars, as well as lectures by Dr. Rudolph Urbancic (1879–1964) (Upatnieks 1928a, 528; Upatnieks 1928b, 576) and Sigfrid Bernfeld (1892–1953) (Upatniece 1933, 42).

Conclusions

Eleonora Upatniece has been undeservedly neglected in Latvia. She not only spread ideas of psychoanalysis, took part in publishing, but is also considered to be the beginner of pedagogical psychology in Latvia. Furthermore, it is clearly seen that Ernst Schneider impacted Eleonora Upatniece – most of the issues included in his lectures and articles were soon covered by her, e.g., child’s fear, child’s sexuality, inferiority complex, consumption of alcohol, the importance of natural development of psyche. Nevertheless, Swiss Professor in Latvia was not admitted and he was dismissed from the position at the University of Latvia in 1928 (Šuvajevs 2012, 252).

Eleonora Upatniece worked at the Institute of Youth Research of Riga City 20 years and headed the Department of Psychology. She also delivered lectures on the radio and conducted seminars for teachers and parents. In 1944, she went on exile to Germany and later – to the USA. Eleonora Upatniece developed and promoted child study in Latvia. Both theoretically and practically she emphasized the importance of child’s natural development. Although not all of her ideas were supported in the Latvian society, she tried to implement new, progressive trends.

References

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1632. f. (Izglītības ministrija (Rīga)) [The Ministry of Education (Rīga)].
- LNA LVVA, 2374. f. (Rīgas pilsētas bērnu nami, bērnu patversmes un mācekļu nami) [Orphanages, Children's Houses and Disciples' Houses of Riga City].
- LNA LVVA, 3258. f. (Rīgas pilsētas Izglītības pārvalde) [The Administration of Education of Riga City].
- LNA LVVA, 6637. f. (Izglītības ministrijas Skolu departaments (Rīga)) [The Ministry of Education School Department (Rīga)].
- LNA LVVA, 6648. f. (Arodskolu direkcija (Rīga)) [The Administration of Vocational Schools (Rīga)].
- LNA LVVA, 7427. f. (Latvijas Universitātes fakultāšu studentu organizāciju apvienība (Rīga)) [The Union of Student Organizations of the Faculties of the University of Latvia (Rīga)].
- A.P. (1932) Darbs 5. īpatnējā pamatskolā [Work at the Fifth Specific Primary School]. *Mūsu Nākotne*, 9. marts.
- Aroda piemērotības pētīšanas institūtam jauns direktors [New Director of the Institute of Professional Choice] (1934) *Rīts*, 11. oktobris.
- Cenne, L. (1939) Praktiskā psiholoģija Latvijā un tās uzdevumi [Practical Psychology in Latvia and its Targets]. *Latvijas Skola*, 1. jūlijs.
- Claparede, Ed. (1911) *Experimental Pedagogy and the Psychology of the Child*. New York: Longmans, Green and Co. 332 p.
- Dēķens, K. (1910) Dažādi virzieni pedagogijā [Various Directions in Education]. *Izglītība*, 1. janvāris.
- Dēķens, K. (1911) Pirmais eksperimentālās pedagogijas kongress [The First Congress of the Experimental Education]. *Izglītība*, 1. februāris.
- Dēķens, K. (1919) *Rokas grāmata pedagogijā* [The Manual in Education]. Rīga: Izglītības kooperatīva “Kultūras balss” apgādībā. 238 lpp.
- J.M. (1932) Rīgas pilsētas 5. īpatnējās pamatskolas 3. darbības gada pārskats [The Third Year's Review of the Activities at the Fifth Specialized Primary School of Riga City]. *Mūsu Nākotne*, 18. jūnijs.
- Jaunatnes un aroda piemērotības pētīšanas institūta darbība [New Director of the Institute of Youth Research and Professional Choice of Riga City] (1930) *Latvijas Kareivis*, 10. jūlijs.
- Junge, E. (1935) Grūti audzināmie un īpatnējo pamatskolu iekārta [The “difficult” children and the System of the Specific Primary Schools]. *Audzinātājs*, 1. oktobris.

- Melnalksnis, K. (1920) Darbā stājoties: ko pedagogijas zinātne prasa no skolotāja [Beginning Career: What Does the Education as a Scientific Discipline Ask from the Teacher]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1. septembris.
- Möller, M. (1925) Par ārstniecisko audzināšanu Latvijā [About the Medical Education in Latvia]. Grām.: *Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes Izglītības nodaļas izdevums. 151.–156. lpp.
- Möller, M. (1928) R.P. Jaunatnes pētīšanas institūta ziņojumi [Reports from the Institute of Youth Research of Riga City]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1. jūlijs.
- Möller, M. (1930) *Hilfsschulwesen in Lettland. Stadische Deutsche Sonderschule zu Riga*. Riga: Baltischer Verlag. S. 3.–5.
- O'Shea, M. V. (1897) The Purpose, and Method of Child Study. *Journal of Pedagogy*, No. 11: 13.
- Puriņa, E. (1935) Pārdomas par bērnu arodu izvēli šīnī gadā [Thoughts about the Children's Choice of Profession in This Year]. *Rīts*, 22. marts.
- Skals, K. (1928) Turpmāk darbā [At Work in Future]. *Mūsu Nākotne*, 15. novembris.
- Spējām jānoteic cilvēka arods [Choice of Human's Profession Must Be Determine by One's Abilities] (1937) *Atpūta*, 6. marts.
- Šneiders, E. (1920) Baīļu psiholoģija [The Psychology of Fear]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 27. maijs.
- Šneiders, E. (1928a) Par dzērāju psiholoģiju [About Psychology of Alcoholic]. *Mūsu Nākotne*, 1. maijs.
- Šneiders, E. (1928b) Par pašnāvībām [About the Suicide]. *Mūsu Nākotne*, 1. marts.
- Šneiders, E. (1928c) Par pašnāvībām [About the Suicide]. *Mūsu Nākotne*, 15. marts.
- Taivāns, L. (1931) Vai Rīgas pilsētas 5. īpatnējā pamatskola pilda savu uzdevumu? [Does the Fifth Specific Primary School of Riga City fulfill its Targets?] *Mūsu Nākotne*, 9. decembris.
- Taivāns, L. (1935) *Jaunus ceļus meklējot* [Searching for New Ways]. Rīga: Rīgas pilsētas 5. īpatnējās pamatskolas izdevums. 167 lpp.
- Upatniece, E. (1932a) Bērnu bailes – audzināšanas kļūdas sekas [The Child's Fear – The Consequences of Upbringing Mistakes]. *Jaunākās Ziņas*, 26. jūlijs.
- Upatniece, E. (1932b) Netraucējiet bērnu rotaļas! [Do not Disturb Child's Play!] *Jaunākās Ziņas*, 27. septembris.

Upatniece, E. (1933) Dziļumu psiholoģijā un paidagoģijā [In the Psychology of Depth and Education] (Dr. Sigfrida Bernfelda lekcijas atreferējums). *Nākotnes Spēks*, 1. janvāris.

Upatniece, E. (1937) Kur likt “nelabojamos” skolas bērnus? [Where Do We Need to Place “Irreparable” School Children?] *Jaunākās Ziņas*, 19. janvāris.

Upatnieks, E. (1928a) R. Urbančičs par jaunākajiem sasniegumiem bērnu audzināšanā [R. Urbantschitsch about the Newest Achievements in Children's Upbringing]. *Nākotnes Spēks*, 1. oktobris.

Upatnieks, E. (1928b) R. Urbančičs par jaunākajiem sasniegumiem bērnu audzināšanā [R. Urbantschitsch about the Newest Achievements in Children's Upbringing]. *Nākotnes Spēks*, 1. novembris.

Upatnieks, E. (1929) Dažas piezīmes diskusijā par mūsu bērniem [Some Remarks in Discussion About Our Children]. *Mūsu Nākotne*, 30. marts.

Upatnieks, E. (1931) Dažas piezīmes pie A. Rudīša “Divām pasakām” [Some Remarks on “Two Fairy Tales” by A. Ruditis]. *Nākotnes Spēks*, 1. janvāris.

W.W. (1899) Jauna zinātne – pedoloģija [New Science – Pedology]. *Mājas Viesa Mēnešraksts*, 1. oktobris.

Andersons, E. (2006) *Latvju enciklopēdija: 1962–1982* [Latvian Encyclopedia: 1962–1982] 5. sējums. Rockville, MD: Amerikas Latviešu Apvienības Latviešu institūts. 207. lpp.

Anspaks, J. (2003) *Pedagoģijas idejas Latvijā* [Ideas of Pedagogy in Latvia]. Rīga: RaKa. 476 lpp.

Byford, A. (2012) *Russian Child Science in International and Contemporary Context*. <https://www.dur.ac.uk/resources/russianchildscience/Report1Nov12.pdf> (20.03.2014).

Byford, A. (2014) The mental test as a boundary object in early-20th – century Russian child science. *History of the Human Sciences*, No. 23: 1–37.

Depaepe, M. (1987) Social and Personal Factors in the Inception of Experimental Research in Education (1890–1914): An Exploratory Study. *History of Education*, No. 16: 275–298.

Depaepe, M. (1992) Experimental Research in Education, 1890–1940: Historical Processes Behind the Development of a Discipline in Western Europe and the United States. *Journal of the Institute of Education*, No. 42: 67–93.

Depaepe, M. (1997a) Differences and Similarities in the Development of education Psychology in Germany and the United States before 1945. *Paeda-*

gogica Historica: International Journal of the History of Education, No. 33: 69–97.

Depaepe, M. (1997b) The heyday of paedology in Belgium (1899–1914): a positivistic dream that did not come true. *International Journal of Educational Research*, No. 8: 687–697.

Depaepe, M., van Gorp, A. (2003). Constructing the Eden of Our Earthly Existence. Empiricism and the History of Educational Research in Belgium Before the Second World War. In: *Beyond Empiricism on Criteria for Educational Research*. Leven: Leven University press. Pp. 53–64.

Hiner, N. R. (2012) Children in American History. In: *Rethinking the History of American Education*. United Kingdom: Palgrave Macmillan. Pp. 161–185.

Ķestere, I. (2004) Eleonora Upatniece. Grām.: *Rietumu trimdas latviešu pedagoģiskā doma (1944–1990)*. Rīga: RaKa. 122. lpp.

Ķestere, I. (2005) *Pedagoģijas vēsture: Skola, skolotājs, skolēns* [The History of Education: School, Teacher, Pupil]. Rīga: Zvaigzne ABC. 182 lpp.

Ķestere, I. (2010) Pedagoģijas kā zinātnes ģenēze Eiropā (18. gadsimts – 20. gadsimta 20.–30. gadi): historiogrāfiskais aspekts [Genesis of Pedagogy as a Scientific Discipline in Europe (18th Century – 20's–30's of the Century): the Historiographic Aspect]. Grām.: *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi*. Rīga: RaKa. 78.–105. lpp.

Ķestere, I., Ozola, I. (2011) Pedagogy: a Discipline under Diverse Appellations. *Baltic Journal of European Studies*, No. 1: 363–378.

Marsone, S. (2010) *Sociālās audzināšanas vēsturiskā attīstība Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados* [The Historical Development of Social Pedagogy in Latvia during the 20's–30's of the 20th Century]. Rīga: Latvijas Universitāte. 152 lpp.

Ozola, I. (2014) *Pedagoģijas zinātnes ģenēze Latvijā no 20. gadsimta 20. gadiem līdz 60. gadu sākumam* [Genesis of Pedagogy as a Scientific Discipline in Latvia from 1920s till the Beginning of 1960s]. Rīga: Latvijas Universitāte. 207 lpp.

Reluctant Allies: Psychologists Turn to Education. (2003) In: *Beyond Empiricism on Criteria for Educational Research*. Leven: Leven University press. Pp. 23–40.

Šuvajevs, I. (2012) *Psihoanalīzes pēdas Latvijā. Dzīļu psiholoģija Latvijā* [Trace of Psychoanalysis in Latvia. Psychology of Depths in Latvia]. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds. 252 lpp.

Technologies of Influence: Testing and School Surveying. (2003) In: *Beyond Empiricism on Criteria for Educational Research*. Leven: Leven University press. Pp. 71–97.

Unāms, Ž. (2007) *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca* [I Know Him. Latvian Biographical Vocabulary]. Rīga: SIA Multineo. 503. lpp.

Zigmunde, A., Ķestere, I. (2010) Latvijas Universitātes Pedagoģijas nodaļa: pirmsākumi, studiju process, mācībspēki un studenti (1919–1944) [Department of Pedagogy of the University of Latvia: Origins, Study Process, Faculty and Students (1919–1944)]. Grām.: *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi*. Rīga: RaKa. 176.–203. lpp.

Zigmunde, A. (2008) *Pedagoģiskā darbība Rīgas politehnikumā un Rīgas Politehniskajā institūtā (1862–1919)* [The Pedagogical Activity at the Riga Polytechnic and at the Riga Polytechnic Institute from 1862 to 1919]. Rīga: RaKa. 218 lpp.

Lilita Znotiņa

Eleonoras Upatnieces (1893–1980) profesionālā darbība bērna pētniecības kustības kontekstā

Atslēgas vārdi: bērna pētniecība, Eleonora Upatniece, Ernsts Šneiders, Rīgas pilsētas Jaunatnes pētīšanas institūts, reformpedagoģija

Kopsavilkums

Bērna pētniecības vēsture ir Rietumeiropā plaši, bet Latvijā fragmentāri pētīts jautājums. Raksta mērķis ir iepazīstināt ar šīs nozares pirmsākumiem Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados. Darbā izmantoti līdz šim maz pazīstami LVVA dokumenti par jaunatnes pētīšanas iestādēm Latvijā, kā arī pedagoģiskās preses materiāli.

Pedagoģe un psiholoģe Eleonora Upatniece (1893–1980) 1921. gadā uzsāka studijas LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē, kur aktīvi piedalījās nodarbībās, ko vadīja Šveices profesors Ernsts Šneiders (1878–1957), apkojoja un tulkoja viņa paustās idejas par psihoanalīzi un bērna pētniecību. 1924. gadā uzsāka darbu Rīgas pilsētas defektīvo bērnu ambulancē (vēlāk – Rīgas pilsētas Jaunatnes pētīšanas institūts) kā laborante inteligences pārbaudījumos un konsultante arodizvēlē. E. Upatniece uzskatāma par bērna pētniecības ideju attīstītāju un virzītāju Latvijā.

Māris Zvaigzne

Arodbiedrības un ārzemju tūrisma organizācija Latvijas PSR 1956.–1985. gadā

Atslēgas vārdi: padomju arodbiedrības, sovetizācija, Latvijas PSR, ārzemju tūrisms, padomju tūristi, morālās un materiālās stimulēšanas sistēma

Līdz pat 1956. gadam PSRS iedzīvotāji nezināja, kas ir tūrisma ceļojums uz ārzemēm. Latvijas PSR situācija bija mazliet savādāka, jo vēl bija aktīva paaudze, kas atcerējās starptautiskā tūrisma iespējas neatkarīgajā Latvijas Republikā, taču no 1945. gada bija jāpiemērojas jaunai kārtībai.

1956. gads bija pagrieziena punkts, kad iezīmējās PSRS politiskās vadības taktikas maiņa – nevis tikai ideoloģiska konfrontācija un norobežošanās no kapitālistiskās sistēmas, bet aktīva PSRS sasniegumu, padomju modeļa priekšrocību demonstrācija un propaganda, kur sava noteikta loma un vieta bija paredzēta padomju arodbiedrībām (Sācies IV Vispasaules 1957). Kopš 20. gadsimta 30. gadu vidus un līdz pat 80. gadu beigām tūrisma attīstības organizācija un veicināšana bija noteikta kā viena no daudzajām padomju arodbiedrību funkcijām (Zvaigzne 2011).

Līdz šim pieteiktā tēma Latvijā ir savas zinātniskās izpētes sākumposmā. Tematiski vistuvāk apskatāmajai problēmai ir Jānis Riekstiņš ar dokumentu publikāciju sēriju “Par ārzemju tūrismu padomju Latvijā” laikrakstā “Latvijas Vēstnesis” (Riekstiņš 2001) un Ilgvars Butulis ar rakstu par ārzemju ceļojumu aprakstiem žurnālā “Zvaigzne” (Butulis 2006, 45–53). Svarīgi atzīmēt D. Bleieres pienesumu Latvijas sovetizācijas izpētei gan kolektīvajā monogrāfijā (*Latvijas vēsture* 2005), gan zinātniskajos rakstos (Bleiere 2013, 470–496) un monogrāfijā, kur, lai arī nedaudz, autore analizējusi sabiedrisko organizāciju un ārzemju tūrisma jomas attīstību Latvijas PSR (Bleiere 2012, 135–141). Jāatzīst gan, ka sovetizēto Latvijas arodbiedrību darbība šajās publikācijās nav skatīta. Tas pats attiecas arī uz I. Kreituses un G. Sejas dokumentu un foto krājumu, kurā raksturotas Latvijas PSR iedzīvotāju ceļošanas iespējas, t. sk. uz ārzemēm. Grāmatā, piemēram, reproducēta anketa ar 23 jautājumiem, kura bija jāizpilda katram ceļotājam (Kreituse 2009, 93). Tātad pagaidām var runāt tikai par mēģinājumiem noskaidrot to, kāda bija LPSR iedzīvotāju ikdiena (Pavlovičs 2012). Tālāka izpēte varētu atklāt interesantas detaļas ne tikai par sovetizācijas gaitu, arodbiedrībām

padomju sabiedrības modeli, bet arī par LPSR iedzīvotāju attieksmi pret padomju režīmu, par padomju sabiedrības morāles un uzvedības normām, t. sk. arī ārzemēs. Par to ir diezgan daudz zinātnisku pētījumu gan padomju (Дворниченко 1985; Долженко 1988), gan mūsdienu Krievijas historiogrāfijā (Попов 2008; Андреева 2009; Колупанова 2012; Шевырин 2009).

Tūrisma jomas attīstība PSRS ietilpa valsts (kompartijas) kontrolētajā sistēmā,¹ kur galvenie bija VCAP, VĻKJS ar starptautiskā jaunatnes tūrisma biroju “Sputnik” un Vissavienības akciju sabiedrība “Inturist”, kura bija pakļauta PSRS Ministru padomes Ārzemju tūrisma galvenajai pārvaldei (no 1983. gada PSRS Valsts komiteja ārzemju tūrisma attīstībai). 1950. gadu vidū arī PSRS sāka izprast starptautiskā tūrisma ekonomisko izdevīgumu (Starptautiskais tūrisms 1966). Tika rīkoti nozares popularizācijas pasākumi, izmantojot VCAP paspārnē izdotos preses izdevumus, piemēram, žurnālu “Turist”,² kā arī tūrismam veltīto grāmatu izdošana (Rumans 1959; Ostrouhs, Zablovskis 1972), publikācijas laikrakstos (Ankudinovs 1966; Terļuks 1967; Klieģis 1973). Galvenais – bija arī pieprasījums. Padomju cilvēki vēlējās gan redzēt to, kāda patiesībā ir padomju propagandā nozākātā kapitālistiskā pasaule, gan iepazīties ar t. s. brālīgo sociālisma valstu panākumiem; arī Rietumvalstu iedzīvotājiem bija interese par to, kas notiek aiz “dzelzs priekškara”. Tomēr ne katru padomju pilsoni uzskatīja par cienīgu izbraukt uz ārzemēm un pārstāvēt “pasaulē pirmo sociālisma valsti”.

¹ 20. gadsimta 50. gados PSRS tika izveidota centralizēta administratīvi birokrātiska sistēma, kurā tūrisma attīstības galvenie jautājumi parasti tika balstīti uz kopējiem PSKP CK, PSRS Ministru padomes un VCAP lēmumiem. Tika izveidota VCAP Ekskursiju un tūrisma padome, kuru 1962. gadā notikušās reorganizācijas ietvaros pārveidoja par VCAP Tūrisma centrālo padomi. Tās sastāvā bija ministriju, sabiedrisko organizāciju, Vissavienības akciju sabiedrības “Inturist” vadošie darbinieki. 1964. gadā tika izveidota PSRS MP Ārzemju tūrisma pārvalde (no 1969. gada – PSRS MP Ārzemju tūrisma galvenā pārvalde), kas uzraudzīja, koordinēja un organizēja ārzemju tūrisma sistēmas attīstību līdz pat PSRS dezintegrācijai 1991. gadā. 1969. gadā PSKP CK, PSRS Ministru padome un VCAP pieņēma lēmumu “Par pasākumiem tūrisma un ekskursiju sistēmas tālākā attīstībā”. Tūrisma Centrālo padomi pārveidoja par VCAP Tūrisma un ekskursiju centrālo padomi ar Starptautiskā tūrisma nodaļu tās sastāvā. Vienlaicīgi notika pārmaiņas arī Latvijas PSR. 1962. gadā LRAP Tūrisma un ekskursiju pārvaldi pārveidoja par Latvijas Republikānisko ekskursiju un tūrisma padomi. 1966. gadā tika izveidota LPSR Ministru padomes Ārzemju tūrisma pārvalde.

² Sk.: *Турист. Мир путешествий: Ежемесячный иллюстрированный журнал ВЦСПС*. Iznāca no 1966. līdz 1999. gadam.

1956. gada janvārī tika pieņemti pirmie PSKP CK, PSRS Ministru padomes un VCAP dokumenti, kas noteica kārtību, kā organizējami padomju tūristu braucieni uz ārzemēm (Дворниченко 1985, 187). Arodorganizācijas uz vietām sāka vadīties no VCAP 31. janvāra instrukcijas “Par padomju tūristu braucienu organizēšanu uz ārzemēm”, kurā kā galvenie bija izcelti šādi punkti:

- 1) rūpīgi izskatīt to personu iesniegumus, kuras vēlas braukt uz ārzemēm kā tūristi;
- 2) braucieniem rekomendēt politiski pārbaudītus un morāli noturīgus cilvēkus;
- 3) ievērot, ka padomju cilvēki uz ārzemēm brauc ne tikai, lai atpūstos, bet arī lai iepazītos ar citu tautu dzīvi un aizrobežu zinātnes un tehnikas sasniegumiem;
- 4) nodrošināt rūpīgu to padomju pilsoņu atlasi, kuri tiek rekomendēti braucieniem uz ārzemēm kā tūristi, it īpaši uz kapitālistiskajām valstīm;
- 5) organizēt atlasīto tūristu dokumentu izskatīšanu komisijās padomju tūristu izbraukšanai uz ārzemēm pie komunistiskās partijas apgabala un novadu komitejām un savienoto republiku komunistisko partiju centrālajām komitejām;
- 6) izveidotajās grupās izraudzīt atbildīgo personu no pieredzē bagātākajiem un politiski sagatavotākajiem tūristiem (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 2.l., 6.–7. lp.).

Arodbiedrību dokumenti rāda, ka turpmākajos gados līdz pat padomju sistēmas sabrukumam pie instrukcijā izceltajiem norādījumiem bija jāatgriežas regulāri – praktiski katru gadu tika pieņemti vai nu apkopojoši, vai kādai problēmai adresēti lēmumi gan savienības, gan republikas līmenī.

Jāatzīmē, ka uz visiem ārzemju tūrismu regulējošajiem lēmumiem, kā arī atskaitēm un ziņojumiem bija attiecināts slepenības režīms “Stingri slepeni”. No dokumentiem redzams, ka īpašs satraukums valdīja pēc “Prāgas pavasara” vardarbīgas pārtraukšanas 1968. gada augustā. LRAP kategoriski pieprasīja, ka izbraukšana uz Čehoslovākiju pieļaujama tikai pēc rūpīgas anketu un biogrāfiju pārbaudes, bet visi ar ekskursiju saistītie pasākumi šajā valstī jāorganizē, vadoties no iepriekš apstiprinātām instrukcijām un saskaņotiem ekskursiju plāniem (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 7. lp.).

Var atzīmēt 1971. gadā VACP pieņemto lēmumu, kā uzlabot personu atlasi arodbiedrību organizētajiem ārzemju braucieniem. Dokuments satur 15 punktu plānu, kurā uzmanība pievērsta visam, kas attiecas uz ekskursantu grupas veidošanas noteikumiem, brauciena un ekskursijas plāna izstrādi un

īstenošanu, kā arī atgriešanos dzimtenē. Šo lēmumu dublēja arī LRAP (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 18. l., 27.–28. lp.). Pēc 1975. gada Helsinku Nobeiguma akta parakstīšanas padomju pusei nekas cits neatlika, kā vārdos parādīt, ka EDSA sadarbības principi 1975. gadā³ tiek īstenoti arī PSRS republikās, t. sk. Latvijas PSR. Viens no izplatītākajiem paņēmieniem bija attiecīgā satura publikācijas presē, piemēram, “Dzimtenes Balss” (Nikitins 1975) un “Cīņa” (Jaškulis 1982; 1984).

Tomēr 70. gadu otrajā pusē notika kontroles pasākumu pilnveidošana. 1977. gadā tika pieņemts LRAP sekretariāta lēmums par padomju cilvēku modribu (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 36. l., 7. lp.), kas bija balstīts uz LKP CK biroja lēmumu par tālāku padomju cilvēku politiskās modribas paaugstināšanu. Viens no secinājumiem – nerekomendēt braucieniem uz ārzemēm šaubīgus, politiski nenobriedušus, morāli nenoturīgus LPSR pilsoņus (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 45. l., 17. lp.). Tas nozīmēja, ka PSRS traktēja Helsinku Nobeiguma akta t. s. III groza principus pēc saviem ieskatiem.

Latvijas gadījumā tūrisma ceļazīmju sadali ārpus PSRS robežām īstenoja un kontrolēja LRAP Ārzemju tūrisma nodaļa, kura savukārt bija pakļauta VCAP Centrālajai tūrisma un ekskursiju pārvaldei un LKP CK Ārzemju braucienu komisijai. Vispirms ceļotgribētājiem bija jāiziet ļoti rūpīga atlase, sākot no darba vietas komisijas, kura sastāvēja no LKP pirmorganizācijas, arod biedrības vietējās komitejas un komjaunatnes pārstāvjiem. Darba vietu vai mācību iestāžu arodorganizācijas priekšsēdētāji bija atbildīgi par iesniegumu pieņemšanu. Pēc iesnieguma saņemšanas arodorganizācijas vadība sagatavoja rekomendāciju, kurā bija jāiekļauj maksimāla informācija par potenciālo tūristu, sākot ar profesionālās darbības raksturojumu un beidzot ar personīgās, ģimenes dzīves detaļām. Ceļotājiem bija jāizpilda anketa, kas

³ 1975. gada EDSA Helsinku Nobeiguma akta trešā daļa bija veltīta dalībvalstu pilsoņu sadarbībai humanitārajā jomā, kurā kā prioritāte tika uzsvērti sakari starp cilvēkiem, brīvas pārvietošanās un savstarpējo kontaktu iespēja, kas nebija iedomājama bez netraucēta organizētā un individuālā tūrisma attīstības. Dokumentā atzīmēts, ka tūrisms noteikti veicina zināšanas par citu valstu kultūru un vēsturi, veicina savstarpējo sapratni. Uzsvērts, ka jāpievērš uzmanība gan individuālā, gan kolektīvā tūrisma attīstībai starp valstīm. Dalībvalstis tika aicinātas noslēgt līgumus, kuros būtu atrisināti jautājumi gan par vienkāršotiem izbraukšanas noteikumiem, gan vīzu atvieglojumiem tūristiem, gan uzturēšanās kārtību valstī, kā arī informācijas apmaiņu par starptautiskā tūrisma iespējām. Tomēr, kā liecina PSKP CK, PSRS Ministru padomes un VCAP pieņemtie dokumenti pēc 1975. gada, PSRS politiskās vadības plānos neietilpa šīs saistības īstenot pilnā apjomā.

parasti sastāvēja no 23 jautājumiem (Kreituse 2009, 93). Īpaši punkti šajā anketā bija jautājumi par visiem tuvākajiem radniekiem, par radiem ārzemēs, par paša pretendenta un viņa tuvinieku dzīvi nacistiskās okupācijas laikā (Bleiere 2012, 136). Galīgais lēmums parasti tika pieņemts LKP CK Ārzemju braucienų komisijā, kuras rīcībā bija arī informācija no Latvijas PSR VDK (Bleiere 137).

LRAP nozīmēja grupu vadītājus, kuru pienākumos bija sekot līdzi ekskursijas plāna izpildei, bet pēc atgriešanās mājās bija jāsagatavo detalizēta atskaite. Šī padomju tūrisma organizatoriskā īpatnība bija pamanīta arī latviešu emigrācijas presē (Tūrisms ar speciālu pavadoni 1969).

Gatavošanās ārzemju ceļojumam aizņēma vairākus mēnešus, jo bija jāņem vērā, ka vīzas varēja saņemt tikai vēstniecībās Maskavā vai ģenerālkonsulātā Ļeņingradā ar Latvijas PSR Ārlietu ministrijas Vīzu daļas iesaistīšanos. Pirms izbraukšanas katrai grupai LRAP Ārzemju tūrisma daļa organizēja speciālas nodarbības, kurās ar referātiem un pamācībām uzstājās atbildīgie partijas, arodbiedrību darbinieki, “Intūrista” pārstāvji un lektori no biedrības “Zinātne” (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 45. l. 22. lp.). 70. gadu otrajā pusē ceļotājiem bija jāiegaumē ideoloģiski pareizi formulējumi par PSRS vēsturi, starptautisko politiku un ekonomisko situāciju no brošūras “PSRS: 100 jautājumi un atbildes” (Шевырин 2009).

Ārzemju ceļojumi bija daļa no arodbiedrību morālās un materiālās stimulošanas sistēmas. Uzņēmumiem un organizācijām bija dotas tiesības daļēji apmaksāt strādnieku un meistarų tūrisma ceļazīmes: braucienus uz sociālistiskajām valstīm līdz 50%, uz kapitālistiskajām zemēm līdz 70% no ceļazīmes vērtības. Turklāt saskaņā ar VCAP prezidija lēmumu LRAP no 1976. gada bija dotas tiesības pilnīgi apmaksāt ceļazīmes tūrisma braucieniem uz sociālistiskajām valstīm vairākiem desmitiem strādnieku – Vissavienības sociālistiskās sacensības uzvarētājiem (Pakalns 1976). Tas noveda pie tā, ka tūrisma ceļazīme uz ārzemēm kļuva par deficītu, kuru sadale bieži notika starp ieinteresētajām personām uzņēmumu un iestāžu vadības līmenī. Bija gadījumi, kad LPSR nomenklatūras darbinieki un arodbiedrību funkcionāri nekautrējoties izmantoja savu privilēģēto stāvokli. Piemēram, ceļojums pa Donavu 1969. gada aprīlī vienam cilvēkam izmaksāja 315–385 rubļus. No dokumentiem izriet, ka šajā ceļojumā ar LRAP priekšsēdētāja Pētera Blūma akceptu bija devušies 7 cilvēki – visi ieņēma augstus amatus (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 18. l., 4. lp.). 1956. gada oktobrī LRAP sekretārs V. Bastakovs vienā no saviem ziņojumiem konstatēja, ka tūristu grupās ir ļoti maz strādnieku (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 5. l., 35. lp.).

1957. gadā LRAP Ārzemju tūrisma nodaļas vecākais instruktors A. Šelegovskis laikrakstā “Cīņa” rakstīja, ka neapmierinātību daudzos LPSR Zinātņu akadēmijas darbiniekos rada tas, ka arodbiedrības vietējā komiteja, sadalot deficītas preces un tūristu ceļazīmes, ne vienmēr par to izziņo visiem institūtiem, arodbiedrības neregulāri atskaitās par tūristu ceļazīmju sadali (Šelegovskis 1957). Interesanti, ka rezonanse uz šo rakstu izskanēja tieši latviešu emigrācijas presē (Latvieši pasaulē 1958).

Ceļotājiem bija jāreķinās ar lieliem izdevumiem. Uz sociālistiskajām valstīm izmaksas varēja būt vidēji 200 rubļu, kur ietilpa ceļazīmes cena, ceļa izdevumi, valūtas iegāde. Jāņem vērā, ka darbinieku algas bija nelielas. Piemēram, 1960. gadā vidējā darba samaksa strādniekiem un kalpotājiem bija 86 rubļi mēnesī, 200 rubļu robeža tika sasniegta tikai 80. gadu pirmajā pusē (*Latvijas vēsture* 2005, 341. lpp.). Padomju tūristam ārzemēs bija jādzīvo pastāvīgā taupības režīmā un valūtas trūkumā. Nav brīnums, ka daudzi mēģināja iegūt papildu līdzekļus caur spekulāciju un kontrabandu.

Saskaņā ar LRAP Ārzemju tūrisma nodaļas vadītāja V. Baranovska informāciju pirmā LRAP organizētā grupa 34 cilvēku sastāvā izbrauca uz Bulgāriju (Baranovskis 1979). Atskaņas šim braucienam bija nepatīkamas. No slepenajām atskaitēm izriet, ka daudzi ekskursanti esot uzvedušies padomju cilvēkam necienīgi: bijusi vērojama spekulācija ar līdzpaņemtiem priekšmetiem, pat izvirtīga uzvedība bulgāru biedru (vīriešu) priekšā (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 5. l., 35. lp.). 1956. gada 19. oktobrī LRAP bija spiesta pieņemt speciālu lēmumu “Par trūkumiem republikas arodbiedrības darbā, organizējot tūrisma braucienus uz ārzemēm”. Šajā lēmumā LRAP pieprasīja veltīt vēl lielāku uzmanību tūristu atļauju darbu vietās un izskaidrošanas darbam. Tika konstatēts, ka pastāv dzeršana, nekulturāla uzvedība, spekulācija (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 5. l., 35. lp.). Viens no skandalozākajiem piemēriem – futbola komandas “RER-Daugava” brauciens uz Rostoku 1969. gadā. Padomju muiža aizturēja 13 sportistus, kuri mēģināja pārvest preces pārdošanai VDR, t. sk. valūtu. Sekas bija dramatiskas: vecākā trenera atļaušana, vairāku spēlētāju diskvalifikācija, sporta meistara nosaukuma atņemšana komandas kapteinim G. Ulmanim, partijas sodi un brīdinājumi uzņēmuma, arodbiedrības, sporta kluba vadībai (LNA LVA, 425. f., 1a. apr., 1a., 18. l., 5. lp.).

1956. gada septembrī notika viens no pirmajiem LPSR iedzīvotāju braucieniem uz kapitālistisko valsti – Norvēģiju. Kā izriet no LRAP atskaites, arī šajā braucienā neiztika bez starpgadījumiem, īpaši nepatīkama esot bijusi triju rīdzinieku uzvedība – nesankcionēti kontakti ar vietējiem iedzīvotājiem, vairīšanās no tūristu grupas un mēteļa iegāde, kura cena pārsniegusi izsniegto

valūtas apjomu (LNA LVA, 425. f., 1. apr., 2. l., 86., 87., 88. lp.). Vienā no 1960. gada augusta atskaitēm minēta arī izaicinoša uzvedība. Vainīgie bijuši skolotāji – latvieši, kuri sarunās ar vietējiem iedzīvotājiem uzsvēruši, ka ir no Latvijas, bet nav minējuši PSRS un demonstratīvi runājuši latviešu valodā (LNA LVA, 425. f., 1. apr., 2. l., 52. lp.).

Pēc atgriešanās no ceļojuma atskaitēs bija obligāti jāfiksē visi starpgadījumi, sākot no nesankcionētas sarunas ar vietējo iedzīvotāju vai bāra apmeklējums līdz pat bēgšanas mēģinājumiem. Kāda grupas dalībnieka neatgriešanās dzimtenē, bez šaubām, bija ārkārtas gadījums. Sekas bija visdažādākā līmeņa sodi visiem, kas bija iesaistīti attiecīgās grupas formēšanā un uzraudzībā. Aizbēgt varēja tikai no tām grupām, kuru ceļojuma galamērķis bija kapitālistiskās valstis vai arī – līdz 1961. gada 13. augustam – Austrumberlīne. Ceļojumu grupas noteikumu pārkāpējus aizmuguriski tiesāja par dzimtenes nodevību (LNA LVA, 425. f., 1. apr., 2. l., 42. lp.).

No LRAP dokumentiem izriet, ka jau pirmajā ekskursijā uz Vācijas Demokrātisko Republiku (VDR) 1956. gada vasarā notika pirmā bēgšana. Šo gadījumu speciāli izskatīja LRAP prezidijs, un savā lēmumā konstatēja, ka Rīgas pilsētas galvenās arhitektūras pārvaldes priekšsēdētājs bija rekomendējis pārvaldes darbinieku J. A. Kramenu, kurš neatgriezās no ekskursijas Francijā un bija lūdzis politisko patvērumu. Rājienu un partijas sodu saņēma arī arod biedrību komitejas priekšsēdētāja, kura bija pieņēmusi patvaļīgu lēmumu par personas atbilstību šim braucienam (LNA LVA, 425. f., 1. apr., 2. l., 5. l., 35. lp.). 1958. gadā Francijā politisko patvērumu pieprasīja LVU docents J. Dumpis (LNA LVA, 425. f., 1. apr., 2. l., 42. lp.). 1957. gada 17. augusta LRAP atskaitē minēts, ka kāds A. Zavadskis no arteļa “Bitovik” brauciena laikā uz VDR pārgājis robežu Berlīnē.

Var secināt, ka Berlīnes siena 1961. gada augustā tika uzcelta ne tikai tāpēc, ka no “sociālistiskās paradīzes” bēga vācieši. Tā bija iespēja arī citu t. s. sociālisma nometnes valstu pilsoņiem brīvi pāriet robežu, kas šķīra sociālismu no kapitālisma. Jāsaka, ka šī tēma ir interesanta ne tikai sovietizācijas kontekstā, bet arī aktuāla Aukstā kara vēstures aspektā (Hope 2003; Roggenbuch 2008; Холодная война 2003).

Laika posmā no 1956. gada līdz 80. gadu vidum pieauga to cilvēku skaits, kuriem paveicās būt ārzemēs. 1956.–1958. gadā uz ārzemēm devās 72 arod biedrību organizētās tūristu grupas (mazliet vairāk nekā 1 000 cilvēku gadā) no Latvijas PSR (Ekskursijas uz ārzemēm 1958). 70. gados vidēji reizi gadā ārzemēs viesojās 6 000 LPSR iedzīvotāju (Baranovskis 1979). Kopumā 60.–70. gados ārzemēs bija tikai 0,4% PSRS iedzīvotāju (Колупанова 2012).

Latvijas gadījumā 80. gadu pirmajā pusē jau varēja runāt par vairāk nekā 10 000 ārzemju ceļojumu dalībnieku gadā. Piemēram, LKP CK Ārzemju komisija 1984. gadā izskatīja 17 000 lietu (tūristu grupas, darba komandējumi, mācību braucieni, individuālie braucieni), atteikumu saņēma tikai 2% no 12 000 ceļotgribētājiem tūrisma grupā (Bleiere 2013, 136). Te gan jāņem vērā, ka potenciālo ceļotāju izvērtēšana notika sākuma stadijā, t. i., darba vietās un mācību iestādēs.

Sākot no 1956. gada režīms vismaz ārēji sašaurināja iejaukšanos padomju pilsoņu privātajā dzīvē, tomēr attiecībā uz tādām jomām kā tūrisms, t. sk. ekskursijas pa PSRS, nerunājot par ārzemēm, pārsvarā bija organizēti braucieni (Butulis 2006, 45) ar arodbiedrību ceļazīmēm. PSRS arodbiedrības organizēja 90% no visiem ārzemju braucieniem (Андреева 2009). 50.–60. gados PSRS tika izveidota savdabīga ārzemju tūrisma organizācijas sistēma, kas ar dažām izmaiņām pēc EDSA Helsinku Nobeiguma akta pieņemšanas 1975. gadā pastāvēja līdz pat padomju sistēmas kraham 80. gadu beigās un *de facto* Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanai 1991. gada augustā. Jāatzīst, ka arī šajā jomā PSRS atklāti ignorēja un rupji pārkāpa cilvēktiesības, t. i., neievēroja ne 1948. gadā pieņemto ANO Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, ne 1966. gada ANO Ģenerālajā Asamblejā pieņemto paktu par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, ne 1975. gada EDSA Helsinku Nobeiguma akta normas par sakaru veicināšanu dažādu valstu pilsoņu starpā, t. sk., izmantojot starptautisko tūrisma.

Saīsinājumi

ANO	Apvienoto Nāciju organizācija
LKP CK	Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja
LPSR	Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LRAP	Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome
VDR	Vācijas Demokrātiskā Republika
LVU	Ar Darba Sarkanā karogu apbalvotā P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte
VACP	Vissavienības Arodbiedrību centrālā padome
PSRS	Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
EDSA	Eiropas Drošības un sadarbības apspriede
VĻKJS	Vissavienības Ļeņina komunistiskā jaunatnes savienība

Avotu un literatūras saraksts

- Ankudinovs, V. (1966) Tūrisms tuvina tautas. *Padomju Jaunatne*, 18. marts.
- Baranovskis, V. (1979) Uz ārzemēm ar arodbiedrības ceļazīmēm. *Zvaigzne*, Nr. 3. 6.–7. lpp.
- Conference on Security and co-operation in Europe Final Act*. <http://www.osce.org/mc/39501?download=true> (02.03.2015)
- Ekskursijas uz ārzemēm. (1958) *Cīņa*, 25. maijs.
- Jaškulis, S. (1984) Tūrisms tuvina tautas. *Cīņa*, 9. oktobris.
- Jaškulis, S. (1982) Tūrisms stiprina mieru. *Cīņa*, 26. septembris.
- Klieģis, M. (1973) Zinātkāres un ceļotprieka pavadonis. *Dzimtenes Balss*, 26. aprīlis.
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 425. f. (Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome).
- Latvieši pasaulē. (1958) *Austrālijas Latvietis*, 23. augusts.
- Liepiņš, J. (1963) *VEF tūrista rokasgrāmata. Metodiskas piezīmes VEF tūristu sabiedriskajam aktīvam*. Rīga: VEF sporta klubs. 47 lpp.
- Ņikitins, S. (1975) Starptautiskais tūrisms un personības brīvība. *Dzimtenes Balss*, 24. jūlijs.
- Ostrouhs, J., Zablovskis, E. (1972) *Tūrisms augstskolās*. Rīga: Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte. 238 lpp.
- Pakalns, K. (1976) Darba pirmrindnieki ārzemju ceļojumos. *Cīņa*, 20. maijs.
- Rumans, R. (1959) *Tūrisms*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 326 lpp.
- Sācijas IV Vispasaules arodbiedrību kongress. (1957) *Cīņa*, 10. maijs.
- Slaviņš, R. Tūrisms. Grām.: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. Rīga: Zinātne. 572 lpp.
- Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām*. <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (02.03.2015).
- Starptautiskais tūrisms un tā ekonomiskā nozīme. (1966) *Padomju Latvijas Komunisti*, Nr. 7: 83–84.
- Šelegovskis, A. (1957) Ekskursijas uz ārzemēm. *Cīņa*, 9. janvāris.
- Terļuks, R. (1967) Tūrisms, miers, draudzība. *Padomju Jaunatne*, 17. marts.
- Tūrisms ar speciālu pavadoni. (1969) *Laiks*, 23. augusts.
- Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm> (02.03.2015)
- Зорин И. В., Квартальнов В. А. (2000) *Энциклопедия туризма. Справочник*. Москва: Финансы и статистика. 364 с.

Bleiere, D. (2012) *Eiropa ārpus Eiropas. Dzīve LPSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 159 lpp.

Bleiere, D. (2013). Latvijas sovjetizācija un tās ietekme uz sabiedrību un ekonomiku. Grām.: *Latvija un latvieši*. 2. sējums. *Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 470.–496. lpp.

Butulis, I. (2006) Ārzemju ceļojumu apraksti žurnālā “Zvaigzne”. 1956–1959. *Latvijas Vēsture*, Nr. 2: 45–53.

Hope, H. M. (2005). *Driving the Soviets Up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953–1961*. Princeton: Princeton University Press. 345 p.

Kreituse, I., Sēja, G. (2009) *Pagājušo gadu Latvija*. Rīga: Zvaigzne ABC. 168 lpp.

Latvijas vēsture. 20. gadsimts. (2005) Rīga: Jumava. 444 lpp.

Pavlovičs, J. (2012) *Padomju Latvijas ikdiena*. Rīga: Jumava. 144 lpp.

Riekstiņš, J. (2001) Par ārzemju tūrismu padomju Latvijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164; 167; 169.

Roggenbuch, F. (2008) *Das Berliner Grenzgängerproblem. Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau*. Berlin: De Gruyter. 481 S.

Zvaigzne, M. (2011). Latvijas sovjetizācija: padomju arodbiedrību vēstures piemērs. 1940–1960. *Latvijas Vēsture*, Nr. 3: 56–70.

Андреева Е. Б. (2009) Туризм в СССР: организационная структура системы туризма и международных обменов во второй половине XX века. *Межвузовский сборник научных трудов*. Вып. 3. http://tourlib.net/statti_tourism/andreeva.htm (15.03.2015)

Дворниченко В. В. (1985) *Развитие туризма в СССР (1917–1983)*. Москва: Турист. 289 с.

Долженко Г. П. (1988) *История туризма в дореволюционной России и СССР*. Ростов: Издательство Ростовского университета. 190 с.

Колупанова И. А. (2012) Основные направления развития иностранного туризма в России и за рубежом в 1950–1960-е гг. *Известия Томского Политехнического Университета*, Nr. 6: 210–213.

Кривошеев В. М., Фадеев Б. Г. (1976) Туризм. *Большая Советская Энциклопедия*. <http://bse.sci-lib.com/article112930.html> (15.03.2015)

Попов А. (2008) Советские туристы за рубежом: идеология, коммуникация, эмоции (по отчетам руководителей туристских групп). *Историческая панорама*, Вып. 6. С. 49–56. http://tourlib.net/statti_tourism/popov3.htm (15.03.2015)

Соколов Ю. Н. (1969) *Международный туризм и его правовое регулирование*. Москва: ВЦСПС. 300 с.

Соколова М.В. (2002) *История туризма*. Москва: Мастерство. 352 с.

Усыскин Г. (2000) *Очерки истории российского туризма. Развитие туризма в послевоенный период (1945–1956)*. <http://nkosterev.narod.ru/met/ysuskin.html> (15.03.2015)

Холодная война. 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива. Сборник статей. (2003) Москва: ОЛМА-ПРЕСС. 640 с.

Шевырин С. (2009) *За границу! (из истории зарубежного туризма в СССР)*. <http://www.permgani.ru/publikatsii/stati/za-granitsu-iz-istorii-zarubezhnogo-turizma-v-sssr.html> (15.03.2015)

Māris Zvaigzne

Trade Unions and Organisation of Foreign Tourism in Soviet Latvia in 1956–1985

Key words: Soviet trade unions, Sovietisation, Latvian SSR, foreign tourism, Soviet tourists, moral and material advantages

Summary

The death of Stalin was marked by a gradual emergence of the change in tactics of the new political leadership of the USSR, manifested not only in ideological confrontation and alienation from the capitalist system, but also in an active propaganda of the accomplishments of the USSR, which assigned a certain role to the Soviet trade unions. The first documents of the Communist Party of the Soviet Union, the Council of Ministers of the USSR, and the All-Union Central Council of Trade Unions were produced in January 1956. These documents stipulated the procedure for organising visits to foreign countries for Soviet tourists. In the case of Latvia, the selection of destinations outside the borders of the USSR was realised and controlled by the Foreign Tourism Department of the Council of Trade Unions of the Latvian SSR, an organ subordinate to the Central Council for Tourism and Excursions of the All-Union Central Council of Trade Unions as well as the Commission on Foreign Travel of the Central Committee of the Communist Party of Latvia. Those wishing to travel had to complete several selection procedures, starting with approval from the workplace committee. Trade union organisations of factories, enterprises and establishments were responsible for reviewing and

approving applications and recommendations, forming tourist groups, ideological preparation, and providing send-off.

Foreign travels were part of the moral and material motivation system of the trade unions. Enterprises and organisations were given the right to cover up to 70% of the cost of travels of labourers and foremen. The first trip organised by the Council of Trade Unions of the Latvian SSR took place in the summer of 1956, when a group of 34 people visited a fellow socialist country, the People's Republic of Bulgaria. September 1956 also saw one of the first visits of the citizens of the Latvian Soviet Socialist Republic to a capitalist country – Norway. The accounts of these first trips were unfavourable. According to the confidential reports of the travels, the behaviour of many tourists did not correspond to the conduct of a Soviet person: they got involved in speculation with items that they had brought along, consumed alcohol, displayed ill-mannered behaviour, separated from the group, and came into unsanctioned contact with the locals.

However, what caused the greatest problems were the cases of tourists escaping and staying abroad. In 1958, there were three such known cases. Virtually every year Communist Party and trade union bodies were forced to introduce changes in order to make the selection criteria more severe and increase political alertness. During the second half of the 1950s, every year an average of 1000 people went abroad; in the 1970s, the average was 6000 people annually, in the middle of the 1980s – 12 000 people annually. Overall, during the 1960s–1970s, only 0.4% of the residents of the USSR had visited foreign countries.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Ilga Apine

Habilitēta vēstures doktore
Latvijas Universitātē
Filozofijas un socioloģijas
institūts
anna_f@inbox.lv

Tatjana Barteļe

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Bogusz Bomanowski

PhD kandidāts
Lodzas universitātē (Polija)
b.bomanowski@gmail.com

Moreno Bonda

PhD
Vitauts Dižā universitātē
(Lietuva)
m.bonda@hmf.vdu.lt

Dace K. Bormane

Filozofijas maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
Dacebormane465@hotmail.com

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
(Latvija)
ceske@inbox.lv

Ineta Didrihsone-Tomaševska

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātē; LNA
LVVA FAUSN arhīva eksperte
ineta@didrihsone-tomasevska.lv

Inna Gile

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātē
inagile@inbox.lv

Jevgenijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitātē
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiūtē

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas Edukoloģijas
universitātē
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Ruslans Hahua

Vēstures zinātņu kandidāts
Poļesjes Valsts universitātē
(Baltkrievija)
gagua@tut.by

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitātē (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Ēriks Jēkabsons

Vēstures doktors
Latvijas Universitāte
Eriks.Jekabsons@lu.lv

Anete Karlsonē

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
anete.karlsonē@gmail.com

Aļesja Korsaka

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitāte
(Baltkrievija)
ale-korsak@yandex.ru

Maija Krūmiņa

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
m_krumina@inbox.lv

Andris Kupšāns

Vēstures maģistrs
Daugavpils Universitāte
andriskupsans@inbox.lv

Toms Ķikuts

Vēstures doktors
Latvijas Nacionālais vēstures
muzejs
toms.kikuts@inbox.lv

Ainis Lociks

Vēstures maģistrs
Latvijas Kara muzejs
lociks.ainis@inbox.lv

Sigitas Lūžys

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā universitāte
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Ruslana Marceņuka

Vēstures zinātņu kandidāte
T. Ševčenko Kijevas Nacionālā
universitāte (Ukraina)
ruslana-martseniuk@gmail.com

Sergejs Meņčeņa

Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitāte
men_sv@tut.by

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmija
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Zane Nemme

Vēstures maģistre
Andreja Pumpura Lielvārdes
muzejs (Latvija)
Zane.Nemme@inbox.lv

Valērijs Nikulins

Vēstures zinātņu doktors
I. Kanta Baltijas Federālā
universitāte
Humanitāro zinātņu institūts
(Krievija)
nikuliny@mail.ru

Natalja Nikulina

Vēstures zinātņu kandidāte
I. Kanta Baltijas Federālā
universitātē (Krievija)
nikuliny@mail.ru

Sergejs Novikovs

Vēstures zinātņu kandidāts
Minskas Valsts lingvistiskā
universitātē (Baltkrievija)
novikau@tut.by

Guntis Pakalns

Filoloģijas doktors
Latvijas Universitātes aģentūra
Literatūras, folkloras un
mākslas institūts
1859@inbox.lv

Ivans Petrovs

Vēstures zinātņu kandidāts
Sanktpēterburgas Valsts
universitātē (Krievija)
ivanpet1990@hotmail.com

Tālis Pumpuriņš

Vēstures doktors
Cēsu Vēstures un mākslas
muzejs (Latvija)
talis.pumpurins@cesis.lv

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātē
andis.rasums@inbox.lv

Andrii Rukkas

Vēstures zinātņu kandidāts
T. Ševčenko Kijevas Nacionālā
universitātē (Ukraina)
rukao@voliacable.com;
rukao@mail.ru

Irēna Saleniece

Vēstures doktore
Daugavpils Universitātē
irena.saleniece@du.lv

Gaļina Sedova (māsa Jefrosinija)

Teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Raitis Simsons

Vēstures maģistrs
A/s "Rietumu Banka" (Latvija)
raitiss@btv.lv

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Simonas Strelcovas

PhD
Šauļu Universitātē (Lietuva)
Simonas@strel.lt

Alena Sumko

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitātē
(Baltkrievija)
Sumko_Elena@mail.ru

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
vitsalda@gmail.com

Viktorija Šaronova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Zinātniskās informācijas
institūts
vsharonova@mail.com

Guntis Vāveris

Vēstures maģistrs
Latvijas Nacionālais arhīvs
Latvijas Valsts vēstures arhīvs
guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

Mārtiņš Vāveris

Vēstures maģistrs
Latvijas Nacionālais vēstures
muzejs
martins.vaveris@inbox.lv

Manvydas Vitkūnas

Vēstures doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija
manvydas.vitkunas@gmail.com

Lilīta Znotiņa

Izglītības maģistre
Latvijas Universitāte
lilita.znotina@gmail.com

Māris Zvaigzne

Vēstures maģistrs
Rīgas Valsts vācu ģimnāzija
maris_zvaigzne@inbox.lv

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5401, Latvija

Iespiests SIA „Latgales druka”
Baznīcas iela 28, Rēzekne, LV-4601, Latvija